

**"OGAHIY IJODIY MEROSINING O'RGANILISHI VA
BADIY TARJIMA MASALALARI"GA BAG'ISHLANGAN**

IX TARJIMASHUNOSLAR XALQARO FORUMI

2025-YIL 17-DEKABR

ID: 837 3943 1456
SHIFR: 171225

MANZIL: TOSHKENT SHAHAR
AMIR TEMUR SHOH KO'CHASI 26-UY

TSUOS.UZ

IX TARJIMASHUNOSLAR XALQARO FORUMI (Ogahiy ijodiy merosining o'rganilishi va badiiy tarjima masalalari"ga bag'ishlangan xalqaro ilmiy-amali anjuman materiallari). – Toshkent: TDSHU, 2026. – 372 b.

Ushbu to'plamdan 2025 yil 17 dekabr kuni Toshkent davlat sharqshunoslik universitetida bo'lib o'tgan Ogahiy ijodiy merosining o'rganilishi va badiiy tarjima masalalari"ga bag'ishlangan "IX tarjimashunoslar xalqaro forumi" ishtirokchilari, ushbu ilmiy yo'nalishda tadqiqotlar olib borayotgan xorijlik va respublikamiz OTMlarining professor-o'qituvchilari, mutaxassislar va yosh tadqiqotchilarning tarjima tarixi, nazariyasi, amaliyoti va tanqidi, sinxron tarjima, shuningdek, xalqaro jurnalistikaga oid mavzular yoritilgan maqola va tezislari o'rin olgan.

To'plab nashrga tayyorlovchi: filol.f.d., prof. **Xayrulla Hamidov**

Tashkiliy qo'mita:

prof. Gulchehra Rixsiyeva – rais
prof. Xayrulla Hamidov
dots. Samida Mustafayeva
dots. Nargiza Ismatullayeva

Taqrizchilar:

dots. Samida Mustafayeva
dots. Ergash Ochilov

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti Kengashining 2026-yil 28-yanvardagi 6-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

*Muallif fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.
To'plamdan o'rin olgan maqolalarning saviyasi, sifati va ilmiy dalillarning haqqoniyligi hamda mazmuni uchun mualliflar mas'uldirlar.*

© Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2026

*IX Tarjimashunoslar xalqaro forumi
Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari
toplamining ushbu soni
atoqli shoir va tarjimon Muhammadrizo Ogahiy
tavalludining **216** yilligi
hamda
O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi,
Xalqaro Bobur mukofoti sovrindori,
taniqli adabiyotshunos olim,
filologiya fanlari doktori, professor
G'aybulla Salomov tavalludining **93** yilligiga*

BAG'ISHLANADI

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti rektori
Gulchehra Shavkatovna Rixsiyevaning
KIRISH SO‘ZI

Muhtaram O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi vakillari!
Hurmatli anjuman ishtirokchilari!

Avvalambor, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti jamoasi nomidan **“Ogahiy ijodiy merosining o‘rganilishi va badiiy tarjima masalalari”ga bag‘ishlangan IX tarjimashunoslar xalqaro forumi**”ning barcha mehmonlariga o‘z minnatdorchiligi bildiraman.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, davlatimiz rahbari Shavkat Miromonovich Mirziyoyev rahnamoligida mamlakatimizda barcha sohalar qatorida ilm-fan taraqqiyoti sohasida ham qator islohotlar olib borilmoqda.

“2022-2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”da ta’lim, madaniyat, fan, adabiyot, san’at va sportni rivojlantirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish muhim vazifa sifatida belgilab qo‘yilgan.

IX tarjimashunoslar xalqaro forumi O‘zbekistonda tarjimashunoslik sohasini rivojlantirishga xizmat qiladi hamda mahalliy va xorijlik olimlar, shu jumladan, Rossiya, Xitoy, Koreya, Turkiya, Hindiston, Eron, Ozarbayjon, Tojikiston va boshqa mamlakatlardan kelgan xorijiy olimlarning ilmiy g‘oyalari va tajribasini birlashtiradi. 2012 yildan buyon respublika miqyosida o‘tkazib kelingan va so‘nggi yillarda xalqaro ilmiy-amaliy anjuman darajasiga ko‘tarilgan ushbu forum o‘zbek tarjimashunoslida o‘ziga xos brendga aylandi, desak xato bo‘lmaydi. O‘tgan 14 yil mobaynida forum tarjimashunoslik masalalari, tarixi va nazariyasi, tarjima amaliyoti va tanqidi muammolari, tarjimashunoslik fanlarini o‘qitish, xalqaro jurnalistika va boshqa masalalarni qamrab olgan xalqaro maqomga ega bo‘ldi. O‘zbekiston tarjimashunos olimlari tomonidan ko‘plab ilmiy maqolalar, darslik va o‘quv qo‘llanmalari, antologiyalar nashr etilib, tarjimashunoslik fanining rivojiga katta hissa qo‘shilmoqda.

Tarjima asarlari milliy adabiyotimizning muhim bir bo‘lagini tashkil etayotgan bugungi kunda ana shu ma’naviy boylikni as-

rash, uni e'zozlab, kelajak avlodlarga yetkazish, shuningdek, adabiyotimiz orqali xalqaro aloqalarimizni yanada kuchaytirish universitetimiz oldida turgan muhim vazifalardan sanaladi.

Jahon adabiyoti namunalarining tarjima orqali madaniy hayotimizga kirib kelishi tarjimashunoslik va chog'ishtirma tilshunoslik sohalarining rivojlanishiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Yuz yillar davomida dunyo xalqlarning milliy madaniyati, an'analari, urf-odatlar, dunyoqarashi, hayotni anglash falsafasi, badiiy tafakkuri, qolaversa, yashash tarzi haqida tasavvur hosil qilishda tarjima muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Millatimizning badiiy tafakkuri oynasi bo'lmish adabiyotimiz durdonalarini xorijiy tillarga tarjima qilish ishini keng miqyosda amalga oshirish esa bugungi kunda yanada dolzarb masalaga aylanganligini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Hukumati tomonidan qabul qilingan bir qator farmon va qarorlar, tarixiy hujjatlar tasdiqlab turibdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 16-apreldagi "Sharqshunoslik sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatni oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4680 sonli qaroriga ko'ra ta'lim muassasamizga universitet maqomi berildi. Sharqshunoslik sohasida xalqaro standartlarga muvofiq kompleks bilimlarga ega malakali kadrlar tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash, ilm-fanni jadal rivojlantirish, professor-o'qituvchilarning salohiyati, pedagogik mahoratini uzluksiz oshirib borish, talaba-yoshlarni sharqona qadriyatlar asosida tarbiyalashni takomillashtirish maqsadida bir qator dolzarb vazifalar belgilab berildi. Ular orasida yangi Gid hamrohligi va tarjimonlik faoliyati hamda Xalqaro jurnalistika ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarini ochish masalasi ham bor.

Bu o'quv yili songgida Tarjimashunoslik, tilshunoslik va xalqaro jurnalistika oliy maktabi doirasida to'rtta ta'lim yo'nalishi va uchta magistratura mutaxassisliklaridan yuzlab talaba va magistrant bitiradi. Bugungi forum universitet oldiga qo'yilgan vazifalar doirasida faoliyatimizni tanishtirish, ayniqsa, tarjimashunoslikning barcha yo'nalishlarida kadrlar tayyorlashning muhim jihatlari muhokama qilish, o'zbek adabiyoti namunalarini sharq tillariga va jahon adabiyotining yetuk asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilish masalalari yuzasidan mutaxassislar va olimlar bilan fikr almashish uchun katta bir ilmiy maydon bo'lishi shubhasiz.

IX Tarjimashunoslar xalqaro forumi materiallari jamlangan va yaqin kunlarda nashr etilishi rejalashtirilayotgan to'plamning ushbu soni atoqli shoir va tarjimon Muhammadrizo Ogahiy tavalludining 216 yilligi hamda taniqli adabiyotshunos, tarjimashunos olim, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi, Xalqaro Bobur mukofoti sovrindori, filologiya fanlari doktori, professor G'aybullar Salomov tavalludining 93 yilligiga bag'ishlangan bo'lib, undan bugungi anjuman ishtirokchilari hisoblangan taniqli tarjimonlar va sohaning eng ko'zga ko'ringan olimlari hamda TDSHU "Tarjimashunoslik, tilshunoslik va xalqaro jurnalistika" kafedrasida ushbu ilmiy yo'nalishda tadqiqotlar olib borayotgan professor-o'qituvchilar, mutaxassislar va yosh tadqiqotchilarning tarjima tarixi, nazariyasi, amaliyoti va tanqidi, sinxron tarjima, shuningdek, xalqaro jurnalistikaga oid dolzarb mavzular yoritilgan ilmiy maqolalari o'rin olgan.

Respublikamiz va undan tashqarida tanilgan adabiyotshunos, tilshunos va tarjimashunos olimlarning ushbu Forumga ishtirok etish uchun ma'ruza mavzulari va maqolalarini tashkiliy qo'mitaga yuborganliklari anjumanning nufuzi va saviyasini ko'rsatmoqda. TDSHU professorlari, dotsentlarining forum tashkiliy qo'mitasiga yuborgan ilmiy maqolalari ham shular jumlasidandir.

Bugungi anjumanga ishtirok etayotgan muhtaram mehmonlar, aziz ustozlar va o'zbek tarjimashunosligining jonkuyarlari bo'lgan taniqli olimlar va tadqiqotchilarga Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti rahbariyati va jamoasi nomidan minnatdorchilik bildirgan holda, anjuman ishiga muvaffaqiyat tilayman. Fursatdan foydalanib, barcha ishtirokchilarga va hamkor tashkilotlarimizga samarali va konstruktiv hamkorlik uchun, Toshkent davlat sharqshunoslik universitetining Tarjimashunoslik, tilshunoslik va xalqaro jurnalistika kafedrasida jamoasiga ushbu anjumanni tashkil etish va o'tkazishdagi mehnatlari uchun o'zimning samimiy minnatdorchiligimni bildirmoqchiman.

TARJIMASHUNOSLIK TARIXI VA XX ASR IKKINCHI YARMI TARJIMACHILIGINING RIVOJLANISH TAMOYILLARI

ТАРЖИМАДА НИМА МУҲИМ: ЭКВИМЕТРИЯМИ ЁКИ ИМПРЕССИЯ?

Филол. ф. н. **Зухриддин ИСОМИДДИНОВ**, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
Бадиий таржима кенгаши раиси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
маданият ходими

Аннотация. Ушбу мақолада минглаб рубойи, юзлаб ғазал, ўнлаб достонларни (улар орасида “Шоҳнома” ҳам бор) форс-тожик тилидан ўзбекчага ўгирган таниқли таржимон Шоислом Шомухаммедовнинг таржимонлик маҳорати ҳақида сўз юритилиб, ўзбек тилида арузнинг деярли барча вазнида ижод қилиш мумкинлиги ва энг муҳими – форсий ғазалу рубойларни ўз баҳрида ўгириш китобхонга шеърни, давр руҳини те-ранроқ ҳис этишига йўл очиши таъкидланади.

Калит сўзлар: эквиметрия, импрессия, рубойи, ғазал, достон, *tarjima* маҳорати, аруз, байт, “Шоҳнома”.

Аннотация. В данной статье рассматривается переводческое мастерство известного переводчика Шоислома Шомухаммедова, который перевел с персидско-таджикского языка на узбекский тысячи рубаи, сотни газелей и десятки эпосов (в том числе «Шахнаме»), а также подчеркивается, что создавать стихи можно практически в любом размере узбекского языка, а главное, что изучение персидских газелей и рубаи открывает читателю возможность глубже почувствовать поэзию и дух эпохи.

Ключевые слова: эквиметрия, импрессия, рубаи, газель, эпос, мастерство перевода, аруз, бейт, «Шахнаме».

Abstract. This article examines the translation skills of the famous translator Shoislom Shomammedov, who translated thousands of rubai, hundreds of ghazals and dozens of epics (including the Shahnameh) from the Persian-Tajik language into Uzbek. It is also emphasized that poetry can be created in almost any meter of the Uzbek language, and most importantly, that the study of Persian ghazals and rubai gives the reader the opportunity to more deeply feel poetry and the spirit of the era.

Key words: equimetry, impression, rubai, ghazal, epic, mastery of translation, aruz, beyt, Shahnameh.

Бу воқеага олтмиш йилча бўлди. Менга эса, куни кечагидек туйилади... Кўплар билади, Ўшнинг ўртасида Сулаймон тоғи бор. Эски замонларда ҳар чоршанба куни Ўш халқи тоққа зиё-

ратга ошиқар эди. Нимага чоршанба куни, дейсизми? Чоршанба – муродбахш кун эмиш...

Мен ўспирин бола чоғим, бир чоршанбада кўпчиликка эргашиб, тоққа ўрладим. Юқорида одамлар тошга ўйиб ёзиб қолдирган исмини, яшайдиган шаҳри номини кўрдим, аммо яна баландроқда узунроқ бир ёзув битилганига кўзим тушди. Нима экан, дея бориб, тошга хирагина чекилган, айрим жойлари ўчиб кетаётган шу байтни ўқидим:

*Бир ғариб кўнглини эта олсанг шод,
Яхшидир дунёни қилгандан обод...*

Ҳайрон қолдим, ким бу шеърни тошга ўйиб ёзган экан?

У кимнинг байти, ёзган шоири ким, ҳали билмасдим. Тоққа чиқиб, байтни тошга ўйиб ёзган кишининг ҳам оти йўқ. Аммо бир ғариб ўсган, кўнгли синиқ бир одамни кўргандай бўлдим: у бу байтни қайсидир китобда ўқиган. Қалбига жаз этиб теккан. Сўнг болғаю чўкич олиб тоққа чиққан. Узоқ вақт уриниб, бу байтни тошга ўйиб ёзган, ўз наздида – абадиятга муҳрлаган.

Ғариб бир кўнгилнинг шикаста фарёди эди бу. Дилдош қидирган, топа олмаган, аммо умиди сўнмай, нотаниш кўнгилдошларига туйғуларини шу байт орқали етказишга жазм қилган.

Орадан талай йиллар ўтди. Мен кейинроқ бу байт Умар Хайём рубоийсидан олинганини билдим. У тўлиғича бундай экан:

*Бир ғариб кўнглини эта олсанг шод,
Яхшидир дунёни қилгандан обод.
Лутфинг-ла бир дилни қул қила олсанг,
Афзалдир юз қулни қилгандон озод.*

Бу мисраларни аслида Умар Хайём эмас, шарқшунос олим, профессор Шоислом Шомуҳаммад битган. Яъни, у кишининг таржимаси. Шоислом ака рубоийни ҳар бир кишининг қалбига этиб бориб титратадиган қилиб ўгирган.

Ҳа, чин инсоний, мазмуни теран, ифодаси мукамал шеър юракка ўйилиб қолади. Бу ерда бирон раҳбарнинг буюртмаси йўқ, атайин силлиқланган, кўзга ялт этиб ташланадиган тош ҳам йўқ. Бори – дил тубидан чиққан миннатдорлик ҳисси.

Албатта, ўзбек адабиётида шоирлар кўп ўтган. Ҳар бири – сўз устаси. Уларнинг шеърини мактабда ўқиган пайтимизда ёдлаганмиз, йиғилишларда ўқиганмиз. Ашула бўлганлари қанча. Энг ёққанларини ёндафтаримизга кўчириб олиб, ора-орада ўқ-

иб турағиз. Аммо... кимнингдир бирон байтини, нотаниш бир одам дил амри билан тоққа чиқиб тошга чеккан, айта оласизми? Менинг билганим, бу Ўш тоғида, Шоислом Шомуҳаммедов таржимасидаги бояғи байт.

Шоислом домла эса минглаб бундай рубоий ва достонларни, неча юзлаб ғазал, ўнлаб катта-кичик достонларни (улар орасида “Шоҳнома” каби улкан эпик асарлар ҳам бор) форс-тожик тилидан ўзбекчага қойиллатиб ўгирган. Бироқ устоз ўз таржималари ҳақида кам гапирар, мақтовларга ҳечам “эриб” кетмас, танқидий фикрларга ҳам аҳамият бериб, қизишиб ўтирмасди.

Иккинчи Жаҳон уруши жанггоҳларидан ярадор бўлиб қайтиб келган, жони гаровга қолган Шоислом Шомуҳаммедов оғир-босиқ табиати, гап ўрнига иш билиши билан ажралиб турарди. Рўдакий, Фирдавий, Деҳлавий, Ўмар Хайём, Саъдий, Ҳофиз каби талай форс-тожик шоирининг шеърларини бирин-кетин равон ифода билан ўзбекчалаштирган.

Аммо мана шу ўринда нозик бир масала ўртага чиқади. Мумтоз сўз санъати билимдонлари бўлган олимлар, ўзбек тилида арузнинг деярли барча вазнида ижод қилиш мумкин ва энг муҳими – форсий ғазалу рубоийларни ўз баҳрида ўгириш китобхонга шеърни, давр руҳини теранроқ ҳис этишига йўл очади, дейишади. Бу тўғри гап, бунинг устига, амри маҳол иш ҳам эмас.

Шеърый асар ўз вазнида бошқа тилга таржима қилинса, у нафақат эквиритмик, балки эквиметрик ҳам таржима ҳисобланади. Унга эришиш қийин, аммо сўз санъатида бундай мўъжизалар кам эмас. Айниқса, ҳар икки тилда бир хил шеърый тизимлар мавжуд бўлса. Форс-тожик ва бирқанча туркий тилларда аруз тизими бор бўлгани сабабли ҳар қандай ғазал ё рубоийни, достон ва қасидани ўз вазнида бошқа тилга ўгириш мумкин.

Шундай экан, Умар Хайём рубоийларини ўз вазнида таржима қилиш энг маъқул ва бирдан-бир тўғри йўл бўлиб кўринади. Аммо форс-тожик поэтикасининг шайдоси бўлган, уни халқимизга энг кўп тарғиб этган Шоислом Шомуҳаммедов, юқорида кўрганимиздай, бу рубоийларни ўз вазнида (– – v v – v – v – – v v –) эмас, балки бармоқ тизимининг – 11 бўғинли вазни (6+5)га солиб ағдарган:

*Улик-тирик ишин тузатқувчисен,
Тарқоқ коинотни кузатқувчисен.
Ёмон бўлсам ҳамки, сенинг бандангман,*

Мен нима ҳам қилай? Яратқувчи – Сен.

Кўрамизки, форсий сўз санъатининг биздаги энг отоқли тарғиботчиси бўлган Шоислом домла, гарчи бир талай асарларни арузда ўзбекчалаштирган бўлса ҳам, асосан бармоқ тизими-ни маъқул кўрган. Қизиқ, устознинг бундай йўл тутишига сабаб нима? Бежиз эмасдир?

Боиси шуки, ўзбекнинг шеърий танглайи бармоқ (ҳижо) вазнида кўтарилган. Бутун халқ оғзаки ижоди – дostonлар, қўшиқлар бармоқда. Гарчи кейин форсий адабиёт таъсирида аруз етакчи шеър тизимига айланган бўлса-да, бармоқ тизимига мансуб шеърлар ҳамиша эл оғзида яшаб келган. Яъни, ўзбекнинг шеърий тафаккури азалдан бармоқ тизими йўриғида шаклланган. Форс-тожик dostonлари шаклан маснавий бўлса, ўзбек фольклор dostonларига қўшмисра қилиб қофиялаш ва бандлаш хос эмас.

Домла шуни ҳисобга олган бўлса керакки, ана шундай ўзбек-кона-туркона қилиб ўгиришни маъқул топди, буни ижодий принципга айлантирди.

Энди ўзингиз баҳо беринг. Масалан, Рўдакийнинг:

Гар киши олмаса ҳаётдан таълим,

Унга ўргатолмас ҳеч бир муаллим.

Жаҳоннинг шодлиги йиғилса бутун,

Дўстлар дийдоридан бўлолмас устун

каби байтлари форс-тожик мумтоз сўз санъатида ҳам дурдона саналади, аммо ўзбекча таржималарда улар нафақат дур, балки жило берилган олмос – гавҳарга айланди, аслиятига қараганда ҳам кўпроқ шуҳрат қозонди-ку.

Пировард-натижада, ўқувчига асарнинг қайси вазнда ўгирилгани эмас, ундаги маъно, ижодкорнинг бадиий нияти тўлиқроқ етиб боргани, илмий тилда айтадиган бўлсак, импрессияси (ўқучининг таъсирланиши) муҳим.

Камина, бир таржимашунос сифатида шунга ишонаманки, башарти Ш.Шомуҳаммедов шу байтларни аруз йўриғида ўгирганида, “тўлақонли”, “адекват” деб баҳолаш учун назарий асослар кўпроқ бўларди, аммо лекин ўзбек китобхонини бу қадар ўзига жазб эта олмаслиги ҳам аниқ эди.

Буни далиллаш ва ишонч ҳосил қилиш учун бояги рубоийнинг бармоқ ва аруз тизимига солиб ўгирилган икки таржимасини кўриб чиқайлик:

*Бир ғариб кўнглини эта олсанг шод,
Яхшидир дунёни қилгандан обод.
Лутфинг-ла бир дилни қул қила олсанг,
Афзалдир юз қулни қилгандон озод.*

(Шоислом Шомуҳаммедов таржимаси)

*Билгилки, ғариб кўнглини бир шод этмоқ
– Создир нечаким – жаҳонни обод этмоқ.
Лутфинг била айласанг асир бир дилни
Ҳеч қошида мингта қулни озод этмоқ.*

(Эргаш Очилов таржимаси)

Бу таржималарнинг бири бошқасидан кам эмас. Кўзга ташланадиган нуқсони ҳам йўқ. Буниси аруздаги, униси эса бармоқдаги мукамал тўртлик дейиш мумкин. Ҳатто арузий рубоийнинг бир устун томони, “бир ғарибнинг кўнглини шод этмоқ” эмас, балки ғариб бир одамнинг дилини ҳатто бир бор шод этмоқ ҳам дунёни обод қилишдан афзаллиги равшан акс этган.

Аммо барибир, ўзбек ўқувчиси учун бармоқдаги таржима мақбулроқ. Шеърдаги бадий маъно унда тиниқ акс этган. Бунинг устига, арузий таржима матнида “Создир нечаким”, “Ҳеч қошида” каби ифодалар бирқадар форисёна синтактик хоссага эга экани ҳам бор гап.

Таржима осон иш эмас. Гоҳо бир жумла, ё биттагина сўз акс эттирган маъно товланишларини ўзга бир тилда акс эттириш – кони азоб. Шоислом Шомуҳаммедов ҳам бундай ҳолларга такрор-такрор дуч келган. Ўзининг ёзишича, “Гулистон” (Саъдий) таржимаси устида уни кузатиб турган Ғафур Ғулом, “Ўзбекмисан? Ўзбек бўлсанг – топасан, топ!” – деб далда берар экан.

Не-не мушкул шеърий ифодаларга ўзбекона муносиб эваз топа олган ва ўзбек маърифатига беқиёс хизмат қилган, тўқсондан ортиқ илмий монография ва таржима китоблари чоп этилган, ўнлаб ёш шарқшуносларни илм даргоҳига етаклаган аллома ҳозир ҳаёт бўлса, юз тўрт ёшдан ошарди.

Бу улуғ устознинг ўшлик нотаниш бир китобхон ҳисларини жунбушга солган бояги бир байт таржимаси ушбу мақоланинг ёзилишига туртки бўлди.

ZAMONAVIY TARJIMASHUNOSLIKKA OID TADQIQOTLARDA G'AYBULLA AS-SALOM AN'ANALARI

DSc. **Zohid SADIQOV**, NamDU professori, Namangan, O'zbekiston.

Tel.: +998905548294. e-mail: sadikov.zohid@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Fan Arbobi, filologiya fanlari doktori, professor G'aybulla Salomovning zamonaviy tarjimashunoslikka oid tadqiqotlarda davom etayotgan an'analari xususida so'z boradi.

Kalit sozlar: zamonaviy tarjimashunoslik, qiyosiy-tipologik, uslubiy moslashtirish, tarjima, badiiy matn, kontekstual qiyosiy tahlil, badiiylilik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются традиции выдающегося деятеля науки Узбекистана, доктора филологических наук, профессора Гайбуллы Саломова в современном переводоведении.

Ключевые слова: современное переводоведение, сравнительно-типологический подход, методологическая адаптация, литературный текст, контекстно-сравнительный анализ, художественность.

Abstracts. This article examines the traditions of the outstanding Uzbek scholar, Doctor of Philology, and Professor Gaibulla Salomov in modern translation studies.

Keywords: modern translation studies, comparative typological approach, methodological adaptation, literary text, contextual-comparative analysis, artistry

Ma'lumki, mamlakatimizda tarjimashunoslik fani o'tgan asrning 70-yillaridan boshlab mustaqil fan sifatida shakllana boshladi. 80-90-yillarga kelib, bu soha yutuqlari O'zbekiston, qolaversa Markaziy Osiya va hatto sobiq ittifoq respublikalarida ham keng e'tirof etilgan o'ziga xos tarjima maktabi darajasiga ko'tarildi. Uning asoschisi hammamizga ma'lum, O'zbekiston Fan Arbobi, filologiya fanlari doktori, professor G'aybulla Salomov bo'ldi. Domlaning hayotligi chog'i-dayoq uning qiyosiy-tipologik va uslubiy moslashtirishga asoslangan tarjimashunoslik maktabi an'analari davom ettiradigan bir qator fan doktori va fan nomzodlari yetishib chiqishdi. Xususan, fan doktorlaridan Najmiddin Komilov (XIX asr Xorazm tarjima maktabi), Komiljon Jo'rayev (She'riy tarjimalarni komparavistika asnosida o'rganish), Muhabbat Baqoyeva (Shekspir asarlarini inglizchadan o'g'irishda she'riy vazn va qofiya muammolari), Ne'matilla Otajonov ("Boburnoma" tarjimalarining jahon adabiy jarayonida o'rganilishi), Hamidilla Karomatov (O'zbek adabiyotida Qur'on mavzulari va uning tarjimalari muammosi), shuningdek, Ustozning bilvosita shogirdlaridan Xayrulla Hamidovning o'zbek nasriy asarlarini turk tiliga tarjimalari borasidagi DSc ishini hami aytish mumkin. Fan nomzodlari sirasida Ra'no Fayzullayeva (Badiiy tarjima va milliy kolorit),

Tilak Jo'ra (Aziz Nesinning o'zbekcha she'riy tarjimalari), Absalom Umarov (Abdulla Qahhor tarjimon mahorati), Zuhridin Isomiddinov ("Manas"ning o'zbekcha tarjimasi va yaqin turkiy tillardan tarjima muammolari), O'ktamali Nurmatov (Shiller o'zbek tilida), Salim Jabborov (Gyoete "G'arbu Sharq" devoni o'zbekcha tarjimasi va adabiy sitez masalalari), Muzaffar Bozorov (Tarjimonning soxta do'stlari muammosi), Samad Azimov (Tarjima va zullisonaynlik), G'ulom Xo'jayev (O'zbek mumtoz asarlarini nemis tiliga tarjimalarida individual uslub masalasi), Xonimqul Tojiyev (Shekspir sonetlari tarjimasi muammlari), Zoxid Sodiqov ("Qutadg'u bilig" nemischa tarjimaviy talqinlari), Odiljon Safarov (Nemis tarjimashunoslik maktablari an'analari) kabi o'nlab sof tarjimashunos olimlar yetishib chiqishdi. Ularning ko'pchiligi bugungi kunda doktorlik ishlarini ham muvaffaqiyatli yoqlab, o'zlari ham shogird tayyorlayotganliklari quvonarli, albatta. Jumladan, Najmiddin Komilov ilmiy rahbarligida o'zining nomzodlik ishini himoya qilgan Sultonmurod Olimov bugungi kunda fan doktori darajasini olish bilan birgalikda ko'plab fan nomzodlariga rahbarlik qildi. Uning shogirdi Ergash Ochilov ham qator PhD shogirdlarga rahbarlik qilmoqda. Domlaning yana bir sadoqatli shogirdi Zuhridin Isomiddinovning ilmiy darajali shogirdlari orasida bugun Nargiza Dosbayeva doktorlik (DSc) ishini himoya qilib, professor unvonini ham oldi. Ne'matilla Otajanovning shogirdi Dildora Hoshimova ham DSc ni muvaffaqiyatli himoya qilib, "Boburnoma" tarjimalari borasida ko'plab shogirdlar tayyorlamoqda. Kamina, Zoxid Sodiqov Dilrabo Abdurahmonova tomonidan "Boburnoma"ning Helmut Dalov amalga oshirgan yangi nemischa tarjimasi bo'yicha PhD dissertatsiyasiga, Feruza Dadaboyevaning Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" asarining Arno Shpext qalamiga mansub nemischa tarjimasi hamda Barno Oripova amalga oshirgan yangi nemischa nashri asosidagi qiyosiy-tipologik tadqiqot bolmish PhD dissertatsiyasiga, ushbu asarning uchta inglizcha tarjimalarida tarixilikni qayta yaratishga oid dissertatsiya tadqiqotchi Oybek Hamdamov tomonidan, shuningdek, Mirzakalon Ismoilining ingliz adabiyotidan tarjimalariga oid PhD ishini amalga oshirgan Fotima Nuriddinovaga ilmiy rahbarlik qildi.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizda ilm-fanni yanada taraqqiy ettirish hamda Oliy ta'limni jahonning Top universitetlari maqomiga yaqinlashtirish borasidagi sa'y-harakatlari tufayli O'zbekistonda ilmiy da-

rajali kadrlar tayyorlash masalasiga ham jiddiy e'tibor qaratilib, ularning samog'i yildan yilga oshib bormoqda. Bu boradagi statistika bevosita tarjimashunos kadrlarga ham taalluqli ekanligini alohida ta'kidlash lozim. Yana bir muhim masala. Ushbu ishlarning sifatini yanada mukammallashtirishdir. Aytish kerakki, G'aybulla Salomovdan keyin u yaratgan tarjima maktabi saviyasi hali yetarli darajada Ustoz yaratgan maktab talablari hamda Jahon tarjimashunosligiga integrallashgan saviyaga ega deya olmaymiz. Boshqacha aytganda tarjimashunoslikning boshqa filologik fanlar "soyasi"da qoldirib ketish "kasalligi" yana xuruj qila boshladi. Ammo, oxirgi besh yilda 10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik ixtisosligi joriy qilingandan so'ng G'aybulla Salomovning tarjima tadqiqiga kompleks yondoshishdan chekinish sodir bo'lmoqda. Zamonaviy tarjimashunoslikda olib borilayotgan dissertatsion tadqiqotlarni ikki gurihga: sof tarjimashunoslik aspektida va qiyosiy tilshunoslik va adabiyotshunoslik asnosidagi ishlarning bir qismi sifatida amalga oshirilayotgan ishlarga ajratish mumkin.

Quyida ularning ayrimlariga to'xtalib o'tsak. Jumladan, yosh tadqiqotchi Jalilova Umida Tulkinovnaning „Abdulla Qahhor va Somerset Moem asarlari tilining milliy-madaniy xususiyatlari: asliyat va tarjima“ mavzusida 10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik ixtisosligidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun taqdim etgan dissertatsiyasi¹ haqiqatdan ham OAKning bugungi talablariga javob beradi va tadqiqotchi bu borada anchagina yutuqlarga erishib, talab etilgan ilmiy darajasini oldi. Ammo sof tarjima nazariyasi va amaliyoti nuqtayi nazaridan muammoga yondoshiladigan bo'lsa, masalaning qo'yilishida qayerda qiyosiy adabiyot boshlanib, qay o'rinda tarjimashunoslik tugashini bilish mushkullik tug'diradi.

Qurbanova Munavvar Esonaliyevnaning "Badiiy tarjimada muallif uslubi masalasi (Shekspir asarlarining o'zbekcha tarjimalari misolida)" mavzusidagi PhD ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyada² ham ana shunday muammolar ko'zga tashlanadi. Jumla-

¹ Djalilova Umida Tulkinovna Abdulla Qahhor va Somerset Moem asarlari tilining milliy-madaniy xususiyatlari: asliyat va tarjima. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2025 yil.

² Курбанова Мунаввар Эсоналиевнанинг "Бадий таржимда муаллиф услуби масаласи" мавзусида 10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва таржимашунослик ихтисослигидан филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзган диссертацияси. – Тошкент, 2022 йил.

dan, Dissertatsiyaning birinchi bobida “mutarjim asliyatga o‘zgartirish kiritishi mumkin” deilgan fikr munozarali masala. CHunki asliyat o‘zgarimas. Uni shuning uchun ham original asar deyiladi. Tarjima esa, tabiiyki o‘zgaruvchan bo‘ladi. Tarjimonning esa, asliyatni o‘zgartirishga haqqi yo‘q. Bunga faqat asliyat muallfi haqlidir. Ushbu ishda dissertatntning O‘zbekistonda shekspirshunoslik va unda G‘aybulla Salomov roli haqidagi yana boshqa ko‘plab tadqiqotlarni chuqurroq o‘rganishi lozimligini tavsiya etgan bo‘lardik.

Nabiyeva Gulbahor Akbaraliyevnaning „Tarjima asarining lingvokulturologik tadqiqi (G‘. G‘ulomning “Shum bola” asarining nemis tilidagi tarjimasi misolida)” mavzuyida 10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog‘ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik ixtisosligidan filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) olmiy darajasini olish uchun taqdim etgan dissertatsiyasida³ tarjima asarini zamona-viy tilshunoslikning lingvokulturologik asnosida tadqiqot olib borilgan. Ammo, har qanday til biluvchi ham tarjima bilan shug‘ullana-vermasligi, bu jihat ayniqsa, badiiy tarjimaga daxldor ekanligi muammosiga chuqurroq yondoshish lizim bo‘ladi. Bilaks mamlakati-mizda tarjimashunoslik borasida amalga oshirilayotgan tadqiqotlar-ning, xususan, PhD ishlarining ko‘pchiligida diqqat markazda tarji-ma muammolari turishiga qaramay, uni tilshunoslikning bir qismi sifatida qarash tamoyili davom hanuz etayotganligi sezilib qolmoq-da. Ushbu ishda ham shu jihat ko‘zga tashlanadi. Qiyosiy tahlilda as-liyat va tarjimaning o‘zaro muqobilligiga munosabat bildirishda dis-sertant badiiy matn bilan ish ko‘rayotganligini unutmasligi kerak. Ishda kontekstual qiyosiy tahlil amalga oshirilgan bo‘lsada, qiyosga olingan milliy bo‘yoqli so‘zlarning asardagi badiiylikni ta‘minlashda-gi o‘rniga ham ahamiyat berib ketilsa, ishning nazariy va amaliy qimmati yanada oshgan bo‘lardi.

Nurullayev Xasan To‘xtayevichning 10.00.06- Qiyosiy adabiyotshunoslik, cliog‘ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik ixtisosligidan filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan “Nemis va o‘zbek tillari somatik frazeologizm-larining lingvomadaniy xususiyatlari” mavzusidagi PhD dissertatsi-

³ G‘. G‘ulomning “Shum bola” asarining nemis tilidagi tarjimasi misolida)” mavzuyida 10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog‘ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik ixtisosligidan filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) olmiy darajasini olish uchun taqdim etgan dissertatsiyasi. Andijon davlat chet tillar instituti. – Andijon, 2025 yil.

yasida⁴ ham tarjima masalasiga faqat bir bobda munosabat bildirilgan. Ilmiy ishda frazeologizmlarni tarjima qilishda faqat ularning obrazli tamsiliy asoslari aynan muvofiq keladigan variantlar bilan o'g'irish bir qadar ma'noviy siljish hodisasi sodir bo'lishiga olib kelgan. Shuningdek, frazeologizmlar tarjimasi masalasida shu sohaning yetuk ustozlari, nazariyotchi olimlar A. Fedorov va G'. Salomov qarashlariga tayanish lozim deb hisoblaymiz. Shuningdek, Raxmonberdiyeva Saida Abdulmuxamat qizining „Ingliz va o'zbek tillarida bino-inshootlar qurilishi sohasiga oid leksik birliklarning semantik xususiyatlari va tarjima muammolari“ mavzuyida 10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik ixtisosligidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etgan dissertatsiyasida⁵ ingliz va o'zbek tillarida bino-inshootlar qurilishi sohasiga oid leksik birliklarning semantik xususiyatlarini hamda ularni tarjima qilishi masalasini o'rganish maqsad qilingan. Tadqiqotda tarjimashunoslik faniga tilshunoslikning bir qismi sifatida qarash tendensiyasi ustunlik qiladi. Ammo tarjimashunoslik tilshunoslik va adabiyotshunoslikka asoslangan mustaqil umumfilologik fan ekanligini e'tiborga olish lozim, deb o'ylaymiz. Shuningdek, O'rta asrlarda yashab ijos etgan bir qator allomalarimizning tarjima asaslari yaratganliklari haqida munozarali fikr bildirilgan (71-bet). Bizningcha, ularning tarjimaga munosabatlari borasida yozilsa, to'g'ri bo'lardi.

Gavharoy Isroiljon qizining „Turizm terminologiyasining sistem-struktur va antroposentrik tadqiqi (ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida) mavzuyida 10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik ixtisosligidan filologiya fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun taqdim etgan ishining asosiy maqsadi ingliz va o'zbek tillarida turizm terminologiyasining sistem-struktur va antroposentrik jihatdan o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishdan iborat etib belgilangan bo'lsada, uning bitta bobi tarjima muammolariga bag'ishlangan. Aniqrog'i, dissertat-

⁴ Nurullayev Xasan To'xtayevichning 10.00.06- Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik ixtisosligidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan „Nemis va o'zbek tillari somatik frazeologizmlarining lingvomadaniy xususiyatlari“ mavzusidagi dissertatsiya. – Toshkent, 2023 yil.

⁵ Raxmonberdiyeva Saida Abdulmuxamat qizining „Ingliz va o'zbek tillarida bino-inshootlar qurilishi sohasiga oid leksik birliklarning semantik xususiyatlari va tarjima muammolari“ mavzuyida 10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik ixtisosligidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etgan dissertatsiyasi. – Namangan, 2025 yil.

siya 4-bobida turizm terminlarining tarjimasi va turistlar bilan ishlaydigan gid-tarjimonga qo'yiladigan talablar haqida fikr yuritilib, tarjiamshunoslikka oid bir qator mulohazalar ilgari surilgan. Bizningcha, bunda muosabatni tarjimaning ana shu sohaga oid nazariy tadqiqotlari bilan kengroq asoslab berilsa, ishning ilmiy-amaliy qimmati yanada oshgan bo'lardi. Bundan tashqari, bu yerda ham sof tarjimaviy tahlil masalasi ko'ndalang bo'lib, tarjimaning nazariy jihatlari yana qiyosiy tilshunoslik tarkibiga kiritib yuborilganligini ko'rishimiz mumkin.

Tarjimashunoslikka yana qiyosiy tilshunoslikning bir qismi sifatida qaralgan PhD tadqiqotlar sirasiga Ubaydullayeva Durdona Raxmonjon qizining „Shart komponentli gipotaksemalarning lingvokognitiv va lingvokulturologik jihatlari hamda tarjima muammolari“ mavzuyida 10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik ixtisosligidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun taqdim etgan dissertatsiyasi⁶ni kiritish mumkin. Dissertatsiya mavzusi, maqsad va vazifalarida tadqiqotga olingan ob'ektning lingvokognitiv va lingvokulturologik hamda tarjimaviy jihatlari tadqiq etish rejalashtirilgan. Ammo tadqiqot kirish qismi mavzuning dolzarbligi bandida, asosan, uning lingvokognitiv va lingvokulturologik tomonlariga urg'u berilgan. Bizningcha, ana shu joyda mavzuning tarjimaviy asnoda o'rganishning muhimligiga ham e'tibor qaratib ketilsa, yanada yaxshi bolardi. Xuddi shu jihat muammoning o'rganilganlik darajasi qismiga ham taalluqli. Chunki, ingliz-o'zbek tarjimachiligi grammatik muammolari borasida ham bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan.

Tarjimashunoslikning qiyosiy tilshunoslik va qiyosiy adabiyotshunoslik asosida mustaqil fan sifatida shakllanganligi ma'lum. Ammo zamonaviy tilshunoslik va adabiyotshunoslik qoidalari bilan yondoshilgan tarjima tadqiqiga oid ishlar tarjimaning nazariy va amaliy rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsata olmayapti. Keyingi yillarda G'aybullar Salomov tarjima maktabi an'analarini muvaffaqiyatli davom ettirishga mone'lik qilayotgan quyidagi omillarni keltirish mumkin:

⁶ Ubaydullayeva Durdona Raxmonjon qizining „Shart komponentli gipotaksemalarning lingvokognitiv va lingvokulturologik jihatlari hamda tarjima muammolari“ mavzuyida 10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik ixtisosligidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun taqdim etgan dissertatsiyasi

1. 10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik ixtisosligi joriy qilinganligi va unda tarjimashunoslikning keying o'rinlarga o'tib qolayotganligi.

2. Ana shu ixtisoslik talablariga javob berish yo'rig'idan himoy qilinayotgan dissertatsiyalarda tarjima masalasi ikkinchi darajali ahamiyatga aylanib borayotganligi.

3. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tarjimalar sifatini oshirishga qaratilgan adabiy-tanqidiy maqolalar, vaqtli va markaziy matbuotda chiqishlarning tobora sustlashib borayotganligi. Faqatgina O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi ta'sisligida Zuhridin Isomiddinov tashabbusi bilan "Tarjima san'ati" maqolalar to'plami (7-son) yoki Xayrulla Hamidovning G'aybulla Salomovning "Til va tarjima" monografiyasi va "Tarjima nazariyasiga kirish" darsligining lotin yozuvida mafkura unsurlaridan aritilgan holda qayta nashr ettirganligi hamda uning shogirdlari tomonidan ayrim anjumanlar va maqolalar to'plamlarining e'lon qilinayotganligi ijobiy ishlar hisoblanadi, biroq bu ishlarning ozi yetarli emas.

4. G'aybulla Salomovning tarjimini umumdavlat va umumxalq ishiga aylantirish muhim ekanligi borasidagi o'g'itlari va amaliy ishlari tajribalaridan yanada faolroq foydalangan holda xuddi "Shekspir" asarlarining Cho'lpon va Maqsud Shayxzoda tarjimalari sabab butun respublikamizdagi turli kasb egalari qanchalik qiziqish bilan matbuot hamda televideniya chiqishlar qilganliklari an'analarini davom ettirilmayotganligi kabilar jiddiy ta'sir etmoqda.

Xulosa o'rnida aytish lozimki, Ustoz G'aybulla Salomov yaratgan tarjima maktabi an'analarini bugungi kunda munosib davom ettirish uchun, avvalo, uning asarlarini qimmatli maqola va tadqiqotlarini puxta o'rganishimiz lozim. Hamonki, o'zbek tiliga va ona tilimizdan boshqa tillarga tarjimaning umumiy va xususiy tomonlari aynan G'aybulla Salomov tomonidan asoslab berilgan ekan, unga munosib bo'lishimiz uchun domla tadqiqotlarini har bir tarjimashunos tadqiqotchining yaxshigina bilishi talab etiladi. Oliy Attestatsiya Komissiyasidan esa, tarjimashunoslikka oid ixtisoslashtirilgan shifrni faqat tarjimashunoslik uchun alohida joriy etishni tavsiya etgan bo'lardik.

SUN'IY INTELLEKT VA O'ZBEK TILIDAN TURK TILIGA TARJIMA

*Filol. f. d., professor **Huseyin BAYDEMIR**, Otaturk universiteti huzuridagi
Turkiyshunoslik ilmiy tadqiqotlari instituti direktori (Turkiya)
Tel.: +90-544-474-62-97; Email: hbaydemir@atauni.edu.tr*

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda o'zbek tilidagi madaniy birliklarning turk tiliga sun'iy intellekt tomonidan qanday tarjima qilinishi o'rganildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, madaniy birliklarning tarjimasida sun'iy intellekt to'liq ekvivalentni ta'minlay olmasligi va mutaxassis nazoratiga ehtiyoj mavjudligi aniqlandi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, tarjima, turk tili, o'zbek tili, madaniy birliklar

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ПЕРЕВОД С УЗБЕКСКОГО НА ТУРЕЦКИЙ ЯЗЫК

Аннотация. В данном исследовании изучены вопросы перевода культурных единицы узбекского языка на турецкий язык с помощью искусственного интеллекта. По результатам исследования, при передаче культурных элементов искусственный интеллект не всегда может обеспечивать полную эквивалентность и в данном процессе требуется контроль эксперта.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, перевод, турецкий язык, узбекский язык, культурные лексические единицы.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND TRANSLATION FROM UZBEK INTO TURKISH

Abstract. In this study, the ways in which cultural words in Uzbek are translated into Turkish by artificial intelligence were examined. The findings revealed that cultural translations cannot be fully rendered by artificial intelligence and that expert supervision is required.

Keywords: Artificial intelligence, translation, Turkish, Uzbek, cultural words

Jamiyatning turmush darajasini belgilovchi qadriyatlardan iborat majmuaga **madaniyat** deyiladi. Madaniy unsurlar ayrim jamiyatlarda o'rtasida umumiy bo'lishi mumkin bo'lgani kabi, har bir xalqning o'ziga xos madaniy qadriyatlari ham mavjud.

O'zbek va turk xalqlarining tarixdan kelib chiqqan umumiy qadriyatlari bilan bir qatorda, keyinchalik shakllangan farqli madaniy qadriyatlari ham mavjud. Ushbu maqolada sun'iy intellektning madaniy tushunchalarni tarjima qilish darajasi tahlil qilinadi. Har ikki jamiyatga xos bo'lgan yoki ular o'rtasidagi farqni aks ettiruvchi ushbu qadriyatlarning sun'iy intellekt tomonidan qay darajada anglangani va o'zbek tilidan turk tiliga qanchalik to'g'ri tarjima qilingani namunaviy gaplar orqali baholandi.

Ushbu tadqiqotda etnografik material, oshxona madaniyati, o'yin va o'yinchoqlar, xalq og'zaki ijodi, xalq e'tiqodlari, kiyim-kechak va bezak, kasblar va hunarmandchilik, xalq taqvimi hamda urf-

odat kabi xalqshunoslikka oid jami 9 ta bo'limdan **angishvona, achchiq-chuchuk, bekinmachoq, yalmog'iz, qorxat, ko'ylak, misgar, chilla, qalin** kabi 9 ta madaniy tushuncha tanlab olindi. So'ngra ushbu tushunchalar uchraydigan namunaviy gaplar aniqlab chiqildi. Gaplar *O'zbek tilining izohli lug'at*idan olingani sababli maqola ichida alohida manba ko'rsatilmagan.

Sun'iy intellektga (ChatGPT Plus) tarjima topshirig'i berilganda: **"Quyidagi gaplarni o'zbek tilidan turk tiliga ilmiy uslubda tarjima qil"** degan buyruqdan foydalanildi. Shundan so'ng turk tiliga tarjima qilingan ushbu gaplardagi madaniy tushunchalarning to'g'ri tarjima qilinish-qilinmaganligi tahlil qilindi. O'zbekcha madaniy tushunchalarning turkcha muqobillari yoki izohlariga doir baholashda **Katta o'zbekcha-turkcha lug'at** asos qilib olindi.

1. angishvona: yuksuk [1]. *Ko'zgusini xushlamay, yerga otib tashlabdi, Angishvona, ignasin zanglar bosa boshlabdi.* [2] (Aynasini beğenmeyip yere fırlatmış; **kıskaç** ise iğnesini paslandırmaya başlamış) [3]

Sun'iy intellekt *angishvona* so'ziga noto'g'ri ma'no yuklagan hamda ikkinchi misrani xato tarjima qilgan. *Angishvona* so'ziga qo'shimcha izoh bilan *"kıskaç, örs üzerinde kullanılan pense türü alet"* [3] ma'nosini bergan. To'g'ri tarjima quyidagicha bo'lishi lozim edi: Aynasini beğenmeyip yere fırlatmış, **Yüksük** ile iğnesi paslanmaya başlamış.

2. achchiq-chuchuk: çoban salatası [1]. *Chorpayada oyoq uzatib, o'n chog'li kishi choy ichar, birovi achchiq-chuchuk tayyorlab, birovi turp maydaldirdi* [2] (Tahta sedirde ayaklarını uzatmış halde on kadar kişi çay içiyor; birisi **acı-ekşi meze** hazırlıyor, biri de turp doğruyordu) [3]

Sun'iy intellekt *achchiq-chuchuk* so'ziga noto'g'ri ma'no bergan. Tarjima ostida qo'shimcha izoh sifatida *"acı-ekşi meze / turşu türü yan yemek"* [3] ma'nosini keltirgan. To'g'ri tarjima quyidagicha bo'lishi lozim edi: Sedirde ayaklarını uzatarak on kadar kişi çay içiyor; biri **çoban salatası** hazırlıyor, biri de turp doğruyordu.

3. bekinmachoq: saklambaç [1]. *Ko'chadan bekinmachoq o'ynayotgan bolalarning qiy-chuvi eshitildi* [2] (Sokaktan **saklambaç** oynayan çocukların bağrıışmaları duyuldu) [3].

Sun'iy intellekt ushbu tushunchaning turk tilidagi muqobilini to'g'ri aniqlagan hamda gapni to'g'ri tarjima qilgan.

4. yalmog'iz: yamyam cadı; cadı [1]. *Yalmog'iz obrazidagi yovuzlikni yana ham yuzaga chiqarish uchun ularga xos bo'lgan jumlar ham an'anaviy tarzda ertaklarda ishlatiladi.* [4] (**Yalmogız** tipindeki kö-

tülügü daha da belginleştirmek için onlara özgü ifadeler de masallarda geleneksel biçimde kullanılır) [3].

Sun'iy intellekt *yalmog'iz* so'zini jumla tarkibida o'z holicha qoldirgan hamda izohda "*Masallarda ge'chen cadı/obur kadın tipi*" [3] tarzida tushuntirish bergan. Uni gap ichida **cadı** yoki **yamyam cadı** shaklida tarjima qilish maqsadga muvofiq bo'lgan bo'lardi.

5. qorxat: Yilın ilk karı yağdıgında ziyafet vermesi için bir mektup yazılarak tanidik kişilere gizlice iletilir. Mektubu getiren ulak yakalanırsa ziyafeti mektup yazan kişi verir. Bu mektup ve geleneğe verilen addır [1]. *Tansiq qorni g'animat bilib, kattalar o'z do'stlariga qorxat yozib, o'zi-ga xos nash'a-zavq bag'ishlovchi qishki ziyofatlarga yura boshlaganlar.* [2] (Nadir bulunan karı fırsat bilerek, büyükler dostlarına "**qorxat**" yazıp kendine özgü bir keyif ve zevk veren kış eğlencelerine gitmeye başlamışlardı) [3]. Sun'iy intellekt **qorxat** so'zini jumla tarkibida saqlagan hamda izohda "*Kış eğlencesine davet mektubu/kartı (Özbek kültürüne özgü)*" [3] tarzida tushuntirish bergan. Mazkur an'ananing turk madaniyatida mavjud emasligi sababli, uning turk tilida aynan mos ekvivalenti yo'q. Sun'iy intellektning izoh berish usulidan foydalanishi tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan to'g'ri yondashuv hisoblanadi.

6. ko'ylak: gömlek [1]. *Egnida uzun qizil shohi ko'ylak, kimxob nimcha, boshida shaftolirang yorqin tovlangan ipak durracha* [2]. (Üzerinde uzun kırmızı şahi bir **elbise**, üzerinde kimhâb bir yelek; başında ise şeftali rengine parlakça ışıldayan ipek bir başörtüsü vardı)[3]

Sun'iy intellekt *ko'ylak* so'zini "elbise" deb umumlashtirgan. Shuningdek, jumladagi boshqa ayrim unsurlarni ham noto'g'ri tarjima qilgan. To'g'ri tarjima quyidagicha bo'lishi lozim edi: Sirtında uzun, kırmızı, ipek **gömlek**, sırmalı ipek yelek; başında şeftali rengine parlakça ışıldayan ipek başörtüsü.

7. miskar: bakırcı [1]. *Gulnor miskarlar tomonidan samovar taxlitida yasalgan qumg'ondan choy quyar edi* [2]. (Gülnor, **ustalar** tarafından semaver biçiminde yapılmış güğümden çay dökerdi.) [3]

Sun'iy intellekt *miskar* so'ziga "usta" shaklida umumlashtirilgan ma'no bergan. Holbuki, uning turk tilidagi aniq muqobili "bakırcı"dir.

8. chilla: Doğum, evlenme, ölüm vb. önemli olaylardan sonraki kırk gün [1]. *Chaqaloqning chillasi chiqqach, yangi uyga ko'chib bordilar* [2]. (Bebegin **kırkı** çıkınca yeni eve taşındılar.) [3]

Sun'iy intellekt ushbu tushunchaning turk tilidagi muqobilini to'g'ri aniqlagan hamda gapni to'g'ri tarjima qilgan.

9.qalin: başlık parası, başlık [1]. *U to'y shart-u sharoitlari ustida, qalin ustida savdolashib o'tirmay, fotihaga qo'l ko'tardi* [2]. (O, düğün şartları ve **başlık parası** üzerinde pazarlığa girişmeden hemen fatiha için elini kaldırdı) [3]. Sun'iy intellekt *qalin* so'ziga "**başlık parası**" tarzida to'g'ri ma'no bergan. Biroq jumlada duo ma'nosida qo'llangan *fotih*a leksemasini aynan saqlab tarjima qilishi noto'g'ri yondashuv hisoblanadi.

Xulosa. Sun'iy intellekt o'zbek madaniyatiga xos bo'lgan to'qqiz tushunchadan *bekinmachoq, chilla, qalin* va *qorxat* so'zlarini to'g'ri talqin qilgan hamda ushbu tushunchalar ishtirok etgan jummalarni turk tiliga to'g'ri tarjima qilgan. Turkiya madaniyatida *qorxat* an'anasi mavjud bo'lmaganligi sababli mazkur tushuncha jumla tarkibida saqlangan va quyida zarur izoh berilgan. Bu holat tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan to'g'ri yondashuv hisoblanadi.

Biroq *angishvona, achchiq-chuchuk, ko'ylak* va *miskar* leksemalariga noto'g'ri ma'no berilgan. Shunga muvofiq, ushbu so'zlar qatnashgan jumlar ham xato tarjima qilingan.

Sun'iy intellekt *yalmog'iz* leksemasini jumlada *yalmogiz* shaklida saqlagan, biroq quyida "cadı" tarzida izoh bergan. Tarjima metodikasi nuqtayi nazaridan mazkur so'zni jumla tarkibida ham "cadı" shaklida berish lozim edi. Shunday qilib, mazkur holatda noto'g'ri tarjima usuli qo'llanilgan. Natijada, tadqiqot mavzusini tashkil etgan madaniyatga tegishli 9 ta so'zdan sun'iy intellekt 5 tasiga (*bekinmachoq, chilla, qalin, qorxat, yalmog'iz*) to'g'ri izoh bergan. Demakki, madaniy leksik birliklarga ekvivalent topish borasida muvaffaqiyat darajasi 55,5 foizni tashkil etadi. Shunga qaramay, ushbu 5 tushuncha qatnashgan jumladan faqat 4 tasi to'g'ri tarjima qilingan bo'lib, 1 jumlada metodik xato kuzatilgan. Umumiy hisobda 9 jumlaning 4 tasi noto'g'ri tarjima qilingan.

Xulosa qilib aytganda, madaniy birliklarning tarjimasida sun'iy intellekt hali yetarlicha pishmagan bo'lib, bu turdagi tarjimalar albatta soha mutaxassislari tomonidan tekshirilishi zarur ekani aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1] – Baydemir, Hüseyin; Ildırı, Nursan (2025). Büyük Özbekçe-Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

[2] – O'zbek tilining izahli lug'ati. Jild 1,2,3 (2006), Jild 4,5 (2008). (Tahrir hay'ati: T. Mirzayev va boshqalar). Toshkent: O'zR Fanlar Akademiyasi Til va adabiyot instituti, O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti.

[3] – OpenAI. (2025). ChatGPT Plus (GPT-5.1) [Yapay zekâ büyük dil modeli]. <https://chat.openai.com/>

[4] – <https://share.google/ZOY8e77yKL9LzDlym>

ЎГИРМАДАН ОРОМ ТОПГАН ТАРЖИМОН

Филол. ф.н. **Адҳамбек АЛИМБЕКОВ**, ТДШУ профессори, Тошкент,
Ўзбекистон. Тел.: +998997207454. E-mail:
adhambek.alimbekov.1954@gmail.com

Аннотация. Мақолада машхур таржимон Мирзаали Акбаровнинг таржимонлик фаолияти ҳақида сўз юритилади. Олмон тилидан ўзбек тилига қилган таржималари ва ўзбек тилидан олмон тилига ўгирган асарлари тўғрисида маълумот берилади. Шунингдек Ғарб тилларидан Шарқ тилларига таржима қилиш муаммолари хусусида фикрлар билдирилган.

Калит сўзлар: Таржима, аслият, олмон тили, Ҳерман Ҳессе, чўл бўйиси.

Аннотация. В статье рассматривается переводческая деятельность известного переводчика Мирзаали Акбарова. Приводятся сведения о его переводах с немецкого на узбекский язык, а также о произведениях, переведённых им с узбекского на немецкий. Кроме того, высказываются мнения о проблемах перевода с западных языков на восточные.

Ключевые слова: перевод, оригинал, немецкий язык, Герман Гессе, степной волк.

Abstract. The article discusses the translation activity of the renowned translator Mirzaali Akbarov. It provides information about his translations from German into Uzbek as well as the works he translated from Uzbek into German. The article also presents reflections on the issues involved in translating from Western languages into Eastern languages.

Key words: Translation, original text, German language, Hermann Hesse, Steppenwolf.

Таржима нақадар заҳматли меҳнат эканини яхши биламиз. Бироқ мана шу заҳматли меҳнатдан ором топадиган таржимонлар бўлади. Умрини шу ишга фидойилик билан бағишлаб, роҳат топган тилмочлардан бири Мирзаали Акбаровдир.

Мирзаали Акбаров 1955 йилда Фарғона вилоятининг Бешариқ туманида туғилган. Мактабга боргач аъло ўқишни мақсад қилган бўлғуси таржимон 5-синфдан олмон тили ўқитила бошланда унда нимагадир шу тилга алоҳида меҳр уйғонади. 1972 йилда Бешариқ туманидаги 47-ўрта мактабни битирган Мирзаали ҳеч ўйланмасдан Тошкент Давлат чет тиллар педагогика институти (ҳозирги Ўзбекистон Давлат жаҳон тиллари университети)нинг олмон филологияси факультетига ўқишга кириб 1977 йили муваффақиятли тугатади. Ўша йили ҳарбий хизматга чақирилган Мирзаали хизмат даврида ҳам кунт билан мутолаа қилишдан чарчамади. Юртига қайтиб бироз вақт мактабда

дарс бергач Тошкентга келди. Кўп йиллар давомида Тошкент Халқаро Радиосининг немис тилида эшиттиришлар бўлимида мудир ва бош таржимон бўлиб ишлаган. Мирзали ака малакасини ошириш борасида тинимсиз изланди. У ўзининг ҳаёт йўли ҳақида шундай ёзади: “Ўзим ҳақимда гапирадиган бўлсам, ўқувчилик пайтимдаёқ олмон тилига жуда қизиққанман, мактабни битирганимиздан сўнг, ўқитувчимиз раҳматлик Саҳобиддин Жамолов Абдулла деган ўртоғим икковимизни Тошкентга ўқишга опкелган. Институтда ўқишнинг учинчи кунидеъ, “Голубые купола” (“Мовий гумбазлар”) чойхонаси олдида ГДР дан келган сайёҳларни учратиб қолиб, улар билан олмон тилида бемалол гаплашганман. Олийгоҳда ўқишнинг ўзи билан қаноатланмай, яна 4 та жойга қатнаб, уларни битирганман: “Ўзбекистон” меҳмонхонаси қошида янги очилган “Интурист” гид-тилмочлик курси; ТошДУ қошидаги араб тили бўйича 2 йиллик кечки пуллик курс; “Тошкент ҳақиқати” вилоят газетаси ҳузуридаги 2 йиллик ишчи -деҳқон мухбирлар университети ва “Муштум” журнали ҳузуридаги “Ёш ҳажвчилар” тўғарагига қатнашиб, журнал саҳифаларида кичик-кичик юморларим эълон қилинган. Булардан ташқари, талабалик пайтимда Москвада чиқадиган „Neues Leben“ (“Янги ҳаёт”) ва Целиноград (Қозоғистон)да босиладиган „Freundschaft“ (“Дўстлик”) номли газеталарга талабалар ҳаётидан ҳикоя қилувчи мақолаларим ҳамда ўзбек тилидан олмончага кичик-кичик таржималарим билан мунтазам қатнашиб турганман.

Талабалик давримда бир уй китоб тўплаганман, ҳатто Германияда чиқадиган „Junge Welt“ (Навқирон дунё) газетасига, „Sinn und Form“ (Маъно ва шакл) журнаliga ҳам обуна бўлганман. М. Акбаровдаги илмга чанқоқлик, китобсеварликдан далолатким, шунинг учун ҳам у келажақда яхши мутахассис бўлиб етишди. Ўз устида ишлаш самарасини бериб малакали таржимон бўлди. Олмон тилидан кўплаб таржималар қилди.

Таржимон аввало таржима қилаётган асарининг мазмун моҳиятига эътибор бериши керак. Ўз олдига таржима қилинадиган асар ўзбек китобхонига нима бера олади саволини қўйган таржимон ҳақиқий таржимондир. Асарнинг руҳиятини англагандан сўнггина ишга киришиши лозим. М. Акбаровнинг бу борадаги фикрлари жуда ўринли: “Таржима жараёни, буюк Гёте ибораси билан айтганда, сўлиб бораётган гулдастанинг сувга

солингач, қайта жонлангани каби ҳаяжонли ва эътиборга моликдир. Таржима учун асар танлашнинг ўзига хос жиҳатлари бор. Бунда кўпроқ нималарга эътибор бериш лозим? Менимча, энг аввало, ўша маълум бир хорижий тилда яратилган асар ўзингизга, қалбингизга руҳан яқин бўлиши, ўқиганда юрагингиз “жиз” этиши лозим, ана ундан кейин эса ушбу асар миллий менталитетимизга, анъаналаримизга тўғри келадими- йўқми деган саволларни мутаржим ўзига ўзи бериб кўриши керак” (Ўша журнал. 201-б.)

М.Акбаров тажрибали таржимон сифатида олмон адабиётидан ўзбек тилига, ўзбек адабиётидан олмон тилига таржималар қилади. Айниқса, ўзбек адабиётидан олмон тилига қилган таржималари ўзбек адабиёти намуналарини жаҳон миқёсига чиқишида аҳмиятли эканига эътибор қаратишимиз зарур. Чунки бизда жаҳонга кўз-кўз қилгулик асарларимиз етарли, аммо кўпи хорижий тилларга таржима қилинмаган ёхуд таржималарнинг аксарияти аслият бадииятини, тароватини бермайди.

М.Акбаров ҳозиргача ўттиздан зиёд асар таржима қилиб, китоблар чиқарган, шундан бир нечтаси ўзбек тилидан бевосита олмончага қилинган таржималардир. Яратган таржима асарлари орасида Халқаро Нобел мукофоти соҳиби Ҳерманн Ҳессе қаламига мансуб “*Чўл бўйиси*” романи, улуғ олмон шоири ва мутафаккири Йоханн Вольфганг Гётенинг “*Ҳикматлар хазинаси*” (“Шарқ” НМАК 2006, 2008), буюк файласуф ва педагог Иммануил Кантнинг “*Педагогика тўғрисида*” („Niso Poligraf“, 2013) ҳамда машҳур поляк адиби Ян Парандовскийнинг “*Сўз кимёси*” (устоз Озод Шарафиддинов билан ҳамкорликда) асари (“Янги аср авлоди”, 2019) муҳим ўрин тутди. У шунингдек, В.Борхерт, Герхард Бранстнер, Ф.Кристиан Делиус, Томас Манн ва Стефан Цвайг каби олмон ҳамда олмонзабон шоир ва ёзувчиларнинг кўплаб ҳикоя, эссе ва новеллаларини аслиятдан ўзбек тилига таржима қилган. Мирзали Акбаров таржимон сифатида ҳар бир сўз, жумла устида бош қотиради. Таржима қилган асарларида миллий колоритни сақлаб қолишга, асар руҳини, давр колоритини тўлиқ беришга ҳаракат қилади. Бунинг учун таржимон таржима қилаётган асарини қайта-қайта ўқиб моҳиятини, оҳангини ҳис қилиши керак. Таржимон икки миллат олдида масъул. Яхши асарни ёмон таржимаси ўша ёзувчи ҳақида нотўғри тасаввур уйғотиши мумкин. М.Акбаров доимо шуни билиб

таржимага қўл урадиган мутаржимлардан дея оламиз. Унинг таржимасидаги асарлар фикримизни тасдиқлайди. Ҳерман Ҳессенинг “Чўл бўриси” романининг ўзбек китобхонлари орасида ҳам севилиб ўқиладигани бунга мисол. Таржимон аввало она тилини пухта билиши таржиманинг муваффақиятли чиқишида асосий омил эканлигини ҳам Мирзали ака таржималарида сезишимиз мумкин.

Дунёга машҳур ўзбек мутафаккирлари, таниқли олим, шоир ва адибларининг асарларини, жумладан, шоҳ ва шоир Заҳриддин Муҳаммад Бобур “Ҳикматлар”ини, академик Акмал Саидовнинг “Иммануил Кантнинг фалсафий-ҳуқуқий мероси ва замонавий юриспруденция” номли асарини, адабиётшунос олим Иброҳим Ғафуров мансураларини, Хосият Рустамова, Абдуҳамид Пардаев, Анвар Намозов, Ўроз Ҳайдар каби ижодкорларнинг шеър ва ҳикояларини бевосита немис тилига ўгирган. Ўз тилидан бошқа миллат тилига таржима қилиш оддий таржимадан ўн баробар қийин бўлса қийинки асон эмас. Бунда тилни яхши билишдан ташқари миллий ўзига хосликнинг ҳис қилиб, теран англаш керак. Таржимада тил асарнинг руҳини бера олиш даражасида бўлиши, ўқувчи қийналмасдан ўқиши жуда муҳимдир. Қайси тил бўлса ҳам ўзбек тилидан бошқа бир хорижий тилга таржима қиладиган таржимонлар бизда жуда кам. Мана шундай ишни уддасидан чиқаётган Мирзаали Акбаровга ўхшаш таржимонлар ўзини таржима ишига бағишлаган ёшларимиз учун ўрнак бўларлидир.

Таржимоннинг олмон тилидан ўзбек тилига қилган таржима асарларига бир назар солайлик. Бу таржимоннинг савиясини ҳам кўрсатади. Ҳерманн Ҳессе “Чўл бўриси” романи, “*Курортдаги киши*”, “*Нюрнбергга саёҳат*”, Вилхелм Раабе “*Штопфкухен саргузаштлари*”, “*Арно Гайгер Қувғиндаги кекса қирол*” қиссаси, “Немис мутафаккирларининг ҳикматлари”, Валдемар Бонселс “*Асалари Мая саргузаштлари*” эртак-қисса, Бернхард Шлинк “*Китоб ўқиб берувчи*” романи ва бошқа асарлар. Бу таржималар ичида юқорида айтганимиздек “Чўл бўриси” романи таржимасини алоҳида таъкидлаш керак. Ҳерманн Ҳессе (1877–1962) XX аср олмон адабиётининг йирик намояндаларидан бири, адабиёт соҳасидаги Халқаро Нобел мукофотининг совриндори. Ёзувчи Т.Манн ушбу роман ҳақида шундай деб ёзган эди: «Чўл бўриси» экспериментал дилликда «Улисс», «*Faux Monnaieurs*» сингари асарлардан қолишмайдиган роман эканлигини айтиб ўтиришга ҳожат бормикин?

«Чўл бўриси» менга анчадан буён илк бор ҳақиқий китоб мутолааси не эканини қайтадан ўргатган асардир». Шундай мураккаб асарни таржима қила олганлиги таржимон маҳоратидан далолат.

Мирзали Акбаров ёшларни олмон тилини ўрганишга муносиб ҳисса қўшаётган устоз ҳам. Унинг “Олмонча-ўзбекча луғат”и бунга яхши мисол. Мазкур луғат олмон алифбоси тартибида тузилган бўлиб, умумтаълим мактаблари, лицей ва коллеж ўқувчилари, талабалар ва барча олмон тилини ўрганувчилар учун мўлжалланган. Луғатда жами 5 мингга яқин муҳим сўз ва иборалар ўз ифодасини топган.

Мирзали ака таржимашунослигимиз равнақи учун қайғурадиган, “ўтлаб керадиган” таржимонларни танқид қилишдан қўрқмайдиган, бир сўз билан айтганда адабиётимиз ривожини учун жон куйдирадиган ижодкорлардан. Унинг “Ҳессенинг сўнги муҳаббатини” қиссаси таржимонинг ижодкор сифатидаги яна бир қиррасини кўрсатади. Адабий таржимон ўлароқ Австрия, Германия, Швейцария ва бошқа Европа мамлакатларида кўп марта ижодий сафарларда бўлган. Германиядаги Халқаро Ҳерманн Ҳессе жамиятининг ҳамда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси Мирзаали Акбаровнинг меҳнатлари муносиб тақдирланиб 2016 йили ““Энг яхши насрий таржима” рукнида “*Жаҳон адабиёти*” журнали таҳририяти томонидан таъсис этилган Озод Шарафиддинов номидаги йиллик мукофотга, 2017 йили Австрия федерал ҳукуматининг энг яхши бадиий таржима (Арно Гайгер *Кувиндаги кекса қирол*)лар учун бериладиган мукофотига сазовор бўлди. Табарруқ 70 ёшини қаршилаётган устоз таржимон Мирзаали Акбаровга кўплаб асарларни ўзбек тилига таржима қилиб маънавиятимизни бойитишга ҳисса қўшишини, ёш таржимонларга устозлик қилиб малакали таржимонларимиз сафини кенгайтиришида муваффақиятлар тилаб қоламиз. Ҳамиша заҳматли меҳнатидан ором топиб юрсин.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Акбаров М. Таржима – ижодий жараён. А.Норқулов билан суҳбат. “Жаҳон адабиёти” журнали. Май-2024.
2. Ғафуров И, Мўминов О, Қамбаров Т. Таржима назарияси. “Тафаккур бўстони” нашриёти. – Тошкент: 2012.
3. Очилов О. Таржимашуносликнинг назарий масалалари. – Тошкент, ТДШИ, 2014.

O'ZBEK TARJIMASHUNOSLIGI RIVOJIDA ZUHRIDDIN ISOMIDDINOVNING TUTGAN O'RNI

DSc. Xayrulla HAMIDOV, TDSHU professori, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: 90 960 06 23; E-mail: hamidovx@gmail.com

Dostonbek AHMADOV, ToshDU'TAU 4-kurs talabasi, Toshkent, O'zbekiston

Tel: 93 102 85 55; e-mail: dostonbekaxmadov2005@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada filol. f. n. Zuhridin Isomiddinovning tarjimashunoslik faoliyati yoritiladi. Olimning ushbu ilm maydonida tutgan o'rni masalasi hamda tadqiqotlarining ahamiyati xususida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: *tarjimashunoslik, tarjima tarixi, turkiy tillararo tarjima, "aldoqchi do'stlar", "Manas", G'aybullar Salomov.*

Аннотация. В данной статье освещается переводоведческая деятельность кандидата филологических наук Зухриддина Исамиддинова. Приводятся сведения о роли ученого в этой научной сфере, а также о значении его исследований.

Ключевые слова: *переводоведение, история перевода, тюркская межъязыковая переводная традиция, «ложные друзья переводчика», «Манас», Гайбулла Саламов.*

Abstract. This article highlights the translation studies activity of Candidate of Philological Sciences Zuhridin Isomiddinov. Information is provided about the scholar's role in this academic field and the significance of his research.

Key words: *translation studies, history of translation, inter-Turkic translation, "false friends", "Manas", Gaybullar Salomov.*

Filologiya fanlari nomzodi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Zuhridin Isomiddinovning qariyb yarim asrlik ilmiy-ijodiy faoliyati g'oyat xilma-xil. 10 ga yaqin turli mavzulardagi kitoblar, 500 ga yaqin ilmiy, ilmiy-ommabop, publitsistik maqolalar, 200 ga yaqin katta-kichik tarjimalar olim ilmiy-ijodiy faoliyati asosini tashkil etadi.

Z.Isomiddinov ilm maydoniga o'zbek tarjimashunosligining asoschisi – professor G'aybullar Salomov, uning shogirdi professor Najmiddin Komilovlar etagini tutgancha kirib keldi. 1976-yilda ToshDU (hozirgi O'zMU) ning jurnalistika fakultetini tamomlaganidan so'ng o'sha davr tarjimashunoslik ilmining markazlaridan biri bo'lgan O'zbekiston Fanlar akademiyasi qoshidagi Til va adabiyot institutining tarjima nazariyasi va adabiy aloqalar bo'limida 20 yildan ziyod faoliyat yuritdi. Bu maskanda yana bir ulkan tarjimashunos – professor Jumaniyoz Sharipovning o'ziga xos ilmiy maktabi shakllanganligi yosh olimga ham G'.Salomov, ham J.Sharipov "buloq"idan oziqlanish imkonini berardi. Olimning tarjimashunoslik ma-

salalariga bag'ishlangan ilk maqolalari ayni dargohda laborant sifatida ishlab yurgan paytlariga to'g'ri keladi. 1977-yilda J.Sharipov mas'sul muharrirligida chop etilgan "Badiiy tarjimaning aktual [dolzarb] masalalari" to'plamidan Z.Isomiddinovning 2 ta: **"Qirg'iz prozasini o'zbek tiliga tarjima qilishga doir"** [1,6-12] va **"To'qtag'ul asarlarining tarjimasi"** [1,13-20] maqolalari o'rin olgan. Ushbu kichik tadqiqotlar hali o'zbek tiliga turkiy tillardan tarjima masalalarini tadqiq etishga jiddiy kirishilmagan paytda yozilganligi bilan ahamiyatlidir.

Yosh olim 1979-yilda "Tarjima nazariyasi masalalari" to'plamida **"Originaldan oshirib tarjima qilish mumkinmi?"** [2,20-24] maqolasi bilan ishtirok etadi. Tadqiqotchi o'z maqolasida G'. Salomov keyinchalik taklif qilgan tarjima antinomiylaridan biriga ilk marta murojaat etadi. Tadqiqotchi asliyatdan oshirib o'g'irilgan tarjima xususida fikr yuritarkan, bunga erishishning bir qancha omillarini sanab o'tadi, ilk marta "Manas" eposining Mirtemir tomonidan amalga oshirilgan tarjimasi to'g'risida to'xtalib, dostonning o'zbekcha matnida uchraydigan asliyatdan oshirib o'g'irilgan o'rinlarni izohlaydi. Maqola so'ngida muallif ayni tushunchaga shunday izoh beradi: *"Asliyatdan oshirib o'g'irish – asl nusxa xossalariga tamomila muvofiq kelgan, muallif badiiy niyatini yanada to'laroq ifodalaydigan chinakam san'at va katta mahorat mevasi bo'lgan tarjimalar demakdir"* [2, 24].

Yana shu yili Z.Isomiddinovning yana bir yosh tadqiqotchi Sultonmurod Olimov bilan hammualliflikda yozilgan **"Tarjima tahlili"** maqolasi "O'zbekiston madaniyati" gazetasida chop etilgan. Bu maqolada mualliflar G'. Salomovning o'sha yili chop etilgan "Tarjima nazariyasiga kirish" darsligi haqida, bu kitobning o'zbek tarjimashunosligi va tarjimonlarni o'qitib tayyorlash jarayonida tutgan o'rni to'g'risida fikr yuritadilar. 1989-yilda "Badiiy tarjima nazariyasi" to'plamidan o'rin olgan **"Tarjimonlarni o'qitib tayyorlash to'g'risida"** [3, 20-24] maqolasi yana bir jiddiy masala – tarjima tahsili, tarjimonlarni yetishtirish mavzusiga bag'ishlangan. O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilgan yillarda maqolada ko'tarilgan qator masalalar bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

1985–1988-yillarda O'zbekiston Fanlar akademiyasi Til va adabiyot instituti tarjima nazariyasi va adabiy aloqalar bo'limi a'zolari tomonidan sovet davri o'zbek tarjimachiligi tarixi yuzasidan 3 jildlik yirik tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jamoaviy monografiyani yaratish ishiga Z. Isomiddinov ham jalb etilgan. 1986-yilda chop etilgan 40–50 yillar tarjimachiligi haqidagi "O'zbekistonda badiiy tarji-

ma taraqqiyoti” to‘plamidan yosh olimning **Mirzakalon Ismoil**iy tarjimonlik faoliyati to‘g‘risidagi yirik ilmiy ocherki o‘rin olgan [4, 145–172]. Adabiy-tarjimaviy portret xarakteridagi tadqiqotda Mirzakalon Ismoilning tarjimonlik laboratoriyasi xususida ma’lumot beriladi, u bilan tanishib chiqqach, tarjimon Ismoil haqida yetarlicha tasavvurga ega bo‘lish mumkin: *“Mirzakalon Ismoilning tarjimonlik talanti o‘z ko‘lam xususiyati bilan o‘zbek tarjimachiligi tarixida noyob hodisadir. Uning tarjimalari badiiy adabiyotning har uch (lirik, epik va dramatik) jinsiga [turiga] mansub asarlarni qamrab oladi. Ijodiy diapazonining kengligiga – lirik asarlar tarjimasida ham, epik asarlarni o‘girishda ham birday katta muvaffaqiyat bilan ishlashiga ko‘ra Mirzakalon Ismoil o‘zbek adabiyotining eng mohir tarjimonlari qatoridan o‘rin oladi”* [4, 172]. Muallif “Tirilish”, “Anna Karenina” (L. N. Tolstoy), “So‘na” (E. L. Voynich), “Choliqushi” (R. N. Guntekin) kabi yirik romanlar tarjimasini asliyat bilan solishtirib tadqiq etadi, tarjimonning bu asarlarni o‘girishdan maqsadi masalasini ko‘taradi va bu tarjimalarning o‘zbek madaniyatida tutgan o‘rni haqida atroflicha to‘xtaladi, Ismoil tarjimasidagi qator muvaffaqiyatli chiqqan o‘rinlardan misollar keltiradi, ularni turli yillardagi nashrlari va boshqa tarjimonlar o‘zbekchalashtirgan variantlari bilan solishtirish asnosida mutarjim ijodiy evolyutsiyasini kuzatish imkoniga ega bo‘ladi. Mirzakalon Ismoilning tarjimaviy ijodiga oid eng umumiy xususiyatlar tariqasida quyidagilarni keltiradi:

“I. Adib tarjimon oldiga qo‘yiladigan talablarni yaxshi biladi. Shu bois, o‘girmalarida asl nusxa tilini, yoinki asar voqeligining ortida turgan hayotni mukammal bilmaslik oqibatida kelib chiqadigan qusurlar uchramaydi. Har bir jumla va har bir nozik ishoratdan tortib asarning umumiy g‘oyasiga qadar lo‘nda holda o‘quvchiga yetkaziladi.

II. Har bir ijodkor uslubining xarakterli tomonlarini aniq payqab, o‘zbek tilida ham shunga muvofiq keladigan ifoda tarzi va “ohang” topa bilishi Mirzakalon Ismoil mahoratining bosh belgisi.

III. Ona tilining bor nazokati va boyliklarini chuqur o‘rganish – klassik adabiyot leksikasining eng kamyob so‘zlaridan tortib jonli tilning eng shirador, shikvali ifoda shakllariga qadar to‘plash, o‘z ijodida bu kolossal nutq xazinasidan oqilona, o‘rinli foydalanish, so‘z san‘atkori sifatida chinakam bilimdonlik va zukkolik ham Mirzakalon Ismoil ijodining asosiy belgilaridandir” [4,172].

Mirzakalon Ismoil ijodi Z. Isomiddinovga hamisha yo‘ldosh bo‘ldi: yuqoridagi ilmiy-adabiy portretdan tashqari keyingi yillarda

yaratilgan **“Garchi Kalon edi”, “Mirzakalon Ismoiliiy va til madaniyati”, “Inson taqdiri”, “Don Kixotning “don kixot” tarjimoni”** kabi maqolalari Ismoiliiy tarjimonlik faoliyatining turli qirralarini yoritishga bag‘ishlangan.

1988-yilda nashr qilingan **“O‘zbekistonda tarjimachilik”** jamoaviy monografiyasida Z. Isomiddinov 3 yirik tadqiqoti bilan ishtirok etdi. **“Ulug‘ Vatan [Ikkinchi jahon] urushi davri o‘zbek tarjimachiligi”** [5, 5–24] obzor maqolasida olim shu davrga xos umumiy tendensiyalar, asosiy xususiyatlarni belgilashga harakat qiladi, o‘zbek sovet tarjimachiligi tarixida bu davrning tutgan o‘rnini yoritib beradi: *“Ulug‘ Vatan urushi [Ikkinchi jahon urushi] yillari tarjimachiligining adabiyotimiz taraqqiyoti uchun qoldirgan asosiy tajribasi urush voqeligini berish yuzasidan orttirilgan tasvir an‘anasi va usullari bo‘ldiki, bu ham original ijodda (o‘zbek adiblari urushga bag‘ishlangan salmoqli badiiy asarlarni asosan urushdan keyin yaratdilar), ham tarjimada (urush mavzusidagi yirik asarlar asosan urushdan so‘nggi yillarda o‘girildi) nihoyatda qo‘l keldi. Binobarin, bu davr tarjimachiligi so‘z san‘ati taraqqiyotining umumiy qonuniyatiga muvofiq ravishda rivojlandi – adabiy-ijodiy tajribalarni – “badiiy boyliklarni xuddi bir xazina kabi tadrijiy ravishda to‘plab, yig‘ib borib” keyingi davrlarga uzatdi”* [5, 5]. Ushbu tadqiqotdan olimning 2 ayol tarjimon: **Zumrad** [5,149–161] va **Xolida Ahrorovalar** [5, 214–226] haqidagi ijodiy portretlari ham o‘rin olgan. O‘zbek tarjimachiligi tarixida ayol tarjimonlarning tutgan o‘rni masalasi kam o‘rganilgan mavzulardan sanaladi. Buning dastlabki namunalari sifatida J. Sharipovning Zulfiya va Kibriyo Qahhorova tarjimonlik mahorati haqidagi tadqiqotlarini keltirishimiz mumkin [6, 175–188, 5, 142–149]. Bu ishlar qatorida Z. Isomiddinovning yuqoridagi 2 maqolasi ham alohida o‘ringa ega. Olim Zumrad haqidagi ocherkida ayni tarjimon ijodini ilk bora ilmiy jihatdan tahlilga tortadi, nomi unchalik mashhur bo‘lmagan bu ijodkorning o‘zbek tarjima adabiyotidagi xizmatlarini keltirib o‘tadi. Zumradning A. P. Chexov va Gi de Mopassan novellalaridan qilgan o‘girmalarini asliyat bilan solishtirish asnosida tarjimon mahoratiga xos umumiy xususiyatlarni aniqlaydi; ilmiy portretning 2-qismida M.Avezovning *“Abay yo‘li”* roman-epopeyasi tarjimasini atroflicha tahlilga tortib, Zumradni qardosh til bo‘lmish qozoqchadan ulkan epik asarni tarjima qilishga jiddiy qaramaganlikda ayblaydi, tarjimon yo‘l qo‘ygan qator kamchiliklarni ko‘rsatib o‘tadi, *“tusmol ekvivalentlar”*ni o‘girishda yo‘l qo‘yilgan qusurlarga esa tarjimonning as-

liyat tilidan yaxshi xabar emasligini sabab qilib keltiradi. X. Ahrorova haqidagi tadqiqotda ham muallif dastlab muallifning tarjimonlik yo'li haqida qisqacha ma'lumot beradi. "Shinel" (N. V. Gogol) ning X. Ahrorova amalga oshirgan tarjimasini asliyat bilan solishtirib, tarjimon yo'l qo'ygan turli darajadagi yutuq va kamchiliklarni ko'rsatib beradi, "Tirilish" (L. N. Tolstoy) romanining X.Ahrorova va Mirzaka-lon Ismoilov tomonidan ag'darilgan variantlarini bir-biriga qiyoslaydi. Z.Isomiddinovning o'zbek tarjimachiligi tarixini yaratishdek ulkan ishga qo'shgan hissasi – yuqoridagi 4 maqola boshqa tadqiqotlardan ilmiy puxtaligi, yangiligi bilan ajralib turadi.

Yosh olimning turli yillarda ustoz olim G'.Salomov bilan hammualliflikda yozgan **"Sibirning ko'lamli tasviri"** (G.Markovning "Sibir" romani tarjimasi haqida), **"Qayta qurish va aksiltarjimachilik"**, **"Boqimanda nashrlar va boqibeg'am noshirlar"**, **"Ikki olam yuki – tarjima..."** [7,3-12] kabi maqolalari matbuot nashrlari va to'plamlarda chop etilgan. Bu maqolalar ustoz-shogird munosabatlarining nechog'lik mustahkam bo'lganligidan dalolat beradi.

G'.Salomov ilmiy maktabining barcha vakillari hayot yo'lida "Tarjima san'ati" to'plamining o'rni beqiyos. Z.Isomiddinovning ham 2 maqolasi domla [G'.Salomov] hayot paytlarida nashr qilingan so'nggi 5–6-kitoblardan o'rin olgan. 1980-yilda yozilgan **"Aldoqchi so'zlar" bilan bahs** [8,154-174] maqolasi – jahon tarjimashunosligida endi tadqiq etilayotgan va "tarjimonning aldoqchi do'stlari", "soxta muqobillar" kabi nomlar bilan yuritiladigan til birliklari haqida. Olim ayni hodisaning tarjima jarayonida yuzaga kelishi omillarini sanab o'tadi va turkiy tillararo "aldoqchi do'stlar"ga qiziq misollar keltirib o'tadi: *"Jo'ra" (jora) kalimasi turkmanchada "dugona", "dugonajon" (murojaat) ma'nosida kelsa, o'zbeklarda u, asosan, erkaklarga ko'chadi va shuning barobarida, mazmun ham kengayib, "do'st-birodar", "gapxo'rlik kompaniyasi", "gapxo'r-jo'rabo'z", shuningdek, "juft mato'hi" (bir jo'ra shohi)ni ham anglatadi.*

Xuddi shu so'z qirg'iz tilida o'z funksiyasini yana ham kengaytiradi va o'zbek tilidagi ma'no variantlarining barchasini qoplashdan tashqari "bo'za", "bo'zaxo'r", "yuz berajak voqealarning oldindan alo-mati", "kingadir, yo nimagadir atab biron narsani oldindan mo'ljallab qo'yish" singari tushunchalarni ham ifodalashi mumkin" [8,157].

Muallif hududiy jihatdan uzoqroq turkiy tillardagi "aldoqchi do'stlar" hodisasiga ham qator misollar orqali ushbu hodisaning tilni mukammal egallamagan tarjimon uchun qanchalik qiyinchilik tug'-

dirishini ta'kidlaydi. Misol tariqasida muallif qirg'iz shoiri Ali To'qamboyev she'rlarining O'zbekiston xalq shoiri Shukrullo tomonidan o'zbekchaga ag'darilgan ayrim tarjimalaridan misollar keltiradi:

"Oy nurida qishki tun

Xuddi ayron quygandek.

– Tuzoq degani nima?

– Qiynalishi joningni!"

"...Ko'rinib turibdi, bu parchalarda muayyan nuqsonlar bor. Shoir, qor qoplagan qish manzarasi oy nurida qatiq to'kilganday, der ekan, o'quvchi bunga ishonadi va uning ham qalbida **badiiy his** uyg'onadi. Biroq mutarjim "ayran"ni "qatiq" deya tarjima qilish o'rniga "ayron" deb o'girishi oqibatida tarjima ham ayronday sersuv bo'lib qolgan. Keyingi misralar misolida esa "besh кылым" – besh iqlim (?) bo'lmay, "besh asr" (yuz yillik) va "tozok" – "tuzoq" emas, "do'zax" ekanligini aytib o'tish lozim" [8,158].

Olim qator misollar orqali tarjimonlarni turkiy tillardan tarjima ishiga jiddiyroq qarashga chorlaydi, tarjima tilini to'liq o'zlashtirmay turib o'girishga kirishish qanday qo'pol xatolarga olib kelishi mumkinligidan ogohlantiradi. To'plamning 6-kitobida Z. Isomiddinovning **"So'zdan so'zning o'rne bor..."** [9, 222–230] maqolasi chop etilgan. Maqolada Qirg'iziston xalq shoiri, akademik Aali To'qamboyev she'rlarining Shukrullo tomonidan o'zbekchalashtirilgan tarjimalari tadqiq etiladi. Maqolaning boshlanishida muallif qirg'iz shoirining "Do'stlarimga" to'plamidan o'rin olgan pishiq tarjimalar haqida fikr yuritib, ularni asliyat bilan solishtirish jarayonida ayrimlarining hatto asliyatdan ham ustunligini ta'kidlaydi. Yosh olim tarjimonning kamchiliklarini asosan 2 guruhga ajratadi. Birinchisi – "tusmol ekvivalentlik" hodisasining ta'siriga tushib qolish natijasida ayrim o'rinlarni boy berish bo'lib, *"Qirg'izchada "ayran" – qatidir, o'zbek tilidagi "ayron" esa suv qo'shilgan qatiq. Bu so'zlar orasidagi muayyan farqni aniqlay olmaslik Shukrullo tarjimasini qusurli qilib qo'ygan"* [9, 225] yoki *"Aali To'qamboyev inson farzandining qiynalishini nomaqbul hol deb hisoblab, "Do'zax degan nimadir?" deya murojaat qiladi va bunga "Qiynalishi joningning" deb javob beradi. Tarjimon esa buni anglamay, "tozok" (do'zax) ni tusmol bilan "tuzoq"... deb o'girib qo'ya qolgan. Shu she'rning qolgan qismi ham o'quvchida badiiy his uyg'otishga qodir bo'lmagan bir alfozda tarjima qilingan"* [9, 224] iborat.

Ikkinchi jiddiy qusur sifatida muallif tarjimonning ekviritmiya hodisasi – asl nusxaning she'riy vaznini tarjimada ham o'zgartirmas-

dan berishga rioya qilmaganligida deb hisoblaydi. Tadqiqotchi tarjima jarayonida asliyatdagi 11 bandlik 33 bo'g'inli she'rning Shukrullo tarjimasida 400 bo'g'inli she'rga aylanib qolgani turkiy tillararo tarjima ishiga bepisandlik bilan qaralayotganidan deb biladi.

So'nggi 6-kitob nashridan roppa-rosa 38 yil o'tib, "Tarjima san'ati" to'plamining 7-kitobi ham chop etildi. Ilmiy to'plamdan mas'ul muharrir Z.Isomiddinovning 2 maqolasi o'rin olgan. **"Oliymaqom san'atning oliyjanob mardumlari"** [10, 33–46] maqolasida muallif tarjimon shaxsiyati, uning jamiyat hayotida tutgan muhim o'rni haqida fikr bildiradi, tarjimashunosligimizni faqatgina badiiy tarjimalarni tadqiq etish bilan cheklanib qolayotganini tanqid qiladi, yosh olimlarni ilmiy tarjima, ijtimoiy-siyosiy adabiyotlar tarjimasi, sinxron va dublyaj tarjimasi kabi sohaning hali "ochilmagan qo'riqlar"ini "o'zlashtirish"ga chorlaydi, tarjimaning bu turlaridan qiziq misollar keltiradi. **"Manas" tarjimasi haqida** [10, 146–157] maqolasida esa olim endi faqatgina tadqiqotchi sifatida emas, tarjimon sifatida ham epos xususida fikr bildiradi, o'z tarjimasining avvalgi – Mirtemir, Sulton Akbariy, T. Adashboyev variantlaridan qaysi jihatlari bilan ajralib turishini asoslaydi. Z. Isomiddinov o'zi tarjimada qo'llagan ilmiy-adekvat tarjima qilish prinsipini boshqa eposlar tarjimasiga ham tadqiq etishni taklif qiladi. Tarjimon va olim shaxsining bir tadqiqotda birlashib ketishi jihatidan bu maqola ahamiyatga molik.

Keyingi yillarda olimning turli matbuot nashrlari va to'plamlarda tarjimashunoslik masalalariga bag'ishlangan 50 dan ortiq maqolalari chop etilgan.

Z.Isomiddinov milliy qomuschilik ishiga ham o'z hissasini qo'shgan: 12 jildlik "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi" dan uning **Jumaniyoz Sharipov** [11, 696], **Najmiddin Komilov** [12, 521] kabi tarjima ilmining fidoyilari haqidagi maqolalari va **tarjima** [13, 272–273] haqida umumiy ma'lumot beruvchi maxsus tadqiqoti chop etilgan. 2012-yilda mamlakatimizning deyarli barcha ko'zga ko'ringan tarjimashunoslar qatnashgan bahslarda ham ishtirok etib, **"Kamina-ning nomlari"**, **"Ijodkor bo'lib tug'iladilar"** kabi tarjima o'qitish masalalariga doir maqolalarini yaratgan. Turli yillarda chop etilgan **"Vaysayotgan" itlar**, **"murillagan" mushuklar va... o'ttiz yashar "qizaloq"**, **"Klon tarjima"**, **"Tarjima san'ati va... tarjima sanoati"**, **"Bizdagi tarjima muammolari"** kabi maqolalarida tarjima tanqidining sustlashib ketgani, noshirlik va tarjimachilik o'rtasidagi ko'prikning tobora yo'qolib borayotgani, nashr etilayotgan yangi tarjima

asarlardagi jiddiy kamchiliklarning kelgusida keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan yomon oqibatlari kabi masalalarni o'rtaga tashlaydi, ularga imkon qadar choralarni ko'rsatadi, birgalikda yechishga, izlanishga da'vat etadi. **"Aytmatovning ismi aslida qanday?"** maqolasida esa ulkan yozuvchi ismining o'zbekchaga noto'g'ri tarzda moslashtirilganini asoslab beradi, qariyb 50–60 yillik bu qo'pol va kichik xatodan voz kechishga chaqiradi. Ustoz tarjimon Ibrohim G'afurovning "O'zbekiston Qahramoni" unvoni bilan taqdirlangani munosabati bilan yozgan **"Devkor"** [14, 249–253] maqolasida mutarjimning o'zbek madaniyatida tutgan o'rnini xolis misollar bilan yoritib beradi, tarjimon mehnatiga ko'rsatilgan bu yuksak e'tibordan xursand ekanligini bildirish asnosida XX asrda o'tgan Mirtemir, Mirzaxon Ismoilov kabi ulug' tarjimonlar mehnati munosib ko'rilmaganligini afsus bilan eslatib o'tadi, tarjimon mehnatini munosib rag'batlantirishni taklif etadi.

Olim 1991-yilda G'.Salomov ilmiy rahbarligi va J.Sharipov ilmiy maslahatchiligida **"Yaqin turkiy tillardan she'riy tarjimaning o'ziga xosligi ("Manas" eposi tarjimasini misolida)"** mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildi. Bu dissertatsiya turkiy tillardan "Manas" kabi yirik dostonlar tarjimasini o'rganishdagi dastlabki yirik tadqiqotlardan biri ekanligi bilan ahamiyatlidir. Z. Isomiddinov bu bilan cheklanib qolmasdan, tadqiqot ustida bir necha yil ishladi va 1995-yili dissertatsiya **"Turkiy epos va tarjima masalalari"** nomi bilan monografiya tariqasida chop etildi. Risola shu yillarda turkiy xalqlar so'z san'atining benazir namunasi bo'lmish "Manas" eposining jahon miqyosida nishonlanayotgan 1000 yillik yubileyiga o'zbek tarjimashunosligi tomonidan tortiq qilingan o'ziga xos to'yona edi. Monografiyada dostonning o'zbek folklori bilan bog'liq jihatlari haqida so'z yuritilib, uning Mirtemir tomonidan amalga oshirilgan mumtoz tarjimasini tadqiq etiladi. Olim aslyatdagi 31 ming misraning tarjimada 17 ming misraga aylanib qolishi sabablarini izlaydi, o'z fikrlarini ilmiy jihatdan asoslaydi, turkiy xalqlar folklori uchun xos bo'lgan alliteratsiya va boshqa she'riy san'atlarning o'zbekchada aks etishi yuzasidan o'z fikrlarini bildiradi. Z.Isomiddinovning "Manas" yuzasidan bir necha yillik izlanishlari faqat ilmiy ishlar bilan chegaralanib qolmasdan, balki amaliyotga ham ko'chdi. Buning natijasida 2018-yilda eposning yangi o'zbekcha tarjimasini dunyoga keldi. Nazariy bilimlarni chuqur o'zlashtirgan tarjimashunosning tarjima amaliyoti bilan ham, yirik epos tarjimasini da-

rajasida shug'ullangani ayni sohaning yosh tadqiqotchilari uchun o'rnak bo'larli holat.

Z.Isomiddinovning 2019-yilda chop etilgan etnografik xarakterdagi **“Ona yurtim – Qirg'iziston, O'sh...”** kitobidan ham olimning tarjimashunoslik masalalariga doir qaydlari o'rin olgan. Jumladan, olim kitobidan maxsus bob ajratib, uni **“O'zbek-qirg'iz adabiy aloqalari va badiiy tarjimalar to'g'risida”** deb nomlaydi. Bu bobda Izzat Sulton, Mirzakalon Ismoilov, Tursunboy Adashboyev kabi O'shdagi o'zbekzabon adabiy muhitga mansub tarjimonlar haqida ma'lumot beriladi. Muallif anchagina mashhur tarjimonlar orasida butun umr yirik lavozimlarda ishlagan bo'lishiga qaramay, tarjimachilik ishi bilan ham qizg'in shug'ullangan Is'hoq Razzoqov kabi sohaning nomi tanilmagan vakillari ijodini imkon qadar tahlil qiladi, ular haqida fikr bildiradi.

Z.Isomiddinovning qariyb 40 yil davomida yaratilgan tarjimashunoslikning turli masalalariga doir tadqiqotlari 2024-yilda **“Tarjima va til”** nomi ostida yig'ilib chop etilgan [14]. Kitob prof. Xayrulla Hamidov so'zboshisi va mas'ul muharrirligida nashr etilgan. Bu maqolalar to'plamidan olimning turli yillarda bosilib chiqqan va hali nashr etilmagan maqolalari jamlangan bo'lib, ular mazmun-mundarijasiga ko'ra uch yo'nalishga taqsimlanadi. Birinchi bo'lim **“Nazariya – quruq og'och”, deganlar haqmi?”** deb nomlangan bo'lib, unda olimning tarjima nazariyasi borasidagi, ikkinchi bo'lim – **“Tarjima darg'alari haqida”**dan esa tarjima tanqidi sohasidagi, uchinchi **“Tarjima-ning naqd-u nasiyalari”** bo'limidan Z.Isomiddinovning taniqli o'zbek tarjimon va tarjimashunoslari haqidagi xotiralari hamda adabiy aloqalar bilan bog'liq masalalarga bag'ishlangan maqolalari o'rin olgan.

Z.Isomiddinov mazkur sohaning yosh vakillarini hamisha qo'llab-quvvatlaydi, u yaratgan ilmiy maktabdan uch fan nomzodi (**X.Tolipova, B. Yarqinova N. Dosbayeva**) va 1 falsafa doktori (PhD, **Q. Yusupova**) yetishib chiqqanligini, ularning bugungi ayni ilm maydonida o'z o'rniga egaligini alohida ta'kidlash lozim.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o'zbek tarjimashunosligi tarixida Z.Isomiddinov alohida o'ringa ega olim bo'lib, uning ayni sohadagi tadqiqotlari yosh olimlar uchun muhim qo'llanma vazifasini o'tay oladi. Olim ijodi nazariy bilimlar va tarjimachilik amaliyotini o'zida birlashtirgani bilan alohida ahamiyatga ega. Uning qator jiddiy tadqiqotlaridagi xulosalar turkiy tillardan, xususan qirg'iz tilidan o'zbekchaga tarjima qonuniyatlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] – Бадий таржиманинг актуал масалалари. – Т.: Фан, 1977.
- [2] – Таржима назарияси масалалари. – Тошкент: ТошДУ, 1979.
- [3] – Бадий таржима назарияси: мақолалар тўплами. – Тошкент: ТошДУ, 1989.
- [4] – Ўзбекистонда бадий таржима тараққиёти. – Т.: Фан, 1986.
- [5] – Ўзбекистонда таржимачилик. – Тошкент: Фан, 1988.
- [6] – Шарипов Ж. Бадий таржималар ва моҳир таржимонлар. – Тошкент: Фан, 1972.
- [7] – Таржима муаммолари: 2-китоб. – Самарқанд: СамДУ, 1991.
- [8] ва [9] – Таржима санъати: 5- ва 6-китоблар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980 ва 1985.
- [10] – Таржима санъати: 7-китоб. – Т.: Muharrir nashriyoti, 2023.
- [11] – Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 9-жилд. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” ДИУ, 2005.
- [12] – Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 4-жилд. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” ДИУ, 2002.
- [13] – Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 8-жилд. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” ДИУ, 2004.
- [14] – Исомиддинов З. Таржима ва тил – Т.: Адабиёт, 2024.

ҒАЙБУЛЛА САЛОМОВНИНГ ТАРЖИМА ВА ТАРЖИМА ИЛМИ ҲАҚИДАГИ ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАРИ

Филол. ф. н., доц. **Одилжон САҒАРОВ**, Тошкент, Ўзбекистон
Тел.: +99890 9929182, E-mail: odiljon.safariy1963@gmail.com

Аннотация. Ушбу мақолада таниқли ўзбек олими Ғайбулла Саломов таржима ва таржима илми ҳақида билдирган фалсафий фикрлар муҳокама қилинади ва уларнинг моҳиятлари атрофлича очиб берилади.

Калит сўзлар: таржима, таржима илми, таржима назарияси, таржимон, тилшунослик, адабиётшунослик, бадий таржима.

Аннотация. В данной статье рассматриваются философские взгляды известного узбекского ученого Гаибуллы Саломова на перевод и науку о переводе, всесторонне раскрывается их суть.

Ключевые слова: перевод, наука перевода, теория перевода, переводчик лингвистика, теория литературы, литературоведение, художественный перевод.

Abstract. This article examines the philosophical views of the renowned Uzbek scholar Gaibulla Salomov on translation and the science of translation, and comprehensively reveals their essence.

Key words: *translation, translation science, translation theory, translator linguistics, literary theory, literary criticism, literary translation.*

“Ҳар бир киши тилдан фойдаланади, шунинг учун у ҳақда ҳукм чиқариши мумкин, деб ўйлайди. Гётенинг ҳикматли сўзлари қатордан ўрин олган бу ифода тўғри. Бироқ ҳар ким тил ҳақида билган-билмаганини ёзиши ёки айтиши тўғрими? – Албатта, йўқ. Бундай ҳолларда сукут сақламоқ, шу соҳа бўйича иш олиб борганлар, унга тегишли қанчадан-қанча китобларни ўқиб чиққанларнинг фикрлари ўқимоқ, эшитмоқ, улардан сабоқ олмоқ афзал. Акс ҳолда кўп хато ва камчиликларга йўл қўйиш табиий. Бундай хато ва камчиликлар тилга тегишли масалаларни ўрганишда турли муаммолар келтириб чиқаришлари ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Гётенинг юқорида қайд этилган ҳикматли сўзини таржимага нисбатан ҳам бемалол қўллаш мумкин. Зеро, таржима матнларини ҳам ҳамма ўқийди ва бу ҳол таржима ишларига ҳамма бевосита ёки билвосита дахлдорлигидан далолат беради. Таржима матнларисиз ёки хорижий адабиётларга тегишли матнларсиз муайян жиддий илмий иш қилишни эса, мутлақо тасаввур қилиб бўлмайди. Бундай ҳолларда баъзан тадқиқотчиларнинг ўзлари хорижий тилдаги у ёки бу матнни беихтиёр таржима қилишга киришиб кетган ҳоллар ҳам кўп учрайди. Бироқ албатта, бунақа ҳоллардан ҳам ҳар ким таржима ҳақида ўзи билганини гапириш ёки ёзиш ҳуқуқига эга, деган хулоса чиқариб бўлмайди. Лекин тўғри, ҳеч ким булар ҳақида гапирмоқчи ёки ёзмоқчи бўлган кишининг оғзи ёки қўлини боғлаб қўйгани йўқ. Бундан кейин ҳам бундай бўлмаслиги табиий. Бироқ бундан кейин бу борада бир жиддий масалага жиддий эътибор берилиши мақсадга мувофиқ.

Бу масала бирор матн таржимасини чоп эттирмаган, таржима илмидан унча хабардор бўлмаган, тегишли хорижий тилни ҳам етарлича билмайдиган шахс, таржима илми бўйича ё магистрлик, ё PhD, ёки DSc даражасини берувчи тадқиқотга қўл уриши мисолида яққолроқ намоён бўлади.

Шу нуқтаи назаридан Ғ.Саломов таржима ва таржима илми ҳақида билдирган фалсафий фикрлар ўрганиш, долзарб аҳамият касб этади. Зеро, уларнинг ҳар бирида Ғ.Саломовга хос услуб, илмий салоҳият, кенг доирада фикрлаш ҳамда холислик мужассам.

Номи юқорида қайд этилган мавзуга тегишли масалаларни ўрганишдан мақсад – таржимага қизиқувчилар ва соҳа тадқиқотчиларни Ғ.Саломовнинг таржима ва таржима илми ҳақидаги фалсафий фикрларидан хабардор қилиш.

Ғ.Саломов айрим дарсликлари, мақолалари, илмий-оммабоп китоблари, ҳамда давра суҳбатлари чоғида таржима, таржима илми ҳамда таржимон ҳақида билдирган фикрларга эътибор қаратилиши

Мавзунинг асосий қисмига ўтишдан олдин таъкидлаш лозимки, жаҳон миқёсида таржима соҳасида фаолият юритган илм аҳли кўп. Бироқ мазкур фаолият билан боғлиқ масалаларни ўз ишларида чуқур мазмунли фалсафий фикрлар орқали ҳам ёритган тадқиқотчи ва олимлар кўп эмас. Ҳар ҳолда улардан бири шубҳасиз Ғ.Саломов ҳисобланади.

Мавзунинг асосий қисмини Ғ.Саломов адабиётшунос олим С.Умиров билан суҳбати чоғида билдирган ушбу фикрдан бошлаш лозим топилди:

“Мен бадий таржима назарияси юзасидан 1956 йилда диплом иши ёқлаганимда (илк тадқиқотим ҳажми 170 саҳифа бўлган), ўзимни таржимашуносликнинг Арши аълосида ҳис этардим. Чамамда мендан зўр “назариячи” йўқ эди. Тез фурсатда амалиётга кўчганимда маълум бўлдики, нонни “нанны” деб юрган эканман” [8:32-33].

Бу фикр Ғ.Саломов таржима илмига ўшандаёқ зўр қизиқиш билан кириб келганидан ва илм йўлидаги ҳар қандай машаққатни ўз зиммасига олганидан далолат беради. Ўша диплом ишининг ҳажми анча катта бўлгани ҳам бунга мисол бўлиши мумкин.

Шу ўринда ўша пайтларда собиқ иттифоқ миқёсида таржима илми бўйича қисқа тўхтаб ўтадиган бўлсак, улар унча мақтовга лойиқ бўлмаган.

Айнан бадий таржима назарияси тарафдорлари таржиманинг лисоний назариясини сўзма-сўз таржима назарияси, ҳарф-ма-ҳарф таржима назарияси, шаклий таржима назарияси иборалари орқали қоралашни ўзларига одат қилиб олганлар.

Таржиманинг лисоний назарияси тарафдорлари таржимон омили ёки бошқа масалалар ҳақида билдирган фикрларни, бадий таржима назарияси тарафдорлари лисонийлик доирасидан чиқиш сифатида баҳолаганлар.

Лисоний таржима назарияси тарафдорлари, ўзларига тегишли назария моҳиятини жўяли тарза тушунтириб бера олмаганликлари, ушбу назариялар ўртасидаги зиддиятларни янада кескинлаштирган.

Ғ.Саломов таржима тадқиқотчи ва олим сифатида шундай вазиятда фаолият юритган, таржима ва таржима илмининг энг муҳим масалалари бўйича ўз сўзларини айта олган. Мана шундай фикрлардан бирини олим қуйидагича ифодалайди:

“Таржимон тил соҳасида ижод қилади. Тилнинг асосий қурилиш материали эса сўздир. Бадий адабиёт учун ғоятда муҳим бўлган кўрсаткичлар – бадийлик, образ ва образлилик, мажоз ва мажозийлик – барчаси сўз замирида яширинган, сўзда ўз ифодасини топади ва сўз орқали реаллашади. Бинобарин, сўз танлаш бадий таржимада бирламчи аҳамиятга эга” [5: 73].

Гарчанд Ғ.Саломов бу масалага бадий таржима нуқтаи назаридан ёндашган бўлса-да, таржиманинг сўз ва тил билан боғлиқ жиҳатларини ҳатто жаҳоннинг энг таниқли таржимашунос олимлари ҳавас қилса арзийдиган ҳолда талқин қилади.

1966-йили нашр эттирган “Тил ва таржима” китобида ҳам Саломов шу масалаларга жиддий эътибор қаратади. Шунингдек, у унинг биринчи бобида, XIX асрда яшаб ижод қилган кўплаб таниқли рус зиёлиларининг таржимага оид фикрлар ҳақида кетма-кет маълумотлар бериб ўтади ва ўша боб охирида Белинский таржима ҳақида билдирган фикрлар, таржима илми истиқболи учун муҳим аҳамият касб этишини алоҳида таъкидлайди [6: 148].

Собиқ иттифоқнинг қанчадан-қанча тадқиқотчилари ва таржимашунос олимлари Белинский таржима ҳақида билдирган фикрларга деярли бепарво бўлиб турган бир вазиятда, Ғ.Саломов унинг таржимага оид ишларига ҳақиқатан ҳам жиддий эътибор билан қарайди ва уларни имкони борича ривожлантиришга ва ҳар томонлама бойитишга ҳаракат қилади. Масалан, у 1961-йили ёқлаган номзодлик иши монографиясида ҳам, Белинскийнинг тегишли фикрини қуйидагича эътироф этади:

“Таржимон ўзи ағдараётган асарни у қандай бўлса, шундай таржима қилиши керак. У ўз ёнидан текстга биронта ҳам сўз қўшишга, ундаги биронта ҳам сўзни олиб ташлашга ёхуд уни ўзгартиришга ҳадди йўқ. Қисқасини айтганда, у аниқ таржима қилиши керак” [4: 41].

Ғ.Саломов ҳам таржиманинг кадр-қимматини унинг эстетик қиймати аслиятга нечоғли яқинлигида [3:30], деган фикрни ёқлаб, шундай ёзади:

“Баъзи таржимонларимиз ижодий таржима қиламан деб, қаерда йўқ гапларни текстга киритадилар ва бу билан асарни ижодий таржима қилдим деб ўйлайдилар. Ҳолбуки, “ижод” сўзи ўзининг бу маънодаги талқинидан ор қилади” [4: 42].

1980-йили нашр этилган “Адабий анъана ва бадиий таржима китобида” Ғ.Саломов яна Белинскийга мурожаат қилади ва у таржиманинг аҳамияти ҳақида билдирган барча мулоҳазаларни умумлаштириб беради.

Ғ.Саломовнинг илмий-ижодий фаолияти муайян йиллар оралиғида таҳлил қилиб кўриладиган бўлса, олим таржима ҳақидаги олдинги йилларда билдирган фикрларига содиқ қолганини кўришимиз мумкин. У дастлабки монографиядан қарийб йигирма йил ўтгач чоп эттирган “Таржима назарияси асослари” китобида қайд этган ушбу мулоҳаза ҳам бунга мисол бўлиши мумкин:

“Таржимада, хусусан бадиий таржимада субъектив омил жуда муҳим аҳамият касб этади. Бироқ бундай субъективлик таржима қоришмасини “назарий” оқлаш, оригинални (асл нусха) хоҳлаганча талқин қилишга асос бўла олмайди. Таржимадаги субъективлик санъат ва ижодий яратувчиликка хос субъективликдир” [5: 3].

Шогирди Н.Отажон билан бирга тайёрлаган “Жаҳонгашта Бобурнома” китобида эса Ғ.Саломов ҳақли равишда қуйидагини таъкидлайди: “Адиб ёки мунаққид асарни қандай талқин этса, бу унинг иши. Муайян талқинни адабий жамоатчилик қабул қилиши ёхуд рад этиши мумкин. Аммо асарни бир тилдан бошқасига ўгиришда мутаржим бу зайлда эркинликка изн беришга ҳақли эмас. Аслият қандай бўлса, ўшандай ўгириши шарт” [1:62-63].

Ўша китобдаги ушбу фикр ҳам эътиборга лойиқ:

“Таржима муҳаббат фарзандидир. Нафрат билан таржима қилиб бўлмайди. <....> Акс ҳолда меҳр ёлқини ўрнига совуқ лоқайдлик, эътироф ўрнига эътироз, тасдиқ ўрнига инкор туйғуси ҳосил қилиш, ўзни ва ўзгани алдаб қўйиш ҳам мумкин” [1:85].

Ўша китоб муаллифлари яна шундай ёзадилар:

“Бадиий адабиётда шундай нодир обидалар борки, уларни қайта яратишда фақат матн доирасида ўралашиб қолиб бўлмайди. Олайлик, Бобурнинг кимлигини билмай туриб “Бобур-

нома”ни таржима қилиб бўладими? Бундай ҳолларда ўгирилаётган муайян асарнинг адабий, илмий, ижтимоий-сиёсий, тарихий, инсоний муҳитдан ташқари, ҳатто табиий, жўғрофий иқлимни ҳам билишга тўғри келади” [1:60].

Таржима қандай бўлиши таржимонга, унинг билими ва иқтидорига боғлиқлиги ҳақида Саломов яна шундай ёзади:

“Бирон асар ўзбек тилига асл нусхасига қараганда бўш ағдарилган бўлса, бу тилнинг қусури эмас, таржимоннинг нўноқлигидир. Чунки ҳар бир таржиманинг сифати, аксарият, таржимоннинг истеъдодига боғлиқ” [8:52].

Албатта, бундай фикрларнинг мағзини чақиш керак. Шундагина уларда гап ҳақиқий таржима ва у қандай бўлиши кераклиги ҳақида тўғри тасаввур ҳосил қилиш мумкин.

Сир эмаски, олимлар илмий фикрларини аксарият ҳолларда шу даражада мураккаб талқин қиладиларки, улар нима деганларинию нимани назарда тутганларини тушуниш қийин. Ғ.Саломов таржима ҳақида ҳам, таржима илми ҳақида ҳам, таржиманинг азалий муаммоси ҳақида ҳам шундай теран фикрлар билдирганки, уларга қойил қолмасдан иложи йўқ. Жумладан, олим таржимани шундай тавсифлайди:

“Таржима бу Сўз. Плус Жумла. Плус Маъно. Плус Товуш. Плус Оҳанг. Плус Мантиқ. Плус Ғоя. Плус Ифода. Плус Таъсирчанлик. Плус Мураккаблик. Плус Соддалик. Плус Аниқлик. Плус эркинлик. Плус Қиёс. Плус Услуб. Плус Вақт. Плус Макон. Плус Шакл. Плус Талқин. Плус Луғат. Плус Миллий-лисоний омиллар. Плус Истилоҳ. Плус Ғайрилисоний муҳит. Плус Қурбон. Плус Кашфиёт. Плус Товон. Алқисса: зиддиятлар тугуни!” [8:33].

XX асрда жаҳон таржимашуносларини ташвишга солган энг асосий муаммо таржима бўлиш ва таржима бўлмаслик ҳақидаги фикрлар ўртасидаги зиддиятдир. Уни жаҳон олимлари кўп муҳокама қилишган, бироқ барибир ечимларини топа олмаганликларини муайян тарзда эътироф этишган.

“Таржима назариясига кириш” (1978) китобида Ғ.Саломов бу муаммо ҳақида шундай ёзади: “Дастлабки таржима асарлари пайдо бўлган кунлардан бошлаб, таржима бутун бошлиқ бир адабиётга, илм ва санъат даргоҳининг катта бир соҳасига айланган ҳозирги давргача босиб ўтилган нотекис йўл мушоҳада қилинса, ҳозиргача бўлган таржималар тарихи бир-бирига зид икки хил қараш – таржима бўлиш ва таржима бўлмаслик наза-

риялари ўртасидаги курашлар тарихидан иборатмикан, деган ғаройиб бир ҳаёлга боради киши” [7:52].

Кейинчалик олим бу ҳақда қуйидагиларни қайд этади:

“Бир тилдан иккинчи тилга илк таржима амалга оширилган дақиқадан, халқларнинг бир-бирлари билан ўзаро мулоқот қилишнинг жаҳоншумул воситаси кашф этилган ўша ёруғ кундан бошлаб, худди эгизаклар сингари, ноумидлик, шаккоклик ғояси: таржима қилиб бўлмайди, деган шум ақида ҳам пайдо бўлди. Бу ақидани қандайдир тўпори, ҳамма нарсани кўр-кўрона рад этаверадиган анойилар эмас, балки буюк ақл эгалари, мутафаккирлар, қилни-қирқ ёрадиган доно файласуфлар, адиблар, таржимашунос олимларнинг ўзлари яратдилар” [2:143].

Ўтган асрда жаҳон миқёсида таржима илми бўйича амалга оширилган ишлар натижасида, таржиманинг лисоний назарияси, бадий таржима назариясидан ташқари яна кўпгина назариялар, моделлар, концепциялар яратилган. Библия таржимаси назарияси, махсус матнлар таржимаси назарияси, қонуний мослашувлар назарияси, муқобиллик даражалари назарияси, реалистик таржима назарияси, прагматик таржима назарияси, функционал таржима назарияси, скопос назарияси ҳамда таржима бўйича ишлаб чиқилган турли моделлар ва концепциялар (нисбийлик, функционал, ҳерменевтик, когнитив ва ҳ.) шулар жумласидан.

Албатта, уларга тегишли масалалар таржимашунослик фани доирасида ўрганилиши керак. Бу фан моҳиятини Ғ.Саломов “Жаҳонгашта Бобурнома” китобида шундай тавсифлайди:

“Таржимашунослик бу қомусий фан. У ўз таркибига тарих, назария ва танқид, адабиёт назарияси, қиёсий адабиётшунослик ва типология, тил, грамматика, услубиёт, луғат, халқ оғзаки ижоди, атамашунослик, иборасозлик (фразеология), мақолшунослик, ва маталшунослик (паремиология; фалсафа, мантиқ, этнография, руҳшунослик (психология), баён ва иншо, матншунослик, мамлакатшунослик каби фанларни қамрайди” [1: 65].

Хулоса шуки, Ғ.Саломов таржима ва таржима илми ҳақида билдирган фалсафий фикрлар тегишли илмий-фалсафий асосларга эга эканликларига шубҳа йўқ. Фақат улар имкони борича чуқур ўрганилиши ва улардан тўғри хулосалар чиқарилиши мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ас-Салом Ғ., Отажон Н. Жаҳонгашта “Бобурнома”. – Т.: А. Қодирӣ номидаги Халқ мероси нашриёти., 1996.

2. Ас – Салом Ғ. Эзгуликка чоғлан одамзод. – Т.: Шарқ, 1997.
3. Саломов Ғ., Комилов Н. Дўстлик кўприклари. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.
4. Саломов Ғ. Мақол, матал ва идиомаларни таржима қилиш масаласига доир. – Т.: Узфанакаднашр, 1961.
5. Саломов, Ғ. Таржима назарияси асослари. – Т.: Ўқит., 1983.
6. Саломов Ғ. Тил ва таржима. – Т.: “Фан” нашриёти, 1966.
7. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. – Т.: Ўқитувчи, 1983.
8. Умиров С. Мавлоно Ғайбуллоҳ ас-Салом. – Т., Мулоқот, 1999.

O'ZBEK TARJIMACHILIGI TARIXIGA QISQA NAZAR

PhD. Mahmadiyor ASADOV, TDO'TAU dotsenti, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: 99 666 77 33; E-mail: mahmadiyorasadov@gmail.com

Annotatsiya. Maqola o'zbek tarjimachiligining tarixiy rivojlanishi, uning adabiyot, ilm-fan va madaniyatdagi ahamiyatini tahlil qiladi. Tarjima jarayoni qadimiy diniy matnlardan boshlab, jadidchilik davri ilmiy va badiiy tarjimalari, sovet davrida ideologik kontekstdagi tarjimalar va mustaqillik davrida globalizatsiya sharoitida amalga oshirilgan zamonaviy tarjimalarni qamrab oladi.

Kalit so'zlar: *tarjima, o'zbek tarjimachiligi, badiiy tarjima, ilmiy tarjima, madaniyat, til rivoji, terminologiya.*

Аннотация. Статья анализирует историческое развитие узбекского перевода и его значение в литературе, науке и культуре. Процесс перевода рассматривается от древних религиозных текстов, через научные и художественные переводы периода джадидизма, идеологически обусловленные переводы советской эпохи, до современных переводов в условиях глобализации.

Ключевые слова: *перевод, узбекский перевод, художественный перевод, научный перевод, культура, развитие языка, терминология.*

Abstract. The article analyzes the historical development of Uzbek translation and its significance in literature, science, and culture. The translation process is examined from ancient religious texts, through the scientific and literary translations of the Jadid period, the ideologically influenced translations of the Soviet era, to contemporary translations carried out in the context of globalization.

Key words: *translation, Uzbek translation, literary translation, scientific translation, culture, language development, terminology.*

Tarjima insoniyat tarixi, madaniyati, ilm-fani va adabiyotining rivojlanishida muhim vosita bo'lib, turli xalqlarning bilim, qadriyat va badiiy merosini bir-biriga yetkazishda xizmat qiladi. Tarjima jarayoni nafaqat lingvistik o'zgarishlarga, balki madaniy almashuv, dunyoqarash kengayishi va xalqning ma'naviy rivojlanishiga ham hissa qo'shadi.

“Tarjima – bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjima millatlararo muloqotning eng muhim ko'rinishi... Zamonlar osha tarjimaga bo'lgan talab yangilana boradi. Ammo uning ijodiy xarakteri, qayta yaratish san'ati ekanligi o'zgar-maydi. Tarjimaning ko'lami va taraqqiyoti har bir xalqning ma'rifiy darajasiga bog'liq, o'z navbatida, u millatning ijtimoiy tafakkuriga samarali ta'sir etadi” [1:6]. O'zbek tarjimachiligi esa tarixiy jarayon-da turli bosqichlarda shakllanib, rivojlangan va turli kontekstlarda o'z ifodasini topgan. Bu jarayon ilmiy, adabiy va madaniy nuqtayi na-zardan tahlil qilinishi zarur bo'lgan murakkab va ko'p qirralik hodi-sa hisoblanadi.

O'zbek tarjimachiligi qadim zamonlardan boshlangan bo'lib, dastlabki e'tibor diniy va ma'rifiy matnlarga qaratilgan. Arab va fors tillaridan o'zbek tiliga tarjima qilingan diniy kitoblar, xususan Qur'on, hadis va boshqa diniy manbalar xalq ma'naviyatini shakllan-tirishda katta rol o'ynagan. Bu davr tarjimalari so'zma-so'z emas, balki ma'no va mazmunni to'g'ri yetkazishga qaratilgan bo'lib, xalq ongida diniy tushunchalarni mustahkamlashga xizmat qilgan. “Har bir xalq adabiyotining rivojlanishida tarjimachilikning ahamiyati katta, zero, tarjima tarixi adabiyot tarixi bilan tengdosh. Buyuk Ipak yo'lida joylashgan O'zbekistonda tarjimachilik qadimdan rivojlan-gan. Mahmad Qoshg'ariy, Rabg'uziy, Qutb, Navoiy, Bobur, Munis, Ogahiy va boshqalar ijodida tarjimaning o'rni katta.” [6:8]

Bundan tashqari, qadimgi turkiy manbalar, ilmiy va tarixiy asar-lar tarjima qilinib, jamiyatning axloqiy va madaniy qadriyatlarini tarqatishda ahamiyat kasb etgan. Shu tariqa, dastlabki tarjima faoli-yati nafaqat tilni rivojlantirish, balki xalqning dunyoqarashi, menta-liteti va bilim darajasini oshirishga xizmat qilgan.

Jadidlarning ma'rifatchilik harakati ham keng miqyosda ilmiy-madaniy va ma'naviy aloqalarni talab qilgan. Sho'ro davrida ham dunyo xalqlari adabiyotidan eng yaxshi asarlar tarjima qilindi. Jum-ladan, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, G'afur G'ulom, Maqsud Shayxzoda, Mirtemir, Hamid Olimjon, Mirzakalon Ismoilij, Zulfiya, Abdulla Qahhor kabi mashhur adiblarimiz jahon mumtoz adabiyoti vakillari

L.N.Tolstoy, V.Shekspir, A.S.Pushkin, M.Lermontov, Sh.Rustaveli, N.V. Gogol, J.Bayron, V.Mayakovskiy asarlarini zo'r mahorat bilan tarjima qildilar. "Faust" (Gyote), "Ilohiy komediya" (Dante), "Ramayana" kabi jahonshumul asarlar tilimizda yangradi [3:126].

19-asr oxiri va 20-asr boshlarida o'zbek jamiyatida jadidchilik harakati boshlangan. Bu davr tarjima faoliyatida yangi strategik maqsad va ustivor vazifalarni belgiladi. Jadidlar tarjima orqali o'quvchilarni zamonaviy ilm-fan, texnika va madaniyat bilan tanishtirishni maqsad qilgan. Shu bois, ilmiy va badiiy tarjima bu davrda keng tarqalgan. Ilmiy tarjimalar, asosan, tibbiyot, tarix, falsafa va tabiiy fanlar sohasidagi asarlarni o'zbek tiliga yetkazish orqali xalqning bilim darajasini oshirishga hissa qo'shgan.

Jadid davri tarjimalarining yana bir ahamiyati shundaki, ular o'zbek tilida yangi atamalar va terminologiyani shakllantirishga yordam bergan. Tarjimonlar asar mazmunini to'liq va aniq yetkazish bilan birga, matnning uslubiy va estetik xususiyatlarini ham saqlashga harakat qilgan. Shu tariqa, ilmiy tarjima o'zbek tilining rivojlanishida muhim vosita sifatida namoyon bo'lgan.

Badiiy tarjima o'zbek adabiy tilining rivojlanishida muhim vosita bo'lib, xalqni jahon adabiyoti bilan tanishtirishda markaziy o'rin tutadi. Badiiy tarjima nafaqat matnni boshqa tilga o'tkazish jarayoni, balki tarjimonning ijodiy yondashuvi, badiiy obraz va metaforalarni o'zbek tilida mos va tabiiy ifodalash imkoniyatini ta'minlaydi. Shu tariqa, tarjima jarayoni o'quvchi uchun qiziqarli bo'lishi bilan birga, o'zbek tilining leksik, sintaktik va uslubiy boyligini oshiradi.

Badiiy tarjima jarayonida tarjimon bir tomondan matnning ma'nosini saqlashi, ikkinchi tomondan uning badiiy obraz va stilistik xususiyatlarini moslashtirishi talab etiladi. Masalan, rus adabiyotining klassik va zamonaviy asarlaridan o'zbek tiliga tarjima qilingan she'riy va prozaik matnlari o'zbek tilining turli ifoda vositalarini boyitgan. Tarjimonlar ushbu matnlarni o'zbek tilining leksik fondi, turli sinonimlar va ifodali iboralari orqali qayta yaratgan, bu esa o'zbek adabiy tilining rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shgan.

Shuningdek, fors adabiyotidan olingan tarjimalar ham o'zbek tiliga boy, nozik va musiqiy ohangli iboralarni kirishida muhim o'rin tutgan. Masalan, shoirona va falsafiy matnlarni tarjima qilish jarayonida tarjimonlar matndagi ritm, qiyofa va metaforik tuzilmani o'zbek tilida qayta ifodalashga intilgan. Bu jarayon nafaqat tilni boyitgan, balki o'zbek adabiy tilida ijodiy ifoda imkoniyatlarini kengaytirgan.

Badiiy tarjimada tarjimonning ijodiy roli shuningdek, matnning madaniy kontekstini hisobga olishga ham bog'liq. Tarjimon faqat so'zlarni o'zgartirmay, matndagi milliy urf-odat, madaniy an'ana va tarixiy kontekstni ham o'zbek tilida to'g'ri aks ettirishi zarur. Shu bilan, tarjima jarayoni faqatgina lingvistik sathda emas, madaniy va badiiy tafovutlarni uyg'unlashtirishda ahamiyatli vositasiga aylanadi.

Bundan tashqari, badiiy tarjima o'zbek tilining sintaksis va morfologiyasiga yangi shakllar kiritishga xizmat qilgan. Tarjimonlar rus, fors va boshqa tillardan olingan murakkab sintaktik konstruksiyalarni o'zbek tilining tabiiy sintaktik qoidalariga moslashtirib, yangi ibora va jumla shakllarini joriy qilgan. Bu esa tilning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish, yangi stilistik vositalarni shakllantirish va adabiy tilda o'ziga xos ifoda uslublarini rivojlantirishga yordam bergan.

Shu tariqa, badiiy tarjima nafaqat matnni boshqa tilga o'tkazish jarayoni sifatida, balki o'zbek adabiy tilini boyitish, uning uslubiy xilma-xilligini oshirish va xalqni jahon adabiyoti bilan tanishtirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'lgan. Tarjimonlarning ijodiy yondashuvi, til va madaniyatni uyg'unlashtirishga qaratilgan sa'y-harakatlari, badiiy tarjimani o'zbek adabiy tilining rivojlanishi va modernizatsiyasida muhim vositaga aylantirgan.

Sovet davrida tarjima faoliyati siyosiy va ideologik kontekst bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Bu davrda, asosan, klassik va ilmiy materiallar tarjima qilinib, xalqni kommunistik g'oyalar bilan tanishtirishga xizmat qilgan. Tarjimalar o'zbek tilining terminologik boyligini rivojlantirishda muhim rol o'ynagan bo'lsa-da, tarjima erkinligi ba'zan cheklangan. Shu bilan birga, sovet davrida amalga oshirilgan tarjimalar o'zbek adabiy tilining rivojlanishi, ilmiy-terminologik asoslarning shakllanishiga, jahon adabiyotining keng manbalari bilan tanishishga katta hissa qo'shgan. Tarjimonlar matn mazmunini aniq yetkazish bilan birga, lingvistik va stilistik jihatdan ham moslikni saqlashga intilgan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, tarjima jarayoni yangi bosqichga ko'tarildi. Globalizatsiya, jahon adabiyoti va ilm-faniga keng kirish imkoniyati tarjima faoliyatini kengaytirdi, til va uslubni boyitdi. Shu davrda, tarjima nafaqat badiiy va ilmiy, balki siyosiy, iqtisodiy va texnik matnlarni ham qamrab olgan. Zamonaviy tarjimada lingvistik bilim, madaniyatlararo tafovutlarni hisobga olish va matnning kommunikativ mosligini ta'minlash asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi. Tarjima nazariyasi ham dunyo tarjimashunoslari qarashlaridan kelib chiqib, yangicha yondashuvlarda takomillashdi.

Mustaqillik davrida amalga oshirilgan tarjimalar orqali o'zbek tili-ning xalqaro standartlarga mos kelishi, yangi terminlar va uslubiy vositalar shakllanishi ta'minlangan. Shu bilan birga, tarjima jarayonida zamonaviy texnologiyalar, elektron lug'atlar va avtomatlashtirilgan tarjima tizimlaridan foydalanish kengaygan. Tarjima metod va usullari ham tarixiy jarayonda rivojlanib, diversifikatsiyalashgan. Klassik davrda so'zma-so'z tarjima va izohli tarjima keng qo'llanilgan bo'lsa, hozirgi paytda ma'noga asoslangan, funksional va kommunikativ yondashuvlar ustunlik qilmoqda. Tarjimonlar lingvistik va madaniy bilimlarini hisobga olib, matnning uslubiy va estetik xususiyatlarini saqlashga intiladi. Zamonaviy tarjimada, shuningdek, elektron lug'atlar, mashina tarjimasi kabi texnologik vositalardan foydalanish keng tarqalgan. Shu tariqa, tarjima jarayoni nafaqat matnni boshqa tilga o'tkazish, balki uning ma'no, kontekst va uslubiy xususiyatlarini saqlashga qaratilgan.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, o'zbek tarjimachiligi tadrijiy shakllanib, rivojlanib kelgan va bugungi kunda ham o'zining muhim ijtimoiy, madaniy va ilmiy ahamiyatini saqlab qolmoqda. Tarjima nafaqat bilim almashinuvi vositasi, balki milliy adabiyot va tilning boyligi, xalqning madaniy merosi va dunyoqarashini kengaytiruvchi vosita sifatida qadrlanadi. Tarjima faoliyatini yanada rivojlantirish, zamonaviy metod va yondashuvlarni joriy qilish, tarjimonlarni malakali tayyorlash zamon talabidir. Shu tariqa, tarjima jarayoni nafaqat lingvistik, balki madaniyatshunoslik va adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan ham katta ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] – Исомиддинов З. Таржима ва тил. – Тошкент: Adabiyot, 2024.–320 б.
- [2] – Сирождидинов С., Одилова Г. Бадиий таржима асослари. – Т.: Mumtoz so'z, 2011.
- [3] – Asadov, M.T. 2021. "Fransuz-o'zbek tarjimachiligi istiqbollari". O'zbekiston: til va madaniyat 1 (3): 125-134.
- [4] – Mahmadiyor Asadov. Homo poetikus konsepsiyasi: Navoiy va Rumiy. jild. 1 No 1 (2025): Sharq mumtoz poetikasi muammolari: Navoiy va Rumiy.
- [5] – Mahmadiyor Asadov. (2025). The concept of individualism and absurdity in Camus' the stranger. American Journal of Philological Sciences, 5(03), 119–123. <https://doi.org/10.37547/ajps/Volume05Issue03-30>
- [6] – Асадов М. (2020) Альбер Камю ва Хуршид Дўстмуҳаммад прозасида абсурд қаҳрамон муаммоси/ "Сўз санъати сўзлиги", 3 жилд, 2 – сон. Тошкент. 2020йил. – Б.117 – 126.

TARJIMA TARIXIDA LEKSIKOGRAFIYANING TUTGAN O'RNI (Jadid tilshunos olimlari faoliyati misolida)

Filol. f. d. Rustam SHARIPOV, TDSHU dotsenti

Tel.: +998998195104. E-mil: r.sharipov@mail.ru

Buyuk adibimiz, jadid adabiyotining yirik namoyandasi, o'zbek milliy romanchilik maktabi asoschisi Abdulla Qodiriyning "Moziyga qarab ish ko'rmoq xayrlidir" degan so'zlarini bugungi kunda bilmagani o'zbek bo'lmasa kerak. Darhaqiqat, har bir voqea-hodisa yoki jarayonlar tarixini o'rganmay turib, uning buguni va kelajagi haqida fikr yuritish, xulosa qilish, mazmun-mohiyatini teran anglash ancha murakkab. Shu sababli biz o'z e'tiborimizni Turkiston jadidlarining milliy til ravnaqi yo'lidagi sa'y-harakatlari va lug'atchilik (shu jumladan, siyosiy va huquqiy lug'atlarni yaratish) an'alariga e'tiborni qaratishni maqsad qildik.

Jadidlar serqirra faoliyatining o'zak masalalaridan biri ona tiliga taalluqli bo'lib, ularning bu boradagi qarashlari hozirga qadar o'z ahamiyatini yo'qotmagan desak, aslo xato bo'lmaydi. Abdulla Avloniyning: "Har bir millatning dunyoda borlig'in ko'rsatadurgan oyinai hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur!" degan so'zlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. Abdulla Qodiriy: "So'z so'ylashda va ulardan jumla tuzishda uzoq andisha kerak", "Tilimizni kambag'al deguvchilarning o'zi kambag'al. Ular o'z nuqsonlarini tilga to'nkamasinlar", der ekan, ulug' adib ona tilimizning so'z boyligi va o'ziga xos jozibasi aks etgan "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari bilan o'zbek romanchiligiga asos soldi.

Jadidchilik harakati asoschilaridan biri Mahmudxo'ja Behbudiy 1915-yilda "Oyina" jurnalida chop etilgan "Tilimiz haqida" maqolasida turkiy xalqlar uchun soddalashtirilgan adabiy til yaratish masalasini ko'tarib, til birligi turkiy xalqlar jipsligining asosi ekanini ta'kidlagan edi. Shuningdek, u sheva va lahjalarga arab va fors tillari ta'siri, tilning sofliigi, yangi so'zlar bilan boyib borishi masalalariga o'ziga xos qarashlarini bildiradi. Hatto, dastlab 1908-yilda, keyinroq 1918-yilda Turkistonda o'zbek tilining davlat tili sifatida tan olinishi haqidagi taklif bilan chiqqan edi.

Behbudiy har bir millat o'z tili bilan faxrlanishi, tilini ulug'lashi, taraqqiy ettirishi, muhofaza qilishi bilan birga, boshqa tillarni o'rganishni ham targ'ib qiladi. Jumladan, 1915-yilda "Oyina" jurnalida

chiqqan maqolasiga “Ikki emas, to‘rt til lozim”, deya sarlavha qo‘yadi. Turkiy tildan tashqari arab, fors va rus tilini o‘rganishning ahamiyatini izohlab beradi. Rus tilini bilishning zaruratini tijorat, sanoat, zamon ilmini o‘rganish va shu orqali mamlakatni taraqqiy ettirishga bog‘laydi.

Professor Abdurauf Fitrat ona tili bo‘yicha yaratgan darsligi, tilga oid o‘nlab maqolalari, asarlari, tadqiqotlari bilan yirik tilshunos sifatida ham maydonga chiqdi. Uning 1919-yilda “Ishtirokiyun” gazetasida chop etilgan “Tilimiz” sarlavhali maqolasi milliy til uchun qayg‘urishning o‘ziga xos namunasi. Ona tilining taqdiridan, istiqbolidan, boshqa tillar yuki bosayotganidan xavotir hissi maqolaning mazmun-mohiyatiga singib ketgan edi. Ayni paytda muallif maqolada tilimizning tarixi, ulug‘ligi, boyligi, boshqa tillar orasida tutgan mavqei, nufuzini asoslar ekan, birgina “bil” so‘zi o‘zakligida 98ta so‘z yaratish mumkinligini va bunday imkoniyat boshqa tillarda yo‘qligini ilmiy asoslab beradi.

Ulug‘ o‘zbek shoiri Abdulhamid Cho‘lpon “Adabiyot yashasa – millat yashar”, deya xalq hayotida adabiyotning ahamiyatidan so‘z ochadi. U fikrini davom ettirib: “Adabiyoti o‘lmag‘on va adabiyotining taraqqiysiga chalishmagan va adiblar yetishdirmag‘on millat oxiri bir kun hissiyotdan, o‘ydan, fikrdan mahrum qolub, sekin-sekin inqiroz bo‘lur”, deb yozgan edi. Cho‘lpon o‘zining ijodiy faoliyati orqali tilimizning jozibasi, go‘zalligi va imkoniyatlarini ko‘rsatib, o‘zbek adabiy tilining ravnaqiga munosib hissa qo‘shdi. Tilda arabcha, forsha va tatarcha so‘zlarni haddan ortiq ko‘p qo‘llashning oqibatlarini haqida bong urib, tilning sofliqi uchun harakatga, o‘zga tillar ta‘siridan qutulishga chaqiradi. Ayrim davriy matbuot sahifalarida tilga yetarlicha ahamiyat berilmayotganini tanqid qiladi.

1938-yilda otuvga hukm qilingan birinchi o‘zbek tilshunos olimi professor G‘ozi Olim Yunusovning esa asosiy faoliyati tilshunoslik bilan bog‘liq bo‘ldi. Olim “O‘zbek urug‘laridan qatag‘onlar va ularning tili”, “O‘zbek tili grammatikasi” va bugungi suhbatimizga taalluqli bo‘lgan “Ruscha-o‘zbekcha qisqa huquqiy va siyosiy lug‘at” va yana ko‘plab tilga oid maqolalari bilan o‘zbek tilshunosligi rivojiga munosib hissa qo‘shdi.

20-30-yillarda sho‘ro yo‘lboshchilarining “barcha tillarning birlashishi”, ya‘ni sobiq ittifoqdagi barcha milliy tillarni “rus tili yutib yuborishi” to‘g‘risidagi “ta‘limoti”dan keyin milliy tillarning ahvoli nihoyatda ayanchli kechgani hammamizga yaxshi ma‘lum. O‘sha davrda rus tilidan o‘ylamay- netmay ko‘plab terminlar o‘zlashtirila

boshlandi. Vaholanki, shu terminlarning sof o'zbekcha varianti mavjud edi. Shu yo'l barcha tillarni rus tili tomonidan assimilyatsiya etish yo'li deb tushunildi. O'zbek tili davlat tili sifatida sun'iy ravishda qo'llanilmadi. Uning lug'at tarkibi faqat rus tili hisobiga boyib, tilda o'zbekcha milliy ruh kamayib bordi.

Shu vaqtning o'zida jadid ziyolilarimiz jamiyatda yangi munosabatlarning qaror topishi jarayonida tilimizga minglab chetdan kirib kelayotgan yangi so'z va birikmalarga qarshi o'zlarining ehtiyot choralarini qo'llaganlar. Jumladan, 20-30-yillarda kimyo, meditsina, texnika, san'at, siyosat, huquq, iqtisod, harbiy sohalarga oid bir qator lug'atlar yaratib, o'quvchilar qo'lga yetkazish harakatida bo'lganlar.

Aytganimizdek, o'tgan asrning boshlarida zamonaviy ilm-fan asoslari, xususan, iqtisod, siyosat va huquq sohasidagi yangiliklar bilan tanishishda yetakchi mavqega ega bo'lgan rus tilida qo'llaniladigan terminlarning o'zbekcha tarjimasini lug'atlar shaklida berish zarurati tug'ilgan. Natijada, Nazir To'raqulovning 1922-yilda chop etilgan «Rus-o'zbek tilining siyosiy va iqtisodiy lug'atchasi» yuzaga keldi. Bu lug'at ancha murakkab xususiyatga ega edi. Lug'at ikki tilli bo'lib, unda ruscha siyosiy-iqtisodiy terminlarning o'zbekcha tarjimasi berilgan. Biroq, terminlar tarjimasida ularning to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti (muqobili) berilgan holatlar ham, terminlarning tarjimasi bilan birga izohi berilgan holatlar ham uchraydi. Lug'at rus alfaviti tartibida tuzilgan bo'lib, unda jami 403 ta ruscha terminning o'zbekcha tarjimasi va izohi berilgan. Ushbu lug'at o'zbek lug'atshunosligida o'ziga xos o'ringa ega ekanligini ham alohida ta'kidlash lozim.

G'ozim Olim Yunusovning 1926-yilda chop etilgan «Ruscha-o'zbekcha qisqa huquqiy va siyosiy lug'at»i o'zbek lug'atchiligida terminologik lug'atlar yaratish yo'nalishida ikkinchi leksikografik asar hisoblanadi. Muallif so'zboshida mazkur to'plam haqida shunday yozadi: «Ruscha-o'zbekcha qisqa huquqiy va siyosiy lug'at»ni yozishdan maqsad huquqiy adabiyotdagi, xususan, tarjimadagi atamalarga qat'iy va muayyan bir shakl berish va shu yo'l bilan istiloh quramlig'ini (ixtilofini) bir daraja bo'lsada kamaytmakdir». G'ozim Olim Yunusov lug'ati arab alifbosi tartibida tuzilgan bo'lib, unda jami tilimizga kirib kelayotgan 1381 ta ruscha atamaning o'zbekcha tarjimasi va izohi berilgan edi. XX asr boshlarida o'zbek adabiy tilining siyosat va huquq sohasiga oid terminologik tizimi barqarorligini belgilash, uni tartibga solish va muntazamligini ta'minlash hamda atamalar lug'ati sohasini rivojlantirishda muhim manba bo'lib xizmat qilgan.

Anjumanda ishtirok etayotgan biz kabi katta avlod vakillari sho'rolar davrida yashaganligimiz sababli, tabiiyki, so'zlashuv tili-mizda rus-yevropa tillaridan kirib kelgan so'zlarni faol ishlatganmiz. Mustaqillik yillarida esa, xalqimiz o'sha Nazir To'raqulov va G'ozilim Yunusovlar tomonidan tavsiya etilgan turkiy so'zlardan keng foydalana boshlaganini ko'rishimiz mumkin.

Shu o'rinda, Nazir To'raqulovning "Rus-o'zbek tilining siyosiy va iqtisodiy lug'atchasi"dan misollarni keltirib o'tmoqchimiz:

Автономия – мухторият
Агитация – ташвиқот, тарғибот
Агрессивный – тажоввуз
Амнистия – афв умумий
Депутат – вакил
Диалог – муҳокама
Диктатор – ҳокими мутлақ
Догма – ақида
Инициатива – ташаббус
Инцидент – воқеа
Кандидат – ноиб
Легион – қўшин
Нигилист – шаккок, мункар, инкор қилувчи
Новатор – янгилик тарафдори
Оппозиция – муҳолиф
Президиум – раёсат
Пресса – матбуот
Проблема – жумбоқ
Социалист – ижтимоию
Фабрика - корхона
Федерация – иттиҳод

O'rni kelganida, G'ozilim Yunusovning «Ruscha-o'zbekcha qisqa huquqiy va siyosiy lug'at»idan ham ayrim misollarni keltirib o'tishni istardik:

Акция – улуш ҳужжати
Алимент – нафақа
Аренда – ижара
Арестант – банди, маҳбус
Банк – хазина
Билет – патта
Биржа – савдо ўрни
Маклер – даллол

Верхсуд – улуг ёрғу, олий суд
Взятка – пора, ришват
Военный трибунал - ҳарбий ёрғу
Вотум – кўпчилик қарори
Высылка – сургун
Гарантия – кафиллик
Гражданин - бийлик
Гражданское право – бийлик ҳуқуқи
Кодекс – тузук
Конфискация – мусодара
Опекун – васий
План – режа
Плата – тўлов
Расход – чиқим
Республика – жумҳурият
Саботаж – ўчакишмак
Следователь – терговчи
Экспертиза – синаш
Юрисконсульт – кенгашчи ҳуқуқшунос ва ҳ.к.

Ко'rganimizdek, o'zlari mustabid tuzum tomonidan qatag'on etilgan bo'lsalarda, nomlari biror joyda qayd etilmasada, taklif etgan so'zlarining aksariyati bugungi kunda ham faol ishlatilib kelinayotgaligining guvohi bo'lib turibmiz. Bu bilan tilshunos olimlarimiz o'z vaqtida harakat qilib, o'zbek tilining umrini bir asrga uzaytirib ketdilar, desak aslo mubolag'a bo'lmaydi.

O'rni kelganida, ushbu masalalar taniqli tilshunos va huquqshunos olim, f.f.d, prof. Shuxrat Kuchimovning 2013-yilda nashr etilgan "Yuridik til va amaliyot" monografiyasida ham atroflicha tahlil etilganini alohida ta'kidlab o'tmoqchimiz.

Biz yuqorida XIX asr oxiri - XX asr boshlarida jadidchilik harakati ayrim namoyandalarining til haqidagi fikrlari, til rivoji yo'lidagi xizmatlariga to'xtaldik, xolos. Aslida ularning har birining til va adabiyot haqidagi fikrlari alohida tadqiqotlarga mavzu bo'la oladi. Negaki, tilga befarq bo'lmaslik, tilning sofligini saqlash, uni boyitish, til imkoniyatlaridan ko'proq foydalanish – bularning hammasi jadidlar faoliyati mezonlaridan bo'lgan.

Jadidchilik harakati va jadid adabiyoti namoyandalari uchun tarix, til, adabiyot, maorif, ilm masalasi hamisha dolzarb bo'lgan. Chunki tarixini bilgan xalq o'zligini biladi. Millat timsoli hisoblangan tilini ulug'lagan el vatanparvar bo'ladi. Adabiyoti bo'lgan millat man-

gu yashaydi. Maorifini ko'targan elning esa kelajagi porloq bo'ladi. Bularning hammasi xalq ongida mujassam bo'lsa, mamlakatning taraqqiy etishiga hech narsa g'ov bo'lolmaydi. Mamlakatimizda yangi, III Renessans poydevori shakllanayotgan hozirgi davrda ham ma'rifatparvar bobolarimizning ayni mana shu g'oyalari strategik asos bo'lib xizmat qilayotganligi jadidchilik g'oyasi barhayot ekanligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Алиев А. Маҳмудхўжа Беҳбудий. – Тошкент: Хазина, 1994.
2. Болтабоев Ҳ. Фитратнинг илмий мероси. – Тошкент: Фан, 1996.
3. Долимов У. Исҳоқхон Ибрat. – Тошкент: Шарқ, 1994.
4. Зоҳирий А. Тил ва имло масаласи // Қизил Ўзбекистон. – Тошкент: 1929. – №3.
5. Каримов Н. Истиқлолни уйғотган шоир. – Тошкент: Маънавият, 2000.
6. Кучимов Ш. Юридик тил ва амалиёт. – Тошкент, 2013.
7. Мадвалиев А. Ўзбек лексикографияси тарихидан // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент: 2008. – №2.
8. Маҳмудов Н. Тилимизнинг тилла сандиғи. – Тошкент: 2012.
9. Тўрақулов Н. Рус-ўзбек тилининг сиёсий ва иқтисодий луғатчаси. – Тошкент: Туркистон жумҳуриятининг давлат нашриёти, 1922.
10. Шарафиддинов О. Адабиёт яшаса – миллат яшар // Чўлпон. Адабиёт надир. – Тошкент: Чўлпон, 1994.
11. Қосимов Б. Жадидчилик – миллий уйғониш ва ўзбек филологияси масалалари. – Тошкент: 1993.
12. Юнусов Ғ. Русча-ўзбекча қисқа ҳуқуқий ва сиёсий луғат. Тошкент: Туркистон жумҳуриятининг давлат нашриёти, 1926.

ABDULLA QODIRIY ROMANLARINING XORIJIY TILLARGA TARJIMALARI VA ULARNING ILMIY O'RGANILISHI XUSUSIDA

*PhD. Nargiza ISMATULLAYEVA, TDSHU dotsenti, Toshkent, O'zbekiston
+998998671088; E-mail: ismatullayeva.nargiza@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek adabiyotining mumtoz namoyandasi Abdulla Qodiriyning *"O'tkan kunlar"* va *"Mehrobdan chayon"* romanlarining xorijiy tillarga tarjimalari hamda ularning ilmiy o'rganilish holati tahlil qilinadi. Tadqiqotda to'qqizta sharq va g'arb tillariga amalga oshirilgan va nashr etilgan tarjima asarlari, ularning qayta nashrlari aniqlanadi. Shuningdek, Abdulla Qodiriy romanlari tarjimalariga bag'ishlangan xorijiy va mahalliy ilmiy tadqiqotlar, maqolalar hamda dissertatsiyalar tahlilga tortiladi. Tadqiqot natijalari Abdulla Qodiriy asarlarining jahon adabiy makonidagi o'rni va ularning tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan o'rganilish istiqbollarini belgilashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *Abdulla Qodiriy, "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon", badiiy tarjima, tarjima asari, adabiy aloqalar.*

Аннотация. В данной статье анализируются переводы романов Абдуллы Кадыри «Минувшие дни» и «Скорпион из алтаря» на иностранные языки, а также состояние их научного изучения. В исследовании идентифицируются переводы, выполненные и опубликованные на девяти восточных и западных языках, а также их переиздания. Кроме того, подвергаются анализу отечественные и зарубежные научные исследования, статьи и диссертации, посвященные переводам романов Абдуллы Кадыри. Результаты исследования направлены на определение места произведений Абдуллы Кадыри в мировом литературном контексте и обозначение перспектив их изучения с позиции переводоведения.

Ключевые слова: Абдулла Кадыри, «Минувшие дни», «Скорпион из алтаря», художественный перевод, переводное произведение, литературные связи.

Abstract. This article analyzes the translations of Abdulla Qodiriy's novels *"Bygone Days"* and *"Scorpion from the Altar"* into foreign languages and the current state of their scholarly investigation. The study identifies published translations and their subsequent editions in nine Eastern and Western languages. In addition, foreign and domestic academic studies, articles, and dissertations devoted to the translations of Abdulla Qodiriy's novels are examined. The findings of the research contribute to defining the place of Abdulla Qodiriy's works in the global literary space and to outlining prospects for their study from the perspective of translation studies.

Keywords: *Abdulla Qodiriy, "Bygone Days", "Scorpion from the Altar" literary translation, translated work, literary relations.*

Abdulla Qodiriy (1894–1938) o'zbek adabiyotining eng muhim namoyandalaridan biri bo'lib, milliy romantizm va realizm yo'nalish-

larida yaratilgan asarlari bilan tanilgan. Uning romanlari, xususan “O‘tkan kunlar” va “Mehrobdan chayon”, o‘z davrining ijtimoiy, siyosiy va madaniy jarayonlarini aks ettiradi, shuningdek, o‘zbek jamiyatining tarixiy va etnik xususiyatlarini yoritadi. Qodiriy ijodi nafaqat milliy adabiyot kontekstida, balki tarjimashunoslik va xalqaro adabiy aloqalar nuqtai nazaridan ham keng tadqiq qilinmoqda. Tadqiqotlar ko‘rsatadiki, uning asarlari turli xorijiy tillarga tarjima qilinib, jahon adabiy maydonida o‘zbek badiiy fikrining o‘rni va ahamiyatini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu jihatdan, Abdulla Qodiriy va uning romanlari tarjimalarining ilmiy tahlili milliy adabiyotning global madaniy kontekstdagi o‘rni, tarixi haqida yanada chuqur tushuncha beradi.

Ushbu tadqiqot natijasida Abdulla Qodiriy romanlarining to‘q-qizta xorijiy tillarga qilingan tarjima asarlari aniqlanib, tarjimalar uch guruh tillari doirasida o‘rganiladi: 1) turkiy tillarga o‘girilgan tarjima asarlari; 2) g‘arb tillariga qilingan tarjimalar; 3) boshqa sharq tillariga amalga oshirilgan tarjimalar.

Turkiy tillarga tarjimalar. Turkiy tillarga o‘girilgan tarjima asarlari haqida so‘z borganda, adibning “O‘tkan kunlar” romani dastlab 1928-yillarda Xolid Said Xo‘jayev tomonidan “Ötən günlər” nomi bilan ozarbayjon tiliga tarjima qilinib, o‘sha yili kitob shaklida chop etilgan. Bu tarjima o‘zbek va ozarbayjon adabiy-madaniy aloqalarining muhim bosqichi bo‘lib, ikki xalq adabiy merosining uyg‘unlashuviga xizmat qilgan. 2023-yilda “Ötən günlər” romani qayta nashr qilinib, “Təhsil” nashriyoti hamda ilmiy muharrirlar ishtirokida keng jamoatchilikka taqdim etilgani mazkur an‘ananing uzviy davomidir. Shuningdek, “Mehrobdan chayon” romani ham ozarbayjon matbuotida tilga olinib, ayrim qismlari tarjima qilinganligi qayd etiladi. Bu tarjimalar o‘zbek adabiyotining ozarbayjon kitobxonlari orasida keng tanilishiga, shuningdek, qardosh xalqlarning adabiy-estetik tafakkuridagi yaqinlikni ko‘rsatishga xizmat qilgan.

Abdulla Qodiriy merosining turk tiliga qilingan tarjimalari ham diqqatga sazovor. 2005-yilda Ahsen Batur tomonidan “Ötgen Künler (Geçmiş Günler)” nomi bilan Istanbulda chop etilgan nashr roman qahramonlari va milliy qadriyatlarini turk kitobxonlariga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu tarjima o‘zbek romanchiligini turk adabiy muhitida tanitish, o‘zaro adabiy-madaniy aloqalarni mustahkamlash yo‘lida muhim qadamlardan biri sifatida baholanadi.

Abdulla Qodiriy romanlarining turk tiliga qilingan tarjimalari borasida o‘zbek tarjimashunosi X.Hamidov bir qator tadqiqot ishla-

rini olib borganini ta'kidlash lozim. Jumladan, olim "O'tkan kunlar" romanining turk tiliga tarjimasida milliylik va badiiylikning qayta yaratilishi [1], [2], adib asarlaridagi xalq orasida mashhur qanotli so'z va iboralar [3] hamda murojaat so'zlarining tarjimasida [4] kabi masalalarni tadqiq etgan.

"O'tkan kunlar"ning uyg'urcha tarjimasida o'zbek olimi I.Sultonov tomonidan 1960-yili Toshkentdagi "Sharq haqiqati" nashriyotida chop etilgan. Bu nashr ham qayta ko'rib chiqilib, 1982-yili "Shinjon xalq nashriyoti" tomonidan chop etildi [5,81].

Romanlarning uyg'urcha tarjimasiga doir tadqiqotlarga kelsak, koreyalik tadqiqotchi Song Ho-Lim Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asari uyg'urcha tarjimasida aks etgan singarmonizm hodisasi [5]ni o'rganganligini ta'kidlash joiz.

G'arb tillariga tarjimalari. Abdulla Qodiriy asarlari, shuningdek, rus, ingliz, nemis singari g'arb tillariga ham tarjima qilingan.

"O'tkan kunlar" romani 1958-yili "Minuvshiye dni" nomi bilan L.Bat va V.Smirnova hamda 2009-yili esa M.Safarov tomonidan rus tiliga tarjima qilingan bo'lib, adib ijodining keng rusiyzabon kitobxonlar auditoriyasiga yetib borishiga xizmat qilgan. 1961-yilda L.Bat va V.Smirnova tomonidan adibning yana bir mashhur romani "Mehrobdan chayon" "Skorpion iz altarya" nomi ostida birinchi marta rus tiliga tarjima qilingan. Keyinchalik ushbu roman 1964-yilda "Xudojestvennaya literature" nashriyotida va 1987-yilda "O'qituvchi" nashriyotida "Mehrobdan chayon: Xudoyorxon va uning amaldorlari hayotidan tarixiy roman" nomi bilan qayta nashr qilingan.

Rus tiliga tarjima masalalarini o'rganish borasida romanlardagi evfemizm, disfemizmlar [6] hamda frazeologizmlarning lingvistik xususiyatlari [7]ning alohida tadqiqot obyekti sifatida olingani ahamiyatlidir. 1968-yilda olmoniyalik mohir tarjimon N'ota Tun tarjimasida Abdulla Qodiriyning dastlab "O'tkan kunlar" romani Berlindagi "Kultur und Fortschritt" nashriyotida chop etildi. Ko'p vaqt o'tmay, 1969-yilda esa Berlindagi "Volk und Welt" nashriyoti "Mehrobdan chayon" romanini bosib chiqardi [8, 43]. B.Karim. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani "Die Liebenden von Taschkent", ya'ni "Toshkentlik sevishganlar" nomi ostida rus tili orqali olmonchaga o'girilib, nashr qilingan [9,208]ligini ko'rsatadi. 2020-yili romanning senzurasiz nemis tiliga tarjimasida Arno Shpext (Arno Shpecht) tomonidan amalga oshirilib, Barno Aripova tomonidan o'zbek tilidagi asl nusxaga muvofiq ravishda qayta ko'rib chiqilgan.

Romanning nemis tiliga tarjimasi ham qator o'zbek olimlari tomonidan o'rganilib, xususan, o'zbek-nemis adabiy aloqalari [8]da tarjima masalalari, shuningdek, "O'tkan kunlar" romanining ruscha va nemischa tarjimalarida tarixiy-milliy va uslubiy o'ziga xoslikni qayta yaratish muammolari [10]ga bag'ishlangan ishlar diqqatga sazovor.

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani ingliz tiliga uch marta, dastlab I.To'xtasinov, O.Mo'minov, A.Hamidovlar tomonidan 2017-yili, K.Yermakova 2018-yili hamda M.Riz tomonidan 2019-yillari tarjima qilinib nashr etilgan. "Mehrobdan chayon" romani esa "The scorpion from the altar" nomi bilan I.To'xtasinov, U.Yoldoshev, A.Hamidovlar hamkorligida tarjima qilinib 2019-yili nashr etilgan.

Shuni ta'kidlash joizki, hozirga qadar Abdulla Qodiriy romanlarining xorijiy tillarga tarjimalari orasida eng keng o'rganilayotgan tadqiqot manbasi aynan asarlarning ingliz tilidagi tarjimasi hisoblanadi. Tadqiqot doirasida romanlarning ingliz tilidagi tarjimasida realiyalar semantikasi [11], tasviriy vositalarning [12] hamda numektiv va o'lchov birliklarining lingvokulturologik tadqiqi [13], xatlar (yozishmalar) tarjimasining pragmatik tahlili [14], gender aspektining qiyosiy-tipologik tadqiqi [15], milliylikning ifodalanishi [16] singari masalalar o'rganilgan.

Sharq tillariga tarjimalari. Arab dunyosida ham "O'tkan kunlar" romani 2024-yili Al Shams va Luksor universitetlari professori Muhammad Nasriddin al-Jibaliy tomonidan tarjima qilinib, "O'tkan kunlar: Turkistondagi achchiq sevgi qissasi" nomi ostida Qohiradagi yirik "Dorul-Maorif" nashriyotida chop etildi [17]. "Mehrobdan chayon" asari esa 2025-yili Saudiya Arabistonlik mutarjim Sayyid Mahmud Sayyid Mubashshir tomonidan arab tiliga tarjima qilinib nashr etilgan. 2025-yili Sayyid Mahmud Sayyid Mubashshir "Mehrobdan chayon" asarining arab tiliga tarjimasi uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 4-iyundagi PQ-205-son qaroriga muvofiq ta'sis etilgan Muhammad Rizo Ogahiy nomidagi xalqaro mukofotiga sazovor bo'ldi.

Uzoq Sharq mamlakatlarida amalga oshirilgan tarjimalardan romanlarning xitoy va koreys tilidagi tarjimalari diqqatga sazovordir. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani 2019-yili Sichuan chet tillar universiteti professori, filologiya fanlari doktori Di Syaosya tomonidan rus tili vositasida xitoy tiliga o'girib nashr qilingan. "Mehrobdan chayon" romani esa 2024-yili Di Syaosya va boshqa xitoylik tarjimonlar hamda Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

huzuridagi Konfutsiy nomidagi O'zbekiston-Xitoy instituti direktori, filologiya fanlari doktori, prof. Saodat Nosirova tomonidan xitoy tiliga tarjima qilinib chop etilgan.

2024-yili "O'tkan kunlar" romanining koreys tiliga tarjimasi nashr etilib, asarni Janubiy Koreyaning Kemyong universiteti professori Kim Chung Sun tarjima qilgan. Tarjima va nashrga tayyorlash jarayoni qariyb 2,5 yil davom etgan. Tarjimani yanada mukammallashtirish maqsadida professor Kim Chung Sun 2024-yil 21-31-mart kunlari O'zbekistonda bo'lib, Toshkent, Marg'ilon, Qo'qon va Farg'ona shaharlarida roman voqealari kechgan joylarni ko'zdan kechirgan. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti professor-o'qituvchilari bilan uchrashib, asarni tarjima qilish bo'yicha fikr almashgan [18].

"O'tkan kunlar" romanining koreys tiliga tarjimasi bo'yicha tadqiqotlar borasida koreys olimi Tschungsun Kimning ilmiy maqolasini keltirish mumkin. Maqolada asar tarjimasi jarayonidagi metodik yondashuvlar, manbalararo solishtirishlar, hamda mahalliy kontekstni anglash uchun amalga oshirilgan safarlar haqida batafsil so'z yuritiladi [19].

Salom Sh. "O'tkan kunlar" romanining 1970-yillargacha rus, ukrain, litva, tatar, ozarboyjon, qozoq, tojik, qoraqalpoq, turkman, uyg'ur, nemis tillariga o'girilganligini ta'kidlaydi [20]. Lekin ko'rsatilgan tillarga amalga oshirilgan tarjimalarning aksariyati haqida ma'lumotlar topilmadi. Ushbu tillarda Abdulla Qodiriy romanlarning havaskorlik tarjimalari amalga oshirilgan bo'lib, keng ommaga taqdim qilinmaganligi ehtimoli mavjud. Boshqa xorijiy tillarga tarjimasi borasida keyingi ishlarda yanada batafsil va izchil tadqiqotlar olib borish tavsiya qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Qodiriy asarlarining, avvalo, ozarbayjon va turk tillariga tarjima qilinishi, shuningdek, uyg'ur, rus, ingliz, nemis, arab, xitoy, koreys kabi ko'plab tillarda chop etilishi o'zbek adabiyotining xalqaro miqyosda tanilishida beqiyos ahamiyatga ega bo'ldi. Bu tarjimalar nafaqat milliy adabiy merosni targ'ib qilish, balki xalqlar o'rtasidagi madaniy hamkorlikni kuchaytirish, o'zaro tushunishni chuqurlashtirishga ham xizmat qildi.

Abdulla Qodiriy romanlarining xorijiy tillardagi tarjima nashrlari:

– Abdulla Qodiriy. Ötən günler. Dilçi: Xalid Səid Xocayev. – *Bakı: Azərnəşr*, 1928. – 349 s. (ozarbayjon tiliga tarjima)

– Abdulla Qodiriy. Ötən günler. Dilçi: Xalid Səid Xocayev. – *Bakı: "Təhsil" nəşriyyatı*, 2023. – 408 s. (ozarbayjon tiliga tarjima)

- Kadiri A. Ötgen Künler (Geçmiş Günler). Türkiye Türkçesi A.Batur. – İstanbul: Selenge Yayınları, 2005. – 312 s. (turk tiliga tarjima)
- Kadiri Abdullah. Mehrabdan Çayan (Mihraptaki Akrep). – Ankara, 2013. (turk tiliga tarjima)
- Kadiri Abdullah. Mihraptaki Akrep (Hüdayar Han ve Katiplerinin Yaşamını anlatan Tarihi Roman). Hazırlayan Aziz Merhan. – İstanbul: Elfene Dünya Yayıncılık, 2020. – 312 s. (turk tiliga tarjima)
- [Qodiri](#) Abdulla. Ötkän künlär: tarikhii roman. – Ürümchi: Shinjang Khälq Näshriyati, 1982 – 515 s. (uyg'ur tiliga tarjima)
<https://ci.nii.ac.jp/ncid/BA88274875>
- Кадыри А. Минувшие дни. (роман) / Пер. с узб. Л.Бать и В.Смирновой / под. ред. С.Евгенова. – Ташкент, 1958. – 373 с. (rus tiliga tarjima)
- Кадыри А. Минувшие дни. (роман) / Пер. с узб. Мухаммаднодира Сафарова. – Ташкент: Шарқ, 2009. – 432 с. (rus tiliga tarjima)
- Кадыри Абдулла. Скорпион из алтаря. (исторический роман) / Пер. с узб. Л.Бать и В.Смирновой. – М.: Художественная Литература, 1964. – 272 с. (rus tiliga tarjima)
- Кадыри Абдулла. Гарем. (Гл. из романа Скорпион из михраба) / Пер. с узб. Л.Соцердотовой. // Литературный Узбекистан, 1935. – С. 19-33. (rus tiliga tarjima)
- Kodiri A. Die Liedenden von Taschkent. –Berlin, 1968 (nemis tiliga tarjima)
- Kodiri A. Skorpion von Altar. – Berlin, 1969. (nemis tiliga tarjima)
- Abdulla Qodiriy. Die Liedenden von Taschkent. / Übersetzt von Arno Specht. – Berlin: Daygeli Verlag, 2020. – 372 s. (nemis tiliga tarjima)
<https://www.litprom.de/quellen/b%C3%BCcher/9780/die-liebenden-von-taschkent/>
- Abdulla Qodiriy. The Days Gone By. Translators: I.M.Tukhtasinov, O.M.Muminov, A.A.Khamidov. – Tashkent: Mashhur-press, 2017. – 237 p. (ingliz tiliga tarjima)
- Abdulla Qadiri. Days gone by. Translated by Carol Ermakova. – Paris: Nouvtiodeau Monde editions, 2018. – 222 p. (ingliz tiliga tarjima)
- Qodiriy A. Bygone Days. Translated by Mark Reese. – New Jersey: R. R. Bowker, 2019. – 508 p. (ingliz tiliga tarjima)
- Qodiriy A. The scorpion from the altar. Translated by I.M.Tukhtasinov, U.R.Yoldoshev, A.A.Khamidov. – Tashkent: Mashhur press, 2019. – 272 p. (ingliz tiliga tarjima)
- 阿卜杜拉 —卡迪里。往昔。 – 北京：中国社会科学出版社， 2019. – 381 页。(Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. (Tarjimon: 邸小霞 Dǐ Xiǎoxiá). – Pekin: Xitoy ijtimoiy fanlar nashriyoti, 2019. – 381 b.) (xitoy tiliga tarjima)
- 阿卜杜拉 —卡迪里。祭坛之蝎。 – 北京：中国社会科学出版社， 2024. – 298 页。(Abdulla Qodiriy. Mehrobdan chayon. (Tarjimonlar: Nasirova Saodat, 邸小霞 Dǐ Xiǎoxiá、姜苹哲 Jiāng Píngzhé、赵馨雨 Zhào

Xīnyǔ、张曹谜 Zhāng Cáomí). –Pekin: Xitoy ijtimoiy fanlar nashriyoti, 2024. –298 b.) (xitoy tiliga tarjima)

– [압둘라 코디리](#).아팠던 시간들. / [김중순](#) 번역. – [계명대학교출판부](#).

2025 년 . – 550 쪽. (koreys tiliga tarjima)

<https://product.kyobobook.co.kr/detail/S000216841055>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1] – Ҳамидов Х.Х. Ўзбек қисса ва романлари турк тилида. – Тошкент: «EFFECT-D» нашриёти: 2022. – 276 б.

[2] – Hamidov X. X. Abdulla Qodiriy asarlari tarjimasini qiyinlashtiruvchi omillar xususida //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2023. – Т. 3. – №. 21. – В. 388-392.

[3] – Ҳамидов Х.Х. Қодирий асарларидаги мурожаат сўзларнинг миллий ўзгачаликлари ва уларнинг таржимада акс этиши хусусида. Хорижий адабиётшунослик ва таржимашуносликнинг долзарб масалалари (Илмий мақолалар тўплами). – Самарқанд, СамДЧТИ, 2020.129-135 б.

[4] – Ҳамидов Х.Х. Абдулла Қодирий романлардаги халқ орасида машҳур бўлган қанотли сўз ва иборалар таржимасига доир. <https://telegra.ph/04-10>. April 10, 2020.

[5] – Ho-Lim S. O'zbek va uyg'ur-arab alifbosining qarindoshlik munosabatlari (Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asari uyg'urcha tarjimasida aks etgan singarmonizm hodisasi misolida). Oltin bitiglar–Golden Scripts, 2022, 3 (3). –pp. 78-92.

[6] – Kadirova X.B. Evfemizm, disfemizmlar tipologiyasi va badiiy tarjimasi (o'zbek va rus tillari misolida). Filol. DSc... diss. avtoref. – Toshkent, 2024. – 70 b.

[7] – Shaxsultanovich A. S. et al. Rus va o'zbek frazeologiyasining lingvistik xususiyatlari //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – Т. 44. – №. 3. – С. 163-167.

[8] – Якубов С. Ўзбекистон-Германия адабий ва маданий алоқалари: тарих, бугун ва истиқболлар. – Тошкент, 2006. – 114 б.

[9] – Карим Б. Абдулла Қодирий: танқид, таҳлил ва талқин. – Тошкент: Фан, 2006. – 232 б.

[10] – Dadabaeva F.X. Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romanining ruscha va nemischa tarjimalarida tarixiy-milliy va uslubiy o'ziga xoslikni qayta yaratish muammolari. Filol. PhD... diss. avtoref. – Namangan, 2024. – 56 b.

[11] – Xolmanova Z. T., Kasimova Z. M. Q. Realizmlar semantikasining tarjima matnlardagi ifodasi //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 747-761.

[12] – Karimov M.M. Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romanining inglizcha tarjimalarida tasviriy vositalarning lingvokulturologik tadqiqi (sinekdoxa, o'xshatish va kinoya misolida). Filol. PhD... diss. avtoref. – Andijon, 2023. – 54 b.

[13] – Tursunov M.A. Abdulla Qodiriyning “O’tkan kunlar” asari inglizcha tarjimalarida numerativ va o’lchov birliklarining lingvokulturologik va lingvo-pragmatik tadqiqi. Filol. PhD... diss. avtoref. – Namangan, 2024. – 54 b.

[14] – Sharipova F.D. Abdulla Qodiriyning “O’tkan kunlar” romanidagi xatlar (yozishmalar) tarjimasining pragmatik tahlili. Filol. PhD... diss. avtoref. – Termiz, 2023. – 62 b.

[15] – Alimov T.A. Badiiy tarjimada gender aspektining qiyosiy-tipologik tadqiqi (“O’tkan kunlar” romani tarjimalari misolida). Filol. PhD... diss. avtoref. – Termiz, 2023. – 52 b.

[16] – Ablakulova I.K. XX asr o’zbek romanlarining inglizcha tarjimalarida milliylikning ifodalanishi. Filol. PhD... diss. avtoref. – Samarqand, 2024. – 58 b.

[17] – Obidov M. Qohirada “O’tkan kunlar” romani arab tilida chop etildi. O’zA. <https://uza.uz/oz/posts/qohirada-otkan-kunlar-romani-arab-tilida-chop-etildi-video-591320> (Murojaat sanasi: 10.10.2025)

[18] – Abdulla Qodiriyning “O’tkan kunlar” romani koreys tiliga tarjima qilindi. <https://dunyo.info/uz/kultura/roman-%E2%80%9C%D0%8Etkan-kunlar%E2%80%9D-abdully-kadyri-pereveden-na-koreyskiy-yazyk> (Murojaat sanasi: 23.10.2025)

[19] – Tschungsun Kim. Korea’s embrace and appreciation of uzbek culture and history through Abdulla Qodiriy’s literature. // Oriental Journal of Education. Vol 05, Issue 03, 2025. – pp. 73-83.

[20] – Shodmonqul Salom. Mangulikka o’tgan kunlar // Ma’naviy hayot, 2025-yil, 1-son. <https://oyina.uz/uz/article/3751> (Murojaat sanasi: 14.10.2025)

OZOD SHARAFIDDINOV –MOHIR TARJIMON

Zilola XUJANIYAZOVA, TDSHU ilmiy tadqiqotchisi, Toshkent, O’zbekiston.
Тел: +998-88-175-10-00. ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1006-588X>
Email: zturayevna@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarjimon Ozod Sharafiddinovning tarjimonlik mahoratiga doir ilmiy mulohaza yuritiladi. Ozod Sharafiddinov tarjimalarida leksik boylik, uslubiy naqsh va iboralarning jonli tarzda berilgani o’zbek kitobxonlari uchun asarlarning mazmunini yanada aniq va tushunarli qilishga xizmat qilgan. U har bir ibora va so’z birikmasini chuqur tahlil qilib, ularni o’zbek tilining meyor va talablariga moslashtirgan holda tarjima qilgan.

Kalit so’zlar: tarjima, mahorat, meyor, tarjimon, uslub, asl nusxa.

Аннотация: В данной статье представлен научный анализ переводческого мастерства переводчика Озода Шарафиддинова. Яркое представление лексического богатства, стилистических моделей и выражений в переводах Озода Шарафиддинова способствовало более ясному и понят-

ному для узбекского читателя содержанию произведений. Он глубоко анализировал каждую фразу и словосочетание и переводил их в соответствии с нормами и требованиями узбекского языка.

Ключевые слова: перевод, мастерство, стандарты, переводчик, стиль, оригинал.

Annotation: This article presents a scholarly analysis of the translation skills of translator Ozod Sharafiddinov. The vivid presentation of lexical richness, stylistic patterns, and expressions in Ozod Sharafiddinov's translations contributed to a clearer and more understandable content for Uzbek readers. He deeply analyzed every phrase and word combination and translated them in accordance with the norms and requirements of the Uzbek language.

Keywords: translation, skill, standards, translator, style, original.

O'zbek tarjimachiligida bir qator mohir va fidoyi tarjimonlari-miz borki, ularning samarali mehnatlari natijasi o'laroq bugun o'zbek tarjimachilik maktabi o'z o'rnini, salohiyati va ahamiyatiga ega. Hozirgi davr mana shu tarjimachiligimizning katta vakillari tajribasini, ular faoliyatini o'rganishga, tadqiq etishni taqazo etadi.

Tarjima – murakkab va o'z o'rnida nozik san'at. Uning mas'uliyati nafaqat tarjima qilinayotgan so'z va gapning ma'nosini to'g'ri bera bilishdangina emas, balki muallif uslubining o'ziga xosligini, ichki energiyasidan kelib chiqadigan eng rangin va nafis xususiyatlarni saqlab qolishdan iboratdir. Binobarin, badiiy ohang, harakat, so'z va so'zlar tizmasining zamirida yashirinib yotgan ichki joziba, milliy kolorit semantik hodisa sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Muallifning so'z tanlash va so'z biriktirish borasidagi o'ziga xosligi badiiy asarning eng muhim xossasi bo'lgan obrazlilikni, har bir to'vush, nuqta va vergulning badiiy funksiyasini to'g'ri aks ettirishida namoyon bo'ladi" [7, 31.]. Ozod Sharafiddinovning tarjima asarlarini ana shu kabi mezonlar talabidan kelib chiqib o'rganadigan bo'lsak, tilimizning mislsiz imkoniyatlari borligini, ana shu til tilsimi va original g'oyasi bu vosita bilan mutarjim mahorati ila qanday ochilganini yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Tarjima san'atida yozuvchi g'oyasini saqlash muammosi asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Professor N.Komilov fikricha, "Tarjimada asarni qay tarzda tushunishning ahamiyati katta. Chunki tarjimon agar ijodkor niyatlari, g'oyasini behato anglab etsa, ruhiga, ma'nolari olamiga kira olsa va buni o'z ona tilida san'atkorona aks ettirsa, tarjima asliga yaqin, badiiy barkamol bo'ladi". [3, 175.]

Darhaqiqat, asarning nozik ma'nolarini, ijodkor ruhini, asarning kontseptsiyasini to'g'ri idrok qilish va tarjimada asl nusxaning butun

konseptsiyasini aks ettirish oson emas. Sirasini aytganda, Ozod Sharafiddinov mustaqillik yillari sermahsul ijod qilgan zabardast adibdir. U kishining fidokorona mehnatlari natijasi o'laroq, kitob javonlarimiz jahon adabiyotining bir qancha bebaho asrlari hisobiga boyidi.

O'zbekiston Qahramoni Ozod Sharafiddinov – zamonaviy o'zbek tanqidchiliging yorqin namoyandasi, atoqli jamoat arbobi, mohir so'z san'atkori edi. Olimning serqirra ijodi ijtimoiy-falsafiy, lingvistik, lingvoslubiy nuqtai nazardan o'rganilishga loyiq mohiyati bilan alohida ajralib turadi. Uning o'tkir falsafiy qiymatga ega va tanqidchilikning yuksak namunasi bo'lgan asarlari, badiiy tarjimalari, poetika va til haqidagi sermazmun maqolalarini o'qigan kitobxon hayratga tushadi. Ozod Sharafiddinovning qalami-da ona tilimiz xazinasidagi har bir so'z yangidan-yangi imkoniyatlarini namoyon qiladi, beqiyos falsafiy mazmun va mohiyat kasb etadi. Filologiya fanlari doktori, professor B.Karimov to'g'ri ta'kidlaganidek: "Ozod Sharafiddinov o'zbek tilining ham jonkuyari edi. Fikrini og'zaki til-da ravon bayon qilganidek, yozma tili, uslubi ham, yozgan barcha asarlarining tili ham nihoyatda jozibali edi. Til to'g'risida qator maxsus maqolalar yozgan ustozning ayni fazilati boshqa ko'pgina olimlarga o'rnak bo'larkidir" [2, 218]. Ozod Sharafiddinovning tarjimonlik faoliyati misolida aytish mumkinki, tarjimada yozuvchi g'oyasini saqlash quyidagi umumiy xususiyatlardan iborat:

- Birinchidan. Tarjimon yozuvchidan kam bo'lmagan darajada fikrlashi va ijodiy faoliyat tajribasiga ega bo'lishi lozim.
- Ikkinchidan. Yozuvchi g'oyasini saqlash uchun tarjimon faol kitobxon bo'lishi va yozuvchining maqsadi teran tushinishi kerak.
- Uchinchidan. Tarjimon yozuvchi g'oyasini saqlash uchun asar obyektini aniq tasavvur qilishi kerak.

Asosiy qism. Tarjimonning "Kitobsiz yashab bo'lmas" risolasini o'qib, unda davrning eng dolzarb masalasi, inson ma'naviy olamining tubanlashuvi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga loqaydlik, bepisandlik singari illatlar yoshlar tarbiyasiga o'z nuqsini solayotganini – buning barchasi esa kitobga bo'lgan munosabatlarimizning o'zgarganidan ekaniga amin bo'lasiz. Aslini olganda materialistik dunyoqarash, markscha-lenincha ta'limot odamlarni e'tiqodsiz insonlarga aylantirdi. Jumladan, bu dunyodan boshqa hayot yo'q degan materialistik qarash zahirida qanchalar dahshatli oqibatlar yotganini qarang. Demak shu hayotda yashab qolish kerak! Harqalay,

“yashab qolish” iborasini juda kamdan-kam odamlar ko‘proq o‘qib, ko‘proq ilm olish kerak, deb tushunadilar.

Ozod Sharafiddinov oddiygina bo‘lib tuyulgan voqeaning yonidan befarq o‘tib keta olmaydi. Yoshlarning kitobga, ilm olishga bo‘lgan loqaydliklariga befarq emas. Buning ostida qanday ijtimoiy ofatlar yotganini teran anglaydi va quyidagi kuyunchak satrlarni bitadi: “...Biz maqolamizga “kitobsiz yashab bo‘lmas” deb sarlavha qo‘ydik. To‘g‘risini aytganda, kitobsiz ham bemalol yashab, umr o‘tkazsa bo‘laveradi. Faqat bu qanday umr bo‘ladi? Umrida birorta ham kitob o‘qimagan odam, bugungi dunyoda nima degan odam bo‘ladi. Kitob o‘qimaslik hayotda muqarrar tarzda chalamullalikga, ma‘rifatsizlikka, johillikka olib keladi. Bular esa o‘z navbatida loqaydlikni, fikrsizlikni, ma‘naviy qashshoqlikni tug‘diradi. Bu sifatlar bilan manqurtlikning orasi bir qadam xolos”...” [10, 28].

Olim kitob o‘qimay qo‘yganimizning sabablarini o‘tmish tuzum sharoitidan ekanini, gapirilaverib chaynalib ketgan so‘zlarda ifoda etib o‘tirmaydi. Balki fikrni-fikrga yedirib yuboradi va aytmoqchi bo‘lgan fikrini anchayin salmoqdor qilishga erishadi. Bir paytlari kitob o‘qishimiz hech kimni unchalik qiziqitirmasdi, maktabda odamlar darslikda bor narsani so‘rash bilangana kifoyalanshardi. Ota-onalarimiz esa kundalik daftarimizdagi baholarga qarab ilm darajamizga baho berishardi. Munaqqid mana shularni jamlab, uch og‘iz so‘zda ifoda etadi: “...bugungi kunda, - deb yozadi u, - mening kitob o‘qishim, sening kitob o‘qishing, uning kitob o‘qishi hammamizning tafakkurimiz, ma‘naviyatimiz shaxsiy ish bo‘lmay qoldida”. Chunki biz buyuk davlat qurmoqchimiz. Ulug‘lik bobida ko‘p buyuk davlatlarni ham ortda qoldiramiz. Mana shu o‘rinda, munaqqid nima uchun maqolaning sarlavhasida Napoleondan iqtibos olgani oydinlashadi. Davlatimizning muqaddas maqsadi – namoyon bo‘ladi. Demak biz kuch-qudrat borasida emas, ulug‘lik bobida bahslashamiz. Olim hayotni uning bor ziddiyatlari bilan teran anglaydi. Teran mushohada, va bekamu ko‘st ifoda etish qobiliyatiga ega. Yoki ustozning shogirdlaridan biri yozganidek, “Ozod Sharafiddinov maqolalarida doimo shiddatli tezkor ohang, iloji boricha jiddiy masalalar xususida fikr yuritish yetakchilik etadi. Olim asarlarida teranlik, dadillik, yahlitlik mavjud” [6, 53].

Ozod Sharafiddinovning publitsistik maqolalarini alohida-alohida holda olib qarasangiz ham yaxlit bir asar, ularni jamlab o‘qisangiz ham yaxlit bir asar o‘qigandek bo‘lasiz. Bu adibning mahorati, bu

uning ko'rgan kechirganlarini, o'qib-o'rganganlarini bir maqsad, bir ulug'vor g'oyaga xizmat qildirganligida, uning qalamkash sifatidagi mahoratidadir. Misol keltiramiz, muallif "Kitobsiz yashab bo'lmas" maqolasida ma'naviyatsiz odam talqinini berganini ko'rdik. "Inson baxt uchun tug'iladi" maqolasidagi quyidagi fikrlar, o'sha jummalarni davomi yoki ularni to'ldirib kelmayaptimi, qarang? "...Inson deganda nimani tushunamiz? Har kuni katta-katta yeb ichishnimi? Aql bovar qilmaydigan hashamat bilan kiyinishnimi? Afsanaviy qasrlarda kimxobu duxobalarga o'ranib yashashnimi? Ha, bular albatta kerak. Lekin, ma'naviyatsiz, inson baxti to'lal bo'lmaydi! Tadbirkor o'z farzandlarining, o'z oila a'zolarining va hamma odamlarning yuziga tik qaray oladigan vijdoni pok odam bo'lmoqi darkor. Bunga erishmoq uchun esa odam pul sanash, ishning ko'zini bilishdan tashqari, benihoya bilimdon, saviyasi yuksak, niyatlari pok, bir so'z bilan aytganda, teran ma'naviyat egasi bo'lishi lozim". [11, 62]

Ozod Sharafiddinovning publitsistik maqolalari uchun xarakterli bo'lgan umumiy bir jihat bor. U kishi qaysi mavzuda qalam tebratmasin, bugunning eng dolzarb masalasi – ma'naviyat masalasi doimo oldingi safda turadi. Sirasini aytganda publitsistika davrning hozirjavob turi bo'lib hisoblanadi. U axborotlashtirish jarayonlari hukmronlik qilayotgan bugungi kunlarda, peshqadamlikni qo'lga olgani, badiiy ijoddan anchayin o'zib ketgani ham sir emas.

Ta'kidlanganlardan ma'lum bo'ladiki, tarjimada yozuvchi g'oyasini saqlash uchun tarjimon ijodiy faoliyat tajribasiga ega bo'lishi lozim. Bu masalaning bir tomoni. Ikkinchi masala shundaki, tarjimada yozuvchi g'oyasini saqlash uchun tarjimon kitobxon bo'lishi shart. Bu borada Ozod Sharafiddinov o'z tajribasidan kelib chiqib deydi: "Abdulla Qahhor kitob o'qishni yozuvchilik mahoratini egallashining eng zarur shartlaridan biri deb bilar edi. Afsuski yozuvchilar o'rtasida ham, tanqidchilar o'rtasida ham juda ko'p o'qiydigan tom ma'noli ziyoli odamlar bilan birga kitob o'qimaydigan fikri tor, saviyasi past, allaqachon ortda qolib ketganlar ham uchrab turadi. Ular ko'pincha bilimsizliklarini quruq safsata bilan, balandparvoz gaplar bilan niqoblashga urinadilar" [9,92].

Matyoqub Qo'shjonov "Milliy tiklanish" nomli maqolasida yozadi: "...u adabiy jarayonni to'la tushunardi. Xususan, siyosiy ayblar bilan qatag'on qilingan adib va shoirlar ijodini qayta tiklashda jonbozlik ko'rsatdi" [5, 87].

Tarjimonning bu boradagi, Matyoqub Qo'shjonov aytmoqchi "jonbozlik"larini o'tgan asrning 57-yillaridan izlash kerak bo'ladi. 1953-yili "xalqlar dohiysi" I.V.Stalinning o'limidan so'ng jamiyatda bir muddat erkinlik epekinlari esgandek bo'ldi. "Qirol o'ldi, yashasin qirol" deganlardek "markazqom"ning yangi xo'jayinlari o'zlarini avvalgilari-dan farqli, demokrat ekanliklarini ko'rsatmoq maqsadida, xalqqa ya-qin – xalq manfaatlarini ko'zlab ish qilishlarini namoyon etmoq maq-sadidagina ma'lum bir yon berishlariga yo'l qo'ydilar. Ayniqsa, "1957-yili shaxsga siqinish davri qatag'onlarining qoralanishi, qatag'on qur-bonlarining oqlanishi shodu xursandchilik bilan kutib olindi" [1, 6.].

Ammo, nohaqdan-nohaq surgunlarda, otuvlarda joni sabil bo'lib ketgan kishilarning ismini oqlash kimga nima berdi. Bo'yniga "xalq dushmani" degan tavqilānat osilgan odamlarning qalbi jarohatlarga to'lib toshgan farzandlari, yaqin qarindoshlari bir oz taskintopgan bo'lsa bordir. NKVD ning jinoiy ish "delo"lari bilan to'lib-toshgan tokchalarini bo'shatishga xizmat qilgandir ammo, jamiyatga u hech nima bermadi. "1958 yilning 31 yanvar kuni O'zbekiston Yozuvchi-lar uyushmasi Cho'lponning adabiy merosini o'rganuvchi komissiya tuzdi. Komissiya raisi yozuvchilar uyushmasining o'sha paytdagi birinchi kotibi Bahrom Rahmonov, a'zolari esa Uyghun, Mirzakalom Ismoilii, G'ulom Karimov va men edim" - deb yozadi O.Sharafiddi-nov "Cho'lponni anglash" maqolasida. Shundan keyin men Yozuvchi-lar uyushmasiga bir-ikki murojaat qildim, ortoqlar menga oshiqmas-likni maslahat berishdi" [8,48].

Zero, tarjima asarda yozuvchi g'oyasini saqlash uchun tarjimon-ning tayyorgarlik darajasi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Buning uchun Ozod Sharafiddinov o'z ijodiy tajribasidan keng foydalangan. Aslida publitsistik asarlar tarjimasida yozuvchi g'oyasini saqlash uchun as-arni to'g'ri talqin qilish lozim. Bunda quyidagi metodologiyaga asos-laniladi: – tarjima tilining ravonligini ta'minlash;

- asar tarjimasida original g'oyasi va ruhini saqlab qolish;
- yozuvchi pozitsiyasini tushunish;
- davr uchun zaruriy jihatlarni hisobga olish.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ba'zida original asar us-lub jihatidan bo'sh bo'lishi mumkin. Bunday sharoitda tarjimon ma-horati muhim ahamiyat kasb etadi. Eng asosiysi – publitsistik asarlar tarjimasida so'zma-so'z tarjima o'zini oqlamaydi. Shu sababli bu o'rinda badiiy – stilistik jihat ustuvorlik qiladi. Ozod Sharafiddinov bu masalani to'g'ri anglab etgan va o'z ijodiy tajribasidan foydalan-

gan holda publitsistik asarlarni g'oyaviy yo'nalishini saqlab qolgan shaklda tarjima qilganligini alohida ta'kidlash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Akram A. (1992). Imperiyacha tafakkur uzoq yashaydimi? // Vatan. N6.
2. Karimov N. (1998). Oybekning tarjimonlik mahorati. Toshkent.
3. Komilov N. (1999). Tafakkur karvonlari. –Toshkent: Ma'naviyat.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 18-maydagi №376-sonli “Jahon adabiyotining eng sara namunalarini o'zbek tiliga hamda o'zbek adabiyoti durdonalarini chet tillariga tarjima qilish va nashr etish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori.
5. Qo'shjonov M. (2005). Adabiyotga bag'ishlangan hayot // Milliy tiklanish. Toshkent.
6. Rasulov A. (2001). Iste'dod va e'tiqod. // Fikrlash baxti. Sharq. Toshkent.
7. Salomov G'. (1979). Tarjimashunoslik asoslari. –Toshkent: O'zbekiston.
8. Sharafiddinov O. (1997). E'tiqodimni nega o'zgartirdim//Tafakkur. 1997-yil, 1-son.
9. Sharafiddinov O. (1999). “Tirik satr”larning qismati // Sardafar sahifalari. M.n. Toshkent.
10. Sharafiddinov O. (2001). Inson baxt uchun tug'iladi. Toshkent: Ma'naviyat.
11. Sharafiddinov O. (2001). Kitobsiz yashab bo'lmas // Ma'naviy kamolot yo'llarida. –Toshkent: Ma'naviyat.

SHARIF RIZONING TARJIMONLIK FAOLIYATI

Dostonbek AHMADOV, ToshDO'TAU 4-kurs talabasi, Toshkent, O'zbekiston
Tel: 93 102 85 55; e-mail: dostonbekaxmadov2005@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asrning 20–40-yillarida yashab ijod qilgan Sharif Rizoning tarjimonlik faoliyati tadqiq etiladi. Mutarjimning tarjimai holiga doir eng asosiy ma'lumotlar keltiriladi, tarjimon mahoratini ko'rsatuvchi bir necha jihatlar asliyat bilan qiyoslanadi.

Kalit so'zlar: *tarjima, tarjima tarixi, Sharif Rizo, Qo'qon adabiy muhiti, uslubiy moslashtirish.*

Аннотация. В данной статье исследуется переводческая деятельность Шарифа Ризо, жившего и творившего в 1920–1940-е годы XX века. Рассматриваются ключевые факты его биографии, а также проводится сопоставительный анализ отдельных аспектов его переводов с оригинальными произведениями, что позволяет выявить особенности его мастерства.

Ключевые слова: *перевод, история перевода, Шариф Ризо, Кокандская литературная среда, стилистическая адаптация.*

Abstract. This article examines the translation activity of Sharif Rizo, who lived and worked during the 1920s–1940s of the twentieth century. It considers key facts of his biography and carries out a comparative analysis of selected aspects of his translations with the original works, allowing the distinctive features of his craftsmanship to be identified.

Key words: *translation, history of translation, Sharif Rizo, the Kokand literary milieu, stylistic adaptation.*

Cho'lpon bir maqolasida bizda tarjima ishining ko'p hollarda qadr topmasligini ta'kidlab, bu kasb egalarini "ko'laga (ko'lanka)da qolganlar"ga o'xshatgandi. Rost, biz o'zbek realistik tarjima maktabining ilk bosqichi – XX asrning 20–40-yillari tarjimachiligi haqida gapirganda, Cho'lpon, Siddiqiy-Ajziy, Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy, Usmon Nosirlarnigina yodga olamiz. Bois, Mannon Roiq, Oltoy... singari tarjimonlarni tanimaymiz. Holbuki yuqorida ismi sanalganlar o'z vaqtida tarjimachiligimiz rivojiga katta hissa qo'shgan. Shu "ko'laga"da qolib ketayotgan fidoyilar safida Sharif Rizo ham bor.

XX asr 30–40-yillar o'zbek madaniy hayotida publitsist, jamoat arbobi, folklorshunos, muharrir, tarjimon Sharif Rizo alohida o'rin egallaydi. U 1909-yil 3-martda Qo'qonning O'rdamalik mahallasida bog'bon-dehqon oilasida dunyoga keldi. 5–6 yoshlarida Qo'qondagi Ahrorxo'ja domladan ilk saboqlarni olgan bola 9 yoshida ota-onasidan yetim qoldi. 1918–1920-yillarda Qozon shahridan kelgan no'g'ay muallimi Ismoil Donskoy tomonidan shaharning Yog' bozori mavzesida ochilgan yangi usul rus-tuzem maktabida o'qidi, u shu yerda Yevropa va rus madaniyati, adabiyoti bilan tanishadi. 1920-yilda Qo'qonda Toshmuhammad Qori-Niyoziy rahbarligida dastlabki pedagogika bilim yurti – dorilmuallimin tashkil etildi. Sharif ham shu dargohda tahsil oldi va uni 1924-yilda tamomladi. Bu dorilmualliminining bitiruvchilari keyinchalik "13 qaldirg'och muallimlar" nomini olgan bo'lib, ular orasida Tesha Zohidov, Ulug' Tursunov, Usmon Beregin va boshqalar bor edi. 1925-yilda Moskada o'qiyotgan akasi Nishonboyning taklifi bilan Moskvadagi UzINPROSda (milliy respublikalar maorifi uchun oliy ixtisosli pedagog kadrlar tayyorlash bilim yurti) o'qishga kirdi, biroq to'satdan kelgan kasallik tufayli Qo'qonga qaytishga majbur bo'ldi [1, 7–8].

1926-yilda Usmon Nosir, Lutfullo Olimiy, Abdulla Rahmatzoda, Muhiddin Xayrulla singari bir qator qo'qonlik ijodkorlar bilan birga O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasining Qo'qon bo'limi tashkiliy hay'ati – "Qizil qalam" uyushmasini tuzishda ishtirok etadi.

U Qo'qonning eski shahar yoshlar tashkilotida tashkiliy ishlar bo'limi boshqaruvchisi va ishlar yurituvchisi, "Yangi Farg'ona" viloyat gazetasi mas'ul muharriri o'rinbosari, "Yangi Farg'ona" gazetasi bosh muharriri, "Kolxoz yo'li" gazetasi bosh muharriri, Respublika yoshlar tashkiloti gazetasi muharriri, "Qizil O'zbekiston" gazetasi bosh muharririning birinchi o'rinbosari, "Правда Востока" gazetasi-ning maxsus muxbiri, viloyat "Kommuna" gazetasining mas'ul kotibi, shahar madaniyat va istirohat bog'i direktori, "Правда" va "Известия" gazetalarining Farg'ona vodiysi bo'yicha muxbiri, Respublika filarmoniyasi Qo'qon shahri filiali direktori bo'lib faoliyat yuritgan. Bu yillarda u Farg'ona vodiysi qishloqlarida muntazam ravishda ilm-ma'rifat, madaniyat tadbirlarini tashkil etishda ham faol ishtirok etdi. Sh.Rizo tashabbusi bilan sayyor tahririyat tuzilib, ko'chma gazeta chiqarish yo'lga qo'yildi. 20-yillarda Oqtepa qishlog'ida tuzilgan yangi jamoa xo'jaligiga "Sharif Rizo" nomi berilgan edi [1, 44].

Sharif Rizoning "Yangi Farg'ona", "Mushtum", "Yer yuzi", "Guliston", "Kolxoz yo'li" kabi viloyat va respublika nashrlarida "Shodimat", "Dilshod", "Alqar", "Oshno", "Sur'atjon", "Sumbul", "Jurnalist" singari 10 dan ziyod taxalluslar bilan yuzlab ocherk, hikoya, she'r va felyetonlari e'lon qilingan [2, 11]. Jumladan, "Yaxshi tush" (1939), "Xat va oqibat", "Da'vogar sust kelsa, qozi muttaham" (1940), "O'ch" (1940), "Ikki g'azal" (1941) kabi hikoyalarni, "Qor yog'di, izlar bosildi" (1938, 1960), "Iqbol", "Quloq og'rig'i dorisining nomi yoki Bavariya aksenti" kabi qissalarni, "Qum" ("Farg'ona qissalari") romanini (1939) yaratgan [3, 251]. "Ikki g'azal" ("Nazira") hikoyasi Muqimiy hayotiga oid bo'lsa, "O'ch" hikoyasida Zavqiy hayotining ayrim jihatlari tasvirlanadi [4, 226]. Respublika yosh tomoshabinlar teatri va Qo'qon shahar musiqali drama va komediya teatri uchun "Qozixona" (1938), "Ikki qushga bir tosh", "Jamol" (1941), "Musoboy hojining sinishi" (1941), "Muqimiy", "Hadya", "Tanxaridiy", "Shariatda sharm yo'q" pyesalarini yozgan. Bu asarlar o'z vaqtida turli sabablar tufayli sahnalashtirilmagan.

Folklorshunos sifatida o'zbek xalq latifalari, topishmoqlari, maqol-matallarini yig'gan, natijada 1939-yili 6 kitobchadan iborat "Nasriddin Afandi latifalari" majmuasi nashr etildi. Bu kitoblardan jami 500 ga latifalar o'rin olgan. "Jamol", "Ikki qushga bir tosh", "Shariatda sharm yo'q" singari komediyalari bevosita xalq ertaklari asosida yaratilgan. "Nasriddin Afandi – jahon adabiyotida so'nmas obraz" (1938), "Xalq san'atkorlari" (1940) maqolalari tilining ravonligi,

ilmiy jihatdan chuqur va ommabop tarzda yozilgani bilan bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan [5, 65–66].

Sh. Rizoning tarjimonlik faoliyati 30-yillar boshidan boshlanadi. 1931-yilda 20 yoshli yosh jurnalist (bu paytda u “Yangi Farg‘ona” gazetasi bosh muharriri edi) M. Gorkiyning “Sazoyi” hikoyasini o‘zbek tiliga o‘g‘irgan. Tarjima “Yangi Farg‘ona”ning 1932-yilgi sonlaridan birida bosilib chiqqan. Sh. Rizo gazeta o‘quvchilariga M. Gorkiy ijodini tanishtirish maqsadida kichik izoh ham yozadi. Navqiron tarjimon o‘z tengdoshlariga shunday murojaat qiladi: *“Yozuvchilik talantiga ega bo‘lgan yoshlar uchun klassiklarimizning asarlari, ayniqsa hikoyalari, povestlari, romanlari, dostonlari, hatto rus shoirlarining ayrim she‘rlari eng yaxshi ijod maktabidir. Yosh talantlar A.S.Pushkin, N.V.Gogol, M.Y.Lermontov, N.A.Nekrasov, L.N.Tolstoy, A.P.Chexov, M.A.Gorkiy, A.N.Tolstoy, M.A.Sholoxov va boshqa rus yozuvchilarining asarlarini imkon qadar ko‘proq o‘qishlari hamda ulardan mahorat sabog‘ini olishlari, qisqa va ifodali, shirali, chiroyli tilda yozishni, o‘quvchida do‘stlarga cheksiz hurmat-muhabbat, dushmanlarga nisbatan esa nafrat hislarini qo‘zg‘atishni o‘rganishlari lozim”*. Bu hikoya tarjimasida 30-yillar tarjimalariga xos bo‘lgan xususiyatlar yaqqol ko‘zga tashlanadi. Yosh tarjimon asliyatdagi o‘quvchini larzaga soluvchi, yurakni ezadigan dramatik ohangni muvaffaqiyatli saqlab qololgan. O‘zbek o‘quvchisining endi shakllanayotgan didiga moslash uchun, o‘zbek kitobxoni ruhiyatini hisobga olib bo‘lsa kerak, asardagi shafqatsiz realistik ayrim tasvirlarni biroz yumshatish usulidan foydalanadi: *“живот чудовищно вспух и страшно посинел”* – *“qor-niga yo‘g‘on tarasha bilan ko‘p urgan bo‘lsalar kerak, juda shishib, tomataloq bo‘lib ketgan”*, *“лента кожи содрана”* – *“terisi ingichka va uzunasiga shilib olinganga o‘xshaydi”*, *“рот его открыт, полон острых белых зубов”* – *“o‘tkir oppoq tishga to‘la o‘g‘zi”* va hk [6,63-65].

1937-yildan boshlab rus adibi Mixail Sholoxovning “Tinch oqar Don” romanini tarjima qilishga kirishdi. 1938-yilda romandan boblar “Guliston” jurnalida e‘lon qilingan [1,61].

1939-yilda N. Chernishevskiyning “Nima qilmoq kerak?” romanidan 3-bobning “Vera Pavlovnaning korxonasi” qismi Sh. Rizo tarjimasida “Guliston” jurnalida chop etildi. 1941-yilda og‘ir kasallikdan azob chekayotganiga qaramay, “Tinch Don”ni o‘zbek tiliga o‘g‘irishga kirishdi. 1941-yilda romandan parchalar kitobcha tarzida chop etildi [7]. Xuddi shu yili O‘zdavnashr direktori N. Safarov tarjimonga yo‘llagan xatida shunday yozadi: *“O‘zbekiston badiiy adabiyot nashriyoti*

Sizga shuni ma'lum qiladiki, Siz tarjima qilgan "Tinch Don" asarining ikkinchi tomini nashr etish vaqtincha to'xtatildi. Nashriyot ushbu kitobdan 2–3 bosma taboq hajmdagi parchasini alohida kitob qilib chiqarishga qaror qildi. Shu munosabat bilan to'rt nusxa shartnomaga imzo chekib, bizga yuboring. Shartnoma tasdiqlangandan keyin Sizga tegishli nusxasi jo'natiladi" [1,62]. Maktubda aytib o'tilgan rejalar, no-gahonda boshlangan urush tufayli bo'lsa kerak, amalga oshmay qoladi.

1940-yilda esa rus adabiyoti namunalarini tarjima qilib yurgan Sharif Rizo ingliz adibasi Garriet Bicher-Stouning mashhur "Tom tog'aning kulbasi" romanini o'girishni boshlaydi. Tarjima 1946-yilda tugallanadi va 1948-yilda O'zdnashrda bosilib chiqadi [8]. Sh. Rizo o'zbek kitobxonini bu yangi asar bilan chuqurroq tanishtirish uchun rus tarjimoni – K. Chukovskiyning "Bicher-Stou va uning kitobi" nomli so'zboshisini ham qo'shib o'giradi [9, 3–16]. Mutarjim har bir so'z, iborani, ichki botiniy nutqni ham, dialoglarni ham juda topib, xalq jonli tiliga yaqinlashtirib ishlatganligi yaqqol ko'rinib turadi.

Og'zi mahkam, kayfi qochmoq, qotib qolmoq, chippakka chiqmoq, og'ir bo'lmoq, og'zini ochirib qo'ymoq, quti o'chmoq, burni ko'tarilmoq, epaqaga solmoq, quruq qolmoq, do'ppi tor kelib qolgan mahalda, po'stagini qoqmoq, ta'zirini bermiq, burni shishgan, qovog'idan qor yog'miq, mulla bo'lmoq, kaltakka yotqizmoq, ichini it talamoq, uchib qolmoq singari o'nlab maqollardan ustalik bilan foydalanadi. Roman tarjimasida toshparron, ro'ja, hamdamlashmoq, cho'chchanglamoq, gojlik qilmoq, ihayyo tortmoq, g'udunglamoq, pandlik, bopta, sernaser, shalab, selavalik, marhamatan, ayilish, sayid, hariqulodda, tumoq, sapchima, tarafguzarlik, uddaburro, chayilkurak, epashanglik, muhabbatbaxsh, majriq, g'o'lavur, muhofazat, mo'ndi, pashshalashmoq, yelpindi, jivillamoq, monandsizlik, tentak-alish, kajbas, gumurmoq, halalahashtu, gushna, shalayimlanmoq, paramon, firqillamoq, g'ilmaymoq kabi mavjud lug'atlarda uchramaydigan so'zlar uchraydi.

Quyidagi misollar Sh.Rizoning tarjimonlik mahorati haqida yetarlicha tasavvur bera oladi:

1. *"Молодой мулат нахмурился..."* [10,10]– *"Yigitning yuzida xafaqonlik kezdi"* [9,34].

2. *"Эй, Сэм! Сэм! Хозяин велит оседлать Билла и Джерри! – Что там еще стряслось?.. Другим рассказывай! Я раньше тебя узнал. За кого ты меня принимаешь, за несмышлениша?"* [10,23] – *"Allo, Sem, Sem!.. Xo'jayin senga Bill bilan Jerrini egarlasin dedi. – Nima uchun ekan, akasi?.. Bu xabarni ahangga ayt! Sem bu xabarni sendan burunroq eshitgan! Sem sen o'ylagandaqa pandavoqilardan emas!"* [9,64].

3. *“И поделом!.. Когда-нибудь спросится с него за все грехи, посмотрим, что он тогда запоет! – Быть ему в аду, это как нить дать! – Туда ему и дорога...”* [10,28] – *“Mayli! Uning orqasidan jon egasi Azroilni yuborganda, ko‘ramiz – u qanday sayrarkan! – Uning to‘ppa-to‘g‘ri do‘zaxga tushishi turgan gap. – U juda do‘zaxbob...”* [9,75]

4. *“Вот это здорово! – Дьявол, что ли, вселился в эту женщину? Как дикая кошка прыгала!”* [10,33] – *“Toza boyladi-ya! – Bu хотин balo ekan! Muzlar ustidan, xuddi yovvoyi mushukdek sakrab o‘tdi-ya!”* [9,85]

5. *“Ах, черт возьми! Вот удача то! Правду люди говорят – судьба. Неужто это Том Локкер! Ну и подвезло мне! Какая приятная встреча!..”* [10, 34] – *“He sabil! Ana uni qarang! Xizirdek kelishini qarang-a! Bu Tom Loker-ku, azbaroyi xudo! Seni uchratgan baxtimdan o‘rgilay!.. Kimning xayoliga kelishi mumkin edi!..”* [9, 86]

6. *“Да, женщины народ нудной, от них всего можно ждать”* [10,35-36]. – *“Xotinlarda bo‘lgan ajoyib va g‘aroyib xulqlarning nihoyasi yo‘q!”* [9,88-89]

7. *“Ты сам знаешь, легко ли женщину поймать”* [10,37]. – *“Axir, хотин kishini tutish nima-yu, ajinani tutish nima, bab-baravar!”* [9,93]

8. *“Сердце разрывается, на нее глядя!”* [10,43] – *“Buni qarang, o‘yjamol emasmi bu?”* [9,105]

9. *“На глазах у маленькой женщины блеснули слезинки”* [10,46]. – *“Uning ko‘zida yosh tomchilari durlanardi”* [9,112].

10. *“Давно уже наступила ночь”* [10,67]. – *“Kvakerlar uyida baxt sabohi boshlandi”* [9,162].

11. *“И неспроста боишься: ведь во мне сидит сатана”* [10,160]. – *“Ehtiyot bo‘l, mening jinim bor!”* [9,358]

12. *“Перестань буйствовать, Касси, будь благоразумной”* [10,162]. – *“Kassi, men bilan to‘min va jo‘n bo‘lsang”* [9,359].

Asarning bu o‘girmasi o‘z davrida o‘zbek kitobxonlari orasida katta muvaffaqiyatga erishdi. O. Sharafiddinov, I. G‘afurov singari adabiyotshunos olimlar bolalik xotiralarini esga olganda ushbu kitobni tilga oladilar [11,201]. Mustaqillik yillarida roman qayta nashrga tayyorlanib, lotin yozuvida bir necha marta chop etildi [12].

Dramaturgiya bilan ham faol shug‘ullangan muallif ozarbayjon adibi Ja‘far Jabborlining хотин-qizlar ozodligi, erki va huquqini himoya qilish mavzusidagi to‘rt pardali “Sevil” dramasini o‘zbek tiliga o‘giran [1,63].

Yuqoridagi tarjimalarni o‘zaro birlashtirib turadigan bir jihat bor: ularning hammasida turli tuzumlardagi zulm, insonni tahqirlash qoralanadi. Ayniqsa, 20–30-yillarda Sovet hukumati tomonidan Tur-

kistonda sodir etilayotgan zo‘ravonliklarning bevosita guvohi bo‘lgan Sh.Rizo ayni asarlarni tarjima uchun tanlagani bejiz bo‘lmasa kerak.

1939-yilda Yozuvchilar uyushmasi a‘zoligiga qabul qilingan adib 1948-yil 4-martda vafot etadi [4, 231].

Xulosa. Sharif Rizo bor-yo‘g‘i 39 yillik qisqa umrining 22 yilini o‘zbek adabiyoti, publitsistikasi rivojiga bag‘ishladi, ilk folklorshunoslardan biri sifatida xalq og‘zidan Nasriddin Afandi latifalarini yig‘ib, nashr ettirdi, badiiy ijodning deyarli barcha turlarida: she‘riyatda, nasrda, dramaturgiyada, publitsistika va tarjimachilikda barakali mehnat qildi, muharrir sifatida o‘zbek milliy matbuoti taraqqiyotiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Bugun tarjimashunoslik, folklorshunoslik, adabiyotshunoslik va jurnalistika tarixi bilan shug‘ullanayotgan mutaxassislar oldida Sharif Rizo singari “ko‘lagada qolib” ketayotganlar ijodini tadqiq etish, mukammal tarjimai hollarini tuzish, asarlarini qidirib topish va qayta nashr etish singari vazifalar turibdi. Busiz milliy adabiyotimizning muayyan davri haqida to‘liq tasavvurga ega bo‘lolmaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] – Адҳам Олим. Фидойилик қиссаси ёхуд Шариф Ризонинг чақмоқ умри. – Фарғона: Фарғона, 2012. – 88 б.

[2] – Қораев Т., Воҳидов Р. Адабий таҳаллуслар ҳақида. – Т.: Ўқитувчи, 1978. – 64 б.

[3] – Каримов Н. Абдулла Қодирий замондошлари. – Т.: Akademnashr, 2019. – 320 б.

[4] – Қаюмов Л. Замондошлар. –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – 288 б.

[5] – Жўраев М. Ўзбек фольклоршунослиги. –Т.: Firdavs-Shoh, 2021. – 592 б.

[6] – Горький М. Ҳикоялар. – Т.: Ўздавнашр, 1953. – 112 б.

[7] – Шолохов М. Тинч Дон: романдан парча. – Т.: Ўздавнашр, 1941.

[8] – Бичер-Стоу Г. Том тоғанинг кулбаси. –Т.: Ўздавнашр, 1948. – 436 б.

[9] – Бичер-Стоу Г. Том тоғанинг кулбаси: 2-нашр. – Т.: Ёш гвардия, 1960. – 420 б.

[10] – Бичер-Стоу Г. Хижина дяди Тома – Москва, 1977. // <https://www.100bestbooks.ru/files/Beecher-StoweHizhinadyadiToma.pdf>

[11] – Шарафиддинов О. Оламнинг қалби ёхуд китоб менинг тақдиримда. – Т.: Маънавият, 2012. – 264 б.

[12] – Bicher-Stou G. Tom tog‘aning kulbasi: 1–2-kitoblar. – Т.: Ziyo nashr, 2020. – 240 б., 240 б.; Bicher-Stou G. Tom tog‘aning kulbasi. – Т.: Nurafshon business, 2023. – 416 б.

OGAHIIY ASARLARINING BADIYYATI, TIL VA USLUB XUSUSIYATLARI, SHOIR IJODINI O'RTA MAKTAB VA OLIY O'QUV YURLARIDA O'QITISH MASALALARI

NAJMIDDIN KOMILOV – OGAHIIY TARJIMASHUNOSLIK FAOLIYATINING TADQIQOTCHISI

Filol. f. d. Abdurahim MANNONOV, TDSHU professori, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tarjimashunosligi tarixida alohida o'rin tutgan XIX asr Xorazm tarjimashunoslik maktabining shakllanishi, yetuk namoyandalari va ilmiy-adabiy merosi tahlil qilinadi. Unda Shermuhammad Munis, Muhammad Rizo Ogahiy, Bobojon Sanoiy, Komil Xorazmiy, Qutb Xorazmiy, Mirzo Bayoniy kabi tarjimonlarning faoliyati, ular tomonidan fors, arab va usmonli turk tillaridan o'zbek tiliga amalga oshirilgan tarjimalarning badiiy va nazariy ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, XX asrning 80-yillarida G'aybulla As-Salom tashabbusi bilan boshlangan ilmiy izlanishlar hamda Najmiddin Komilovning XIX asr Xorazm tarjima maktabiga bag'ishlangan doktorlik dissertatsiyasining o'zbek tarjimashunosligi rivojidadagi o'rne asoslab beriladi. Maqolada Ogahiyning tarjimonlik mahorati, tarjima prinsiplari va ushbu merosni zamonaviy tarjimashunoslik mezonlari asosida chuqur tadqiq etish zarurati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Xorazm tarjima maktabi, XIX asr tarjimashunosligi, Muhammad Rizo Ogahiy, Najmiddin Komilov, badiiy tarjima.

Аннотация: В статье рассматривается становление, ведущие представители и научно-литературное наследие Хорезмской школы переводов XIX века, занимающей особое место в истории узбекского переводоведения. Анализируется переводческая деятельность Шермухаммада Муниса, Мухаммада Ризы Агахи, Бобожона Санои, Камила Хорезми, Кутба Хорезми, Мирзо Баяния, а также художественное и теоретическое значение переводов, выполненных с персидского, арабского и османского турецкого языков на узбекский. Особое внимание уделяется научным исследованиям, начатым в 1980-е годы по инициативе Гайбуллы Ас-Салома, и докторской диссертации Наджмиддина Комилова, посвящённой истории Хорезмской переводческой школы XIX века. В статье подчёркивается вклад Агахи в развитие узбекского литературного языка и необходимость дальнейшего комплексного изучения данного переводческого наследия на основе современных переводоведческих подходов.

Ключевые слова: Хорезмская школа перевода, переводоведение XIX в., Мухаммад Риза Агахи, Наджмиддин Комилов, художественный перевод.

Annotation: This article examines the formation, major representatives, and scholarly and literary heritage of the nineteenth-century Khorezm School of Translation, which occupies a significant place in the history of Uzbek translation studies. It analyzes the translation activities of Shermuhammad

Munis, Muhammad Rizo Agahi, Bobojon Sanoi, Komil Khorezmi, Qutb Khorezmi, and Mirzo Bayani, as well as the artistic and theoretical value of translations from Persian, Arabic, and Ottoman Turkish into Uzbek. Special attention is given to the academic research initiated in the 1980s under the leadership of Ghaybulla As-Salom and to Najmiddin Komilov's doctoral dissertation on the history of the Khorezm translation school of the nineteenth century. The article emphasizes Agahi's translation principles, his contribution to the development of the Uzbek literary language, and the necessity of further comprehensive studies based on modern translation studies methodologies.

Key words: Khorezm Translation School, nineteenth-century translation studies, Muhammad Rizo Agahi, Najmiddin Komilov, literary translation.

O'zbek tarjimashunosligi tarixida XIX asr Xorazm tarjimashunoslik maktabi alohida o'ringa ega. Shermuhammad Munis, Muhammad Rizo Ogahiy, Bobojon Sanoiy, Komil Xorazmiy, Qutb Xorazmiy, Mirzo Bayoniy kabilar bu ulkan Xorazm tarjimashunoslik maktabining yirik darg'alari edilar. Bu tarjimashunoslarning mashaaqqatli ijodiy mehnatlari bois yuzdan ziyod fors, arab, usmonli turk tillaridan amalga oshirilgan katta xajmli tarixiy, diniy, falsafiy tazkira asarlar, lirik shevalar va etik dostonlar o'z vaqtidayoq xalqimizda madaniyatining salmoqli merosiga aylanib ulgurgan edilar. Ammo ilmiy adabiyotda bu tarjima maktabi qoldirgan merosni zamonaviy tarjimashunoslik me'zonlari asosida maxsus yaxlit monografik darajada o'rganish masalasi XX asrning 80-yillarida O'rta Osiyo davlat universiteti (hozirgi ToshDU) qoshida ochilgan.

Yangi tarjimashunoslik kafedrasining asoschisi ulkan tarjimashunos olim G'aybulla As-Salom domlaning bevosita tashabbusi va rahbarliklarida ilk bor qo'l urildi. O'sha davrdagi kafedraning yosh dotsenti, filologiya fanlari nomzodi Najmiddin Komilov fors va o'zbek tilining iste'dodli mutaxassisi sifatida aynan G'aybulla As-Salomning sa'y-harakatlari va rahbarliklarida XIX asr Xorazm tarjima maktabi tarixi tipologik va qiyosiy maslalar mavzusida doktorlik ishini boshlab, uni 1988-yilda muvaffaqiyatli himoya qilgan edi. Himoyada men ham ishtirok etgan edim. Dissertatsiyaning rasmiy annotatsiyalari yirik olimlarimiz O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi, f.f.d., professor Aziz Po'latovich Qayumov O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi, f.f.d., Yuriy Dmitrevich Levin va f.f.d., professor Botirxon Valixo'jayevlar dissertatsiyasi juda yuqori baho berganlari, ushbu tadqiqotning o'zbek tarjimashunosligining yirik yutug'i sifatida tavsiyalanganliklari esimda. Men bugungi konferensiyada e'lon qilingan mavzuyim bo'yicha so'zga chiqish munosabati bilan

Najmiddin akaning ushbu doktorlik dissertatsiyalari bo'yicha e'lon qilingan bir qator maqolalari va avtoreferatini ko'zdab kechirib chiqdim va bu olimimiz darhaqiqat, tarjimashunosligimizga oid juda yirik va dolzarb taqdqiqotni amalga oshirganliklarini yana bir bor guvohi bo'ldim. Olim asosiy e'tiborni Munis, Sanoiy, Komil, Mirzo va Ogahiyning tarjimonlik faoliyati ular amalga oshirgan. Tarjimalarning ilmiy badiiy saviyasi, uslubi va mahorati tajribalarini birma bir sinchiklab tahlil etganlar fanni va bu yo'lda Toshkent, Dushanbe, Moskva va Leningrad qo'lyozma janrlarda saqlanayotgan yuqoridagi mualliflarning tarjimalarining qo'lyozma shaklidagi nusxalarini o'rganishda juda katta mehnat qilganliklarini guvohi bo'ldim.

Jumaladan olim zikr etilgan fanlarda saqlanayotgan quyidagi manbalarni tahlilga tortgan edilar: Sa'diyning "Guliston", Husayn Voiz Koshafiyning "Anvori suhayli" va "Ahloqi muhsiniy", Ali Safiyning "Latoif ut-Toif", Zayniddin, vosifiyning "Badol ul-Vaqol", Mumtoz farohiyning "Mahfiaro" (ziynatlangan to'plamlari), Zohir Kirmo-niyning "Vomiq va Uzro", Muhammad Vorisning Zubdatul-Hikoyat", Faxri Xiraviyning "Xaft kishvar", Muhammad Fuzuliyning "Xaft jom" va yana bir necha tarjima ko'rinishidagi manbalar tadqiqotga tortilgan edi. Olimning kuzatishicha, XIX asr doirasida Xorazmda amalga oshirilgan tarjimalarning umumiy soni 120ta bo'lib, ulardan 31tasi badiiy asarlar, 29 tasi tarixiy va memuar asarlardir. Jumladan, faqat Muhammad Rizo Ogahiy bevosita Xon Muhammadrahim Ya'ni Shoh Feruzning topshirig'i va moddiy ko'magi tufayli 19ta yirik asarlarni tarjima qilganligi takidlanadi va Ogahiyning birnecha tarjimalarining ilmiy, badiiy saviyasi haqida, jumladan, bu buyuk adibimizning tarjima ishiga juda kata ma'suliyat bilan yondashganligialohida qayd etiladi. Ogahiy, darhaqiqat, o'z davrining yirik shoiri va olimi va tarjimoni o'laroq XIX asr madaniy-adabiy muhitimizning favqulodda hodisasi hisoblanadi va uning tarjimalari boshqa tarjimalar uchun katta tajriba maktabi namunasini ham o'tagan.

Najmiddin aka garchi Ogahiyning barcha tarjima asarlarini to'liq tahlilga tortmagan bo'ldsada, lekin uning eng yirik tarjimalari va ularni oshirish jarayonida erishgan yuksak tarjimaning mahorati-ning o'nlab karralarini jumladan, frazeologizmlar, badiiy san'atlarni o'rinli ag'darish aruzli ritm, asarlar tilining o'ziga xosligini saqlab qolish, muallif uslubini qayta tiklash, kabi masalalar haqida so'z yuritiladi. Ammo shuni ham ta'kidlash joizki, Najmiddin aka Ogahiy tarjimalarining barcha qirralarini ochib berishga xususan uning bar-

cha tarjimalarini tahlilga tortishni maqsad qilib qo'yilgan va u kishi bu ishni kelgusida qator tarjimashunos amalga oshirishga umid bildiradi. Lekin, bizga ma'lumki, Ogahiyning, umuman XIX asr Xorazm tarjima maktabining yirik vakillari amalga oshirib ketgan tarjimalarining talaygina qismi bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmagan. Yuqorida ta'kidlanganidek birgina Ogahiyning 19ta yirik tarjimalaridan faqat bir nechtasigina tarjimashunoslarimizning diqqatini jalb qilgan.

Nazarimizda, endilikda Xorazm tarjima maktabining yuqorida zikr etilgan vakillarining har birining tarjimonlik faoliyatlari va tarjimalarining to'liq tahlilini alohida-alohida monografik tadqiqotlar darajasida amalga oshirish vaqti keldi. Ma'lumki, Muhammadrahimi Soniy hukmdorligi davrida Xorazmda 82ta olim va shoir tarjima bilan shug'ullangan bo'lib, ular 50dan oshiq fundamental asarlarni asarlarni o'zbek tiliga o'giranlar. (qarang: Jumaniyoz Sharipov O'zbekistonda tarjima tarihidan, T. 1965, 17-bet). Btarjimalarning sardori bo'lgan Ogahiyning Jomiyga tegishli "Yusuf va Zulayxo", "Salmon va Ibsol", "Xaft va Avrang", "Bahoriston" va "Guliston", Kaykovusning "Qobusnoma", Koshifiyning "Ahloqi Muhsiniy", Badriddin Hiloliyning "Shoh va Gado", Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma", Mirxolidning "Ravzat us-Safo", Nizommiddin Ahmadning "Taboqoti Akbariy" va yana 8ta tarjimasining Ogahiyning tarjimonlik san'atining to'liq ilmiy tahlili o'z tadqiqotchilarini kutib yotibdi.

Ogahiy o'z tarjimalarida qanday prinsiplarga amal qilgan, uning uning barcha tarjimalaridagi mahorati, tarjimadagi san'atkorligi nimalarda ko'rinadi, uning originalga munosabati yoki nasriy tarjimalarda o'sha davr o'zbek adabiy tilining foydalangan, asl nusxadagi tarixiy nasriy uslub o'zbek tiliga o'z ko'rinishini olgan, hikoya qilina-yotgan voqeaning ruhi, aslidagi nasr-nazmni almashib kelishi yoki saj'li nasrni qayta tiklanishi nasrriy nutqdagi behisob tamsil va hikmatlar, so'z oyinlari istioraviy va mubolag'aviy san'atlarni o'zbekcha muvofiq variantlarini toppish va yana ko'plab masalalar shular jumlasidandir.

Xulosa qilib aytganda, Najmiddin Komilovning dissertatsiyasi XIX asr Xorazm tarjimashunoslik maktabining, shu jumladan, Ogahiyning tarjimonlik faoliyatiga oid qator Xususiyatlari yoritib berilgan. Shu bilan birga Ogahiyning o'z asarlari va ulkan tarjimonlik mehnatining xalqimizning ma'rifatini oshirish, qo'shni xalqlar bilan adabiy-madaniy aloqalarimizni mustahkamlashga xizmat qilganligi bilan birga, o'zbek adabiy tilini tarjimalari orqali boyitish, rivojlanti-

rishga mumtoz nasrimizni taraqqiy ettirishga, tilimizning imkoniyatlarini ilmiy va badiiy qudratini namoyish qilishga, o'zbek tarjima-chiligi madaniyatining saviyasini ham nazariy, ham amaliy yuksalishiga salmoqli hissa bo'lib qo'shilganligi borasida qator tadqiqotlarni amalga oshirish, Ogahiy fenomenini xalqimizga yanada chuqurroq yetkazishga hizmat qilishi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1] – Najmiddin Komilov. *Bu qadimiy san'at*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1988.

[2] – Najmiddin Komilov. *Tafakkur karvonlari*. – Toshkent: Ma'naviyat, 1999.

[3] – Ochilov, E. (2024). Нажмиддин комиров–таржимашунос ва таржимон. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(27), 29-35.

[4] – Haydarovich, O. B. (2024). Najmiddin Komilov's work as a translator and translation studies. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 1(11), 4-7.

ОГАҲИЙ ФОРСИЙ ШЕЪРЛАРИНИНГ ЎЗБЕКЧА ТАРЖИМАЛАРИ

*Проф. Эргаш ОЧИЛОВ, ЎЗР. ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори
институтини бўлим мудири, филол. ф. н., Тошкент, Ўзбекистон*

Тел: E-mail: e-ochilov@mail.ru. Тел: +998946204764

Аннотация. Мақолада Огаҳий форсий шеърларининг турли таржимон ва тадқиқотчилар томонидан амалга оширилган шеърини ва насрий таржималари таҳлилга тортилиб, уларнинг ютуқ, камчиликлари очиб берилади.

Калит сўзлар: зуллисонайнлик, анъана, аслият, таржима, ғазал, таърих, вазн, радиф, маҳорат.

Аннотация. В статье анализируются поэтические и прозаические переводы персидских стихотворений Агахи, выполненные различными переводчиками и исследователями, раскрываются их достижения и недостатки.

Ключевые слова: двуязычие, традиция, оригинал, перевод, газель, хроника, стихотворный размер, радиф (повторяющийся рефрен), мастерство.

ABSTRACT. The article analyzes the poetic and prose translations of Ogahiy's Persian poems made by various translators and researchers, highlighting their achievements and shortcomings.

Key words: bilingualism, tradition, originality, translation, ghazal, chronicle, meter (repeating refrain), mastery.

Муқаддима. Ўзбек адабиётида зуллисонайнлик ўзининг узоқ тарихий илдизларига эга. Ислом дини билан бирга араб тили, фани ва адабиёти ҳам кириб келгач, олиму адиблар араб тилида ҳам ижод қила бошладилар. Бухоро, Самарқанд, Хоразм, Тошкент адабий муҳитларида X–XI асрларда кўплаб маҳаллий шоирлар араб тилида ҳам қалам тебратишган. Жумладан, Мансур ас-Саолибийнинг “Йатимат ад-даҳр фи маҳосин аҳл ас-аср” (“Аср аҳлининг фозиллари ҳақида замонасининг дурдонаси”) тазкирасининг тўртинчи қисмида 47 та бухоролик ва 7 та хоразмлик арабийнавис шоир хусусида маълумотлар ва уларнинг асарларидан намуналар келтирилган [3,]. Ёқут Ҳамавий “Мўъжам ул-удабо”да 21 нафар Хоразм адабий муҳити намояндлари тўғрисида маълумот беради [11,233]. Гарчи асарларидан намуналар келтирилмаган бўлса-да, Абдулкарим Самъонийнинг “Ал-ансоб” (“Насбанома”) асарида ҳам 30 га яқин бухоролик, самарқандлик, шошлик, фарғоналик, насафлик шоиру адиблар номи тилга олинади [1]. Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Маҳмуд Замахшарий сингари қомусий алломалар ҳам бу тилда илмий асарлар ёзибгина қолмай, бадиий ижод намуналарини ҳам яратганлар.

IX аср бошида сомонийлар ҳокимиятининг ўрнатилиши билан форс тилининг мавқеи кучая бошлади – у бадиий адабиёт тили бўлиб қолди. Хоразмий, Лутфий, Навоий, Бобур, Фузулий, Машраб, Сўфи Оллоёр, Убайдий, Фазлий, Амирий, Нодира, Мунис, Огаҳий, Мужрим-Обид, Гулханий, Муқимий, Табибий, Комил, Рожий, Мажзуб, Ҳамза, Фитрат, Айний каби кўпдан-кўп шоиру адиблар ўзбек ва форс-тожик тилларида маҳорат билан қалам тебратганлар.

Асосий қисм. Мумтоз сўз санъатимиздаги асрларни бўйлаб келган зуллисонайлик анъанани давом эттирган ва ривожлантирган икки тилли забардаст шоирлардан бири Огаҳий бўлиб, унинг ўзбек тилидаги “Таъвиз ул-ошиқ” (“Ошиқлар тумори”) девонига илова қилинган “Ашъори форсий” (“Форсий шеърлар”) мажмуаси 22 ғазал, 5 мухаммас, 1 мусамман, 1 муножот ва 23 воқеа муносабати билан ёзилган 36 таърихдан иборат. Бу мўъжаз меросдан танлаб олинган 4 ғазал, 2 мухаммас ва 1 мусамман дастлаб “Таъвиз ул-ошиқин” нашрида насрий таржима-си билан эълон қилинган [10,591-602]. Шоир олти жилдлик асарларининг 2-жилдида эса 7 ғазал, 1 мухаммас насрий баёни

билан берилган [9,378-395]. Абдулла Аҳмедов Огаҳийнинг форсий меросига бағишланган мақоласида унинг қатор шеърларини, асосан ғазаллари ва қатор байтларини бармоқ вазнида шеърӣ таржима қилиб келтиради [5,118-125]. Бу меросдан намуналар Абдулла Ўрозбоев томонидан ҳам таржима қилинган [8]. Ниҳоят таниқли шоир ва мутаржим Матназар Абдулҳаким ҳамюртининг “Ашъори форсий”сининг тўлиқ таржимасини амалга оширди ва уни қўлёзма нусхаси билан бирга нашр эттирди [4,208-269]. (Биз бу ерда асосан унинг таржималарини таҳлилга тортамыз, айти пайтда қиёс учун бошқа таржималарга ҳам муножаат қиламыз).

М.Абдулҳакимнинг Огаҳийга алоҳида муҳаббати бўлиб, буюк салафининг руҳидан тарбия топган маъносида ўзини *увайсий* деб ҳисобларди: “Бизнинг маънавий (увайсий) устозимиз – Мавлоно Огаҳийдир” [7,129], – дер эди лутф этиб. “Огаҳийни шу даражада яхши кўрар эдиларки, ҳатто номларини ҳам эъзозлаб, меҳр билан тилга олардилар” [7,196], – деб ёзади шоир Маҳмуд Ражаб. Бу бежиз эмас. Чунки у бу буюк ватандоши ижоди тадқиқи, таржимаси ва тарғиби билан бир умр шуғулланди. Бу йўналишдаги мақола ва таржималарини тўплаб, ҳатто “Мангулик жамоли” (Хоразм: Маъмун академияси, 2009. Мазкур китобга Огаҳий “Ашъори форсий”сининг қўлёзмаси илова қилинган) номи билан алоҳида китоб ҳам қилган эди. Ўз навбатида, замондошлари ҳам уни фаолияти ва ижодини улуғлаб, Огаҳийга ўхшатардилар. Жумладан, шоир ва журналист Эрпўлат Бахт шундай ёзади: “XIX асрда яшаб ижод қилган Муҳаммадризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий ҳазратларидан сўнг Хоразм адабий муҳитига фидойилик билан етакчилик қилиш бахти ҳозирча фақат Матназар Абдулҳакимгагина насиб этди” [7,167].

Шу ўринда таъкидлаб ўтиш жоизки, М.Абдулҳаким Огаҳий асарлари таржимасига катта тайёргарлик билан киришган. Чунки бунгача у Паҳлавон Маҳмуд ва Нажмиддин Кубро рубоийлари, Мирзо Бедил ғазаллари таржимаси орқали Шарқ шеърӣ таржимасида катта тажриба тўплаган ва муайян даражада малака ҳосил қилган эди. Шунинг учун ҳам у ҳар бир шеърни ўз вазнида таржима қилишга ва қофия тизимини деярли сақлашга интилади. Бу борада унга Огаҳий форсий шеърларининг нисбатан содда услубда ҳамда ҳазаж ва рамал каби туркий шеърӣда машҳур енгил вазнларида ёзилгани ҳам қўл келган.

Жумладан, Амирийнинг “Лаб уюр такаллумға, зулфни паришон қил!” мисраси билан бошланадиган ғазалига форсийда қилган қуйидаги татаббуси ҳазажи мусаммани солими абтар (фоилун мафоийлун фоилун мафоийлун – V – / V – – – / – V – / V – – –) вазнида ёзилган бўлиб, таржимон уни ўз вазнида жаранглатиб таржима қилади:

*Карда ҳар нафас зоҳир жонфизо табассумҳо,
Мавжи чашмаи кавсар аз лабат намоён кун [10,596].*

Таржимаси:

*Ҳар нафас аён айлаб жонфизо табассумлар,
Кавсар чашмаси мавжин лабингда намоён қил [4,216].*

“Огаҳийнинг форсий мероси” номли мақоласида А.Аҳмедов бу байтни қуйидагича таржима қилган эди:

*Ҳар нафас зоҳир айлаб жонфизо табассумлар,
Кавсар сувин мавжини лабингда намоён қил [5,121].*

Кўриниб турибдики, М.Абдулҳаким таржимасида фақат иккита сўз ўзгарган: “зоҳир” сўзи “аён”, “сувин” сўзи эса “чашмаси” билан алмаштирилган, холос. Демак, кейинги таржимада олдингисидан фойдаланилган. Лекин ҳар икки таржиманинг ҳам биринчи ва иккинчи рукнларида вазний сакталиклар мавжуд.

Биз айна байтни мана бундай таржима қилдик:

*Ҳар нафас жон олғувчи шўх табассумлар айлаб,
Лабда чашмаи кавсар мавжини намоён қил.*

Мана бу ғазал эса ҳазажи мусаммани солим вазнида ёзилган бўлиб, уни ҳам моҳир мутаржим ўз вазнида қойилмақом қилиб таржима қилган:

*Шабу рўз орзуям буд бўси лаъли нўшинаш,
Биҳамдуллоҳки, ҳосил шуд маро ин муддао имшаб [9,385].*

Таржимаси:

*Кеча-кундуз унинг лаъдидан ўпмак эрди орзуим,
Биҳамдуллоҳки, ҳосил бўлди, не бахт, муддао бу тун [9,215].*

Бизнинг таржимамизда бу байт мана бундай чиқди:

*Асалдай лабларидан бир ўпиш орзум эди доим,
Худога минг шуқурки, бўлди ҳосил муддао бу тун.*

Туркий шеърятда кенг қўлланилган рамали мусаммани мақсур вазнида яратилган “омад баҳор” (“келмиш баҳор”) радифли ғазал таржимаси ҳам худди ўзбек тилида ёзилгандай жуда гўзал чиққан:

Азми сайри боғ кун, эй гулғуздор, омад баҳор,

Карда сад файзи тароват ошкор, омад баҳор [9,385].

Таржимаси:

Боғу бўстон сайрига чиқ, гулғузор, келмиш баҳор,

Айлабон минг-минг тароват ошкор, келмиш баҳор [4,220].

Бу ғазални Абдулла Ўрозбоев ҳам қиёмига етказиб таржи-
ма қилган:

Сайри боғ қилғил бу дам, эй гулғузор, келмиш баҳор.

Юз тароват бирла файзи ошкор келмиш баҳор... [8]

Абдулла Аҳмедов эса уни 14 ҳижоли бармоқ вазнида таржи-
ма қилади:

Боғ сайрига борғил, эй гулғузор, келмиш баҳор,

Юз хил файзу тароват қилиб ошкор келмиш баҳор [5,122].

Кўриниб турганидек, байтнинг иккинчи мисраси 15 ҳижо-
ли бармоққа айланиб кетган. Умуман, ғазал таржимасида 14,
15, 16 ҳижоли бармоқ вазнлари аралашиб кетган.

Бу ғазал таржимасида биз ҳам қаламимиз кучини синаб кўрдик:

Чиқ чаман сайрига, эй гул юзли ёр, келмиш баҳор,

Айлабон файзу тароват ошкор келмиш баҳор.

Шу билан бирга, арузни яхши билмагани учун М.Абдулҳа-
ким кўплаб вазний сакталикларга ҳам йўл қўйганини таъкид-
лаб ўтиш керак. Деярли ҳар бир таржимада аруз ва бармоқ
вазнлари аралашиб кетганини кўриш мумкин. “Қил” радифли
ғазал таржимаси бунинг ёрқин далилидир. Қатор ғазалларни
вазнини ўзгартириб таржима қилади. Чунончи, “Ё Раб, ба ҳаққи
мартабаи ашки оҳи мо”, “Эй дил, зи чарх ком таманно макун,
абас” мисрали ғазаллар 14 ҳижоли вазнда ёзилган бўлиб, улар-
ни 16 ҳижоли вазнда ўзбекчалаштиради [4,208]. Ҳолбуки, шакл
ўзгариши билан шеърнинг ритми, оҳанги ҳам ўзгаради, шунга
яраша, унинг эстетик таъсири ҳам ўзгача бўлади. Шунинг учун
шеърни ўз вазнида ёки муқобил вазн билан таржима қилган
таржимонлар ҳамиша муваффақият қозонганлар. Ҳатто узоқ
тиллардан таржимада ҳам аслиятга ритм ва оҳанг жиҳатидан
яқин вазнлар изланиши сир эмас. Яқин тиллардан таржимада
эса бу муаммо бирмунча осон ҳал этилади. Чунки уларнинг ада-
биёти кўпинча муштарак анъаналар асосида ривожланади,
шеъриятида бир хил ўлчов амал қилади. Айни жиҳатдан, фор-
сийдан ўзбекчага шеърӣ таржимада вазн муаммоси бўлмас-
лиги керак. Чунки ҳар иккала тилдаги шеърӣят ягона шеърӣй
тизим – арузда ривожланган. Форсий сўз санъаткорлари бу

шеърий тизимнинг қайси вазнларидан фойдаланган бўлсалар, забардаст ўзбек шоирлари ҳам улардан истифода этганлар. Хусусан, Алишер Навоий ижодида арузнинг деярли барча баҳр ва вазнлари маҳорат билан қўлланганлигини кўрамиз. Бундай шароитда арузни аруз билан беришнинг ўзи етарли эмас, балки “шеърий вазни ҳам ўзгартирмай таржима қилиш” керак, чунки “вазни салгина ўзгартиришнинг ўзи ҳам таржиманинг дастлабки нуқсони бўлади, деб ҳисоблаймиз” [6,226].

Баъзи ғазалларни эса қисқартириб таржима қилади. Масалан, “Худовандо, ба ишқат кун баланд оҳи саҳаргоҳам” мисраси билан бошланадиган ғазал 17 байтдан иборат бўлиб, таржимон унинг 15 байтини таржима қилган [4,218-219; 254-255]. Ёки “кунад бози” радифли 11 байтли ғазал таржимада 10 байтга айланган [4,224; 258-259].

Вофир ва комил баҳрларида йигирма ҳижолик вазнлар ҳам борки, мумтоз шоирларимиз уларни ҳам тажриба қилиб кўрганлар. Жумладан, огаҳийнинг ҳам “Эй аз сари ту...” деб бошланадиган ғазали ана шундай чўзиқ ҳижоли вазнда яратилган бўлиб, М.Абдулҳаким уни 16 ҳижолик ҳазажи мусаммани солим вазнига солиб ўгиради.

М.Абдулҳаким таржималарида баъзида нопоэтик сўзлар (*бажарди* каби), шева намуналари (*дегиш, бизим, соб* каби)га ҳам дуч келамиз. Баъзида ўзбекча бўлмаган сўз ва иборалар учрайди (“*бўса нақдин эҳсон қил*”).

Истилоҳ ва тушунчаларни (*ибрат, айман, таҳқиқ изтироб, тажаллийгоҳ* ва ҳоказо) баъзида ё тушириб қолдиради, ё ўзгартириб кетади, ё таржима қилиб оладики, бу ҳам тўғри эмас. Баъзида таржима жараёнида муҳим сўзлар тушиб қолади. Жумладан, қуйидаги ғазал таржимасида ҳомийлик маъносидаги *соя* сўзи қўланкага айланадики, бу ўзини оқламайди:

*Аз жаври чарх ба ту гурезем, чунки нест
Жуз сояи жаноби ту бар сар паноҳи мо* [4,47].

Таржимаси:

*Бош олибон чарх жавридан қочиб чиқиб кетар эсақ,
Қўланканг, оҳ бўлур бизим бошимиза паноҳимиз* [4,208].

Қолбуки, айти байтни мана бундай таржима қилиш мумкин эди: *Бу чарх жафосидан қочиб, сенга урармиз бош,
Лутфингнинг сояси, чунки бошда паноҳимиз.*

Маълумки, шеърда радифнинг аҳамияти катта. У оҳангдорликни таъминлаб, шеърнинг ўзига хос муסיқасини юзага келтиради ва кўп ҳолларда асарнинг ички мазмуни, моҳияти, асосий маъносини ўзида акс эттиради. Лекин таржимада радифни беришнинг ҳамиша ҳам иложи топилавермайди. Шунинг учун кўпинча радиф мазмуни мисралар орасига сингдириб юборилади. Чунки таржима тили имкон бериши-бермаслигидан қатъи назар, радифни сақлаб қолишга уриниш шаклбозликка олиб келиши ҳам мумкин. Радифни акс эттириш имкони топилганда эса бундан таржима кўп нарса ютади. Огаҳийнинг “Ҳусн аҳли” ғазали таржимасида М.Абдулҳаким томонидан радиф нотўғри танлангани қатор хато ва ғализликларнинг келиб чиқишига сабаб бўлган. Чунончи:

*Зиҳи аз ҳуснат аҳли ҳуснро зебо жамолиҳо,
Зи ишқат ошиқонро пояйи соҳибкамолиҳо [9,379].*

Байтнинг мазмуни: “Сенинг беқиёс ҳуснинг туфайли ҳусн аҳли гўзал жамол соҳибига айланди ва сенинг ишқинг туфайли ошиқлар камол соҳибии мақомига эришдилар” бўлиб, у қуйидагича таржима қилиниши керак эди:

*Сенинг ҳуснинг сабаб ҳусн аҳлига зебо жамолликлар,
Сенинг ишқингдан ошиқ аҳлига соҳибкамолликлар.*

М.Абдулҳаким эса мана бундай таржима қилишни маъқул кўради:

*Олибдур зеб зеболар сенинг ҳусну жамолингдин,
Камол топмишки, ишқ аҳлининг ишқи чун камолингдин [4,213].*

Кўриниб турганидек, матлада бу ўзгариш билинмаган. Лекин баъзи байтларда яққол кўзга ташланиб қолган.

*Ба завқи шаҳди васфи лаъли гўёйи равонбахшат,
Забонҳо ҳамчу тўти ёфта ширин мақолиҳо [9,379].*

Байтда ифодаланган: “Жон бахш этувчи ширин сўзли лабинг васфининг ширинлиги завқидан тиллар тўти каби ширин сўз айтувчи бўлди” деган мазмун унинг насрий баёнида ҳам, М.Абдулҳаким таржимасида чиқмаган. Насрий баёнда ўқиймиз: “Лаълингнинг завқли ширин сўzlари билан гўё кишига жон бағишлайсан. Тўти қандай ширинмақол бўлса, сенинг тилинг ҳам шундай шириндир”. Кўриниб турганидек, аслиятдаги “Маъшуқанинг эшитганга жон бағишлайдиган ёқимли сўзловчи лаби таърифининг шаҳди завқидан барча тиллар тўти каби ширин сўзловчи бўлди”, – деган мазмун Субутой Долимовнинг насрий баёнида чиқмаган. Баёнда чиқиши қийин бўлган маъно-

нинг шеърга солиш қанчалик қийинлигини энди тасаввур қилаверинг! Аслида таржима қилинажак матнни аввало таржимон ёки табдил қилувчининг ўзи яхши тушуниб олиши керак. Ўзинг маъносини тушунмаган матнни тўғри талқин қилолмайсан-да. М.Абдулҳаким таржимасида ҳам айни ҳолни кўрамиз:

*Сени васф айлабон машқин бажарди барча булбуллар,
Томиб чак-чак асал ҳар чаҳчаҳинда шаҳд мақолингдан* [3,213].

Кўриниб турганидек, шоир-таржимон байтни ниҳоятда эркин талқин қилади. Унинг эркин таржима принципига амал қилишини И.Исмоилов ҳам қайд этиб ўтган эди (7,188). У аввало байт мазмунини бутун теранлиги ва нозиклиги билан тушунмаган. Шундай бўлгач, уни тўғри таржима қилолмаган. “Сени васф этгани учун булбуллар ҳар чаҳчаҳ қилганда тилидан бол тўкилади”, деб қўя қолган. Аслида байтни мана бундай таржима қилса, аслиятга қойиммақом бўлар эди:

*Сўзи жон бахш этувчи бол лабинг завқида ҳар доим
Мисоли тўти бу тиллар топар ширинмақолликлар.
Ёки: Ба дарди доғи ҳижронат касе к-ў мубтало гардад,
Давояш нест жуз шому саҳар дилсўз нолиҳо* [9,379].

Байтнинг мазмуни: “Ҳар кишики сенинг ҳижронинг доғи дардига мубтало бўлса, унинг давоси шому саҳар дилни ёқувчи нолалардан бошқа эмас”.

Бу ерда таъкидлаб ўтганимиздек, “бажармоқ” сўзи поэтик матнга тушмаган. А.Аҳмедов таржимасида ҳам шу ҳолни кўрамиз:

*Эй кўнгул, жону тан бирла бажар ёр фармонини,
Зорланиб юрма асло, бузса аҳд паймонини* [5,119].

М.Абдулҳаким мана бу байтни ҳам ўзича тўқиб-бичган:

*Фироқинг дардига ҳар кимки ногоҳ мубтало бўлса,
Даво топмайди, бир топса топар оби зилолингдан* [4,214].

Ҳижрон доғига мубтало бўлганнинг кеча-кундуз жонўртар нола тортишдан бошқа давоси йўқ деган иккинчи мисрани фақат маъшуқанинг лабидан даво топади деб таржима қилади.

Биз эса айни байтни қуйидагича талқин қилишни маъқул топдик:

*Фироқинг дарди доғига агар ким мубтало бўлса,
Давоси туну кун дилсўз фиғону бемажолликлар.*

М.Абдулҳаким буюк сўз санъаткори шеърларини бир қадар эркин қилади. Лекин бу эркинлик баъзида ўзининг ижобий натижасини берса, баъзида аксинча аслият мазмунини ўзгартириб юборишга сабаб бўлган.

Маълумки, Эркин Воҳидов исёнкор рус шоири Сергей Есенин шеърлари таржимасига ижодий ёндашиб, уларни бир қадар эркин талқин қилиш йўлидан борган эди. Натижа унинг шеърлари ўзбек тилида жаранглаб чиқиб, ўқувчилар ўртасида катта шуҳрат қозонди. М.Абдулҳаким ҳам Огаҳий шеърлари таржимасида айни усулни қўллашга ҳаракат қилади. Бу ҳақда унинг ўзи шундай деган эди: “Мен Эркин Воҳидовнинг ижоди ва бой тажрибасига қойил қоламан ва унинг таржима услубини ўргандим. Шоир менга сўзларни таржима қилишни эмас, балки асарнинг руҳини ўқувчига етказишни ўргатди” [7,219]. Лекин Шарқ шеъриятининг анъанага айланган тимсоллар тизими ва ташбеҳлар силсиласи мавжудки, таржима жараёнида уларни тушириб қолдириш, ўзгартириш ёки таржима қилиб олиш ўзини оқламайди.

Таржима бу – сўз ижодкорлиги деб бежиз айтишмаган. Маҳорат билан топилган биргина сўз таржиманинг хуснини очиб юбориши, аксинча, ноўрин қўлланган бир сўз матн мазмунини хиралаштириши, ҳатто бузиши, сохталаштириши мумкинлиги маълум. Ҳар қандай таржимани ана шундай топилма сўзлар безайди. А.Аҳмедов эса ўз таржималарида баъзида ноўрин сўзлар ишлатади. Чунончи:

*Мақун таҳқири риндон, зоҳидо, к-аз тоати ноқис,
Ба даргоҳи илоҳи хуштар ояд лоуболиҳо* [9,379].

Байт мазмуни: “Эй зоҳид, тоатида қусур бор деб риндларни таҳқирлама, илоҳий даргоҳда уларнинг ана шу бепарволиклари кўпроқ мақбул ҳисобланади”. Бу ерда “тоати ноқис” сўзининг “тоати оз”га, “мақун таҳқир” иборасининг “сўкма”га айланиши маъқул эмас.

*Тоати оз деб зинҳор риндларни сўкма, зоҳид,
Тангри ҳам хуш кўргуси риндларнинг ибодатин* [5,123].

Мазкур байтни мана бундай таржима қилиш мумкин эди:

*Қусурли тоати деб, этма таън ринд аҳлига, зоҳид –
Ки, даргоҳи илоҳийга келар хуш лоуболликлар.*

М.Абдулҳаким Паҳлавон Маҳмуд рубоийлари таржимасида уларни имкон қадар ўзбекчалаштиришга, форсий-арабий сўзларни тўла таржима қилишга интилган эди. Огаҳий ғазаллари таржимасида унинг бу принципдан воз кечиб, Жамол Камол каби архаик сўзларни кўп қўллаши. баъзида ҳатто суиистеъмол қилишини кўрамиз (*алкан, нуқл, бода. асбоб, ноб, бехоб, ризвон,*

жонфизо, сарви озод, ораз, лоуболи, мақол, фараҳ, бешумор, тараҳхум, ид, даҳр, абри баҳор, гулғузур ва ҳоказо). Бу ҳол таржимани тушуниш даражасини қийинлаштиради.

Маълумки, таърих муҳим воқеа-ҳодиса, масалан, подшоҳларнинг тахтга чиқиши, машҳур кишиларнинг туғилиши ва ўлими, ҳашаматли бино-иншоотларнинг қурилиши, китоблар таълифи билан боғлиқ саналар абжад ҳисобида кўрсатиладиган шеърӣ жанр. Таърихда шундай сўз ва иборалар опиб қўлланадики, уларни ташкил этган араб ҳарфларининг абжад рақами қўшиб ҳисобланганда маълум бир сана келиб чиқади. Санани билдирадиган сўз ёки ибора таърих моддаси, уларни ташкил этган ҳарфларнинг абжад бўйича йиғиндиси жумал дейилади.

Одатда, таърих жанридаги шеърлар назмӣ таржима қилинмайди. Матнда уларнинг асли келтирилиб, кейин насрий баёни берилади ва таърих моддаси бўлиб келган сўз ёки иборага изоҳ берилиб, у ифодалаган сана кўрсатилади. Чунки таърих моддаси таржима қилинганда, ундан аслиятда келтирилган сана чиқмайди. М.Абдулҳаким эса, айтиб ўтганимиздек, шоирнинг 23 мавзудаги 36 та таърихининг барчасини шеърӣ таржима қилади. Лекин у ўз таржималарида таърих моддаларини айнан қолдириб, матн ости ҳаволасида улар ифодалаган санани келтиради. Ҳолбуки, изоҳда айни сўз ва ибораларнинг таржимасини ҳам бериш керак эди. Таърих моддаси таржимада келтирилганда эса унга изоҳ беради.

Хулоса. Матназар Абдулҳаким қўшқанот ижодкорлардан бўлиб, унинг бир қаноти шеърӣят бўлса, иккинчи қаноти таржима эди. Албатта, у публицистика ва адабиётшунослик билан ҳам шуғулланган, лекин оригинал ижод ва таржима фаолиятининг икки асосий йўналиши эди, десак янглишмаймиз. У Паҳлавон Маҳмуднинг 450, Нажмиддин Кубронинг 26 рубойси, яна Мажиддин Бағдодӣ ва Абулвафо Хоразмӣ рубойлари, Мирзо Бедилнинг 200 дан зиёд ғазали, яна Мунис, Огаҳӣ, Комил, Рожӣ, Табибӣларнинг турли жанрдаги асарларини таржима қилган. Умрининг охирида у шундай деган экан: “Паҳлавон Маҳмуд рубойларини, Огаҳӣнинг “Ашъори форсий”сини таржима қилиб тамомладим. Энди, Худо умр берса, рус тилидаги билимимни синаб кўрмоқчиман. Р.Моран ва Н.Гребневларнинг Огаҳӣдан қилган таржималари ҳақида “Тил топишган диллар” номли мақоламда ёздим. Рус тили – улуғ тил, унинг сўзлашув

доираси кенг. Рус тили орқали Огаҳийни оламга олиб чиқсак, савоб иш бўлур эди” [7,128].

Албатта, таржима ҳеч қачон аслият ўрнини босмайди. Огаҳийга ўхшаган даҳо шоирларнинг бир неча маъно қатламларига эга, бадий санъатларга бой ва услубан мураккаб асарлари қайта-қайта таржима қилиниши, ҳар бир авлод унинг таржимасида қаламини синаб кўриши табиий. Бадий таржимачилик тараққиёти ва ҳар бир таржимоннинг индивидуал маҳорати бу таржималарда ўзини намоён қилиб бораверади. Матназар Абдулҳаким таржималари эса ўзининг ютуқ ва камчиликлари билан буюк ҳамюрти форсий меросининг илм таржималари бўлиб қолаверади. Келгусида амалга ошириладиган таржималар унинг ютуқларини ривожлантириб, тузатиб кетаверади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдулкарим ас-Самъоний. Насабнома (Ал-ансоб). VIII–XII асрда яшаган ўзбекистонлик олимлар ҳақида маълумот (Ҳожи Ғабдулғафур Раззоқ Бухорий ва Комилжон Раҳимов таржимаси). – Бухоро, 2003.
2. Абдулҳаким М. Мангулик жамоли (Таржимон талқинлари). – Хоразм: Маъмун академияси, 2009 (Мазкур китобга Огаҳий “Ашъори форсий” сининг қўлёзмаси илова қилинган).
3. Абу Мансур ас-Саолибий. Йатимат ад-даҳр (И.Абдуллаев таржимаси). – Тошкент: “Фан”, 1976.
4. Азизлар анжумани. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2008 (Огаҳийнинг М.Абдулҳаким таржимасидаги шеърларидан келтирилган барча мисоллар шу нашрдан олинди. – Э.О.).
5. Аҳмедов А. Огаҳийнинг форсий мероси / Атоқли шоир, тарихнавис, таржимон (Огаҳий ҳақида мақолалар). – Тошкент: “Халқ мероси”, 1999.
6. Исомиддинов З. Сўздан сўзнинг фарқи бор / Таржима санъати (Мақолалар тўплами). 6-китоб. Тошкент Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.
7. Матназар Абдулҳакимни эслаб... (Шоир ва таржимон Матназар Абдулҳаким ҳақида хотиралар, илмий тадқиқотлар). – Тошкент: “Lesson press”, 2016.
8. “Моҳият” газетаси, 2006 йил 17 март.
9. Огаҳий. Асарлар, VI жилдлик, 2-жилд (Нашрга тайёрловчи: С.Долимов). – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972.
10. Огаҳий. Таъвиз ул-ошиқин (Нашрга тайёрловчи: Хуршид). – Тошкент: “Фан”, 1960/
11. Хоразм Маъмун академияси. – Тошкент: “Фан”, 2005.

TARJIMA STILISTIKASI, TANQIDI, MADANIYATLARARO MULOQOT VA BADIY TARJIMANING LINGVOMADANIY ASPEKTLARI

“МАНТИҚ УТ-ТАЙР” ВА “ЛИСОН УТ-ТАЙР”ДА ҚАҚНУС ТИМСОЛИ

Филол. ф. д. Султонмурод ОЛИМ, Тошкент амалий фанлар университети
профессори, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими,
Тошкент, Ўзбекистон.
e-mail: smo54@mail.ru

Аннотация. Маърузада буюк форс-тожик шоири Фаридиддин Атторнинг “Мантиқ ут-тайр” ҳамда буюк ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Фоний (Навоий)нинг “Лисон ут-тайр” дostonларидаги Қақнус тимсоли талқинлари қиёсий-поэтик жиҳатдан таҳлил этилган. Шу тариқа “Лисон ут-тайр”да рамзан Қақнус Атторни, Қақнусбача эса Фонийни англатиб келиши моҳияти ҳам очилади.

Таянч тушунчалар: Фаридиддин Аттор, Алишер Фоний (Навоий), салаф, халаф, “Мантиқ ут-тайр”, “Лисон ут-тайр”, Қақнус, Қақнусбача, рамз, тасаввуф, поэтика.

Аннотация. В докладе сравнительно-поэтической стороны исследованы толкования образов Феникса в поэмах “Речь птиц” (“Мантик ут-тайр”) великого персидско-таджикского поэта Фаридиддина Аттар и “Язык птиц” (“Лисан ут-тайр”) великого узбекского поэта и мыслителя Алишер Фани (Навои). Таким образом освещается суть символического толкования Феникса как Аттар и Сына Феникса как Фани.

Ключевые слова: Фаридиддин Аттар, Алишер Фани (Навои), предшественник (“салаф”), наследник (“халаф”), “Речь птиц” (“Мантик ут-тайр”), “Язык птиц” (“Лисан ут-тайр”), Феникс, Сын Феникса, символ, суфизм, поэтика.

Annotation. The report examines the comparative poetic side of the interpretation of the images of the Phoenix in the poems “Speech of Birds” (“Mantik ut-tair”) by the great Persian-Tajik poet Farididdin Attar and “The Language of Birds” (“Lisan ut-tair”) by the great Uzbek poet and thinker Alisher Fani (Navoi). Thus, the essence of the symbolic interpretation of the Phoenix as Attar and the Son of the Phoenix as Fani is highlighted.

Keywords: Farididdin Attar, Alisher Fani (Navoi), predecessor (“salaf”), heir (“khalaf”), “Speech of birds” (“Mantik ut-tair”), “Language of birds” (“Lisan ut-tair”), Phoenix, Son of Phoenix, symbol, Sufism, poetics.

Қақнус тимсоли Атторнинг “Мантиқ ут-тайр” (“МТ”)ида учрайди. Албатта, бу афсонавий қуш ҳақидаги тасаввурлар Шарқ-

да ҳам, Ғарбда ҳам аввал замонлардан машҳур бўлган. Аттор ҳам, табиийки, шу афсоналарга суянган. Бироқ “МТ”да бу қуш билан боғлиқ махсус ҳикоят келтирилади. Шунинг учун Навоий ижодида бу қуш тимсолига дуч келсак, буни, *бевосита ана шу Атторнинг таъсири*, деб баҳолашга тўла асосимиз – мавжуд. Чунки бу афсонани мазкур шоирчалик батафсил шарҳлаган шоир маълум эмас. “Фавойид ул-кибар” девонининг 9-ғазали 3-байтида⁷, “Сабъайи сайёр”нинг 14-бобида⁸ Қақнус тимсолини учратамиз.

Бу сатрларни битаётганида шоирнинг кўз ўнгида “МТ” ва ундаги Қақнус қуши тасвирлари яққол намоён бўлиб турган. “Лисон ут-тайр” (“ЛТ”)да ҳам Қақнус тимсоли – мавжуд. Албатта, бу салафдан халафга ўтган. “ЛТ”даги бу тимсол талқинлари қиёсан ўрганилиб, таҳлил этилса, халафнинг салафи яратган тимсолдан ўз достони олдиға қўйилган ғоявий мақсад учун қандай маҳорат билан фойдалангани ойдинлашади. Бунинг учун олдин “МТ”да Қақнус ҳикоятини Аттор қайси мақсад билан келтирганини аниқлаштириш – зарур.

Қақнус – афсонавий қуш⁹. “МТ”даги Қақнус тасвири достоннинг 17-мақоласида келади. Бу мақола – 7 бобдан¹⁰ иборат. Бундан 1 таси – савол, 1 таси – жавоб, 5 таси – ҳикоят. Ҳикоятлар жавоб мазмунига бадиий иллюстрация бўлиб келган. Шунлардан бири – Қақнус ҳақида. “*Бошқа бир қуш*” Худхудга ўлимдан қўрқиши, у тарғиб қилаётган водийлар йўли мушкуллиги, аввалги манзилдаёқ ўлим топиши – мумкинлигини баҳона қилади. Худхуд унга жавобда ҳар қандай тирик мавжудот бир кун келиб ўлим топиши (“*Баски, келдингму, кетарсен оқибат, Бас, туғилдингму, ўларсен оқибат*”¹¹), умр вақтинчалик берилган неъмат эканини тушунтиради: “*Тийрамисан, покмисан, бир томчи сувсан, бир кун келиб, Ерга сингиб кетасан, шундай экан, нима учун дарё билан жанг олиб борасан?*” – дейди.

⁷ Қаранг: Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. Т.6. – Тошкент: Фан, 1990. – Б. 13.

⁸ Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. Т. 10. – Тошкент: Фан, 1992. – Б. 99-100.

⁹ Бу ҳақда қаранг: Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4 жилдлик. Ж. 4. – Тошкент: Фан, 1985. – Б. 43; Навоий асарлари луғати. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1972. – Б. 733; Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷ. 2. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – С. 684.

¹⁰ Қаранг: Шайх Фаридулдин Аттотр. Мантиқ ут-тайр (Қуш тили). Форсийдан Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол таржимаси. – Тошкент: Фан, 2006. – Б. 201 – 208.

¹¹ Ўша нашр. – Б. 202.

Шундан кейин “Қақнус қиссаси” келади. У – жами 34 байт-дан иборат. Қисқача мазмуни – қуйидагича: “Қақнус – Ҳиндистонда бўладиган бир қуш. Узун тумшуғи – бор. Унда найдагидек тешиклар – қўп. Ҳар тешикдан алоҳида-алоҳида садо чиқади. Минг йилча яшайди. Лекин қачон ўлиши унга олдиндан маълум бўлади. Умри поёнига етаётганини билганидан кейин бир жойга хас-хашак, чўп-ўтин йиғади. Кейин ўзи йиққан шу хирмон устига чиқиб, жонидан айрилаётгани қасдига шундай дардли-дардли нолалар чекадики, бунини эшитган барча паррандаю даррандалар атрофига йиғилади. Бу ноладан таъсирланиб, қўплари бу дунёдан воз кечиб юборади, бир қанчаси шу ердаёқ жон таслим қилади, айримлари беҳуш бўлиб қолади. Сўнг Қақнус қанотларини силкитишга тушади. Шунда бирдан ўт чиқиб кетади. Бу олов хирмонга туташиб, катта гулханга айланади. Бу оташда Қақнуснинг ўзи ҳам ёниб кетади. Хирмон чўғ, чўғ эса кул бўлиб қолади. Кул совуганидан кейин эса кутилмаганда унинг ичидан бир жўжа чиқиб келади. Қақнуснинг жуфти йўқ эди, насли йўқ эди, танҳо яшаб ўтган эди. Куйиб, кул бўлганидан кейин ўрнига яна бир Қақнусбача пайдо бўлди. Худҳуд шу ҳикоятни сўзлар экан, насихатга ўтади: “Ажалдан ҳеч ким қочиб қутула олмайди. Бундан халос бўлишда ҳеч бир ҳийлаю тадбир кор қилмайди. Бу дунёда ҳеч ким ўлимдан мосуво эмас”.

Бу ҳикоятга Аттор камида 3 та вазифа юклайди, яъни у орқали 3 ғояни илгари суради: 1) ўлим – ҳақ, ундан ҳеч ким қочиб, қутула олмайди, шунинг учун ундан қўрқмаслик – керак; 2) ўлимдан кейин қайта тирилиш – бор, бу кулдан яна қақнусбача чиқиши орқали ифодаланган; 3) тирикликда нон излаш – керак, бу ерда нон – рамзий маънога эга, у шундан иборатки, тириклик маҳалда ўлимга тайёргарлик кўриш, яъни ҳаётда муайян мақсад билан яшаш, нариги дунё учун захира йиғиш – лозим, чунки Қақнус умрини бекор ўтказмади – хас-хашак, чўп-ўтин йиғди, шу хирмон куйди, унда ўзи ҳам ёнди, кул пайдо бўлди, кулдан яна янги Қақнус чиқди, шу тариқа ҳаёт давом этди.

Қолган 4 ҳикоятда ҳам ўлим билан боғлиқ мулоҳаза-мушоҳада давом эттирилади. Демак, Қақнуснинг умумий белгилари, умр бўйи ўтин йиғиши, жон узиш олдиндан ўзини оловда куйдириши, юз минг наво чекиши, нолаларидан “қурту қуш”нинг ухламаслиги ҳақидаги тасвирлар бу тимсол тўғрисидаги умумий

тасаввурларга айнан мос келади. Фикримиз исботи учун айрим мисоллар келтирамиз:

قرب صد سوراخ در منقار اوست
نیست جفتش طاق بودن کار اوست

هست در هر ثقبه آوازی دگر
زین هر آواز آواز اورازی دگ

چون بهر ثقبه بنالد راز راز
مرغ و ماهی گردد از وی بی قرار

جمل پرندگان خامش شوند
در خوشی بانگ او بیبش شوند¹²

Таржимаси:

*Ҳар тешикдин бир садо янгроқ эди,
Ҳар садо бир айру эрди, оқ эди.*

*Ҳар тешикнинг савти, сози – ўзгача,
Ҳар овоз остида рози ўзгача.*

*Янграса савту садолар зор-зор,
Жону жонзотлар бўлурди беқарор.*

*Жумла қушлар тинглабон, хомуш эди,
Жумла ҳайвонлар дағи беҳуш эди¹³.*

Қақнус таърифи шу тариқа давом этаверади. Фоний “ЛТ”да шу таърифу тавсифларга суянади. Бироқ бу тасвирларда муайян фарқлар ҳам кўзга ташланади. Масалан, Атторда “*бир файласуф*” унинг сайрашини эшитиб, мусиқа илмини жорий қилган эмиш:

فیلسوفی بود دمسازش گرفت
علم موسیقی ز آوازش گرفت (с. ۱۳۰)

Таржимаси:

*Файласуф бор эрди, дамсоз бўлди ул,
Мусиқий илмида устоз бўлди ул (Б. 203).*

شیخ فریدالدین محمد عطار نیشابری. منطق الطیر (مقامات الطیور). به اهتمام و تصحیح سید صادق گوهرین. شرکت
بوندان кейин шу нашрдан олинган матнларнинг
саҳифаси қавсда араб рақамлари билан бериб борилади.

¹³Шайх Фаридуддин *A t t o r*. Мантиқ ут-тайр (Қуш тили). Форсийдан Ўзбекистон
халқ шоири Жамол Камол таржимаси. – Тошкент: Фан, 2006. – Б. 203. Бундан кейин
шу нашрдан олинган матнларнинг саҳифаси қавсда бериб борилади.

Фонийда бу олим айнан Фисоғурс, яъни эрамиздан олдинги 571 – 497 йилларда яшаган юнон файласуфи Пифагор экани аниқ айтилади:

*Қилди Фисоғурс ул ердин гузар,
Унлари келди қулоғиға магар.*

*Мухталиф топиб садойи шеванин,
Қилди ондин вазъ мусиқий фанин¹⁴.*

Яна бир тафовут – шундан иборатки, Атторда Қақнус умрининг сўнгидаги бир ойдагина ўтин йиғади:

چون ببرد وقت مردن دل ز خویش
هیزم آرد گرد خود ده خر مه پیش (س. ۱۳)

Таржимаси:

*Бас, умр паймонаси тўлган замон,
Хас-хашак, ўтин йиғар эрди ҳамон (Б. 203).*

Лекин Фоний тасвирида Қақнус умр бўйи ўтин йиғиш билан шуғулланади:

*Бешада умри бўлур эрмиш узун,
Умрида шуғли онинг йиғмоқ ўтун (Б. 279).*

“МТ”да Қақнус умри сўнгида бир нола қилиб сайрайдики, қанотларини силтаганда ўт чиқиб, ўтин ёниб кетади. Шу гулханда ўзи ҳам куйиб, кул бўлади. Кул совуганидан кейин унинг ичидан Қақнусбача чиқади:

مرغ و هیزم هر دو چون اخگر شوند
بعد از اخگر نیز خاکستر شوند

چون نماند ذره اخگر پدید
ققنسی آید ز خاکستر پدید

آتش آن هیزم چو خاکستر کند
از میان ققنسبچه سر بر کند (س. ۱۳)

Шу билан “МТ”да Қақнусбача билан боғлиқ тасвир тугайди. Энди Худхуд: “Ўлимдан қўрқаман”, – деган қушга насиҳатини давом эттиради:

Буйлаким, сен ҳам қутулмассан сира

¹⁴ Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 20 Ҷмолик. Т. 12. – Тошкент: Фан, 1996. – Б. 279. Бундан кейин шу нашрдан олинган мисолларнинг саҳифаси қавсда кўрсатилади.

Шум ажалдин ҳийлаву тадбир ила.

Қолмагай, ўлгай жаҳонда барча, бас,

Бул ажабки, кимса парво айламас (Б. 205).

Қақнус ҳикояти дostonнинг “МТ”га жавоб қисми тугаб, лирик қаҳрамоннинг бевосита ўз дардини куйлашга ўтишига бадийи халқа вазифасини ўтаган 174-боб (Б. 279 – 282) бўлиб келган. У: “Ўзининг Шайх (яъни Фаридиддин Аттор – С.О.) руҳи мададини анга татаббуъ қилганға Қақнус тимсоли” (Б.279) – деб аталади. 41 байтдан иборат. Унда Қақнусбача тимсоли ҳам Қақнус тимсоли билан тенг кучга эга тарзида тасвирланади.

Ҳикоя қилинишича, Ҳиндистонда “Қақнус” деган бир ажойиб қуш бўлар эмиш. У кўп жиҳатдан бошқа қушларга ўхшамас экан. Келишган бу қушнинг ҳар бир пари бир бошқа рангда товланар экан. Тумшуғида ҳаддан ташқари кўп тешиқлар бўлар, уларнинг ҳар биридан эса бир бўлак наво янграр, агар у куйлагудек бўлса, эшитганлар хушдан кетар экан. Турмушда унинг жуфти ҳам, тириклигида фарзанди ҳам бўлмас, бу дунёдан яккаю ёлғиз яшаб ўтар экан. Қақнус бир дарахт тепасида сайраб ўтирганида Фисоғурс ўтиб кетаётиб, тасодифан буни эшитиб қолибди. Қақнус навосидаги хилма-хил оҳангу садолардан у мусиқа фанини яратган экан. Демак, “Фарҳанги забони тожикий”да “қақнус” сўзининг юнонча экани қайд этилгани¹⁵ ҳам бекорга эмас экан. Рус манбаларида “феникс” ёхуд “фойник” деб аталадиган бу қуш ҳақида Ғарб адабиётида бир-бирига ўхшаган-ўхшамаган кўп-кўп ривоят – мавжуд. Уларнинг аксариятида бу қушнинг ватани Шарқ билан, аниқроғи, Арабистону Миср билан боғлаб кўрсатилади¹⁶.

Қақнуснинг қизиқ бир феъли бор экан. У узоқ (Ғарбда, ҳатто, “500, 1460 ва 12 минг 954 йил”¹⁷ деган ривоятлар ҳам – бор) ҳаёт кечириб, умр бўйи ўрмонда ўтин йиғиш билан машғул бўлар экан. Ҳўлми-қуруқми – йиққан ўтинлари бир хирмонга айланармиш. Умри адосида эса ўша неча йиллар меҳнат қилиб яратган хирмони устига чиқиб олиб, шундай бир ҳазин, дардли оҳанглар билан нола тортиб куйлар эканки, уни эшитган жамики қушлару ҳайвонлар атрофига тўпланиб келишар, баъзилари, ҳатто, бу куй таъсирига тушиб, жон ҳам таслим қилишармиш. Бу навоси тугагандан кейин шундай ҳам бир ўт-оташ ила сай-

¹⁵Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ. 2. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – С. 684.

¹⁶Қаранг: Мифологический словарь – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – С 556.

¹⁷Ўша нашр. – Б. Ўша.

рар эканки, ўша навосидан олов чиқиб кетиб, ўзи тўплаган хирмон ловуллаб ёнар экан. Олов осмонга ўрлаб, бу гулхан ичра Қақнуснинг ўзи ҳам куйиб, кул бўлар экан (Б.280). Олов ўчиб, кейин пайдо бўлган ана шу кул уюми секин-секин тебрана бошлар, у ерда нимадир ғимирлагандек бўлиб, ичидан, мўъжизани қарангки, бир Қақнусбача чиқар экан. Бир нафас ўтар-ўтмас ундан парлар ўсиб, кўз олдингизда бир чиройли қуш намоён бўлар экан. У ҳам шу ўрмонни кўриб, ўтин йиғишни бошлар, умр бўйи бир хирмон ҳозирлаб, ҳаёти сўнгида яна отаси қилган ишни такрорлар экан (Б.280–281).

Ҳикоятнинг бу ёғи – яна ҳам қизиқроқ. Шоир Атторни ўша аввалги Қақнусга ўхшатади. У ҳам Қақнус каби наво чекди, унинг ҳалок қиладиган навосидан эса қанча даррандаю парранда ўша хирмону унинг эгаси каби кул бўлди:

Шайх гўё келди ул аввалги тайр, –

Ким наво ичра қилиб умрида сайр.

Чекти онча лаҳн аро дилкаш наво, –

Ким симоин ваҳшу тайр айлаб ҳаво.

Борча ул муҳлик наводин ўлдилар,

Хирману соҳиб киби кул бўлдилар (Б. 281).

Энди навбат кулдан чиққан Қақнусбачага келди. Бу Қақнусбача – Фонийнинг ўзи. У ҳам кулдан ўтда куймас ҳайвон – Самандардек чиқиб, аввалги қушдек умри бўйи бир нималар жамлади, ҳаёти поёнида тумшуғидан юз хил наво чиқариб, Худонинг яширин сирларидан куйлади, бу куйидан ўзига ҳам, хирмонига ҳам, ҳатто, бошқаларга ҳам ўт қўйди:

Ўзига, хирманға доғи ўт уруб,

Ҳам ўзин, ҳам ўзгаларни куйдуруб (Б. 281).

Фонийнинг умр поёнида куйлаган, шундан хирмонигаю ўзигаю бошқаларга ҳам ўт қўйган навоси “ЛТ” эди. У ўзини Атторнинг ўғли янглиғ таърифлаб, дарҳол бу таърифидан “ҳимояланади” ҳам: Атторни “шоҳи олийсифат”, ўзини эса “банда, кул” деб билади (Қаранг: Б. 281). Бу – камтарона бир таъриф. Зеро шоир бундан кейинги байтларда яна устозини бевосита “отам” деб атайди. Чунки ҳеч ким барча оламга ўт солган Аттордан менчалик сўз (яъни ҳам “куйиш” ва ҳам “сухандонлик”, “маъно”) топмади, мен қуш тилидан шуълалар чиқариб, ҳам ўзим кул бўлишни билиб олдим ва ҳам эл кул бўлишни (мендан) ўрганди, дейди у (Қаранг: Б. 281–282).

Аттор – Фоний, Қақнус – Қақнусбача, бақо – фано. Булар – бир-бирига қанчалар вобаста тушунчалар. Қақнус – табиатан тасаввуф ғояларига нақадар уйғун келган гўзал бир тимсол. Унга жисмни куйдириб, ундан воз кечиш, руҳнинг бақога етиши, абадий тириклик мақсадлари шундоққина жо бўлган.

Лекин бу ерда бундан-да муҳимроқ бир масала ҳам – бор. Албатта: *“Аттор – Қақнус, мен – Қақнусбача”*, – дейиш – “МТ” ва “ЛТ” муносабатларини билдириш учун энг қулай ташбеҳ. Фонийнинг бу тасвирлари фақат “ЛТ”гагина тегишли мулоҳаза эмас. Бу адабий муҳокамалар доирасидан чиқиб, соф тасаввуфий масалалар гирдобиди ҳам айланади: Фоний, *менда Аттор руҳи қайта жилваланди*, деган фикрни зимдан, устакорлик, сухандонлик билан сингдираётгандек. Бу тасвирларда шоирнинг ўзига *“наво”* сўзи асосидаги тахаллус танлагани моҳияти ҳам очилгандай бўлади. Алишер болалигида “МТ”ни бошдан-охир ёд олган эди. Атторнинг руҳи умр бўйи уни тарк этмаган, билъакс, худди увайсийлик¹⁸ каби, уни тарбиялаб боргандирки, у ҳаётининг охирида ўша болалигида ёдлаган китобига ўз тилида жавоб айтди. Қақнус ҳақида Навоийдан бурунги шоирларимиз асарларида ҳам ўқиймиз. Ҳайдар Хоразмий (XIV аср охири – XV аср бошлари) Низомий *“Махзан ул-асрор”* достонига таржимавий жавобияси *“Мусаннифининг васф ул-ҳоли”* бобида ўзининг тасаввуфий ишқи баёнини Қақнуснинг ўтда ёнишига қиёсан тасвирлайди¹⁹.

Демак, “ЛТ”даги бу афсонавий қуш билан боғлиқ талқинни яхши билиш, ўз навбатида Навоийдан олдинги шеърятимизда қаламга олинган Қақнус тасвири моҳиятини англашга ҳам кўмаклашади. “МТ”да Қақнус ва Қақнусбача иллюстрациявий ҳикоятлардан бирида тасвирланади. “ЛТ”да эса бу икки қуш ҳақидаги ҳикоят асарнинг асосий қисмидаги, ҳатто, салаф ва халаф, яъни Аттор ва Фоний муносабатларини баён этиш учун жуда қўл келган. Бу ҳикоят “МТ” ва “ЛТ”ни бир-бирига чамбарчас боғлайди ҳам.

¹⁸Тасаввуфдаги увайсийлик ҳақида қаранг: О л и м С. Увайсий ҳам увайсиймиди? // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1992 йил, 13 ноябрь; Ш у м у а л л и ф. Накшбанд ва Навоий. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – Б. 14 – 24.

¹⁹Қаранг: Навоийнинг нигоҳи тушган... – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1986. – Б. 188.

ПЕРЕВОД – СИНТЕЗ НАУКИ И ИСКУССТВА

Д. филол. н. Гульнора МАНСУРОВА, проф. ТУИТ им. Мухаммада Аль-Хорезми, академик академии “Турон”, Ташкент, Узбекистан

Аннотация. Мақолада айтилишича, шеърий асарларнинг таржимаси алоҳида тоифага киради, чунки шеърий жанри ўзига хос хусусиятлари туфайли таржимондан алоҳида эътибор ва ёндашувни талаб қилади. Шеърий асар мураккаб, аниқ ифодаланган тузилма ва ёзиш қоидаларига эга, чунки шоир ўз ғоясини аниқ, ўзига хос доирада ифодалаш мақсадини қўяди. Мақолада шеърий асарлар таҳлили, таржима жараёнида муаммоси бўлган сўзлар юзасидан баҳс-мунозаралар, мақола муаллифининг бир қанча таржималари келтирилган.

Таянч сўзлар: *шеър жанри, шеърий шакл, қофия, услуб, нутқ интонацияси, бадиий таржима, типик оғиш, максимал аниқлик.*

Аннотация. В статье говорится о том, что перевод поэтических произведений относится к отдельной категории перевода, потому что жанр поэзии, в силу своих особенностей, требует от переводчика особого внимания и подхода. Стихотворное произведение имеет сложную, четко сформулированную конструкцию и правила написания, потому что поэт ставит перед собою цель изложить свою идею, заключив её в конкретные особенные рамки. В статье даётся анализ стихотворных произведений, рассуждения над словами, имеющими проблему в процессе перевода, и приводится несколько стихотворных переводов автора статьи.

Ключевые слова: *жанр поэзии, стихотворная форма, рифма, стиль, речевая интонация, художественный перевод, типичное отклонение, максимальная точность.*

Abstract. The article states that the translation of poetry belongs to a separate category of translation, because the genre of poetry, due to its characteristics, requires special attention and approach from the translator. A poetic work has a complex, clearly formulated structure and writing rules, because the poet sets himself the goal of expressing his idea, enclosing it in a specific special framework. The article provides an analysis of poetic works, reasoning about words that have a problem in the translation process and provides several translations of the author of the article.

Key words: *poetry genre, poetic form, rhyme, style, speech intonation, literary translation, typical deviation, maximum accuracy.*

Перевод поэтических произведений относится к отдельной категории перевода, потому что жанр поэзии, в силу своих особенностей, требует от переводчика особого внимания и подхода. Специфика поэтического текста обусловлена культурными и национальными особенностями, а также структурными особенностями языка, на котором он написан.

Стихотворное произведение имеет сложную, четко сформулированную конструкцию и правила написания, потому что поэт ставит перед собою цель изложить свою идею, заключив её в конкретные особенные рамки. Каждое стихотворение имеет свои особенности, оно уникально, но в отличие других художественных произведений, имеет строгую и неизменяемую структуру.

Некоторые переводчики переводят стихи методом подстрочного, или точного перевода, когда, достигая максимальной идентичности, они не выходят за грани содержания, для объяснения смысла употребляемых слов. Но такие переводы очень часто теряют общепринятую стихотворную форму, меняется рифма, размер, стиль, речевая интонация. В других случаях, когда художественный перевод, при котором наблюдается типичное отклонение в стихотворной форме для передачи максимальной точности «художественного» перевода.

В настоящее время некоторые люди пользуются интернет-ными переводчиками, и даже не проверив, печатаются в журналах. Хотелось бы предупредить людей, которые пользуются такими автоматическими переводами, чтобы они, прежде чем сдавать статью, дали прочитать перевод грамотным коллегам.

Известный поэт и профессиональный переводчик Самуил Яковлевич Маршак говорил о невозможности перевода стихов и о том, что каждый хороший перевод – это чудо. Он пишет «Перевод стихов - высокое и трудное искусство. Я выдвинул бы два – на вид парадоксальных, но по существу верных - положения:

Первое. - Перевод стихов невозможен.

Второе. Каждый раз это исключение.

Если переводчик именно так относится к своей работе (да, в сущности, не только переводчик, но и всякий поэт), - у него может что-то получиться.

И какое это счастье, когда и в самом деле получается!»

Читатель, ознакомившийся с творчеством Гейне, Шиллера, Горация и т.д. должен быть уверен, что он и в самом деле прочел стихи вышеназванных поэтов, что поэт-переводчик сумел донести до него подлинные мысли и чувства поэтов, не потеряв ничего главного, основного, существенного. Очень важно при этом передать подлинный облик переводимого поэта, его время и национальность, его волю, душу, характер, темпера-

мент. Также искусный переводчик сможет передать интонацию и ритм подлинника.

Так, например, стихотворение Расула Гамзатова "Журавли". Оно написано на аварском языке. И только благодаря искусному переводу на русский язык это стихотворение приобрело известность, и даже стало всеми любимой песней.

*" Мне кажется порою, что солдаты
С кровавых не пришедшие полей
Не в землю нашу полегли когда-то,
А превратились в белых журавлей... "*

В нашей республике большой вклад внесли в перевод произведений узбекских поэтов поэты-переводчики С.Сомова, Л.Пеньковский, С.Иванов, В.Державин, С.Виленский, К.Симонов, Н.Тихонов, Б.Пармузин, В.Луговский, В.Липко, М.Зинкевич, В.Инбер, С.Липкин, О.Ивинская, Н.Борискин, Т.Стрешнева, Н.Ушаков, И.Сельвинский, Р.Моран, А.Ойслендер, Э. Орловский, А.Наумов, С.Северцев, Р.Казакова, З.Туманова, В.Сикорский, Ю.Нейман, А.Глезер, А.Наумов. Они переводили на русский язык газели Навои, Мукими, рубай Огахи, Муниса, произведения Гафура Гуляма, Гайрати, Айбека, Хамида Алимдажана, Уйгуна, Миртемира, Максуда Шейхзаде, Аскада Мухтара, Мирмухсина, Тураба Тулы, Зафара Диёра, Э.Вахидова, А.Арипова, Зульфийи, Амана Матчана, Ж. Шарипова, Н.Нарзуллаева, Э.Самандарова.

Хотелось бы отметить, отличные переводы С.Иванова, Л.Пеньковского, В. Державина произведений Алишера Навои. Эти ученые лингвисты и великолепные поэты сумели передать даже игру слов.

*Пока любимая в Сари, грустить не **перестану**.
Когда ж сравненья искать для милой **пери стану**,
Я в сад пойду, в цветенье роз увижу лик прекрасный,
А рядом – стройный кипарис, ее подобный **стану!***

Перевод "Сказки о царе Салтане" А.С.Пушкина на узбекский язык, прекрасно выполнен Хамид Алимжаном. Ему удалось передать даже мелодичность стихов. Также нельзя не восхищаться мастерскими переводами стихов С.Есенина на узбекский язык, сделанными Эркином Вахидовым.

Перевод прозаических произведений тоже получается под вдохновением. При переводе романа Акбара Мирзо «Сунгги нидо», мне пришлось долго думать над заглавием книги, так как

слово «Нидо» означает *стон, звук, отголосок*. И только прочитав и закончив переводить книгу, название я решила перевести по смыслу, и получилось «Последний зов».

С каким-то особенным внутренним чувством, мне дались переводы стихов народных поэтов Э.Вахидова, А.Арипова, М. Юсуфа, Зульфийи, Халимы Худойбердыевой, а также Шарифы Салимовой и т.д. Наверное, потому, что эти все стихи мне очень нравятся. Предлагаю Вашему вниманию отрывок одного из самых любимых народом стихотворений Э.Вахидова «Узбегим»:

Ўзбегим

Тарихингдир минг асрлар
Ичра пинҳон, ўзбегим,
Сенга тенгдош Помиру
Оқсоч Тиёншон, ўзбегим.
Сўйласин Афросиёбу
Сўйласин Ўрхун хати,
Кўҳна тарих шодасида
Битта маржон, ўзбегим...

Мой узбек

*Кружатся тысячи веков
Над твоей судьбой, узбек
Памирских сверстник ты хребтов
И Тянь-Шаньских гор, узбек
Как Афрасиаб гласит,
И писал Урхун в свой век,
В цепи истории блестит
Одна жемчужина – узбек...*

Или, к примеру, мой перевод известного стихотворения народного поэта Мухаммада Юсуфа:

Ватаним

Мен дунёни нима қилдим,
Ўзинг ёруғ жаҳоним,
Ўзим хоқон,
Ўзим султон,
Сен тахти Сулаймоним,
Ёлғизим,
Ягонам дейми,
Топинган қошоном дейми,

Ўзинг менинг улуғлардан
Улуғимсан, Ватаним...
Шодон куним гул отган сен,
Чечак отган изимга,
Нолон куним юпатган сен,
Юзинг босиб юзимга.
Синглим дейми,
Онам дейми,
Ҳамдарду ҳамхонам дейми,
Офтобдан ҳам ўзинг меҳри
Илиғимсан, Ватаним.

Моя родина

*Зачем, скажи мне, мир бескрайний
Ты – и есть мой белый свет
Здесь, я бек, султан я славный
Здесь мой трон, мой берег
Ты, и есть, единственная,
Любимая моя!
Родная и величественная,
Родина моя!
В радостный день бросала
Букеты цветов мне вослед
В горестный день – спасала,
Оберегала от бед
Как назвать тебя сестрой,
Другом, матерью родной
Ты и нежная, ты и яркая
И уверен я в одном,
Твоя любовь как солнце жаркое.
Дарит ласку и тепло.*

Многие лингвисты считают, что переводчик должен сохранить смысл поэтического произведения, приблизить к оригиналу мышления и к языку своих соотечественников.

Французский лингвист Жюль Марузо считает, что при переводе необходимо сохранять особенности языка оригинала.

В каждой культуре есть свои особенности и реалии, которые относятся к той, или иной стороне жизни человека. Они представляют наибольшую сложность при переводе. Внутренние языковые факторы, такие как сочетаемость и коммуника-

тивная структура высказывания, также могут служить причиной переводческих преобразований. В задачу переводчика входит не только точное изложение содержания мыслей, сообщенных на языке оригинала, но и воссоздание единства содержания и формы произведения.

Перевод, как известно, очень нужное дело, благодаря ему можно ознакомиться с творчеством поэтов и писателей разных народов и национальностей.

Также можно утверждать, что перевод –это синтез науки и искусства, потому как переводчик должен обладать писательским или поэтическим даром. Для перевода с одного иностранного языка недостаточно просто знать этот язык на отлично, нужно уметь прочувствовать каждое слово, рассмотреть различные его значения и правильно соединить по смыслу с другими словами. Хороший художественный перевод текста раскрывает творческую индивидуальность переводчика, но она не должна заслонять своеобразие автора.

Список использованной литературы:

1. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: курс лекций. М.: Издательство литературы на иностранных языках. 1960
2. Науменко О.В. Особенности поэтического перевода. // Актуальные вопросы переводоведения и практики перевода. Нижний Новгород. 2012
3. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. М.: Международные отношения, 1974
4. Поэзия перевода. - Впервые в "Литературной газете", 1962, № 64, 31 мая. 2.Абрамова Д. Д., Ламзова И. Д.
5. Особенности перевода стихотворных произведений // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 11. – С. 731–735.
- 6.Вестник Московского государственного лингвистического университета. Актуальные проблемы лит-ного перевода. 11/722/, 2015г.
7. Поэзия перевода. - Впервые в "Литературной газете", 1962, № 64, 31 мая. 2.Абрамова Д. Д., Ламзова И. Д.
8. Особенности перевода стихотворных произведений // Научно-методический электр-й журнал «Концепт». – 2016. – Т. 11. – С. 731–735. – URL:
- 9.Вестник московского государственного лингвистического университета. Актуальные проблемы лит-го перевода. 11/722/, 2015.
10. Э.Вахидов. Куй авжида узилмасин тор. Т.- «Узбекистон»,1995
11. А.Арипов. Танланган асарлар. 8-жилд. Т.- 2005

LINGVOMADANIY TO'SIQLARNI BARTARAF ETISH VA ULARNI TARJIMA QILISH MUAMMOLARI

filol. f.d. **Shoira USMANOVA**, TDSHU professori, Toshkent, O'zbekiston
E-mail: usmanovashoira89@gmail.com. Tel.: +998903481005

Annotatsiya: Maqolada koreys va o'zbek muloqot madaniyatida ayrim lingvomadaniy to'siqlarning yuzaga kelish sabablari tahlil qilinib, ularni bartaraf etish yo'llari va to'g'ri tarjima qilish usullari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo muloqot, lingvomadaniy to'siq, pragmatik vosita, muloqot strategiyasi, kommunikativ xato.

Аннотация: В статье анализируются причины возникновения некоторых лингвокультурных барьеров в корейской и узбекской культуре общения, а также показываются пути их преодоления и способы правильного перевода.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, лингвокультурный барьер, прагматическое средство, стратегия общения, коммуникативная ошибка.

Abstract: The research article analyzes the reasons for the emergence of certain linguocultural barriers in Korean and Uzbek communication cultures and presents ways to overcome them as well as methods of accurate translation.

Keywords: intercultural communication, linguocultural barrier, pragmatic means, communication strategy, communicative error.

Kirish. Madaniyatlararo muloqot muammolari bilan shug'ullangan aksariyat xorijlik tadqiqotchilarning ta'kidlashlaricha, chet elliklar bilan muomalada bo'lganda tildagi grammatik, leksik va uslubiy xatolar kechiriladi, chunki bu ulardagi til bilimining yetarli emasligi bilan izohlanadi. Biroq muloqot jarayonida ijtimoiy-madaniy me'yorlarning, odob-axloq qoidalarining buzilishi salbiy qabul qilinadi. Chunki bunday me'yorlarning buzilishi muayyan madaniyat vakilining kamsitilishi yoki haqoratlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Kommunikativ xatolar madaniy shok holatini yuzaga chiqarib, shaxslararo va millatlararo muloqotning muvaffaqiyatsizlikka uchrashiga, hatto jiddiy to'qnashuv, geosiyosiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Madaniyatlararo to'qnashuvlar (umuman to'qnashuvlar) yuzaga kelish sabablarining ko'lami nihoyatda keng: to'qnashuv asosida na faqat til bilimining yetarli emasligi hamda suhbatdoshini tushunmaslik, balki kommunikatsiya qatnashchilarining o'zi ham aniq anglab yetmagan chuqurroq sabablar yotadi.

Ma'lumki o'zbek muloqot madaniyati juda boy, nozik va asosan kontekstga tayanadigan o'ziga xos tizim hisoblanadi. Shu sababli xorijliklar, hatto O'zbekistonning boshqa hududlaridan kelgan meh-

monlar ham kommunikatsiya jarayonida muayyan pragmatik to'siqlarga duch keladi. Ushbu maqolada koreys va o'zbek muloqotidagi ba'zi lingvomadaniy to'siqlarni bartaraf etish va ularni tarjimai xususida fikr-mulohazalar bildiriladi.

1. Nazokat va hurmatning ifodalanishi

Koreys jamiyati va muloqotidagi iyerarxik munosabat koreys tilining nazokat va hurmat shakllariga favqulodda boy ekanligi bilan xarakterlanadi. Qaysi vaziyatda qaysi hurmat darajasini ishlatish masalasi koreys tilining deyarli 80% pragmatikasini tashkil qiladi. Hurmat darajalari asosan quyidagicha ajratiladi:

1) o'ta yuksak darajadagi hurmatli shakli (아주 높임말): tinglovchiga eng ko'p hurmat ko'rsatiladigan o'ta rasmiy darajadagi so'zlashuv shakli.

2) oddiy hurmat shakli (존댓말): eng keng tarqalgan so'zlashuv shakli bo'lib, u kundalik muloqotda yoshi kattalar, o'qituvchilar, ish beruvchilar va notanishlarga nisbatan ishlatiladi.

3) oddiy uslub (반말): tengdoshlar, do'stlar yoki kichik yoshdagilarga nisbatan qo'llaniladi.

O'zbek tilida esa hurmat ko'proq leksik va pragmatik vositalar yordamida ifodalanadi, grammatik tizimda qat'i shakllar kamroq qo'llaniladi. Chunonchi, o'zbek tilida hurmat ko'proq nutqiy odob ifodalari (sizlab murojaat qilish, iltifotli so'zlar ishlatish) orqali namoyon bo'lsa, koreys tilida bu maxsus grammatik vositalar orqali aniq ifodalanadi.

Shu bois o'zbek tilida so'zlashuvchilar koreys tili sohiblari bilan muloqot chog'ida hurmat shakli (존댓말) o'rniga oddiy uslub (반말)ni qo'llab yuborib, qo'pol xatoga yo'l qo'yishadi. Bu lingvomadaniy to'siqni keltirib chiqaradi.

2. Fikrni implisit tarzda ifodalash

Koreys va o'zbek muloqoti yuqori kontekstli madaniyatga mansub bo'lib, unda muayyan fikr-mulohazalar ochiq, to'g'ridan-to'g'ri aytilmasdan yashirin (implisit)ishora orqali bilvosita ifodalanadi.

Masalan koreys lingvomadaniyatida:

이건 좀... [igeon jom] tugallanmagan jumla hisoblanadi. Unung so'zma-so'z tarjimai: "Bu biroz..." bo'lib, ko'pincha bu muloyim rad etish uchun yetarli bo'ladi.

좀 힘들 것 같아요 [jom himdeul geot gatayo] so'zma-so'z tarjimai: "Bu biroz qiyinga o'xshaydi". Aslida "Yo'q, bo'lmaydi"ni agnlatadi.

“생각해 볼게요” [saenggakhae bolgeyo] “O‘ylab ko‘ramiz”. Koreys va o‘zbek tillarida “O‘ylab ko‘ramiz” deyilganda aslida “Men qiziqmayman” ma’nosini bildiradi. Shuningdek, o‘zbek tilida:

“Hali ko‘rib chiqamiz” – 90 % rad javobi

“Maslahatlashib, keyin javobini aytamiz” – 80 % rad javobi.

Lingvomadaniy to‘siq: Albatta, bunday javoblar chet elliklar tomonidan noto‘g‘ri tushuniladi va ular “Ha, imkoni borakan” deb o‘ylaydi.

Koreys va o‘zbek muloqotida to‘g‘ridan-to‘g‘ri rad javobini berish odob-axloq me’yorlariga to‘g‘ri kelmaydi. Shuning uchun muloqot jarayonida quyidagi iboralarni qo‘llash qo‘pollik hisoblanadi:

Xato: “Yo‘q, bo‘lmaydi”; “Yo‘q, men bormayman”; “Men buni qilmayman”. To‘g‘ri: “Hozir biroz qiyin”; “Balki keyinroq imkon bo‘lar”; “Keyingi safar albatta, boraman”.

3. Gapni uzaytirish, kirish so‘zlari qo‘llash

Koreys muomala madaniyatida suhbatdoshning hissiyotlarini e’tiborga olish muhim hisoblanadi. Shu bois muloqotdagi kiborlik va muloyimlikni saqlash maqsadida avval kirish gap, keyin maqsad anglatilib, jumla so‘nggi yumshoq izohlar bilan yakunlanadi. Masalan:

“저... 혹시 바쁘시면 괜찮은데요, 부탁 하나 드리고 싶은데요...” [jeo... hoksi bappeusimyeon gwaenchanheundeyo, butak hana deurigo sipeundeyo...]

Quyidagicha tarjima qilish mumkin:

– *Agar band bo‘lmasangiz... yo‘q, band bo‘lsangiz ham mayli... sizdan bir iltimosim bor edi...*

Lingvomadaniy to‘siq: Bu o‘rinda chet ellik ko‘rsatilgan pragmatik muloyimlikni tushunmay: “Nega buncha gapni aylantiradi?” deb o‘ylaydi.

O‘zbek muloqot madaniyatida ham xuddi shunga o‘zshash suhbatni boshlashdan oldin salomlashish majburiyati mavjud. Shuning uchun suhbatni avval salom-alik bilan, hol-ahvol so‘rash, umuman, yumshoqroq kirish so‘zlari bilan boshlash odatiy holdir. Salom-aliksiz mavzuga sakrab o‘tish takallufsizlik sanaladi. Masalan:

Xato: “Sizdan bir narsa so‘ramoqchiman” yoki “Sizdan bir narsa so‘ramoqchi edim”.

To‘g‘ri: “Assalomu alaykum! Yaxshi yuribsizmi? Sizdan bir narsa so‘ramoqchi edim”. Keyin asosiy maqsadga o‘tiladi.

Chunki, o‘zbek nutqiy etiketining “Salomlashish” vaziyati boshqa madaniyatlardan farqli o‘laroq, salomdan keyin bevosita mavzuga o‘tmasdan, balki “hol-ahvol so‘rash” bilan uzoqroq davom etadi. O‘zbeklar, odatda, salomdan keyin “Yaxshimisiz?”, “Yaxshi yuribsiz-

mi?”, “Qalaysiz?”, “Uy-ichilar tinchmi?”, “Onangiz, otangiz... yaxshi yurishibdimi?”, “Bola-chaqalar yaxshimi?”, “Sog‘-omonmilar?”, “Katta-kichiklar yaxshimi?” va h. k. iboralarni qo‘llab hol-xotir so‘rashedi. O‘zbek nutqiy etiket qoidalarida suhbatdoshning yaqinlari, oila a‘zolari, qarindoshlari haqida hol-ahvol so‘ramasdan ketib qolish hurmatsizlik sanaladi. Bunday vaziyatlarda chet elliklarda “Shuncha ortiqcha gapning nima keragi bor” degan linvomadaniy to‘siq yuzaga kelishi mumkin. Koreys nutqiy odob-axloqida suhbatdoshning ovqat yeb-yemaganligidan xabardorlik to‘g‘risidagi salomlashish tarixiy davrlardan saqlanib qolgan. Masalan: 밥 먹었어요? [bap meogeosseoyo?] yoki 식사하셨어요? [siksahasyeosseoyo?]. Bu iboraning so‘zmaso‘z tarjimasi: “Siz guruch yedingizmi?” bo‘lib, aslida undan “Ovqatlandingizmi?” ma‘nosi anglashiladi.

Lingvomadaniy to‘siq: Chet elliklar nazdida mazkur ibora “Ovqat yemagan bo‘lsangiz, birga ovqatlanaylik” degan ma‘noda aytiladi, deb no‘tog‘ri talqin qilinadi. Aslida bu ibora suhbatdoshning ovqatlangan yoki ovqat yemaganligini aniqlash uchun ishlatilmaydi.

Tog‘ri tarjimasi: Koreys tilidagi 밥 먹었어요? [bap meogeosseoyo?] yoki 식사하셨어요? [siksahasyeosseoyo?]. iborasi o‘zbek tilida ma‘no jihatdan: “Qalaysiz?” iborasiga muqobil bo‘ladi. Shuning uchun, suhbatdoshning ovqatlangan yoki ovqatlanmaganligidan qat’i nazar, bu savolga, odatda, 네, 먹었습니다 [ne, meogeotseumnida] “Ha, yedim” – deb javob berish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

4. Ritual xarakterdagi iboralar

O‘zbek muloqot madaniyatida suhbatdoshga nisbatan qo‘llaniladigan aksariyat iboralar ritual xarakterga ega (xalq orasida “Qo‘qoncha manzirat” ham deyiladi). Masalan:

“Biznikiga kelinglar”

“Bir o‘tiradigan bo‘lib kelinglar”

“Choy ichib keting” va hokazo.

Bunday iboralar aslida takalluf, manzirat uchun aytiladi. Biroq chet elliklar tomonidan bunday iboralar to‘g‘ridan-to‘g‘riga qabul qilinadi. Masalan, bir o‘zbek mezb-on chet ellik meh-monga: “Uyga o‘ting” yoki “Biznikiga keling” desa va bu mehmon haqiqatan ham “OK. Keldim” deb uyiga kelib qolsa, biroz noqulay ahvol yuzaga chiqishi mumkin. To‘g‘ri javob: “Rahmat, biron kun albatta boraman”. Yoki: “Xudo xohlasa, o‘tamiz”.

Xullas, koreys va o'zbek muloqotidagi lingvomadaniy to'siqlarni kamaytirish uchun, avvalo, ikki xalqning madaniyati, qadriyatlari, nutqiy etiketi hamda kommunikativ odatlari o'rtasidagi tavofutlarni chuqur anglash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Lingvomadaniy muammolar va pragmatik to'siqlarni bartaraf etish va ularni to'g'ri tarjima qilishda quyidayi **yechimlar** samarali bo'lishi mumkin:

1. Madaniyatlararo kompetensiyaning shakllantirish

Ikki xalq o'rtasidagi muloqotning muvaffaqiyati va samaradorligi, birinchi navbatda, madaniy sezgirlikni rivojlantirish va madaniyatlararo tushunishni oshirishga bog'liq. Bu jarayonda:

- iyerarxik tizimdagi ijtimoiy rollar va hurmat kategoriyalarini to'g'ri qo'llash (koreys tilidagi nutq darajalari yoki o'zbek tilidagi murojaat shakllari);

- kontekstga asoslangan ma'nolarni anglash;

- bevosita va bilvosita nutq farqlarini tushunish katta ahamiyatga ega.

2. Til bilan birga madaniyatni ham o'rganish

Lingvomadaniy to'siqlar yuzga kelishining asosiy sababi – tilni madaniyatdan ajralgan holda o'rganishdir. Binobarin, til va madaniyat har doim o'zaro aloqada bo'lib, madaniyat til birliklari vositasida namoyon bo'ladi.

3. Muloqot strategiyalarini o'rganish

Ikki madaniyat vakillarining muloqot jarayonida qo'llaniladigan direktiv va nodirektiv, pozitiv va negativ nutqiy etiket strategiyalarini bilish lingvomadaniy to'siqlarni kamaytiradi. Bunda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

- savollarni ehtiyotlik bilan so'rash;

- tushunmovchilik yuzga kelganda ochiq izoh so'rashdan tortinmaslik;

- to'qnashuv holatlarida muloyim, yumshoq tilda muomala qilish;

- hazil va kinoyaning madaniy chegaralarini tushunish.

4. Entomadaniy tabular va nozik mavzularga e'tibor qaratish

Koreys muloqotida iyerarxiya, yosh farqi, maqom, o'zbek muloqotida esa oila, sog'liq, moddiy hayot yoki shaxsiy hayot kabi masalalar nozik mavzular hisoblanadi. Mazkur mavzular bo'yicha izohlar berilishi muloqotni silliqashtirishga xizmat qiladi.

5. Muloqot jarayonida noverbal vositalarni to'g'ri qo'llash

Madaniyatlararo muloqot jarayonida noverbal muomala muhim o'rin tutadi. Biqor mazkur muloqotda qo'llanilgan ramzlar o'zaro aloqa ishtirokchilari uchun turli ma'no ifodalashi mumkin. Bunday

nomuvofiqlik o'zaro aloqa samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois madaniyatlararo muloqotda, ayniqsa, noverbal vositalarni to'g'ri talqin qilish, ularning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, koreys va o'zbek muloqotidagi lingvoma-daniy to'siqlar tabiiy jarayon bo'lib, ular madaniyatlarning boyligi, xilma-xilligi, qolaversa, milliy o'ziga xosligidan kelib chiqadi. Lingvo-madaniy to'siqlarni bartaraf etish madaniyatlararo muloqotda yuzaga chiqadigan to'qnashuvlarni, kommunikativ xatolar va madaniy shok holatini oldini oladi.

ХИТОЙ ТИЛИ ГРАММАТИКАСИГА ОИД ТЕРМИНЛАРИНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИГА ТАРЖИМАСИ: МУАММОЛАР ВА ТАРТИБГА СОЛИШ MASACACI

*Филол.ф.д. (DSc) Самидда МУСТАФАЕВА, ТДШУ доценти,
e-mail: samida21@hotmail.com*

Аннотация. Ўзбекистон Республикаси ва Хитой Халқ Республикаси ўртасидаги ўзаро ҳамкорликнинг ҳар жабҳада тараққий этаётгани хитой тили ва хитойшунослик соҳасида малакали, етук кадрларга бўлган эҳтиёжнинг кун сайин ортишига сабаб бўлмоқда. Бу эса ўз навбатида, икки тил манбаларининг ўзаро таржима масаласининг долзарблигини оширади. Хитой тилшунослиги терминларининг ўзбек тилига таржимаси ҳам бундан мустасно эмас ва бу вазифа ўз навбатида катта масъулият талаб этади. Ўзбек ва хитой тилларининг типологик фарқлари бу вазифани мураккаблаштирадиган асосий омиллардан биридир. Хитой тилшунослик терминларининг ўзбек тилига таржимаси масаласини Хитойда тилшунослик соҳаларининг тадрижий ривожланиши, яъни ёзув, фонетика, грамматика кетма-кетлигида ўрганиш ва таҳлил этишни ўринли деб топдик.

Калит сўз ва иборалар: *лингвистик терминология, хитой тили, ўзбек тили, бевосита ва билвосита таржима, дублетлик, унификация, вариативлик, муқобил термин.*

Abstract. The steadily developing cooperation between the Republic of Uzbekistan and the People's Republic of China in all spheres has led to a growing demand for qualified and competent specialists in the fields of Chinese language and Sinology. This, in turn, increases the relevance of translation issues between the two languages. The translation of Chinese linguistic terminology into Uzbek is no

exception and requires a high level of responsibility. Typological differences between the Uzbek and Chinese languages are among the main factors that complicate this task. In this study, the issue of translating Chinese linguistic terminology into Uzbek is examined through the lens of the gradual development of linguistic disciplines in China, namely in the sequence of writing, phonetics, and grammar, which is considered an appropriate analytical approach.

Keywords: *linguistic terminology, Chinese language, Uzbek language, direct and indirect translation, doublets, unification, variability, equivalent term.*

Хитой ёзуви ва иероглифика терминларининг ўзбек тилига таржимаси масаласи хитой тилшунослиги терминлари таржимасининг энг эрта бошланган йўналиши ҳисобланади. Шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, тилнинг ёзув ва фонетика бўлимлари билан боғлиқ терминларнинг катта қисми анъанавий хитой тилшунослиги доирасида юзага келган, хитой тилини дунёнинг бошқа тилларидан фарқлаб турувчи икки асосий хусусият: иероглифика ва мураккаб фонетик тизим бу соҳа терминлари таржимасини янада мураккаблаштиради.

Ўзбек хитойшуносларининг хитой ёзуви бўйича асарлари нашри XX асрнинг 90-йилларидан бошланган.

Хитойда такомиллашган ёзувнинг шаклланиши 3000 йиллик тарихга эга эканлиги манбалардан маълум. Шаклланган илк ҳуснихат тури 甲骨文 *jiǎgǔwén* > 甲 *jiǎ* ‘судралиб юрувчи ва буғим оёқли ҳайвон қобиғи ёки косаси’ + 骨 *gǔ* ‘суяк’ + 文 *wén* ‘ёзув’ компонентларидан иборат бу терминнинг ўзбек тилига ‘тошбақа косалари ва ҳайвон суяқларига ёзилган ёзув’ [1;5], ‘тошбақа косасидаги битиглар’ [2;58] каби таржималари мавжуд.

Биринчи таржима нисбатан муваффақиятли чиққан термин сифатида анча катта ҳажмга эга бўлса-да, уни қисқартириш термин моҳиятига таъсир қилади. Иккинчи таржима ҳажм жиҳатдан кичикроқ, бироқ унинг мазмуни гўё ёзув фақат битта тошбақанинг косасига битилган, деган тасаввурни уйғотади.

Хитой тарихида Шанг сулоласининг иккинчи ярми Ин номи билан аталган (мил. авв. XIV-XI асрлар). Ин ва ундан кейинги Ғарбий Жоу (мил. авв. XI-770й.) сулоалари даврида бронза пайдо бўлиб, бу пайтларда бронза асбоблари устига ҳам кўплаб иероглифлар битилган. Бу ёзувларни 金文 *jīnwén* ёки 钟鼎文 *zhōngdǐngwén* деб аташган. Терминларнинг таркибий қисмлари семантикасига эътибор берилса, 金文 *jīnwén* нинг биринчи компоненти 金 *jīn* ‘метал’ ва 文 *wén* ‘ёзув’ маъноларини, иккинчи термин таркибидаги биринчи компонент эса 钟 *zhōng* ёки 盅 *zhōng*, яъни

“ичимлик ёки чой ичиш учун мўлжалланган қулоқ” ёки “тутқичсиз идиш”, 鼎 *dǐng* эса “металдан ясалган уч оёқли ва икки қулоқли қозон” термин таркибидаги якунловчи компонент 文 *wén* ‘ёзув’ маъносини билдиради. 金文 *jīnwén* қадимда ‘бронза буюмларга битилган ёзув’ одатда, Ин, Жоу, Чин, Хан сулолалари даврига оид бронза буюмлардаги ёзувга нисбатан қўлланилган. Ўзбек тилида бу терминнинг ‘темир асбоблар ёки ибодатхона ва уч оёқли қозонлар устига ёзилган ёзув’[1;6], ‘бронза битиклари’ [2;58] каби таржималари мавжуд. Биринчи таржима термин маъносидан кўра кўпроқ унинг таърифига кўпроқ ўхшайди, бундан ташқари бу ёзув ибодатхона девори ёки эшикларига эмас, балки ибодатхоналардаги қўнғироқларга ёзилган. Шу сабаб термин таржимасидаги ‘ибодатхона ва уч оёқли қозонлар’ бирикмасида ‘ибодатхона’ сўзнинг якка ҳолда келиши мавҳумликка йўл очган. Иккинчиси, хитой тилидаги термин моҳиятини тўлиқ очиб бермайди, чунки 金文 *jīnwén* шунчаки маълум даврда бронза буюмларга ўйиб ёзилган битикларгина эмас, айнан ўша буюмлардаги ёзув турига нисбатан қўлланилган термин. Шу боис уни ‘бронза буюмларга битилган ёзув’ тарзида ўгириш нисбатан тўғри бўларди.

Кейинчалик, Чин сулоласи даврида ёзувни бирлаштириш сисъати олиб борилгандан сўнг, 大篆 *dàzhuàn* ва 小篆 *xiǎozhuàn* деб номланган ҳуснихат турлари шаклланди. Бу терминлар ўзбек тилига ‘катта белгили ёзув’ ва ‘кичик белгили ёзув’ тарзида таржима қилинган [1; 6]. Терминлар таркибидаги биринчи компонентлар 大 *dà* ‘катта’ ва 小 *xiǎo* ‘кичик’ маъноларини ифодалайди. Ҳар икки термин учун умумий бўлган 篆 *zhuàn* компоненти одатда таржима қилинмайди. Масалан, 篆书 *zhuànshū* ёки 篆字 *zhuànzì*, яъни ҳуснихат тури, ‘жуан ёзуви’. Лекин бу сўз феъл сифатида қўлланилганда ‘муҳрланмоқ’, ‘из қолдирмоқ’ маъноларни англатади. Масалан, 心篆 *xīnzhuàn* ‘қалбга муҳрланган’.

Хитой ёзувининг Хан сулоласи даврида 隶书 *lìshū* ва Цзин сулоласи даврига келиб 章草 *zhāngcǎo* ёки 今草 *jīncǎo*, у асосида 大草 *dàcǎo*, 小草 *xiǎocǎo*, 狂草 *kuángcǎo* ҳуснихат турлари шаклланди ва улар умумий тарзда 草书 *cǎoshū* термини билан юритила бошланди. Бу терминлар ўзбек тилига 隶书 *lìshū* ‘расмий ёзув’, 章草 *zhāngcǎo* ‘қонуний тез ёзув хати’ ёки 今草 *jīncǎo* ‘бугунги тез ёзув хати’, 大草 *dàcǎo* ‘катта белгили тез ёзув’, 小草 *xiǎocǎo* ‘кичик белгили тез ёзув’ ҳамда 狂草 *kuángcǎo* ‘қутирган ёзув’, 草书 *cǎoshū* ‘тез ёзув ҳуснихати’ тарзида таржима қилинган [1; 6].

隶书 *lishū* термини таркибидаги биринчи компонент 隶 *lì* ‘иш юритувчи; расмий’, 书 *shū* эса ‘хуснихат; ёзув’ маъноларини англатади. 草书 *cǎoshū* термини компонентлари ‘тез ёзув’ ва ‘хуснихат; ёзув’ маъноларини англатади.

Хан сулоласи даври охирига келиб 隶书 *lishū* асосида чизиқлари янада аниқ, тўғри бўлган ёзув тури 楷书 *kǎishū* ‘намунали ёзув’ шаклланди ва бугунги кунга қадар хитой иероглифлари босма шакли айнан шу ёзув меъёрларида ёзилмоқда. Термин таркибидаги 楷 *kǎi* ‘меъёрий; қолипга тушган’ маъноларини англатади. Бу терминларнинг ўзбек тилига таржималари муваффақиятли чиққани сабаб уларнинг ўзбек тилида яратилган манбалардаги таржималарида фарқлар кузатилмайди.

Хитой иероглифлари бўйича олиб борилган тадқиқотларда иероглифлар келиб чиқиш йўлларига кўра олти туркумга ажратилади. Мумтоз хитой тилшунослигида 六书 *‘liù shū’* деб номланган бу олти туркум 象形字 *xiàngxíngzì* ‘тасвирий-расм туркум’, 指事字 *zhǐshìzì* ‘кўрсаткич туркум’, 会意字 *huìyìzì* ‘маънавий бирлашиш туркуми’, 转注字 *zhuǎnzhùzì* ‘шаклан ўзгарувчи туркум’, 假借字 *jiǎjièzì* ‘ўзлаштирувчи туркум’, 形声字 *xíngshēng zì* ‘расм-талаффуз туркум’ тарзида таржима қилинган[1; 10]. Терминлар компонентлари семантик жиҳатдан таҳлил қилинса, таъкидлаш лозимки, олти туркум номларининг таркибида умумий компонент 字 *zì* ‘иероглиф’; ‘ёзув’ сўзи мавжуд ва айнан шу компонент бу терминларнинг асосий кўрсаткич компоненти бўлиб хизмат қилади. Ўзбек тилига “тасвирий-расм туркуми” тарзида таржима қилинган 象形字 *xiàngxíngzì* термини таркибидаги биринчи компонент 象 *xiàng* ‘тақлид; ўхшатиш’, иккинчи компонент эса 形 *xíng* ‘шакл; сурат’ маъноларини ифодалайди. 指事字 *zhǐshìzì* терминининг биринчи компоненти 指 *zhǐ* ‘кўрсатмоқ; ишора қилмоқ’, иккинчи компоненти 事 *shì* ‘воқелик; объект’ маъноларини ифодалашда хизмат қилади. 会意字 *huìyìzì* терминининг биринчи компоненти 会 *huì* ‘тўпланмоқ; жамланмоқ’, иккинчи компоненти 意 *yì* ‘маъно; мазмун’ маъноларини ифодалайди. 转注字 *zhuǎnzhùzì* таркибидаги биринчи компонент 转 *zhuǎn* ‘ўзаро моҳият, шакл ёки йўналиш алмашинуви’, иккинчи компонент 注 *zhù* ‘сўз ёки иероглифга айнан иероглиф ёки сўз воситасида изоҳ бериш’ маъносида қўлланилади. 假借字 *jiǎjièzì* термини таркибидаги 假 *jiǎ* ва 借 *jiè* иероглифларнинг ҳар иккиси ‘қарзга олмоқ’ маъносини

ифодалайди. Масалан, 久假不归 *jiǔjiǎ bùguī* ‘узоқ вақт ўтса-да, қарзни қайтармаслик’, яъни ‘олганига анча бўлган-у, ҳамон қайтармаган’ каби. Ва “олти туркум”ни якунловчи 形声字 *xíngshēng zì* терминининг биринчи компоненти 形 *xíng* ‘шакл; тасвир’, иккинчи компоненти 声 *shēng* ‘товуш’, учинчи компоненти юқорида айтилганидек, ‘иероглиф; ёзув’ маъноларини ифодалайди. Иероглиф туркумларига нисбатан қўлланилган термин таржималаридан фақат 会意字 *huìyìzì* ‘маънавий бирлашиш туркуми’ таржимасидаги ‘маънавий’ сўзининг ўрнига ‘маъновий’ сўзини қўллаш ўринли бўларди. Чунки ‘маъновий’ ёки ‘маъно’ хитойчасига 意 *yì*; ‘маънавий’ эса 德 *de* ёки 道德 *daode* сўзлари билан ифодаланади.

Иероглифларнинг таркибий қисмларини ўрганмай туриб, уларнинг асл маъносини тасаввур этиш мушкул. Иероглифларни ўзлаштириш, тушуниш айнан уларнинг таркибий қисмларини қай даражада билиш ва англаш билан бевосита боғлиқ.

Хитой иероглифларининг таркиби – имло чизиқлари, иероглифларни ёзиш тартиблари, оддий ва мураккаб иероглифлар, бўлақлар ва бирикиш шакллари билан иборат [1; 13].

笔画 *bǐhuà* ‘имло чизиқлари’ [1; 14] ёки ‘иероглифларнинг чизиқ (бихуа)лари’ [3; 55] иероглиф таркибидаги энг кичик элемент саналади. Терминнинг биринчи компоненти 笔 *bǐ* ‘қалам; мўйқалам’ ёки ‘қалам ҳаракати’, 画 *huà* эса ‘чизиқ’ ёки ‘чизиқ тортиш’ маъноларини ифодалайди. Терминнинг ўзбек тилига ‘имло чизиқлари’ тарзида қилинган таржимаси аллақачон ўзбек хитойшунослигида иероглифларнинг энг кичик таркибий қисмига нисбатан қўлланишида ўз ўрнини топган.

笔顺 *bǐshùn* иероглифларни ёзиш тартиби. Юқорида айтиб ўтилганидек, 笔 *bǐ* ‘қалам; мўйқалам’ ёки ‘қалам ҳаракати’, 顺 *shùn* эса ‘тартиб’ маъносини ифодалайди. Термин ‘иероглифларни ёзиш тартиби’ деб таржима қилинади.

部首 *bùshǒu* термини таркибидаги биринчи компонент 部 *bù* ‘бўлак’, ‘қисм’ ва 首 *shǒu* ‘бош; асосий’ каби маъноларни ифодалайди. 部首 *bùshǒu* иероглифнинг таркибий қисми бўлиб, дастлаб унга нисбатан 部 *bù* ‘бўлак’ термини қўлланилган. Бу термин ўзбек тилига ‘калит’ тарзида таржима қилинган [1; 20]. Терминнинг айнан шундай таржима қилинишига унинг рус тилидаги ‘ключ’ таржимаси [4; 776] сабаб бўлган, дейиш мумкин. Келиб чиқишидан қатъий назар у ҳам вақт синовидан ўтган таржима ҳисобланади.

边旁 *bianpang* термини 边 *bian* ‘томон; чет; чегара’ ва 旁 *pang* ‘бошқа, қолган; ён, ён томон’ маъноларини англатувчи компонентлардан тузилган. Бу терминнинг тилимизга ‘бўлак’ [1; 19], ‘ён бўлак’ [3; 74], уларнинг жойлашувига қараб турлари: чап ён бўлак, ўнг ён бўлак, юқорги бош бўлак, пастки бўлак, атрофли бўлак [1; 20] ва уст бўлак, ост бўлак, ром бўлак, ён бўлак [3; 76] номлари билан аталган. 边旁 *bianpang* термини ‘ён бўлак’ тарзида таржима қилинса, ўз-ўзидан иероглифнинг ён томонларида жойлашган бўлаклар тушунилади. Ваҳоланки, улар иероглиф таркибида юқори қисм, иероглифнинг ости, иккала ёнида ва унинг атрофини чегаралаб, ром шаклида жойлашади. Агар бу терминга нисбатан фақат ‘бўлак’ қўлланса, унда у умумий бўлиб қолади, чунки имло чиқиқлари ҳам, калитлар ҳам иероглифнинг бўлаклари ҳисобланади. Шу боис таржимани ‘иероглифнинг чегара бўлаклари’ тарзида беришда манба тил хитой тилидаги терминга мос келади. Иероглифнинг тепа (юқори) қисмида жойлашган чегара бўлак 字头 *zitou* > 字 *zi* ‘иероглиф’ + 头 *tou* ‘бош’ деб номланади. Унга нисбатан таржимада ‘юқорги бош бўлак’ қўлланса юқорида жойлашган асосий бўлак маъноси англашилади.

Иероглиф чегара бўлакларидан унинг юқори қисмида жойлашгани ҳар доим ҳам асосий бўлак бўлавермайди. Шу сабаб терминни ёки ‘юқори бўлак’ ёки ‘уст бўлак’ тарзида таржима қилиш керак. Иероглифларнинг ости, пастки қисмида келадиган бўлак 字底 *zidi* > 字 *zi* ‘иероглиф’ + 底 *di* ‘ост; паст’ деб юритилади. Терминнинг ҳар иккала таржимаси ҳам унинг аслига тўғри келади. Хитой иероглифларининг маълум қисми ром шаклида чегаралаб олинган бўлиб, уни ром шаклида чегаралаб турадиган бўлак 字框 *zikuang* > 字 *zi* ‘иероглиф’ + 框 *kuang* ‘рамка, ром’ деб аталади. Ўзбек тилида терминнинг ‘атрофли бўлак’ ва ‘ром бўлак’ таржималари мавжуд. Таржиманинг биринчи вариантыда ‘атрофли’ сўзи муносиб танланмаган. Зеро бўлакнинг атрофли ёки атрофсизи бўлмайди. Чунки ўзбек тилида атрофида деганда объектнинг қисми эмас, унга яқин, бироқ объектдан ташқари бўлган жисмлар тушунилади. Таҳлиллар иероглиф чегара бўлаклари таржимаси учун 字头 *zitou* ‘уст бўлак’, 字底 *zidi* ‘ост бўлак’, 字旁 *zipang* ‘ён бўлак’, 字框 *zikuang* ‘ром бўлак’ терминларини қўллаш ўринли эканлигини кўрсатди.

Хитой тилининг ўзига хос ва ўта мураккаб томонларидан яна бири унинг фонетик қурилишидир. Мумтоз хитой тилшунослигида энг чуқур ўрганилган соҳалардан бири ҳам айнан фонетика

ва фонология соҳасидир. Шу боис, мазкур соҳа терминлари қадимий, тугал шаклланган ва фақат хитой тилигагина хос хусусиятларни намоён этиши билан характерлидир.

Хитой тили фонетикасининг энг катта фарқли хусусияти тилда бўғинларнинг маълум оҳанг (тон) билан талаффуз қилинишидир. Хитой адабий тили фонетик жиҳатдан Пекин шеваси²⁰ фонетик меъёрларига асосланади. Ҳозирги хитой адабий тилида тўрт оҳанг мавжуд. Оҳанг 声调 *shēngdiào* > 声 *shēng* 'товуш; овоз; мусиқа; оҳанг' ва 调 *diào* 'қўшиқ; мусиқа; оҳангдорлик' компонентларидан ташкил топган.

Қадимги хитой тилидаги тўрт оҳанг учун қуйидаги терминлар қўлланилган: 平声 *píngshēng* > 平 *píng* 'текис, равон' + 声 *shēng* 'оҳанг; товуш', 上声 *shǎngshēng* > 上 *shǎng* 'кўратилмоқ; юқори' + 声 *shēng* 'оҳанг; товуш', 去声 *qùshēng* > 去 *qù* 'кетмоқ; пастламоқ' + 声 *shēng* 'оҳанг; товуш', 入声 *rùshēng* > 入 *rù* 'кирмоқ' + 声 *shēng* 'оҳанг; товуш'.

Ҳозирги хитой адабий тили 普通话 *pǔtōnghuà* нутунхуада 阴平 *yīnpīng* > 阴 *yīn* 'баланд' + 平 *pīng* 'чўзиқ, равон', 阳平 *yángpīng* > 阳 *yáng* 'паст' + 平 *pīng* 'чўзиқ, равон', 上声 *shǎngshēng* ва 去声 *qùshēng* оҳанг турлари мавжуд бўлиб, биринчи ва иккинчи оҳанг 阴平 *yīnpīng* ва 阳平 *yángpīng* қадимги хитой тилининг биринчи чўзиқ оҳанги 平声 *píngshēng* асосида шаклланган. Қадимги хитой тили биринчи оҳангида талаффуз қилинган сўзларнинг жарангсиз ундошдан бошланганлари бугунги кунда биринчи оҳанг 阴平 *yīnpīng*, яъни баланд чўзиқ оҳанг билан талаффуз қилиниб, бўғиндаги унли товуш устига [] белгиси қўйилади; қадимги хитой тили биринчи оҳангида ўқилган ва жарангли ундош билан бошланган сўзлар бугунги кунда 阳平 *yángpīng*, иккинчи баланд, чўзиқ кўтарилувчи оҳанг билан талаффуз қилинади ва ёзувда ['] белгиси билан ифодаланди; 上声 *shǎngshēng* олдин товуш тушиши (пасайиши), кейин кўтарилиши билан фарқланадиган учинчи оҳанг [˘] белгиси ҳамда 去声 *qùshēng* пасаяувчи тўртинчи оҳанг бўлиб, [ˊ] белгиси воситасида ифодаланади.

Ҳозирги хитой тилида биринчи ва иккинчи оҳанг учун қўлланиладиган терминлар (阴平 *yīnpīng* ва 阳平 *yángpīng*)нинг биринчи компонентлари 阴 *yīn* ва 阳 *yáng* қадимги хитой фалсафаси бў-

²⁰ Пекин шеваси 官话 *guānhuà* термини билан юритилувчи Шимолий шевалар гуруҳида асосий шева ҳисобланади.

йича 阴 *yīn* ‘салбий; қоронғулик’ ва 阳 *yáng* ‘ижобий; ёруғлик’ каби маъноларни англатиб, асосан қарама-қарши тушунчаларни ифодалаш учун қўлланилади. Ушбу ўринда зид маъно бўғин бошида келган жарангсиз ва жарангли ундошлар, баланд (тиниқ) ва паст (қўпол) товушлар билан боғланади.

Ўзбек хитойшунослигида 声调 *shēngdiào* ‘оҳанг’ деб таржима қилинади. Тўрт оҳанг 四声 *sisheng*га нисбатан ‘тўрт оҳанг’[3;14] билан бирга ‘тўрт тон’[5; 27] таржималари ҳам учрайди. Модомики, хитой тилидаги 声调 *shēngdiào* термини ‘оҳанг’ тарзида таржима қилинар экан, ҳозирги хитой адабий тилида мавжуд тўрт оҳангни жамлаб аташ учун қўлланиладиган 四声 *sisheng* термини учун ‘тўрт оҳанг’ таржимасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Хитой тилида тўртала оҳанг учун махсус терминлар мавжудлиги юқорида келтириб ўтилган эди. Хитой тили бўйича ўзбек тилида яратилган манбаларда оҳанг турлари, одатда, тартиб рақами билан берилади: биринчи, иккинчи, учинчи ва тўртинчи оҳанг каби. Тадқиқот жараёнида уларнинг махсус номлари таржимасига дуч келинмади. Тўрт терминнинг хитой тилидаги мазмун ва моҳиятидан келиб чиқиб, уларни ўзбек тилига қуйидагича таржима қилиш мумкин:

1) 阴平 *yīnpīng* > 阴 *yīn* ‘баланд’+平 *pīng* ‘чўзиқ, равон’ = ‘юқори чўзиқ оҳанг’;

2) 阳平 *yángpīng* > 阳 *yáng* ‘паст’ + 平 *pīng* ‘чўзиқ, равон’ = ‘паст чўзиқ оҳанг’;

3) 上声 *shǎngshēng* > 上 *shǎng* ‘кўратилмоқ; юқори’ + 声 *shēng* ‘оҳанг; товуш’ = ‘кўтарилувчи оҳанг’;

4) 去声 *qùshēng* > 去 *qù* ‘кетмоқ; пастламоқ’ + 声 *shēng* ‘оҳанг; товуш’ = ‘пасаювчи оҳанг’.

Хитой тилида бўғин структураси икки асос бирлик 声母 *shengmu* ва 韵母 *yunmu*ларнинг бирикишидан ҳосил бўлади. Иккала терминнинг ўзбек тилида эквиваленти топилмаган. Чунки бу икки термин хитой тилида бўғинга хос хусусиятни акс эттиради. Бу терминлар ўзбек тилидаги адабиётларда таржимасиз ёхуд ўзини фонетик ўзлаштирилган ҳолда транслитерацияси берилади ва зарур ҳолларда уларга изоҳ келтирилади[3; 10]. Ёки 韵母 *yunmu* ‘унли ҳарф; унли товуш’ [5; 36] тарзида таржима қилинади.

声母 *shengmu* > 声 *sheng* ‘товуш; овоз; шовқин’ + 母 *mu* ‘она; аёл; урғочи; асосий, марказий’;

韵母 *yunti* > 韵 *yun* ‘музикавий товуш; бўғин ҳосил қилувчи унли; қофия’ + 母 *tu* ‘она; аёл; урғочи; асосий, марказий’.

Иккала термин учун умумий бўлган компонент 母 *tu* нинг ‘она’ маъносига тўхталадиган бўлсак, у - яратувчи, дунёга келтирувчи зот. Ушбу термин таркибида бу маъно бўғиннинг яратувчисига ишора қилмоқда. Шундан келиб чиқиб, хитой тилида бўғиннинг биринчи ундош товушига нисбатан қўлланадиган 声母 *shengmu* ни ‘товуш асос’ тарзида, бўғиннинг шэнгмудан ташқари қолган қисми 韵母 *yunti* ни эса ‘ритм²¹ик асос’ деб таржима қилиш манба тилдаги терминлар моҳиятига терс бўлмайди деб ҳисобладик. 韵母 *yunti* лар фақат бир унлидан эмас, бир нечта унлидан иборат бўлиши, айрим ҳолларда эса уларга ундошлар аралашуви бу терминни ‘унли товуш’ ёки ‘унли асос’ тарзида таржима қилишга йўл қўймайди.

Маълумки, хитой тилшунослигида грамматика хусусан, морфология баҳсли нуқталарга бой. Хитой грамматикаси бўйича ўзбек хитойшунослари томонидан яратилган манбаларда морфологик терминлар таржимасида фарқлар мавжуд. Жумладан, хитой тили мустақил сўз туркумларига нисбатан қўлланилувчи 实词 *shici* термини айрим манбаларда ‘мустақил сўзлар’, ‘тўлиқ сўзлар’[6; 7], бошқаларида эса ‘асосий сўз туркуми’[7; 18], ‘мустақил маъноли сўз’ [5; 25] тарзида таржима қилинган.

实词 *shici* > 实 *shi* 1. тўлиқ, заррача бўшлиқсиз; 2. ҳақиқий (айнан шу маъноси билан 虚 *xi* ‘ёлғон, сохта, қалбаки’ сўзининг антоними ҳисобланади); 3. рост, ҳақиқат; 4. мева; уруғ. + 词 *ci* 1. нутқ ёки кўшиқ, драма, мақолаларда қўлланилган жумла, сўзлар; 2. мумтоз хитой адабиётидаги шеърый жанр; 3. тилдаги энг кичик, мустақил қўлланиладиган бирлик, сўз. Термин компонентларининг маънолари ичидан энг мақбул вариантлари танланганда 实词 *shici* нинг сўзма-сўз таржимаси ‘ҳақиқий сўз’. Лексикографик манбаларда “实词 *shici* аниқ маънога эга бўлган сўзлар бўлиб, хи-

²¹ Ритм (юнонча) бирор ҳодиса ёки иш ҳаракат элементларининг маълум тартибда ва маълум вақт оралиғида ўлчовли равишда бир текис такрорланиб туриши ва шундай такрорийликнинг ўзи. (Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т.1. М., 1981. –Б.625) ҳозирги хитой адабий тилида умумий ҳисобда 39 та юнму бор (程明安、郝文华.应用汉语.湖北,2005. 第 31 页). Бу дегани тилда юнмулар белгиланган қоида-меъёрга кўра доимий равишда такрорланиб туради. Уларнинг айнан шу хусусияти ва қофияларни ҳосил қилишдаги ўрни термин таржимаси учун “ритм” сўзини танлашга асос бўлди.

той тилида 实词 *shici* ‘ҳақиқий сўз’лар от, феъл, сифат, сон, ҳисоб сўзлар, олмош ва тақлид сўзларни ўз ичига олади” деб таъриф берилади. Шу сабаб ўзбек тилидаги ‘мустақил сўзлар’ бирикмаси 实词 *shici* терминини таржима қилишда энг мақбул вариантдир. Зеро, хитой тилида мустақил сўз туркумларини умумий номлаш билан бир қаторда алоҳида сўзни таърифлашда ҳам қўлланилади. Масалан: 1. 汉语实词包括名词、动词、形容词、数词、量词、代词、拟声词七类。 Хитой тилида 实词 *shici*, мустақил сўзлар от, феъл, сифат, сон, ҳисоб сўзлар, олмош, тақлид сўзлар каби етти туркумни қамраб олади[8;1237]. 2.“来”为实词，表示动作。“来”*lai* ‘келмоқ’ мустақил сўз бўлиб, иш-ҳаракатни ифодалайди. Икки тилдаги терминлар тузилишига кўра ҳам ўзаро тенг.

Ёрдамчи сўз туркумларига нисбатан қўлланивчи 虚词 *xuci* термини ‘хизмат қилувчи сўзлар’[6; 7], ‘ёрдамчи сўзлар’[5;33][6;5] бошқа бир манбада ‘ёрдамчи сўз туркуми’ [7; 18] деб таржима қилинган.

虚词 *xuci* > 虚 *xu* 1. бўш; 2. журъатсизлик; 3.тўсатдан; шунчаки; 4.ёлғон, қалбаки (实 *shi* ‘ҳақиқий’ сўзининг антоними); 5.камтарлик; 6.нозик, кучсиз; 7.сиёсий қарашлар, йўналиш, сиёсат кабиларнинг ҳақиқатини (мағзини) ифодалайди. 虚词 *xuci* сўзма-сўз таржима қилинганда ‘ҳақиқий бўлмаган, ёлғон ёки сохта сўз(лар)’, моҳиятан эса ‘ёрдамчи сўзлар’ терминига мос келади.

拟声词 *nishengci* ёки 象声词 *xiangshengci* терминларининг ‘тақлид сўзлар’[5; 31] билан бирга ‘тақлидий сўзлар’[6; 8] тарзида таржималари ҳам мавжуд.

拟声词 *nishengci* > 拟 *ni* 1.ҳисоб-китоб қилмоқ; 2.режалаштирмақ; 3.тақлид қилмоқ, кўчирмоқ; 4.таққосламақ; 5.тахмин қилмоқ.

声 *sheng* 1.товуш; 2.товушга нисбатан ҳисоб сўз; 3.товуш чиқармоқ; эълон қилмоқ; тавсифламақ; 4.мавқе, ном; 5.шэнму (х.т.да бўғиннинг таркибий қисми); 6.оҳанг, тон. Сўзма-сўз таржимаси ‘товушга тақлид сўз’. Ўзбек тилшунослигида одатда ‘тақлид сўзлар’ термини билан юритилади. Таржимада ҳам айнан шу терминни қўллаш ўзини ҳар томонлама оқлайди. Айни маънони ифодаловчи 象声词 *xiangshengci* терминидаги фақат биринчи компонент юқоридагисидан фарқланиб, 象 *xiang* 1.шакл; кўриниш; 2.тақлид қилиш; кўчириш маъноларини англатади.

量词 *liangci* терминининг ‘ҳисоб сўзлар’ билан бир қаторда ‘классификатор’ [7; 18] таржимаси ҳам қўлланилади.

量词 *liangci* > 量 *liang* 1.қадимда нарс-буюмни ўлчаш учун ишлатилган асбоб; 2.сиғим, миқдор даражаси; 3.миқдор, сон; 4.ҳисобламоқ; ўлчамоқ. Нарса, ҳодиса ва ҳаракатнинг миқдорини ифодалаб, асосан сонлар билан қўлланилувчи бу туркум сўзлар таснифлаш учун хизмат қилса-да, асосий вазифаси ҳисобни билдириш бўлганлиги сабаб 'ҳисоб сўзлар' терминини таржимада қўллаш мақсадга мувофиқ. Ўзбек тили грамматикаларида[9; 313] ҳам бундай терминнинг мавжудлиги ортиқча тушунмовчиликларни келтириб чиқармайди.

不定数 *buding shu*, 概数 *gaishu*, 约数 *yueshu* тахминий миқдорни англатувчи сонларга нисбатан қўлланиладиган ушбу терминлар ўзбек тилига 'тахмин сон'[7; 38], шу мазмундаги 不定量数词 *budingliang shuci* термини 'ноаниқ санок сон'[5; 5] деб таржима қилинган. Терминлардаги охириги асосий компонент 数 *shu* 'сон', 不定 *buding* 'ноаниқ', 概 *gai* ва 约 *yue* 'тахмин, тахминий' маъноларини ифодалайди. Ўзбек тили грамматикасида бундай сонлар 'чама сонлар' термини билан юритилиши маълум. Хитой тилидаги тахминий миқдорни ифодаловчи сонларни билдирувчи бу терминларни ўзбек тилига яхши сингган ва термин сифатида шаклланиб бўлган 'чама сонлар' воситасида бериш анча ўнғай.

Морфология ва лексикологияда кенг қўлланилувчи 语素 *yusu* термини 'тил бирлиги' дея таржима қилинган. Унинг 'морфема' тарзида таржима қилиниши тўғри бўлмайди. Ўзбек хитойшунослигида морфеманинг хитойчасига 词素 *cisu* 'сўз элементи' термини воситасида ифодаланиши тўғри, деган қарашлар ҳам ўзбек хитойшунослигида мавжуд[3;3]. Бу икки терминнинг таржимаси мавжуд қарашларда зиддиятларга сабаб бўлиши мумкин. Бироқ, аслида 语素 *yusu* ва 词素 *cisu* терминлари моҳиятан бир. Хитой лексикографик манбаларида 语素 *yusu*га "тилдаги энг кичик маъно англатувчи бирлик" тарзида таъриф берилади. Хитой тилидаги 语素 *yusu*лар аксарияти бир бўғинлидир, шу билан бирга кўп бўғинлилари ҳам учраб туради. Сўз ички қурилиши таҳлили жараёнида, айрим манбаларда 语素 *yusu* ўрнига 词素 *cisu* термини қўлланилади [8;1665].

语素 *yusu* > 语 *yu* 1.нутқ, сўзлар; тил; 2.гапирмоқ; 3.мақол; 4.тил ўрнига бирор ҳаракатлар воситасида фикрни ифодалаш усули. 素 *su* 1.асл ранги; 2.ёрқин бўлмаган ёқимли (содда) ранг; 3.сабзавот маҳсулотлари; 4.асли, аслида; 5.унсур, элемент; 6.олдиндан, асли. Сўзма-сўз таржима қиланса 'сўз элементи' маъноси-

ни беради. Бу ўринда 语 унинг ‘сўз; сўзлар’ маъноси борлигини унутмаслик керак. 词素 *cisu* таркиби ҳам айнан шу маъноли компонентлардан ташкил топган, ‘сўз’ + ‘элемент’. Демак, уларнинг ҳар иккиси ‘морфема’ деб таржима қилиниши мумкин.

Хитой тили ҳисоб сўзлари билан боғлиқ терминлар сирасига 物量词 *wuliangci* ‘ном ҳисоб сўзлар’[11; 49] ва исмий ҳисоб сўзлар [7; 47], бунда 物 *wu* ‘нарс-буюм; объект’+量词 *liangci* ‘ҳисоб сўз’ киради. Бу ҳисоб сўзлар асосан нарс-буюм, воқеа ҳодиса номлари, яъни от сўз тукумига мансуб сўзларнинг миқдор, даражасини ифодалашда қўлланилади. Шу боис ‘ном ҳисоб сўзлар’дан таржимада фойдаланиш мақбул. Қолаверса, хитой тилида 物量词 *wuliangci* яна 名量词 *mingliangci* термини билан параллел равишда мавжуд. 名量词 *mingliangci* термини таркибидаги биринчи компонент 名 *ming* ‘ном, исм, от; атамоқ, номламоқ’ маъноларини англатади. ‘Исмий’ сўзи кўпроқ араб тилидаги исм туркумини эслатади. Араб тили исм туркуми доираси анча кенг бўлиб, унга от сўз туркумидан ташқари сифат, сон, олмошлар ҳам киради. 动量词 *dongliangci* эса ‘ҳаракат ҳисоб сўзлари’[11;61] ҳамда ‘феълий ҳисоб сўзлар’[7; 47]. Бунда 动 *dong* ‘ҳаракат; ҳаракат қилмоқ’ маъноларини англатади. Феъл сўз туркуми 动词 *dongci* термини билан ифодаланиши, бу турдаги ҳисоб сўзлар феъл туркумига мансуб сўзлар миқдори ёки даражасини билдириш учун қўлланилса-да, феъл туркуми қамровининг кенглиги ва ҳамма феълларга нисбатан ҳам ҳисоб сўз қўлланилмаслигини эътиборга олиб, ‘ҳаракат ҳисоб сўзлари’ терминини таржима учун кўпроқ маъқул вариант дейиш мумкин. Бундан ташқари, ҳисоб сўзларнинг таркибий тузилишига кўра ‘содда ҳисоб сўзлар’, ‘қўшма ҳисоб сўзлар’[11; 72-76], ‘оддий ҳисоб сўзлар’ ва ‘мураккаб ҳисоб сўзлар’[7; 47-49] каби таржималари адабиётларда келтирилади.

Булардан ‘оддий ҳисоб сўзлар’ биров ноўрин қўлланилган, чунки ўзбек тилида ‘оддий’ сўзи “осон, содда” билан бир қаторда, “ҳеч бир эътиборга арзимаيدиган” маъносида ҳам қўлланилади. Шунинг учун ‘оддий ҳисоб сўзлар’ тушуниш қийин бўлмаган ёки аҳамиятсиз, бунда унинг структур жиҳатдан содда ёки мураккаб бўлиши роль ўйнамайди, деб қабул қилинишга сабаб бўлади. Модомики, гап ҳисоб сўзларнинг таркибий тузилиши ҳақида борар экан, ‘сода ҳисоб сўзлар’ термини тўлалигича мос таржима бўлади. ‘Қўшма ҳисоб сўзлар’ ва ‘мураккаб ҳисоб сўзлар’ терминлари моҳиятан тўғри, бундай ҳисоб сўзлар мураккаб

структурага эга, компонентларнинг ўзаро қўшилишидан ҳосил бўлган. Лекин хитой тилида бу термин 复合量词 *fuhe liangci* > ‘қўшмоқ; жамламоқ, йиғмоқ’ + ‘ҳисоб сўз’ компонентларидан ташкил топганлиги сабаб таржимадаги ‘қўшма ҳисоб сўзлар’ термини ҳам шаклан, ҳам мазмунан манба тилдаги эквивалентига мос.

判断动词 *panduan dongci* > 判断 ‘фикр юритмоқ; изоҳламоқ; баҳо бермоқ’ + ‘феъл’ ёки 判断词 *panduanci* > ‘фикр юритмоқ; изоҳламоқ; баҳо бермоқ’ + ‘сўз’ компонентларидан тузилган бу термин адабиётларда ‘феъл-боғловчи’[5; 22], ‘боғловчи феъллар’[7; 94] тарзида таржима қилинган. Ўзбек тилшунослигида бундай феълларга нисбатан ‘боғлама’ терминининг мавжудлиги [10; 24] таржимани осонлаштиради.

Синтактик терминлар таркибида 单句 *danju*нинг ‘содда гап’ [5; 22, 31] ва ‘оддий гап’ [7; 8] каби муқобиллари кузатилади.

单句 *danju* > 单 *dan* ‘якка; тоқ; алоҳида, ёлғиз’ + 句 *ju* ‘гап; синтагма’ компонентларидан иборат бу термин ўзбек тилидаги ‘содда гап’ истилоҳига ҳар томонлама мос келади. ‘Оддий гап’ тарзида таржима қилиш жараёнида юқорида ҳисоб сўзларнинг структур типларига нисбатан қўллангани каби, ўзбек тилида ‘оддий’ ва ‘содда’ сўзларининг фарқлари, улардаги терминлашиш хусусияти ҳисобга олиниши лозим.

Хитой тили гап бўлакларидан 补语 *buyu* терминининг ўзбек тилига ўгирилиши баҳсларга сабаб бўлиши мумкин. Ўзбек тилида унга тенг келадиган гап бўлаги мавжуд эмаслиги терминнинг мутаносибини топишга тўсқинлик қилади. Мазкур терминнинг ўзбек хитойшунослигида ‘тўлдирувчи; “бу-юй” хитой тили тўлдирувчисининг бир тури’[5; 4] ва ‘қўшимча элемент’ [7; 28] тарзида берилган таржималари мавжуд.

补语 *buyu* > 补 *bu* ‘бутлаш; тўлдириш’ + 语 *yu* ‘сўз; сўзлар’. Бу термин таржимасида ‘тўлдирувчи’ терминини қўллаш терминология учун салбий ҳодиса. Зеро, икки тушунча учун бир термин (хитой тилидаги 宾语 *binyu* ‘тўлдирувчи’нинг муқобили саналади) қўлланилишига йўл қўйилмоқда. ‘Қўшимча элемент’ терминининг эса мазмун доираси кенг. Қўшимча элемент иероглифга, сўзга ва ҳ.к.ларга хос бўлиши мумкин. 补语 *buyu*лар эса гапда кесимнинг мазмунини тўлдириб келади. Терминнинг моҳиятидан келиб чиқиб уни ‘тўлиқловчи’ деб таржима қилиш мумкин. Гарчи, ‘тўлиқловчи’ термини ўзбек тилшунослигида ишлатилмаса-да, ‘тўлиқсиз гап’, ‘тўлиқсиз ассимиляция’[10; 112-113] терминлари-

нинг ўзбек тилшунослигида мавжудлиги унинг ўзбек тили учун бутунлай ёт сўз эмаслигини кўрсатиб турибди.

Хитой тили бўйича ўзбек хитойшунослари томонидан яратилган луғат, дарслик, ўқув қўлланма, монография ҳамда илмий мақолалар таҳлили хитой тилшунослик терминлари таржималарида тафовутлар борлигини кўрсатади. Таржималардаги фарқлар таҳлил қилинганда асосан қуйидаги камчиликлар кўзга ташланади:

1. Терминлар таржимасида яқдилликнинг йўқлиги. Муаллифларнинг, ҳатто айрим ҳолларда, бир муаллифнинг турли ишларида аynи термин таржимаси учун ҳар хил лексемалардан фойдаланилганлик.

2. Терминларни таржима қилишда манба ҳисобланадиган хитой тили ёки таржима қилинаётган ўзбек тилининг терминлар системасига эмас, балки бошқа тил (рус, араб, инглиз) терминологиялари анъаналарига эргашиш.

3. Терминлашмаган таржима. Ўзбек тилида хитой тилидаги терминга ҳар томонлама мос келадиган муқобили бўлишига қарамасдан уни сўзма-сўз таржима қилиш.

4. Таржима жараёнида термин юзага келган тил (хитой тили) ва унинг ижодкори бўлган халқ (хитой халқи)нинг ўзига хос ментал хусусиятлари ва халқ онгидаги дунё манзарасининг тил воситасида ифодаланишига бўлган ёндашувнинг ўзига хос томонларини ҳисобга олмаслик.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- [1] – Махмудходжаев М.Ҳ., Бекмуратов И.Н. Хитой ёзуви. – Тошкент, 1990.
- [2] – Хасанова Ф. 我 иероглифига доир айрим мулоҳазалар// Ўзбекистонда хитойшунослик: тарих, ҳозирги замон ва келажак. – Тошкент, 2012.
- [3] – Каримов А.А., Ҳидоятова Ш., Аминов Э. Кўрсатилган асар. – Тошкент: Фан ва технология, 2004.
- [4] – Большой китайско-русский словарь (БКРС). – Москва, 1983.
- [5] – Каунбаев М.Т. Хитойча-ўзбекча лингвистик атамалар. – Тошкент, 1993.
- [6] – Каримов А. Хитой тилининг асосий грамматик бирликлари. – Тошкент, 2001.
- [7] – Ҳашимова С., Носирова С. Хитой тили грамматикаси. – Тошкент, 2011.
- [8] – 现代汉语词典(XHCD). – 北京: 商务印书馆, 2005. Xiandai hanyu cidian. – Beijing, 2005.
- [9] – Абдурахмонов Ғ., Шоабдурахмонов Ш., Ҳожиев А. Ўзбек тили грамматикаси. Т.1. Морфология. – Тошкент: Фан, 1975.
- [10] – Ҳожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент, 2002.

[11] – Каримов А. Хитой тилидаги ҳисоб сўзлар: лексик-семантик, структурал ва функционал таҳлил. – Тошкент, 2003.

[12] – Мустафаева С. Хитой тили тилшунослик терминлари тизимининг шаклланиши ва тараққиёт босқичлари. –Тошкент, 2016.

“МАСНАВИЙИ МАЪНАВИЙ” АСАРИДАГИ “ТАЛАБ” ТУШУНЧАСИНИНГ ЎЗБЕКЧА ТАРЖИМАСИ МАСАЛАЛАРИ

Муҳаммадризо АСЛОНИЙ, ТДШУ катта ўқитувчиси, Эрон

Tel: +998 90 8154058 email: mr.aslani@gmail.com

филол. ф. д. **Ойдин ТУРДИЕВА**, ТДШУ доценти, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: 97 763 99 41; e-mail: oydinturdiyeva21@gmail.com

Аннотация. Мазкур мақолада Мавлоно Жалолиддин Румийнинг “Маснавийи маънавий” асарида кенг қўлланилган “талаб” тушунчасини ўзбек тилига таржима қилиш масалалари таҳлил қилинади. Тасаввуфий матнларда “талаб” атамаси фақат луғавий маънода эмас, балки ирфоний, руҳий, ишқий ва метафизик қирраларда ҳам намоён бўлади.

Калит сўзлар. Мавлоно, “Маснавийи маънавий”, талаб, ирфон, тасаввуф, семантик таҳлил

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы перевода термина “талаб”, широко употребляемого в произведении Джалолиддина Руми «Маснавийи маънавий», на узбекский язык. В суфийских текстах этот термин проявляется не только в лексическом значении, но и в духовном, мистическом, любовном и метафизическом аспектах.

Ключевые слова: Мавлана, “Маснавийи маънави”, талаб, ирфан, суфизм, семантический анализ.

Abstract. This article examines the issues related to translating the term “talab,” widely used in Jalal al-Din Rumi’s *Masnavi-ye Ma’navi*, into the Uzbek language. In Sufi literature, the term conveys not only its lexical meaning but also spiritual, mystical, emotional, and metaphysical dimensions.

Keywords: Mawlana, *Masnavi-ye Ma’navi*, talab, irfan, Sufism, semantic analysis.

“Талаб” тушунчаси тасаввуфда сулук йўлидаги илк ва энг асосий қадам бўлиб, Ҳаққа етишиш учун “излаш” ва “ички майл” маъноларини англатади. Барча ирфоний-дидактик асарларда ушбу тушунчага алоҳида ўрин ажратилган. Одатда мўътабар китобларнинг дастлабки бобларида айнан шу масала батафсил муҳокама қилинади. Зеро, аксарият тасаввуфий таснифларда “талаб” тариқат солукининг йўлга киришидаги биринчи босқич сифатида эътироф этилган. Хусусан Абу Наср Саррож

Тусий, Абдурахмон Жомий, Хожа Абдуллоҳ Ансорий, Нажмиддин Розий, Абулмажид Саной, Шайх Шаҳобиддин Сухравардий, Фаридиддин Аттор, Имом Муҳаммад Ғаззолий асарлари шулар жумласидандир. Аммо Мавлоно Жалолиддин Балхий (Румий)нинг “Маснавийи маънавий” асари эса шубҳасиз, тасаввуфий адабиётнинг дурдонаси ҳисобланади.

Мумтоз форс адабиётининг нодир манбаларида “талаб” атамасини ўзбек тилига оддий сўз билан таржима қилиш кўп ҳолларда маъно йўқолишига олиб келади. Шу сабаб таржимон асарнинг маънавий контексти, тасаввуфий манбалари, семантик қатламларини англаши муҳим ҳисобланади.

Масалан, Атторнинг «Мантиқ ут-тайр» асарида “талаб” йўлнинг боши, руҳий уйғониш ва инсоннинг ўзига аслида берилган илҳомни таниши деб тушунтирилса, Ансорий “талаб”ни инсонни дунёвий истаклардан узоқлаштириб, фақат Ҳаққа йўналтирувчи ички чақириқ деб баҳолайди. Мавлоно эса ушбу тушунчани ҳам маънавий, ҳам ишқий, ҳам космологик мазмунда шарҳлайди. “Маснавийи маънавий”да эса “талаб” тушунчаси кўп ҳолларда руҳнинг илоҳий аслига қайтиш истаги, инсонда пайдо бўладиган ички нидо ва безовталиқ, ишқнинг илк ларзаси, маънавий ҳазратга талпиниш. маъноларни билдиради.

Мавлоно таълимотига кўра, “Маснавий”нинг бутун мазмун-моҳияти саналган “Найнома”да асосий мавзу “талаб”дир. Талаб ҳикоясини “най” баён қилади; най рамздир. Най фақат буткул ичи бўшатишган, яъни ичидан тозаланганидан кейингина ҳижрон надоматини тўкмоққа бошлайдики:

بشنو از نی چون حکایت می کند
از جدایی ها شکایت می کند [1]

*Тингла бу найни нола қиладур,
Ажралишлардан ҳикоят қиладур.*

Мавлоно най тилидан келтирган ҳикоят ва шикоят айрилиш қиссасидир. Яъни ориф руҳининг найзордан ажралиб қолгани ва у ўзининг ҳиссий дунё деб аталмиш бу сургунгоҳдан, яъни бадарға қилинган оламдан ўзининг асл манбаи ва бошланғич оламига етмоқни орзу қилади. “Найнома” Маснавийнинг дастлабки қисми бўлиб, найнинг ноласи инсон руҳининг олам азалдан ажралиб, яна аслига қайтиш интилишини англади. Мавлоно талаби руҳнинг ўз манбаига қайтиш ҳаракати,

деб талқин қилади. “Маснавий”нинг учинчи дафтари, 37-қисмдаги мисраларга эътибор қаратамиз:

گر گران و گر شتابنده بود
آنکه جویندهست یابنده بود
در طلب زن دایما تو هر دو دست
که طلب در راه نیکو رهبرست
لنگ و لوک و خفته شکل و بی ادب
سوی او می غیژ و او را می طلب
گه به گفت و گه به خاموشی و گه
بوی کردن گیر هر سو بوی شه [2]

Мавлононинг ақидасича, ҳар қандай солиқ хоҳ секин юрсин ёки тез, охир-оқибат барибир ўз мақсадига етади. Шу боис, доимо талаб йўлида бўлиши керак. Ҳаққа қараб бораётган бу сайр қандай шаклда бўлмасин, ҳатто тартиб-қоидаларга тўла риоя қилинмаган тақдирда ҳам, Ҳақ назарида қабул топиши мумкин. Шундай экан, ҳар қандай ҳолатда ҳам ҳаракат қилгин ва Ҳақнинг офияти ва тажаллийлари орқали Унинг маърифатига эришишга интилгин.

Ўзбек тилида “талаб” сўзи мавжуд бўлса-да, у асосан “хоҳиш”, “истак”, “бирор нарсани талаб қилиш” маъноларида қўлланилади. Тасаввуфий контекстдаги “талаб” эса “руҳий изтироб”, “илоҳий издошлик”, “ишқий уйғониш”, аслга қайтиш интилиши” каби кенг маъноларни қамраб олади. Шунинг учун ўзбекча “изланиш”, “иштиёқ”, “саъй” каби сўзлар бу тушунчани тўлиқ қамраб ололмайди. Таржимада маъно йўқолишига сабаб бўлади.

این رها کن عشق های صورتی
نیست بر صورت نه بر روی ستی
آنچ معشوقست صورت نیست آن
خواه عشق این جهان خواه آن جهان
آنچ بر صورت تو عاشق گشته ای
چون برون شد جان چرایش هشته ای؟
صورتش بر جاست این سیری ز چیست؟
عاشقا وا جو که معشوق تو کیست؟
آنچ محسوسست اگر معشوقه است
عاشقستی هر که او را حس هست
چون وفا آن عشق افزون می کند
کی وفا صورت دگرگون می کند؟
پرتو خورشید بر دیوار تافت
تابش عاریتی دیوار یافت
!بر کلوخی دل چه بندی ای سلیم!
وا طلب اصلی که تابد او مقیم [3]

Мавлононинг хитоби ишқи маъжозийга (ташқи суратга) мубтало бўлган инсонлардир. У айтадики, ҳақиқий маҳбуб сурат

эмас: у на бу дунёга сиғади, на охиратга. Шу сабабдан ҳам дунё ҳам охират сени Ҳақ талабидан тўсиб қўяди. Агар бу маҳбубалар (яъни моддий маҳбублар) ҳақиқий маҳбуб бўлганида, нима учун уларнинг ўлими билан сенинг ишқинг ҳам тугайди? Агар ҳақиқий маҳбуб ҳис этиладиган, кўриладиган махлуқ бўлганида, унда ҳар бир ҳис соҳиби инсон ошиқ ва талабгор бўлар эди. Мавжуд зоҳирӣ нарсалар аслида Парвардигорнинг мутлақ борлигидан бир тажаллийдир. Деворга қуёш нури тушганда у ёруғ бўлиб кўринади бу ёруғлик эса вақтинчалик, қарзга олинган нурдир. Сен нима учун шу қарз ёруғликка дил боғлайсан? Қуёшнинг (Ҳақнинг) ўзига талпин, зеро унинг нурлари абадий ва асилдир. [4;19]

Изланишлар шуни кўрсатадики, “талаб” атамаси ўзбек тилида бир неча таржимавий ечимларни талаб қилади: 1) Сўзма-сўз таржима: “талаб” (аммо бу фақат юзаки маънони беради). 2) Маъновий таржима: “руҳий интилиш”, “илоҳий истак”. 3) Бирикма орқали таржима: “аслга қайтишга бўлган ички чақириқ”. 4) Термин сифатида таржимасиз қолдириш: “талаб (тасаввуфий маънода)”

Илмий жиҳатдан энг мақбул ечим атамани таржима қилмасдан, изоҳ билан қўллаш. Мавлоно матнларида “талаб” тушунчаси фақат руҳий изланишни эмас, балки ишқнинг ҳаракатини, банданинг ўз аслига қайтиш эҳтиёжи, инсоний норасозлик ортидаги маънавий чақириқни ифодалайди. Шунинг учун таржимада фақат бир сўз билан ифода қилиш имконсиз.

Хулоса қилиш мумкинки, “Маснавий”даги “талаб” тушунчаси ўзбек тилига таржима қилишда бир қанча семантик, услубий ва ирфоний қийинчиликларни келтириб чиқаради. Ушбу атама оддий луғавий сўз эмас, балки тасаввуфий-маърифий тушунча бўлгани учун ўзбек тилида таржима қилинмасдан, изоҳ билан қўлланилгани мақбул. Бу эса асарнинг руҳий ва маънавий мазмунини сақлаб қолиш имконини беради. Мақолада келтирилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, “талаб” атамаси ўзбекча таржимада махсус термин сифатида мустаҳкамланиши лозим.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar1/sh1>
2. <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar3/sh37>
3. <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar2/sh18>
4. بررسی «طلب» در مثنوی مولانا. محمدرضا اصلانی

ОПЫТ ПЕРЕВОДА МАЛОЙ ПРОЗЫ КОРЕЙСКОЙ ПИСАТЕЛЬНИЦЫ ПАК КЁННИ (1926-2008) НА ПРИМЕРЕ ТРЕХ РАССКАЗОВ, НАПИСАННЫХ В СЕРЕДИНЕ XX ВЕКА

*Инна ЦОЙ, канд.филол.наук, Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург, Россия,
Тел: +7 951-640-61-37, E-mail: i.tsoy@spbu.ru*

Аннотация. Мақолада корейс адибаси Пак Кённининг уч ҳикояси таржимаси ҳақида сўз боради. Эътибор мазмун эмас, балки ифода планига қаратилади.

Kalit so'zlar: Пак Кённи, корейс ҳикоялари, қисқа наср, таржима стратегиялари, диалектизмлар.

Аннотация. В данной статье речь идет об опыте перевода трех рассказов известной корейской писательницы Пак Кённи. Акцент будет сделан на план выражения, а не на план содержания.

Ключевые слова: Пак Кённи, корейские рассказы, малая проза, переводческие стратегии, диалектизмы.

Abstract. The paper discusses the experience of translating three short stories by the renowned Korean writer Pak Kyongni. The focus is on the plane of expression rather than the plane of content.

Keywords: Pak Kyongni, Korean short stories, short prose, translation strategies, dialect words.

В Республике Корея все знают Пак Кённи как автора 20-томного исторического романа-эпопеи «Земля», который был переведен на многие европейские языки, в том числе первых два тома и на русский. Ее знают, как автора романов, рассказов и эссе, а также по ее поэтическим сборникам. Для писательницы ключевыми становятся такие понятия, как «время», «жизнь», «воспоминания», «память». В своем эссе «С палкой в руке» Пак Кённи пишет следующее: «Иногда уверенной рукой, но в полном отчаянии я вырезаю кусочки воспоминаний из жизни или примешиваю их в растопленном виде к туманному вымыслу, и они становятся путеводной нитью, за которую цепляется моё воображение – в этом, вероятно, и заключается писательский труд...» [1,40].

Благодаря литературно-художественному проекту, инициированному Диалогом Россия-Республика Корея в 2024 году, мне удалось принять участие в коллективной работе в качестве одного из переводчиков и поработать с тремя рассказами писательницы, которые были опубликованы в сборнике рассказов «Эпоха неверия» (2021): «Черное – это черное, белое – это белое

(1956)», «Мрачные времена (1958)», «Болезнь, которую не излечить и лекарством (1968)» [2]. Полагаю, что не будет преувеличением утверждать о том, что рассказы, представленные к переводу, – это полезный источник знаний о корейской повседневности и исторических перипетиях того периода, это мастерские психологические описания отдельно взятых людей, переживающих душевную травму в силу каких-либо объективных и субъективных обстоятельств.

К настоящему времени на русский язык переведены следующие произведения Пак Кённи: роман «Дочери аптекаря Кима» (2011, пер. Д.И. Капарушкиной), роман «Земля» (первый том вышел в 2017, второй том – в 2019, пер. М.Т. Пака), 25 стихотворений в сборнике «Изумленное сердце» (2020, пер. А.А.Гурьевой, М.В.Солдатовой и Ро Чжи Юн, Е.А. Похолковой). Также есть перевод одного рассказа в сборнике «Золотая птица Гаруда» (1994, пер. В.М.Тихонова). А 6 декабря с. г. перевод упомянутого сборника будет представлен Издательством СПбГУ на книжной ярмарке Non-fiction в Москве. Очевидно, что художественный перевод предполагает знание и владение набором различных переводческих стратегий. По словам Я.В. Усачевой, «сталкиваясь с особенностями двух культур, переводчик должен не только четко представлять себе их различия, но уметь максимально точно передать информацию от носителя одной культуры носителю другой. Несомненно, стратегии и приемы художественного перевода меняются в зависимости от господствующей на данный момент парадигмы в теории и практике перевода» [3, 250].

На мой взгляд, конкретно в этой ситуации выбор той или иной стратегии определяется некоторым рядом факторов: место и роль литератора (Пак Кённи) в истории корейской литературы, общий исторический и социальный контекст: когда и при каких обстоятельствах личной жизни были написаны выбранные произведения; специфика авторского стиля и пр. Например, в рассказах и романах Пак Кённи герои зачастую говорят на диалектах южных провинций, и перед переводчиком стоит непростая задача передать колорит и красочность диалогов. Здесь, как правило, появляется дискуссионный вопрос, целесообразно ли стилизовать речь и диалоги персонажей под деревенский говор русской глубинки или провинции, или это будет выглядеть чересчур нарочито и искусственно [4, 103]. Иначе го-

воря, в случае с литературным наследием Пак Кённи без учета целостного контекста и фактов из биографии писательницы работать над переводом ее рассказов и романов представляется весьма непростой задачей. По сути, вся проза, вышедшая из-под пера автора – это в буквальном смысле живая история Кореи, и Пак Кённи является непосредственным очевидцем и свидетелем тех событий, речь о которых идет в ее произведениях. Сюжеты многих рассказов взяты из реальной жизни писательницы и осмысляются в пространстве художественной литературы. Такой подход к пониманию сути художественного произведения можно назвать литературоведческой точкой зрения. При работе над переводом стоит также упомянуть и о полезности поиска и использования наглядного материала. Во многих случаях ‘визуализация’ повседневности и быта определенного исторического периода помогает при передаче тех или иных культурных реалий. Языковые обозначения, отражающие уклад жизни, традиции, особенности менталитета, часто представляют определенную сложность в межкультурной коммуникации, то есть перевод реалий является одной из сложнейших переводческих компетенций, что требует осознания важности профессиональной переводческой подготовленности [5,375-379].

Лингвистический же принцип перевода прежде всего предполагает воссоздание формальной структуры подлинника [6,49]. Переводческое искусство может быть представлено в виде следующего процесса: художественное произведение воздействует на переводчика, который, со своей стороны, проявляет к нему определенное эмоциональное отношение; в результате взаимодействия этих факторов – объективного и субъективного – в сознании переводчика оформляется то или иное восприятие данного произведения, в соответствии с которым и создается перевод [6, 49].

Общее для всех взятых на перевод рассказов – перескакивание с прошедшего на настоящее время и наоборот («здесь и сейчас»); часто встречающиеся термины родства (조카며느리, 이모, 육촌 언니, 상전 아씨...우리집 남정네, 성님...); слова, указывающие на быт того времени (뒷간, 헛간, 광, 부엌, 누각, 노루장...). Примечательно, что в оригинальном издании сборника на корейском языке для самих же носителей языка в конце помещен толковый словарь вышедших из употребления слов и словосочета-

ний, заимствований из японского языка. В рассказе «Черное – это черное, белое – это белое» даны, например, такие лексические единицы: 게적지근하다, 공소(空)하다, 복안, 초미. В рассказе «Мрачные времена» - следующие слова: 쓰봉, 복마전, 수부(受付), 와이로, 딱따기꾼. В третьем рассказе – «Болезнь, которую не излечить и лекарством» указаны следующие слова и словосочетания: 등지개, 육레, 솟정, 눅다, 사류(士), 다구지다, 초지장, 서느름, 매착, 열상, 실이 노이 되도록, 혼연스럽다, 유만부득, 지천, 인종 и др. Третий рассказ – самый колоритный, автор использует множество диалектизмов со своими лексическими и грамматическими особенностями, есть интересные выражения (впоследствии этот рассказ войдет в первую часть романа «Земля»). Ниже приведу отдельные примеры переводческой работы:

1. Название 흑흑백백	Черное – это черное, белое – это белое
... 실로 게딱지(букв. панцирь краба) 만 한 장안이로군, 세상이란 넓고도 좁은 거야, 하며 쓰게 웃는다. ...	... Лишь подумал про себя, что мир тесен, раз она оказалась здесь, в этом месте.

2. Название 암흑 시대	Мрачные времена
В тексте встречаются буквенные обозначения группы крови – АВ, О, В	(в тексте переводчиком добавлена постраничная сноска) В Южной Корее, как и в некоторых других странах, принято буквенно-цифровое обозначение групп крови – О (I), А (II), В (III), АВ (IV). Примеч. пер.
...혈액은행과 백인제 병원에는 B 형과 O 형이 없었어요.	(в тексте переводчиком добавлена постраничная сноска) В 1946 году доктор Пэк Инчже пожертвовал все свое состояние на создание больницы Пэк – первого частного госпиталя для простых граждан, заложив основу для сегодняшнего медицинского Центра при университете Инчже, — больницы Пэк. Сегодня при университете Инчже работают пять больниц, расположенных в

	пяти разных городах. <i>Примеч. пер.</i>
“무엇 때문에 내 집에 왔습디까! 무엇 때문에 내 집에 왔습디까! 무슨 대천지원수 (букв. <i>враг великой помощи Неба и Земли</i>) 가 졌습디까!” 신이 오른 무녀처럼 어머니는 몸을 흔든다.	– <i>Зачем ты пришел в наш дом? Зачем ты пришел в наш дом? Что за великая обида снизошла на нас? – она качалась, как одержимая.</i>

3.Название 약으로도 못 고치는 병	Болезнь, которую не излечить и лекарством
용이는 (우리집 남정네) 월선이한테 칠성이 영팔이 Культурная специфика -네 vs -댁 죽림댁 거북이네	Перевод имен без добавления вокативного маркера [이] Ён Вольсон Чхильсон Ёнпхаль Родом из деревни Чунним (из дома семьи, проживающей в этой деревне) Семья Кобука
“얼마나.” “백 량.” “실성한 소리 하네. 백 량이 뉘집 애 이름인가?” “값으로 따지믄 천 냥 만 냥도 더 돼요.”	— <i>И на сколько?</i> — <i>На сотни лян...</i> — <i>Да ты бредишь. Сотня — это тебе не имя ребенка.</i> — <i>Если оценивать украденное у меня в деньгах, то ограблен я не меньше чем на тысячу, а то и больше, чем на десять тысяч лян.</i>
“복받게 밥도 묵는다. 턱이 없나. 어찌 그리 밥을 칠칠 흘리노.”	— <i>Посмотреть, как ты ешь — будто за счастьем гонишься. Что у тебя, подбородка нет? Почему все мимо рта течет?</i>
“머 어찌구 어째요! 그년 말을 와 내가 못 할 기요! 옥황상제 딸이라서 말 못 할 기요! 나랏님의 딸이라서 말 못 할 기요! 수챗구멍의 구중물같이 더러운 년을 똥파리같이 아무나 붙어묵는	– <i>Что ты сказал?! Почему это я не могу говорить о ней?! Она что — дочь Великого Нефритового Императора, чтобы нельзя было о ней говорить? Она что – государева дочка, чтобы я не могла произнести ее имя? Да это просто грязная девка, похожая на сточную воду, грязная девка, которая, как</i>

더러운 년을, 잡신이 붙어서 사내들 간을 내어 묵는 그녀의 말을 와 내가 못 할 기요!”	<i>навозная муха, прилипает ко всему и питается этим. Почему это я не мо- гу говорить о девке, к которой при- лип нечистый дух, и она, вытас- кивая у мужчин печень, поедает ее?</i>
“아이고 그녀의 입술 끝에 붙은 말을 믿고 내가 속았네. 밤길을 터덕터덕 그냥 돌아오다니, 슬개 빠진 이년아! 소나무 죽은 구신이라도 유만부득이지. 아이고 분해라, 원통해라! 하다 못해 그녀의 다리몽댕이라도 뿌질러놓고 왔음 이렇게 원통할까.”	<i>– Ох, а я-то поверила словам этой дряни и обманулась. Ни с чем вер- нулась ночной дорогой домой, как трусливая дура! Да легче пове- рить в то, что сосна — это мертвый призрак! Ох, как же горько и досадно! Сломала бы ей ногу, и то не было бы так обидно.</i>

В заключение можно сказать, что своим творчеством Пак Кённи демонстрирует образец подлинного гуманного отношения к жизни, ко всем ее составляющим. Для нее литература – это образ жизни, а жизнь – это ее литературное творчество. Пак Кённи сохраняет и показывает лучшие культурные традиции корейского народа, посредством колоритного языка знакомит с особенностями корейского образа мышления [1, 63].

Список использованной литературы

- [1] - Жизнь и творчество Пак Кён Ри «как широкое и глубокое море...» // Диалог Россия-Республика Корея (ДРРК), Сеул, 2017. – 184 с.
- [2] - 박경리 중단편선. 불신시대. 문학과지성사. 서울, 2021. 27-46 쪽, 47-90 쪽, 258-302 쪽. Пак Кённи. Сборник повестей и рассказов «Эпоха неверия». Мунхакквачисонса. Сеул, 2021. С. 27-46, 47-90, 258-302.
- [3] - Усачева Я.В. Языковая картина мира и подходы к анализу оригинала и перевода художественного произведения // Новый филологический вестник. 2017. №3(42). С. 250.
- [4] - Цой И.В. Проблемы перевода современной корейской прозы на русский язык // VIII Форум переводоведов (материалы международной научно-практической конференции). Ташкент, 14 декабря 2024 г. С. 103.
- [5] - Пивоварова Е. В., Санжарова И. Э. Лингвокультурологическая компетентность как основа адекватного перевода реалий // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2018. № 5(83). Ч. 2. С. 375-379.
- [6] - Алимова М.В. Особенности и основные критерии перевода художественного текста. Кафедра общего и русского языкознания. Российский университет дружбы народов. С. 49.

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING EKVIVALENTLIK MEZONLARI ASOSIDA TAHLILI ("DARICHALAR" ASARI MISOLIDA)

Nilufar HODJAYEVA, TDSHU PhD, dots. Toshkent, O'zbekiston.

Tel: 94 644 27 99; E-mail: nilufarkhodjaeva@mail.ru

Iroda FATXUTDINOVA, TDSHU tayach doktoranti, Toshkent, O'zbekiston. Tel:

90 918 22 18; E-mail: iroda_fatxutdinova@tsuos.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada hind tilidagi frazeologizmlarning o'zbek tilidagi ekvivalentlarini aniqlash jarayonida tarjimon tomonidan qo'llanilgan semantik muvofiqlik, madaniy moslashtirish, stilistik uyg'unlik va konnotativ yuklama mezonlariga asoslangan yondashuvlar tahlil etiladi. Tadqiqotda ekvivalentlikning mazmuniy, madaniy hamda badiiy qirralari o'rganilib, tarjima amaliyotida matnning tabiiyligi va o'quvchiga yaqinligini ta'minlovchi omillar ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: *tarjimashunoslik, frazeologik ekvivalentlik, semantik muvofiqlik, madaniy moslik, stilistik uyg'unlik, konnotativ yuklama.*

Аннотация. В данной статье анализируются подходы переводчика к определению узбекских эквивалентов хинди-язычных фразеологизмов на основе критериев семантического соответствия, культурной адаптации, стилистической гармонии и коннотативной нагрузки. В исследовании рассматриваются содержательные, культурные и художественные аспекты эквивалентности, а также освещаются факторы, обеспечивающие естественность перевода и его близость читателю на научной основе.

Ключевые слова: *переводоведение, фразеологическая эквивалентность, семантическое соответствие, культурная адаптация, стилистическая гармония, коннотативная нагрузка.*

Abstract. This article examines the translator's approaches to identifying Uzbek equivalents of Hindi phraseological expressions based on the criteria of semantic correspondence, cultural adaptation, stylistic harmony, and connotative meaning. The study explores the semantic, cultural, and artistic dimensions of equivalence and highlights the factors that ensure naturalness in translation and closeness to the reader within a scholarly framework.

Keywords: *translation studies, phraseological equivalence, semantic correspondence, cultural adaptation, stylistic harmony, connotative meaning.*

Tarjimashunoslikda frazeologik birliklarning ekvivalentini aniqlash jarayoni tarjimonning lingvistik bilimlari, madaniy sezgirliги hamda stilistik mahoratini sinovdan o'tkazadigan murakkab vazifalardan biridir [12,783]. Xususan, hindiy tilidagi leksik birliklarni o'zbek tiliga tarjima qilishda ekvivalent tanlash faqat semantik

moslikni emas, balki madaniy konnotatsiyalarni ham hisobga olishni talab etadi.

Mazkur tadqiqotda hind tiliga xos ayrim leksik birliklarning o'zbek tiliga tarjima jarayoni tahlil qilinadi. Shu bilan birga, tarjimonning ekvivalent tanlashdagi yondashuvi, uslubiy qarashlari va ijodiy mahorati baholash ob'ekti sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot materiali sifatida Bhisham Sahniyning "Jharokhe" [13] (Ansoriddin Ibrohimov tarjimasi "Darichalar" [4]) qissasida uchraydigan frazeologik birliklar tanlangan. Ushbu birliklarning o'zbek tiliga tarjimasi hamda ekvivalent tanlash jarayonida qo'llangan stilistik va semantik yondashuvlar ilmiy tahlilga tortildi. Metodologik asos sifatida qiyosiy tahlil usullari qo'llanib, frazeologik birliklarning semantik mazmuni, madaniy konnotatsiyasi va stilistik ta'siri aslyatga qiyoslab o'rganildi. Bundan tashqari, maqolani tayyorlashda nazariy asoslarni Xamidov X, Rahmatullayev Sh; Sunil Sharma hamda tarjimada semantik va stilistik ekvivalentlikka bag'ishlangan Tareq Ali Eadaros Assaqaf, P. Nyumark va Taberlarning maqolalaridan foydalanildi.

Tarjimada ekvivalentlikka erishish jarayoni lingvistik muvofiqlik doirasidan ancha keng bo'lib, u madaniy sezgirlik, kontekstual idrok va kommunikativ strategiyalarni o'zaro uyg'unlashtirgan fanlararo metodologik yondashuvni talab etadi. Bu yondashuv tarjima faoliyatini nafaqat til darajasida, balki madaniyatlararo muloqot kontekstida ham samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Nazariy modellarning konseptual tahlili shuni ko'rsatadiki, ekvivalentlik - bu statik muvofiqlik emas, balki tarjimonning idroki, madaniy kompetensiyasi va stilistik sezgirligiga tayangan dinamik jarayondir. Ushbu jarayon konnotativ ma'nolarni, stilistik qatlamlarni va kontekstual nuanslarni hisobga olgan holda, asl matn va maqsadli til o'rtasida semantik muvozanatni ta'minlashga qaratilgan. Shu bois, zamonaviy tarjimashunoslikda ekvivalentlik tamoyili tarjima sifatini oshirish, madaniyatlararo muloqotni samarali ta'minlash, kommunikativ samaradorlikni kuchaytirishda markaziy hamda nazariy asos sifatida talqin etiladi. Bu tamoyil tarjimon faoliyatining nafaqat lingvistik transformatsiya, balki ma'no yaratish va madaniy vositachilik sifatida ko'rish imkonini beradi [8,284].

Frazeologik birliklar oddiy so'z birikmalaridan tubdan farq qiladi. Ular ko'chma ma'noni ifodalovchi turg'un til birliklari sifatida nutq jarayonida semantik va stilistik vazifalarni bajaradi. Sh. Rahmatullayev o'z asarlarida frazeologik birliklarni "frazeologizm"

yoki “frazeologik birlik” atamaları bilan ifodalash mumkinligini qayd etadi. U, shuningdek, bu til birligini leksema va morfema terminlariga oʻxshash tarzda “frazema” deb atashni maʼqul koʻradi. [1,420] Sh. Rahmatullayevning taʼkidlashicha, frazema kamida ikki leksemaning birikmasidan tashkil topadi va shu jihati bilan mustaqil til birligi sifatida ajralib turadi. [2,6]. Frazeologik maʼno doirasi leksik maʼno doirasiga qaraganda ancha keng va murakkab boʻlib, koʻproq semantik qatlamlarni qamrab oladi. [2,12]. X.Xamidovning fikricha, uzoq davom etgan tadqiqotlar natijasida, xususan turkiy tillarning frazeologik qatlamini oʻrgangan rus va oʻzbek tilshunoslari hamda turkshunoslar aniq ilmiy mezonlarga tayangan holda, frazeologik birlik sifatida barcha turgʻun shakllarni emas, balki ularning muayyan qismini - turgʻun iboralarni tan oladilar. [5,9]. Hind tilshunoslari ham frazeologik birliklarni barcha turgʻun shakllar sifatida emas, balki koʻproq idiomatik va metaforik iboralar sifatida koʻradilar. Sunil Sharma taʼkidlaydiki, hind tilidagi frazeologizmlar “muzlagan” birliklar emas, balki madaniy va ijtimoiy tajribaga asoslangan motivatsiyalangan ifodalardir. Ular koʻpincha metaforik konseptlarga tayangan boʻlib, jamoaviy tajriba va madaniy konnotatsiyani aks ettiradi. Shu bois frazeologizmlarni faqat grammatik turgʻunlik mezoniga koʻra emas, balki madaniy va semantik motivatsiya asosida baholash zarur [14,162]. Sunil Sharmaning qarashlari ilmiy jihatdan asosli boʻlib, frazeologizmlarni tahlil qilishda semantik hamda madaniy motivatsiyani inobatga olish muhimligini koʻrsatadi. Bunday yondashuv faqat hind tiliga emas, balki oʻzbek va boshqa tillardagi frazeologik qatlamni oʻrganishda ham samarali qoʻllanilishi mumkin. Demak, hind tilshunoslari ham Rahmatullayev fikriga yaqin tarzda, frazeologik birlik sifatida hamma turgʻun shakllarni emas, balki idiomatik, obrazli va madaniy jihatdan motivatsiyalangan iboralarni tan olishadi. Frazeologik birliklar til tizimida nafaqat leksik-semantik, balki madaniy-semiotik ahamiyatga ham ega boʻlib, tarjima jarayonida ularni ekvivalent tanlash masalasi alohida ilmiy muammo sifatida koʻriladi. Frazeologizmlar qoʻllanilganda, matnning semantik boʻyoqdorligi ortadi, obrazlilik kuchayadi va ifoda yanada taʼsirchan tus oladi. Shu bois tarjimonning frazeologik ekvivalent tanlashdagi mahoratini quyidagi koʻrsatkichlar orqali baholash mumkin:

Semantik muvofiqlik [7,106]: Asliyatdagi iboraning maʼnosi tarjima ekvivalentida toʻliq aks etganmi? *Madaniy moslik [11]:* Ibora-

ning madaniy konnotatsiyasi saqlanganmi? *Stilistik uyg'unlik* [10]: Matnning umumiy uslubiga mos keladimi? *Konnotativ yuklama* [9,140]: Iboraning hissiy va obrazli ta'siri tarjima tilida qay darajada ifodalangan? B.Sahniyning "Jharokhe" asaridan: "तू हर बात में टाँग नहीं उड़ाया कर! (tu har baat mei taange nahi uraaha kar!) (13,45)" iborasi literal "*Sen bir gapga oyoqni suqma!*" degan metaforik tasvirga ega bo'lib, tarjimon buni "Darichalar" asarida "*Sen har narsaga aralashverma*" deb tarjima qilgan. Ushbu iborani yuqoridagi mezonlarga ko'ra muvofiqlik darajasini tahlil qilamiz:

1. *Semantik muvofiqlik*. "हर बात में टाँग नहीं उड़ाया" (har baat mei taanga nahi uraaya- "*oyoqni suqmaslik*") o'zbek tiliga "birovni ishiga aralashish", "*to'sqinlik qilish*", *salbiy ma'noda "boshni tiqish" "burnini suqish", "tumshug'ini suqish"* [3,113] kabi frazeologik ekvivalentlar orqali tarjima qilinadi. Bu yerda "har narsaga aralashmaslik" iborasi asliyatga semantik jihatdan to'liq ekvivalent bo'ladi, chunki u ham ma'no jihatidan "o'zganing ishiga aralashmaslik"ni anglatadi.

2. *Madaniy moslik*. Hindiy tilidagi bu ibora xalq orasida keng qo'llanadigan, ko'proq og'zaki nutqda ishlatiladigan frazeologizm sanaladi. O'zbek tilida bunga mos ekvivalent "*oyoqni suqish*" degan ibora mavjud emas, shuning uchun tarjimon "har narsaga aralashverma"ni tanlagan. Bu madaniy moslashtirishning to'g'ri usuli. O'zbek tilidagi "har narsaga burunni suqish, aralashish" iborasi ham xalq orasida ko'p ishlatiladigan, madaniy jihatdan tanish va salbiy ifoda sanaladi. Har ikkisi ham kundalik hayotiy tajribaga asoslangan metafora bo'lib, madaniy konnotatsiyani saqlab qoladi.

3. *Stilistik uyg'unlik*. Tarjimon so'zma-so'z tarjimadan voz kechib, matnning umumiy uslubiga mos bo'lgan xalqona, jonli ifodani tanlagan. "Har narsaga aralashish" iborasi badiiy matnda tabiiy va o'quvchiga yaqin eshitiladi, sun'iylik anglashilmaydi.

4. *Konnotativ yuklama*. "हर बात में टाँग नहीं उड़ाया" (har baat mei taanga nahi uraay) iborasi obrazli va hissiy kuchga ega: kishilarning "birovni ishiga aralashish" tasviri kuchli bezovtalikni ifodalaydi. O'zbekcha tarjimasida ham hissiy jihatdan kuchli, birovni ishiga aralashish, salbiy ma'noda o'ziga tegishli bo'lmagan gapga suqilishni ifodalaydi. Konnotativ ta'sir o'zbek tilida ham to'liq saqlangan, obrazlilik yo'qolmaganligi kuzatildi.

Yana bir misolni tahlil qilamiz: घर भर में चुप्पी छाई है। So'zma-so'z tarjima: "*Butun uyda sukunat hukm surmoqda*". Tarjimon: "*Bu-*

tun uy suv quygandek jim-jit”. Mazmun jihatidan ikkalasi ham to’liq semantik ekvivalent bo’lib, “uyning mutlaq sukunatini” ifodalaydi. Tarjimon so’zma-so’z emas, balki obrazli ekvivalentni tanlagan, lekin asosiy ma’no - “uyda mutlaq jimlik” - saqlangan. *Stilistik uyg’unlik jihatidan*: hindiy matn oddiy, neytral uslubda berilgan. O’zbekcha variant esa xalqona va badiiy ohangga ega: “suv quygandek jim-jit” iborasi o’quvchiga jonliroq, tabiiyroq eshitiladi. Bu stilistik moslashtirish matnga badiiy kuch qo’shadi va o’quvchiga yaqinlashtiradi. *Madaniy moslik*: hindiy tilida चुप्पी “chuppi” (sukunat) iborasi oddiy xalq nutqida ham keng qo’llanadi. O’zbek tilida esa “suv quygandek jim-jit” iborasi xalq orasida keng tarqalgan metafora bo’lib, madaniy jihatdan tanish va tabiiy. Shu bois tarjimon madaniy moslashtirish orqali o’zbek o’quvchisiga tanish bo’lgan obrazni tanlagan. *Konnotativ yuklama*: asliyat matnida ibora neytral, faqat jimlikni bildiradi, tarjimada esa obrazli va hissiy jihatdan kengroq: “suv quygandek” tasviri mutlaq sukunatni kuchliroq his ettiradi, o’quvchida vizual va hissiy ta’sir uyg’otadi. Demak, konnotativ jihatdan o’zbekcha tarjima asliyatdan ham ta’sirchanroq bo’lib chiqqan. Tarjimon so’zma-so’z tarjimadan voz kechib, semantik mazmunni saqlagan holda, o’zbek o’quvchisiga yaqinroq bo’lgan stilistik va madaniy ekvivalentni tanlagan. Natijada, konnotativ ta’sir kuchaygan va matn badiiy jihatdan boyitilgan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tarjimada ekvivalentlikka erishish jarayoni faqatgina so’zning lug’aviy ma’nosini topish bilan cheklanmaydi. Unda iboraning madaniy konnotatsiyasi, matndagi vazifasi va o’quvchi uchun tushunarli bo’lishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir til o’ziga xos xalqona ifodalar tizimiga ega bo’lgani uchun tarjimonlar ma’nodosh, madaniy jihatdan tanish va tabiiy ekvivalentlarni izlashlari zarur. Shuning uchun ham tarjimada faqat semantik moslikni emas, balki madaniy, stilistik va konnotativ jihatlarni ham hisobga olish lozimligi ta’kidlandi. Ana shunday yondashuvlar natijasida tarjimalar tabiiylikka erishadi, o’quvchiga yaqin bo’ladi va badiiy ta’sirchanlikni to’liq ta’minlaydi degan fikrdamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

[1] – Sh. Rahmatullayev., Hozirgi o’zbek adabiyoti: darslik. – T.: Universitet, 2016. – B.420.

[2] – Sh. Rahmatullayev., O’zbek tilida fe’l frazemalarning bog’lashuvi. – T.: Universitet, 1992. – B.6.

[3] – Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov., O’zbek tili frazeologik lug’ati. – T.: G’. G’ulom nashriyoti, 2022. – B.113.

- [4] – A. Ibrohimov., Darichalar. – T.: “Raduga” nashriyoti, 1983.
- [5] – X.Xamidov., Turk tilida frazeologizmlarning yuzaga kelishi, ma’no va grammatik xususiyatlari. – T.: TDSHU, 2019. – B.152.
- [6] – N. Khodjaeva., (2019). Semantics of kinship terms as a form of address in Uzbek translations of Premchand. Theoretical and Applied Science, (8), 107–110.
- [7] – I. Fatxutdinova., Tarjimada semantik ekvivalentlik darajasining ahamiyati. Sharqshunoslik. ISSN 2181-8096. 2025, № 1. – P.106.
- [8] – I. Fatxutdinova., Tarjimada ekvivalentlik yondashuvlarining konseptual tahlili. Komparativistika. 2025. Vol.2, № 4(8). – B.284–295.
- [9] – I. Fatxutdinova., Tarjimada ekvivalentlikning muloqot maqsadini ifodalash vositasi. Oriental Renaissance xalqaro ilmiy jurnali. ISSN 2181-1784. 2021. – B.140–149.
- [10] – P. Newmark., A Textbook of Translation. Shanghai Foreign Language Education Press, 1988. – P.280.
- [11] – E.A. Nida, C. R. Taber., The Theory and Practice of Translation. Netherlands: E. J. Brill, Leiden, 1982.
- [12] – Assaqaf, Tareq Ali Eadaroos. Adaptation as a Means of Translation. IJSR. ISSN: 2319-7064. Volume 5 Issue 1, January 2016. – B.783.
- [13] - भीषम साहनी. झरोखे. नवीन शाहदरा, नई दिल्ली, 1983. – 131.
- [14]- Sharma, Sunil. Happiness and metaphors: a perspective from Hindi phraseology. Phraseology Journal, 2017. De Gruyter Brill. DOI: 10.1515/phras-2017-0009. YoP 2017; 8: 161–180.

FORS, O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARI CHOG‘ISHTIRMASIDA LAKUNAR EMONIMLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

PhD. Nargiza ISMATULLAYEVA, TDSHU dotsenti

Hulkar MUROTOVA, TDSHU magistranti

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot fors, o‘zbek va ingliz tillari chog‘ishtirmasida lakunar emonimlarning lingvokulturologik va semantik xususiyatlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda emotsional holat va kechinmalarning til orqali ifodalanishida yuzaga keladigan lakunarlik hodisasi milliy-madaniy tafakkur, qadriyatlar tizimi hamda emotsional konseptualizatsiya bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganiladi. Fors, o‘zbek va ingliz tillaridagi emonimlar qiyosiy tahlil asosida aniqlanib, ularning to‘liq ekvivalenti mavjud bo‘lmagan holatlari semantik bo‘shliqlar sifatida talqin qilinadi. Natijalar lakunar emonimlarning har bir tilda o‘ziga xos emotsional, kognitiv va madaniy motivatsiyaga ega ekanini ko‘rsatadi hamda tarjima jarayonida bu birliklarni adekvat ifodalashda kontekstual va pragmatik strategiyalarning muhimligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: lakunar emonimlar, emotsional leksika, qiyosiy tilshunoslik, lingvokulturoloik tahlil, semantik bo'shliqlar, emotsional konseptualizatsiya, tarjima usullari.

Аннотация. Данное исследование посвящено анализу лингвокультурологических и семантических особенностей лакунарных эмонимов в сравнительном аспекте персидского, узбекского и английского языков. В исследовании рассматривается феномен лакунарности в языковом выражении эмоциональных состояний и переживаний в тесной связи с национально-культурным мышлением, системой ценностей и эмоциональной концептуализацией. Эмонимы в персидском, узбекском и английском языках выявляются на основе сравнительного анализа, а случаи отсутствия полного эквивалента интерпретируются как семантические лакуны. Результаты показывают, что лакунарные эмонимы в каждом языке обладают специфической эмоциональной, когнитивной и культурной мотивацией, а также подчеркивают важность контекстуальных и прагматических стратегий для адекватного воспроизведения этих единиц в переводе.

Ключевые слова: лакунарные эмонимы, эмоциональная лексика, сравнительная лингвистика, лингвокультурологический анализ, семантические лакуны, эмоциональная концептуализация, стратегии перевода.

Abstract. This study is devoted to the analysis of the linguistic and linguocultural features of lacunar emonyms in a comparative perspective of the Persian, Uzbek, and English languages. The research examines the phenomenon of lacunarity in the linguistic representation of emotional states and sensory experiences in close connection with national and cultural cognition, value systems, and emotional conceptualization. Based on a comparative analysis of emonyms in Persian, Uzbek, and English, cases lacking full semantic equivalents are identified and interpreted as semantic gaps. The findings demonstrate that lacunar emonyms in each language are characterized by distinct emotional, cognitive, and cultural motivations, and emphasize the importance of contextual and pragmatic strategies in achieving adequate representation of these units in translation.

Keywords: Lacunar emonyms, Emotional lexicon, Comparative linguistics, Linguocultural analysis, Semantic gaps, Emotional conceptualization, Translation methods.

Har bir til insonning ichki dunyosini o'ziga xos tarzda tasvirlaydi. Hissiyotlarni ifodalovchi so'zlar ham shunchaki leksik birlik emas, ular xalqning ruhiyati, madaniy tajribasi va tarixiy qarashlarining mazmuniy yig'indisidir. Shu sababli ikki tilning emotsional maydonini solishtirish nafaqat lingvistik, balki kognitiv va madaniy tadqiqotdir.

Lakuna bu lotin tilida "bo'shliq" degan ma'noni anglatib, tilshunoslikka termin sifatida XX asrning ikkinchi yarmida fransuz tilidan kirib

kelganligi aniqlandi. Lakuna biron bir xalqning konseptlar majmuida tushuncha sifatida mavjud bo'lsa-da, lekin o'z ifodasini leksik shaklda topmagan holatlarda voqelanadi. Lakuna ikki til qiyosida kuzatilib, bir tildagi bir muayyan bir so'z ikkinchi tilda erkin so'z birikmasi shaklida o'z aksini topadi [1].

Affektiv kechinmalarni ham, emotsional holatlarni ham til vositasida ifodalash uchun (hislar va emotsiyalarning o'zidan farqli ravishda) "emonim" termini qo'llanilgan [2, 8]. Mazkur termin emotsional tajribaning bevosita psixik hodisa sifatidagi ko'rinishini emas, balki uning lingvistik ifodasini, ya'ni emotsiya va his-tuyg'ularni nomlash va verbalizatsiya qilishga xizmat qiluvchi birliklarni anglatadi.

Emonimlarning lakunarligi borasida S.Yu.Perfilyevaning ta'kidlashicha, nafaqat "emotsiya" tushunchasining umumiy rod kategoriyasi aniqlanmagan, shuningdek, ushbu hodisaning parametrik xususiyatlari ham noaniqdir, ya'ni ularning barqarorligi yoki o'zgaruvchanligi, tug'ma yoki orttirilganligi, ijobiy yoki salbiyligi, kognitiv xususiyati va tafakkurga ta'siri, perseptivligi va idrok jarayonlariga ta'siri va hokazo [3,158]. O.F.Zadobrivskayaning *simpathy (hamdardlik)* emonimlar doirasidagi tadqiqotlarida, uning turli areallardagi sig'imi haqida so'z ketadi. Bunda u quyidagilarni tahlilga tortadi: "Eng ko'p hollarda hamdardlikning konteyner (sig'im) modeli Amerika arealida (ingliz tilining Amerika va Kanada variantlarida) qo'llanadi, Yevropa arealida (Britaniya va Irlandiya ingliz tili variantlarida) hamda Osiyo arealida (Hind ingliz tili variantida) nisbatan kamroq darajada uchraydi. Osiyo arealining boshqa variantlarida (Singapur, Gonkong, Shri-Lanka, Bangladesh, Pokiston, Malayziya va Filippin ingliz tili variantlarida), Karib arealida (Yamayka variantida), shuningdek Afrika arealining ayrim qismlarida (Gana, Keniya va Janubiy Afrika variantlarida) ingliz tilining "Res Continens" kriptoklassiga mansub tasniflovchi konstruksiyalarda *sympathy (hamdardlik)* leksemasining qo'llanishi faqat yakka holatlar sifatida qayd etilgan. Ya'ni, mazkur mamlakatlarning ingliz tilida so'zlashuvchi muhitida hamdardlikni konteyner sifatida konseptuallashtirishga oid bilimlar kommunikativ jihatdan kamroq ahamiyatga ega" [4,113]. Ma'lumotlar ingliz tilining turli areallarida hamdardlikning konteyner modeli bir xil darajada faol emasligini, ya'ni hamdardlik emonimlarida lakunarlik mavjudligini ko'rsatadi.

Fors tilidagi ko'plab hissiy birliklar o'ziga xos metaforik tuzilishga ega. Masalan, دل آشوب (*del-âshub*) nafaqat bezovtalik, balki "yurakni titratadigan" ruhiy iztirobni ifodalaydi. Ingliz tilidagi *inner turmoil* esa ayni shu titroqning poetik rangini bera olmaydi. Xuddi shunday, دل تنگی (*del-*

tangi) oddiy sog‘inch emas, balki qalbdagi to‘plangan siqqlik, kimnidir yoki nimanidir ichdan sog‘inish holatini bildiradi. Inglizcha *longing* mazmunan mos kelsa-da, unda forscha “qalb torayishi” degan metafora yo‘q.

قهر (*qahr*) so‘zi o‘zida ranjish, gina, jim protest va ichki og‘riqning murakkab uyg‘unligini jamlaydi. Ingliz tilida bu holatni “anger”, “resentment” yoki “silent protest” bilan bera olamiz, lekin uchalasining birlashgan ko‘rinishi mavjud emas. بغض (*boqz*) esa “ko‘z yosh bo‘g‘zda turib qolgan”, yig‘lashga yaqin, ichki to‘lqinlanish holatini anglatadi – ingliz tilida bunday aniq birlik yo‘q, faqat tasviriy ifoda bilan beriladi: *a lump in one’s throat*.

Fors tilida keng qo‘llanadigan مروّت (*marowwat*) esa insoniylik, sahiylik, oliyjanoblik va odobning uyg‘un konsepti bo‘lib, uni ingliz tilida “chivalry”, “kindness” yoki “nobility” bilan qisman ifodalash mumkin, ammo asl mazmun to‘liq ochilmaydi. Shuningdek, آبرو (*âberu*) – shaxs sha‘ni, obro‘si va ijtimoiy hurmati tushunchalarini mujassamlashtiradi. Inglizcha “honor” buni qisman beradi, lekin sharqona ijtimoiy bosim, jamiyat ko‘zi oldida o‘zini tutish kabi madaniy qatlam yo‘q.

Ingliz tilidagi emotsional birliklar esa ko‘pincha zamonaviy psixologiya bilan bog‘liq bo‘lib, aniq vaziyaviy holatlarni ifodalaydi. Masalan, *frustration* muammoga duch kelganda yuzaga keladigan ichki keskinlik bo‘lib, fors tilida uni دلخوری (*delkhori*) yoki ناکامی (*nakâmi*) orqali qisman ifodalash mumkin, ammo sabab – emotsiya bog‘liqligi to‘liq berilmaydi. *Anxiety* ingliz tili madaniyatida hissiy va jismoniy stress aralashmasi sifatida talqin qilinadi, fors tilidagi اضطراب (*ezterâb*) esa ko‘proq tibbiy tashxishga yaqin. Yana bir misol *awkwardness*. Ingliz tilida bu ijtimoiy noqulaylikning yumshoq, vaziyatga moslashuvchan talqiniga ega. Fors tilida esa uni معذب بودن (*mo‘azzab budan*) yoki ناجور بودن (*nâjor budan*) kabi iboralar bilan beradi, ammo ingliz tilidagi nozik ijtimoiy tafsilotlar ko‘proq yo‘qoladi. *Vulnerability* ham ingliz tilida hissiy ochiqlik va ruhiy himoyasizlikni anglatadi. Forscha آسیب‌پذیری (*âsibpaziri*) esa ko‘proq jismoniy yoki ijtimoiy kontekstga moyil.

Shuningdek, ingliz tilidagi *overwhelmed* – haddan ziyod vazifalar, hissiyotlar yoki fikrlar ostida bosimni his qilish holati. Fors tilida bu ko‘pincha iboraviy tarzda درهم شکستن (*darham shekastan*) bilan ifodalaniadi. *Homesick* – uydan uzoqda bo‘lib uyga bo‘lgan sog‘inch va azobni bildiradi; fors tilida esa bu دلتنگ خانه شدن (*deltang-e khane shodan*) kabi obrazli ibora orqali beriladi.

Ushbu misollar ko‘rsatadiki, fors tili hissiyotlarni ko‘proq yurak, ruh, ko‘z kabi metaforik markazlar orqali talqin qiladi. Ingliz tili esa hissiyotlarni psixologik kategoriyalar sifatida tasniflaydi. Demak, lakunar-

lik faqat leksik yetishmovchilik emas –bu madaniyatlararo tafovutning tabiiy oqibatidir.

Tarjima jarayonida bunday lakunalarni to'ldirish tarjimonning eng murakkab vazifalaridan biridir. Bitta so'zni literal tarjima qilish deyarli har doim hissiy rangni yo'qotadi. Shuning uchun tarjimon ko'pincha deskriptiv izoh, kontekstual vosita yoki ma'no kompensatsiyasiga murojaat qiladi. Asl matnning emotsional semantikasi to'liq yetkazilishi uchun ba'zan bitta so'z o'rniga butun ibora yoki badiiy tasvir talab qilinadi. Chunki tarjima madaniyatlar o'rtasida jarayon, u so'zlar emas, balki ma'nolar migratsiyasidir.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, fors va ingliz tillaridagi emotsional leksika o'rtasidagi tafovutlar lakunarlik hodisasining tabiiy, chuqur va ko'p qirrali ekanini namoyish etadi. Har bir til hissiyotlarni o'z tarixiy-madaniy dunyoqarashi asosida nomlaydi va bu nomlanishlar tarjimada o'ziga xos ilmiy yondashuvni talab qiladi. Lakunarlikni o'rganish tarjimashunoslikda nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, matnning mazmunini, ohangini va hissiy to'liqligini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Tilning emotsional manzaralarini qiyoslash esa inson ruhiyatining madaniy rang-barangligini yanada chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1] – Rasuljanovna, I. N. (2019). Lacunas Occurance In Semantic Fields Of Chinese And Uzbek Languages. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 8(11), 1998-2001.

[2] – Донина О.В. Скрытая категоризация эмоций в вариантах языка. Автореф. дисс... канд. филол. н. – Воронеж, 2017. – 24 с.

[3] – Перфильева С.Ю. Лакунизированность эмонимов в языковом сознании. // Лакуны в языке и речи: Сборник научных трудов. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2003. – С. 157-163.

[4] – Задобрицкая О. Ф. Актуализация контейнера: эмонимы sympathy и симпатия в англо-и русскоязычном пространстве // Языковая картина мира в зеркале перевода: Сборник научных трудов. – Воронеж, 2019. – С. 110-118.

[5] – Ismatullaeva, N. R. (2020). Methods of elimination of lexical gaps in translation (on example of Chinese and Uzbek languages). *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(10), 305-314.

[6] – Khudoyorovich, K. K., Rasuljanovna, I. N., Khalmuratovna, R. Z., & Eshkobilovna, K. D. (2020). The Issues of Word Choice in Fiction Translation. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24 (04).

ADAPTATSIYANING TARJIMA NAZARIYASIDAGI O'RNI: NAZARIY YONDASHUVLAR

PhD Barnohon SHAMSIYEVA, TDSHU dotsenti, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: 97 750 02 12; E-mail: barnokhonshamsiyeva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarjimada adaptatsiya usulining mazmuni, uning lingvomadaniy va pragmatik asoslari tahlil qilinadi. Tillar va madaniyatlar o'rtasidagi semantik va konseptual tafovutlarni bartaraf etishda dinamik ekvivalentlikning o'rni asoslanadi. Tadqiqot natijalari adaptatsiyaning tarjima sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim vosita ekanini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: *tarjima, badiiy tarjima, adaptatsiya, qayta ifoda.*

Аннотация. В статье анализируется сущность адаптации в переводе, а также её лингвокультурные и прагматические основания. Результаты исследования подтверждают её значимость как важного средства повышения качества перевода.

Ключевые слова: *перевод, художественный перевод, адаптация, перефразирование.*

Abstract. This article examines the nature of adaptation in translation and discusses its linguocultural and pragmatic foundations. Adaptation is presented as a strategy that ensures accurate and effective comprehension of the text by the target audience. The findings confirm its importance as a key tool for enhancing translation quality.

Key words: *translation, literary translation, adaptation, rephrasing.*

Tarjima jarayonida aslida nafaqat ikki til, balki ikki xil madaniyat va ikki xil adabiy hamda hayotiy manzara bir-biri bilan to'qnashadi. Shu sabab zamonaviy tarjimashunoslikda tarjima jarayoni til almashinuvi bilan bir qatorda madaniyatlararo muloqot sifatida ham talqin qilinmoqda. Bunday yondashuv ilmiy muomalaga yangicha tushunchalarning kirib kelishiga, ilgari yetarlicha o'rganilmagan ayrim atamalarining yangi aspektlarini ochib berishga xizmat qilmoqda. Shunday tushunchalardan biri — "adaptatsiya". Garchi bu atama ko'plab fan sohalarida qo'llanib kelgan bo'lsa-da, XX asrning birinchi yarmida tarjimashunoslik tadqiqotlarida deyarli e'tibor markaziga chiqmaganligi kuzatiladi. "Adaptatsiya" termini L.L.Nelyubinning tarjima atamalari lug'atida quyidagicha izohlanadi:

1. Retseptorga bir xil ta'sir etish uchun tasvirlangan vaziyatni o'zgartirish orqali asl matn ekvivalentligiga erishish usuli.

2. Adaptatsiya deganda odatda matnga turli xil ishlov berish, ya'ni uning mazmuni va shaklini soddalashtirish, shuningdek, asl holatida o'qish uchun moslashmagan kitobxonlar tomonidan idrok etish uchun matnni qisqartirish tushuniladi.

3. Matnni o'qish uchun yetarli darajada tayyor bo'lmagan kitobxon uchun moslashtirish. Masalan, chet tillarini yangi o'rganishni boshlaganlar uchun adabiy va badiiy asar matnini "yengillashtirish" [1,12].

Ushbu ta'rifning so'nggi ikki qismi sovet tarjimashunosligi olimlarining aksariyat asarlarida "adaptatsiya" tushunchasiga bo'lgan munosabatni aks ettiradi. Ya'ni, unga yetarlicha "jiddiy" ilmiy e'tibor talab qilmaydigan tarjima usuli sifatida qaralgan va ta'riflarda ma'lum darajada salbiy konnotatsiya ko'zga tashlanadi. Masalan, A.V. Fedorov [2,15] tarjima matni asliga to'liq mos kelishi zarurligini ta'kidlab, "переделка", "пересказ", "сокращенное изложение" kabi "adaptatsiya" ko'rinishlaridan imkon qadar qochish lozimligini qayd etadi va adaptatsiyani to'laqonli tarjima sifatida tan olmaydi. Uning bu qarashi R.K.Minyar-Beloruchev [3,36] tomonidan ham qo'llab-quvvatlanib, u tarjimada axborotni to'liq yetkazish muhimligini, adaptatsiya esa ma'lumotni qisqartirilgan yoki o'zgartirilgan holda umumiy mazmuni bilanlangina yetkazishini ta'kidlaydi. Ya.I.Retsker esa "Теории перевода и переводческой практике" asarida hatto "adaptatsiya" terminidan foydalanmaydi. Uning o'rniga "пересказ" atamasini qo'llaydi va mazkur masalada yuqoridagi olimlarning nuqtai nazariga ergashadi. Ushbu davr tadqiqotchilarining adaptatsiya masalasiga nisbatan befarq munosabatini V.V.Demetskaya ham o'z ilmiy ishlarida qayd etib, sovet klassik tarjimashunosligida adaptatsiya tushunchasi "o'gay qiz"ga o'xshash mavqega ega bo'lganini ta'kidlaydi.

O'zbek sovet tarjimashunosligida ham adaptatsiya masalasi mustaqil maqola yoki monografiyalar darajasida keng yoritilmagan.

G'.Salomovning "Tarjima nazariyasi asoslari" nomli o'quv qo'llanmasida "moslashtirish" so'zi bir necha bor uchrasa-da, mazkur mavzu asosan "uslubiy moslashtirish" doirasida izohlanadi. Muallif "uslubiy moslashtirish yoki taqlidda ma'lum bir janr, ijtimoiy muhit, davr va boshqalarga xos bo'lgan naql yoki nutq uslubiga taqlid, o'xshatma yoki monandlik tushuniladi" [4,63], deb ta'kidlab, moslashtirishni tarjimonning manba asar muallifiga ma'lum darajada taqlidi sifatida talqin qiladi. 1980-yilda nashr etilgan "Tarjima san'ati" nomli maqolalar to'plamida esa Yo.Is'hoqovning "Zullisonaynlik va tarjima" maqolasida adaptatsiya atamasi bir marotaba uchraydi. Unda "bir til asosida shakllangan tasvir uslubi ikkinchi bir til qonuniyatlari asosida qayta tahrir qilish, unga sayqal berish jarayoni amalga oshadi. Boshqacha aytganda, uslubda milliy adaptatsiya hodisasi sodir bo'ladi", deb izoh bergan bo'lsa-da, bunda "adaptatsiya" tushunchasi lingvopragmatik nuqtai nazardan yoritilgani yaqqol ko'rinadi.

Adaptatsiya masalasiga V.N.Komissarov o'z asarida jiddiy yondashib, adaptatsiyani ikkiga: uslubiy (stilistik) adaptatsiya hamda pragmatik adaptatsiyaga bo'lib ko'rib chiqadi.

Pragmatik adaptatsiya V.N.Komissarovning ta'rificha, "tarjima reseptori uchun ta'sir qilib kommunikativ effektni saqlash maqsadida amalga oshiriladigan tarjima usuli"dir. N.Garbovskiy ham "tarjima matnida asl matnga teng kommunikativ ta'sirga erishishni maqsad qilgan pragmatik shartli o'zgarishlar"ga [5,395] adaptatsiya deb ta'rif beradi. Va uning fikricha, adaptatsiyaga ehtiyotkorlik bilan murojaat qilish darkor. Zero, ushbu usulning yaxshi tomoni — tarjima matni kitobhoniga asl matn ma'nolarini osonlashtirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomoni esa – madaniyatlararo farqlarni kamaytirib, "hamma yerda shunday ekan" kabi yolg'on tasavvur uyg'otishi ehtimoli mavjud [5,397]. Ko'rinib turibdiki, XX asrning ikkinchi yarmidan keyin rus tarjimashunoslik maktabining ham adaptatsiya masalasiga bo'lgan qarashi tarjimada kommunikativ effektni saqlab qolish nuqtai nazaridan bir oz "yumshagan". Fransuz tarjimashunoslik maktabida adaptatsiya masalasiga nisbatan yondashuv nisbatan "tabiiy" va amaliy deb baholanadi. J.-P.Vine va J.Darbelne adaptatsiyani tarjima texnikasi sifatida talqin qilib, uni quyidagicha ta'riflaydilar: agar asl matnda bayon etilgan vaziyat maqsadli madaniyat uchun begona bo'lsa, tarjimon tarjima matni auditoriyasiga xos bo'lgan, funksional jihatdan teng keluvchi yangi vaziyatni yaratishi lozim. Ularning fikricha, adaptatsiya – madaniy nomutanositliklar yuzaga kelgan holatlarda ekvivalentlikka erishish uchun qo'llaniladigan amaliy tarjimaviy protseduradir [6,3].

"Terminologie de la Traduction: Translation Terminology" nomli ko'p tilli izohli lug'atda ham adaptatsiya shunga yaqin tarzda ta'riflanib, u "maqsadli auditoriya ehtiyojlariga muvofiqlikni ta'minlash uchun asl matn tilidagi ijtimoiy-madaniy realiyalarni maqsadli madaniyatga mos realiyalar bilan almashtirish" jarayoni sifatida izohlanadi [6,4]. Adaptatsiya tushunchasi atrofidagi nazariy bahslar, uning mazmuniy chegaralarining noaniqligi va ayrim tadqiqotchilarning unga nisbatan salbiy munosabatlari haqida fikr yuritar ekan, Jorj Bastin ushbu tushunchani to'rt nazariy yo'nalish doirasida tahlil qilishni taklif etadi:

- Tarjima usuli (Translation strategy)
- Janr (Genre)
- Metatil (Metalanguage)
- Sodiqlik (Faithfulness)

J. Bastin adaptatsiyaning tarjima usuli sifatidagi mohiyatini Vine va Darbelnening yuqoridagi ta'rifiga suyanan holda belgilab, uni amaliy va obyektiv yo'l sifatida baholaydi. Janr nuqtai nazaridan esa u drama, reklama, subtitrlash va bolalar adabiyotini adaptatsiya ehtiyoji yuqori bo'lgan tarjimaviy sohalar sifatida ko'rsatadi. Metatil doirasida didaktik materiallar tarjimasida tilning o'quvchi tomonidan qabul qilinishi va tushunish darajasi muhim omil sifatida qayd etiladi. "Sodiqlik" mezonidan qaraganda esa adaptatsiya tarjima matnining aslga mazmuman qay darajada yaqin qolishi nuqtai nazaridan baholanadi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, ushbu turlardagi adaptatsiya usullari matnning umumiy mazmuniga putur yetkazmaydi. Aksincha, asl mundarija saqlangan holda, ayrim elementlar tarjima qabul qiluvchilari uchun qulay, o'zlashtirilishi oson va madaniy jihatdan tanish shaklda qayta ishlanadi. Natijada tarjima matni funksional jihatdan muvozanatli, kommunikativ maqsadga muvofiq va maqsadli auditoriya talablariga mos holatga keltiriladi. Demak, bir tildan boshqasiga tarjima qilganda, ikki til o'rtasidagi jiddiy leksik-grammatik farqlar bilan birgalikda, o'sha tillarda so'zlashuvchi xalqlar yashayotgan tabiiy, iqtisodiy va siyosiy shart-sharoitlar hamda kishilar ongida shu omillar taqozosi bilan tug'ilgan tasavvur, tushuncha, e'tiqodlar o'rtasidagi katta tafovutlarga duch kelinishi kuzatildi. Tarjimon ushbu so'zlarni to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilganda, madaniyatga xos bo'lgan so'zlarning ekvivalenti asl matndagi so'z ma'nosini berkitishi yoki umuman tushirib qoldirishi mumkin. Chunki turli til, madaniyatlar o'zaro aloqaga kirishganda ma'nolar assimetriyasi yuzaga kelib, bo'shliq ko'zga tashlanadi. Demak, "tarjima bu til kodining oddiy o'zgarishi emas, balki matnni boshqa madaniyat prizmasi orqali uni idrok etish uchun moslashtirish" ekanligini hisobga olish zarur.

N.A.Fenenko lingvomadaniyat nuqtai nazaridan adaptatsiyani o'rganib, asl matnni chet tilida qabul qiluvchi asliyat g'oyasini to'liq tushunishi uchun uni boshqa lingvomadaniy makonga ma'lum usullar yordamida moslashtirish deb tushuntirsa, Komissarovning ta'rifiga ko'ra, adaptatsiya – bu "asl mazmuni tarjima matnida boshqa shaklda ifodalangan, tillararo muloqotning vazifasi". Ya'ni tarjima matni asliyatning ekvivalentiga erishishi uchun berilgan so'zni boshqa shakldagi ifodasidir.

Shunday ekan, adaptatsiya nafaqat tillar assimetriyasida, balki madaniyatlar assimetriyasida ham qo'llaniladi. Shu jihatdan olib qa-

ralganda, adaptatsiya matnning ma'no tizimini saqlab qolish, shunga o'xshash kommunikativ ta'sirga erishish uchun aynan zarur bo'lib chiqadi. Tarjimada pragmatik adaptatsiyani e'tiborga olmasdan tarjima qilish esa ba'zan tarjima matni o'quvchisida asl matn muallifi nazarda tutmagan mutlaqo boshqa assotsiatsiyani keltirib chiqarishi mumkin. Tarjimon tarjimada nimani saqlash, nimani e'tiborga olmaslik yoki o'zgartirishi mumkinligi haqida ish jarayonida tarjimaning asosiy tamoyillari asosida qaror qabul qiladi. Agar u asliyatning butunligini, lisoniy shaklini takrorlamoqchi bo'lsa, metaforani metafora bilan, epitetni esa epitet bilan tarjima qilishi lozim. Shunday ekan, tarjimada adaptatsiyani e'tiborga olmasdan tarjima qilishlik ba'zan tarjima matni o'quvchisida asl matn muallifi nazarda tutmagan mutlaqo boshqa assotsiatsiyani keltirib chiqarishi mumkin.

Adaptatsiyani qo'llash sabablari til birliklari jihatidan emas, balki, asosan, asliyat matni va tarjima matni madaniyatlarining turtiligi, o'quvchiga asliyat matni g'oyasini yorqinroq yetkazib berish uchun qo'llaniladi. Madaniy assimetriya hodisasini Yu. Naida batafsil bayon qilgan bo'lib, uni tushuntirishdan avval, uslubiy va dinamik ekvivalentlikni tushuntirib o'tadi. Uslubiy ekvivalentlik asliyat matni va tarjimaning mazmun va ifoda doirasining mos kelishiga asoslanadi. Dinamik ekvivalentlik esa teng ta'sir printsipiga, ya'ni asl nusxa va tarjima o'quvchilari reaksiyalarining mos kelishiga asoslanadi. Dinamik ekvivalentlikka adaptatsiya orqali erishiladi, ya'ni tarjimon tomonidan reseptor (tarjima matni o'quvchisi) uchun tushunarsiz deb baholangan predmetli holatni tarjima tili madaniyatiga mos keladigan predmetli holatga almashtirish. Olimning fikricha, gohida asar o'quvchisi oladigan reaksiyani saqlab qolish uchun matnni har turdagi, shu jumladan, radikal o'zgarishlarga duchor qilish kerak. Chunki ba'zi o'rinlarda matnni saqlab qolib, asliyat o'quvchisi erishgan ta'sirga yaqinroq borishning iloji ham yo'q. Albatta, bunda tarjimaning maqsadiga qarab turli holatlarda u yoki bu usullar ustunlik qilishi mumkin. J.P. Vine va J. Darbelnening fikriga ko'ra, tarjimada adaptatsiyadan voz kechish nafaqat tuzilishga, balki g'oyalar, fikrlar va ularning ta'sir kuchiga ham ta'sir qilishi mumkin [6,34].

Tarjimaning adaptatsiya usuli orqali tarjimon dinamik ekvivalentlik tamoyillariga asoslangan holda asliyat matnidagi tarjima o'quvchisi uchun noaniq yoki tushunarsiz bo'lgan jihatlarni bartaraf etishga intiladi. Bunda matnga zarur qo'shimchalar kiritilishi yoki ayrim so'zlarning almashtirilishi hisobiga qabul qiluvchi tomonidan

matnning to'g'ri idrok etilishi ta'minlanadi. Fikrni yanada kengroq izohlaydigan bo'lsak, adaptatsiya shundan kelib chiqadiki, tarjima matni o'quvchilari aslyatdagi begona voqeliklarni tushunolmasligi sababli emas, balki aslyat va tarjima tilida "til manzarasi" (lingvo-kulturologik dunyoqarash) turlicha bo'lgani uchun predmet va tushunchalar haqidagi assotsiatsiyalar farqlanadi. Shu bois matn adaptatsiyasining asosiy mezonini uning pragmatik yo'nalishidir.

Olimlar qarashlaridan kelib chiqib aytish mumkinki, tarjima matni tarjima qilingan til jamiyati tomonidan oson qabul qilinsa va tarjima o'quvchisi aslyat o'quvchisining idrokiga yaqin ta'sir olishi ta'minlansa, bunday tarjima sifatli deb baholanadi. Bunga erishish uchun ko'pincha matnning tashqi shaklini aynan takrorlashdan ko'ra, pragmatik adaptatsiyani qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshqa dinga mansub xalqlar adabiyotini tarjima qilish tarjimon uchun har doim turli muammolar va murakkabliklar tug'dirgan. Bunday hollarda tarjimon mehnati ikki baravar ortadi: bir tomondan aslyat mazmunini to'laqonli aks ettirish, ikkinchi tomondan esa o'quvchi uchun matnni tushunarli qilish vazifasi turadi. Chunki boshqa dinlarga oid termin va tushunchalarni tarjima qilish o'quvchi uchun qiyinchilik tug'dirmasligi, shu bilan birga, u e'tiqod qiluvchi diniy ta'limotga zid kelmasligi zarur [7,8].

Diniy realiyalar tarjimasi bo'yicha ilmiy ishlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tarjimalarda diniy terminlar, e'tiqodiy tushunchalar, payg'ambar va avliyolar nomlari, ular bilan bog'liq mo'jiza va voqealarga ishoralar berishda ko'plab xatolarga yo'l qo'yilgan. F.Sapaevaning "Maxtumquli she'rlari o'zbekcha tarjimalarining qiyosiy tahlili" nomli dissertatsiyasida diniy-ma'rifiy mazmundagi she'rlar tarjimasida quyidagi kamchiliklar kuzatilgani qayd etiladi: "mafkuraviy ta'sir sabab diniy mazmundagi band va baytlarni qisqartirish; hukmron mafkura tufayli matnni o'zgartirish; diniy terminlarni tushunmay noto'g'ri talqin qilish; ilohiy kitoblar, farishtalar, payg'ambarlar, avliyolar va diniy shaxslar nomlarini noto'g'ri berish; ayrim noto'g'ri tarjimalar uchun berilgan havolalarda ham xatoga yo'l qo'yish va boshqalar". Muallif bunday nuqsonlarni, birinchi navbatda, sovet davridagi mafkuraviy bosim, ikkinchidan esa tarjimonlarning islom dini bo'yicha yetarli bilimiga ega bo'lmagani bilan izohlaydi[8].

R.H.Shirinova esa diniy realiyalar tarjimasidagi xatolarni quyidagi to'rt asosiy sabab bilan izohlaydi:

– boshqa xalqlarning diniy e'tiqodi va urf-odatlarini yetarli bilmaslik, mazhabiy tafovutlarni farqlamaslik;

– tarjima o‘quvchisi saviyasini hisobga olib, asliyat matnini ataylab soddalashtirishga urinish;

– har qanday diniy termin va tushunchalarni barcha dinlar uchun umumiy bo‘lgan atamalar bilan ifodalash yoki tarjimada qisqartirish;

– tarjima asarini o‘zbek hayotiga moslashtirish jarayonida boshqa dinlarga mansub terminlarni islomiy atamalar bilan almashtirish [7,122].

Xulosa. Darhaqiqat, diniy tushuncha va realiyalarni tarjimada to‘g‘ri ifodalash tarjimondan yuqori darajada mahorat talab qiladi. Ayniqsa, diniy realiyalarni berishda lisoniy birlikning uslubiy vazifasini to‘g‘ri aniqlash zarur bo‘ladi. Agar asliyat va tarjima tilining tili, millati, dini tubdan farq qilsa, adaptatsiyani chetlab o‘tishning imkoni yo‘q. Hatto ayrim holatlarda adaptatsiya badiiy asarning umumiy g‘oyasiga zarar yetkazmagan holda tarjima asarida kommunikativ effektni saqlab qolishga xizmat qiladi.

Maqolada ko‘rib chiqilgan nazariy mulohazalar shuni ko‘rsatadiki, adaptatsiya nafaqat lingvistik farqlar, balki madaniy tafovutlarni ham uyg‘unlashtirishning muhim vositasidir. U matnning mazmuniy yaxlitligini saqlagan holda, uni o‘quvchi uchun tushunarli va funksional jihatdan maqsadga muvofiq qilishga xizmat qiladi. To‘g‘ri qo‘llangan adaptatsiya usuli tarjima jarayonida semantik aniqlik, uslubiy moslik va kommunikativ samaradorlikni ta‘minlaydi. Demak, adaptatsiya zamonaviy tarjima nazariyasida ekvivalentlikka erishishning eng muhim pragmatik strategiyalaridan biri sifatida baholanishi o‘rinlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

[1] – Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь. – М., 2003.

[2] – Федоров А.В. Основы общей теории переводов (лингвистические аспекты). – М. и СПб., 2002. – С. 15.

[3] – Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. – М., 1996. – С. 36.

[4] – Salomov G‘. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1983.

[5] – Гарбовский Н.К. Теория перевода, – М.: Изд. Моск. ун-та, 2007. С. 404.

[6] – Vinay J.-P. et Darbelnet J. Stylistique comparée du français et de l’anglais. Méthode de traduction. Paris, Didier et Montréal, Beauchemin, 1958. 331 p.

[7] – Shirinova R.H. Diniy realiyalarni badiiy tarjimada qayta yaratishning ayrim tamoyillari (Fransuz adabiyotining o‘zbek tilidagi tarjimalari misolida). dis. ... fil.fan.nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent, 2002. – B. 122.

[8] – Sapaeva F.D. Maxtumquli she‘rlari o‘zbekcha tarjimalarining qiyosiy tahlili. avtoref. dis. ... fil.fan.bo‘yicha falsafa doktori (PhD): 10.00.06 / Sapaeva Feruza Davlatovna. – Toshkent, 2018. – B. 19–20.

BADIIY TARJIMADA PERSONAJLAR NUTQIDAGI VULGARIZMLARNING TARJIMADA IFODALANISHI

*PhD. Gulnoza NAZRULLAYEVA, TDSHU, Tarjimashunoslik, tilshunoslik va xalqaro
jurnalistika oliy maktabi katta o'qituvchisi
+ 99 828 53 46; nazrullayevag@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada turli madaniyatlarda qarg'ishlarning ijtimoiy va ma'naviy mohiyati, ularning inson munosabatlaridagi o'rni hamda salbiy ta'siri tahlil qilinadi. Qarg'ishlar, ko'pincha, kishilarning g'azab, nafrat yoki alam kabi his-tuyg'ularini ifodalovchi vosita sifatida namoyon bo'lib, ular orqali insonlarning axloqiy darajasi, madaniy saviyasi va jamiyatdagi o'rni aks etadi. Tarjima jarayonida bunday leksik birliklarni to'g'ri talqin qilish tarjimon oldiga katta mas'uliyat yuklaydi.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, personaj, nutq, qarg'ish, parazit so'zlar, vulgarizm, hind adabiyoti, milliylik, madaniyat

Аннотация: В данной статье анализируются социальная и духовная сущность проклятий в различных культурах, их место в человеческих взаимоотношениях, а также их негативное влияние. Проклятия нередко выступают средством выражения таких эмоциональных состояний, как гнев, ненависть или обида, и через них проявляются моральный уровень человека, его культурная зрелость и социальное положение. В процессе перевода подобных лексических единиц перед переводчиком стоит серьёзная задача, поскольку при создании портрета персонажа важно не только правильно подобрать лексические средства, но и глубоко понять его эмоциональные переживания, внутренний мир и отношение к действительности.

Ключевые слова: художественный перевод, персонаж, речь, проклятие, слова-паразиты, вульгаризм, индийская литература, национальный колорит, культура.

Abstract: This article examines the social and spiritual nature of curses in various cultures, their place in human relationships, and their negative impact. Curses often serve as a means of expressing emotional states such as anger, hatred, or resentment, and through them a person's moral level, cultural maturity, and social status are reflected. In the process of translating such lexical units, the translator faces a serious challenge, since creating a character's portrait requires not only choosing the appropriate linguistic means, but also deeply understanding the character's emotional experiences, inner world, and attitude toward reality.

Keywords: literary translation, character, speech, curse, parasitic words, vulgarism, Indian literature, nationality, culture.

Asosiy qism: Har bir millatning dunyoqarashi, mentaliteti va tafakkur tarzini ifodalashda boshqa lingvomadaniy birliklar bilan birga, vulgarizmlar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Tilshunoslikda

vulgarizmlar g'ayriaxloqiy so'zlar sifatida talqin qilinib, ular tabiati-ga ko'ra qarg'ish, haqorat va so'kish so'zlariga ajratiladi.

Qarg'ish, haqorat va so'kish so'zlari haqida tilshunoslik, adabi-yotshunoslik, folklorshunoslik hamda tarjimashunoslik sohalarida qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, jahon va rus tilshu-nosligida qarg'ish, la'nat va olqish so'zlari nutqiy akt, nutqiy eks-pressivlar sifatida o'rganilgan [16, 4, 5, 7]. O'zbek filologiyasi doira-sidagi tadqiqotlarda qarg'ish, haqorat va so'kish so'zlarining seman-tikasi va funksional xususiyatlari o'rganilgan. Izlanishlarda xalq og'-zaki ijodi namunalari hisoblangan qarg'ish, haqorat va so'kishlar-ning transformatsiyasi hamda ularning sehr-jodu amallari bilan bog'liqligi masalasiga ham alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, badiiy tarjimalarda milliy kolorit bilan bog'liq olqish, duo va qarg'ish birliklarining ifodalanishi tahlilga tortilgan [12, 10, 3, 1, 6, 2, 14].

Maqolada taniqli hind adiblari K.Chandarning "Bir qizga ming oshiq", Premchandning "Fidoi", B.Sahnining "Basanti", Yashpalning "Raqqosa" romanlarining o'zbekcha tarjimalari amaliy material sifa-tida olindi. Milliylik ruhi chuqur singdirilgan mazkur asarlarni tahlil etish jarayonida ko'plab qarg'ish va haqorat so'zlari borligi aniqlandi.

B.O'rinboyev tomonidan vulgarizmlar ma'no ottenkasi va qo'lla-nish doirasiga ko'ra uch guruhga ajratiladi: 1) kishilarning xarakteri va mijozidagi ojizlikni ifodalovchi vulgarizmlar; 2) kishining tashqi kamchiligini ko'rsatuvchi vulgarizmlar; 3) so'kish, koyish ma'nosini ifodalovchi vulgarizmlar [17,128]. F.Eshboyeva inson va uning faoliya-ti bilan bog'liq xalq qarg'ishlarini mavzu doirasiga ko'ra quyidagicha tasniflaydi: 1) Odamning tana a'zolari bilan bog'liq qarg'ishlar; 2) In-sonning yoshi va jinsi bilan bog'liq qarg'ishlar; 3) Odamning fe'l-atvo-ri bilan bog'liq qarg'ishlar; 4) Kishining qarg'alayotgan paytdagi holati bilan bog'liq qarg'ishlar; 5) Inson o'limi bilan bog'liq qarg'ishlar; 6) Hayvonlarga nisbat berib aytiladigan qarg'ishlar; 7) Tabiat o'zgarish-lari bilan aloqador qarg'ishlar; 8) Narsa-hodisa bilan bog'liq qarg'ish-lar; 9) Rang-tus bilan bog'liq qarg'ishlar; 10) Diniy e'tiqod bilan bog'-liq qarg'ishlar [3,16-17].

Maqolada B.O'rinboyev va F.Eshboyevalarning tasniflariga tayan-gan holda, vulgar so'zlarni mavzu doirasiga ko'ra quyidagi guruhlarga ajratib tahlilga tortik: 1) Kishilarning fe'l-atvori va mijozidagi ojizlikni ifodalovchi vulgarizmlar; 2) Kishilarning tashqi ko'rinishidagi kamchi-ligini ko'rsatuvchi vulgarizmlar; 3) So'kish va haqoratlash ma'nosini

ifodalovchi vulgarizmlar; 4) Tahdid ma'nosini ifodalovchi vulgarizmlar; 5) Bevosita qarg'ishni aks ettiruvchi vulgarizmlar.

1. Kishilarning fe'l-atvori va mijozidagi ojizlikni ifodalovchi vulgarizmlar: Har qanday tilning lug'at tarkibida ekspressiv-emotsional funktsiyani bajaradigan peyorativ (tahqirlovchi) leksik qatlam mavjud bo'lib, u salbiy ma'nodagi so'zlar, so'z birikmalari yoki ifodalarni tashkil etadi. Peyorativ leksika, asosan, suhbatdoshni kamsitish, haqoratlash maqsadida ishlatiladi.

Kishilarning xarakteridagi kamchiliklarni ifodalovchi vulgarizmlar, odatda, odamning ichki fazilatlari yoki xulq-atvori bilan bog'liq salbiy fikrlarni ifodalovchi so'zlardir. Bunday vulgarizmlar quyidagilarni ifodalashi mumkin: 1) Ishonchsizlik yoki qo'rqqoq bo'lish (kishining jasoratsizligi yoki qo'rqqoq ekanligini kamsituvchi so'zlar, masalan, "qo'rqqoq", "yuraksiz" va h.k.); 2) O'zgalarni kamsitish yoki masxara qilish (kishilarning boshqalar bilan munosabatda bo'lishidagi noxushliklarni ifodalovchi vulgarizmlar, masalan, "yolg'onchi", "viydonsiz", "befarosat" kabilar). Misollarga e'tibor qaratamiz:

"तू चुप रह कच्चे पपीते!" लाची माधी की ओर देखकर बोली [19, 8] **Tarjimasi:** - O'chir ovozingni, **tomoshaqovoq!** – dedi La'chiy Madxo' tomonga qarab. "Sen jim xom papaya!" Lachi Madhiga qarab gapirdi [18, 4].

Keltirilgan matndagi कच्चे पपीते ifodasi "xom papaya"ni anglatadi, u tarjimada *tomoshaqovoq* deb berilgan. O'zbek va hindiy tillaridagi har ikkala leksema ham "ahmoqlik" yoki "tajribasizlik"ni bildiradi.

रक्षकने अपमानसूचक भाव से कहा, वह और तुम बराबर। आगपर घी जो कुछ करता है वह इस वाक्यने सुमनके हृदय पर किया। ओठ चवाकर बोली, चुप रह मूर्ख! [9,35] **Tarjimasi:** O'zi tutaqib zo'rg'a turgan Suman bu gapdan lov etib yondi, lablari titrab dedi: - Og'zingga qarab gapir, **tentak!** [8,31].

Yuqoridagi matnda Suman va bog' qorovuli o'rtasidagi muloqot aks etgan bo'lib, bog' qorovulining no'rin harakatidan jahli chiqqan Suman uni *Og'zingga qarab gapir, tentak!* deb haqorat qiladi. Bu misolda चुप रह मूर्ख iborasini tahlil qilamiz. चुप रह koyish, buyruq ohangidagi haqorat bo'lib, "jim bo'l, o'chir" ma'nolarini anglatadi. मूर्ख haqorat so'zi esa *ahmoq, tentak, jinni* deb tarjima qilinadi. Demak, barcha haqorat so'zlari tarjimada to'laligicha o'z aksini topgan.

2. Kishilarning tashqi ko'rinishidagi kamchiligini ko'rsatuvchi vulgarizmlar: Lingvomadaniy jamoa vakillari o'zaro muloqotga kirishar ekan dastlabki taassurot muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchi taassurot esa tashqi ko'rinish asosida yuzaga chiqadi. Ma'lumotlarga ko'ra, tashqi ko'rinish 92% tasavvurni paydo qiladi.

Kishilarning tashqi ko‘rinishidagi kamchiliklarini ko‘rsatuvchi vulgarizmlar ko‘pincha insonlarni xafa qilish, kamsitish yoki o‘zgalar haqida salbiy fikrlar bildirish uchun ishlatiladi. Mazkur guruhdagi vulgarizmlar ko‘pincha kishining tashqi ko‘rinishidagi biror qusurni tanqid qilish yoki shaxsning fizik holatini masxara qilishga qaratilgan bo‘ladi. Masalan, shaxsning fizik xususiyatlarini kamsitish (odamning tana shakli, bo‘yi yoki vazniga doir kamsituvchi so‘zlar ishlatilishi mumkin: “semiz”, “pakana”, “novcha”, “qiltiriq” va h.k.); yuz yoki teri xususiyatlariga doir haqoratlar (yuzdagi nuqsanlar, ajinlar, qiyshiq tishlar, terining rangiga oid salbiy izohlar); soch, soqol shaklini masxara qilish va h.k. Quyidagi misollarni qiyoslaymiz: हाजी चाचा! क्या प्रोग्राम है? क्यों बे कालिये, तूने मुझको क्यों बुलवाया है? [19,97] **Tarjimasi:** - *Hoji amaki! Ne muddaolar bilan keldilar? Oldindan xabar bermay, meni nega chaqirtirdinglar, hoy **Qoravoy**?* [18, 95].

Mazkur jumlada **कालिया** so‘zi “qora” ma’nosini anglatib, personajlardan birining teri rangini kamsitish uchun ishlatilgan. Mutarjim bu so‘zni o‘zbek nutqiy me‘yorlaridan kelib chiqqan holda *qoravoy* deb o‘girib, kamsitish ottenkasini biroz yumshatishga uringan.

इन अन्धी भिखारिनों के नाम होते हैं, बल्कि इनके घर भी होते हैं। [19,132] **Tarjimasi:** - *Bu **ko‘r tilanchi** xotirlarning ismlari ham bo‘ladi, ularning uylari ham bo‘ladi* [18, 117].

Matnda kishining jismoniy kamchiligini ko‘rsatuvchi **अन्धी भिखारिनों** haqorat so‘zi ishlatilgan. **अन्धी** “ko‘r” ma’nosini anglatib, jismoniy nuqsonni bildiradi. **भिखारिनों** “tilanchi ayollar” ma’nosida keladi. Bu so‘z mensimaslik, masxara qilish va haqorat ohangida ishlatilgan.

अन्धी ko‘r so‘zining ayni kamsitish ma’nosida quyidagi jumlada ham ishlatilganini kuzatish mumkin: इस दब्बियल हाजी की गोद में तो तुम्हारा वार्डर ही बैठेगा। [19,99] **Tarjimasi:** - *Bu **paxmoqsoqol** Hojining pinjiga soqching kirib o‘tirsini!* [18, 97]

Qayd etilgan **दब्बियल** so‘zi “soqolli” yoki “paxmoq soqolli odam” ma’nosini ifodalab, kamsitish va masxara qilish maqsadida ishlatilgan. Shuning uchun uni kishining tashqi kamchiligini ko‘rsatuvchi vulgarizm sifatida tasniflash mumkin.

3. So‘kish va haqoratlash ma’nosini ifodalovchi vulgarizmlar:

So‘kish va haqoratlash ma’nosini ifodalovchi vulgarizmlar, ayniqsa, hayvon nomlari qo‘shib ishlatilganda ularda salbiy konnotatsiya juda kuchli namoyon bo‘ladi. “Hayvonlarga nisbat berib aytiladigan qarg‘ishlar kishilararo munosabatni o‘ziga xos obrazlar tizimi va stilistik bo‘yoq bilan ifodalaydi. Ularda qarg‘aluvchining ko‘rinishi, biron bir

xususiyati yoki muayyan xatti-harakati muayyan hayvonga o'xshatiladi, nisbat berib qarg'aladi" [3,18].

इसलिए मामन ने दुमारू को तसल्ली देकर कहा, "मैं तुम्हारे साथ तम्बू के अन्दर चलता हूँ। देखता हूँ कैसे वह सूअर की बच्ची [19,18] – *Shularni o'ylab, Ma'man Dumaruga tasalli berib dedi: Men sen bilan chodirga kiranman. Ko'raman, u megajin qanaqa...* [18, 10]. Asliyatdagi सूअर so'zi megajin deb tarjima qilingan. Hindiyda सूअर "cho'chqa" degani. O'zbek tilida megajin "urg'ochi qobon, urg'ochi cho'chqa". Xotin-qizlarga nisbatan ishlatiladigan qattiq haqorat so'zi. सूअर की बच्ची haqorat so'zida jins kategoriyasini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni, bu yerda ayol kishiga murojaati aks etgan. Birgina की ort ko'makchisi ayolga nisbatan aytilayotganini bildiradi. Ma'man ayol kishini so'kayotganligi uchun tarjimon ushbu so'zni qo'llagan.

उसके नेत्रों की गहरी झीलों में क्रोध की लहरें उठ रही थीं। "कमीने! कुत्ते!! " लाची ने एक पत्थर उठाया। **Tarjimasi:** *Uning ko'lday tubsiz ko'zlarida g'azab o'ti alanglanardi. Iflos! It! – La'chiy yerdan bir tosh oldi*¹.

Ushbu kontekstda कमीने va कुत्ते so'zlari ni tahlil qilamiz. कमीने "iflos, pastkash, razil" degan ma'nolarni bildiradi. कुत्ते o'zbekchaga it deb tarjima qilinadi va hayvon nomi orqali haqoratlashni ifodalaydi.

4. Tahdid ma'nosini ifodalovchi vulgarizmlar: Tahdid ma'nosini ifodalovchi vulgarizmlar qattiq, tajovuzkor va kamsituvchi so'zlar yoki iboralardan tarkib topgan bo'lib, ular odatda, boshqalarga zarar yetkazish, salbiy ta'sir ko'rsatish yoki qo'rqitish maqsadida ishlatiladi. Bunday vulgarizmida ishlatiladigan ifodalar ko'pincha quyidagi ma'nolarni anglatadi: 1) zarar yetkazish; 2) qo'rqitish; 3) shaxsiy xavfsizlikka tahdid.

Hindiydan o'zbek tiliga tarjima qilingan asarlarda o'z ichiga tahdidli va qattiq so'zlarni o'z ichiga olgan quyidagi vulgarizmlarni uchratish mumkin: तुम मर्द लोग डरते-काँपते ही रहोगे। अबकी बार अफसर से मिलने जाओ तो मुझे साथ ले चलना। अफसर को ऐसी फटकार सुनाऊँगी कि नानी याद करा दूँगी। [13,10] – *Erkak bo'lsalaring ham o'lguday quyonyuraksanlar. Endigi borganlaringda meni ham olib boringlar. Uni o'zim shunday boplayki, naq ona sutini og'ziga keltiraman* [11, 6].

Hindiy tilidagi नानी याद करा दूँगी iborasi "onasi uchun qiyinchiliklarni eslataman" tarzida kimgadir tahdid qilib, unga juda qattiq javob berish maqsadida ishlatiladi. Mazkur ibora o'zbek tiliga ona sutini og'ziga keltiraman deb tarjima qilingan.

अरे यह कौन औरत बेंचपर बैठी है? उठ वहाँ से। क्या सरकार ने तेरे ही लिए वेंच रख दी है? [9, 36] – *Hoy, o'rindiqda o'tirgan xotin, kimsan? Qani, tuyog'ingni shiqillatib qol-chi! Hukumat seni o'tirsin deb bu o'rindiqni qurib qo'yibdimi?* [8, 31].

5. Bevosita qarg'ishni aks ettiruvchi vulgarizmlar: Qarg'ishlar shaxs yoki uning hayotiga salbiy ta'sir qiladigan, unga yomonlik, baxtsizlik yoki azob keltirishni tilaydigan iboralar yoki so'zlardan tarkib topadi. Qarg'ishlar turli madaniyat va an'analarda uzoq vaqt davomida mavjud bo'lib, avloddan avlodga o'tib saqlanib boradi.

B.Sarimsoqov ham qarg'ish va olqishlar haqida quyidagi fikrlarni ilgari suradi: "so'zning sehr-jodu qudratidan qo'rqish, hamma vaqt so'zga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish folklor janrlari sostavida bir-biriga mohiyatan tamomila qarama-qarshi bo'lgan janrlarning vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Olqish va qarg'ishlar ana shunday bir-biriga zid janrlar sanaladi" [12, 64].

Qarg'ishlarni ziyon-zahmat yo'llash usullariga ko'ra quyidagi turlarga ajratish mumkin: 1) O'lim tilash bilan bog'liq qarg'ishlar; 2) Yomonlik yoki azob tilash bilan bog'liq qarg'ishlar; 3) Baxtsizlik yoki muvaffaqiyatsizlik tilash bilan bog'liq qarg'ishlar; 4) Jismoniy yoki ruhiy og'riqlar tilash bilan bog'liq qarg'ishlar va h.k.

F.Eshboyeva qarg'ishlarni qo'llanish turiga ko'ra 1) Bilvosita qarg'ishlar; 2) Bevosita qarg'ishlarga tasniflaydi [12, 88].

Quyida hindiydan o'zbek tiliga tarjima qilingan asarlardagi personajlar nutqida uchraydigan bevosita qarg'ishlarni ko'rib chiqamiz. *जा मर, दाढ़ीजार! सरीर में कीड़ पड़ेंगे, तिल-तिल कर मरेगा!* [13, 24] Tarjima-si: *Buzsang buzib o'l, juvonmarg bo'l! Xudoyo badaning irib, qurt-qumursqalarga yem bo'lsin!* [11, 18].

Asar davomida xaloyiq ichidan bir necha ayol qo'lini paxsa qilib o'ynatgancha to'xtovsiz qarg'ar va dam-badam uy buzayotgan odamga qarab tupurar edi. Yuqorida keltirilgan jumlada *जा मर, दाढ़ीजार, सरीर में कीड़ पड़ेंगे* kabi qo'pol haqorat so'zlari ishlatilgan. *जा मर* buyruq ohangida kelgan bo'lsa ham mazmun jihatidan og'ir lanat hisoblanadi. Shaxsni shunchaki koyish emas, balki unga zarar yetishini tilash maqsadida ishlatilgan. Bu ibora o'lim tilash bilan bog'liq qarg'ish guruhiga kiradi. *दाढ़ीजार* "jvonmarg" ma'nosini anglatadi. Ayollar qattiq g'azablanganda erkaklarga nisbatan ishlatiladigan haqorat so'zi, ya'ni *soqoli kuygan, yuzi kuygan* yoki *kuygan* kishini anglatadi. *सरीर में कीड़ पड़ेंगे* – *badaning chirib, qurt bosadi de-*

gan la'nat shaklida kelgan. औरत गिरती-पड़ती पीछे हट गयी, “दाढ़ीजार, तुझे मौत खाये! मैं तेरी माँ बराबर, मुझे धक्का दे रहा है....” [13, 24] – *Hoy, oqpadar*, - politsiyachiga qarab baqirdi ayol, - *ajal olsin seni! Men onang tengiman-a, nega meni itarasan?* [11,19].

Bu jumlada “दाढ़ीजार” so‘zi haqorat sifatida ishlatilgan bo‘lib, u biror kishining tashqi ko‘rinishiga yoki soqoliga nisbatan qo‘llanadi. O‘zbekcha tarjimadagi *oqpadar* so‘zi aynan shu ma‘noni anglatadi. “मौत खाये!” esa *ajal olsin seni* deb tarjima qilingan, bu haqoratli va tahdid ohangida bo‘lgan ifodadir.

Xulosa: qilib aytganda, turli madaniyatlarda qarg‘ishlar muhim ahamiyatga ega bo‘lib, kishilarning qasddan yomonlik qilishiga qarshi bir vosita sifatida qaraladi. Qarg‘ishlarning qo‘llanilishi ko‘pincha haqorat yoki hujum sifatida qabul qilinadi. Ular odamlarni salbiy his-tuyg‘ularga solishi va ularni o‘zini past his qilishiga olib kelishi mumkin. Bunday so‘zlar odatda ziddiyatni kuchaytiradi va o‘zgalar bilan salbiy munosabatlar yaratadi.

Asarni boshqa tilga o‘girayotgan tarjimon personaj portretini qayta yaratish jarayonida tarjima tilida mavjud turli leksik qatlamlar, serjilo tasvir vositalarini qo‘llash bilan cheklanib qolmay, qahramonlarning voqelikka bo‘lgan munosabatini ilg‘ash, hissiy kechinmalarini idrok etish, orzu-intilishlarini anglay olish, maqsad va niyatlarini ko‘ra bilishning ham uddasidan chiqmog‘i lozim. Parazit so‘zlar deb ataluvchi lug‘aviy birliklar ham til madaniyati uchun yotdir. Ular, asosan, so‘zlashuv nutqida ko‘p ishlatib, notiqning o‘z nutqini kuzatib bormasligi, e‘tiborsizligi natijasida paydo bo‘ladi va bora-bor odatga aylanib qoladi. Nutqda vulgar so‘zlarni ishlatish nutq tuzuvchining tarbiyalanganlik darajasining tubanligini ko‘rsatadi. Zotan, tarbiyalanganlikning mohiyati shaxsning jamiyatdagi mavjud ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-siyosiy va ma‘naviy-axloqiy tartibotlarga so‘zsiz va muntazam hurmat bilan qarashi va demakki, qat’iy amal qilishidan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Аҳмедова А. Кеча ва кундуз романида қўлланган аналитик фольклоризмлар лингвопоэтикаси. Nutq madaniyati va o‘zbek tilshunosligining dolzarb muammolari mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. 2020-yil, 4-may;

2. Арипов М. Турк тилидаги тилак, олқиш ва дуоларнинг лингвомаданий ва лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. б. фалс. д-ри (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2022.

3. Эшбоева Ф.Х. Ўзбек халқ қарғишларининг жанр хусусияти ва бадиияти: Филол. фан. номз....дисс. автореф. – Тошкент, 2008.
4. Крюкова И. Речевой акт проклятия и лексико-грамматические средства его осуществления: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ставрополь, 2011.
5. Мешкова О. Типы благопожеланий в традиционном русском родильно-крестильном обряде // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – Челябинск, 2010.
6. Муродов М. Қарғиш ва олқиш // Сарчашмадан томчилар. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.
7. Остин Л. Слово как действие. Перевод с англ. А.А. Медниковой // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов // Отв. ред. Б.Ю. Городецкий. – М.: Прогресс, 1986.
8. Премчанд. Фидойи. (Ҳиндий тилидан Амир Файзулло таржимаси). – Тошкент: O'zbekiston, 2012.
9. प्रेमचन्द। सेवासदन। - इलाहाबाद: हंस प्रकाशन, 1919.
10. Қўчқоров Н. Ўзбек халқ олқишларининг жанр хусусияти ва бадиияти: Филол. фан. номз....дисс. автореф. – Тошкент, 1994.
11. Саҳний Б. Басантий. (Ҳиндий тилидан Амир Файзулло таржимаси). – Тошкент: Turon-iqbol, 2010.
12. Саримсоқов Б. Олқишлар ва қарғишлар // Ўзбек фольклори очерклари. 1-жилд. – Тошкент: Фан, 1988.
13. साहनी भ। बसन्ती। - नयी दिल्ली: राजकमल प्रकाशन, 1982.
14. Умарова М. XX аср ўзбек насри намуналарининг урду тилидаги таржималарида миллий колоритнинг ифодаланиши: Филол. фан. б. фалс. д-ри (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2022.
15. Улициферов О.Г. Современный русско-хинди словарь. – М.: Медиа, 2004.
16. Вежбицкая А. Речевые акты. Перевод с англ. С.А.Крылова // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. Лингвистическая прагматика // Общ.ред. Н.Н.Попов. – М.: Прогресс, 1985.
17. Ўринбоев Б. Ҳозирги ўзбек тилида вокатив гап категорияси. – Тошкент, 1972.
18. Чандар К. Бир қизга минг ошиқ. (Ҳиндий тилидан Амир Файзулло таржимаси) // Жаҳон адабиёти. – Тошкент: Шарқ, 2011. – № 4.
19. चन्दर का एक लड़की हजार दीवाने। - नई दिल्ली, 2013.

“BADIYLIK” NIMA, “BADIYAT” CHI?

Kamola RASULOVA, TDSHU tayanch doktoranti, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: 93 386 63 05; E-mail: Rasulovakamola0120@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada “badiylik” va “badiyat” tushunchalari o‘zbek adabiyotshunosligi hamda tarjimashunosligi kontekstida ilmiy tahlil qilindi. Tadqiqotda badiylikning vosita sifatidagi tabiati hamda badiyatning estetik natija sifatida namoyon bo‘lish mexanizmlari izohlanadi.

Kalit so‘zlar: *badiylik, badiyat, estetik tahlil, badiy tarjima, obrazlilik, uslub, milliy xos so‘z (realiya)lar.*

Аннотация. В данной статье проводится научный анализ понятий «художественность» (badiylik) и «эстетичность литературы» (поэтика; badiyat) в контексте узбекского литературоведения и переводоведения. В ней раскрывается художественность как совокупность художественных средств и приемов, тогда как эстетичность рассматривается как итоговое эстетическое воздействие произведения.

Ключевые слова: *художественность, эстетичность, эстетический анализ, художественный перевод, образность, стиль, национальные реалии.*

Abstract. This article provides an in-depth scholarly analysis of the concepts of badiylik (artistic quality) and badiyat (aesthetic integrity) within the framework of Uzbek literary studies and translation theory. The study interprets badiylik as a system of artistic techniques and stylistic devices used by an author, whereas badiyat is defined as the resultant aesthetic effect produced by these devices.

Key words: *artistic quality, aesthetic integrity, literary translation, stylistic devices, imagery, authorial style, cultural realia.*

Tarjimashunoslikda badiiy tarjima eng murakkab yo‘nalishlardan biridir. Chunki bunda nafaqat mazmun, balki uslub, badiiy obrazlar, ifoda vositalari, milliy realiyalar, muallif dunyoqarashi kabi qatlamlar ham o‘z aksini topishi kerak. Ushbu jarayonda “badiylik” va “badiyat” tushunchalari markaziy o‘rinni egallaydi.

Ushbu maqolada N.K.Gey, N.Shamota, Izzat Sulton, Matyoqub Qo‘shjonov kabi olimlarning nazariyalari keng qamrovda sharhlab berilib, ushbu tushunchalarning o‘zaro farqlari va birlikdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, badiiy tarjimada badiylik vositalarining ko‘chishi, milliy realiyalarni uzviy ifodalash, obrazlilikni tiklash, kompensatsiya kabi muammolar ham ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot badiiy asarning estetik mohiyatini anglashda “badiylik–vosita, badiyat–natija” konsepsiyasining ustuvorligini dalillar bilan ilmiy asoslaydi.

Badiylik – vosita, badiyat – natija. Adabiyotshunoslik va tarjimashunoslikda badiiy asarning estetik tabiatini tahlil qilishda “badi-

iylik” va “badiiyat” tushunchalari ko‘pincha birga qo‘llanadi. Ammo ular o‘zaro sinonim emas; badiiylik – bu jarayon va vositalar, badiiyat esa – shu vositalar orqali erishiladigan yakuniy estetik natijadir.

1. Badiiylik – bu vosita (jarayon, texnika, usul)

Badiiylik yozuvchi yoki tarjimon qo‘llaydigan badiiy ifoda vositalari, kompozitsion usullar, tilning boy imkoniyatlarini ishga solish jarayonidir. U o‘z ichiga quyidagilarni oladi:

a) Til vositalari: metafora, epitet, tashbeh, metonimiya, sinekdoxa, onomatopeya, sinonimik qatlamlar. Bu badiiy tilning elementlari, ya’ni vositalardir.

b) Tasvir usullari: obraz yaratish, detal tanlash, psixologik tahlil, tasvir dinamikasi, ritm va ohang

c) Kompozitsion qurilish: voqealar tartibi, dramatizmni oshirish, kulminatsiya va yechim. Bularning bari badiiylikni tashkil qiladi. Ya’ni yozuvchi shu vositalarni qo‘llagan sari asar “badiiy” tus ola boshlaydi. Demak, badiiylik – bu estetik vositalar majmui.

Rus ilmida badiiylik sohasida maxsus shug‘ullangan kishilar N. Shamota va N.K. Geydir.

N.K. Gey deydi, badiiylik mezoni (kriteriy)lari uchta:

1. Badiiy tasvirning hayot haqiqatiga mos kelishi (S.Tovmosan, M.Gus).

2. “Obraz tipizmi” yoki “tipiklik mezoni” (A. Seytlin, T.Motileva).

3. Mazmun va shakl birligi (Plexanov, Lunacharskiy, Vorovski). [1,335-336].

Izzat Sulton o‘zining nazariyaga oid darsligida “Badiiylik kriteriyalari” degan alohida sarlavha qo‘yib, ta’sirdorlik, mazmun va shakl birligi, obraz, haqqoniylik, obyektivlik, tipiklik, mazmunning salmoqdorligi, samimiylik, yozuvchining g‘oyaviy pozitsiyasi, mahorat, dramatizm, sodda tilda yozish, tilning tushunarli, ravshan bo‘lishi lozimligi, yozuvchining talanti, his-tuyg‘u haqida so‘zlaydi. Bu joyda aytilmagan gaplarga darslikning boshqa joylarida duch kelinadi.

Izzat Sulton mazmun va shakl mosligi, samimiylik va mahoratni badiiylikning muhim shartlari; til, haqqoniylik va kitobxonni hayajonga solishni badiiylikning alomatlari deb ham ataydi. Uning xulosasi shuki, badiiylikning asosiy “kriteriya” (yunoncha, o‘lchov)lari to‘rtta, masalan:

a) “obrazli tafakkur orqali ifodalangan haqqoniylik”;

b) “samimiylik”;

v) “mazmun bilan shaklning bir-biriga mosligi”;

g) “badiiy til” [2,226].

“Badiiylik masalasi o‘zbek adabiyoti ilmda maxsus, keng, atroflicha ilmiy tekshirilmagan. H.Yoqubov, S.Mamajonov, L.Qayumov, O.Tog‘ayev, A.Hayitmetov, N.Shukurov, U.Normatov, N.Mallayev, B.Sarimsoqov, A.Rustamov va boshqa o‘zbek olimlarning asarlarida ham badiiylikka oid qimmatli mulohazalarni uchratish mumkin” [3,10-11].

2. Badiiyat – bu natija (hosila, umumiy estetik butunlik)

Badiiyat – yozuvchi yoki tarjimon qo‘llagan badiiy vositalarning yakuniy, umumlashgan, yaxlit estetik samarasi. U quyidagilarda namoyon bo‘ladi: a) Asarning estetik ruhida: Asarda qanday kayfiyat, ruh va ohang hukmron bo‘lsa – bu badiiyatdir.

b) Obrazlarning yaxlitligida: Personajning jonli, tabiiy va ishonarli bo‘lib chiqishi.

c) O‘quvchida uyg‘otilgan estetik ta‘sir:

Masalan: hayrat, larzaga kelish, zavq, taassurot, estetik qoniqish. Bu – badiiyatning bevosita natijasidir.

d) Asar dunyosining butunligi. Yozuvchi yaratgan: davr ruhi, muhit, falsafiy g‘oya, ichki timsollar tizimi. Bularning barchasi birlashib badiiy olamni yaratadi. Mana shu olam – badiiyat.

Demak, badiiyat – bu vositalar qo‘shilganda paydo bo‘ladigan umumiy estetik qiymatdir.

“Badiiylik – vosita, badiiyat – natija” degan fikrning mantiqiy asoslaydigan bo‘lsak:

Quyidagi ketma-ketlikni tasavvur qiling:

1. Yozuvchi badiiy vosita tanlaydi – epitet, obraz, ohang.....
2. Bu vositalar matnda real tasvirga aylanadi.
3. Tasvirlardan ichki estetik uyg‘unlik vujudga keladi.
4. O‘quvchi o‘qiganda estetik ta‘sir sezadi.
5. Mana shu yakuniy estetik ta‘sir – badiiyatdir.

Shu bois:

– badiiylik – usul, texnika, vosita;

– badiiyat – ularning umumiy natijasi, estetik qiymat.

Tarjimaning o‘rnida: badiiylikni ko‘chirish – badiiyatni yaratishdir.

Tarjimon asl asardagi badiiylik vositalarini:

aynan ko‘chiradi, yoki ekvivalent vosita bilan almashtiradi, yo bo‘lmasa kompensatsiya qiladi. Natijada tarjimada ham muayyan estetik butunlik paydo bo‘ladi – bu tarjima badiiyatidir. Masalan: “Oqshom osmoni shafaqdan yaltirardi” (badiiylik vositasi – metafora, epitet). Turkchada: “Akşam göğü şafaktan parıldıyordu.” Bu vositalarning mosligi tarjimada ham badiiyatni ta‘minlaydi. Agar vosita ko‘chmasa, natija – badiiyat ham zaiflashadi.

Sodda misol bilan izohlasak: Badiiylik – rassomning bo‘yoqlari, cho‘tkasi, texnikasi. Badiiyat – shu bo‘yoqlar bilan chizilgan tayyor, estetik qiymatga ega rasm.

Matyoqub Qo‘shjonov badiiyat qonuniyatlari deb mazmun va shakl birligi, konflikt, syujet, kompozitsiya, qahramon, til va boshqalarni tushunadi [4, 147-160].

Tarjimada badiiylikni saqlash masalasi. Tarjimon oldida turgan asosiy vazifa mazmunni yo‘qotmasdan, asarning badiiy kuchini boshqa tilga o‘tkazish.

Bu jarayonda tarjimon duch keladigan qiyinchiliklar quyidagilar:

a) Tildagi farqli jihatlar

Metafora, epitet, qochirimlar har doim to‘g‘ri ko‘chmaydi. Masalan, o‘zbekcha “ko‘ngli oppoq” iborasi turk tilida aynan shu ko‘rinishda ishlatilmasligi mumkin.

b) Milliy realiyalar

Mahalliy buyumlar, kiyimlar, taomlar (chakmon, tandir, so‘ri) boshqa tillarda o‘z ekvivalentiga ega bo‘lmasligi mumkin.

c) Obrazlilikni saqlash

Onomatopeya, ritmik ohang, muallifning badiiy usuli tarjimada yo‘qolib qolish xavfi bor:

Masalan, “g‘irch etib sindi”, “shildirab oqdi”, “shuvilladi”. Bularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish ko‘pincha imkonsiz. Masalan:

“Shildirab oqdi” turkchada ko‘pincha “şırıldayarak aktı” deyiladi. Bu semantik jihatdan yaqin, badiiylik ham qisman saqlangan.

d) Muallif uslubini saqlash

Har bir yozuvchi o‘ziga xos ritm, sintaktik qurilish va leksik olamga ega.

Tarjimada badiiyatni ta‘minlashning asosiy prinsiplari

1) Ekvivalentlikka intilish: Mazmun va estetik ta‘sirning mos kelishi.

2) Adekvantlik: Asar ruhiga mos, ammo so‘zma-so‘z bo‘lmagan tarjima.

3) Kompensatsiya: Bir badiiy vosita boshqa tilga ko‘chmasa, boshqa joyda o‘rnini boshqa vosita bilan to‘ldirish.

4) Muallif uslubini tiklash: Muallifga xos ohang, sintaksis, metaforalar, leksik qatlamni maksimal darajada qayta yaratish.

5) Obrazilarning tabiiyligini saqlash: O‘quvchi tarjimadan “tarjima hidini” sezmasligi kerak ya‘ni matn tabiiy chiqishi shart.

Tarjimada badiiylikning yo‘qolish sabablari: So‘zma-so‘z tarjima, milliy realiyaning to‘g‘ri talqin qilinmasligi, stilistik vositalarning noto‘g‘ri ko‘chirilishi, shoshma-shosharlik bilan bajarilgan tarjima, tarjimonning yozuvchi tilini to‘liq his qila olmasligidir.

Xulosa. Maqolada badiiylik va badiiyat tushunchalari o'zaro bog'liq, ammo mazmunan turlicha bo'lgan ikki muhim estetik kategoriya sifatida ilmiy asosda izohlandi. Tadqiqot shuni isbotlaydiki, adabiy asarning badiiy qimmatini nafaqat shakl va mazmundagi uyg'unlikda, balki uning o'quvchiga yetkazadigan estetik samarasida namoyon bo'ladi. "Badiiylik – vosita, badiiyat – natija" tamoyili adabiyotshunoslik, tarjima-shunoslik, estetik tahlil va badiiy asar yaratish jarayonlari uchun universal ilmiy mezon sifatida qabul qilinishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] – Гей Н. К. Искусство слова. О художественности литературы. – М.: Наука, 1967. – 335-336 б.

[2] – Иззат Султон. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи. – В.220-228.

[3] – Тўйчиев У. Ўзбек адабиётида бадийлик мезонлари ва уларнинг маромлари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – 508 б.

[4] – Қўшжонов М. "Моҳият ва бадийят". – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1977. – 147-160 б.

YAPON TILIDAGI METAFORALARDA "GUL" SO'ZINING QO'LLANILISHI

Diyora ABDURAXIMOVA, TDSHU o'qituvchisi, O'zbekiston

El.pochta: diyora.9208@gmail.com. Tel:+99895792-08-30

Annotatsiya. Har bir tilda metaforalar ko'p uchraydi. Bu esa tillarni o'rganishda va ayniqsa badiiy asarlarni tarjima qilishda ma'lum qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi aniq. Ushbu maqola yapon tilidagi "gul" tushunchasining metafora bo'lganda qanday ma'nolarni ifodalashi va buning sabablarini aniqlashga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: metafora, konseptual metafora, "gul"ning ko'chma ma'nolari, "Kokinvakashu"

Аннотация. Каждый язык обладает своими уникальными метафорами, что может создавать определенные трудности при изучении языка и переводе художественных произведений. Данная статья посвящена исследованию, как понятие "цветок" в японском языке выражает различные метафорические значения и определяющим факторам, влияющим на эти различия.

Annotation. Every language has its unique metaphors, which can create certain difficulties in language learning and the translation of literary works.

This article is dedicated to exploring how the concept of "flower" in Japanese language expresses various metaphorical meanings and the determining factors that influence these differences.

Til bir qobiqda qolmay, davr talabi, jamiyatdagi rivojlanish, insonlarning tafakkuridagi o'zgarishlarga mos ravishda til ham shakllanib boradi. Tildagi bunday o'zgarishlarga so'z ma'nolarining kengayishi va torayishi, yangicha tarzda qo'llanila boshlanishi, yangi so'zlarning yaratilishi yoki chet tilidan o'zlashishi kabi hodisalarda ko'rishimiz mumkin. Ayniqsa, ma'no ko'chirish, ya'ni biror-bir so'zni metafora sifatida qo'llash ham tilni boyitishda eng ko'p uchraydigan til hodisasidir. Lekin bu jarayon har bir tilda o'ziga xos ravishda amalga oshiriladi. Chunki ma'no ko'chirishda inson tasavvuri, uning tafakkuri muhim ahamiyatga ega. Tafakkur va tasavvur, dunyoqarash esa barcha jamiyatlarda bir xil emas. Masalan, "gul" leksemasining o'z ma'nosi "o'simlik"ni bildiradi. O'zbek tilida "gul" tushunchasi ko'chma ma'noda "go'zal qiz", "yor" ma'nolarida ham qo'llanilsa, yapon tilida "gul" tushunchasi "o'tkinchilik" ma'nosini ham bildiradi. Bundan ko'rinadiki, har bir davlatda mavjud bo'lgan, o'z ma'nosi o'simlik bo'lmish "gul" tushunchasi o'simlik ma'nosidagina emas, balki majoziy ma'noda turli xil ma'nolarni ifodalashi mumkin. Tillarda uchraydigan shu kabi ma'no ko'chishi hodisalari tarjima jarayonida bir qancha qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Mazkur maqolada yapon tilidagi ma'no ko'chish hodisasini "gul" konsepti asosida ko'rib chiqish maqsad qilingan.

Hozirgi kunda o'zbek tili va boshqa tillardagi metaforaning qiyosiy tadqiqoti ushbu tillar orasidagi o'xshash va farqli tomonlarini aniqlashdagi dolzarb masalalardan biri bo'lmoqda. Shu tadqiqotning ilk qadami sifatida ushbu maqolada dastavval yapon tilidagi metaforalarni o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Maqolaning ob'yekti yapon tilidagi metafora, ma'noviy kengayishga ta'sir etuvchi omillar o'rganish va o'ziga xos jihatlarini aniqlashdir. Predmeti esa, yapon mumtoz she'riy to'plami "Kokinvakashu" misolida "gul" tushunchasini qanday ma'nolarda kelganini tahlil qilishdan iborat.

Kazumi Taniguchiga ko'ra, so'z ma'nosi nafaqat tashqi dunyoni obyektiv tasvirlaydi, balki so'zlovchi tomonidan kontseptual tashqi dunyoni o'z holicha belgilar bilan ajratadi. Shuning uchun "haqiqat" ham obyektiv tasvirlash bo'lmay, so'zlovchining hissiy tasavvuridagi kontseptualizatsiya jarayoni sodir bo'ladi[2,20]. Bundan tushunishi-

miz mumkinki, soʻz maʼnosi soʻzlovchining ruhiy holati, tajribaga asoslanib konseptuallasadi va nutqga koʻchadi.

Metaforaning oʻzi nima?

Metafora – obyektiv (yoki subyektiv) borliqdagi oʻxshashlikning lisoniy aksi boʻlmish mutanosib semalar asosida bir narsa nomining ikkinchi bir narsa nomi oʻrida qoʻllanilishi[1,33]. Metafora asosida nom koʻchishi predmet, belgi, harakat, holatlarning keng maʼnodagi oʻxshashligiga asoslanadi.

Chie Fukada “Inson tasavvurining bir qismi bir tajriba bilan yana boshqa tajriba orasidagi oʻxshashlikni ajratib, bir hodisa orqali boshqasini tushunish degan tafakkur jarayoniga asoslangan holat, til hodisasi metafora deb ataladi. Metafora taqqoslash qobiliyati va taqqoslash mezonlariga bogʻliq tasavvur jarayoni bilan aloqador” deb taʼkidlaydi. Nima asosida oʻxshashlikni topish soʻzlovchining subyektiv tahlil jarayoni bilan bogʻliq boʻladi”[4,8-9]. Ushbu taʼrifdan metafora jarayonida soʻzlovchining tasavvur qobiliyati va mavzuga oid subyektiv tahlili muhim degan xulosaga kelinadi. Buni yapon vaka²² va haikularida²³ shoirning tasavvur olami va hissiyotlari sezilib turishidan koʻrishimiz mumkin.

Zamonaviy qarashlarda metaforaga tushunish, kategoriyalash, konseptuallashtirish, baholash va dunyoni tushuntirish vositasi sifatida qaraladi. Kazumi Taniguchining nazariyasiga koʻra ham “konseptuallashtirishgan metafora insonning tajribasi asosida paydo boʻlib, til, ayniqsa “maʼno”ning ishlatilishi kengayishi, uning oʻrniga “tajriba”ning vazifasini kuchaytiradi”[2,45]. Bir soʻz bilan aytganda, konseptuallashtirishgan metafora asosini soʻzlovchi tajribasi tashkil etadi.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib shuni aytishimiz mumkinki, inson tasavvurining bir qismi bir tajriba bilan yana boshqa tajriba orasidagi oʻxshashlikni ajratib, bir hodisa orqali boshqasini tushunish degan tafakkur jarayoniga asoslangan holat, til hodisasi metafora deb ataladi. Konseptuallashtirishgan metafora esa insonning tajribasi asosida paydo boʻlib, til, ayniqsa “maʼno”ning ishlatilishi kengayishi, uning oʻrniga “tajriba”ning vazifasini kuchaytiradi.

Bevosita yapon sheʼriyati namunalarini tahlil qilib oʻtamiz. “Kokinvakashu” sheʼriy toʻplamida “gul” ning metafora sifatida ishlatilishi juda koʻp uchraydi. Maqoladagi barcha misollar Yapon mumtoz adabiyoti toʻplami 11 jild “Kokinvakashu” dan olingan.

²² Vaka – “yapon qoʻshiqlari” degan maʼnoni bildiradi. Oʻrta asrlardagi sheʼriy jarn.

²³ Haiku – yapon sheʼriy janri. 5-7-5 shaklida yozilgan qisqa sheʼrlar.

「年ふればよはひは老いぬしかはあれど花をし見れば物思ひもなし」

Bu yerda ishlatilgan「花」“gul” so‘zi「娘」“qizim” ma’nosida metaforaga uchragan. “Gul” chiroyli bo‘lib, ko‘rgan odamga quvonch baxsh etadi, qari ota-ona uchun ham “yosh qizi” gul kabi ko‘ringanligi, xursandchilik omili bo‘lganligi har ikkovining umumiy xususiyati hisoblanadi.

「今日来ずは明日は雪とぞ降りなまし消えずはありとも花と見ましや」

「今日来ず明日は雪とぞ降り」“Bugun bormasam ertaga qor yog‘adi” degan jumladan aynan “gul” so‘zi “ma’shuqa” ma’nosini ifodalayotganini anglashimiz mumkin. 「花と見ましや」jumlasini aynan “men sen gulni ma’shuqam sifatida ko‘ra olamanmi?” ma’noni anglatadi.「谷風にとくる氷のひまごとに打ちいづる波や春の初花」

Bu vakada 「波」“to‘lqin” so‘zi 「氷の間から流れ出した」 “muzlar orasidan suv yorib chiqdi” degan jumla orqali “to‘lqin” ni 「初花」“ilk ochilgan gul” ya’ni, “bahor elchisi” ma’nosida ma’noviy kengaygan deyish mumkin.

「花の香を風のたよりにたぐへてぞ鶯さそふしるべにはやる」

「花の香」(gul ifori) “bahor ifori”, “bahorga keldi” degan o‘xshatishga asoslanib, “bahor kelganini qushlarga bildirish uchun gul iforini yubordim” degan ma’noni anglatadi. Boshqacha qilib aytganda, 「花」“gul” so‘zi “bahor bahor elchisi” ma’nosini bildirmoqda. Metaforada o‘xshashlikdan tashqari so‘zlovchi mansub bo‘lgan jamiyatda tafakkur qilish, madaniyat, tarix, atrof-muhitning ta’siri ham muhim omil hisoblanadi. Xuddi shu o‘rinda shoirning yapon jamiyatiga mansubligi va yaponlarda fasllar o‘zgarishi va u bilan bog‘liq tasavvurni hisobga olish muhimdir. Ushbu vakadagi 「花」(gul) ume daraxti guli bo‘lib, bahor elchisi hisoblanadi. Bu ikkita sabab bilan izohlanadi:

1. Heiyan davrida yanvar hamda mart oylari bahor oylari sifatida aytilgan [3,162].

2. Ume daraxti fevral oyining oxirlarida gullaganligi sababli, sovuq qishning tugashi sifatida qabul qilishgan.

「花見れば心さへにぞ移りける色にはいでじ人もこそ知れ」

Bu yerda 「花」“gul”「移りける色」“rangini o‘zgartirish” orqali 「花は変化する」 “gul o‘zgaruvchan” degan ma’no kelib chiqadi. Bundan

tashqari, 「心さへに」 “qalbim kabi” jumlasidan 「私の心も変わる」 “mening qalbim ham o’zgaradi” degan ma’no kelib chiqib, “gul” bilan “inson qalbi”ning o’xshashligi keltirilgan. “Gul”ning doim bir xil ko’rinishda turmasligi xususiyatiga ko’ra uni “qalb”ning “kayfiyat, hissiyot ta’sirida o’zgarib turish” xususiyati bilan bog’lagan holda “o’zgaruvchanlik” tushunchasi bilan umumiylikka ega degan xulosaga kelinadi. Shuning uchun, 「花」 “gul” 「人の心の変わりやすさ」 “insonning o’zgaruvchan qalbi” metaforasi bo’lib ishlatiladi.

「久方の光のどけき春の日に静心なく花の散るらむ」

「春の日に静心なく花の散る」 “bahor kuni sokin to’kilayotgan gul”, ya’ni, bahor gullar faslida gulning to’kilishi, uning umri qisqa ekanligini tasdiqlamoqda. “Umri qisqa” degani uning “o’tkinchiligi” ni bildiradi. Shu mohiyatning o’xshashligi asosida “gul” “o’tkinchilik” ma’nosiga ko’chirilgan. 「散りぬればのちはあくたになる花を思ひ知らずも迷ふてふかな」

「散りぬればあくたになる花」 degani “to’kilganidan so’ng changga aylanuvchi gul” ma’nosini ifodalab, bunda ham “gul”ning “o’tkinchilik” ma’nosiga ko’chirilishga sabab bo’ladi. Ya’ni, bunda <gul> → <to’kiladi> → <changga aylanadi> jarayoni natijadasi tafakkurda <o’tkinchi> degan xulosa paydo bo’ladi. Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqqan holda, “Kokinvakashu” she’riy to’plamida “gul” tushunchasi “ayol”, “bahor elchisi”, “insonning o’zgaruvchan qalbi” va “o’tkinchilik” degan ma’nolarda metafora sifatida ishlatilgani aniqlandi.

Umumiy xulosa qiladigan bo’lsak, yapon tilida “gul” metaforasi “ayol”, “bahor elchisi”, “insonning o’zgaruvchan qalbi”, “o’tkinchilik” ma’nolarida keladi. Yapon tilida “ayol” ma’nosidagi “gul” “ma’shuqa”, “qizi”, “yosh qiz” ma’nolarida ham keladi, ammo bu ma’noda ishlatilishi nisbatdan kam. Yapon tilida “gul”ning “bahor” tushunchasini anglatib kelishi, bu davlatda ham 4 faslning mavjudligi va tabiiy iqlim jihatidan bir-biriga yaqinligini sabab qilib olish mumkin. Chunki atrof-muhit, tabiat tildagi so’zlarning qo’llanilishi, ma’no ko’chirishda o’z ta’sirini ko’rsatadi. Masalan, qor yog’maydigan davlat qor so’zi bilan bog’liq birikmalar ham kam uchraydi.

“O’tkinchilik” ma’nosini bildirishda buddaviylik dinining ta’sirini ko’rishimiz mumkin. Yapon tilida nafaqat “gul”, balki “shabnam”, “dunyo” so’zlari ham o’tkinchilik ma’nosini bildirishini kuzatamiz.

Va nihoyat so’nggi “go’zallik” ramzi sifatida “gul”ning keltirilishi har ikki tilda mavjud. Bu hodisa qaysi jamiyat bo’lishidan qat’iy nazar

gulni ko'rganda go'zallikni his qilish bilan bog'liq bo'lib, Chie Fukada nazariyasiga ko'ra hissiyot asosidagi metafora deyish mumkin.

Yapon tilida "gul"ning nafaqat muhabbat mavzusidagi she'rlarda, balki fasllarga oid she'rlarda ham metafora sifatida kelishi yaponlarning madaniyatiga xos bo'lgan tabiat bilan uyg'unlikni sabab degan xulosaga kelindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] Qobuljonova G.K. Metaforaning sistemaviy lingvistik talqini – Toshkent, 2000.

[2] 谷口一美「認知意味論の新展開」2003 年 8 月 15 日 研究社 (Kazumi Taniguchi "Kognetiv lingvistikaning rivoji" Yaponiya, Kenkyusha 2003)

[3] 日本古典文学全集 11「古今和歌集」1994 年 2 月 20 日 小学館 (Yapon mumtoz adabiyoti to'plami 11 "Kokinvakashu" Yaponiya, Shougakukan 1994)

[4] 深田智、仲本康一郎「概念化と意味の世界」2008 年 5 月 30 日 研究社 (Chie Fukada, Nakamoto Kentaro "Konsepsiya va ma'nolar dunyosi" Yaponiya, Kenkyusha 2008)

YAPON ONOMATOPEYALARINI TARJIMA QILISHDA LINGVOMADANIY MUAMMOLAR

Muslima TEMIROVA, TDSHU katta o'qituvchisi, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: 90 928 02 09; E-mail: muslima.0102.2015@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada yapon onomatopeyalarining lingvokulturologik xususiyatlari va ularni o'zbek tiliga tarjima qilishda yuzaga keladigan asosiy semantik muammolar tahlil qilinadi. Giseigo, giongo, gitaigo va gijougo birliklarining konseptual tabiati ochib beriladi. Tarjimadagi ekvivalentlik va kompensatsiya usullari amaliy misollar asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: onomatopeya, mimetik birlik, lingvomadaniyat, gitaigo, gijougo, ekvivalentlik, kompensatsiya.

Аннотация. Статья посвящена анализу японских онomatопов и трудностей их перевода на узбекский язык. Рассматриваются концептуальные особенности гисэйго, гионго, гитаиго и гицёго. Обсуждаются стратегии эквивалентности и компенсации на основе фактического материала.

Ключевые слова: онomatопия, миметическая единица, лингвокультура, гитаиго, гицёго, эквивалентность, компенсация.

Abstract. The article examines Japanese onomatopoeia and the main semantic challenges in translating them into Uzbek. It outlines the conceptual

features of giseigo, giongo, gitaigo and gijougo. Strategies of equivalence and compensation are discussed through practical examples.

Key words: onomatopoeia, mimetic expression, linguoculture, gitaigo, gijougo, equivalence, compensation.

Tilshunoslikda onomatopeya hodisasi, ayniqsa XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida fonosemantika, kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya va tarjimashunoslik bilan kesishgan nuqtalarda faol tadqiq etila boshladi. Avval “tovushga taqlid” doirasida izohlangan bu qatlam keyingi yillarda ma’lum til jamoasining dunyo manzarasini aks ettiruvchi murakkab semiotik tizim sifatida talqin qilinmoqda [3,214]. Yapon tili onomatopeyalarining son, shakl va funksional imkoniyatlari jihatidan dunyo tillari ichida alohida o’rin egallashi ham bu mavzuga bo’lgan ilmiy qiziqishni kuchaytirdi [1,17].

O’zbek tilshunosligida onomatopeyalar leksikologiya va stilistika nuqtayi nazaridan qator tadqiqotlarda tilga olingan bo’lsa-da, aynan yaponcha mimetik birliklarning o’zbek tiliga tarjimasidagi lingvoma-daniy muammolar hali to’la o’rganilgan deb bo’lmaydi. Badiiy tarjima, subtitr va dublyaj, darslik va o’quv qo’llanmalari tilida bu birliklarning noto’g’ri yoki soddalashtirilgan berilishi natijasida matnning emotsional va estetik bo’yoqlari sezilarli darajada yo’qolib qolmoqda. Shuning uchun mazkur muammoni tarjimashunoslikning nazariy va amaliy jihatlar bilan bog’liq holda kompleks o’rganish dolzarb ekanligi shubhasiz.

Mazkur maqolaning maqsadi yapon onomatopeyalarini lingvokulturologik birlik sifatida tavsiflash, ularning giseigo, giongo, gitaigo va gijougo guruhlari bo’yicha konseptual xususiyatlarini aniqlash hamda o’zbek tiliga tarjimasida yuzaga keladigan leksik-frazeologik muammolarni tahlil qilishdan iborat. Shu maqsadda yapon tili izohli lug’atlari, maxsus onomatopeya lug’atlari, zamonaviy badiiy asarlar, manga, kino va animatsion filmlar ssenariylari hamda yaponcha–o’zbekcha lug’atlar materiallari tahlilga tortildi [1; 2; 4; 6].

Yapon tilshunosligida onomatopeyalar odatda besh guruhga bo’linadi: giseigo (tirik mavjudotlar tovushiga taqlid), giongo (jonli va jon-siz narsalar tovushi), gitaigo (tovushsiz holat va harakatning tasviri), gijougo (hissiy holat onomatopeyalari) va ayrim tadqiqotchilar ajratadigan giyougo (harakatning qanday bajarilishini ifodalovchi birliklar) [1,25]. Mazkur tasnif nafaqat fonetik shakl, balki kognitiv yo’nalishni ham belgilaydi: giseigo va giongo ko’proq “tashqi dunyo” tovushlariga tayanar ekan, gitaigo va gijougo “ichki dunyo”, ya’ni sub’ektiv idrokni kodlaydi.

Masalan, ざあざあ yomg’ir tovushini kuchli, keskin va uzluksiz yog’ayotgan holda tasvirlaydi, しとしと esa past intensivlikdagi, ammo

uzoq davom etuvchi sokin yomg'ir manzarasini ifodalaydi. Har ikki birlik ham "yomg'ir" konseptiga tegishli bo'lsa-da, yapon madaniyatidagi tabiat va kayfiyat o'rtasidagi nozik bog'liqlik tufayli ikki xil estetik obrazni shakllantiradi. O'zbek tilida bu farqlar ko'pincha "shovullab yog'ayotgan yomg'ir" va "mayin yomg'ir" kabi so'z birikmalari orqali beriladi, biroq bu yerda onomatopeyaning fonetik, ritmik va emotsional komponenti matndan chiqib ketadi.

Gitaigo va gijougo guruhleri yapon onomatopeyasining eng o'ziga xos qatlamini tashkil etadi. ふわふわ, すらすら, いきいき, もやもや, いらいら, ときどき kabi birliklar tovushni emas, balki holat, kayfiyat, dinamikani verbal shaklga keltiradi. Masalan, ふわふわする deganda nafaqat "yumshoqlik" va "yengillik", balki "an'anaviy yapon estetikasiga xos bo'lgan havodorlik, nafislik" tasavvuri ham ko'zda tutiladi. もやもやする esa "xiralashgan, aniqlashmagan, lekin tinchlik bermayotgan ruhiy holat"ni bildiradi. O'zbek tilida bularni "ko'ngli g'ash bo'ldi", "o'ylari chigallashdi", "ichida bir g'alati bezovtalik bor" kabi analitik shakllar orqali berishga to'g'ri keladi.

Tarjima jarayonida birinchi navbatda semantik ko'pma'nolilik muammosi yuzaga chiqadi. Bir onomatopeya ko'pincha bir nechta konseptual maydonga xizmat qilishi mumkin. さらに birikmasi shamolning mayin esishi, sochning silliq taralishi, qog'ozning tez varaqlanishi, suvning mayin oqishi kabi holatlarda ishlatiladi. Ushbu misollarning barchasida "yengillik, silliqlik, to'sqinliksiz harakat" semasi umumiy bo'lsa-da, konkret kontekstga qarab u boshqa so'zlar bilan kombinatsiyada turlicha obraz hosil qiladi. O'zbek tilida esa har bir kontekst uchun alohida ekvivalent topishga to'g'ri keladi: "mayin shamol esmoqda", "sochi silliq taraladi", "suv yengil oqmoqda" va h.k. Shuning uchun ham tarjimon bir onomatopeyaning "lug'aviy" ma'nosini emas, balki uning kontekstual kombinatsiyalari va kognitiv modelini hisobga olishi lozim [5,98].

Ikkinchi yirik muammo – uslubiy bo'yoqning yo'qolishi. Yapon badiiy nasrida, ayniqsa zamonaviy prozada mimetik birliklar muallif uslubini belgilovchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Haruki Murakami yoki Yosikava Eiji singari yozuvchilarning matnlarida qisqa, ritmik onomatopeyalar muhitni jonlantiradi, personaj psixologiyasini "ko'rsatib" beradi. Masalan, 彼の心臓はときどきと高鳴っていた jumlasida so'zma-so'z "yuragi do'kiddo'k qilib ura boshladi" tarzida berilishi mumkin. Ammo tarjimali matnda "katta hayajon bilan", "yuragi hapriqib" kabi komponentlarni qo'shish orqali emotsional intensivlikni

kompensatsiya qilish talab etiladi. Shunda ham yaponcha iboraning fonetik ritmi, qisqa bo'g'inli takroriy tuzilishi to'liq tiklana olmaydi.

Uchinchi turdagi qiyinchilik lingvokulturologik xususiyatlar bilan bog'liq. Yapon madaniyatida sokinlik, jimjitlik, tabiiy tovushlarning sezilar-sezilmas idroki alohida estetik kategoriya sifatida qaraladi (静寂, 侘び寂び va boshqalar). しんと, ぽつんと, ひっそり, しとしと kabi birliklar aynan ana shu estetik sezgirlikni kodlaydi. Masalan, しんとした夜 ifodasida nafaqat "mutlaq jim tun", balki "inson ichki kechinmalarini eshitish imkonini beradigan sokinlik" obrazini ham ko'ramiz. O'zbek tilida bu ifoda "juda jimjit tun", "sokin tun" kabi tarjima qilinishi mumkin, biroq yaponcha konseptosferadagi estetik yuklama ma'lum darajada qisqaradi.

Yapon onomatopeyalarining frazeologik jihati ham tarjima uchun alohida ahamiyatga ega. Ko'plab birliklar ma'lum fe'llar bilan barqaror bog'lanadi: きらきら光る, ぐんぐん伸びる, じろじろ見る, すらすら話す kabi. Bunday kollokatsiyalar ko'pincha frazeologik birlashma darajasiga yaqinlashadi. Masalan, すらすら話す jumlasidagi すらすら oddiy "tez" yoki "bemalol" semalarini emas, balki "to'xtamasdan, qiyinmay, to'siqsiz, ravon" nutq jarayonini bildiradi. O'zbek tilida bu ko'pincha "bemalol gapira boshladi", "ravon va ishonch bilan gapirdi" tarzida kengaytirilgan sintaktik struktura orqali ifodalanadi. Shuning uchun tarjimon nafaqat lug'aviy moslikni, balki kollokativ normalarni ham hisobga olishi zarur.

Tarjima strategiyalari nuqtayi nazaridan yapon onomatopeyalarini o'zbek tiliga o'tkazishda bir nechta yondashuv kuzatiladi. Eng oddiy usul – to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent topish bo'lib, bu ko'proq giseigo va giongo uchun qo'llaniladi: ワンワン – "vov-vov", ニャーニャー – "miyov-miyov", ざあざあ – "shovullab", ゴロゴロ雷が鳴る – "gumburlab momaqaldiraq bo'lyapti" kabi. Biroq gitaigo va gijougo guruhida to'liq fonetik-semantik ekvivalent topish deyarli imkonsiz bo'lib, bu yerda deskriptiv tarjima va funksional almashtirishdan foydalaniladi [6,145].

Deskriptiv tarjima usulida onomatopeya ma'nosi sintaktik kengaytma orqali ochib beriladi: きらきら星が光っている – "yulduzlar mayin yaltirab turibdi", もやもやした気持ち – "ichida noaniq, xiralashgan bezovtalik bor", いらいらしている – "asablari tarang, jahli tez chiqadigan holatda turibdi" va hokazo. Bu holatda fonetik qisqalik va ritm yo'qolgan bo'lsa-da, mazmuniy komponentlar nisbatan to'liq saqlanadi.

Funksional almashtirishda esa yaponcha onomatopeya o'rniga o'zbek tilidagi boshqa stilistik vosita – kuchaytirgichlar, takroriy fe'llar, xalqona iboralar qo'llanadi. Masalan, *ドキドキしながら待った* iborasi "cho'g' ustida o'tirgandek bezovtalik bilan kutdi" tarzida berilishi mumkin. Bu yerda yaponcha mimetik birlik o'zbek frazeologizmi bilan almashtirilgan bo'lsa-da, o'quvchi ongida shunga yaqin emotsional effekt hosil bo'ladi.

Yana bir muhim strategiya – kompensatsiya. Ba'zan tarjimada onomatopeya bevosita ekvivalentga ega bo'lmagani uchun u tushirib qolinadi, biroq matnning boshqa joyida qo'shimcha epitet, ta'rif yoki boshqa stilistik vosita yordamida yo'qotilgan emotsional-estetik ta'sir qisman tiklanadi. Masalan, dialogdagi *きゅんと胸が締め付けられる* kabi ibora asosiy semantik yukini "ko'ngli g'alati bo'lib ketdi", "yuragi uvishib ketdi" kabi iboralarga ko'chirib, onomatopeyani o'zi keltirilmasligi mumkin. Bunday yondashuv Nidaning "dinamik ekvivalentlik" konsepsiyasiga mos keladi, ya'ni formaning emas, balki o'quvchi ongida yuzaga keladigan ta'sirning saqlanishiga e'tibor qaratiladi [5, 112].

Audiovizual matnlar, xususan, anime va kinofilmlarni subtitrlar va dublyaj qilishda onomatopeyalarning yana bir qatlami – grafika va ovoz effektlari bilan bog'liq semiotik xususiyatlari namoyon bo'ladi. Kadrda ekranga yozib chiqadigan *ドン, キラッ, シーン* kabi yozuvlar ko'pincha subtitrda to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinmaydi, balki ovoz effektlari va kadr kompozitsiyasi hisobiga qoplab yuboriladi. Ayrim hollarda esa "(gumburlash ovozi)", "(jimjitlik)", "(yaltirash)" kabi skobkali izohlar bilan beriladi. Bu yerda lingvistik birliklar multimodal tizimning faqat bir qismini tashkil etgani uchun tarjima strategiyasi ham murakkabroq bo'ladi [7, 63].

Yapon onomatopeyalarining o'zbek tiliga o'tishi jarayonida kuzatiladigan ushbu transformatsiyalarni umumlashtirar ekanmiz, bir tomondan, semantik maydonning qisqarishi, ikkinchi tomondan, uslubiy va lingvokulturologik ma'lumotning yo'qolishi hamda uchinchi tomondan, matn ritmining o'zgarishi kabi uchta asosiy yo'qotish turi haqida gapirish mumkin. Shu bois mazkur birliklarni o'rgatish va tarjima qilishda ularni faqat lug'aviy ma'no darajasida emas, balki kognitiv-madaniy model sifatida talqin qilish, kontrastiv tahlilni yo'lga qo'yish hamda ona tilidagi ekvivalent va o'xshashlarni tizimli ravishda qiyoslash zarur.

Xulosa. Yapon onomatopeyalarini o'zbek tiliga tarjima qilish masalasi tilshunoslik, madaniyatshunoslik va tarjimashunoslik keshishgan nuqtada joylashgan murakkab muammo hisoblanadi. Yapon tilidagi mimetik birliklar, ayniqsa gitaigo va gijougo guruhlar, nafaqat tovush yoki harakatni, balki yapon til jamoasining estetik ideali, tabiat va inson ruhiyati haqidagi tasavvurlarini ham kodlaydi. O'zbek tiliga tarjima jarayonida ushbu lingvokulturologik qatlamni to'liq saqlab qolish imkoni bo'lmasa-da, deskriptiv tarjima, funksional almashtirish va kompensatsiya strategiyalaridan ongli va tizimli foydalanish yo'qotishlarni minimallashtirish imkonini beradi.

Kelgusida mazkur yo'nalishda olib boriladigan izlanishlar yapon onomatopeyalarining konkret janrlar – bolalar adabiyoti, reklama matnlari, internet diskursi, ilmiy-ommabop matnlar tilida qo'llanish xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, yaponcha–o'zbekcha elektron korpuslar asosida diskursiv tahlilni yo'lga qo'yishga qaratilishi maqsadga muvofiq bo'ladi, deb o'ylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] - 田守育啓, Schourup L. 日本語オノマトペの研究. – 東京: くろしお出版, 1999.
- [2] - 日本国語大辞典. 第 2 版. – 東京: 小学館, 2000.
- [3] - 井上史雄. 日本語の音象徴. – 東京: 講談社, 2008.
- [4] - Akita K. Sound-Symbolic Words in Japanese. – Amsterdam: John Benjamins, 2012.
- [5] - Nida E. Toward a Science of Translating. – Leiden: Brill, 1964.
- [6] - Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 1992.
- [7] - Venuti L. The Translator's Invisibility. – London: Routledge, 1995.
- [8] - Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Фан, 1983.
- [9] - Хамидов Х. Таржимада лисоний бўёқдорлик муаммолари. – Тошкент, 2010.

NARRATIVE RECONSTRUCTION OF FEMALE IMAGES IN THE DISSEMINATION OF LIAOZHAI ZHIYI IN UZBEKISTAN

Dildora ISMAILOVA, Doktorant, Pekin tillar va adabiyot universiteti,
Pekin, Xitoy Xalq Respublikasi,
Tel:+8613161441076, e-mail: diluz17@163.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot Mona Beykerning narrativ nazariyasi asosida 2021-yilgi «Lyo Chzhay»ning o'zbekcha tarjimaadagi ayol tasvirlarining o'zaro madaniy narrativ rekonstruktsiyasini o'rganadi.

Kalit so'zlar: *ayol obrazlari; narrativ rekonstruktsiyasi; xalqaro madaniy tarjima; ramzlarning tarqalishi;*

Аннотация. Настоящее исследование рассматривает межкультурную реконструкцию нарратива женских образов в узбекском переводе «Ляо Чжая» 2021 года на основе нарративной теории Моны Бейкер.

Ключевые слова: *женские образы; Нарративная реконструкция; Межкультурный перевод; Символическое рассеивание;*

Abstract. This study explores cross-cultural narrative reconstruction of female images in the 2021 Uzbek Liaozhai translation via Mona Baker's theory.

Keywords: *Female Images; Narrative Reconstruction; Cross-Cultural Translation; Symbolic Dissipation*

Multidimensional Examination of the Translation of Female Images. The cross-cultural reconstruction of female images is a complex exploration of the "narrative of humanity," sharing the underlying logic of "symbolic value ranking" and "reader cognition adaptation" while developing targeted transformation mechanisms due to their "subjective" characteristics (e.g., emotional agency, social relational networks). The over 400 female images in Strange Tales from a Chinese Studio (Liaozhai Zhiyi) carry multiple connotations, including cultural archetypes, gender metaphors, and social mirrors. As the first complete Central Asian translation, the 2017 Uzbek version adopts a "strategic innovation alongside meaning loss" approach, forming a distinct path from costume symbol translation due to gender narrative particularities between Turkic and Chinese cultures.

This study employs Mona Baker's narrative theory to construct a "source-language narrative – translator's operation – target-language narrative" model, focusing on three core questions: How did the translator ensure character acceptability via identity transformation and imagery replacement? What hierarchical dissipation occurred in female image signifiers and cultural metaphors? How did Uzbek cultural gender cognition constrain narrative reception? This research extends costume symbol translation rules and reveals gender narrative logic in

cross-cultural communication, presenting the cultural translation chain of classical Chinese literature overseas and elaborating the "gradient selection" theory. The following focuses on "external aesthetic imagery" and its cross-cultural transformation through translation examples.

Paradigm Shift of Aesthetic Imagery. The cross-cultural reconstruction of female images first manifests in adaptive transformations of external aesthetic symbols, parallel to costume symbols' "material function transformation" but with more pronounced paradigm shifts due to aesthetic differences. By adjusting the aesthetic coordinate system, translators align source-language "freehand brushwork aesthetics" with target cultural "cognitive habits," consistent with costume translation's "functional equivalence" principle.

Take the translation of the female character in Wu Xiaolian ("The Martial Provincial Graduate"): Original text describes a woman "in her forties, gorgeously dressed, with charm and grace." The translation renders this as "Ayolning yoshi qirqlardan oshgan, yaxshi kiyingan, xushbichim qomatli, istarasi issiq ekan." The source text's "age-costume-spirit" aesthetic system undergoes structural rupture: "qirqlardan oshgan" aligns with Central Asian Islamic culture's emphasis on mature women's inner virtue; "yaxshi kiyingan" dissolves Chinese costume-class symbolism into personal taste and cleanliness; "xushbichim qomatli" reduces abstract "charm" to concrete physical description. This de-metaphorization resonates with other translations (e.g., "eyes like flowing water" to "jet-black and bright eyes"), forming a systematic transformation of "de-ethicalization, de-stratification, and de-abstraction."

Narrative Enhancement of Character Functions

While aesthetic imagery paradigm shifts adapt external symbols, "narrative enhancement of character functions" deepens female images' core role in the overall narrative by focusing on dominant traits (e.g., wisdom, independence), achieving a leap from "fragmented external symbols" to "internal narrative subjects." This inherits "functional equivalence" logic and elevates character portrayal to the narrative core.

A Bao in *Strange Tales* exemplifies this. The translator adopted "strengthening functional equivalence" to highlight her wisdom and independence, concretizing dilemma-resolution details and amplifying her agency, in line with Baker's "narrative salience" principle. Unlike Qingfeng's downplayed "cleverness" due to target cultural ethical taboos, A Bao's wisdom avoided cognitive conflicts, preserving "female agency" and enabling Uzbek readers to perceive her as a "narrative

driver." However, translation inevitably encounters "symbolic dissipation" when cultural symbols exceed target-language cognitive reserves, forming a dialectical coexistence with "functional enhancement."

Multidimensional Examination of Cultural Symbolic Dissipation

Cross-cultural translation of female images involves a symbiotic relationship between "functional enhancement" and "symbolic dissipation." When symbolic connotations exceed target cognitive reserves, deep meaning loss is unavoidable, reflecting cognitive differences and manifesting in simplified supernatural archetypes, dissolved gender metaphors, and faded social contexts.

In supernatural archetype simplification, the "white-fin dolphin spirit" in Bai Qiulian is rendered as "white fish," retaining only biological attributes while losing cultural and literary metaphors, aligning with Eco's (1976) symbolic hierarchy theory. For gender metaphor dissolution, E Qiushun's "shrinking like a maiden" in Yan Zhi is collapsed into "timid and cowardly," losing coming-of-age ritual connotations and gender analogy tension due to Central Asian views that "male shyness is a flaw." Sociocultural context fading is seen in the translation of "loose hair—coiled bun," omitting The Book of Rites' coming-of-age rituals, textile economy-related hair accessories, and gender power structures.

A Bao's image underwent "double filtering": Islamic "awrah" concepts weakened her fantastical behaviors, and the Uzbek "hardworking housewife" archetype reshaped her independence, transforming her into a figure conforming to Central Asian aesthetics, validating Tury's (1995) "cultural norms" theory. Essentially, symbolic dissipation follows three mechanisms: deconstruction of signifier hierarchies, contextual evaporation, and gender norm filtering—a strategic compromise between "cultural fidelity" and "cognitive economy" that ensures understanding fluency but loses original "cultural depth" and "narrative polyphony."

The Cultural Cognitive Mechanism of Narrative Reception

Symbol dissipation and reconstruction form a unique narrative reception path for target readers. The Uzbek translation's reception reflects cultural cognitive frameworks' dual role: direct results of dissipation and implicit bases for translator choices. A typical example is the "angel-beauty" symbolic mapping, which facilitates basic aesthetic understanding but limits Eastern freehand aesthetics experience, revealing three paradoxes in classical Chinese literature's overseas gender narrative reconstruction: balancing cultural loyalty and narrative flu-

ency, misalignment between sign systems and cognitive frameworks, and conflict between literary aesthetics and cultural discount. Translator choices are microcosms of cultural power relations.

Notably, religious translation involves more complex cognitive differences and negotiations. Traditional Chinese religious culture (Taoist "Bagua," folk supernatural beliefs) and Uzbek Islamic culture have fundamental divergences, exceeding aesthetic and gender symbolic transformation challenges. Deep spiritual and cultural collisions require dedicated research on "cross-cultural translation of religious phenomena."

In summary, the narrative reconstruction of female images in the Uzbek translation of Strange Tales reflects the collision and integration of Han and Uzbek cultures in gender, aesthetics, and religion. It provides dual insights for classical Chinese literature's "going global": practically, establish a "extract commensurable traits – predict cultural differences – adopt multi-level strategies" path; theoretically, focus on "human narratives" and "object symbols" collaborative research and breaking religious cognitive barriers. Ultimately, this promotes overseas communication from "textual translation" to "cultural dialogue."

Literature Review

[1] Jasur Ziyamuhamedov. (2022). Tarjimalarda xitoy jamiyati va mafkurasi bilan bog'liq ayrim masalalarning berilishi ("Liao Jayning g'aroyibotlar haqidagi hikoyalari" tarjima kitobi misolida). In Markaziy va Janubiy osiyo: madaniyatlararo muloqot chorrahasida (Volume 2 | Special ISSUE 25). ISSN 2181-1784

[2] – Li Li, Foo Ai Peng. (2024). Analysis of the ugly female images in "Strange tales from a Chinese studio" from the perspective of Bourdieu's sociological theory. International Journal

[3] – Toury, G. (1995). Descriptive Translation Studies and Beyond. John Benjamins.

[4] – Umberto Eco. (1976). The role of the reader: Explorations in the semiotics of texts. Indiana University Press.

[5] – Ziyamukhamedov, J. (2017) 聊斋志异 (乌兹别克语译本), 塔什干: 东方真理出版社。

[6] – 陈璞 (2024)《聊斋志异》中女性形象探析,《新楚文化》第2期。

TARJIMADA HISOB SO'ZLARNING LINGVOMADANIY TALQINI

Vazira XAMIDOVA, TDSHU tayanch doktoranti, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: 94 676 44 31; E-mail: vazira.xamidova123@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarjima jarayonida hisob so'zlarning lingvomadaniy mazmuni, ularning semantik yuklanishi va ekvivalent tanlash bilan bog'liq masalalar tahlil qilinadi. Miqdor, shakl, o'lchov va birlikni anglatuvchi numerativlar har bir xalqning madaniy tajribasini, dunyoqarashini va predmetlarni tasniflash an'alarini aks ettiradi. Shuning uchun ularning tarjimada to'g'ri talqin qilinishi milliy-madaniy komponentning saqlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada o'zbek va fors tillaridagi hisob so'zlarning lingvomadaniy mazmuni va tarjimada berilish xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *hisob so'zlar, tarjima, lingvomadaniy talqin, ekvivalent.*

Аннотация. В данной статье анализируются лингвокультурное содержание счетных слов, их семантическая нагрузка и вопросы выбора эквивалента при переводе. Числовые, формальные, измерительные и единичные показатели отражают культурный опыт народа, его мировоззрение и традиции классификации предметов. Поэтому корректная интерпретация таких единиц в переводе играет важную роль в сохранении национально-культурного компонента. В статье рассматриваются лингвокультурная специфика счетных слов в узбекском и персидском языках, а также особенности их передачи при переводе.

Ключевые слова: *счетные слова, перевод, лингвокультурная интерпретация, эквивалент.*

Abstract. This article examines the linguocultural meaning of counting words, their semantic load, and the issues related to selecting appropriate equivalents in translation. Units that denote quantity, shape, measure, and classification reflect a people's cultural experience, worldview, and traditional ways of categorizing objects. Therefore, their accurate interpretation in translation plays a crucial role in preserving national and cultural components. The paper analyzes the linguocultural features of counting words in Uzbek and Persian and explores the specific aspects of conveying them in translation.

Keywords: *classifiers, translation, linguocultural interpretation, equivalence.*

Tilning leksik-semantik tizimida miqdor, o'lchov, birlik va predmetning shakliga doir ma'lumotni ifodalovchi hisob so'zlar alohida grammatik-semantik qatlamni tashkil etadi. Hisob so'zlar orqali predmetning fizik ko'lami, shakli, bo'linuvchanligi va birlik sifatidagi xususiyatlari aniq ifodalanadi. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, bunday birliklar xalqning madaniy tajribasi, tarixiy dunyoqarashi va tasniflash an'analari bilan bevosita bog'liq bo'ladi [1,17].

O'zbek tilida "bir dona", "bir dasta", "bir bo'lak", "bir nafar", "bir tomchi" kabi birliklar kundalik hamda badiiy nutqda faol qo'llanadi. Bu birliklar predmetning shakli yoki miqdorini bildirishi bilan birga, ko'-

pincha milliy tasavvur va madaniy tajribani ham aks ettiradi. Tilshunos P.Hamdamiy hisob soʻzlarning mazmun doirasida “kishi ongida shakllangan milliy tasniflash modeli” mujassam boʻlishini taʼkidlaydi [3, 41].

Fors tilida ham “yek dāne”, “yek nafar”, “yek daftar”, “yek qatre” kabi birliklar keng qoʻllanadi. A. Anvari va H. Giviy asarlarida qayd etilishicha, fors tilidagi hisob birliklari ham shakl, oʻlcham, birlik va predmetning holatiga qarab murakkab madaniy tasniflash tizimini namoyon etadi [6, 55].

Tarjima jarayonida hisob soʻzlarni toʻgʻri talqin qilish katta masʼuliyat talab qiladi, chunki ularning semantik va madaniy yukini yoʻqotish matnning badiiy-estetik qimmatini pasaytirishi mumkin. Tarjimon hisob soʻzning nafaqat lugʻaviy maʼnosini, balki uning konnotativ va madaniy mazmunini ham saqlashi lozim [2, 128]. Shu bois hisob birliklarini tarjimada adekvat berish masalasi zamonaviy tarjimashunoslikning eng dolzarb yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi [5, 73].

Mazkur maqolada oʻzbek va fors tillarida qoʻllanadigan hisob soʻzlarning lingvomadaniy mazmuni, ularni tarjimada berish bilan bogʻliq muammolar hamda samarali ekvivalent tanlash strategiyalari tahlil qilinadi. Oʻzbek tilida hisob soʻzlar predmetning shakli, miqdori, boʻlinuvchanligi va oʻlchoviga doir tasavvurlar asosida shakllangan boʻlib, ular xalqning amaliy hayoti va tafakkuri bilan chambarchas bogʻliq. Tadqiqotchilar bu birliklarning tarixiy ildizlari mavjudligini qayd etgan boʻlsalarda [1,17], oʻzbek tilida hisob soʻzlarning qoʻllanilishi faqat grammatik tasnif bilan cheklanmay, milliy dunyoqarashning til tizimidagi ifodasi sifatida namoyon boʻladi.

Bugungi kunda “dona”, “dasta”, “nafar”, “boʻlak”, “tomchi” kabi birliklar kundalik nutqda ham, badiiy matnda ham keng qoʻllanadi. Lekin ularning maʼnosi faqat “miqdor bildiruvchi birlik” sifatida emas, balki milliy tafakkurda shakllangan kategoriyalash jarayonining natijasi sifatida ham talqin qilinishi zarur. Masalan, “dasta” soʻzi dastlab gul va oʻsimliklar bilan bogʻliq boʻlgan boʻlsa-da, zamonaviy oʻzbek tilida u har qanday bogʻlam yoki birikma shaklidagi predmetga koʻchgan. Bu kengaygan qoʻllanish oʻzbek xalqining amaliy tasniflash tajribasida birlikni shakl orqali idrok etish ustuvor boʻlganini koʻrsatadi.

Shuningdek, “nafar” soʻzining faqat insonlarga nisbatan qoʻllanishi ham lingvomadaniy jihatdan muhim. Oʻzbek nutqiy anʼanasida inson alohida maqomga ega boʻlganligi sabab “nafar” bilan sanash shaxsga boʻlgan eʼtibor va hurmatni bildiradi. “Nafarning” arabcha kelib chiqishiga qaramay, u oʻzbek til tizimiga toʻliq singib ketgan boʻlib, jamiyatdagi birlik tushunchasini ifodalashning eng asosiy vositalaridan biridir.

Badiiy adabiyotda hisob soʻzlarning lingvomadaniy yukini yanada yorqin koʻrish mumkin. Masalan, “bir chimdim tuz”, “bir kosa choy”, “bir dasta gul” kabi birliklar nafaqat predmetning miqdorini, balki milliy muhitni, anʼanaviy turmush tarzini va obrazning hissiy mazmunini tasvirlashga xizmat qiladi. Oʻzbek adabiyotida aynan shu turdagi birliklar orqali xalq hayoti, madaniy manzarasi, estetik qarashlari tilning obrazli qatlamida namoyon boʻladi.

Hisob soʻzlarning lingvomadaniy xarakterini yana bir jihatdan oʻlchov birliklarida koʻrish mumkin. Qadimiy manbalarda, jumladan “Devonu lugʻotit-turk”da uchraydigan “qop”, “quloch”, “chorak”, “oʻram” kabi birliklar tarixiy xonaqoh hayoti, savdo, chorvachilik va hunarmandchilik bilan bogʻliq qadimiy tasniflash tizimini aks ettiradi. Bu birliklarning bugungi nutqda ham yashab kelayotgani oʻzbek tilida hisob soʻzlarning diaxron barqarorligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, oʻzbek tilida hisob soʻzlar oddiy grammatik birlik emas, balki xalqning tajribasi, madaniy amaliyoti, tasniflash usuli va obrazli tafakkurini aks ettiruvchi lingvomadaniy qatlamdir. Shu sababli ularning tarjimada adekvat berilishi ham murakkab jarayon boʻlib, u madaniy konnotatsiyani toʻliq yetkazishni talab qiladi.

Fors tilida hisob soʻzlar predmetning shakli, holati, oʻlchami va birlik xususiyatlarini aniqlash uchun muhim vositadir. Fors tilshunosligida ayrim tadqiqotlar bu birliklarning tasnifi haqida maʼlumot beradi [6,55], ammo fors tilidagi hisob soʻzlarning lingvomadaniy tabiatini chuqur tahlil qilish ularning asl mazmun doirasini kengroq ochib beradi.

Fors tilida “yek dāne”, “yek nafar”, “yek qatre”, “yek bandar”, “yek gereh” kabi birliklar turli semantik maydonlarga tegishlidir. Ammo ularning qoʻllanilishida umumlashtirishga moyillik seziladi. Masalan, “dāne” oʻzbek tilidagi “dona”ga juda yaqin boʻlsa-da, fors tilida u koʻproq universal birlik vazifasini bajaradi. Bu holat fors xalqining tasniflash modelida predmetning shakli uncha markaziy oʻrinda emasligini, baʼzan birlikning umumiyliги yetakchi boʻlishini koʻrsatadi.

“Yek qatre” (bir tomchi) kabi birikmalar fors xalqining poetik idrokida kuchli obrazlar yaratadi. Fors adabiyotida bu birikma koʻpincha majoziy maʼnoda ishlatilib, “bir tomchi umid”, “bir tomchi yosh” kabi poetik tasvirlar orqali hissiy konnotatsiyani kuchaytiradi. Bu jihat fors tilida miqdor bildiruvchi birliklarning faqat grammatik vazifa emas, balki badiiy-estetik vazifa ham bajarishini koʻrsatadi.

Fors tilida qoʻllaniladigan baʼzi birliklar xalqning anʼanaviy hayoti bilan bogʻliq. Masalan, “yek mosht” (bir musht), “yek bande” (bir bogʻlam), “yek gereh” (bir tugun) kabi birliklar inson faoliyatiga asoslangan

bo'lib, ular madaniy tajribani ifodalovchi lingvistik birliklar sifatida shakllanadi. Tadqiqotchining fikricha, bunday birliklar mavjud bo'lgan madaniyatda "qo'l orqali o'lchash", "amaliy tajriba asosida tasniflash" yetakchi rol o'ynagan.

Shuningdek, fors tilida ayrim tarixiy o'lchov birliklari—"yek khar-vār", "yek man", "yek shāxe" kabi so'zlar—xalq xo'jaligi, savdo va hunarmandchilik bilan bog'liq qadimiy o'lchov tizimining til tizimidagi izini ifodalaydi. Bularning ba'zilari bugungi kunda faol qo'llanmasada, adabiyot va tarixiy matnlarda uchrab turadi. Fors tilidagi hisob so'zlarning lingvomadaniy mazmuni ularning semantik doirasiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun hisob so'zlarni tarjima qilish jarayonida faqat lug'aviy moslik emas, balki mazmun, obrazlilik, madaniy tagzamin ham hisobga olinishi kerak. Fors tilidan tarjima qilinayotgan badiiy matnlarda aynan shu omil yetarlicha e'tibor talab etadi.

Hisob so'zlarni tarjima qilish jarayoni odatiy leksik o'girish emas, balki madaniy ma'lumotni ko'chirish jarayonidir. Shuning uchun turkiy va eroniy til tiplariga mansub o'zbek va fors tillari o'rtasida bu birliklarning to'g'ri berilishi bir qator lingvomadaniy, semantik va stilistik muammolarni yuzaga keltiradi. Tadqiqotchilarning bir qismi bu jarayonning murakkabligini turli tasniflash modellari bilan izohlagan bo'lsa [2,128], amaliy tarjima tajribasi bu masala yanada ko'lami keng ekanini ko'rsatadi.

Ko'plab hisob so'zlar bir qarashda o'zaro mosdek ko'rinadi: o'zbekcha "bir dona" forscha "yek dāne".Lekin ular har doim bir xil semantik vazifani bajarmaydi. Fors tilida **dāne** ko'proq universal birlik sifatida qo'llanadi, o'zbek tilida esa **donaning** qo'llanishi nisbatan torroq va aniqroq. Shuning uchun bunday hollarda tarjimada lug'aviy ekvivalent yetarli emas, balki madaniy kontekstni hisobga olish talab qilinadi.

Tadqiqot natijasiga ko'ra, o'zbek tili nutqida shakl, hajm, bo'linuvchanlik kabi xususiyatlar aniq tasniflanadi, fors tilida esa bu ko'proq umumlashtirilgan tasnif orqali beriladi. Shu sababli hisob so'zlarni tarjima qilishda har bir birlikning "til tizimidagi o'rni" emas, balki "madaniy tizimdagi vazifasi" ustuvor bo'ladi.

Hisob so'zlar ko'pincha oddiy miqdor ko'rsatkichi emas, balki poetik obraz yaratish vositasidir. Masalan: o'zbekcha "bir tomchi umid" forscha "yek qatre-ye omid". Leksik jihatdan bir xil ko'ringani bilan, fors tilidagi **qatre** so'zi ko'proq poetik metafora sifatida shakllangan. U fors adabiyotida yuzlab she'rlarda majoz, tasvir, ruhiy holat bilan bog'langan birlik sifatida qo'llanadi [9, 28]. Shuning uchun so'zma-so'z tarjima ba'zan obrazning kuchini pasaytiradi, yoki konnotativ ma'noni yo'qotadi.

Tarjimada hisob soʻzlarni yoppasiga soʻzma-soʻz oʻtkazish badiiy-estetik qatlamning zaiflashuviga olib keladi, chunki hisob soʻzlar koʻp hollarda milliy obraz yaratish vositasi boʻlib xizmat qiladi. Shu bois ekvivalent tanlash jarayoni semantik emas, koʻproq stilistik yondashuvni talab etadi. Oʻzbek tilidagi “bir dasta”, “bir chimdim”, “bir boʻlak” birliklari juda aniq tasniflangan. Fors tilida esa “yek dāne” (bir birlik), “yek mosht” (musht miqdorida), “yek bande” (bir bogʻlam), koʻproq umumiy xususiyatga ega. Bu ikki tilni qiyoslaganda tarjimondan kontekst asosida tanlash kompetensiyasi talab qilinadi. Masalan, “bir dasta hujjat” fors tiliga **yek bande-ye sanad** emas, balki “yek daftar-e hujjat” oʻtishi mantiqan toʻgʻri boʻladi, chunki fors tilida “bande” odatda ip, mato, oʻsimlik kabi bogʻlanadigan predmetlar uchun qoʻllanadi. Bu holatda tarjimon shakl emas, madaniy tasnifni hisobga olishi zarur.

Hisob soʻzlar tilning eng koʻrinmas, ammo eng madaniy qatlami hisoblanadi. Masalan, “bir quloq mato”, “bir qop un”, “bir boʻlak qand”. Bu birliklarda xalq xoʻjaligi, kundalik turmush, savdo-sotiq, anʻanaviy oʻlchov tizimi kabi tarixiy elementlar yashiringan. Fors tilida bu birliklarning toʻgʻridan-toʻgʻri ekvivalenti har doim boʻlavermaydi. Bunday hollarda tarjimonning vazifasi madaniy komponentni yoʻqotmasdan matnga mos ekvivalent topishdir.

Hisob soʻzlarni tarjimada berishdagi eng katta muammo ularning lingvomadaniy mazmuni koʻpincha lugʻaviy ekvivalentlar orqali koʻchmaydi. Tarjimon vazifasi ekvivalent topish emas, balki mazmunni tiklash, kontekstni toʻgʻri talqin qilish va milliy madaniy qatlamni saqlashdir.

Xulosa. Tarjimada hisob soʻzlarning berilishi faqat leksik moslikni taʼminlash emas, balki ikki til va ikki madaniyat oʻrtasidagi lingvomadaniy koʻprikn yaratish jarayonidir. Oʻzbek va fors tillarida hisob soʻzlarning shakllanishiga asos boʻlgan tasniflash modeli, xalqning hayot tarzi, tarixiy tajribasi, amaliy faoliyati va estetik qarashlari turlicha boʻlgani uchun ularning tarjimada adekvat berilishi alohida eʼtiborni talab qiladi. Oʻzbek tilida shakl, boʻlinuvchanlik, birlik va miqdorga asoslangan tasnif ustuvor boʻlsa, fors tilida koʻproq umumlashtirilgan birliklar qoʻllanadi. Bu farq tarjima jarayonida turli semantik va madaniy muammolarni yuzaga keltiradi. Xususan, fors tilidagi ayrim birliklarning metaforik mazmuni yoki oʻzbek tilidagi ayrim birliklarning tarixiy xususiyatlari matnga koʻchmay qolishi mumkin.

Tadqiqot davomida aniqlanganidek, hisob soʻzlarning lingvomadaniy xususiyatlari ularning grammatik vazifasidan ancha keng boʻlib, matnning obrazlilik, milliy kolorit, poetik ohang va madaniy mazmunini shakllantirishda muhim rol oʻynaydi. Shu bois, tarjimon faqat lugʻa-

viy moslikka emas, balki funktsional vazifa, stilistik qiymat, kontekst talqini va madaniy moslik omillariga ham tayangan holda ekvivalent tanlashi lozim. Umuman olganda, hisob so'zlarni tarjimada adekvat berish – bu tilshunoslikning leksikografik darajasidan tashqari, tarjimonning madaniy sezgirligiga, badiiy tafakkuriga va kontekstni chuqur talqin qilish qobiliyatiga tayanadigan jarayondir. Shu sababli, hisob so'zlarning lingvomadaniy talqinini o'rganish kelajakda tarjima sifatini oshirish, madaniy ma'lumotning butunligiga erishish va ikki til orasidagi muloqot samaradorligini kuchaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] – Rahimov G'. *O'zbek tilida miqdor bildiruvchi birliklarning semantikasi*. – Toshkent: Fan, 1991.
- [2] – Salomov G'. *Tarjima nazariyasi asoslari*. – Toshkent: Fan, 1966.
- [3] – Hamdamov P. *O'zbek tilida numerativlar*. – Toshkent: Fan, 1981.
- [4] – Dadaboyev H. *Leksik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlari*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2004.
- [5] – Komilova H. *Tarjimada lingvomadaniy moslik masalalari*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2012.
- [6] – 1384 نشر فاطمی، تهران. دستور زبان فارسی. انوری، حسن؛ گیوی، حسن –

SAID MAHMUD SAID MUBASHIR – MOHIR TARJIMON

Oqila SATTOROVA, TDSHU o'qituvchisi Toshkent, O'zbekiston.

Tel: 974020092; E-mail:sattorova.oqila@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon" romanini arab tiliga o'giran yetuk tarjimon Said Mubashir Said Mahmud Kosoniyning tarjimonlik mahorati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *badiiy tarjima, tarjimon mahorati, milliy kolorit, milliylik, bevosita tarjima, frazeologizm.*

Аннотация. В данной статье речь идет о переводческом мастерстве о Саиде Мубашире Саиде Махмуде, который воссоздал известный роман Абдуллы Кадыри "Скорпион из алтаря".

Ключевые слова *художественный перевод, мастерство переводчика, национальный колорит, национальная самобытность, прямой перевод, фразеологизм.*

Abstract. This article explores the translation skills of Said Mubashir Said Mahmud, who recreated Abdullah Qadiri's famous novel "Scorpion from the Altar".

Keywords: literary translation, translation skills, national character, national identity, direct translation, phraseological unit.

Mohir tarjimon Said Mahmud Kosoniy nomi bilan tanilgan asli Said Mubashir Said Mahmud Kosoniy 1973 yilda Afg'onistonda tavallud topgan. Boshlang'ich ta'limni Saudiya arabistonida olib, uzoq yillar davomida Saudiya Arabistonining O'zbekistondagi elchixonasi xodimi bo'lib faoliyat olib borgan. Hozirgi kunda Said Mahmud kosoniy Toshkent davlat sharqshunoslik universitetining "Xalqaro munosabatlar" kafedrasida sirtqi shakli "Xalqaro munosabatlar" yo'nalishi 3-kurs talabasi hisoblanadi.

Said Mahmud Kosoniy nafaqat iste'dodli tarjimon balki, mohir adib ham sanaladi. Otasi uch jildli "O'rta Osiyo tarixi" kitobi muallifi Said Mubashir Kosoniy qalamiga mansub bo'lgan "Bir umrdir darbadar mulki jahon kezmoqdaman" asarini 2021 yilda qo'lyozma holatidan Toshkentdagi "Hilol nashr" bosmaxonasida nashr ettirgan. Ushbu asar bolsheviklar tuzumi davrida o'z yurtini tashlab ketishga majbur bo'lgan tarixchi olim hayotiga ta'luqli tarixiy asar bo'lib unga tarix fanlari nomzodi N.Adulohatov muharrirlik qilgan.

Said Mahmud kosoniy 2022 yilda ushbu kitobni arab tiliga tarjima qilib Saudiya Arabistonining Makka shahrida المكتبة المكية (Al-Makkiah bookshop) nashriyotida chop ettirgan. 2024 yilda Alisher Navoiy jamoat fondi tashabussi bilan Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon" asarini arab tiliga o'girib Saudiya Arabistonining Ar-Riyot shahrida nashr ettirgan. 2025 yilda esa Abrauf Fitratning "Hind sayyohining bayonoti" asarini mahorat bilan tarjima qilib nashrga tayyorlagan. Hozirgi kunda Said Mahmud Alisher Navoiyning "Mahbubu-l-qulub" asari tarjimasi ustida ish olib bormoqda.

Mamlakatimizda tarjimonlik sohasini yanada rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 4- iyunda qabul qilingan "Badiiy tarjima sohasida Muhammad Rizo Ogahiy nomidagi xalqaro mukofotni ta'sis etish to'g'risida"gi[1] qaroriga muvofiq malakali tarjimon Said Mahmud kosoniy Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon" romani arab tiliga tarjimasi uchun Muhammad Rizo Ogahiy nomidagi xalqaro mukofotning O'zbek adabiyotining nasriy asarlaridan xorijiy tillarga tarjima yo'nalishi g'olibi bo'ldi.

Badiiy asar tarjimasi badiiy tasvir vositalari orqali ifodalanganligining hisobidan ham tarjimonga uni tarjima qilishda o'ziga yarasha qiyinchiliklarini yuzaga keltiradi.

Tarjima jarayonida tarjimon kitobxonga asliyat ruhiyatini to'la-qonli yetkazishida muallif uslubiga xiyonat qilmasligi muhimdir. Bunda muallif o'z muddaosini ro'yobga chiqarish uchun bir qator tasvir va ifoda vositalaridan foydalanadi. Tarjimon har bir hodisani o'zicha qabul qiladi, voqelikka o'z nazari bilan qaraydi. U asar g'oyasidan kelib chiqib, mos detal tanlaydi va o'sha tanlangan detal orqali o'z fikrini ifodalaydi [2]. Ayniqsa tarjima qilinayotgan asarda milliy ruh ufurib turgan bo'lsa, tarjimondan katta mas'uliyat talab etiladi.

Qodiriy romanlari ana shunday asarlar sirasiga kiradi. Uning tilini tushunish ba'zan hozirgi o'zbek kitobxoniga ham og'ir keladi. Adib yaratgan ayrim sahnalar uning buyuk so'z san'atkori bo'lishdan tashqari, mehnatkash, hunarmand xalq hayoti, kasb-hunar leksikasi bilimdoni, tolstoycha "sinchkov kuzatuvchilik" qobiliyatiga ega san'atkor ekanligidan ham dalolat beradi [3].

A.Qodiriyning "Mehrobdan chayon" romani shu kunga qadar qator tillarga tarjima qilingan. 1964-yilda rus tiliga "Скорпион из алтаря" nomi bilan tarjima qilindi. O'zbek tilidan tarjimani L.Blat va V.Smirnova amalga oshirgan. Tarjima Moskvada "Художественная литература" nashriyotida nashr etilgan. Tarjimada asarning asosiy syujeti, personajlar xarakteri va tarixiy kontekst saqlangan bo'lsa-da, o'zbek xalqi-ning madaniy realiyalari – diniy va urf-odatlariga oid terminlar soddalashtirilgan yoki tushirib qoldirilgan [4].

Bundan tashqari roman ozarbayzon, tatar, ingliz va xitoy tillariga ham tarjima qilingan. Romanning arab tilidagi tarjimasi haqida fikr yuritadigan bo'lsak, tarjima muvofaqiyatli amalga oshirilgan. Tarjimon Said Mahmud kosoniy bilan suhbatda tarjimon shuni takidlaydiki: A.Qodiriyning "Mehrobdan chayon" romani eski o'zbek shevasida yozilgan arab tilidagi so'zlarda ham talaffuzda farqlar bor, ba'zi o'rinlarda forsha so'zlar va tochikcha shevalar uchraydi. Men bularning baridan xabardorligim arab tilida bu so'zlarning ekvivalentini tanlashimga asqotdi. A.Qodiriyning "Mehrobdan chayon" romanida milliylikni ifodalovchi maqol, matallar frozeologizmlar realiyalar bilan birqatorda milliy urf odatlar bilan bog'liq holatlar ham uchaydi. Masalan o'zbeklarda ikki kishi uchrashganda yoshi kichik odam birinchi bo'lib salom berish ananasi bor. Bunday qadriyyat arablar uchun mutlaqo begonadir. Arablarda tashqaridan kelgan odam yoshidan qadiy nazar ichkari-dagilarga salom beradi. A.Qodiriyning "Mehrobdan chayon" romanida haram xodimalaridan biri Gulshanbonuning Solih maxdumning uyiga kelish sahnasi mavjud. *"Ayvonda salla o'rab ovora bo'lg'an maxdum yo'lakdan "zalfa" sharpasini olib, tanchada sanama tikib o'lturg'uchi Ra'*

noga: – Yo'lakda xotin kishi ko'rinadi, xabar ol-chi, bolam, – dedi. Ra'no yo'lakda yarmisini ko'rsatib yondama turgan xotinning oldiga bordi. – Assalomu alaykum... Xotin salomga javob berib, yo'lak tomonga o'tdi va Ra'noni o'z oldig'a imladi. Yasamol, po'stun kiygan bu xotin Ra'noning diqqatini o'ziga jalb etdi. Borib ko'rishdi.

– Nasibbekning hovlilari shu emasmi, otin qiz?

– Yo'q, – deb kuldi Ra'no, – biz Nasibbekning qo'shnisimiz.

Xotin boshidan oyoq Ra'noga qarab chiqdi:

– Sho'rim qursin, – deb qo'l silqidi xotin, – men adashib sizlarniki ovora qilibman. Kezi kelganda tanishib qo'yganning aybi yo'q, bu kimning havlisi?

– Solih maxdumning.

– Men adashmay ketay, juda uyat bo'libdi-da, hali men maxdum pochchamning havlilariga kirdimmi... Siz kimlar?

– Men... qizlari.

– Ko'p yashang, ismingiz?

– Ra'no.. Qani, bu yoqqa.

– Rahmat Ra'noxon.. "[MCh 196-197]

بينما صالح منهمك في لف عمامته، لمح امرأة عند الباب، فقال لربنا الجالسة على الصندل تخيط الكوفية:

- يبدو أن هناك امرأة عند الباب يا ربنا، اذهبي واستطلعي الخير.

قامت ربنا متوجهة نحو الباب، فرأت امرأة تقف موارية، فسلمت عليها:

- السلام عليكم.

وجدت المرأة الباب وعليها جبة صوف فاخرة، وأمعنت النظر جيداً في ربنا، فردت السلام وقالت:

- أليست هذه دار "نسيب بيك" يا ابنتي؟

تبسمت ربنا، وقالت:

* لا يا سيدتي... ولكنه جارنا.

نظرت المرأة إلى ربنا من رأسها إلى أخمص قدميها، ثم قالت:

- يا ويحي... لقد أزعجتكم يا ابنتي... ولكنها فرصة لكي أتعرف عليكم، لمن هذه الدار يا ابنتي؟

- إنها دار صالح مخدوم.

- هههه، إذن لقد دخلت دار مولاي صالح، كم أنا محرجة... من تكونين يا ابنتي؟

أنا... ابنته يا سيدتي.

أطال الله في عمرك، وما اسمك؟

اسمي ربنا... هيا تفضلي إلى الداخل؟

شكراً لك يا ربنا خان.. [ع.ف.م، 245-246]

Yuqoridagi sahnada o'zbek anana va urf-odatlariga muvofiq Ra'no Gulshanbonuga birinchilardan salom berishi, milliy qadriyatlarimizning kichiklar kattalarga salom berishining go'zal ko'rinishi bo'lsada, arablarda ozchilik ko'pchilikka, tashqaridan kirib kelgan kishi ichkari-dagilarga salom berish ananasi bor. Shu nuqtai nazardan Ra'noning uy egasi bo'la turib, tashrif buyurgan begona ayolga birinchi salom berishi

arab madaniyatiga notanishligi sababli, tarjimon shu jarayonni tarjimada izoh bilan kiritgan.

Xuddi shu kabi ko'z ilg'amas jihatlarni esa, faqatgina mohir tarjimon payqashi mumkin. Demak tarjima jarayoni faqatgina leksik jarayon emas balki, urf odatlar va qadriyatlar jarayoni hamdir.

Bundan tashqari romanda frazeologizmlar ham kerakli ekvivalentlar bilan almashtirilgan. Maqol va frazeologizmlar bir tildan boshqa tilga tarjima kilinayotganda xar kanday xolda ham ularning obrazli asoslari aynan muvofiq keladigan bir variant bilangina tarjima qilish ba'zan sun'iylikka olib kelishi mumkin. Har qanday sharoitda ham bunday birliklarning tarjima tilidagi ekvivalentlari va muqobil variantlari bilan ko'r-ko'rona almashtiraverilishi uslub-ning galizlashishi, tarjima tilining chegaralanib, bir xil qolipdagi siyqasi chikkan makol, matl va idiomalarning uzluksiz takrorlanishiga olib kelishi olimlar tomonidan alohida ta'kidlanadi.[5]

Romanda uchragan quyidagi maqol ham arab maqoliga maxorat bilan ag'darilgan. "Oyni etak bilan yashirib bo'lmaydir. Maxdumning xasislikka o'xshash holatlari, albatta, bor edi." [MCh,13]

"فكما أن الشمس لا تحجب بغربال، فكذاك طبع البخل، حيث لازمه وعرف به".

ع.ف.م، 32 [

"Oyni etak bilan yashirib bo'lmaydi" degan o'zbek maqoli فكما أن الشمس لا تحجب بغربال (Quyoshni elak bilan berkitib bo'lmaydi.)

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, badiiy tarjima ayniqsa milliy xos so'zlarga boy asar tarjimasi tarjimondan nafaqat tili balki, tarjima tili urf odatlari va ananalari umumiy qilib aytganda madaniyatini chuqur bilishni talab qiladi. Shu jihatlarga alohida e'tabor beradigan sinchkov va malakali tarjimon Said Mahmud kosniy ijodi ustida olib boriladigan bu maqola bu boradagi ilmiy ishlarning debochasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] –www.lex.uz.

[2] – Хамидов Х. Мақол ва идиомалар таржимаси муаммолари. Тошкент: ТДШУ, 2017. – Б. 128.

[3] – X.Hamidov.O 'zbek qissa romanlari turk tilida.T.Effect-D.2022.-B.29

[4] – Ismailov, Sh. (1983). Художественные переводы узбекской литературы на русский язык. – Tashkent: Fan. – S.145–146.

[5] – Sattorova, O. (2025). Arab xalq maqollarining o'zbek tilida tarjimada aks ettirilishi. Sharq filologiya jurnali, 5(03) – S.575–581.

<https://supportscience.uz/index.php/ojp/article/view/2089>

OYBEKNING "NAVOIY" ROMANI INGLIZCHA TARJIMASIDA PORTRET TASVIRINING BERILISHI

Sayyora HAMIDOVA, OTU 1-kurs magistranti, Qarshi, O'zbekiston
Tel: 90 342 35 96; e-mail: seyyare.khamidova0391@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek yozuvchisi Oybekning "Navoiy" romanining ingliz tilidagi tarjimasida portret tasvirining o'girilishi muammosi tahlil qilingan bo'lib, unda uslubiy adekvatlik va lisoniy nomutanosiblik jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: *badiiy tarjima, badiiylik, portret tasviri, portret tavsifi (xarakteristikasi).*

Аннотация. В данной статье перевод на английский язык портретного изображения в романе "Навои" узбекского писателя Айбека, также интерпретируется стилистическая адекватность и языковые расхождения в переводе.

Ключевые слова: *художественный перевод, художественность, портретное изображение, характеристика портрета.*

Abstract. The article discusses the problem of translation of portrait depiction in English version of the novel "Navoiy" by uzbek writer Oybek, also interprets stylistic adequacy and discrepancy of linguistic units.

Key words: *literary translation, artistic quality, portrait depiction, characteristics of a portarit.*

Taniqli o'zbek yozuvchisi Muso Toshmuhammad o'g'li Oybekning "Navoiy" romani 1942-yilda yaratilgan bo'lib, unda buyuk mutafakkir, "she'riyat mulkining sultoni" Alisher Navoiy hayoti badiiy talqin qilingan. Muallif roman tilining shoir lisoniga mos tarzda tanlangan, stilistik jihatdan bo'yoqdor so'zlarni ishlatgan, davr muhitini, zamon va makonni, tarixiy shaxslarni, to'qima obrazlarni, voqealar talqinini, personajlar gallereyasini tasvirlashda arxaik so'zlar, xos so'zlarni asar to'qimasiga mahorat bilan kiritgan. Badiiy personajlar portretini xuddi o'quvchi ko'z oldida aniq namoyon bo'lib turgandek, tashqi ko'rinishidan tortib, ustki kiyimi-yu, ichki dunyosigacha xatti-xarakatlari, fe'l-atvorlarini aniq tasvirlab bergan.

Romanning 2016 yilda chop etilgan inglizcha tarjimasida ham muallif badiiy mahorati saqlanib qolinganmi? Asar qahramonlarining portreti tarjimada ham muallifnikiga munosib tarzda tasvirlab berilganmi? Badiiy tarjimaning nozik jihatlari qanchalik ahamiyat berilgan? degan bir qator savol tug'ilishi tabiiy.

Ushbu maqolada romanning inglizcha tarjimasida portret tasviri qanday talqin qilinganligi xususida imkon va salohiyatimiz doirasida fikr bildirishga harakat qilamiz.

Fanda portret atamasiga bir necha xil ta'rif beriladi. Tor ma'noda *portret* – bir insonning surat, haykal, fotografik yoki boshqa shakldagi tasviri, adabiy qahramon obrazi deiladi. Keng ma'noda esa *portret* – adabiy asarda qahramon tashqi ko'rinishining tasviri: uning yuzi, qad-qomati, kiyimi, xatti-harakati ifodasidir. Adabiyotshunoslik terminlari lug'atida, portretga quyidagicha ta'rif beriladi: "Portret (fransuzcha "portraire" – tasvirlamoq) personajning so'z vositasida tasvirlangan tashqi ko'rinishi (qiyofasi, jussasi, kiyimi, yuz-ko'z ifodasi, tana harakati, qiliqlari) orqali o'quvchi tasavvurida jonlanadigan to'laqonli inson obrazini yaratish va uning xarakterini ochish vositalaridan biridir".

Badiiy asarda inson obrazi yaratishning muhim vositasi hisoblangan portretni tarjimada to'laqonli qayta yaratish uchun tarjimon asar muallifi qo'llaydigan individual usullar haqida aniq tasavvurga ega bo'lishi, har bir portret tasvirining xarakteriga aloqador nuqtalari, milliy xususiyatlariga diqqat qaratishi, portretdagi har bir detalning mazmun-mohiyati va vazifalarini aniqlashi kerak bo'ladi. Tarjimashunoslar portret xarakteristikasini shartli ravishda bir necha guruhga ajratadilar. Ulardan biri personajning tashqi qiyofasi, egnidagi libos, unga tegishli ashyolar tafsilotini o'z ichiga olgan "ko'rinishli portret" xarakteristikasidir. Yana biri - personajning holati tasviri bo'lib, bunda personajga beriladigan ma'naviy-axloqiy ta'rif muhim ahamiyat kasb etadi. Romanda personajlarning ijtimoiylik kasb etuvchi tashqi qiyofalari tasviriy-ifodaviy vositalar yordamida aks ettirilgan. Tarjimada portretning qayta yaratilishi tarjimondan asliyat uslubi, mumtoz so'z san'ati an'analari, tashqi ifodaviy vositalarni bilishdan tashqari adabiy qahramonning ruhiy olamiga, tafakkuriga chuqur kirib borishni ham talab qiladi.

Romanda keltirilgan dastlabki portretlar asarning eng boshida tasvirlangan "Gavharshod" madrasasi tolibi ilmlariga tegishlidir. Muallif madrasa hujralarida ilm bilan mashg'ul talabalarning bahsmunozaralari, ularning madrasadagi mashg'ulotlari haqida yozar ekan, bir qancha toliblar, xususan, Aloiddin Mashhadiy, Zayniddin, Sultonmurod kabi obrazlarni batafsil tasvirlaydi. Asarda Aloiddin Mashhadiy quyidagicha gavdalantiriladi: *"Yosh jihatdan eng kattasi - hujra sohibi Aloiddin Mashhadiy bo'lib, chuvak yuzini dag'al qora*

soqol bosgan, payvasta quyuq qoshli, har vaqt yarim yumuq xira ko'zli, past bo'yli, chamasi, qirq yoshdagi kishi edi" [1, 4 b.]. Uning inglizcha tarjimasida quyidagicha: *"The oldest one among them, Aloiddin Mashhadiy, was the owner of the hujra. He had a dark black beard and eyebrows, his eyes were always half closed and he was a short man who was about forty years old"* [2, 6 b.]. Aloiddin Mashhadiy chuvak, ya'ni ingichka, dag'al yuzli, qosh-soqoli qop-qora, qalin, qoshlari bir-biriga qo'shilib ketgan, ko'zlari yarim yumuq, xira bo'lgan o'rta yoshli erkak sifatida gavalantiriladi. Tasvirda o'zbek tilining ham zamonaviy, ham qadimiy bo'lmish "chuvak", "payvasta" kabi so'zlari ishlatilgan. Asarning inglizcha tarjimasida qahramonimiz *"quyuq qora soqol va qoshli, har doim yarim yumuq ko'zli, past bo'yli, qirq yoshlar atrofidagi erkak"* sifatida tasvirlangan. Uning "ingichka dag'al yuzi, quyuq payvasta qoshlari" tasviri tarjimada tushirib qoldirilgan. Ko'zlariga berilgan "xira" tasviri ham tarjimada o'z aksini topmagan. Natijada asar qahramonining to'laqonli portreti tarjimada to'liq tasvirlanmay qolgan.

O'zbek tilidagi "chuvak" so'zi adabiy so'z bo'lib, "ingichka" degan neytral so'zga sinonim bo'lib sanaladi. Asar tarjimasida ingliz tilida bu so'z tushib qolgan. Vaholanki, uni inglizcha "narrow" yoki badiiy bo'yoqdor hisoblanmish "elongated" so'zi bilan berish mumkin edi. Qahramonning *"dag'al qora soqol bosgan chuvak (ingichka) yuzi"*ni bitta birikma sifatida tarjima qilish maqsadga muvofiq bo'lardi. Uning *"payvasta qoshlari"* tarjimada shunchaki soqoli bilan birga "qora" deb sifatlab ketilgan. "Payvasta" ya'ni *"bir-biriga qo'shilib ketgan"* qoshlarni inglizchada *"a thick unibrow"* deb berish mumkin edi. Yarim yumuq ko'zlariga berilgan "xira" sifatining inglizchada "dim" degan tarjimasida mavjud. Agar Aloiddin Mashhadiyning ingliz tilidagi portreti *"He was a short man of about forty, with a thick unibrow, perpetually half-closed dim eyes and, whose narrow face was covered with a dark, coarse beard"* deb berilganda portret aslyatga yaqinroq chiqqan bo'lardi. "Chuvak", "payvasta" kabi qadimiy so'zlar boshqa bir joyda uchrasa ko'p ishlatiladigan, siyqasi chiqqan so'z bo'lib tuyulishi mumkin edi. Muallif qahramonni tasvirlashda uning yuzi tuzilishi o'sha davrdagi insonlarning ko'rinishiga o'xshab qolmasligiga harakat qilgani yaqqol ko'rinib turibdi, tasvir erkak kishi ekanligiga ham e'tibor berilgan. Zotan, fikrimizcha, qahramonning ingichka yuziga nisbatan ishlatilgan "chuvak" so'zini badiiy adabiyotda ayol kishi tasviriga nisbatan ishlatilishi amrimahol. Bu esa tarjimada o'z aksini topmagan.

Asardagi keyingi portret tasviri ikkinchi tolibi ilm bo'lmish Sultonmurod obraziga tegishli bo'lib, asarda u *"Ikkinchi mullabachcha Hirotlik o'rtahol oilaga mansub Zayniddin qaddi-qomati nozik, xushmuomala, xushsuhbat, havoyi tabiatli yigirma-yigirma bir yashar yigit edi"* [1, 5-b.] tarzda tasvirlangan. Ingliz tiliga parcha *"The second student is Zayniddin who comes from a middle class family in Herat. He is slim, talkative, and about twenty or twenty one years old"* deb tarjima qilingan. *"Qaddi-qomati nozik"* birikmasi inglizcha *"slim"*, *"xushmuomala, xushsuhbat"* sifatlari *"talkative"* deb tarjima qilingan. *"havoyi tabiatli"* birikmasi esa tarjimada tushib qolgan. *"Talkative"* sergap, ko'p gapiradigan, so'zamol kishilarga nisbatan ishlatiladi. Qahramonimiz esa *"xushsuhbat"* ya'ni, kirishimli, suhbatlari yoqimli, ma'noli, har vaqt mazmunli, to'g'ri gapiradigan insonlarga xos sifatdir. Uni ingliz tiliga *"articulate"* deb tarjima qilinsa, *"xushsuhbat"* ya'ni, fikrlarini ravon yetkaza oladigan, ma'noli gapiradigan, suhbatlashish yoqimli bo'lgan insonni gavdalantirish mumkin. *"Havoyi"* so'zi o'zbek tilining izohli lug'atida *"asossiz, bo'sh, puch, haqiqiy emas"* kabi ma'nolarda izohlanadi. Arabcha havo so'ziga tojikcha *-yi* qo'shimchasini qo'shish orqali yasalgan sifati bo'lib, *"havoyi tabiatli"* inson deganda ko'chma ma'noda yengil tabiatli, beqaror inson tasvirlanadi. Uning ingliz tilida *"flighty"* yoki *"whimsical"* kabi muqobillari mavjud. *"Havoyi tabiatli"* birikmasini matnimizga mos, badiiy bo'yoqdor qilib *"slightly whimsical in his nature"* deb tarjima qilishimiz ham mumkin. Muallif ushbu qahramonni tasvirlashda uning tashqi qiyofasidan ko'ra ko'proq tabiati va xulq-atvoriga e'tibor qaratgan. Natijada bilimli, qiziquvchan qahramonimizning shoirona tabiatida biroz yengillik borligini badiiy jihatdan mahorat bilan ochib bergan. Inglizcha tarjimasi esa badiiy jihatdan biroz quruqroq, tarjima qilinmay qolgan so'zlar hisobiga oxirgacha ochilmay qolgan. Zayniddinni inglizcha-da *"The second student is Zayniddin who comes from a middle class family in Herat. He is a slender, fragile built, polite and articulate student of twenty or perhaps twenty-one slightly whimsical in his nature"* tarzida badiiyyoq qilib tarjima qilish maqsadga muvofiqroq bo'lardi.

Yuqoridagi misollardan ko'rishimiz mumkinki, tarjimada portret tasviri qisman saqlanib qolingani. Tarjima jarayonida tushirib qoldirilgan so'zlar va badiiy bo'yoqdorlik berilmagani hisobiga qahramonlar tasviri aslyatdagidek yorqin aks etmagan. Ingliz madaniyati, urf-odatlari, turmush tarzi sharq xalqlarinikidan batamom farq qiladi. Shu sababdan o'zbek adabiyoti durdonalarini ingliz va boshqa g'arb tillariga tarjima qilish tarjimonlardan ikki hissa ko'proq mas'uliyat, topqirlik va ustamonlikni talab etadi. Ayniqsa, Navoiy davridagi muhitni muallif

kabi tasvirlash, tushuntirish ancha mushkul vazifadir. Biroq asardagi qahramonlarning portret xarakteristikalari tasvirining hammasi ham tarjimada asliyatga monand qayta yaratilmagan deyish noto'g'ri. Bir qancha o'rinlarda tarjimon bu masalaga mas'uliyat bilan ijodiy yondashganligini ko'rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Oybek, "Navoiy". "Yoshlar matbuoti", 2023. [1]
2. Oybek, "Navoiy". "Yangi asr avlodi", 2016.
3. Ойбек. Танланган асарлар. III том. – Т.: “Ўздавнашр”, 1957.
4. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. – Т.: “Ўқитувчи”, 1978.
5. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. – Т.: “ToshDSHI”, 2016.

**XITOIY TILIGA O'ZLASHGAN YEMAK VA YEGULIK NOMLARI:
KELIB CHIQISHI VA LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI**

Mahliyo FAYZULLAYEVA, TDSHU magistranti, Toshkent, O'zbekiston

Tel: 910245404; e-mail: mahliyfayzullayeva@gmail.com

Ilmiy maslahatchi: Xayrulla Hamidov

Annotatsiya: Ushbu maqolada xitoy tiliga boshqa tillardan o'zlashgan taom nomlarining o'ziga xos jihatlari ko'rib chiqiladi. Globalizatsiya, xalqaro savdo va madaniy aloqalar natijasida xitoy tiliga o'zlashib qolgan ayrim birliklarning kelib chiqish va leksik-semantik xususiyatlari, manbalari, fonetik moslashuv jihatlariga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: *yemak va yegulik nomlari, o'zlashma, etimologiya, fonetik moslashuv, xitoy madaniyati va falsafasi.*

Аннотация: В статье рассматриваются характерные особенности названий блюд, заимствованных в китайский язык из других языков. Особое внимание уделяется происхождению, лексико-семантическим свойствам, источникам и фонетической адаптации отдельных единиц, вошедших в китайский язык под влиянием глобализации, международной торговли и культурных связей.

Ключевые слова: *названия блюд и пищевых продуктов, заимствование, этимология, фонетическая адаптация, китайская культура.*

Abstract: This article examines the distinctive features of food names borrowed into the Chinese language from other languages. Particular attention is given to the origins, lexical-semantic characteristics, sources, and

phonetic adaptation of certain units that entered Chinese as a result of globalization, international trade, and cultural interaction.

Keywords: *names of dishes and food items, borrowing, etymology, phonetic adaptation, Chinese culture and philosophy.*

Hozirgi globallashuv davrida ingliz tili eng nufuzli jahon tili darajasiga chiqqanligi va dunyoning barcha tillariga ushbu tildan soʻzlar oʻzlashishi jarayoni jadallashgani sir emas. Bugunga kelib salkam 1,5 mlrd. kishi soʻzlashayotgan xitoy tili ham bundan mustasno emas. Xitoyda ham kishilar, ayniqsa yoshlar ingliz tilini oʻrganishadi. Xitoylik yoshlarning nutqida inglizcha soʻzlardan foydalanish modaga aylangani va buning zamonaviylik va bilimdonlik alomati sifatida qabul qilinayotgani ham haqiqat. Buni har sohada, ilm-fanda, texnologiyalarda, biznes, kundalik madaniy hayotda yaqqol koʻrish mumkin.

Zamonaviy xitoy tiliga xorijiy soʻzlarning oʻzlashishi bilan bogʻliq jarayonlarni oʻrganish ushbu maqola oldida turgan asosiy maqsad hisoblanadi. Tanlangan mavzuning dolzarbligi soʻnggi yillarda xitoy tiliga xorijiy tillardan kirib kelgan yemak va yegulik nomlarining xitoy oshxonasi bilan bogʻliq leksik qatlamning tilshunoslikdagi ahamiyati bilan belgilanadi. Gap shundaki, xitoy tilining tuzilish xususiyatlari oʻzlashgan xorijiy leksikaning tilga chuqur kirib borishiga maʼlum darajada toʻsqinlik qiladi.

Ushbu maqolada xitoy tiliga oʻzlashgan yemak va yegulik nomlari va ularni oʻzlashtirish usullari, tilga ajnabiy leksikasining faol kirib kelishiga sabab boʻlayotgan omillar xususida soʻz boradi.

Aslida hech bir til mustaqil, ihotalangan holda rivojlana olmaydi. Soʻz oʻzlashtirish tilning taraqqiyot tamoyillaridan biri hisoblanadi. Demak, xitoy tiliga yemak va yegulik nomlarining oʻzlashishi ham qaysidir bir jihati bilan tilning boyishi uchun material beradi.

Xitoy oxshxonasi dunyoning koʻzga koʻringan uch mashhur oshxonasidan biri boʻlganligi bois, uning taomnomasini tashkil etuvchi yemak va yegulik nomlari juda koʻp. Taʼbir joiz boʻlsa, butun bir leksik zahirani tashkil qiladi. Taom nomlari xitoy tilida chuqur tarixiy madaniyat, xalqning urf-odatlar va mahalliy koloritni oʻzida namoyon qiladi. Birinchi galda xitoy milliy taom nomlari haqida gapiriladigan boʻlsa, ular xitoyning tili, tarixi, adabiyotiga borib taqaladi. Biroq xitoy taomnomasidagi oʻzlashgan yemak va yegulik nomlari kichik, lekin muhim bir boʻlakni tashkil etadi.

Xitoy tilida shunday ibora bor: 民以食为天 [mín yǐ shí wéi tiān]. Soʻzma-soʻz tarjimasi: *Xalq uchun ovqat – osmon kabidir.*²⁴ Bu ibora

²⁴ 杨琳申楠. 论跨文化传播中我国文化软实力. 西安: 西安交通大学学报(社会科学版), 2012 年. – 210 页.

odamlar hayotida taom – eng zarur ehtiyojlardan biri ekanini bildiradi. Ya’ni, xalqning farovonligi, tinchligi, hayoti avvalo taomga bog’liq. Bundan taomga oid tushunchalar alohida leksik qatlamni shakllantirgani namoyon bo’ladi.

Xitoy tilde taomni atash uchun bir qator iyerogliflar da qo’llaniladi: *taom*, ya’ni *ovqat*, *yemak* ma’nosida 菜[cài] va 饭[fàn] iyerogliflari, shuningdek, yegulik ma’nosida 食物[shíwù] iyeroglifi qo’llaniladi²⁵. Ushbu leksemalarning mazmun va qo’llanish doiralari o’zaro farqlanadi. 菜[cài] bugungi zamonaviy xitoy tilida asosan “*pishirilgan taom*”, ya’ni ma’lum retsept asosida tayyorlangan issiq ovqat ma’nosida qo’llaniladi. Masalan, 中国菜 – “*xitoy taomlari*”, 家常菜 – “*uy taomlari*”. Demak, bu birlik o’zbek tilidagi “*taom*” so’zining eng yaqin muqobildir.

饭[fàn] iyeroglifi esa ikki xil ma’noda keladi: 1. *Pishgan guruch*, 2. *Umumiy ovqatlanish jarayoni*. Bu zamonaviy nutqda eng ko’p qo’llanadigan so’zdir. Masalan, 吃饭 – “*ovqatlanmoq*”, 晚饭 – “*kechki ovqat*”. Shu bois ushbu birlik ovqat, nonushta-tushlik-kechki ovqat kabi umumiy tushunchalarga mos keladi va bunda ma’lum bir taom emas, balki umumiy ovqatlanish jarayoni anglashiladi.

食物[shíwù] esa neytral xarakterga ega bo’lib, “*iste’mol qilinadigan mahsulot*”, ya’ni yegulik, undan ham aniqroq ifodalanadigan bo’lsa “*yemak*” demakdir. Ushbu leksema pishirilgan yoki pishirilmagan bo’lishidan qat’i nazar, iste’mol uchun mo’ljallangan har qanday tayyor mahsulotni bildiradi. Shu jihati bilan u o’zbek tilidagi “*yegulik*”, “*yemak*” so’zlariga to’g’ri keladi.

Sanab o’tilgan bu uch iyeroglif orasidagi semantik tafovut tarjima jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xitoycha taom nomlarining yana bir o’ziga xos jihati shundaki, ularning ko’pchiligida mahsulot nomi, hatto uni tayyorlash usuli, ta’mi, hatto qaysi hududga tegishli ekanligi ham ko’zda tutiladi. Masalan:

- mahsulot nomi (肉 – go’sht, 鱼 – baliq);
- tayyorlash usuli (炒 – qovurmoq, 蒸 – bug’da pishirmoq);
- ta’m xususiyati (辣 – achchiq, 酸 – nordon);
- hududiy belgi²⁶ (北京, 四川).

Taom nomlari 3 xil model asosida shakllangan bo’ladi:

- Tayyorlash usuli + mahsulot nomi (炒饭 – qovurilgan guruch);

²⁵ 《现代汉语词典》，商务印书馆，2016. — 431-p.

²⁶ Qaysi shahar yoki viloyatda keng tarqalgan, masalan, Surxondaryo tandir, G’ijduvon kabob, Olot somsa, So’qoq somsa, Jiszzax somsa, Samarqand palov kabi.

- Mahsulot nomi + tayyorlash shakli (肉丝 – ingichka to‘g‘ralgan go‘sht);
- Hudud nomi + taom nomi (北京烤鸭 – Pekin usuli qovurilgan o‘rdak²⁷).

Shuningdek, ko‘plab taom nomlari o‘zida ma‘lum bir mahalliylikni, ya‘ni hudud yoki muayyan an‘anaviy uslubga mansublikni ham aks ettiradi. Xitoy hududlari bir-biridan oshpazlik usullari bilan farq qilgani uchun ko‘p taomlar aynan o‘sha joy nomi bilan birga qo‘llanib ketgan. Bu holat nomlarni shakllantiruvchi muhim omil hisoblanadi. Ba‘zan esa taomning tashqi ko‘rinishi yoki uning xalqqa yaxshi tanish bo‘lgan majoziy belgisi uning nomlanishiga asos bo‘lishi mumkin.

Xitoy tili dunyodagi eng qadimiy va boy, boshqa tillardan so‘z o‘zlashtirishga ehtiyoj sezmagan til bo‘lish bilan birga, vaziyat taqozosi bilan ajnabiy unsurlar kirib kelishiga ham to‘sqinlik qilmaydi. Shuni ham ta‘kidlash joizki, xitoy tilidagi eng qadimgi ierogliflar tarixi miloddan avvalgi II ming yilliklarga borib taqaladi. Shu boisdan o‘zga tillardan leksik elementlar o‘zlashib qolgan bo‘lishi mumkinligini istisno qilib bo‘lmaydi.

Xitoy oshxonasining taomnomasi minglab yillik shakllanish tarixiga ega, biroq har tilda bo‘lgani kabi XX asr oxiri va XXI asrning boshi alohida bosqichni tashkil etadi. Agar 1950-1960-yillarga qadar xitoy milliy oshxonasi taomnomasini asosan mahalliy taom va yeguliklar tashkil etgan bo‘lsa, o‘tgan asrning 80-yillaridan boshlab, aniqrog‘i Xitoy Xalq Respublikasida “Ochiq eshiklar siyosati” amal qila boshlagach, McDonald’s (麦当劳), KFC (肯德基), Pizza Hut (必胜客) kabi xalqaro oshxona tarmoqlari kirib kelishi bilan xitoy taomnomalarida inglizcha, italyancha va boshqa yevropa tillaridan ko‘plab fonetik va semantik o‘zlashmalar paydo bo‘la boshladi.

Ma‘lumki, har qanday o‘zlashgan so‘z tilga o‘zi bilan birga o‘sha tushuncha, predmet, mahsulot yoki mavzu doirasida aytiladigan bo‘lsa, yangi taomni ham olib keladi. Xalqaro taomlarning kirib kelishi xitoy tilidagi taom nomlarining tarkibiga ham kuchli ta‘sir ko‘rsatdi. Natijada tilga turli fonetik o‘zlashmalar, ma‘no jihatdan moslashtirilgan taom nomlari va aralash shakldagi yangi birliklar kira boshladi. Endi biz aynan xitoy tiliga o‘zlashgan ushbu taom nomlarini ularning kelib chiqishi va leksik-semantik xususiyatlari asosida ko‘rib chiqamiz. Xitoy tilida uchraydigan bunday o‘zlashmalar orasida eng avvalo keng tarqalgan va ommaviy iste‘molga kirib qolgan gastronomik birliklarni ko‘rish mumkin. Bu nomlar ko‘pincha xalqaro brendlar, global taom madaniyati, fastfood tarmoqlari yoki Yevropa oshxonasi bilan bog‘liq bo‘-

²⁷ Rus. Утка по-пекински.

lib, ular xitoy tiliga turli usullar orqali kirib kelgan. Quyida xitoy tiliga o'zlashgan eng mashhur taom nomlarining ayrimlari va ularning shakllanish xususiyatlarini ko'rib chiqamiz.

Xitoy tiliga o'zlashgan yemak va yegulik nomlarining kelib chiqishiga e'tibor qaratiladigan bo'lsa, ularning o'ziga xos o'zlashish usuli borligi namoyon bo'ladi, Masalan, qahva (*coffee*) mahsulotining paydo bo'lish tarixi Arabistonga borib taqaladi, ya'ni uni dastlab arablar tetiklashtiruvchi ichimlik sifatida iste'mol qilishgan. Yillar o'tishi bilan ushbu ichimlik boshqa mamlakatlarga ham o'tib, keng tarqala boshlagan, "qahva" (*coffee*) atamasi XIX asr boshlarida Gonkong va Shanxay orqali Xitoyga kirib, 咖啡 [kāfēi] shaklida o'zlashtirilgan. Ierogliflar lug'aviy ma'noga ega emas, faqat tovushni ifodalash uchun tanlangan. Shu tarzda, "shokolad" inglizcha *chocolate* so'zidan fonetik yo'l bilan 巧克力 [qiǎokèlì] shaklida o'zlashtirilgan bo'lib, 巧 "mahorat", 克 "yengmoq", 力 "kuch" kabi ma'noni bildiradi. Italyancha *pizza* esa 披萨 [pīsà] shaklida kirgan va ierogliflar mazmun yaratmaydi, faqat fonetik moslashuvni ifodalaydi. Shuningdek, boshqa keng tarqalgan o'zlashmalar quyidagilar:

汉堡 [hànbǎo] - hamburger: Inglizcha *hamburger* so'zidan fonetik tarzda olingan. Ierogliflar lug'aviy ma'noni ifodalamaydi, faqat tovushni moslashtirish uchun ishlatilgan.

三明治 [sānmíngzhì] - sendvich: Inglizcha *sandwich* so'zidan transliteratsiya qilingan.

可乐 [kělè] - kola ichimligi (*Coca-Cola*): Inglizcha *cola* so'zidan olingan. Ierogliflar lug'aviy ma'noga ega bo'lmagan holda fonetik moslik yaratadi.

咖喱 [gālǐ] - kari: Inglizcha *curry* so'zidan fonetik o'zlashuv orqali kirgan, mazmundan qat'iy nazar, tovushni saqlaydi.

意大利面 [yìdàlì miàn] - makaron (*Italian pasta*): Inglizcha va italyancha so'zlar fonetik va semantik jihatdan moslashtirilgan holda kirgan.

奶茶 [nǎichá] - sutli choy (*milk tea*): Bu nom inglizcha *milk tead*an o'zlashtirilgan bo'lib, tarkibi va ma'nosi nomda aks etadi.

Xulosa. Xitoy tiliga boshqa tillardan o'zlashgan taom va yegulik nomlari fonetik, morfologik va semantik jihatdan turlicha bo'lsa-da ular xitoy tilining leksik zahirasini yanada boyitadi va global gastronomik madaniyatni o'zida aks ettiradi. O'zlashgan taom nomlari til tizimida fonetik, semantik va madaniy moslashuv jarayonlaridan o'tib, xitoy leksikasining faol qatlami tarkibiga singib borishi jarayonining murakkabligi o'zlashmalar tarkibidagi ma'no kengayishi, shakl o'zgarishi va madaniy mazmunning qayta talqin qilinishi orqali yaqqol namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. 《现代汉语词典》, 商务印书馆, 2016. - 431-p.
2. 杨琳申楠。论跨文化传播中我国文化软实力。西安: 西安交通大学学报(社会科学版), 2012 年。 - 210 页
3. 张静。《饮食文化与汉语词汇变迁》. 北京: 语言大学出版社, 2018. -198 页.
4. Anderson, E. N. *The Food of China*. New Haven: Yale University Press, 1988. - 284 p.
5. Taylor, Insup & Taylor, M. M. *Writing and Literacy in Chinese, Korean and Japanese*. Amsterdam: John Benjamins, 2014. - 412 p.
6. Кочергин, И. А. Китайский язык: Лексикология. - Москва: Восточная литература, 2012. - 256 с.
7. Сыроежкин, К. Л. Китайская цивилизация: традиции питания и культура. - Москва: Наука, 2010. - 310 с.
8. Qo'ng'urov, R. Xitoy tili leksikologiyasi. - Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020. - 180 b.
9. Tursunova, M. Xitoy tilining tarixiy grammatikasi va lug'at tarkibi. - Toshkent: Nodir nashr, 2019. - 210 b.

DARIY TILIDAGI ZONIM MAQOLLARNING SEMANTIK TAHLILI

Bibi Robiya RAXMONQULOVA, TDSHU magistranti
bibirobiyarakhmonkulov@gmail.com. Tel: +998972635400

Annotatsiya. Mazkur maqolada dariy tilidagi zoonim maqollarni o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan muqobillik masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda zoonim birliklarning semantik, madaniy va obrazli xususiyatlari o'rganilib, ularning o'zbek tilida ekvivalent va muqobil tarjimasini yoritishga doir masalalar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: zoonim maqollar, ekvivalentlik, zoomorf kod, semantik tahlil, lingvokulturologiya.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы эквивалентности, возникающие в процессе перевода зоонимных пословиц с дарийского языка на узбекский. В исследовании изучаются семантические, культурные и образные особенности зоонимных единиц, а также рассматриваются вопросы обеспечения их эквивалентного и адекватного перевода на узбекский язык.

Ключевые слова: зоонимные пословицы, эквивалентность, зооморфный код, семантический анализ, лингвокультурология.

Abstract. This article analyzes issues of equivalence that arise in the process of translating zoonym proverbs from the Dari language into Uzbek. The study examines the semantic, cultural, and figurative features of zoonym units and addresses the problems of ensuring their equivalent and adequate translation into Uzbek.

Keywords: zoonym proverbs, equivalence, zoomorphic code, semantic analysis, linguoculturology.

Maqollar aksariyat hollarda asl ma'nodan ko'ra ko'chma, majoziy ma'nolarda ishlatiladigan ma'qullovchi yoki rad etuvchi kinoyalarga boy hikmatli so'z birikmalari yoki jumalardan tarkib topgan bo'lib, ular asosida birinchi navbatda qiyoslash, qarama-qarshi qo'yish yoki o'xshatma (analogiya) prinsiplari yotadi. Albatta, bu xususiyatlar maqollarning umumiy xususiyatlari bo'lib, ular qaysi tilda bo'lishidan qat'iy nazar, barchasiga tegishlidir. Bu xususiyatlar afg'on xalqining yozma va og'zaki nutqida qo'llanilib kelayotgan maqollarga ham oiddir. Afg'onlarga xos bo'lgan odat — ular qaysidir anjuman, o'zaro suhbatlar yoki Jirga (جرگه — yig'ilish, parlament majlisi) vaqtida, bahs, ma'ruzalar va va'zlar chog'i, albatta, biror bir shoirning she'ridan, xususan, maqol va matallardan misol keltirish va shu bilan o'z nutqlarini bezash va gaplarini uqtirishni yaxshi ko'radilar. Afg'onlar orasida maqollarning uch turi: nasriy, sajlangan yoki qofiyali she'riy shakllari mavjud. Ammo folklorshunoslar xalq og'zaki ijodiyoti namunalari to'plamlarida maqollarni, odatda, nasriy asarlar qatoriga joylashtiradilar. Garchi afg'on xalqi maqollari haqida keng ko'lamli, maxsus tadqiqotlar hozircha amalga oshirilgan bo'lmasa-da, lekin yuqorida ko'rsatib o'tilganidek, ularni to'plab chop etishda salmoqli ishlar qilingan[1].

Zoonim komponentli matnlarni o'rganish turli xalqlar madaniy xususiyatlari bilan tanishish imkonini beradi. Shuningdek, bu jaryon hozirda mavjud bo'lmagan hayvonlar haqida ma'lumotga ega bo'lish, madaniyatlar mushtarakligi yoki farqli jihatlarini aniqlash imkoniyatini ham yaratadi. Shu bois zoonim komponentli matnlarni, xususan, maqollarni tadqiq etish tilshunoslikning bir qator masallarini hal qilishda ahamiyatlidir.

Maqollarning shakllanish manbalari nihoyatda rang-barang bo'lib, ular tilda muhim ifodaviy vazifa bajaradi. Maqollarning yuzaga kelishi, birinchi navbatda, so'zlovchining o'z fikrini obrazli-ekspressiv ifodalash ehtiyoji bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchidan, jamiyatdagi munosabatlar, hodisa va holatlarni sodda va oydinroq, aniq va ta'sirchanroq ifodalash maqsadida xalq jonzot va predmetlar obraziga

murojaat qiladi. Jamiyatda insonlarning turmush tarziga, xulq-atvoriga, dunyoqarashiga xos bo'lgan xatti-harakatlar maqollarda hayvonlar obrazi, turli xil kasb-kor, uy-ro'zg'or, diniy tushunchalar; vaqt va o'simlik nomlari; o'zbek xalqi turmushi voqeligi hamda tabiat hodisalari kabilar orqali gavdalantiriladi.

Hayvon nomlari doirasida shakllangan o'zbek xalq maqollari, odatda, hayvonlarning tabiati, fe'l-atvori, tashqi ko'rinishi, harakati, tovushi, hayot kechirish tarzi, biologik xususiyati asosida yuzaga kelgan. Bu esa og'zaki ijod mahsuli bo'lmish maqollarning o'sha xalq hayoti, turmush tarzi bilan chambarchas bog'liq ekanligini yana bir karra isbotlaydi.

Bugungi kunda lingvokulturologiya, etnolingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika va boshqa yo'nalishlar doirasida zoonimlar tadqiqiga bag'ishlangan izlanishlar olib borilayotgan bo'lib, ular zoologik terminlar misolida muayyan xalqqa xos xususiyatlarni o'rganishga xizmat qiladi [2].

Insonlarning flora va fauna haqidagi tasavvurlari biomorf kodlarda o'z aksini topgan. V.V. Krasnixning ta'kidiga ko'ra, turli lingvomadaniyatlardagi ko'plab etalonlar biomorf kodlar mahsuli sifatida yuzaga kelgan. Buni o'zbek tilidagi chumoli (mehnatkashlik ramzi), tulki (ayyorlik ramzi), sher (mardlik ramzi), eshak (ahmoqlik ramzi), kabi etalonlarda kuzatish mumkin[5].

Biomorf kod – hayvonlar yoki o'simliklar bilan bog'liq kod bo'lib, uni hayvonlar, hasharotlar, qushlar va o'simliklar nomi aks ettiradi. Inson o'zini tabiatning qismi sifatida tasavvur etadi. Tabiatda uning eng yaqin qo'shnilari esa hayvonot hamda o'simliklar olami vakillaridir. D. Tosheva o'zining tadqiqotida o'zbek tilidagi frazemalarda eng faol qo'llanuvchi zoonimlar sirasiga it, ilon, ot, eshak, qush, quyon, tuya kabi jonivorlarni kiritish mumkinligini bayon etadi. Ularning turli xususiyatlari va insonga xos bo'lgan xususiyatlar, harakatlar o'rtasida o'xshashlik kuzatiladi. Shu bois ular bilan chog'ishtirish, ularga o'xshatish imkoniyati paydo bo'ladi. Lingvokulturologiyada zoomorf kod orqali insonning deyarli barcha xususiyatlari aks ettirilishi mumkin: jasurlik – burgutdek, qarchig'aydek; baquvvatlik – ayiqdek, arslondek, yo'lbarsdek, norday, fildek, sherdek; mashaqqatli mehnat qilish – itdek, eshakdek, molday, chumolidek; avramoq – o'rgimchakdek, ilondek kabilar shular jumlasidandir [3].

Dariy tilidagi zoonim komponentli maqollar tarkibida qo'llangan zoonimlarni asosiy 3 ta katta guruhga ajratish mumkin. Bular:

uy hayvonlari, yovvoyi hayvonlar, qushlar, hashoratlar va boshqalarni ifodalovchi zoonimlar.

❖ **uy hayvonlarini ifodalovchi zoonim komponentli maqollar** – dariy tilidagi maqollarda uy hayvonlarini ifodalovchi zoonimlardan خر “eshak”, گاو “sigir”, گربه “mushuk”, سگ “it” komponentlari qoʻllangan;

❖ **yovvoyi hayvonlarini ifodalovchi zoonim komponentli maqollar** – dariy tilidagi maqollarda yovvoyi hayvonlarini ifodalovchi zoonimlardan خرس “ayiq”, روباه “tulki”, گرگ “boʻri” komponentlari qoʻllangan;

❖ **qush, hashoratlar va boshqalarni ifodalovchi zoonim komponentli maqollar** – dariy tilidagi maqollarda qush, hashorat va boshqalarni ifodalovchi zoonimlardan خروس “xoʻroz”, مار “ilon”, خارپشتک “tipratikan”, مورچه “chumoli”, موش “sichqon” komponentlari qoʻllangan.

Quyida dariy tilidagi zoonim maqollar va ularning oʻzbek tiliga muqobillarini koʻrib chiqamiz:

[5] کرده پیدا خرما، از خر افتاده

Tarjimasi: Eshakdan yiqildi, xurmo topdi.

Evivalent: yoʻq.

Muqobil varianti: Har bir ishda (yomon hodisada) ham bir xayr bor.

Bu maqolning maʼnosi omadga ishora qiladi. Bu maqol xavfli vaziyatga tushib qolgan holda qimmatli narsaga erishgan odam haqida aytiladi. Masalan, bir odam eshak minib ketayotganda yiqildi va tanasi ogʻridi, lekin yerdan qadimgi zamonlarda kamyob va tansiq boʻlgan xurmolarni topib oldi va u xursand boʻldi. Bu maqol, yomon voqea sodir boʻlib, undan soʻng yaxshi narsalar yuz berganida va oʻsha yomon hodisa omadli kelgani ifodalanayotganda ishlatiladi. Bu maqolning bizda muqobili variantida “eshak” zoonimi va “xurmo” fitonimi mavjud emas. Ekvivalentda “yaxshi” va “yomon” antonim soʻzlaridan foydalanilgan, lekin mazmunan bir maʼno ifodalangan.

[6] اول آخور ببند بعد گاو بخر

Tarjimasi: Avval oxur qur, keyin sigir sotib ol. Evivalent: yoʻq.

Muqobil varianti: Yangi uy qurmaguncha eskisini buzma.

Bu maqolning dariy tilidagi variantida “sigir” zoonimi va “oxur” soʻzlari qoʻllangan. Bu yerda Afgʻonistonda chorvachilik yaxshi rivojlanib, yaxshi yoʻlga qoʻyilgani va bu maqollarda ham aks etishini koʻrishimiz mumkin. Maqolning oʻzbekcha variantida “uy” soʻzi ishlatilgan boʻlib, har qanday ishni boshlashdan oldin unga zamin tayyorlash va buning uchun kerakli vositalarni taʼminlash lozim degan fikrni ilgari suradi. [7] گربه برای رضای خدا موش نمی‌گیرد

Tarjimasi: Mushuk sichqonni Xudoning roziligi uchun tutmaydi.

Ekvivalent: yo'q.

Muqobil varianti: Tekinga mushuk ham oftobga chiqmaydi.

Bu maqolda hech kim maosh olmasdan ishlamaydi, hamma foyda olish uchun mehnat qiladi. Hech kim sababsiz va maqsadsiz hech narsa qilmaydi va har bir ezgu ish ortida maqsad yotadi, degan fikr ilgari surilmoqda. Shuningdek biror shaxsning o'zgalarga yaxshilik qilishi, uning barcha harakatlari o'z maqsadiga erishish uchun, yoki, u bu ish bilan o'zini ko'z-ko'z qilishni xohlaydi yoki u uchun ham xuddi shunday yaxshilik qilishlarini kutadi. Uning bu ishlari boshqalarning muammolarini hal qilish yoki Alloh roziligi uchun emas, deyilmoqda. Ikkinchi ma'nosi, masalan, bir kishi boy va katta odam. Uning atrofidagi kimdir unga tez-tez yaxshilik va xushomad qiladi. Ammo uni tanigan va u bilan uzoq vaqt birga yashaganlar uning orqasidan: "Hech qanday mushuk Xudo uchun sichqon tutmaydi! U yo pul yoki mansab istaydi!", deb aytishlari mumkin. Bu maqolning har ikkala shakldagisida ham bir xil "mushuk" zoonimi qo'llangan. Shaklan bir – biridan farq qilsa-da ma'no jihatidan aynan o'xshash maqollardir.

[8] کوه در خرس علی بو سیناست

Tarjimasi: Ayiq tog'ning Ibn Sinosidir.

Ekvivalent va muqobil variant yo'q.

Tog'dagi ayiq – Ibn Sino. Maqolning zohiriy ma'nosida ayiq – savodsiz, johil kishiga, tog' – begona va notanish yerga ishoradir. Bu maqolda Abu Ali ibn Sino mohir tabibga, ayiq esa hayvonlarning tug'ma tog'larda dorivor o'simliklar bilan davolash instinktiga ishora qiladi. Notanish va begona yerda savodsiz. odam o'zini bilimdon olim deb biladi. Ya'ni, eng yuqori darajadagi bilimlardan foydalanilmagan joyda, mavjud bo'lgan eng past bilimli insonlar dahodek ko'riladi va hurmat qilinadi. Buni, begona joyda va savodsizlar oldida ulardan salgina ko'p biladigan odam zamon olimiday ko'rinadi, deb talqin qilish ham mumkin. Bu maqolning o'zbek tilida muqobil varianti yo'q. [9] مار گزیده از ریسمان دراز میترسد

Tarjimasi: Ilon chaqqan kishi uzun arqondan ham qo'rqadi [10]

Ekvivalent: Ilon chaqqan kishi ola arqondan ham qo'rqadi.

Muqobil varianti: 1. Og'zi kuygan qatiqni ham puflab ichadi.

2. Ko'r ham xassasini bir marta yo'qotadi.

Bu maqolning dariy tilda "ilon" zoonimi qo'llanib, ma'nosi: "Biror narsadan zarar ko'rgan kishi o'sha narsadan doimiy qo'rqib qo-

ladi”dir. O‘zbek tilida esa “Og‘zi kuygan qatiqni ham puflab ichadi” degan muqobil variantdagi maqol mavjud.

Dariy va o‘zbek tillaridagi maqollar ma’no jihatdan bir-biriga juda yaqin hisoblanadi. Bu esa o‘z navbatida bu ikki tildagi maqollarni o‘zaro bir-biriga tarjima qilishda birmuncha yengillik beradi. Ushbu tillarining o‘ziga xos semantik xossalari borligi, ayrim predmet yoki hodi-salar bir xil atalsa-da, farqli ma’no kasb etishi mumkinligi e’tibordan chetda qolmasligi tarjima masalalarini o‘rganishda sezilayotgan bo‘sh-liq bilan bog‘liq jiddiy muammolarni hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbek va afg‘on xalqlarini umumiy tarix, madaniyat, mushtarak urf-odatlar va din o‘zaro yaqinlashtirib turganligi bir-birining muqobili bo‘lgan maqol, matal va iboralar yuzaga kelishiga sabab bo‘lgan.

O‘zbek va dariy tillaridagi maqollar ma’no jihatdan bir-biriga ju-da yaqin hisoblanadi. Bu esa o‘z navbatida bu ikki tildagi maqollarni o‘zaro bir-biriga tarjima qilishda birmuncha yengillik beradi.

Yuqorida keltirib o‘tilgan maqollardagi خر “xar” “eshak” zooni-mi bilimsizlik, nodonlik belgisi hisoblanib, nodon kimsalarga gapi-rish, nasihat qilish befoyda chunki ularga gapirganing bilan baribir qulog‘iga olmaydi va amal qilmaydi. Baribir, o‘zining bilganidan qol-maydi. O‘zbek tilidagi ham dariy tilidagi maqollarda “eshak” zoonimi ayni yuqoridagi kabi insonlarning ramziy timsoli bo‘lsa, خرس “xers” “ayiq” zoonimi esa savodsiz, vahshiylik va johillikning ramziy ifodasidir.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mannonov A. Afg‘on xalq og‘zaki ijodiyoti. Monografiya. – T.: Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti, 2021.
2. Maxamatova M. O‘zbek xalq maqollarida zoomorf kodlarning ifodalanishi. // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social science, 2022. – B. 267.
3. Maxamatova M. O‘zbek xalq maqollarida zoomorf kodlarning ifodalanishi. // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social science, 2022. – B. 269.
4. Wilson J.Ch. One hundred Afgan Persian proverbs. Peshavar, 2004. – P. 20.
5. Сабитова З.К. Лингвокультурология. – М.: Флинта: Наука, 2013. – С. 15-17.
6. یوسف جمشیدپوری. فرهنگ امثال فارسی. تهران ۱۹۶۷. ص ۴۵
7. یوسف جمشیدپوری. فرهنگ امثال فارسی. تهران ۱۹۶۷. ص ۵۷
8. یوسف جمشیدپوری. فرهنگ امثال فارسی. تهران ۱۹۶۷. ص ۷۴
9. یوسف جمشیدپوری. فرهنگ امثال فارسی. تهران ۱۹۶۷. ص ۷۹
10. <https://n.ziyouz.com>

DARIY TILIDAGI SOMATIK KOMPONENTLI MAQOLLARNING O‘ZBEK TILIDAGI TARJIMA MODELLARI

Nargizaxon MIRAXATOVA, TDSHU magistranti, Toshkent, O‘zbekiston
Tel.: +998998223503; e-mail: nargiza.maxkamboyeva@mail.ru

Annotatsiya: ushbu maqolada dariy tilining asosiy tizimini tashkil etuvchi somatik komponentlar ishtirok etgan dariy tilidagi maqollardan ba’zilari keltirilib, ularning o‘zbek tilidagi maqollar bilan qiyoslab, tarjimada berilish masalalari va muqobil variantlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: somatizm, maqollar, somatik leksika

Аннотация: в данной статье приведены некоторые пословицы на дарийском языке, в которых задействованы соматические компоненты, составляющие основную систему дарийского языка, проанализированы вопросы и альтернативные варианты их передачи в переводе, в сравнении с пословицами на узбекском языке.

Ключевые слова: соматизм, пословицы, соматическая лексика.

Abstract: This article presents some of the Dari proverbs that include the somatic components that make up the main system of Dari language, compares them with Uzbek proverbs, analyzes their translation and alternative versions, and uses traditional translation methods.

Key words: somatisms, proverbs, somatic lexicon

Tilshunoslarning somatizmga bo‘lgan qiziqishi, inson o‘zini o‘z tanasining his-tuyg‘ulari orqali paydo bo‘ladigan sezgilar bilan shaxs sifatida anglash jarayonini boshlaganligi bilan izohlanadi, shuning uchun somatik leksika eng qadimgi universallardan biridir. Maqollarda somatik leksikaning ishlashi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Garchi bu juda cheklangan leksik va tematik guruh bo‘lsa-da, maqol va maqollardagi somatik leksika orqali hayotning eng xilma-xil tomonlari: his-tuyg‘ular, ichki kechinmalar, oilaviy munosabatlar, bolalarni tarbiyalash, mehnatga munosabat, kundalik xatti-harakatlar haqidagi g‘oyalarni ilgari surish mumkin [3]. Har bir millat madaniyatida somatik birliklar orqali ifodalanadigan maqollar majmui mavjud.

Ular shu xalq dunyo qarashini, dinini, urf-odatini, yashash tarzi va tarixini o‘zida mujassamlashtiradi [2,25–28]. Ko‘pchilik tillardagi maqollarning salmoqli qismini somatik komponentli maqollar tashkil etadi. Maqollardagi eng sermahsul somatizm xar bir xalqning o‘z mentaliteti va tilning o‘ziga xos xususiyatiga ko‘ra bir-biridan farq qiladi. Masalan, o‘zbek tilida “bosh” somatizmi ahamiyati yuqori, darajasiga ko‘ra baland turuvchi narsalarni bildiradi va maqollarda shaxs o‘rnida keng foydalaniladi.

“Maqol va matallar xalq aql-idrokining mahsuli, uning hukmi, ko‘p asrlik tajribalari, turmushdagi turli hodisa- voqealarga munosabati demakdir. Maqol kundalik hayotda, kishilarning bir-birlariga munosabatida yaratiladi. U xalq maqoli- xalq mulkidir. Maqol qayg‘usi-xalq qayg‘usi. Maqol g‘azabi- xalq g‘azabi, maqol kulgusi- xalq kulgusi va maqol kinoyasi- xalq kinoyasi demakdir. Maqol yaratmagan bironta til, maqol ishlatmagan bironta xalq yo‘q.” [1,7].

Somatizmlar – bu inson yoki hayvon tanasi qismlarining nominatsiyasi uchun qo‘llaniladigan otlar hisoblanadi. Somatik leksika deganda, tarkibiy qismi inson tanasining qismlari, hayvonlar tanasining qismlari so‘zlaridan tashkil topgan birliklarga aytiladi. Bu atama biologiyada, tibbiyotda “inson tanasi bilan bog‘liq narsa” ma‘nosida ishlatilishi mumkin va “aqliy” tushunchasiga ziddir.

XX asr oxiri – XXI asr boshlarida tilshunoslar somatik leksikaga alohida e‘tibor qaratib madaniyatlararo muloqot muammolarining kerakli yechimlarini topishga, tilning leksik tarkibini o‘rganish samaradorligini oshirishga harakat qilib kelmoqdalar. Bu atama birinchi marta F.O.Vakk tomonidan tilshunoslikka kiritilgan. Maqol — xalq og‘zaki ijodidagi rang-barang, qisqa va lo‘nda bo‘lsada, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma‘noli murakkab bo‘lgan hikmatli ibora hisoblanadi.

Dariy tili qadimiy til bo‘lgani sababli katta miqdordagi maqollarni o‘z ichiga oladi. Maqollarda tilning o‘ziga xos xususiyatlari va milliylik aks etib, xalqning qadriyatlari, an‘analari, turmush tarzini ifodalab keladi. Ushbu tilda ham ko‘plab somatik maqollarni uchratish mumkin. Quyida dariy tilidagi **دندان**, **لب**, **زبان** somatik komponentlari ishtirok etgan maqollar tahlilini keltiramiz:

زبان zaban so‘zining bosh, yetakchi lug‘aviy ma‘nosi “til” bo‘lib, inson og‘iz bo‘shlig‘ining ichida joylashgan yumshoq qismi bo‘lib, muloqot vositasi hisoblanadi. Ushbu somatizm qatnashgan maqollar ham ko‘pchilikni tashkil etadi: **بسکه گفتم زبان من فرسود**

Mazkur maqolning so‘zma-so‘z tarjimasida *“ko‘p aytganimdan, mening tilim yaroqsiz holatga keldi”* bo‘lib, biron kim kimsaga juda ko‘p bora nasihat qilaverganidan yoki o‘rgataverganidan tili og‘rib qolgani ma‘nosini bermog‘da. Bu maqolga bir necha muqobillarni berish mumkin: *“Senga o‘rgatib, o‘zimda qolmadi”, “oqma quloqqa aytsang, oqib ketar, quyma quloqqa aytsang, quyib olar.”*

Bu maqolning asliy tarjimasida *“eshakning tilini yaxshi deb o‘ylamoq”* bo‘lib, bir-birining tilini yaxshi tushunadigan, gapi bir

yerdan chiqadigan, doim bir-birovining gapini ma'qullab turuvchi kishilarga nisbat berib naql qilingan. Bu yerda *"eshak tili"* birikmasi majoziy ma'noda qo'llanilib, tili va maqsadi bir bo'lgan kishining nutqi o'rnida ishlatilgan. Ushbu maqolga qisman muqobil sifatida *"gung bolaning gapini, kar onasi tushunar"* yoki *"gung qizining tilini onasi tushunar"* maqollarini berish mumkin. زبان سرخ سر سبز میدهد برباد

Ushbu maqolning so'zma-so'z tarjimasini *"qizil til yashil boshni xarob qiladi"* bo'lib, o'tkir tilning kishi boshiga qanday balolar solishi mumkinligi, ko'p yaxshi amalni birgina yomon so'z barchasini barbot qilishi mumkin. Chunki til bilan qilingan xato, ozor insonga qattiq ta'sir ko'rsatib, qalbdan o'chmas iz qoldiradi. Shu sababdan, maqolda yomon til qizil til deb, kishining yaxshi amallari yashil bosh sifatida tasvirlanmoqda. Bu maqolga ma'no jihatidan o'zbek tilidagi *"boshinga ne balo kelsa, o'zingdan emas tilingdan ko'r"* maqolini berish mumkin. زبان ترجمان دل است

Mazkur maqolning asliy tarjimasini *"til- dil tarjimonidir"* bo'lib, inson zaboni orqali qalbidagi mavjud borliklarni chiqaradi va ifodalab beradi. Til shunchaki gapirish yoki yozish emas, balki til – odamning tiynati, dil oynasi, madaniyati hamdir. Shu sababdan ham, til dilning tarjimoni ekanligi aytilmoqda, o'zbek tilida bu maqolga aynan *"til-dil tarjimoni"*, *"til-dil oynasi"*, *"til-dil kaliti"* ekvivalentlari mavjud.

lab so'zining yetakchi, bosh lug'aviy ma'nosi lab bo'lib, og'iz bo'lig'ining ikki darvozasi deb atash mumkin. Quyida lab somatizmi qatnashgan maqollarni ko'rib chiqamiz: آفتاب لب با ما ست

Mazkur maqolning so'zma- so'z tarjimasini *"tom uzra botib borayotgan quyoshdir"* bo'lib, Yoshi ulug', keksa insonlarga nisbatan ishlatilib, uning asosiy diqqat-e'tibor yoshi ulug'ligiga va umri oxirlab borayotgan shaxsga nisbatan ishlatiladi. Bunda keksa va yoshi ulug' kishilarning darajalari va hayotiy bilim, ko'nikmalari yuqoriligi quyoshga o'xshatilmoqda. O'zbek tilida bu maqolga muqobil maqol bo'lmaganligi yuzasidan asliy tarjimini o'zini berish mumkin. لبش بوی شیر میدهد

Ushbu maqolning asliy tarjimasini *"og'zidan ona sutining hidi ketmagan"* bo'lib, hanuz yosh, hayotiy tajribaga ega bo'lmagan, xatti-harakatlari bolalarcha bo'lgan yoshlarga nisbatan ishlatiladi. Dariy tilida bu maqol hisoblansada, o'zbek tiliga frazeologik birikma sifatida keladi *"og'zidan ona suti ketmagan"*. لب بود که دندان آمد

Bu maqolning so'zma-so'z tarjimasini *"lab borki, tish bor"* bo'lib, hayotda biron-bir narsaning yolg'iz emasligi, har bir narsaning jufti borligi va hamma narsa bir-biri bilan o'zaro bog'liq ekanligini ifodalab kel-

moqda. O'zbek tilida ham aynan tarjimani yoki *"ona borki, bola bor"* maqolini muqobil sifatida qabul qilish mumkin.

دندان dandân so'zining yetakchi, bosh lug'aviy ma'nosi "tish" bo'lib, inson og'iz bo'shlig'ining qattiq qismini tashkil etuvchi yemishni maydalash funksiyasini bajarish uchun xizmat qiladi. Bundan tashqari tovushlar hosil bo'lishida ham ishtirok etadi. Dandon somatizmi ishtirokidagi maqollar tahlilini quyida ko'rishingiz mumkin: دندابی که درد میکند باید کشید

Ushbu maqolning tarjimasi *"og'riyatgan tishni sug'urib olish kerak"* bo'lib, o'zida chuqur ma'noni kasb etadi ya'ni, bevafo do'st, badxulq zavj yo zavja, dangasa xodimdan voz kechish kerak degan ma'noni bildiradi. Bu yerda sinekdoxa usulidagi ma'no ko'chishi yuz bergan bo'lib, *"og'riyatgan tish"* biron kimsaning kichik bir qismini ifodalab kelmoqda. Bu maqolga o'zbek tilidagi *"yomon xotin – jon zavoli"*, *"yomon xotin o'lsa, keng to'shak qolar"* maqollari qisman to'g'ri keladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, dariy tilidagi maqollarning o'zbek tilida muqobillari mavjud bo'lib, bunga qadriyatlar va diniy yaqinlikni sabab qilib ko'rsatish mumkin. Ammo xalqlarning, tillarning individual xususiyatlariga ko'ra ba'zi hollarda maqollarga to'la muqobil topish ham imkonsiz bo'ladi va bunday holatlarda qisman ekvivalent birikmalarni kontekstga ko'ra tanlanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Salomov G'. Rus tilidan o'zbekchaga maqol, matal va idiomalarni tarjima qilish masalasiga doir, O'zbekistan Fanlar akademiyasi nashriyoti. – T.:1961, 7-b.
2. Ibragimovna, G. M. ., & Nargiza, Q. . (2023). Matal va maqollarda somatik birliklar ifodasi. *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes*, 25-28.
3. Муратова, Е. Ю. "Роль соматической лексики в русских пословицах и поговорках"; 2022 | Journal article URI:
4. "Mavlyuda Ibragimovna Gadoyeva somatik leksikaning xususiyatlari // Scientific progress. 2021. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/somatik-leksikaning-xususiyatlari> (дата обращения: 10.05.2023).
5. Muqtadiri, Muhammad Taqining "Zarbo'lmasalhoye forsi dar Afg'oneston"

TILSHUNOSLIK VA TARJIMASHUNOSLIKDA POLISEMIYA

Kumush ABDUVALIYEVA, TDSHU magistranti, Toshkent, O'zbekiston
tukhlievakumush@gmail.com +998990541945

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikda polisemiya hodisasi va uning o'рни, xitoy tilshunosligida polisemiya hodisasi haqida so'z yuritiladi. Jumladan, xitoy tilidagi ayrim polisemantik birliklar tahlil etilib, tarjimashunoslik sohasida polisemiyaning o'рни haqida ma'lumot beriladi. Maqola yosh tilshunos va tarjimashunoslar uchun ayrim nazariy masalalarni bayon etib beradi.

Kalit so'zlar: polisemiya, polisemantik birlik, asosiy ma'no, diaxron, leksik-semantik, asos.

Аннотация. В данной статье рассматривается феномен полисемии и ее место в лингвистике, а также феномен полисемии в китайском языкознании. В частности, анализируются некоторые многозначные единицы китайского языка и приводятся сведения о роли многозначности в области переводоведения. В статье раскрыты некоторые теоретические вопросы для молодых лингвистов и переводчиков.

Ключевые слова: полисемия, многозначное единство, основное значение, диахроническое, лексико-семантическое, основа.

Abstract. *This article discusses the phenomenon of polysemy and its place in linguistics, and the phenomenon of polysemy in Chinese linguistics. In particular, some polysemantic units in the Chinese language are analyzed, and information is provided about the role of polysemy in the field of translation studies. The article describes some theoretical issues for young linguists and translators.*

Key words: *polysemy, polysemantic word, main meaning, diachronic, lexical-semantic, basis.*

Polisemiya – bu bir so'zning bir nechta ma'nolarini anglatadigan til hodisasi. Masalan, "yuz" so'zi bir vaqtning o'zida "yuz" (boshning old qismi) va "yuz" (hisob yoki hisob raqami) ma'nolarini anglatishi mumkin. Polisemiya ko'pincha kontekstga qarab tushuniladi va tilning boyligiga hissa qo'shadi. Polisemiya ko'pincha kontekstga bog'liq ravishda farqlanadi. Polisemiya xususiyatlari:

1. Kontekstga bog'liqlik: Bir so'zning ma'nosi foydalanilayotgan kontekstga qarab o'zgaradi.

2. Ko'p ma'nolilik: So'zning turli ma'nolarini ifodalaydi, bu esa nutqda boylik va rang-baranglik yaratadi.

3. Semantik rivojlanish: Vaqt o'tishi bilan so'zlar yangi ma'nolar olishi mumkin, bu esa tilning rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Xitoy tilshunoslari va xitoyshunoslar, tarjimashunos olimlar polisemiyaning o'rganish jarayonida muayyan usullarni qo'llash orqali tarjimoni amalga oshirish haqida baxs olib boradi. Shunday usullardan

soʻzni butun matn mazmuniga qarab tarjima qilish eng faol usullardan boʻlib, hozirda tarjima sohasida keng tarqalgan.

Xitoyda polisemiyaning oʻrganish jarayonida bu hodisaning aynan qaysi holatlarda koʻp kuzatilishini bilish ham muhim boʻlib tarjima jarayonini yengillashtiradi. Bugungi izlanishlar natijalariga koʻra topishmoqlar, hazillar, memlar kabi asl maʼno yashirin boʻlgan janrlarda polisemiya hodisasi koʻp uchirishi va tarjima jarayonida faqatgina maʼlum oʻrinlarda qoʻllanilishi polisemiya hodisasining tarjimada nafaol ammo juda katta oʻringa ega ekanligini bilish mumkin. Chet tilini oʻrganishda soʻz boyligi doimo asosiy oʻrinni egallaydi. Oʻrganuvchilar oʻzlashtirishlari kerak boʻlgan asosiy eʼtibor va qiyinchilik ham, tarjima sohasida yuzaga keladigan murakkablik ham aynan mana shu mavzuga borib taqaladi. Bunday murakkab leksik birliklar orasida “koʻp maʼnoli soʻzlar” bir fonetik shaklga ega boʻlgan, bir vaqtning oʻzida bir nechta maʼnoni oʻzida aks ettirgan va har bir maʼno oʻrtasida maʼlum bogʻliqlik mavjud boʻlgan soʻzlardir. Bu tarjimonlar uchun ikkinchi tilga tarjima qilish jarayonida toʻsiq boʻlishi maʼlum. Shu sababli bu mavzu har doim mahalliy va xorijdagi tilshunoslik doiralarining keng eʼtiborini tortib kelgan. Xitoy tilini chet tili sifatida oʻqitish va tarjimashunoslik sohasida polisemiyaning oʻrganish strategiyalari boʻyicha tadqiqotlar endigina amalga oshira boshlandi. Ammo umuman olganda, tegishli tadqiqotlar soni juda oz hisoblanadi. Koʻrinib turibdiki, xitoy tilidagi koʻp maʼnoli soʻzlarni chet tili sifatida oʻrgatish va tarjima qilish strategiyalarini oʻrganish zarur. Ikkinchi tilni oʻrganuvchilar uchun maqsadli tildagi koʻp maʼnoli soʻzlarni oʻzlashtirish oson emas. Statistik maʼlumotlarga koʻra zamonaviy xitoy lugʻatlarida ikki yoki undan ortiq maʼnoga ega boʻlgan 12 283 ta yozuv mavjud boʻlib, bu umumiy yozuvlarning 23 % ni tashkil qiladi.

Soʻzning koʻp maʼnoliligini oʻrganish, avvalo, leksik uslubiyat uchun muhim rol oʻynaydi. Chunki, bu soʻzning oʻzida turli xil maʼnoning boʻlishi uchun ogʻzaki va yozma nutqda qoʻllashda uslubiy boʻyogʻiga, maʼnosiga eʼtibor berishni talab qiladi. Shu boisdan maʼno koʻchish ham sinonimiya, omonimiya va boshqa leksik vositalar singari hazil, mutoyiba, kulgi va turli soʻz oʻyinlarini yuzaga keltiradi. Bunday paytlarda soʻzning toʻgʻri va koʻchma maʼnosi toʻqnashtiriladi, natijada kutilmagan yangi maʼno hosil boʻladi. Soʻzlarning ana shu nozik maʼno ottenkalari badiiy adabiyotda muhim tasviriy vosita sifatida keng qoʻllaniladi. Koʻchimlar koʻproq ogʻzaki nutq uchun xarakterli hodisadir. Ulardan zoʻrma-zoʻraki foydalanib boʻlmaydi, nutqni buzishi mumkin. Ularga yozuvchi yoki notiq zarurat tugʻilgandagina murojaat qilishi

lozim. Aks holda ular badiiy asar qimmatini oshirish o'rniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Olim Mirtojiyevning yozishicha, tildagi polisemiya hodisasi juda qadimdanolimlar diqqatini o'ziga jalb qilib keldi. Eramizdan avval uni falsafa va uslubiyat nuqtayi nazaridan o'rganishdi. Tilchilarimizning qayd etishicha, bu masala bilan Xitoy va Hind olimlari, eramizning boshlarida esa yunonlar ham shug'ullanishgan ekan. So'zlarning turli ma'nolarda tovlanishi qadimgi turkiy til boyliklariga bag'ishlangan asarlarda ham o'rganilgan. Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'otit turk", Alisher Navoiyning "Muhabbat-ul lug'tayn" asarlarida bunday hodisani kuzatish mumkin. So'zlarning rang-barang ma'nolarda kelishi adabiy matnlarni tahlil etish jarayonida aniqlanadi. So'zning o'z ma'nosidan boshqa ma'noda qo'llanilishi tilshunoslik va adabiyotshunoslikka trop atamasi bilan yuritilgan. Badiiy tildagi bunday hodisani R. Qo'ng'urov shunday izohlaydi: "Adabiy asarning badiiy qimmatini, ifodaliligini, ekspressivligini kuchaytirish uchun bir narsaning nomini, belgisini ikkinchisiga ko'chirish yoki so'zlarni shu maqsadda, umuman ko'chma ma'noda ishlatishga troplar deyiladi". Jahon tilshunosligida ham ko'chma ma'noni hosil qiluvchi so'zlarni tasniflashga doir bir qancha qarashlar mavjud. Masalan, fransuz tilshunosi J. Maruzo ko'chma ma'noli so'zlarni uch turga metafora, metonimiya, sinekdoxaga ajratadi. Rus tilshunosi L.A.Buxalovskiy esa ko'chma ma'no hosil qiluvchi hodisani olti turga bo'lgan: metafora, vazifadoshlik, emotsionallik, metonimiya, xalq etimologiyasi sifatida, aloqadorlik. L.A.Buxalovskiy sinekdoxani metonimiyaning bir ko'rinishi deb hisoblaydi. Nutqning ta'sirchanligi nutq madaniyatining eng muhim sifatlaridan biri bo'lib, nutqning og'zaki va yozma ko'rinishlarida namoyon bo'lib boradi.

Polisemantik so'zlarni tarjima qilishdagi asosiy muammolar quyidagicha:

1. Kontekstga bog'liq ma'no. Polisemantik so'zlar turli kontekstlarda har xil ma'nolarga ega bo'lishi mumkin. Masalan, "手" so'zi "qo'l" yoki "boshqaruv" ma'nosini anglatishi mumkin. Albatta, bunda ikki so'z o'rtasida umumiylik mavjud, lekin ayrim ilmiy yoki siyosiy sohadagi matnlarni tarjima qilish jarayonida, bir bo'g'inli so'zlar faol qo'llanilgan matnlarda uning kerakli ma'nosini to'g'ri tanlay bilish mushkul sanaladi. Tarjimon kontekstni e'tiborga olmasa, noto'g'ri ma'no tanlanishi mumkin.

2. Madaniy farqlar. So'zlar madaniy kontekstda ma'no va ahamiyatga ega. Masalan, "红" ("qizil", "muvaffaqiyat", "ozodlik") so'zi xitoy madaniyatida turli konnotatsiyalarni anglatishi mumkin. Tarjima jara-

yonida madaniy farqlarni hisobga olmaslik soʻzning mohiyatini oʻzgartirib yuborishi mumkin. Madaniyatga doir bilimlardan xabardor tarjimon esa asliyat matnida aynan nima haqida soʻz borayotganini tushuna oladi.

3. Leksik xususiyatlar. Har bir til oʻziga xos leksik tuzilishga ega. Baʼzi soʻzlar boshqa tillarda umuman bunday koʻp maʼnoli boʻlmasligi mumkin. Bu, tarjimonni qiyin ahvolga solishi mumkin.

4. Birinchi darajali va ikkinchi darajali maʼno. Baʼzi polisemantik soʻzlar birinchi darajali (toʻgʻridan-toʻgʻri) va ikkinchi darajali (mavhum yoki metaforik) maʼnolarga ega. Tarjimon qaysi maʼnoni tanlashini aniqlashda xato qilishi mumkin.

5. Tarjima uslubi va qiyinchiliklari. Har bir tarjimon oʻz uslubiga ega, bu esa koʻp maʼnoli soʻzlar bilan ishlashda muammolar keltirib chiqarishi mumkin. Ayrim tarjimonlar oʻz uslubidan voz kechmasliklari natijasida muammo yuzaga kelishi mumkin.

Yuqoridagi muammo va qiyinchiliklar baʼzan professional tarjimon faoliyatida ham uchrashi mumkin, buning asosiy sabablaridan biri esa tilning leksik qatlami hech qachon bir xilda, barqaror saqlanmaydi. U doimiy oʻsib, yangi soʻzlar bilan boyib boorish xususiyatiga ega. Bu boyib boorish esa baʼzan tilda avvaldan mavjud soʻzga qoʻshimcha maʼno yuklash orqali vujudga keladi. Bunday holler tarjimonga qiyinchilik tugʻdirmay qolmaydi. Shuning uchun tarjimashunoslikda ayrim usullar ishlab chiqilgan. Polisemantik soʻzlarni toʻgʻri tarjima qilish usullaridan baʼzilari:

1. Kontekstual tahlil. Har bir soʻzning qaysi kontekstda ishlatilayotganini diqqat bilan oʻrganish. Tarjima qilinayotgan matnning umumiy mazmuni va maqsadini tushunish muhim.

2. Sinonim va antonimlar bilan ishlash. Soʻzning boshqa sinonimlari yoki antonimlari orqali maʼno aniqligini oshirish mumkin. Lekin bu usul nisbatan tarjimaga koʻproq vaqt berilgandagina ish beradi, chunki bir soʻzni turli holaatlarini tahlil qilishga muayyan vaqt talab etiladi. Bu yordamida soʻzning kengroq spektrini tushunish mumkin.

3. Terminologiya va maxsus sohalarni oʻrganish. Oʻziga xos sohalar boʻyicha polisemantik soʻzlar haqida bilim olish muhim. Shuning uchun ham tarjimon dunyoqarashi keng, turli sohalardan xabardor boʻlishi lozim. Maxsus terminlar va ularning maʼnolari, ayniqsa ilmiy yoki texnik matnlarda, aniqroq tarjima qilishga yordam beradi.

4. Pragmatik yondashuv. Tarjima jarayonida pragmatik jihatlarni yaʼni qanday qilib tinglovchi maʼlumotni tushunishini hisobga olish. Bu, tilning oʻziga xos oʻzgaruvchanligi va interaktsiyalarga asoslangan yondashuvni talab qiladi.

5. Qayta ishlash va taqqoslash. Polisemantik soʻzlar turli kontekstlarda qanday ishlatilishini taqqoslash, bu yordamida maʼno aniqligini oshirish mumkin, ammo bu usul ham sinonim va antonimlarni aniqlash usuli kabi nisbatan uzoqroq vaqt talab etadi. Lekin shu bilan birga bu usul boshqa usullarga qaraganda ancha samarali va aniq tarjimaga olib keladi. Boshqa tarjimalar yoki ilgari ishlangan materiallarni koʻrib chiqish tarjima aniqligini oshiradi.

Xitoy tilidagi polisemantik birliklar koʻplab maʼnolarni oʻz ichiga oladi va bu maʼnolar kontekstga qarab oʻzgarishi mumkin. Tarjima jarayonida bu maʼnolarni toʻgʻri aniqlash va kontekstga mos ravishda ishlatish zarur. Bu nafaqat soʻzning maʼnosini tushunishga, balki u bilan bogʻliq iboralarni toʻgʻri ifodalashga ham yordam beradi. Quyida xitoy tilidagi ayrim keng tarqalgan polisemantik soʻzlar va ularning tahlili berilgan:

1) 行 (xíng) – “yurish”, “amalga oshirish”, “qabul qilish”. Bu soʻz kontekst va oʻzi bogʻlangan soʻzga qarab turli maʼnolarni ifodalaydi. Masalan: “行走” (yurish) va “行事” (amalga oshirish) kabi ishlatilishi mumkin.

2) 发 (fā) – “berish”, “yuqoriga koʻtarish”, “tarqatish”. “发邮件” (email yuborish) va “发达” (taraqqiyot) kabi misollarda ushbu koʻp maʼnoli soʻz oʻzi bogʻlangan soʻzga qarab aniq maʼnoni ifodalaydi.

3) 好 (hǎo) – “yaxshi”, “xush”, “maʼqul” maʼnolariga ega. “好人” (yaxshi inson) va “好看” (chiroyli) kabi maʼnolari ishlatilish oʻrniga yoki soʻz birikmasining umumiy holatiga koʻra farqlanadi.

4) 上 (shàng) – “yuqorida”, “koʻtarilish”, “boshqa” kabi maʼnolarni ifodalaydi. Ushbu polisemantik soʻzning tarjimalariga qarab bir soʻz turli soʻz turkumlariga xos oʻrinlarda qoʻllanilishi mumkinligini tushunish mumkin. “上课” (darsda) va “上班” (ishga borish) kabi misollarda uning ayrim maʼnolari koʻrsatilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Miraziz Mirtojiyev, Oʻzbek tilida polisemiya. Toshkent: Fan, 1984.
2. Осатаева А. Моносемия и полисемия в китайском языке. 2015. – 184 с.
3. Илюхин В. Стратегии в синхронном переводе (на материале англорусской и русско-английской комбинации перевода): дисс. к. фил. н. – М.: Учений, 2001. – 206 с.
4. Комиссаров В. Современное переводоведение. – М: ЭТС, 2002. – 424 с.

O'ZBEKISTON VA MALAYZIYA XALQARO MUNOSABATLARIDA TARJIMANING AHAMIYATI

Zumradxon ATABAYEVA, TDSHU 3-bosqich talabasi, Toshkent, O'zbekiston, Tel: 500719118; atabayevazumradxon@gmail.com

Ilmiy rahbar: PhD Nazrullayeva Gulnoz

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekiston va Malayziya o'rtasidagi xalqaro munosabatlarda tarjimaning ahamiyatini tahlil qiladi. Maqolada tarjimaning diplomatik, madaniy, iqtisodiy va ta'lim sohalaridagi roli ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: *O'zbekiston, Malayziya, xalqaro munosabatlar, tarjima, diplomatik aloqalar, madaniyatlararo muloqot, ta'lim, iqtisodiy hamkorlik.*

Аннотация: В данной статье анализируется значение перевода в международных отношениях между Узбекистаном и Малайзией. Рассматривается роль перевода в дипломатической, культурной, экономической и образовательной сферах.

Ключевые слова: *Узбекистан, Малайзия, международные отношения, перевод, дипломатические связи, межкультурная коммуникация, образование, экономическое сотрудничество.*

Abstract: This article analyzes the importance of translation in international relations between Uzbekistan and Malaysia. It examines the role of translation in diplomatic, cultural, economic, and educational spheres.

Keywords: *Uzbekistan, Malaysia, international relations, translation, diplomatic relations, intercultural communication, education, economic cooperation.*

Asosiy qism: 1992-yil 21-fevralda O'zbekiston va Malayziya o'rtasida diplomatik aloqalar o'rnatilgan. Shu sanadan boshlab ikki davlat siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ta'lim sohalarida hamkorlikni rivojlantirishga kirishdi. Bu hamkorlik jarayonida tarjima — til va madaniyatlararo muloqotni ta'minlovchi muhim vosita sifatida o'z o'rnini topdi. Tarjima hujjatlarda, muzokaralarda, ta'lim almashinuvlarida, madaniy loyihalarda taraflar orasida tushunishni oshirishga xizmat qiladi. Masalan, O'zbekiston rasmiy sayti ma'lumotiga ko'ra, 2020 yilda ikki davlat savdo aylanmasi 75,76 million \$ ni tashkil etgan, shundan O'zbekistondan Malayziyaga eksport esa 11,7 million \$ bo'lgan. Bu ko'rsatkichlar – aloqalarning iqtisodiy jihatdan ham o'sib borayotganini namoyon etadi [1].

So'nggi yillarda o'zaro savdo va iqtisodiy hamkorlik keskin o'smoqda. Xususan, 2017-2024 yillar orasida savdo aylanmasi 65,5 million \$ dan 102,4 million \$ ga o'sib, taxminan 1,6 martaga oshgan. Shu kabi o'sish, eksport va importdagi dinamikani ko'rsatadi — masalan, 2024 yilda O'zbekistondan Malayziyaga eksport taxminan 6 milli-

on \$ ga teng bo'lgan, bunda 41 % oziq-ovqat mahsulotlari (sabzavotlar, dukkaklilar, mevalar) va 55 % kimyoviy moddalar, xususan, o'g'itlar hisobiga to'g'ri kelgan. Importning esa eng katta qismini — 44 % — palma yog'i va kokos yog'i kabi hayvon-o'simlik yog'lari tashkil etgani qayd etilgan. Tarjima bu iqtisodiy hamkorlikda hujjatlar, shartnomalar, mahsulot tavsiflari, transport-logistika hujjatlari, investitsiya kelishuvlari va boshqa tillararo hujjatlarni aniq va tushunarli qilishda juda muhim [2].

Madaniy-ta'lim sohalarida ham tarjima o'ziga xos rol o'ynaydi. O'zbekiston va Malayziya oliy ta'lim muassasalari o'zaro aloqalarni kuchaytirmoqda: 2020 yilda Malaysiya texnik hamkorlik dasturi (MTCP) doirasida o'zbek mutaxassislari tayyorlangan, taxminan 653 nafar o'zbek mutaxassis bu dasturdan foydalangan. Shu bilan birga bir paytlar Malayziyadagi universitetlarda o'zbek talabalar ham tahsil olib kelishmoqda. Tarjimaning roli bu jarayonlarda — ta'lim dasturlari, ilmiy maqolalar, o'quv materiallari, seminar va ilmiy konferensiyalarda ketma-ket tarjima qilish orqali til to'siqlarini yumshatish — ta'minlaydi. Bundan tashqari, madaniy va turizm sohalarida ham bir jihatga e'tibor qaratish lozim: O'zbekiston sayyohlik salohiyatini Malayziyada targ'ib qilish borasida elchixonalar faoliyat yuritmoqda. Masalan, O'zbekiston elchixonasi ma'lumotiga ko'ra, 2019 yilda Buxoro shahrida "Naqshbandiya" turizm festivali bo'lib o'tgan va Malayziya delegatsiyasi ishtirok etgan. Tarjima bu madaniy mahsulotlarni ikki tilda — o'zbekcha va malaycha/inglizcha — yetkazishda, reklama-materiallari, turizm kataloglari, film va kitob tarjimalarida katta ahamiyat kasb etadi [3].

Tarjimaning amaliy jihatlari ham ko'plab misollar bilan izohlanaadi. Diplomatik aloqalar doirasida, ikki davlat vakillari tomonidan qilinadigan rasmiy tashriflar, muzokaralar, huquqiy bitimlar va memorandumlar tarjimasiz amalga oshmaydi. Masalan, 2025-yil boshida O'zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev Malayziyaga safar qilgani xabarlanib, bu tashrif ikki davlat munosabatlarida "yangi bob" ochgan deb baholangan. Bu kabi tashriflarda katta miqdordagi sayohat, madaniyat, ta'lim va investitsiya sohalarida bo'yicha memorandumlar imzolanadi va ularning mazmuni tomonlarga aniq yetkazilishi uchun tarjima xizmatlari muhim. 2024-2025 yillardagi hamkorlik salkam 40 dan ortiq qo'shma loyiha — jami qiymati 5 milliard \$ dan oshadi — bo'yicha amalga oshirilmoqda. Bu loyihalar, shartnomalar, hujjatlar va texnik va tijorat yo'nalishlarida tarjima nuqtai nazaridan murakkab matnlarni, terminologik jihatdan aniq va madaniyatlararo tushunishga mos tarzda tayyorlashni talab qiladi.

Biroq tarjima bilan bog'liq muammolar ham mavjud. Tarjima faqat so'zlarni bir tilga o'tkazish emas, balki madaniyatlararo tafovutlarni

hisobga olishni ham talab qiladi. O'zbek tilidagi ba'zi iboralar yoki tushunchalar Malayziyada boshqacha ta'rifga ega bo'lishi mumkin va aksincha. Shu bois tarjimonda tarjima qilinayotgan hujjatning kontekstini, siyosiy yoki iqtisodiy ma'nosini, madaniy aloqalar kontekstini to'liq tushunish lozim. Masalan, Malayziyaning Halal sanoati tajribasi O'zbekistonda ham dolzarb bo'lgan va 2025-yilda bu yo'nalishda birlashtirilgan hamkorlik alohida e'tibor qozondi. Malayziya dunyoda Halal sertifikatlash tizimida yetakchilik qiladi va Halal iqtisodiyoti global hajmi 2025-yilda taxminan 2,4 trillion \$ ga yetishi kutilmoqda. Bu yo'nalishda hujjatlar, qo'shma investitsiya kelishuvlari, sanoat standartlari, atamalar jamlanmalari tarjima qilishni talab qiladi — oddiy so'zlashuv tarjimasi emas, maxsus soha terminologiyasini ham o'z ichiga oladi [4].

Soha / Yo'nalish	Asosiy Faktlar	Tarjimaning Ahamiyati	Misollar / Raqamlar
Diplomatik munosabatl ar	1992 yil 21 fevralda rasmiy aloqalar boshlangan	Hujjatlar, memorandum va bayonotlarni xatosiz tushuntirish	O'zbekiston prezidenti va Malayziya bosh vazirining 2025 yil uchrashuvi
Iqtisodiy hamkorlik	2017–2024 savdo aylanmasi 65,5 mln \$ dan 102,4 mln \$ ga oshgan	Shartnomalar, eksport-import hujjatlari, investitsiya kelishuvlarini aniq tushuntirish	O'zbekistondan Malayziyaga eksport 6 mln \$ (41 % oziq-ovqat, 55 % kimyoviy mahsulot)
Ta'lim	Malayziyada tahsil olayotgan o'zbek talabalar soni ~500	O'quv materiallari, ilmiy maqolalar, kurs dasturlarini tarjima qilish	MTCP dasturi orqali 653 o'zbek mutaxassisi tayyorlangan
Madaniy almashinuv	Turizm, madaniy tadbirlar va festival loyihalari	Madaniy mahsulotlar, kitoblar, film va reklama materiallarini tarjima qilish	Buxoro shahridagi «Naqshbandiya» festivali, Malayziya delegatsiyasi ishtiroki
Strategik sheriklik	2025 yilda yangi bosqichga ko'tarilgan	Raqamli diplomatiya, texnologiya va investitsiya loyihalarini tarjima qilish	Qo'shma loyiha qiymati 5 mlrd \$ dan ortiq
Texnologik va maxsus sohalar	Halal sanoati, AI, yashil energetika	Texnik hujjatlar, soha atamalari, standartlar tarjimasini ta'minlash	Malayziya Halal standartlari, investitsiya kelishuvlari
Xulosa	Tarjima diplomatik, iqtisodiy, ma-	Til va madaniyatlararo muloqotni ri-	Tarjimonlar malakasini oshirish,

	daniy va ilmiy aloqalarni mustahkamlashda asosiy vosita	vojlantirish orqali hamkorlikni kuchaytiradi	terminologik lug'atlarni kengaytirish muhim

Kelajak nuqtai nazaridan, O'zbekiston va Malayziya hamkorligi "strategik sheriklik" bosqichiga ko'tarilmoqda: ikki davlat 2025-yildan boshlab iqtisodiy, ta'lim, texnologiya hamkorligini kengaytirishga urg'u bermoqda. Tarjima sohasida esa malakali tarjimonlar tayyorlash, terminologik lug'atlar va axborot bazalarini yaratish, onlayn tarjima platformalarini joriy etish kabi chora-tadbirlar muhim bo'ladi. Shu bilan birga, kommunikatsiya va muloqotni modernizatsiyalash — raqamli diplomatiya, madaniy media mahsulotlari, film va kitoblar tarjimasini kuchaytirish – ham til va madaniyatlararo aloqani mustahkamlashda yordam beradi. Tarjima orqali ikki davlat orasidagi hamkorlikning yanada chuqurlashuvi, yangi investitsiyalar, bilim almashinuvi va xalqaro maydonda bir-birini to'liq tushunish sharti bilan erishiladi [5].

Xulosa: Tarjima O'zbekiston va Malayziya o'rtasidagi xalqaro munosabatlarning ajralmas jihati hisoblanadi – u diplomatik aloqalar, iqtisodiy hamkorlik, ta'lim-ilmiy almashinuvarlar va madaniyatlararo muloqotning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Shu bois, kelgusida tarjima xizmatining sifatini oshirish, tillararo aloqalarni rivojlantirish va hujjatlar hamda muloqot jarayonlarini yanada optimallashtirish muhim vazifa bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyot ro'yxati:

- [1] – <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekiston-malayziya-iqtisodiy-hamkorlikning-yo-lga-qo-yilishi>
- [2] – <https://uzbekembassy.com.my/uzb/ozbekiston-malayziya/>
- [3] – <https://uza.uz/oz/posts/ozbekiston-malayziya-savdo-va-iqtisodiy-alloqalar-yanada-rivojlanadi> 684622
- [4] – <https://kun.uz/news/2025/09/17/ozbekiston-va-malayziya-5-mlrd-dollarlik-loyihalarni-amalga-oshirmoqchi>
- [5] – <https://parliament.gov.uz/news/ozbekiston-malayziya-bilan-strategik-sheriklikni-rivojlantirish-yolida-dadil-odimlamoqda#>
- [6] – <https://review.uz/uz/post/infografika-torgovo-ekonomicheskoe-sotrudnichestvo-mejdu-uzbekistanom-i-malayziey>
- [7] – <https://dunyo.info/uz/actual/uzbekistan-malayziya-svyaz-ekonomik-i-kultur-i-vzglyad-v-budushee>
- [8] – <http://www.nhrc.uz/oz/news/ozbekiston-malayziya-istiqbolli-hamkorlik-mustahkamlanmoqda>

POKISTONLIK TARJIMON: HUMA ANVAR

Shahzoda NAMOZOVA, TDSHU 3-kurs talabasi, Toshkent, O'zbekiston

Tel: 771240205; E-mail: solijonovas24@gmail.com

Ilmiy rahbar: PhD Gulnoza Nazrullayeva

Annotatsiya: Ushbu maqolada pokistonlik tarjimon va muharrir Huma Anvarning hayoti va ijodiy faoliyati tahlil qilinadi. Maqolada tarjima sohasidagi professional rivoji va muharrirlik faoliyati yoritiladi. Shuningdek, Huma Anvarning urdu tilidagi badiiy tarjimalar rivojiga qo'shgan hissasi, adabiy jarayondagi o'rni va tarjimaga bo'lgan yondashuvi ilmiy asosda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *Huma Anvar hayoti, urdu tarjimashunosligi, tarjima amaliyoti, urdu adabiyoti, muharrirlik faoliyati, mukofotlari.*

Аннотация: В данной статье рассматриваются жизнь и профессиональная деятельность пакистанской переводчицы и редактора Хумы Анвар. Освещаются а также её становление как специалиста в области художественного перевода. В статье подчёркивается её вклад в развитие переводов на урду, редакторская деятельность и роль в современном литературном процессе.

Ключевые слова: *Жизнь Хумы Анвар, переводоведение урду, практика перевода, литература на урду, редакторская деятельность, награды.*

Annotation: This article analyzes the life and professional career of Pakistani translator and editor Huma Anwar. It discusses her development as a specialist in the field of translation. The article also highlights her contribution to Urdu literary translation, her editorial work, and her significance in contemporary literary processes.

Keywords: *Huma Anwar's life, Urdu translation studies, translation practice, Urdu literature, editorial work, awards.*

Asosiy qism: Huma Anvar Pokistonda mashhur tarjimon, tilshunos va jurnalist sifatida faoliyat olib boradi. U asosan turk, ingliz va urdu tillaridagi filmlar, seriallar hamda adabiy asarlarni tarjima qilish orqali keng ommaga tanilgan. So'nggi yillarda uning tarjimalari O'zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo mamlakatlarida ham ommalashib bormoqda.

Huma Anvar Pokistonning Lahor shahrida tug'ilgan. Boshlang'ich ta'limni Lahorda olgan. U Kinnaird ayollar kollejida tahsil olgan, so'ngra Lahor universitetida statistika yo'nalishi bo'yicha magistrlik darajasini egallagan. Talabalik yillaridan boshlab adabiyot, tilshunoslik va tarjima san'atiga qiziqish uyg'ongan. Bu qiziqish keyinchalik kasbga aylangan. U urdu tilida tarjima, subtitrl yaratish, ovoz berish va tarjima muharrirligi bilan shug'ullanadi. Ayniqsa, turk seriallari va filmlarini Pokiston tomoshabinlari uchun urdu tiliga tabiiy va ravon tarjima qilgani tufayli mashhurlikka erishgan. U oliy ta'limni filologiya yo'nalishida davom ettirib, tarjima nazariyasi va amaliy tarjima bo'yicha chuqur bilimga ega

bo'lgan. Huma Anvar o'z faoliyatida ko'plab tillarni mukammal bilishi bilan ajralib turadi.

Kasbiy faoliyati: Huma Anvar ko'p yillar davomida tarjimonlik sohasida ishlagan. U tarjimon va muharrir sifatida bir qancha yo'nalishlarda faoliyat yuritib kelmoqda.

U tarjimon sifatida turli tillardagi (turk, yapon va ingliz tilida) asarlarni urdu tiliga tarjima qilgan. Tarjimalarida nutq uslubi, tilning o'ziga xosligi va original asarning ruhini saqlab qolishga alohida e'tibor beradi. Shuningdek, muharrir sifatida turli sohalarida tarix, siyosat, badiiy va badiiy bo'lmagan adabiyot kitoblar tahriri bilan ham shug'ullangan. Tarjima jarayonida nafaqat tilni o'tkazadi, balki madaniy kontekstni, asarning ruhiy jihatlarini ham hisobga oladi [1].

Tarjimalari va ijodiy yutuqlari:

- My Name is Red (Orhan Pamuk) — urdu tiliga «Surkh Mera Naam» nomi bilan tarjima qilingan.

- The Forty Rules of Love (Elif Shafak asari) — urdu tiliga «Chalees Charagh Ishq Ke» nomi bilan tarjima qilingan.

- Life of Pi (Yann Martel asari) — urdu tiliga «Jeewan Pi Ka» nomi bilan tarjima qilingan.

“Surkh Mera Naam” — Orhon Pamukning “My Name is Red” (“Mening ismim Qizil”) romanining Huma Anvar tomonidan qilingan urducha tarjimasidir. Bir vaqtning o'zida ayyorona qurilgan sirli detektiv, sehrli muhabbat hikoyasi va san'at qudrati haqida betakror mulohazalar majmuasi bo'lgan bu asar o'quvchini XVI asr Istanbulining dabdaba va diniy ziddiyatlari og'ushidagi hayotga olib kiradi. Muallif zamonaviy turk adabiyotining eng mashhur yozuvchilaridan biridir [2].

The Forty Rules of Love — turk yozuvchisi Elif Shafakning mashhur romani bo'lib, Huma Anvar uni urdu tiliga tarjima qilgan. Asar ikkita parallel hikoyadan iborat. Zamonaviy hikoya — Amerikada yashovchi Ella Rubenstein ismli ayol hayoti, uning ichki izlanishlari va ruhiy uyg'onishi haqida. U turmushidagi bo'shliq va ma'no izlash jarayonida sufiylik va sevgi falsafasini kashf etadi.

Tarixiy hikoya — XIII asrda yashagan buyuk mutafakkir va shoir Jaloliddin Rumi hamda uning ruhiy yo'l ko'rsatuvchisi

Shams Tabriziy o'rtasidagi do'stlik va ruhiy o'zgarishlar haqida. Shams Rumiga “sevgi qonunlari” — ya'ni hayot, bag'rikenglik, insoniylik va ilohiy muhabbat haqidagi 40 ta qoidani o'rgatadi [3].

“Jeewan Pi Ka” — Yann Martelning Man Booker mukofotiga sazovor bo'lgan “Life of Pi” romanining Huma Anvar tomonidan qilingan urducha tarjimasidir. Hayvonot bog'i egasining o'g'li bo'lgan Pi Patel hay-

vonlarning xatti-harakatlari haqida ensiklopedik darajadagi bilimga ega va hikoyalarni nihoyatda sevadi. Pi o'n olti yoshga kirganida, uning oilasi hayvonot bog'idagi hayvonlari bilan birga Hindistondan Shimoliy Amerikaga ko'chib ketishga qaror qiladi va yapon yuk kemasiga chiqishadi — hayvonlar esa yangi uylariga yuborilayotgan edi. Kema cho'kadi. Pi o'zini qutqaruv qayig'ida yolg'iz topadi. Uning yonidagi yagona "yo'ldoshlari" — bir giena, bir orangutan, yaralangan zebra va 450 funtlik Bengal yo'lbarsi Richard Parker edi. Ko'p o'tmay yo'lbars Pi'dan tashqari barcha hayvonlarni yo'q qiladi. Ammo Pi qo'rquv, bilim va ayyorligi sababli 227 kun davomida dengizda adashgan holda Richard Parker bilan bir qayiqda yashab qolishga muvaffaq bo'ladi. Nihoyat ular Meksika sohiliga yetib borgach, Richard Parker ortiga qaramay o'rmonga kirib ketadi va boshqa hech qachon ko'rinmaydi.

Pi'ni so'roq qilgan yapon tergovchilari uning hikoyasiga ishonishmaydi va undan "haqiqat"ni aytishini talab qilishadi. Uzoq davom etgan bosimlardan so'ng, Pi ularga ikkinchi hikoya aytib beradi — unda hech qanday mo'jiza yo'q, u ancha odatiy va ancha shafqatsiz. Ammo savol tug'iladi: qaysi biri asl haqiqat?" Ma'lumot o'rnida aytib o'tish joizki, aynan ushbu asar to'g'risida film ham ishlangan [4].

Tarjimaning xususiyatlari: Tarjimada til jihatdan oson o'qiladigan va ifodasi ravon urdu tilidan foydalaniladi. Tarjimon original asardagi madaniy iboralarni ham hisobga olgan U tarjima san'ati orqali "adabiyotlararo aloqa" tarjima qilingan til va o'quvchi tilining madaniyati o'rtasidagi bog'lanishni mustahkamlaydi. Ushbu ishlar urdu tilida o'qiydigan kishilar uchun dunyo adabiyotiga eshik ochdi. Tarjimalar urdu tilida yangicha fikrlar, janrlar, mualliflarni tanitdi. Bu tarjimonlik sohasida muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Shuningdek, tarjima kitoblari — o'zbek tilida bo'lmasa-da — tarjima san'ati va til o'rganish nuqtai nazaridan ham foydali namuna bo'la oladi.

Tan olinishi va mukofotlari:

Tarjima san'ati — bu tillaro va madaniyaro ko'prik qurish san'atidir. U nafaqat lug'aviy o'tkazish bilan cheklanmaydi, balki til, madaniyat, uslub va ruhiy mazmunni ham o'z ichiga oladi. Huma Anwarnig faoliyati mana shu nuqtada ahamiyatli:

- U tarjimada madaniy moslik (cultural sensitivity) nuqtasini alohida e'tiborga olgan.
- Tarjima orqali urdu tilida adabiy mazmunni boyitgan va yangi ovoz olib tushgan.
- Bundan tashqari, tarjima qilinayotgan kitoblar tanlov jihatidan ham yuqori — ya'ni, dunyo adabiyoti muhim asarlari qatorida.

Uchinchi tomon tomonidan e'tirof etilgan: masalan, urdu tarjimasi uchun mukofotlar olgan ("Best Translator" kabi). Bular tarjimonlik sohasida uning obro'sini oshirdi va tarjima san'atida o'rnak bo'ldi.

Ijodiy Yondashuvi: Huma Anvar tarjima jarayonida asl matn mazmunini buzmasdan, uni madaniy jihatdan moslashtirishga alohida e'tibor beradi. U tarjima jarayonida quyidagi prinsiplarga amal qiladi:

- Mazmunga sodiqlik
- Til ravonligi
- Madaniy moslik
- Tinglovchi va tomoshabin uchun tushunarlilik

Bu yondashuv uni boshqa tarjimonlardan ajratib turadi.

Mashhurligi va Ta'siri: Huma Anvarning tarjimalari Pokiston va o'zbek tomoshabinlariga turk madaniyati, urf-odatlar va zamonaviy hayotini tushinishda katta ko'mak beradi. U til o'rganayotgan yoshlar uchun ham katta ilhom manbai hisoblanadi.

Xulosa: Huma Anvar – nafaqat tarjimon, balki tillar va madaniyatlarning o'rtasida ko'priklar yaratuvchi ijodkor ayol. Uning faoliyati xalqlar o'rtasidagi madaniy yaqinlashuvga hissa qo'shmoqda. Bugungi kunda ham u tarjima sohasida samarali ijod qilib, minglab tomoshabinlarning hurmati va e'tiboriga sazovor bo'lib kelmoqda. Huma Anvarning ijodi bizga bir necha muhim xulosalarni berishi mumkinki, tarjima — bu oddiy "bir tildan boshqa tilga" o'tkazish emas, balki «madaniyatlararo suhbat»dir. Tarjimonning qadriyatlar, tilga hurmati va adabiyotga munosabati juda muhim. Huma Anvarning tajribasi tarjima ishiga kirishmoqchi bo'lganlar uchun yaxshi namuna bo'la oladi — tilni, uslubni, madaniyatni hisobga olgan holda ishlash kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

[1] – "This information was obtained by the Pakistani translator and editor Huma Anvar."

[2] – <https://www.rekhta.org/ebooks/detail/surkh-mera-nam-orhan-pamuk-ebooks/>

[3] – <https://www.amazon.com/Chalees-Charagh-Ishq-Ke-Urdu/dp/9696520670>

[4] – <https://share.google/8NbvMBvPsKRI8AEBN>

MALAY TILIDAGI FRAZEOLOGIZMLARNING O'ZBEKCHA EKVIVALENTI

Nilufar NARZULLAYEVA, TDSHU 3-bosqich talabasi, Toshkent, O'zbekiston
Tel: 992095704; E-mail: nnarzullayeva689@gmail.com

Ilmiy rahbar: PhD Nazrullayeva Gulnoz

Annotatsiya: Ushbu maqolada Malay tilida oila va tarbiya mavzusida qo'llaniladigan frazeologizmlar (peribahasa) tahlil qilinadi. Har bir peribahasaning mazmuni, madaniy konteksti va o'zbek tilidagi ekvivalenti berilgan. Malay va o'zbek xalqlarining oilaviy qadriyatlari, ota-ona, farzand, qarindoshlik munosabatlari haqidagi qarashlari barqaror iboralarda o'z aksini topgani ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: *Peribahasa, frazeologizm, oila, tarbiya, madaniy lingvistika, Malay tili, o'zbek tili.*

Аннотация: В данной статье анализируются фразеологизмы (перибahasa), используемые в малайском языке в контексте семьи и воспитания. Для каждого перибahasa приводятся его значение, культурный контекст и узбекский эквивалент. Показано, что семейные ценности малайского и узбекского народов, а также их взгляды на родителей, детей и родственные отношения отражены в устойчивых выражениях.

Ключевые слова: *Перибahasa, фразеологизм, семья, воспитание, культурная лингвистика, малайский язык, узбекский язык.*

Abstract: This article analyzes Malay idiomatic expressions (peribahasa) used in the context of family and upbringing. For each peribahasa, its meaning, cultural context, and Uzbek equivalent are provided. The study demonstrates how the family values of Malay and Uzbek peoples—as well as their views on parents, children, and kinship relations—are reflected in stable idiomatic expressions.

Keywords: *Peribahasa, phraseology, family, upbringing, cultural linguistics, Malay language, Uzbek language.*

Asosiy qism: Har bir xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va tarbiyaviy qarashlari maqol, ibora va peribahasalarda o'z ifodasini topadi. Malay tilidagi frazeologizmlar jamiyatning oilaga bo'lgan munosabatlari, ota-ona hurmatini va farzand tarbiyasiga oid qadriyatlarni aks ettiradi. O'zbek xalq maqollari ham xuddi shunday xalqona donnishmandlikni ifoda etadi. Shu bois, Malay tilidagi oila mavzusidagi frazeologizmlar va ularning o'zbekcha ekvivalentlarini solishtirish ikki xalqning madaniy o'xshashliklarini yoritishga xizmat qiladi.

Malaycha maqol: **Bapak borek, anak rintik [5, 11].** O'zbekcha tarjimasi (to'g'ridan-to'g'ri): "Ota nuqsonli, bola kichik nuqsonli" [4].

Izohi: Ushbu maqol ota va bola o'rtasidagi merosiy xulq-atvor va tabiiy odatlarni ifodalaydi. Agar ota xulq-atvori yoki odatlari bilan nuqsonli bo'lsa, bola ham shunga o'xshash xususiyatlarga ega bo'lishi

mumkin. Bu nafaqat yomon odatlarda, balki yaxshi odatlarda ham amal qiladi: ota yaxshi xulqli bo'lsa, bola ham yaxshi xulqli bo'ladi.

O'zbek maqollari bilan taqqoslash: Bu maqol O'zbek tilidagi mashhur maqollar bilan to'liq uyg'un keladi: **"Qush uyasida ko'rganini qiladi"** – bola ota-onasidan yoki oilasidan olgan odatlarini davom ettiradi. **"Olmaning tagiga olma tushadi"** – bola ko'pincha ota-onasiga o'xshash xatti-harakatlar va fazilatlarini namoyon qiladi.

Maqol hayotiy tajribaga asoslangan bo'lib, ota va bola orasidagi ta'limiy va axloqiy bog'liqlikni ko'rsatadi. Bola ota-onasini kuzatib o'sadi va ularning xulqini, fazilatlarini, hatto kichik odatlarini ham o'zlashtiradi. Shuning uchun ota-onaning ijobiy odatlarini namoyon qilishi, bolaga to'g'ri yo'l ko'rsatishi muhimdir. Agar ota xulq-atvori yomon bo'lsa, bola ham shu yo'nalishda tarbiyalanishi mumkin, shuning uchun ota-onalar o'z xulqini doimo nazorat qilishlari va yaxshi namuna ko'rsatishlari zarur. Malaycha maqol: **Air dicincang tidak akan putus [4, 5].**

O'zbekcha tarjimasi: "Suv bo'laklarga bo'linsa ham uzilmaydi" [4].

Izohi: Ushbu maqol aka-uka, opa-singil yoki yaqin qarindoshlar orasidagi kelishmovchilik va tushunmovchiliklar vaqtinchalik ekanligini ifodalaydi. Qancha bahslashish yoki tushunmovchilik bo'lmasin, oxir-oqibat oila a'zolari bir-birini tushunadi va yarashadi. Maqol ijtimoiy va oilaviy qadriyatlarni targ'ib qiladi, ya'ni qarindoshlik aloqalari har doim davom etadi va buzib bo'lmaydi.

O'zbek maqoli bilan taqqoslash: **"Et bilan tirnoqni ajratib bo'lmaydi"** –ikki kishining juda yaqin, mehribon va ajralmas ekanini bildiradi. Maqol hayotiy tajriba va madaniyatga asoslangan bo'lib, u oila ichidagi sabr-toqat va yarashishning ahamiyatini ko'rsatadi. Oilaviy nizolar vaqtinchalik bo'lishi mumkin, lekin chin do'stlik va qarindoshlik rishtalari abadiy davom etadi. Shu sababli, har bir qarindosh bir-biriga hurmat ko'rsatishi va nizolarni darhol hal qilishga harakat qilishi muhim.

Malaycha maqol: **Seperti menatang minyak yang penuh [5, 99].**

O'zbekcha tarjimasi: "Idishdagi to'la yog'ni ko'tarib yurgan kabi" [4].

Izohi: Bu maqol bolani juda ehtiyotkorlik bilan, katta mehr va g'amxo'rlik bilan tarbiyalashni ifodalaydi. "Menatang minyak yang penuh" so'zma-so'z tarjimada "idishdagi to'la yog'ni ko'tarib yurish" degan ma'noni beradi. Idish to'la bo'lgani uchun eng kichik xatolik ham tomchilarni to'kib yuborishi mumkin, shuning uchun harakatlar juda muloyim va ehtiyotkor bo'lishi kerak.

O'zbek maqollari bilan taqqoslash: **Bola sog'ligi — ona boyligi** – Bu maqol bolaning sog'lomligi va farovonligi ona uchun eng katta boylik ekanini bildiradi. Farzandning salomatligi va baxti ota-ona uchun

moddiy boylikdan ham ustunroq hisoblanadi, shuning uchun ota-ona bola sog'lig'iga alohida e'tibor qaratishi kerak.

Farzandni boqish qiyin, Farzandga yoqish qiyin – Bu maqol bolani tarbiyalashning qiyinchiliklarini ifodalaydi. Farzandning jismoniy va ruhiy ehtiyojlarini qondirish, tarbiyalash oson ish emas, shuningdek, har doim uning xohlari va talablariga mos kelish ham murakkabdir. Shu sababli ota-onaning sabr-toqati va mehr-muhabbati muhim hisoblanadi. Malaycha maqol: **Di mana ada keluarga, di situ ada cinta [6,68]**. O'zbekcha tarjimasi: "Qayerda oila bo'lsa, o'sha joyda sevgi bor" [4]. Izohi: Bu maqol shuni bildiradiki, qayerda oila mavjud bo'lsa, o'sha joyda muhabbat ham mavjud bo'ladi. "Keluarga" – oila, "cinta" – sevgi, muhabbat degan ma'noni bildiradi. Maqol oiladagi mehr-muhabbat, bir-birini qo'llab-quvvatlash va yaqinlikni ta'kidlaydi.

O'zbek maqoli bilan taqqoslash: **Sevging toza – umring toza** – inson qalbidagi sevgi pok va samimiy bo'lsa, uning hayoti ham barakali va osoyishta bo'ladi. "Sevging toza" – qalbdagi sof, pok sevgi, "umring toza" – hayoting pok, osoyishta va baxtli bo'lishi degan ma'noni anglatadi. Malayziya va O'zbekiston maqollari har ikkisi ham xalqning hayot tajribasi, qadriyatlar va odatlarini aks ettiradi. Malayziya maqollari ko'pincha ijtimoiy munosabatlar, hurmat, mehnatsevarlik va hayotiy maslahatlarni o'zida mujassam etadi. Masalan, ular oilaviy qadriyatlar va hamkorlikni qadrlashga urg'u beradi. O'zbekiston maqollari esa ko'proq axloqiy qadriyatlar, sabr-toqat, dono maslahat va insoniylikka urg'u beradi. Har ikki xalqning maqollari qisqa va lo'nda bo'lishi bilan birga, hayotiy haqiqatlarni oddiy tilda yetkazadi. Ular yosh avlodga tarbiya berish, axloqiy me'yorlarni eslatish va ijtimoiy hayotda to'g'ri yo'l ko'rsatish vositasi sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, maqollar orqali xalq o'z tarixiy tajribasini, madaniyati va dunyoqarashini kelajak avlodga yetkazadi.

Xulosa, Malayziya va O'zbekiston maqollari farqli madaniy kontekstga ega bo'lsa-da, ularning asosiy maqsadi bir – insonlarni dono, ijtimoiy va axloqiy jihatdan to'g'ri yo'naltirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] – <https://myfarzand.uz/maqollar-ozbekcha2.html>
- [2] – https://ecentral.my/peribahasa-melayu/#google_vignette
- [3] – https://senaraiperibahasa.com/#google_vignette
- [4] – https://books.google.co.uz/books/about/Malay_Proverbs.html?id=G3NgFQtVMCoC&redir_esc=y

ADIBAH AMIN – YOZUVCHI VA TARJIMON

Dilshoda RAJABOVA, TDSHU 3-kurs talabasi, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: 953120417; E-mail: dilshodarajabova96@gmail.com

Ilmiy rahbar: Phd. **Nazrullayeva Gulnoza**

Annotatsiya: Mazkur maqolada Malayziya adabiyoti taraqqiyotida muhim o'rin tutgan yozuvchi, tarjimon va madaniyat arbobi Adibah Aminning hayoti va ijodiy faoliyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda adibaning badiiy asarlarida milliy o'zlikni anglash, ayol shaxsining ijtimoiy hayotdagi o'rne, ma'naviy qadriyatlarining badiiy ifodasi hamda zamonaviy jamiyat muammolarining yoritilishi ilmiy nuqtai nazardan o'rganiladi.

Kalit so'zlar: *Adibah Amin, Malayziya adabiyoti, yozuvchi, tarjimon, ijodiy meros, milliy o'zlik, madaniy muloqot, badiiy uslub, qadriyat, ayol obrazi.*

Annotation: This article analyzes the life and creative activity of Adibah Amin, a writer, translator, and cultural figure who has played an important role in the development of Malaysian literature. The study examines, from a scholarly perspective, the representation of national identity, the role of women in social life, the artistic expression of moral values, and the depiction of contemporary societal issues in her literary works.

Keywords: *Adibah Amin, Malaysian literature, writer, translator, creative heritage, national identity, cultural dialogue, artistic style, value, female image.*

Аннотация: В данной статье анализируются жизнь и творческая деятельность писательницы, переводчицы и культурного деятеля Адибах Амин, сыгравшей важную роль в развитии малайзийской литературы. В исследовании с научной точки зрения рассматриваются отражение национальной идентичности, положение женщины в общественной жизни, художественное воплощение духовных ценностей, а также освещение проблем современного общества в её художественных произведениях.

Ключевые слова: *Адибах Амин, малайзийская литература, писатель, переводчик, творческое наследие, национальная идентичность, культурный диалог, художественный стиль, ценность, образ женщины.*

Asosiy qism: Har bir xalqning madaniy va ma'naviy taraqqiyotida adabiyot beqiyos ahamiyatga ega. Adabiyot millatning ruhini, tarixini, qadriyatlarini va ijtimoiy o'zgarishlarini aks ettiruvchi eng muhim vositalardan biridir. Malayziya adabiyoti ham XX-asrning ikkinchi yarmida shakllangan yangi ijodiy avlod tufayli jadal rivojlandi. Bu jarayonda o'zining iste'dodi, bilimdonligi va ijtimoiy faoliyati bilan ajralib turgan yozuvchi va tarjimon — Adibah Amin alohida o'rin egallaydi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, Adibah Aminning hayoti va ijodi misolida Malayziya adabiyotida ayol ijodkorlarning o'rne, ularning madaniy jarayonlarga ta'siri hamda tarjima orqali

milliy adabiyotning jahon miqyosiga chiqish jarayoni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi — Adibah Aminning yozuvchi va tarjimon sifatidagi faoliyatini o'rganish, uning asarlarida jamiyat, ayollar hayoti va madaniyatlararo muloqotning badiiy ifodasini ochib berishdan iborat [1].

U Johor Bahru shahrida tug'ilgan bo'lib, mustaqillik kurashchisi Tan Sri Zainon Sulaimonning (Ibu Zain nomi bilan tanilgan) qizi edi. U ingliz tilida ta'lim beriladigan o'rta maktabni va Malayziya Universitetini (1957-yil) tamomlagan. 1958-yildan 1961-yilgacha Kuala-Lumpurda Malay qizlar kollejida malay va ingliz tillaridan dars bergan. Keyinchalik u Kuala-Lumpurda Til instituti va Alam Shah maktabida ishlagan hamda Jalan Kolam Ayer maktabining (hozirgi Seri Puteri maktabi, Cyberjaya shahrida joylashgan) birinchi direktori bo'lgan. Keyin u yana Til institutida faoliyat yuritib, so'ngra ta'lim sohasidan ketgan.

U 1971-yildan 1984-yilgacha New Straits Times gazetasida, 1990-yillarda esa The Star gazetasida jurnalist bo'lib ishlagan. Adibah ko'plab ingliz tilida so'zlashuvchilar orasida 1970–1980-yillarda New Straits Times gazetasida Sri Delima taxallusi bilan yozgan maqolalari bilan esda qolgan. Ushbu maqolalar 2009-yilda kitob holida qayta nashr etilgan. Tarjimon sifatida Adibah Amin ingliz va malay tillari o'rtasidagi madaniy ko'prikn yaratgan ijodkorlardan biridir. U malay adabiyotining bir qator muhim asarlarini ingliz tiliga, shuningdek, ingliz adabiyotining namunalarini malay tiliga tarjima qilgan. Bu faoliyati orqali Malayziya adabiyotining xalqaro maydonda tanilishiga va madaniy muloqot rivojiga katta hissa qo'shgan.

Uning asarlarida Malayziya jamiyatidagi ijtimoiy o'zgarishlar, ayollar hayoti, ma'naviyat, madaniyatlararo muloqot va milliy o'zlik masalalari markaziy o'rin tutadi. Adibah Amin “As I Was Passing” nomli esselar to'plami va “This End of the Rainbow” romanida ayol shaxsining ruhiy kechinmalari, mustaqil fikrlash va jamiyatdagi o'rnini yuksak badiiy mahorat bilan ifodalagan.

Tarjimonning malay tilidagi uchta romani bor: Bangsavan Tulen (“Haqiqiy aristocrat”, 1950), Seroja Masih di Kolam (“Lotus hali ham hovuzda”, 1972, 1986 yilda yapon tiliga tarjima qilingan) va Tempat Jatuh Lagi Dikenang (“Biz yiqilgan joyimizni hali ham eslaymiz”,). Shuningdek, u 200 dan ortiq radio pyesalar va qisqa hikoyalar yozgan. Uning ingliz tilidagi “Kamalakning oxiri” romani 2006 yilda

nashr etilgan. U The Star va New Straits Times bilan hamkorlik qilib, malay tilida qanday to'g'ri gapirish haqida maqolalar chop etgan.

Tarjimalari: Adibah, shuningdek, adabiy asarlarni malay tilidan ingliz tiliga tarjima qilish bilan shug'ullangan. U Shahnnon Ahmadning "No Harvest but a Thorn" ("Hosil yo'q, faqat tikan") va Keris Masning "Jungle of Hope" ("Umid o'rmoni") asarlarini, shuningdek Usman Awangning she'riy to'plamlarini ingliz tiliga tarjima qilgan. U uchta filmda ham suratga tushgan: Adik Manja (1980), Hati Bukan Kristal (1989) va Mat Som (1990) [4].

Adibah Amin Shahnnon Ahmadning "No Harvest but a Thorn" asarida dehqonchilik, mehnat, qashshoqlik, tabiat bilan kurash kabi mavzularni yoritadi. Adibah bu asarni ingliz tiliga o'girar ekan, undagi milliy ruh, madaniy qadriyatlar va insonga xos qat'iyatni asrab qolgan. U buni so'z tanlovi, uslub va metaforalardagi ehtiyotkorlik orqali amalga oshirgan.

Bundan tashqari u "This End of the Rainbow" — mustaqillikdan keyingi Malayziya jamiyatini fon sifatida olgan ijtimoiy-psixologik roman. Asar markazida yosh ayol qahramonning o'zligini anglash jarayoni, ta'lim, sevgi, kasb tanlovi va jamiyatdagi ayol o'rni bor. Roman ayollarning zamonaviy jamiyatda duch kelayotgan muammolarini, ularning erkinlikka intilishi va shu yo'ldagi to'siqlarni ko'rsatadi [2].

Kamalak ("Rainbow") bu yerda orzu qilingan baxt va mukammal hayot ramzi bo'lib, "This End" esa — ya'ni "Kamalakning bu tomoni" – reallik, hayotdagi murakkabliklarni anglatadi. "The Rainbow"da ta'lim – ayollar uchun erkinlik kaliti sifatida ko'rsatiladi. Asar qahramonlari o'z hayotidagi cheklovlarni aynan bilim, o'qish, va o'z fikrini bildirish orqali yengishga intiladi [2]. Bu Adibahning o'zi ilgari surgan asosiy ijtimoiy pozitsiya — ayolni kuchli qiladigan narsa bu bilim degan fikrni ifodalaydi. Bu asarda aynan har bir insonning o'z dunyo qarashi va erkin fikri bo'ladi uni boshqalarga yetkaza olish hamda to'g'ri talqin qilish haqidagi qarashlar ilgari surilgan.

Mukofotlari:

1. 1980-yilda birinchi Malayziya kinofestivalida "Adik Manja" filmidagi roli uchun eng yaxshi ikkinchi plandagi aktyor;
2. Johor sultoni tomonidan Johor toji ordeni (SMJ) hamrohi (1983);
3. SEA Write mukofoti, Tailand (1983);
4. Adabiyotni rivojlantirishga qo'shgan hissasi uchun Esso-Gapena mukofoti (1991);

5. Malayziya Jurnalistlar uyushmasi tomonidan mamlakatning taniqli jurnalisti (1996);

6. Johor adabiy mukofoti (1996);

7. Malayziya milliy hamjamiyatlari o'rtasida ta'limni rivojlantirish va o'zaro tushunish va hamjihatlikni o'rnatishga qo'shgan ulkan hissasi uchun Tun Razak mukofoti (1998);

8. Milliy tarjimon mukofoti (2012);

9. Malayziya Matbuot institutining maxsus jurnalistik mukofoti (2013);

10. "Malayziyaning taniqli arbobi" unvoni (2014);

11. Milliy jurnalistika laureati, Malayziya matbuot instituti (MPI)-Petroas Malaysian Journalism Awards (2023) [4].

Xulosa: Adibah Amin Malayziya adabiyoti va madaniyatida o'ziga xos va beqiyos o'rin egallaydi. U nafaqat ijtimoiy va madaniy mavzularda chuqur fikr yurituvchi yozuvchi, balki madaniyatlararo ko'prik yaratadigan tarjimon sifatida tanilgan. Uning romanlari va esselarida ayollarning jamiyatdagi o'rni, ma'naviy uyg'onishi va ta'limning ahamiyati markaziy mavzu sifatida yoritiladi, bu esa zamonaviy Malay ayolining o'zligini anglashini ilmiy va badiiy nuqtai nazardan ifodalaydi. Shunday qilib, Adibah Aminning ijodi va tarjima faoliyati Malayziya madaniyati va adabiyotida ayol ijodkorning ovozi, milliy ruhning saqlanishi, hamda madaniy va ilmiy muloqotning rivojlanishi nuqtai nazaridan beqiyos ahamiyatga ega. Uning merosi nafaqat badiiy-estetik qadriyat sifatida, balki ijtimoiy, madaniy va pedagogik jihatdan ham Malayziya adabiy hayotida chuqur iz qoldiradi.

Foydalanilgan adabiyot:

[1] - <https://share.google/TRsnwvQ4I2joyYa7B>

[2] - https://books.google.co.uz/books/about/This_End_of_the_Rainbow.-html?id=-RFFPQAACAAJ&redir_esc=y

[3] - <https://singaporewritersfestival.com/literary-pioneer-2022/adibah--amin/index.html>

[4] - <https://researchnow.flinders.edu.au/en/publications/beyond-tribalism-re-imagining-malaysia-in-adibah-amins-this-end-o/>

INGLIZ MAQOLLARIDA AYOL TIMSOLINING ROLI

Mehrangiz MAXSUDOVA, TDSHU talabasi, Toshkent, O'zbekiston

Tel: +998990325781, E-mail: maxsudovmehrangiz@gmail.com

Ilmiy rahbar: PHD, dots v.b, M.Taylanova

Annotatsiya. Ushbu maqolada ayol timsolining maqollardagi tarjimasi ko'rib chiqiladi. Unda asosiy e'tibor maqollarning xususiyatlarini tarjimada saqlash masalasiga katta e'tibor qaratiladi. Hozirgi globallashtirish jarayonida xalqimizning ma'naviy, siyosiy va diniy savodxonligini yuksaltirish zamonamizning eng muhim talabi bo'lib, bu borada ayollar masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Maqolada ingliz va o'zbek nasrida ayollar obrazining xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: yaxshi ayol, patriarxal, muvozanat, tarixiy munosabat, dunyoqarash.

Аннотация. В данной статье рассматривается перевод образа женщины в пословицах. Основное внимание уделяется сохранению особенностей пословиц при их переводе. В статье рассматриваются образы женщин в английской и узбекской прозе. Образ женщины в литературе у каждого народа разный, в зависимости от его взглядов.

Ключевые слова: хорошая женщина, патриархальный, баланс, историческое отношение, мировоззрение.

Annotation. This article examines the translation of the image of women in proverbs. The main focus is on preserving the characteristics of proverbs in translation. In the current process of globalization, raising the spiritual, political and religious literacy of our people remains the greatest demand of our time. In this regard, the issue of women is of particular importance.

Keywords: good woman, patriarchal, balance, historical attitude, worldview.

Ingliz xalq og'zaki ijodi – uzoq tarixiy davrlar davomida shakllangan, avloddan avlodga o'tib kelgan boy ma'naviy merosdir. Maqollar ushbu merosning muhim qismi bo'lib, ular jamiyatning qadriyatlarini, dunyoqarashi va ijtimoiy qarashlarini o'zida aks ettiradi. Ingliz maqollarida ayol obrazining berilishi ham alohida e'tibor talab qiladigan mavzu bo'lib, ular orqali ayollarga bo'lgan tarixiy munosabat, jamiyatdagi o'rni, ularga yuklangan vazifalar hamda stereotiplar namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada inglizcha maqollarda ayol obrazining shakllanishi, mazmuni va ularning ma'naviy-ijtimoiy ahamiyati tahlil qilinadi. Ma'lumki, har qanday adabiyot o'z g'oya va personajlari bilan ajralib turadi. Shunga ko'ra, barcha zamonlarda ayol siymosiga, ayol xarakterini ochib berishga bag'ishlangan asarlar yaratilgan. Bu esa ayolning jamiyat va insoniyat hayotidagi o'rni, ayol timsolining dolzarbligidan dalolat berad [1,28]. Ayol obrazi hozirda turli fanlar va san'atning barcha turlarida (kino, teatr, haykaltaroshlik, rassomchilik, raqs, badiiy adabiyot, san'atshunoslik, psixologiya) muhim muam-

mo sifatida o'rganilmoqda. Ammo bu boradagi ishlar bugungi kun ayo-
lining ichki dunyosini, ijtimoiy-siyosiy faoliyatini, onalik, bekalik kabi
zalvorli majburiyatini, ularning go'zallik, aql va donishmandlik timsoli si-
fatidagi qirralarini yetarli darajada ochib berishda ko'zlangan maqsadga
erishilmayapti. Maqollarni chuqurroq tahlil etish va ularning turli
tillardagi milliy-ma'daniy hamda umumbashariy qadriyatlarini aks
etishi orqali o'rganish hozirgi zamon tilshunosligining dolzarb mu-
ammosi bo'lib kelmoqda. O'zbek va ingliz tilidagi maqollarning ko'pchili-
gini ushbu tillarda aniq ekvivalenti mavjud emas lekin ma'no jihatdan mos-
lashtiriladi. Maqollardagi ayol obraziga keladigan bo'lsak, bilamizki, o'z-
bek xalqida ayol nozik hilqat sifatida tasvirlanadi va juda qadrlanadi.

Yuqoridagi fikr ushbu, "Ayolning sarishtasi-ro'zg'orning farishtasi"
maqoli misolida yaqqol namoyon bo'ladi. Bunda agar ayol ozoda va
har narsaga e'tiborli bo'lsa, rozg'orda ham hech qanday kamchiliklar
bo'lmaydi va oila tinch bo'ladi. Lekin quyidagi maqolda ayol haqida bosh-
qa fikrlar ham yuritishimiz mumkin: yoki "Elakka borgan ayolning ellik
og'iz gapi bor", "Uch ayol -to'rt g'iybat". Ushbu maqollarda o'zbek ayol-
larining gapga ustaligi va bazida ko'p gapirishi haqida aytib o'tilgan. Mi-
sol uchun ko'chada biror tanish ayollar bir birini ko'rib qolishsa bu
holatda ular albatta uzoq salomlashishadi va kamida yarim soat gaplashib
qolishadi va bu o'zbek ayollarining azaliy odatlaridir. Lekin inglizlarda
unday emas, ular shunchaki salomlashishadi va yo'lida davom etishadi.
"Bir ayolning makri qirq tuyaga yukdir" maqoli ham bejizga aytilmagan.
Ingliz xalq maqollarida ayol obrazi ko'pincha jamiyatning patriarxal tuzu-
mi ta'siri ostida shakllangan.

O'rta asr Yevropasida ayollarga nisbatan ma'lum cheklovlar mavjud
bo'lgan, ular asosan uy-ro'zg'or yumushlari, farzand tarbiyasi va oilaviy
tinchlikni ta'minlovchi sifatida tasavvur etilgan. Natijada, maqollarda ham
ayollar odatda oilani saqlovchi, sabr-qanoatli, mehribon, lekin ba'zan injiq
yoki o'zgaruvchan xarakterga ega sifatida tasvirlanadi. Shu bilan birga, ayrim
maqollar ayollarning donoligi, fidoyiligi va oiladagi muhim rolini yuksak
e'tirof etadi. Demak, inglizcha maqollardagi ayol obrazlari bir yoqlama emas,
balki murakkab, ko'p qirrali va qarama-qarshiliklarga boy.

"A good wife makes a good husband." Tarjimasi: "Yaxshi ayol yaxshi tur-
mush o'rtoq yaratadi". Ma'nosi: Yaxshi xotin yaxshi erni tarbiyalaydi yoki
shakllantiradi. Bu maqol ayolning oilaviy va ijtimoiy muvozanatda tutgan
o'rnini yuksak baholaydi. U oiladagi mehr-oqibat, tartib-intizom va bar-
qarorlikning muhim qismi ayol ekanini ta'kidlaydi [2,14].

"A mother understands what a child does not say". Tarjimasi: "Onalar
bolalari gapirmasalar ham tushunadilar"[3,28]. Ma'nosi: Ona bola aytmagan
narsani ham tushunadi sababi onaning yuragi bolasining yuragi bilan bog'lan-
gan bo'ladi va u bolasi nimani his qilayotganini ham sezadi. Bu maqol ona-

larning nozik hissiyotini, mehribonligini va farzand ruhiyatini chuqur his etishi qobiliyatini ko'rsatadi. Ayolning ona sifatidagi ulug' fazilatlari madh etiladi. "Behind every great man there is a great woman". Tarjimasi: "Har qanday kuchli erkakning ortida kuchli ayol turadi". Ma'nosi: Har bir buyuk erkakning orqasida kuchli ayol turadi. Ushbu maqol ayollarning erkaklar hayotida qo'llab quvvatlovchi va kuch beruvchi muhim inson ekanligini bildiradi. Ayol oilaviy barqarorlikning asosiy ustuni sifatida talqin etiladi [4,58]. "Hell hath no fury like a woman scorned". Tarjimasi: "G'azablangan ayolning jahlidan qo'rqinchliroq narsa yo'q" [5,19]. Ma'nosi: Bu maqol orqali ayollar hissiyotining kuchliligi va o'zgacha o'tkirligi haqida. Hayotda shunday kuchli ayollar bor bu ayollar qilgan ishlarni ba'zi erkaklar ham qila olmaydi. Shuning uchul ayollarning 40 ta joni bor, deb aytishsa kerak.

"A womens work is never done". Tarjimasi: "Ayollarning ish hech qachon tugamaydi" [6,27]. Ma'nosi: Ayollarning ishi hech qachon tugamaydi. Bu maqol ayollarning doimiy mehnatini, ayniqsa uy-ro'zg'or yumushlarining yakuni yo'qligini ifodalaydi. Bu maqol orqali jamiyatda ayolni va uning mehnati qadrlanishi lozimligi nazarda tutilgan. Bu maqol aynan bizning mehnatkash ayollarimiz uchun aytilgan desam adashmaayman.

"A silent wife makes a happy life". Tarjimasi: "Tinch ayol yaxshi hayotni yaratadi". Ma'nosi: Og'ir va vazmin ayol baxtli hayot yaratadi. Sababi ayollar oilaning mustahkamlanishida asosiy o'rin egallaydi hamda ular tabiatan juda ham chidamli va sabrli qilib yaratilgan. Chunki ayollar oilasidagi muvozanatni saqlab turuvchi taroziga qiyoslanadi. Bejizga emas, ayollar hamma narsaga chidashadi oilasi uchun va farzandlari uchun hattoki jonini berishga tayyor ayollar bor [7,29]. Ingliz tili maqollaridagi milliylik haqida gapirar ekanmiz, ingliz xalqining xarakteri haqida so'z yuritmay ilojimiz yo'q. Dunyo millatlari orasida bu xalq vakillari mag'rur va hurmattalabligi bilan ajralib turadi. Bu jihat maqollarida ham ko'rinadi [8,11]. Inglizcha: Better be the head of a dog than the tail of a lion. O'zbekcha tarjimasi: Arslonning dumi bo'lgandan ko'ra itning boshi bo'lgan afzal. O'zbekcha varianti: Arslonning o'ligi – sichqonning tirigi [9,7]. Inglizcha: Better go to heaven in rags than to hell in embroidery. O'zbekcha tarjimasi: Jahannamga yaxshi kiyim kiyib borgandan, jannatga juldur kiyib borgan afzal.

Ayol - borliq ko'zgusi. Uning go'zalligi olamni charog'on etadi, chunki uning niyati pok, o'zi pok. Shu bois, uni avaylab, asragan yurtning kelajagini porloq deb naql qilishadi. Shu ma'noda, buni O'zbekistonimizga va uning biribiridan latofatli, oqila o'zbek ayollariga nisbat qilsak, xato bo'lmaydi. Bu bejiz emas. Zero, onalarning, ayollarimizning baxti-oilalarimiz, xalqimiz, ona Vatanimizning baxti, saodatidir. Darhaqiqat, mamlakatimiz taraqqiyotini, jamiyatimiz rivojini ayollarsiz, ularning faol ishtirokisiz tasavvur eta olmaymiz. Shu bois yurtimizda ayol huquqi, erkinligi, tengligi eng oliy, muqaddas qadriyat darajasiga ko'tarildi. Bir so'z bilan aytganda, ayolga izzat-hurmat, e'zoz-ehtirom ko'rsatish - millatga ehtirom ko'rsatishning bosh omiliga aylandi.

Prezident xotin-qizlarga murojaat qilar ekan, mehr-oqibat, olijanoblik, muhabbat va sadoqat kabi yuksak insoniy qadriyatlarni kamol toptirishda, oila qo'rg'onini mustahkamlashda ularning xizmatini hech narsa bilan qiyoslab bo'lmashligini aytdi. Muqaddas dinimiz ham muhtarama onalarimiz, dilbar opa-singillarimiz, munis qizlarimizga hamisha yaxshilik qilishga, ularning izzat-hurmatini joyiga qo'yishga buyuradi - deb qo'shimcha qildilar. Ayollarning davlat boshqaruvi va parlament faoliyatidagi ishtiroki kuchaygani jamiyatimiz rivojiga ham ijobiy ta'sir etayotganini hayotning o'zi ko'rsatmoqda. Eng muhimi, aql-zakovatli, bilimli va iste'dodli xotin-qizlarimiz davlat va jamiyatning barcha sohalarida namuna bo'lishmoqda, – dedi davlat rahbari [10,47].

Xulosa qilib aytganda, ayolning insoniy qadrini joy-joyiga qo'yish, uni ulug'lash, so'zsiz aql-idrok tantana qilgan, inson o'zligini va jamiyatning inson oldidagi javobgarligini chuqur tushungan yurtdagina amalga oshirilishi mumkin. Ayol qadri ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topmas ekan, ayol jamiyatning erkinlik, osoyishtalik mezoniga aylanmas ekan, bu jamiyatda barqarorlik, bunyodkorlik hukmronlik qilishi mumkin emas. Islom Karimov butun umri davomida ayollarga nisbatan munosabatda ayni shu tamoyilga tayanib yashagan. Shu o'rinda bir hikmatli so'zni keltirib o'tish joiz, Erkakning mangulik o'lchovi mingta. Davlat, shuhrat, unvon, mansab... Ayolning o'lchovi esa bitta, u ham bo'lsa farzandlaridir. Farzandni dunyoga keltirguncha ayol jon bilan talashib, ne bir aziyat bilan uni bag'riga bosadi. Balki shu bois ham bolasi uchun o'zidan kechishga ham tayyor. Shu bois, ayol allasini o'ziga xos millat madhiyasi deyishga haqlimiz. Chunki bunda Vatanni o'ziga jam qilgan onaning orzusi, uning javobgarligi, uning mehri jo'sh urib turadi.

Mushohadalarimizni Prezident Shavkat Mirziyoyevning quyidagi so'zlari bilan yakunlamoqni o'rinli deb bildik: “Onani, ayolni rozi qilsak, xalq bizdan rozi bo'ladi...”.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Associative Fields of the Collective and Individual Conscious. theoretical & Applied Scienc21.Tashkent.
2. External factors of associations“ individuality.Scientific journal of the Fergana State University.
3. Usage of English Military Terminologies as a Neutral and Colloquial Vocabulary. Current Research Journal of Philological Sciences (2767-3758), 2.
4. Hoshimova N.A. Ingliz va ozbek tillarining funktsional uslublari (2020)
5. Молодой ученый journal . Tashkent,2023.
6. Mamajanova, M. “Ingliz maqollariing ahamiyati”Toshkent, (2021).
7. Khashimova N. “O'rta asr Yevropada ayollar” Toshkent,2013.
- 8.Toirova, N.I. “English literature”, Tashkent (2019).
9. Xoshimova, N.”Science Journal of Andijan”, Andijon 2021.
- 10.References 1. Ahrorovna, N.N., & Marjona, M. (2021). Online – conferences platform, pp. 62–68, available at: <http://papers.onlineconferences.com/index.php/titfl/article/view/589> 2. Baxtin M. Voprosi literature i estetiki (Issue of Literature and Aesthetics), Moscow, EshmatovaY.B. Istiqlol davri o'zbek madaniyati”, Toshknet 2018.

O'ZBEK ADABIYOTI NAMUNALARINI SHARQ XALQLARI TILLARIGA VA SHARQ ADABIYOTI NAMUNALARINI O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISH MASALALARI

ТАРЖИМАДАН ТАРЖИМАНИНГ ФАРҚИ БОР

*Муслимбек ЙЎЛДОШЕВ, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими ЖОКУ доценти, Тошкент, Ўзбекистон.
Тел: +998 90 949 15 51; email: muslimyu@gmail.com*

Аннотация. Ушбу мақолада таниқли шеърӣ таржиманинг ўзига хос хусусиятлари, шеърни англаш ва ўзга тилга тилга таржима қилишнинг мушкулотлари ҳақида сўз юритилади. Унда асосий эътибор таниқли шоир ва таржимон Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Шавкат Раҳмон шеърлари ва уларни турк тилига талқин қилишда таржимон маҳоратига қаратилади.

Калит сўзлар: шеърӣят тили, қофия, туроқ, вазн, “бармоқ”, аслият, шеърӣ таржима, тағмаъноли шеър.

Аннотация. В данной статье речь идет об особенностях поэтического перевода, трудности понимания поэзии и её перевода на другой язык. В ней основное внимание уделяется стихам известного поэта и переводчика, заслуженного деятеля культуры Узбекистана Шавката Рахмана, мастерству переводчика в передаче стихов поэта на турецкий язык.

Ключевые слова: язык поэзии, рифма, слог, стихосложение, силлабика, оригинал, поэтический перевод, стих с переносным значением.

Annotation. The present article examines the distinctive features of poetic translation, the challenges involved in interpreting poetry, and the complexities of rendering it into another language. Special attention is devoted to the poems of Shavkat Rahmon - an eminent poet, translator, and Honored Cultural Figure of Uzbekistan and to the translator's skill in conveying the aesthetic, semantic, and rhythmic nuances of the poet's works into the Turkish language.

Keywords: poetic language, rhyme, syllable, versification, syllabic meter, source text, poetic translation, poem with figurative meaning.

Таржимон – тушунган нарсасини бошқа тилга ўгиради. Тушунмаса, ўз она тилида ёзилган мисраларни англамаса бегона тилга қандай ўгирсин?! Насрий асар бўлсаку, бир нав. Аммо шеърӣят тили жуда нозик. “Айланма” деймизми, “бурама” деймизми? “Коса остида ним коса”си бор, “шама” ва “ишораси” бор тил бу шеърӣят тили.

Бу оддий сўзлар билан таърифлангандаги фикрлар. Аммо адабиётшуносликда ҳар бир ижодий услубнинг ўз таърифи бор. Агар насрий асар эркин ёзилаверса, шеъриятда шакл бор, чегара бор, усул ва санок, қофия, туроқ деган бир қанча мажбуриятлар бор. Ўшаларга риоя қилинмаса, шеър шеърга ўхшамайди. Куйчанлик шеъриятнинг асл мақсади бўлса, айнан ўша куйчанлик йўқотилади. Масалан, ғазални олайлик. Ҳар бир сатри бир ўлчам, бир хил бўғинли бўлади. Ғазал икки сатр, бир байтдан иборат бўлади. Уч сатрли ғазал бўлмайди. Икки ярим сатрлиси ҳам бўлмайди. Агар бир сатрдан ошса, унда иккала сатри ҳам ошиши керак ва у энди мастаҳзод кўринишига ўтади.

Бармоқ шеърларни олайлик. Шеър тўрт сатр бўлади. Ҳар сатри бир хил бўғинли ё оралатиб икки хил бўғинли бўлиши мумкин. Беш сатр, олти сатр ва унданам кўпроқ бўлиши мумкин. Лекин бу шеърнинг бошқа бандларида ҳам шундай бўлиши керак. А. Ориповнинг “Ўзбекистон” шеърини ўргансак, ҳар бир сатр тўққиз бўғин, ҳар бир банди ўн мисра қилиб тузилган. Шеър то охиригача 15 банднинг ҳар бирида шу бир хил ҳисобни қайтаради. Биз шу қонуниятга ўрганганмиз.

Миртемир домланинг “Ўзбекистон” шеърини ҳам бир кўриб чиқамиз. Мисраси ўн бир бўғин, олти сатрдан иборат битта банд. Аммо оҳирги мисра беш бўғинли “Ўзбекистонсан” сўздан иборат. Бу ҳам то шеър охиригача шундай ҳисобда келади. Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжонларнинг сочма қолип шеърларини айтмаса, ҳамма шоирларнинг бор шеърий ижоди шу қонуниятга бўйсунди.

Мутахассис таржимон бир неча юз бетлик романларни осон таржима қила олиши мумкин. Бироқ саккиз-ўн икки мисрали шеърни таржима қилиш учун жуда кўп машаққат чекиши аниқ. Ўзи бошқа тилда айтилганда ифода этиладиган маънони берувчи битта сўзни топиш мушкул. Аксари аслиятдаги бир сўз бошқа тилда бир неча сўздан иборат жумлага дуч келади. Агар битта сўзда айтса бўладиганини топсанг бўғинлари мос тушмайди. Шеърда ўлчовлар талай. Сиқиклик билан бирга нафислик бор. Бу одатий тилда, ҳамма тушунадиган қилиб ёзилган шеърлар таржимасида шундай. Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Муҳаммад Юсуф шеърлари каби.

Шавкат Раҳмон ижодида, анъанавий шу каби шеърлардан ташқари, яна шундай шеърларни учратиш мумкинки, улар ҳеч

қандай саноққа тўғри келмайди. На сатрларда, на сатрлар ора-
сию ва на мисралар ҳисобида. Юқоридаги каби аниқ арифметик
ўлчамларга бўйсунувчи шеърларни ёдлаш ва ижро қилиш сўз
усталари, сухандонлар ва актёрлар учун осон. Бундай асарлар-
ни таржима қилиш ҳам осонроқ. Фикрни илғаб олсангиз бўлди.
Аммо арифметикага ҳам, математикага ҳам бўйсунмайдиганла-
рини ёдлаш жуда мушкул. Актёрнинг ички “қулоғи” кўникма
ҳосил қилган ритмни, усулни эшитмайди. Мисралар тизилиши
керак бўлган қонуният ўзгаргани сабаб. Менимча бунда шаър-
ларни таржимаси ҳам осон кечмайди. Шу туфайли ҳам то шу
кунгача бирор мард таржимон уларга қўл урмаган бўлса керак.

*Нодиражон, Шоиражон,
танам қимир этмайди,
олис-олис воҳалардан
тоғларимни чақиринг,
осмон тўла ҳаволар
фақат менга етмайди.*

*Нодиражон, Шоиражон,
танам қимир этмайди,
кўзимда бир томчи ёш,
сойлар ювса кетмайди.*

*Нодиражон, Шоиражон,
танам қимир этмайди,
пешонамнинг шўридан
бино бўлган бу дарё...
осмон тўла ҳаволар
фақат менга етмайди.*

*Нодиражон, Шоиражон,
танам қимир этмайди,
боринг, қорли тоғларга:
бир шоир ётибди, денг
Худонинг ҳовлисида...
Осмон тўла ҳаволар
фақат менга етмайди...*

Шавкат Раҳмоннинг ушбу шеърини мен саноққа ҳам солиб
ўтирмайман. Илло, ҳаммаси ўзи кўриниб турибди. Мен фақат
диққатингизни бир неча сатрларда баён қилинган фикрларни
қандай тушуниш керак, таржимон бу шеърни ўзга тилга кўчи-

рар экан, оёғини қаерга қўйиб турса бўлади, нимага суяниб турса экан, чунки бу мисраларнинг ўзи муаллақ мисраларку... демоқчиман холос.

“...тоғларимни чақиринг...”, “...пешонамнинг шўридан бино бўлган бу дарё...” (қайси дарё?), “...бир шоир ётибди денг, Худонинг ҳовлисида...(?)” мана шу каби гап, жумла, бирикмаларни қандай тушуниб, қандай таржима қилсин? Сўзнику таржима қилар. Ваҳоланки, шоирнинг ижодида бундай ишоралар, истиоралар ва икки-уч “шўнғиб чиқиш”да ҳам тушунилиши қийин бўлган ФИКР ни қандай таржима қилсин?

Биз таржимон Хайрулла Ҳамидовнинг ўзбек халқининг суюкли шоири Шавкат Раҳмон шеърларини турк тилига қандай ўгирганлиги ҳақида гапирганимизда шу жиҳатларга эътибор қаратишимиз лозим ва таржималарга холис баҳо бериб, унга кенг йўл очишимиз керак бўлади. Ана шундагина шоирнинг кўплаб асарларини турк тилига ўгирилишида муваффақият кўришимиз мумкин бўлади.

Шавкат Раҳмон шеърлари ўзи асл кўринишда яъни ўзбек тилида ҳам ўзбек китобхони тарафидан қийин тушунилади, дедик. Боиси устознинг шеърга қараши бошқа ўзбек шоирларникига мутлақо ўхшамайди. Қофиялари кўз ва қулоқ ўрганган сўзлар шодаси эмас, аксинча, сиз кутмаган сўзлардан ясалган. Шеър мисралари ҳам эркин-ихтиёрий – бўғинлари турлича. Синчиклаб қарасанг, Румийнинг иси келиб тургандай. “Маснавийи маънавий” даги каби қолиплари борлигини сезасиз. Фикр аниқ-тиниқ баён қилиниши керак бўлган жойда, уни қофияга ҳам солиб ўтирмайди. Сўзларни эмас, фикрни бирламчи ўринда тутди!

Мен Шавкат Раҳмонни ўз шеърлари билан эмас, буни қарангки, испан шоири Федерико Гарсиа Лорка шеърлари орқали таниганман. Биз, бўлажак актёрлар, диплом спектаклимизга Лорканинг “Қонли тўй” фожиасини саҳналаштирганмиз. Ўшанда Лоркани ҳали ҳеч ким таржима қилмаган эди. Раҳбаримиз Лола Хўжаеванинг босими билан бир нечта шеърларини ўзимиз таржима қилганмиз. Шунақа қийин, шундай оғир. Таржима ҳам, шеърларни руҳияти ҳам. Асар якунидаги фожиалар оҳангида. Ўқитувчимиз Исоқтой Жуманов билан яхшигина “терлаган” эдик. Орадан йиллар ўтиб, Лорканинг шеърлари таржима қилиниб, китоб бўлиб чиққанида, бу оташин ва илгарилари ўхшаши топилмаган шеърларни ким таржима қилган экан, деб

Шавкат Раҳмонни таниганман. Синчиклаб ўрганганимда ўшанда Шавкат аканинг таржималари ҳам ўз ижодидаги шеърларга ўхшаш эканини ўзим учун “кашф” қилганман.

Шавкат Раҳмон ижодида ўзбекларнинг ҳаммаси ҳам тушунолмайдиган “сув ости кечим”лари бор. Ишоралар, шамалар билан ёзади у. Бир эмас, қайта-қайта ўқилганда тушуниладиган тағмаёноли шеърлар. Унга алоҳида созланиш керак. Бундай шеърларни қандай таржима қилиш мумкин бўлади? Гўё бу ерда бир шеърда икки шеър яшириндай. Аввал оддий сўзларини тушуниш, кейин маъноларини териб чиқиш керак бўлади. Шундан сўнггина ягона бир қолип-шаклга солиш мумкин. Қанча масъулият, нечоғлиқ шахд керак бўлади бу учун. Хайрулла Ҳамидовдан ҳеч ким бу шеърларни таржима қилишни сўрамаган, вазифа бермаган. Шахсий иштиёқ, ўз ташаббуси ва ички ишончи даъватига кўра турк тилига ўгирган. Шавкат Раҳмонни таржима қилишда кимдир биринчи бўлиши керак эдику! Ўша биринчи – Хайрулла Ҳамидов бўлди.

*Тонг очар кўзларин эриниб,
севинчдан йиғлайди қиёқлар,
чечаклар жилмаяр севиниб,
шамолда чўмилар гиёҳлар.*

*Ўйноқи шуълалар – болалар
жимгина тарқалар сайҳонга,
ўргимчак тўқийди толалар,
хонқизи боради меҳмонга.*

*Қурбақа варақлар баёзин,
гулдан бол сўради арилар,
чигиртка қайрайди овозин,
парвозда ниначи – парилар.*

*Чумоли, меҳнаткаш чумоли,
куйинма, атрофга бир қара —
майсалар, оҳ, қандай ҳумоли,
дунёни қилма кўп масхара.*

Шоирнинг ушбу шеърида қаҳрамон кўп. Бақаю ниначи, арию хонқизи... Фақат чумоли ҳеч нарсага парво қилмай, бошини меҳнатдан кўтармай ғимирлайди. Илло, у қуёшдан ҳам олдин туради. У тинмайди, дам олмайди. Унинг ухлашига ҳам шубҳам бор. Хайрулла Ҳамидов ҳам мана шу чумоли сингари

тинимсиз изланади. Ўзбекчани туркчага, туркчани ўзбек тилига ўгиради. Ҳар икки халққа ҳам яхшилик, эзгулик илинади.

Юқоридаги шеърни таржимон туркчага қуйидагича ўгирган:

*Tanyeri üşenip göz açar,
sevinçle ağlıyor kamışlar,
çiçekler gülümser sevinçle,
rüzgarla yıkanır bitkiler.*

*Oynak ışınlar – çocuklar
sessizce dağılır çayıra,
örümcekler örer ağını,
Hankızı²⁸ yol alır mihmana.*

*Kurbağa karıştırır kitabı,
çiçekten süzer bal arılar,
çekirge ayarlar sesini,
uçuşur yusufçuk – periler.*

*Karınca, çalışan karınca,
üzülme, etrafa baksana,
çimenler, ne güzel hümalı,
dalga geçme sen dünyayla.*

Филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси Хайрулла Ҳамидовнинг саъй-ҳаракатлари билан ўзбекнинг Шавкат Раҳмондай чўнг шоирининг асл шеърлари турк тилига таржима қилиниши, уч денгиз орасидаги сеҳрли диёр шеърпарастилари учун қувончли бир алоҳида ҳодиса бўлади деб ўйлаймиз. Ва яна умид қиламизки, ушбу таржималар мутолааси Шавкат Раҳмон шахси, ижодий услуби, фикр баёнининг мутлақо ўхшаши йўқлигини таниш борасидаги илк учрашув бўлди.

Хайрулла Ҳамидов яна бошқа таржимонларни ҳам рағбатлантирган ҳолда туйқус бир ижодий тўлқин кучи билан қолган шеърларини ҳам турк тилига ўгириб, янада мукамал бир тўплам кўринишида тақдим қилишларини кутиб қоламиз.

Чумоли бу ибрат тимсоли. Барча халқлар адабиётида иштирок этувчи меҳнат кишиси образи, “прототипи”. Онгли одам шу тимсолдан қувват олиб, ҳаётини мазмун ва моҳиятга ўрайди. Хайрулла Ҳамидов талабаларга дарс берувчи муаллим, истеъ-

²⁸ *Hankızı* – uğur böceği.

додли шогирдлар етиштираётган устоздир. У бутун аъмоли билан уларга ибрат. Илмда ҳам, таржимада ҳам.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar:

Şevket Rahman. Seçme Şiirler (*Tercüman: Hayrullah Hamidov*). – Taşkent, TDŞÜ: – 2025. – 96 s.

Rahmon Shavkat. Saylanma. "Sharq" NMK Bosh tahririyati. – Toshkent. 1997. Jamoatchi muharrirlar: Nabijon Boqiy, Asqar Mahkam. – 215 b. www.z'youz.com kutubxonasi.

Rahmon Shavkat. Ochiq kunlar: She'rlar. – Toshkent: Adabiyot ve san'at nashriyoti, 1984. – 72 b.

GUNTEKINNING "YASHIL KECHA" ROMANI O'ZBEK TILIDA

Filol. f. d. Xayrulla HAMIDOV, TDShU professori, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: +998 90 960 06 23; E-mail: hamidovx@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada atoqli turk adibi Rashod Nuri Guntekinning "Yashil kecha" romanining mavzusi va asarning o'zbekcha tarjimasi haqida so'z yuritilib, o'zbekcha tarjima bilan bog'liq ayrim takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: roman, "Yashil kecha", badiiy tarjima, maqol va frazeologizmlar tarjimasi.

Аннотация. В данной статье речь идет о романе «Зеленая ночь» известного турецкого писателя Рашода Нури Гунтекина и его переводе на узбекский язык, а также предлагаются некоторые рекомендации, касающиеся узбекского перевода.

Ключевые слова: роман, «Зеленая ночь», литературный перевод, перевод пословиц и фразеологизмов.

Abstract. This article discusses the novel "Green Night" by the renowned Turkish writer Rashod Nuri Guntekin and its translation into Uzbek, and also offers some recommendations regarding Uzbek translation.

Keywords: novel, "Green Night," literary translation, translation of proverbs and phraseological units.

Rashod Nuri Guntekinning 1928 yilda nashr etilgan "Yashil kecha" romanida XX asrning 20-yillarida faoliyat ko'rsatgan taraqqiy-parvar ziyoliylar hayoti aks ettirilgan. Roman o'sha davrda Turkiyada amalga oshirila boshlangan inqilobiy islohotlar bilan jaholat, eskilik sarqitlari o'rtasidagi kurash haqidagi hujjatli asarni eslatadi.

Nima uchun asar "Yeşil Gece" ("Yashil kecha") deb nomlangan?

Roman nomi ramziy ma'noga ega va u asarning asosiy mavzusi bilan chambarchas bog'liq. Gap shundaki, asar nomi tarkibidagi "yashil" so'zi, rang – islom dini ramzi bo'lsa (masalan, asarda maqbaralar va masjidlar yashil chiroqlar bilan yoritilganligi tez-tez tilga olinadi), "kecha" so'zi – zulmat, jaholat va qoloqlikni ramziy ifodalaydi.

Raʼshod Nuri ushbu romani orqali “Tariqatlar hanuz yashamoqda, inqilobiy islohotlar Onado'luda to'liq o'rnashib bo'lmadi, biz idealist o'qituvchilar va ziyolilarga muhtojmiz” deb xitob qilganga o'xshaydi. Shu sababli asar o'z davrining eng jiddiy, eng ideologik romani sifatida e'tirof etib kelinmoqda. “Yashil kecha” romani mavzusi va g'oyasiga ko'ra Reʼsat Nurining “Choliqushi” asarida aks etgan romantizmdan ancha uzoq, rasmiy ideologiyaga esa ancha yaqin turadi. Tadqiqotchilar ushbu asarni obrazli qilib “ma'rifat manifesti” deyishadi.

Turkiya Respublikasi tashkil etilganidan keyin ilk yillarda amalga oshirilgan inqilobiy islohotlarning Onadoluda qiyinchiliklar bilan amalga oshirilganligi, sekulyarizm va jaholat, qoloqlik orasidagi to'qnashuvlar, boshqacha aytganda, sekulyarizm va qoloqlik, ziyolilik–johillik orasidagi ziddiyat-to'qnashuvlar, ayol huquqlari va qiz bolalarning ta'lim olishi, tariqatlar va din peshvolarining jamiyatni tazyiq ostida tutishi, Onadoludagi respublika inqiloblari qanchalik qiyin kechishi bilan bog'liq voqealar asarning asosiy mavzularini tashkil etadi. Dinni suiiste'mol qilish orqali jamiyatni zulmatga tortuvchi kuchlarga qarshi kurash uning asosiy g'oyasi hisoblanadi.

Romanning bosh qahramoni idealist, boshlang'ich maktab o'qituvchisi, madrasa ta'limini olgan Shahin (Ali Shahin) afandi bo'lib, u Turkiya Respublikasining dastlabki yillarida poytaxtdan ancha uzoq, qoloq bir Onadolu (Ege mintaqasi)da joylashgan Sariova qasaba (shaharcha)siga ishga yuboriladi.

Ali Shahin qasabaga kelgach, u yerda dinning siyosiy va shaxsiy manfaatlar uchun buzib qo'llanilayotganini ko'rib, o'qituvchilar maktabiga o'tadi. “Ali Shahin zamonaviy ta'lim tarafdori sifatida u yerdagi “qoloq kishilar ongidagi eskilik sarqitlarini sidirib tashlab, maktab o'quvchilarini yangi, ilg'or, zamonaviy hayotga yetaklash uchun kurash boshlaydi, o'z atrofidagi xalqparvar kishilar bilan birgalikda mansabparastlar, johil kishilar va dindorlar qarshiligini sindirishga erishadi” – deyiladi roman tarjimasining annotatsiyasida²⁹.

²⁹ Гунтекин Р.Т. Яшил кеча. Роман. Туркчадан Мирвали Аъзамов тарж. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977 (С) – 248 б.

Ali Şahin – ma’rifatparvar, sekulyar³⁰, respublikachi muallim obrazidir. U shaharchaga kelishi bilan qiz bolalarning maktabga bormasligini, madrasalarning hali ham kuchli ekanligini, shayxlar xalqqa zulm qilayotganini ko’radi. Xususan, shaharchadagi eng qudratli tariqati – Yashil sallalilar (romanga nom qilib qo’yilgan “Yashil Kecha” tariqati) ham iqtisodiy, ham ma’naviy jihatdan xalqni o’z nazorati ostida ushlab turadi. Shayx Ilyos afandi va uning odamlari Ali Şahinni respublikaning “kofir” muallimi deb bilishadi va unga qarshi shafqatsiz kurash boshlaydilar.

Ali Şahin qat’iyat bilan ishlaydi, shaharchaning ilg’or kishilarini (shifokor, dorixonachi, bir necha ziyoli) yoniga olib, bir jabha tuzadi. U qizlarni o’qitish, savodsiz avom xalqning ko’zini ochish va tariqat mansublarining soxta karomatlarini fosh qilish uchun ommonsiz kurash olib boradi. Shaharcha “Yashil sallalilar” degan tariqat (Yeşil Gece) shayxlarining qo’li ostidagi zulmatga botgan, xalqi johil, qiz bolalar maktabga bormaydigan, atrofda xurofot hukmron bo’lgan bir makondir. Tariqat mansublari u yerda tuhmat, tahdid va zaharlash kabi yo’llar bilan Ali Shahinga qarshi turadilar. Ular muallimning xotini Shukronni zaharlaydilar.

Asarning oxirida Ali Şahin tariqatni yengib, shaharchada maktab va xalq uyini ochishga muvaffaq bo’ladi. U yangi vazifaga tayinlanadi, ammo unga g’alaba qimmatga tushadi, chunki dindorlar juda kuchli edi. Shayx Ilyos va uning odamlari tuhmat, tahdid va boshqa turli yo’llarga murojaat qiladilar. Ali Şahinni qo’llab quvvatlovchisi – yosh va chiroyli xotini Shukron ham bu kurashning qurboni bo’ladi. Bu voqea Ali Şahinni larzaga soladi, lekin u baribir taslim bo’lmaydi.

Romanning eng ta’sirli syujetlaridan biri – tariqat tomonidan har yili uyushtiriladigan “Yeşil Gece” marosimi edi. O’sha kecha shayxlar soxta karomatlar namoyish etib, xalqni gipnoz qilishadi, ayol-erkak qorishiq ibodatlar o’tkaziladi. Ali Şahin bu marosimga bostirib kirib, ularning haqiqiy yuzini ochib tashlaydi. Oxir-oqibat Ali Şahin shaharchadagi qarshilikni sindiradi, tariqatni yakson qiladi, maktab va xalq ta’limi uyini ochadi. Ammo g’alaba unga qimmatga tushadi: sevimli xotini Shukronni yo’qotadi, o’zi ham yaralanadi. Roman uning baribir yengilmasligi va boshqa vazifaga tayinlanishi bilan yakunlanadi. Ali Şahin Respublikaning idealist o’qituvchi tipining ramzi bo’lib qoladi.

³⁰ Sekulyar – dunyoviylik tarafdori, din va davlatning alohida ekanligi tarafdori.

"Yeşil Gece" ("Yashil kecha") romani taniqli tarjimon Mirvali A'zam tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilinib, 1977 yil Toshkentda chop etilgan³¹. O'zbekcha tarjima matnining roman asliyatiga bilan yonma-yon qo'yilib boshlangan tahlillar asarning ona tilimizga ishonchli tarjima qilingani haqida ilk tasavvurni uyg'otadi. Albatta, roman tarjimasini har tomonlama baholash, asliyat uslubining tarjima to'liq saqlangani va tarjimaning badiiy saviyasi haqida ishonchli ilmiy xulosa chiqarish uchun alohida ilmiy tadqiqotni amalga oshirish kerak bo'ladi. Ana shu tadqiqot uchun debocha mohiyatiga ega bo'lgan ushbu maqolada esa "Yashil kecha" romani va uning tarjimasidan hech qanday maxsus tanlovsiz, duch kelgan sahifadan bir necha parcha olib, ularni tarjimashunoslikning turli nuqtayi nazarlaridan tahlil qilishga harakat qilamiz.

"Kim var orada? diye bağırdı.

Titrek bir el, kapının kenarına iki defa tereddütle vurdu ve içeriye eski redingotlu, sarı meşin potinli, mavi atlas gömlekli yirmi beş, otuz yaşlarında zayıf bir adam girdi. Hafif çiçekbozuğu bir yüzü, ince, kara bir sakalı vardı. Kapanmış bir sıraca yarası boynunu hafifçe sağa çarpıtmıştı. Redingotunun gevşemiş düğmesini ilikleyip fesini düzelttikten sonra yerden temenna etti; kapının yanında durdu" [YG, 2].

Parcha o'zbek tiliga quyidagicha o'girilgan:

"U yerda kim bor? – deya baqirdi.

Titroq bir qo'l eshikning chetini ikki da'fa taraddud-la taqillatdi va ichkariga eski kamzulli, sariq charm botinkali, moviy atlas ko'ylakli yigirma besh, o'ttiz yoshlar chamasidagi zaif bir odam kirdi. Bilinar-bilinmas cho'tir yuzli bu kimsaning ingichka qora soqoli bor edi. Uzoq davom etgan shirincha yarasi bo'ynini xiyol-xiyol o'ng tarafga burib qo'ygan edi. U kamzulining yechilib ketgan tugmasini qadab fesini tuzatgandan keyin turgan joyidan tamanno etdi; eshikning yoniga o'tdi [YaK,4].

Turkcha matn parchasidagi "kapının kenarına iki defa tereddütle vurdu" sodda gapi "eshikning chetini ikki da'fa taraddud-la taqillatdi" shaklida tushunarli, ravon tarjima qilingan. Chunki turk tilidagi "tereddüt" so'zi "ikkilanish, shubhalanish, dovdirab o'zini yo'qotish" ma'nolarini ifodalaydi. O'zbek tilining izohli lug'atida ham "Taraddud" so'ziga shunga o'xshash izoh berilgan: "biror qarorga kelolmay turish, ikkilanish; qat'iyatsizlik va shunday holatda surilgan o'y, fikr-xayol, tashvish, mulohaza, biror ishni, maqsadni amalga

³¹ Гунтекин Р.Т. Яшил кеча. Роман. Туркчадан Мирвали Аъзамов тарж. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1977 (С) – 248 б.

oshirish uchun ko‘riladigan tayyorgarlik” (*Imtihon taraddudi. Safar taraddudi* kabi). Shunga qaramay, tarjima matnida nimadir xiralashganday. Agar gap “Kimdir titragan qo‘li bilan qat‘iyatsizlik-la eshikni ikki marta taqillatdi” deb berilsa jumla yanada tiniqlashgan bo‘lar edi.

Asliyatdagi “*mavi atlas gömlekli yirmi beş, otuz yaşlarında zayıf bir adam*” murakkab birikmasi ham “*moviy atlas ko‘ylakli yigirma besh, o‘ttiz yoshlar chamasidagi zaif bir odam*” deb tarjima qilingan. Turkcha birikma tarkibidagi “atlas” so‘zini “ipak” deb bergan ma‘qul edi. Chunki, ushbu so‘z turkchada hech kimning e‘tiborini tortmaydi, biroq o‘zbeklarda erkak kishining “atlas ko‘ylak” kiyishi odatiy hol emas. Yoki turkcha “zayıf bir adam” birikmasi ham so‘zma-so‘z “zaif bir odam” ag‘darib qo‘yilgan. Holbuki, turk tilida “zayıf” so‘zi “ozg‘in” ma‘nosida qo‘llaniladi (ozg‘in bir kishi). Bu yerda tarjimon “soxta ekvivalent”ga duch kelgan.

Turk tilida “*ince, kara sakal*” deganda, “echki soqol”, “taka soqol” tushuniladi va uni “*ingichka soqol*” deb o‘girish unchalik ma‘qul ko‘rinmaydi. Yoki “*Kapanmış bir sıraca yarası*” degani ancha ilgari chiqib, keyin “bitgan yara”dir. Uni tarjimon “Uzoq davom etgan shirincha yarasi” deb noto‘g‘ri o‘giran.

Shuningdek, turkcha “*yerden temenna etti*” birikmasining ma‘nosi “bir kishiga yuqori darajada hurmat ko‘rsatib, unga ta‘zim bajo keltirish” demakdir. Bu yerda insonga xos sharqona kamtarlik biroz mubolag‘a (giperbola) bilan ishlatilgan. Tarjimon ushbu fe‘l shaklini “*tamanno etdi*” deb o‘giran va sahifa ostida “tamanno etmoq – salomlashishning bir turi. Ayrim sharq mamlakatlarida salomlashganda qo‘l labga, keyin peshanaga tekkizib qo‘yiladi” tarzida izoh ham bergan³². Holbuki uni soddagina qilib “egilib ta‘zim bajo keltirdi” tarzida berish mumkin edi. Chunki, o‘zbek tilida “tamanno” so‘zi “noz-ishva, karashma, noz-karashmali harakat” ma‘nosida qo‘llaniladi (O‘TIL, 3-jild).

Yuqoridagi tahlil natijasidan kelib chiqqan holda romandan keltirilgan parchani ona tilimizda quyidagicha talqin qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

“Kim bor u yerda? – deb baqirdi.

Kimdir titragan qo‘li bilan qat‘iyatsizlik-la eshikni ikki marta taqillatdi. Ichkariga eski kamzulli, sariq charm botinkali, havorang ipak

³² Turk tilining izohli lug‘atida “temenna” so‘ziga quyidagicha izoh berilgan: “Temennâ” (ar. esk.) – Oldin sal yerga egilib, keyin qaddini ko‘targancha o‘ng qo‘lni boshga yaqinlashtirib beriladigan salom” (TS).

ko'ylakkiygan yigirma besh, o'ttiz yoshlardagi ozg'in bir odam kirdi. Suvchechagining bilinar-bilinmas izi qolgan echki soqolli bu odamning bo'yni yuzidagi shirincha yarasi asorati bo'lsa kerak xiyol o'ng tomonga tortilib qolgan edi. U kamzulining osilib qolgan tugmasini qadab fesini tuzatgancha turgan joyida yerga egilib ta'zim bajo keltirgach, eshikning yonida turdi.

Romanda muqaddas joyga ketgan yong'in o'chirilgandan keyin aholi oh-voh solib, yig'lab orqasiga qaytgan syujetda shunday bir parcha berilgan: *"Kekimi Baba" türbesi bir nevi enbiya tarihi müzesiydi. Orada kocaman bir kemik vardı ki, Yunus Peygamberi yutan baliğa, bir sopa vardı ki Hazret-i Musa'ya ait olduğu söylenirdi. Yine orada Hazret-i Nuh'un gemisinden kopmuş bir tahta parçasıyla Eyüp Peygamberin fukaralığı zamanında üstünde yattığı kerevet görülüyordu [YaK,140].*

Parcha M.A'zam tomonidan quyidagicha tarjima qilingan: *"Kalomi Bobo" maqbarasi bir navi avliyolar tarixi muzeyi edi. Bu yerda kattakon bir suyak bor ediki, Yunus payg'ambarni yutgan baliqqa tegishli; bir hassa bor ediki, Hazrati Musoga tegishli, deb aytilardi. Yana u yerda Hazrati Nuhning kemasidan chatnab ketgan bir taxta parchasi bilan Ayyub payg'ambarning fuqaroligi zamonida yotib yurgan karavotini ham ko'rish mumkin edi [YaK,160].*

Tarjima ishonchli, payg'ambarlarning ismlari to'g'ri berilgan. Faqat *"Kekimi Baba Türbesi"* birikmasi (*"Duduq Bobo türbesi"*) nima-gadir *"Kalomi Bobo" maqbarasi* deb berilgan. Uni *"Kekeme Bobo türbesi"* deb, yoki turkcha jumladagi *"bir nevi"* birikmasini *"qaysidir ma'noda"*, *"ma'lum ma'noda"* deb o'girish mumkin edi. Biroq tarjimon uni so'zma-so'z *"bir navi"* deb berib qo'yaqolgan. O'zbek tilidagi *"Bir nav(i)"* so'zining ma'nosi: 1) yaxshi ham emas, yomon ham emas, o'rtamiyona. 2) durust, tuzuk, yaxshi" [O'TIL].

Shundan kelib chiqilsa, parchani quyidagicha o'girish maqsadga muvofiq edi: *"Kekeme Bobo" maqbarasi ma'lum ma'noda avliyo-yu anbiyolar tarixi muzeyi edi. U yerda ulkan bir suyak bor ediki, uning Yunus payg'ambarni yutgan baliqqa; bir tayoq bor ediki, Hazrati Musoga tegishli ekani naql qilinardi. Shuningdek, u yerda Hazrati Nuh kemasidan uchib tushgan bir taxta parchasi va Ayyub payg'ambar yashagan davrda yotgan yotog'ini ham ko'rish mumkin edi.*

* * *

Badiiy asardagi maqol va iboralarning tarjimada berilishi masalasi fanning dolzarb mavzularidan hisoblanadi. Inson hayotining barcha sohalarini qamrab olgan va adabiy tilning keng ifoda imkoni-

yatlarini namoyon qiluvchi maqol va frazeologik birliklar ma'no xususiyatlari va murakkabliklari bilan tarjimani qiyinlashtiruvchi omillardan sanalib, ularning tarjima jarayonida ishonchli ekvivalent va muqobillar vositasida berilmasligi asliyatda muallif ifodalagan fikrning tarjimada anglashilmay qolishi yoki noto'g'ri talqin qilinishiga olib keladi. Buni romandan olingan quyidagi parcha misolida ko'rib chiqamiz:

*"Çamura saplanır gibi saplandık kaldık... **"Sıçan giremediği deliğe bir de kuyruğuna kabak bağlar"** derler... Burada bir de evlenmek eşekliğini yaptık... Çoluğa, çocuğa karıştık, bununla beraber doğrusunu istersen buradan kaçmak için pek de o kadar fazla uğraşmadım. Ben, çok felâket görmüş bedbin bir adamım... Başka yerlerin ve başka insanların Sarıova ahalisinden daha **şikâr matahlar** olduğuna kâni değilim. Malûm ya **eşek düğüne bile gitse ya su çeker, ya odun...** Hâsılı, Sarıova ile başka yerler arasındaki fark, yol masrafına ve zahmetine değmezdi [YG,155]*

Rashod Nuri asarni yozishda turk tilinin boy frazeologiya xazinasidan samarali foydalangan bo'lsa, tarjimon ham bunday birliklarning ishonchli muqobillarini topib o'rniga qo'yishga harakat qilgan. Buning yuqoridagi parchada ajratib ko'rsatilgan maqol va iboralar tarjimasi misolida ko'rishimiz mumkin: *"Loyga botib qolganday, botib qoldik... **"Sichqon sig'mas iniga, g'alvir bog'lar dumiga"**, deganlaridek, shuncha qilsam ham chiqolmadik... Bu orada deng, **ahmoqlik qilib**, uylanib ham qo'ydik... **Bola-chaqali bo'lib qoldik**. Keyinroq borib, to'g'risini aytsam, bu yerdan ketishni istamadim ham, harakat qilmadim ham... Innaykeyin, men ko'p falokatlarni ko'rgan badbin bir odamman... Boshqa yerlarning va boshqa insonlarning Sarıova aholisidan ko'ra **yaxshi o'lja** topib hayot kechirishiga ishonchim komil emas. Ma'lumki, agar **eshak to'yga borib qolguday bo'lsa, yo suv tashiydi, yo o'tin...** Qisqasi, Sarıova bilan boshqa yerlar orasidagi farq, yo'l xarajatiga va zahmatiga yetmasdi" [YaK,177]. Ko'rinib turganidek, kichik bir asliyat parchasida adib ikki maqol va bir necha frazeologizm qo'llangan:*

1. *"Sıçan giremediği deliğe bir de kuyruğuna kabak bağlar"*³³ maqoli ona tilimizdagi *"Sichqon sig'mas iniga, g'alvir bog'lar dumiga"* muqobili vositasida to'g'ri va ishonchli tarjima qilingan.

³³ Turkcha maqolning so'zma-so'z tarjimasi *"Sichqon o'zi kavakka kirolmaydi-yu dumiga qovoq bo'g'laydi"* ekanligini ta'kidlash lozim.

2. “*Eşek düğüne bile gitse, ya su çeker, ya odun...*” maqoli o‘zbek tilida ekvivalenti bo‘lmagani bois “*eshak to‘yga borib qolguday bo‘lsa, yo suv tashiydi, yo o‘tin...*” tarzida so‘zma-so‘z o‘girilgan bo‘lsa-da ushbu usul o‘zini to‘liq oqlagan, deyish mumkin³⁴.

Parchadagi frazeologizmlarga kelinsa, ulardan birinchisi “*eşeklik yapmak*” iborasi bo‘lib, u o‘zbekcha matnda “*ahmoqlik qilmoq*” erkin birikmasi orqali, “*çoluğa, çocuğa karışmak*” birikmasi “*bola-chaqali bo‘lib qolmoq*” shaklida berilgan va uni shartli ravishda takroriy frazeologik birlik (dublyat frazeologizm) deyish mumkin, chunki bu yerda ibora ikki yaqin ma’noli so‘zning takrorlanishi orqali hosil bo‘lgan (bola + chaqa ≈ bola).

Aslyat jumlasida kelgan “*Şikar matah*” (şikâr-ı matâh – xalq tili-da şikar matah shaklida ham uchraydi) iborasi “orzu qilingan matoh”, ya’ni mukammal narsa”, “zo‘r o‘lja” ma’nosiga ega. Hozirgi turk tilida og‘zaki nutqda ushbu ibora eskirgan hisoblanib, uning o‘rniga “*Şahane!*”, “*Harika!*”, “*Süper!*” so‘zlari qo‘llaniladi. O‘zbek tilida esa “zo‘r narsa!”, “ajoyib!”, “...dan afzal” so‘zlari ishlatiladi. Shu nuqtayi nazardan, tarjimada iboraning manosi qisman anlashilib turgan bo‘lsa-da, u ishtirok etgan “*Başka yerlerin ve başka insanların Sariova ahalisinden daha şikâr matahlar olduğuna kâni değilim*” jumlası “*Boshqa yerlarning va boshqa insonlarning Sariova aholisidan ko‘ra yaxshi o‘lja topib hayot kechirishiga ishonchim komil emas*” tarzida sal bo‘rttirib (bu yerda “yaxshi o‘lja topib hayot kechirish” – birikmasi ortiqcha) talqin qilingan. Uni “*Boshqa yerlar va boshqa odamlarning Sariova aholisidan afzal ekanliklariga ishonmayman*” shaklida o‘g‘irish maqsadga muvofiq edi.

Parchaning oxirgi “*Hâsılı, Sariova ile başka yerler arasındaki fark, yol masrafına ve zahmetine değmezdi*” jumlası ham bir qarashda ishonarli, ravon tuyiladi (*Qisqasi, Sariova bilan boshqa yerlar orasidagi farq, yo‘l xarajatiga va zahmatiga yetmasdi*”), biroq sinchiklab qaralsa birgina so‘zning noto‘g‘ri talqini butun boshli jumlaning umumiy mazmuniga soya solib turibdi: bu – “*değmezdi*” – “arzimasdi” so‘zidir. Uni quyidagicha o‘g‘irish maqsadga muvofiq edi: “*Xullas*

³⁴ Shu o‘rinda bir fikrga e’tibor qaratish lozim: “Turkcha maqol va iboralarda ko‘p hollarda eshakning qaysar, befarosat hayvon ekanligi ta’kidlansa da, ayrimlarida bu hayvonning turkiy xalqlarning kundalik turmushida foydali, har qanday shartga, og‘ir mehnatga bardoshli (*«Eşeği düğüne çağırmışlar: «Ya odun eksik, ya su» – demiş» (Eshakni to‘yga chaqirishibdi, shunda u «Yo o‘tin kam, yo – suv» – debdi)* chorasiz, bir umr mehnat qilishga mahkum jonivor (*Yük altında eşek anırmaz –Yuk ostida eshak hangramas*) ekanligiga urg‘u beriladi” [TFM,71].

kalom, Sariova bilan boshqa yerlar orasidagi farq, yo'l azobi va qilingan xarajatlarga arzimasi edi".

Umuman olganda, roman alohida olinib, uning tarjimasi haqida keng miqyosda monografik tadqiqot olib borishga arziydi. Bir maqola doirasida esa asar va tarjimasi xususida bir yoqlama mulohaza bildirish mumkin. Demak asar yuzasidan adabiyotshunoslik va uning o'girmasi ustida tarjimashunoslik tadqiqoti olib borish dolzarb hisoblanadi. Zero, butun adabiy faoliyati, salohiyati, san'atini fidokor, millatsevar turk muallimlari (Farida muallima – "Choliqushi", Ali Shohin afandi – "Yashil kecha" va boshqa romanlar qahramonlari)ning og'ir, mas'uliyatli va ayni zamonda o'ta yuksak, ibratli va sharaflı mehnatlarini ulug'lashga bag'ishlagan atoqli turk adibi Rashod Nuri Guntekin asarlarini asliyatda o'rganish va ularning ona tilimizda nashr etilgan o'girmalarini bugungi tarjimashunoslikning turli nuqtayi nazarlaridan ilmiy tadqiq etish turkshunoslik va amaliyotdan ancha orqada qolib kelayotgan tarjima nazariyasi va tanqidi sohasini yanada rivojlantirish yo'lida boshlaganimiz xayrli ishlardan biri bo'ladi, deb umid qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar:

[TFM] – Хамидов Х.Турк фразеологияси масалалари. / Монография. – Тошкент: "Bayoz", 2019. – 160 б.

[YG] – Güntekin R.N. Yeşil Gece. Roman.

[YaK] – Гунтекин Р.Т. Яшил кеча. Роман. Туркчадан Мирвали Аъзамов таржимаси. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977 (C) – 248 б.

[Ç] – Güntekin, Reşat Nuri. Çalıkuşu (roman), 38.Baskı. –İstanbul, 1995.

[Ch] – Гунтекин Р.Н. Чолиқуши. Роман (туркчадан М.Исмоиий таржимаси). – Тошкент: 2002.

[TS] – Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 9. Baskı. 1.-2.C. – Ankara: 1998.

[BÖTS] – Baydemir H., Ildırı N. Büyük Özbekçe-Türkçe Sözlük, TDK Yayınları. – Ankara: 2025.

[YD] – Güntekin R.N., Yaprak Dökümü, mutlukitap@hotmail.com. "mailto:kitapsevenler@gmail.com".

[O'TIL] – Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006.

PREMCHANDNING “QISMAT” ROMANIDAGI AYOLLAR PORTRETINING O‘ZBEK TILIGA TARJIMADA BERILISHI

DSc. Xayrulla HAMIDOV, TDSHU professori v.b., Toshkent, O‘zbekiston. Tel:
90 960 06 23; E-mail: hamidovx@gmail.com

Aziza Mavlonova, TDSHU 1-kurs magistranti, Toshkent, O‘zbekiston
Tel: 95 1725728; e-mail: mavlonovaziza99@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Premchandning “Qismat” romanidagi ayollar portreti talqini va uning o‘zbek tiliga qilingan tarjimada aks etishi bilan bog‘liq muammolar muxtasar ko‘rib chiqiladi. Asarda kambag‘allik, ijtimoiy tengsizlik va patriarxal munosabatlar fonida shakllangan ayol obrazi o‘zbek tiliga tarjimada qanday aks etganligi xususida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: *ayol portreti, ekvivalentlik, tarjima uslubi, adekvat tarjima, metafora, badiiy obraz.*

Аннотация. В данной статье проанализированы особенности перевода женского портрета в романе Премчанда «Участь». Образ женщины в произведении, сформированный на фоне бедности, социального неравенства и патриархальных отношений, рассмотрен в сравнении с узбекским текстом.

Ключевые слова: Портрет женщины, эквивалентность, стиль перевода, адекватный перевод, художественный образ.

Abstract. This article analyzes the features of the translation of the portrait of women in Premchand's novel "Qismat". The image of women in the work, formed against the background of poverty, social inequality, and patriarchal relations, is examined in comparison with the Uzbek and Urdu texts.

Key words: Feminine portrait, equivalence, style of translation, adequate translation, literature image

Adabiyotda ayol obrazi XX asrning boshlaridan boshlab dolzarb tadqiqot obyektlaridan biri sifatida shakllandi. Bu davrda hind ijtimoiy hayotida hukm surgan tabaqalanish, iqtisodiy tengsizlik va patriarxal munosabatlar yozuvchilar e’tiborini aynan ayolning taqdiri, uning ijtimoiy-ma’naviy iztiroblari orqali ochib berishga undagan. Realistik adabiyotning yirik vakili Premchand ayol obrazlarini jamiyatdagi zulm, kambag‘allik, maishiy zo‘ravonlik, mehnat ekspluatatsiyasi bilan bevosita bog‘lab tasvirlaydi. Uning qahramonlari orqali ayolning nafaqat tashqi portreti, balki ruhiy dunyosi, ijtimoiy maqomi va tafakkuri chuqur ochib beriladi.

Premchand o‘zining mashhur asari, hind realizmining eng yetuk namunalari qatoridan o‘rin olgan “Qismat” (“Gaodan”) romanida xalqning og‘ir turmushi va ijtimoiy tabaqalanish muammolarini aks ettirish bilan bir qatorda, ayollarning erkaklar bilan teng bo‘lmagan

sharoitda qanday yashagani, hayot qiyinchiliklariga qanday bardosh bergani va kurashganini badiiy talqin qilgan.

Romandagi Dhaniya, Jhuniya, Suna, Punniy kabi obrazlar patriarxal jamiyatda ayolning o'zni, uning ijtimoiy vazifalari va hayotiy sinovlarining yorqin namunalarini aks ettiradi. Shuning uchun Gaodan asaridagi ayollar portreti — badiiy tasvir, psixologik tahlil va ijtimoiy haqiqat uyg'unlashgan kompleks obrazlar tizimidir. Premchand yaratgan ayollar ana shu nazariy mezonlar bo'yicha ko'rib chiqilganda, ular jamiyatning muayyan davrdagi ijtimoiy-siyosiy tuzilmasini aks ettiruvchi badiiy fenomen sifatida namoyon bo'ladi. Ayolning tashqi qiyofasidan tortib, uning ruhiy iztiroblari va maishiy hayotiga qadar bo'lgan har bir badiiy detal muallifning realizmga xos kuzatuvchanligi va hayot haqiqati bilan uyg'unlashib boradi.

Shu bois mazkur maqolada Qismay asarida ayollar obrazining badiiy portreti, ularning ijtimoiy ahvoli va psixologik tasvirlari nazariy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot Premchand realizmining ayolga munosabati va uning badiiy ifodasini ochib berish, shuningdek, asardagi ayollar portretining ijtimoiy-estetik mazmunini tarjimada qay tariqa aks etganini o'rganadi. Dhaniya endi o'ttiz oltiga kirgan bo'lsa ham, uni ko'rgan odam kampir derdi sochi oppoq oqarib, yuzlarini ajin bosgan, beli bukchayib qogan. Ilgarigi sariqmag'iz, chiroyligina Dhaniya kuyib, unniqib ketgan. Ko'zlari ham ancha ojizlashib qolgan. Hammasi shu qorinning dardida.(6- bet)

اب اس کی عمر کیاتھی؟ چھتیسواں سال ہی تو تھا مگر سر کے سارے بال پک گئے تھے چہرے پر جھیریاں تھیں جسم ڈھل گیا تھا۔ خوبصورت گندمی رنگ سانولا پڑ گیا تھا اور آنکھوں سے بھی کم دکھائی دیتا تھا۔ یہ سب کچھ پیٹ کے فکر ہی کے سبب تو تھا۔ کبھی تو جینے - Ushbu abzasning satr osti tarjimasi quyidagichadir.

Uning yoshi nechida edi? 36 yoshga o'tyatgan bo'lsa ham boshidagi hamm sochlari oqargan, yuzida ajinlar, tanasi bo'shashgan edi. Chiroyli sariq yuzi quyoshda qoraygan ko'zlari ha ojizlashgan edi. Buning hammasi qorin g'amida edi. Hali ham hayotida zavq yoq edi.

Keltirilgan o'zbekcha va urducha parcha Premchand ijodiga xos bo'lgan realizm, ijtimoiy tengsizlik va kambag'allikning inson hayotiga ko'rsatgan ta'sirini yorituvchi tipik misoldir va u mazmuniy va stilistik ko'rsatkichlar jihatidan muayyan o'ziga xosliklarga ega. Matnda ayolning erta qarishi, qashshoqlik tashvishidan holdan toygani tasvirlanadi. Ushbu matn mazmunini urdu tilidan o'zbek tiliga ko'chirish jarayonida tarjimon bir vaqtning o'zida ma'noni saqlash,

uslubiy moslikni ta'minlash va realiyalarni o'quvchiga to'g'ri yetkazish kabi vazifalarni bajarishi zarur bo'lgan.

Avvalo, matnning boshlanish qismida yoshga doir tasvir beriladi. Urducha “چھتیسواں سال ہی تو تھا” iborasi o'zbek tilida “o'ttiz oltinchi yilga kirgan edi” tarzida tarjima qilingan bo'lib, bunda so'zma-so'z ekvivalentlik to'liq saqlangan. Tarjimon ushbu joyda ma'noni so'zma so'z yetkazib bergan. Biroq keyingi jumalalarda, ayniqsa tashqi ko'rinishning o'zgarishiga oid tasvirlarda, tarjimon ma'lum darajada uslubiy transformatsiyalarga murojaat qilganini ko'rish mumkin. Masalan, urdu matnidagi “جسم ڈھل گیا تھا” iborasi so'zma-so'z tarzda “tana bo'shashgan edi” ma'nosini beradi, ammo o'zbekcha tarjimada u “vujudi holdan toygan edi” ko'rinishida ifodalanib, emotsional kuch biroz oshirilgan holda, o'zbek tilining odatiy badiiy ifoda vositalariga moslashtirilgan. Bu holat tarjimadagi stilistik kompensatsiya bilan izohlanadi.

Uslubiy jihatdan urdu matni qisqa, ammo keskin gaplardan tashkil topgan bo'lib, bunda dramatik holat kuchli seziladi. O'zbekcha matnda esa gaplar sintaktik jihatdan kengaytirilgan, murakkablashtirilgan. Bu farq tarjimonning o'zbek tili badiiy uslubiga moslashuvini ko'rsatadi. Shunga qaramay, umumiy mazmuniy dramatism va ayolning fojiaiy ahvoli tarjimada saqlanib qolgan.

Urducha “یہ سب کچھ پیٹ کے فکر ہی کے سبب تو تھا” jumlasini hind-urdu da keng qo'llaniladigan metafora bo'lib, qashshoqlikning inson hayotini yemiruvchi kuchini anglatadi. O'zbekcha variantda bu «bularning barchasi — qorin tashvishining natijasi edi» tarzida berilib, realiya adekvat uzatilgan.

Shuningdek, ko'rish qobiliyatining yomonlashuviga doir “آنکھوں سے بھی کم دکھائی دیتا تھا” iborasi o'zbekcha matnda “ko'zlari ham yaxshi ko'rmay qo'ygan edi” shaklida konkretlashtirish usuli yordamida aniqroq ifodalangan. Bu semantik transformatsiya o'zbek o'quvchisi uchun tushunarlikni oshiradi.

Tarjimonning asosiy yutug'i mazmunga to'liq saqlab qolgan holda badiiy ekspressiyani ushlab qolishi, kamchiligi esa urdu matniga xos stilistik dramatismning qisman yo'qolishidir. Shu bilan birga, matnning umumiy maqsadi — ayolning hayotiy fojiaiy holatini ko'rsatish — tarjimada to'la ifodalangan.

Qizlarning kattasi-Suna bo'yi yetib qolgan; uyatchanggina bir qiz edi. Qorachadan kelgan, qaddi qomati kelishgan, dalli g'uligina, epchil. U qizil qalami sariysining etagini qaytarib beliga bog'lab olgan edi. Bu soriy uning nozik badani uchun qo'pollik qilayotganday

tuyulardi va uni katta ko'rsatib, salobat berib turardi. Kichkinasi Ruvpa, beshlarga borgan, o'jar, yigloqi bir qizcha edi. Hamma yog'i kir, sochlariga bir umr taroq tegmagan, langutiysining bir pochasini beliga bog'lab olgan.(23-bet)

بڑی لڑکی سونا شرمیلی لڑکی تھی، سانولی، سڈولی، تیز اور خوش۔ گاڑھے سوراخ ساڑی جسے وہ گھٹنوں سی موڑ کر کمر میں باندھے ہوئے تھی، اس کے ہلکے بدن پر کچھ لدمی ہوئی سی معلوم ہوتی تھی اور اسے سنجتگی کا رنگ دے رہی تھی۔ چھوٹی لڑکی روپا پانچ چھ سال کی چھو کری تھی، میلی سر پر بالوں کا ایک گھونسلا سا بنا ہوا، ایک لنگوٹی کمر میں لگی ہوئی، بڑی شریر اور رونے والی۔

Yuqoridagi matnning satr osti tarjimasi quyidagichadir “Katta qizi – Suna, uyatchang, qorachadan kelgan, xushbichim chaqqon va quvnoq. U qizil sari kiygan va tizzasigacha shimarib beliga bog'lab olgan edi. Bu sari uning nozik badaniga keng turardi va uni biroz bosiq ko'rsatar edi. Kichik qizi Rupa besh-olti yoshli qizcha edi. Sochlari uyasimon bo'lib chigal bo'lgan. Faqatgina langotisi bor edi. Juda sho'x va yig'loqi edi

Keltirilgan parcha ikki qiz – Suna va Rupaning tashqi ko'rinishi, xarakteri va ijtimoiy holatini badiiy detallar orqali ko'rsatadi. Urdu-cha matnda Suna “شرمیلی، سانولی، سڈولی، تیز اور خوش” sifatleri orqali tasvirlanadi; bu sifatlar o'zbekcha variantda “uyatchanggina, qorachadan kelgan, qaddi qomati kelishgan, epchil” tarzida berilib, semantik jihatdan ekvivalentlik ta'minlangan. Bunda ayrim sifatlar kontekstga mos *idiomatik ekvivalentlar* bilan almashtirilgan. Masalan, “سانولی” aslida bug'doyrang-qoracha terini bildiradi, tarjimada “qorachadan kelgan” ifodasi bilan berilgan; “سڈولی” — “qaddi-qomati kelishgan”, “xushbichim” shaklida mazmunini to'liq aks ettiradi.

Sariy tasvirida ham muhim stilistik farqlar kuzatiladi. Urdu-cha matnda “اس کے ہلکے بدن پر کچھ لدمی ہوئی سی معلوم ہوتی ...گاڑھے سوراخ ساڑی” jumlasida sariyning qalinligi va qizning nozik vujudi bilan no-mutanosibliği kuchli tasviriylık bilan berilgan. O'zbekcha matnda bu “Bu sariy uning nozik badani uchun qo'pollik qilayotganday tuyulardi” tarzida berilib, *tasviriy kuch yumshatilgan*, biroq ma'no yo'qotilmagan. Shuningdek, urdu matnidagi “سنچتگی کا رنگ دے رہی تھی” — ya'ni “salobat yoki kattalik berayotganday” degan ma'no o'zbekcha “uni katta ko'rsatib, salobat berib turardi” shaklida to'liq ekvivalent tarzda aks ettirilgan.

Rupaning tasvirida: “میلی، سر پر بالوں کا ایک گھونسلا سا بنا ہوا” — ishlatilgan bo'lib, bu ibora obrazli sochning iflos, tartibsiz, uya kabi ko'rinishini bildiradi. O'zbekcha variantda u “Hamma yog'i kir, sochlariga

bir umr taroq tegmagan” deb berilgan bo’lib, bu semantik mazmunni to’liq beradi, uni yanayam “bir umr taroq tegmagan” sifati orqali ifodaviyligini oshiradi. Bu o’zbek o’quvchisi uchun mazmunni tushunarli qiladi. Shuningdek, “بڑی شریر اور رونے والی” — “o’jar, yig’loqi” tarzida juda to’g’ri tarjima qilingan. “پانچ چھ سال کی چھو کری” esa “beshlarga borgan qizcha” shaklida biroz umumlashtirilgan

Umuman bu parchadagi kambag’allik ichida ulg’ayayotgan ikki qizning holati to’la uzatilgan. Jhuniya uyning eshigida tikka turardi. Ko’zlari qip qizil Burnining uchi ham qizargan. Aftidan, hozirgina yig’laganga o’xshardi. Uning durkun, baquvvat, kelishgan qaddi qomati bahorgi guldek yashnab turardi. Yuzlari dumaloqqina, peshonasi torgina bo’lsada, bo’rtib turgan ko’kraklari bilan momiq badani kishini maftun qilardi. Egnidagi pushti rang guldor soriy esa husniga husn qo’shib turardi.(35- bet)

جھنیا چوکھٹ پرکھڑی تھی۔ اس کی آنکھیں سرج تھیں اور ناک کے سرے پر بھی سرج تھی۔ معلوم ہوتا تھا ابھی رو کر اٹھی ہے۔ اس کے بھرے ہوئے، تندرست اور سنڈول اعضا ہر میں گویا شباب انگڑائیاں لے رہا تھا۔ چہرہ بڑا اور گول تھا، گال پھولے ہوئے۔ آنکھیں چھوٹی اور اندر دھنسی ہوئیں، ماتھا تنگ، مگر سینے کا ابھار اور جسم کا گدگداپن آنکھوں کو کھینچ لیتا تھا۔ اس پر چھپی ہوئی گلابی ساڑی اور بھی زینت بڑھا رہی تھی۔

Satr osti tarjima quyidagichadir : “ Jhaniya eshik ostonasida turardi. Uning ko’zlari qizarib ketgan edi va burnining uchida ham qizarish bor edi. Go’yo hozirgina yig’lab turgandek ko’rinardi. Uning to’la, sog’lom va kelishgan tanasida xuddi uning yoshlik bahori o’zini namoyon etayotgan. Yuzi katta dumaloq edi, yonoqlari shishgan edi. Ko’zlari kichik ichkariga botgan, peshonasi ingichka, lekin badanining yumshoqligi (sinasining bo’rtib chiqqani) ko’zlarni o’ziga tortar edi.

Premchandning ushbu parchasida Jhuniya obrazining tashqi ko’rinishi, holati va ayol go’zalligining hayotiyiligi yaqin tasviri beriladi. Urducho matnning boshida “جھنیا چوکھٹ پر کھڑی تھی” jumlası bilan boshlanadi, bu ibora o’zbekcha “uyning eshigida tikka turardi” tarzida to’g’ri tarjima qilingan. Bu yerda *to’g’ridan-to’g’ri semantik ekvivalentlik* saqlangan bo’lib, kadr tasviri o’zbek o’quvchisi uchun ham xuddi shunday aniq namoyon bo’ladi. Ko’z va burun uchining qizarishi haqidagi tasvirlar ham deyarli to’liq tarjima qilingan, bu esa obrazning hozirgina yig’lagan holatini ikki matnda ham adekvat yetkazadi.

Farqli o’zgarishlar Jhuniyaning tashqi ko’rinishini tasvirlashda ko’proq seziladi. Urducho matndagi “اس کے بھرے ہوئے، تندرست اور سنڈول” iborasi uning baquvvat, sog’lom, kelishgan vujudini bildiradi. O’zbekcha matnda bu “durdun, baquvvat, kelishgan qaddi-qomati”

sifatida uzatilgan bo'lib, asosiy ma'no to'la saqlangan. Biroq, tarjimada "شباب انگڑائیاں لے رہا تھا" — "go'yoki uning yoshlik bahori o'zini namoyon etayotgan edi" mazmunidagi poetik ibora yumshatilgan holda "bahorgi guldek yashnab turardi" shaklida berilgan. Bu o'zbek badiiy nutqidagi shira va poetiklikni saqlashga qaratilgan. Natijada, semantik mazmun berilgan bo'lsa-da, uslubiy rang-baranglik qisman o'zgargan.

Yuz tasvirida ham ba'zi o'zgarishlar kuzatiladi. Urducho matnda "چہرہ بڑا اور گول تھا، گال پھولے ہوئے" jumlasini o'zbekcha variantda "Yuzlari dumaloqqina" tarzida qisqartirilgan. Bu *qisqartirish* orqali semantik umumlashtirish sodir bo'lgan. "آنکھیں چھوٹی اور اندر دھنسی ہوئیں" "ko'zlari kichik va botgan" iborasi o'zbekchada butunlay tushirib qoldirilgan. Tarjimon ehtimol bunday detallarni o'zbek o'quvchisiga keraksiz deb topgan yoki ayolning jozibasini ta'kidlashni afzal ko'rgan.

Shunga qaramay, urdu matnida alohida urg'u berilgan "سینے کا" jumlasini o'zbekcha variantda "ابھار اور جسم کا گدگداپن آنکھوں کو کھینچ لیتا تھا" jumlasini o'zbekcha "bo'rtib turgan ko'kraklari bilan momiq badani kishini maftun qilardi" tarzida tarjima qilingan.

Matn oxirida sariy tasviri keltiriladi. Urducho "گلابی ساڑی" iborasi o'zbekcha "pushti rang guldor sorii" tarzida kengaytirilgan. Guldorlik haqidagi detal asl matnda yo'q, bu *tarjimonning stilistik kengaytirishi* bo'lib, obrazning jozibasini kuchaytirishga xizmat qiladi. Urdu matnidagi "اور بھی زینت بڑھا رہی تھی" jumlasining "husniga husn qo'shib turardi" shaklida berilishi esa to'liq o'zbek tiliga tarjimada aks etgan.

Bu xotinning ismi Punniy edi. Atigi ikkita tuqqanligiga qaramay, ancha qarib qolgan. Pardo-andoz qilib buni yashirsa bo'lardi, lekin ovqatning ham tayini yo'q- uyda pardo andozga pul qani? Shu yo'q-chilik, qiyinchiliklar yosh umrini shunchalik hazon qilib badanini qovjiratib, tarasha qilib qo'ygan ediki, bolta ursang, bolta sapchib ketardi. U yaqin keldida, chovdaryning qo'lidan ushlab to'xtatmoqchi bo'ldi (43 b.) عورت کا نام پنی تھا۔ پچے دو ہی ہوئے تھے لیکن بدن ڈھل گیا تھا۔ بناو (43 b.) سنگار کے ذریعہ وقت کے ہاتھوں ہونے والی بربادی مگر گزشتی میں کھانے ہی کا ٹکانا نہ تھا، سنگار کے لئے پیسے کہاں آتے اس مفلسی اور مجبورینے اس کی نظرت کی تری کو جذب کر کے اسے سخت اور جشک بنا دیا تھا جس پر ایک مرتبہ تو پھاڈر ابھی پڑ کر اچٹ جاتا

Ushbu parchaning satr osti tarjimasi quyidagichadir: "Ayolning ismi Punniy edi. Atigi 2 nafar farzandi bo'lsa ham, tanasi allaqachon bo'shashib qolgan edi. Pardo orqali yashirsa bo'lardi, ammo ro'zg'orda ovqatning o'zi bo'lmasa bezanish uchun pulni qayerdan

olsin? Bu kambag'allik va majburiyat uning nigohidagi namlikni yutib, uni qattiq va qo'pol qilgan edi, bolta ursang sapchib ketar edi.

Keltirilgan parchada Premchand asaridagi Punniy obrazining tasviri aks etgan. Avvalo, o'zbek tilidagi matnda ayolning tashqi ko'rinishi va hayotiy qiyinchiliklar sabab erta qarib qolganligi obrazli, qiyosli tasvirlar yordamida ifodalangan. "Badanini qovjiratib, tarasha qilib qo'ygan ediki, bolta ursang bolta sapchib ketardi" kabi giperbolik metafora mavjud. Ushbu tasvir tarjimada ham saqlangan bo'lib, urdu variantidagi "پہاڑ تو مرتبہ ایک پر جس تھا دیا بنا جشک اور سخت" iborasi o'zbekcha mazmunni semantik jihatdan to'liq qamrab oladi. Tarjimon bu yerda matnning mazmuniy yuki ayolning hayotdan ezilgan, holdan toygan tanasini o'ziga xos tasvir vositalari orqali qayta yaratgan.

Leksik-semantik moslik nuqtayi nazaridan, tarjima matnida turmush og'irligi ("مجبوری اور مفلسی"), pardoz-andozga imkon yo'qligi, ayolning tashqi ko'rinishidagi o'zgarishlar deyarli to'liq tarjimada berilgan. Urduchada "کہاں پیسے لئے کے سنگار... میں گرتی مگر... سنگار بناو" tarjimon o'zbekchaga so'zma-so'z tarjima qilishdan ko'ra, nutq me'yoriga mos, kitobxon uchun tabiiy shaklni tanlagan.

Premchand asaridan olingan mazkur parchalar va ularning urdu tiliga berilgan tarjimalari ayol obrazining ijtimoiy hayotdagi o'rni, turmush og'irliklari chuqur badiiy yoritilgan. O'zbekcha matnlar va ularning urdu variantlari o'rtasidagi solishtirma tahlil shuni ko'rsatadiki, tarjimalar nafaqat mazmunan, balki uslubiy me'yorlariga mos tarzda qayta talqin qilingan.

Jhuniya, Dhaniya, Punniy Suna va Ruvpa kabi ayol obrazlari orqali muallif ijtimoiy tengsizlik, kambag'allik, erkaklar hukmronligi, zo'ravonlik, maishiy muammo va ruhiy ezilishlar kabi jamiyatning og'riqli jihatlarini ochib beradi. O'zbekcha tasvirlarda ko'proq obrazli, qiyosli va kuchli metaforik birliklar orqali ayollarning jismoniy va ruhiy holati yorqin ifodalangan bo'lsa, urdu tarjimasida bu mazmun milliy an'anaviy tasvir vositalari bilan uyg'unlashtirilgan holda beriladi.

Har ikkala matnda ayollar qiyofasi jamiyatning murakkab ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari bilan bevosita bog'liq holda tasvirlanadi. Ayolning charchashi, umrining zavoli, erkaklarning zulmi va hayotning og'ir sharoitlari turli badiiy vositalarda ifodalansa-da, ikkala til matnlarida ham ayolning fojiaiy taqdiri umumiy badiiy kontsept sifatida saqlanib qoladi. Bu esa tarjimaning asosiy maqsadi asarning

g'oyaviy-badiiy ruhini boshqa til o'quvchisiga yetkazish muvaffaqiyatli amalga oshirilganini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] ص 651 دہلی (پریم چند۔ گنودان۔ آرمی پریس۔)
[2] – Прем Чанд. Қисмат. Роман (урду тилидан Р.Муҳаммаджонов таржимаси). – Тошкент: Узадабийнашр, 1962. – 542 б.
[3] – Саломов Ғ., Комилов Н. “Дўстлик кўприклари”. – Тошкент: 1979.
[4] – Халмирзаев Т. Урдурусский сло варь – Пакистан: Муктадира Кауми Забан, 2012. – 767 с.; Kholmiraev T. Urduha-o'z bek cha lug'at – Pokiston: Muqtadira Qaumi Zaban, 2003. – 389 b.; ساتھ کے اضافوں اور ترتیب ۴۴۵۱ اللغات فیروز . جدید

Lug'atlar:

O'zbek tilining izohli lug'ati: 80000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. J.III. N-Tartibli/Tahrir hay'ati: T.Mirzayev (rahbar) va b.; O'zR FA Til va adabiyot in-ti. – Toshkent: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nash-ti, 2006.

Мадвалиев А. Ўзбек тилининг имло луғати. – Тошкент, Akadem-nashr, 2013. – Б. 245.

YASUSHI INOUE ASARLARINING O'ZBEK TILIGA TARJIMASI XUSUSIDA

Gulmira SATTOROVA, SamDChTI o'qituvchisi, Samarqand, O'zbekiston

Tel: +998915530106, e-mail: gulmirasattorova22@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada yapon adibi Yasushi Inoue asarlarining o'zbek tiliga tarjima qilinishi, tarjima jarayonidagi muammolar, milliy-madaniy unsurlarning aks ettirilishi hamda tarjimonlik strategiyalari tahlil qilinadi. Asarlarda qo'llanilgan tarixiy, buddaviy va samuraylikka oid atamalarni adekvat yetkazish masalalari ko'rib chiqiladi. O'zbek tarjimasining badiiy talqini va stilistik xususiyatlari ilmiy asosda baholanadi.

Kalit so'zlar: tarjima, yapon adabiyoti, Yasushi Inoue, milliy-madaniy realiyalar, adekvatlik.

Аннотация: В статье анализируется перевод произведений японского писателя Ясуси Иноуэ на узбекский язык, проблемы переводческого процесса, отражение национально-культурных элементов и переводческие стратегии. Рассматриваются вопросы адекватной передачи исторической, буддийской и самурайской терминологии, используемой в произведениях. На научной основе оцениваются художественная интерпретация и стилистические особенности узбекского перевода.

Ключевые слова: перевод, японская литература, Ясуси Иноуэ, национально-культурные реалии, адекватность.

Abstract: This article analyzes the translation of Japanese writer Yasushi Inoue's works into Uzbek, including the challenges of the translation process, the reflection of national and cultural elements, and translation strategies. It examines the adequate rendering of historical, Buddhist, and samurai terminology used in the works. The artistic interpretation and stylistic features of the Uzbek translation are scientifically assessed.

Keywords: translation, Japanese literature, Yasushi Inoue, national and cultural realities, adequacy.

Bugungi globallashuv jarayoni har bir xalqning insoniyat taraqqiyotida tutgan o'rnini aniqlash ehtiyojini tug'dirmoqda. O'z o'tmishi va qadryatlarini bilish har bir xalqning tinchligi, farovonligi va ravnaqi uchun mustahkam poydevor yaratadi. Bu o'rinda adabiyotni xalqning ko'p asrlar davomidagi madaniyatini o'zida aks ettiruvchi oyna, deb atash mumkin. Shu sabadan sohadagi eng muhim jihat va yo'nalish qardosh xalqlar adabiyotini o'zaro o'rganish hisoblanadi.

Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab yurtimizda xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan qiziqish ortib borishi barobarida Sharq va G'arb adabiyoti, san'ati, madaniyatini o'rganishga bo'lgan ishtiyoq ham tobora ortib bordi. Xususan, yurtimizda sharq adabiyotini rivojlantirish, uni o'rganish bo'yicha bir qancha ishlar amalga oshirildi. Jumladan, qisqa davr ichida talay tadqiqotlar yaratilib bir qancha jihatlari tadqiq etildi, e'tibordan chetda qolgan adabiy manbalar chuqur tahlil qilindi va qilinmoqda[11,585].

Xalqaro adabiy aloqalarning rivojlanishi jahon adabiyotining nodir namunalarini o'zbek kitobxoniga yetkazish imkonini bermoqda. Yapon nasrining yirik namoyandalaridan biri Yasushi Inouening asarlari ham tarjimashunosligimizda qimmatli o'rin egallaydi. Uning "Olov devori", "Ovchi", "Soyadagi ayol", "Yarador qartal" "Jilvagar to'ticha" kabi hikoyalari sharq falsafasi, inson ruhiyati, samuraylik e'tiqodi va tarixiy tasavvurlarni chuqur yoritishi bilan ajralib turadi [3, 112].

Inoue asarlari psixologik tasvir, tarixiy faktlar va sharqona falsafaning uyg'unligi bilan ajralib turadi. Uning qahramonlari ko'pincha ruhiy kurash, vazminlik, itoatkorlik va iroda sinovlari bilan bog'liq murakkab ichki holatlarga ega [4, 57]. Bunday mazmundor matnlarni tarjima qilishda kontekstual yondashuv muhim hisoblanadi.

Jumladan "Jilvagar to'ticha" hikoyasida yapon tilidagi qisqa, ko'pincha fe'l bilan yakunlanuvchi gaplar o'zbek tilida biroz kengaygan bo'lib, bu o'zbek sintaksisining tabiati bilan bog'liq. Tarjimon gaplar-

ni ortiqcha bezamasdan, sodda holda qayta qurishga harakat qilgan. Xususan: yaponcha "... to'ticha jim qoldi" kabi gaplar o'zbek tilida ham tabiiy tarzda qayta tiklangan, ichki monologlar esa o'zbek tilidagi badiiy nutq talablari asosida yumshoq, psixologik ohangda berilgan.

Asarda kuzatiladigan mulohazakor ruh, mayin lirizm va sokin yo'sindagi psixologik tasvir tarjimada deyarli saqlangan. Tarjimon Inoue uslubining o'ziga xos xususiyati – ortiqcha dramatizmga berilmalik – tamoyiliga amal qilgan.

Hikoya yapon madaniyatiga xos qarashlarga – hayvonlarga munosabat, xonadon ichki muhitining sokinligi, insoniy or-nomus va sukut qadriyatlariga tayangan holda qurilgan. Tarjimada bu unsurlar o'zbek o'quvchisiga yot bo'lib qolmasligi uchun: kontekst orqali tushuntirish, semantik yumshatish, o'zbek tilidagi ekvivalent iboralarini qo'llash kabi usullardan foydalangan.

Inoue asarlarida bir qator terminlar, jumladan: "satori", "koan", samuraylikka oid atamalar "bushido", "daimyo", tarixiy toponimlar va estetik tushunchalar "wabi-sabi" ko'p uchraydi. Ularni o'zbek tilida adekvat yetkazish uchun quyidagi strategiyalar qo'llanadi: masalan, "bushido", "satori", "koan" atamalari transliteratsiya orqali beriladi. Bu strategiya o'zbek kitobxonini uchun yangi leksik birliklarni joriy qiladi. Ba'zi atamalar sharhlanadi: "wabi-sabi — soddalik va o'tkinchilik go'zalligi haqidagi yapon estetik qarashi" [8, 24]. "Daimyo" kabi unvonlar kontekstga qarab "yer egasi", "hukmdor" tarzida berilishi mumkin, biroq bu to'liq ekvivalent emas.

Yapon adabiyotida hissiyotlar ko'pincha bevosita emas, balki bilvosita timsollar, pauzalar va sokin tasvirlar orqali ifodalanadi. O'zbek tilidagi tarjimada ham ushbu noziklikni saqlash maqsadida ortiqcha dramatik bo'yoqlardan qochilgan. Yozuvchi minimalistik tasvir, sokin ohang, ichki monolog va falsafiy pauzalar orqali matnga o'ziga xos "yaponcha sokinlik" baxsh etadi.

O'zbek tarjimalarida ritmni saqlash qiyin bo'ladi, chunki o'zbek nasri odatda emotsionalroq ifoda bilan ajralib turadi [9, 188]. Misol uchun: Yapon tilidagi minimalizm ("Kam gapir, ko'p his qil" estetikasiga asoslangan) o'zbekchada tavsifiy matnlarga kengayib ketadi. Inoue hikoyalaridagi tabiat tasvirlari, ko'pincha metaforik ma'noga ega. Bunday obrazlarni badiiy talqinda yo'qotmaslik tarjimonning tajribasiga bog'liq. Masalan: "Qor yog'ardi" iborasi aslida yapon estetik minimalizmining timsoli. O'zbek variantida esa ba'zan "Qor mayin, sokin

yog'ardi" tarzida kengaytiriladi. Bunday o'zgarishlar mazmunni to'g'ri yetkazsa-da, muallif uslubidagi ixchamlikni kamaytiradi [10, 56].

Yapon tilidan o'zbek tiliga badiiy tarjima jarayoni faqat lingvistik emas, balki madaniy, semantik va poetik ko'chirish masalalari bilan ham bog'liq. Inoue uslubidagi falsafiy pauzalar, minimalizm, timsollar tizimi, tarixiy kontekstning zichligi va personajlarning ichki dunyosini ifodalovchi nozik psixologizm o'zbek tarjimasida alohida yondashuvni talab qiladi [3, 82].

To'tiniki takroriy, robotdek, ammo ba'zan mehsiz emas – tarjimada bu ohang o'zbekcha talaffuz xususiyatlarini hisobga olgan holda qayta tiklangan. Egasi nutqi esa hikoya davomida asta-sekin ko'proq ichki monologga aylanadi – bu jarayon tarjimada ham izchil berilgan.

O'zbek tilida hissiyotlarni ifodalovchi vositalar boy, biroq tarjimon ulardan haddan ortiq foydalanmasdan, yaponcha sokinlikni saqlashga muvaffaq bo'lgan. Leksik moslikdan ko'ra dinamik ekvivalentlik afzal ko'rilgan – ya'ni mazmun va ta'sir birinchi o'rinda bo'lgan.

Inoue tarixiy manbalarga, qadimiy yapon afsonalariga, matnlarga murojaat qiladi. Tarjimon bu intertekstual bog'lanishlarni aniqlab, matn izohlarida ko'rsatishi lozim. Aks holda kitobxon asarning falsafiy qatlamini to'liq anglamasligi mumkin. Misol: "Ryoanji bog'ining toshlari" – Zen falsafasidagi "oq bo'shliq" kontseptsiyasi bilan bog'liq. O'zbek tarjimasida izohsiz qoldirilsa, ma'no yasalishi yo'qoladi [6, 97]. Yasushi Inouening "Jilvagar to'ticha" hikoyasining o'zbek tiliga tarjimasi yapon psixologik prozasi ruhini o'zbek o'quvchisiga muvaffaqiyatli yetkazgan namunalardan biri hisoblanadi. Tarjima jarayonida: leksik va semantik moslik yaxshi ta'minlangan, uslubiy minimalizm saqlangan, ramziy qatlamlar ehtiyotkorlik bilan ko'chirib o'tilgan, madaniy moslashtirish strategiyalari o'rinli qo'llangan.

Tarjima o'zbek adabiy tilining badiiy imkoniyatlari bilan Inoue nasrining nozik psixologik ohangini uyg'unlashtira olgan. Bu esa tarjimani nafaqat adabiy matn sifatida, balki yapon-o'zbek madaniy aloqalarining muhim ilmiy-amaliy namunalaridan biri sifatida baholash imkonini beradi.

Yasushi Inoue asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilish jarayoni murakkab madaniy, tarixiy va stilistik qatlamlarga ega. Tarjimon yapon madaniyatining o'ziga xos unsurlarini chuqur anglab, ularni o'zbek tilida imkon qadar adekvat, badiiy va konseptual yaxlitlikni saqlagan holda yetkazishi lozim. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Inoue ijodini tarjima qilishda transliteratsiya, izohli tarjima va funksional ekviva-

lent kabi strategiyalarni uyg'unlashtirish, shuningdek, intertekstual unsurlarni izohlash zarur. Ushbu maqola doirasida Inoue asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilishda duch kelinadigan semantik, madaniy va stilistik muammolar, shuningdek, tarjima strategiyalari ilmiy asosda tahlil qilindi. O'zbek tarjimalarida stilistik minimalizmni saqlash Inoue nasrining xususiyatini yo'qotmaslikda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] Inoue Y. Selected Stories. – Tokyo: Kodansha, 1984.
- [2] Keene D. Japanese Literature. – New York: Grove Press, 1993.
- [3] Хонда Т. История японской литературы. – Москва: Прогресс, 1989.
- [4] Nakamura S. A Guide to Japanese Fiction. –Kyoto University Press, 2001.
- [5] Мураками Х. О японской прозе. – Москва: Эксмо, 2010.
- [6] Zen Aesthetics and Culture. – Kyoto: Rinsen Books, 1997.
- [7] Salomov G'. Rus tilidan o'zbekchaga maqol, matal va idiomalarni tarjima qilish masalasi. – T.: Fan, 1961.
- [8] Suzuki D.T. Essays in Zen Buddhism. – London: Rider, 1973.
- [9] Karimov N. O'zbek tarjimashunosligi masalalari. –T.:Akademnashr, 2015.
- [10] Qodirov M. Sharq nasri poetikasi. – T.: Yangi asr avlodi, 2012.
- [11] Sattorova, G. (2024). Xurshid Davronning "Samarqand xayoli" va Yasushi Inouening "Samarqand atrofiga sayohat" asarlarida antroponim xususiyatlari. *Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti*, 584.

ZAMONAVIY FORS SHE'RIYATI TARJIMASINING DOLZARB MUAMMOLARI

Iroda RAHMONALIYEVA, TDSHU 1-bosqich magistranti, Toshkent,
Ўзбекистон. tel: 99895-240-01-22;
e-mail: rahmonaliyevairoda0@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola fors she'riyatini o'zbek tiliga tarjima qilishdagi dolzarb muammolarni o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada she'riy tarjima jarayonida yuzaga keladigan asosiy qiyinchiliklar, jumladan, aruz va barmoq vazni masalalari tahlil qilinadi. Maqola tarjimonlar va adabiyotshunoslar uchun ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, she'riy tarjimada sifat-mazmun uyg'unligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Eron, she'riyat, badiiy tarjima, aruz vazni, barmoq vazni.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению актуальных проблем перевода персидской поэзии на узбекский язык. В статье анализируются основные трудности, возникающие в процессе поэтического перевода, включая вопросы, связанные с классическим размером и современным размером. А также, статья имеет научно-практическое значение для переводчиков и лите-

ратуроведов, способствуя повышению качества и гармонии формы и содержания в поэтическом переводе.

Ключевые слова: Иран, поэзия, художественный перевод, аруз, силлабическая система стихосложения.

Annotation: This article is devoted to the study of urgent issues in translating Persian poetry into Uzbek. The article analyzes the main challenges arising in the process of poetic translation, including issues related to classical meter and contemporary meter. The study is of scientific and practical significance for translators and literary scholars, contributing to the improvement of quality and harmony between form and content in poetic translation.

Keywords: Iran, poetry, literary translation, arud, the syllabic system of the poem.

Tarjima adabiyotning eng muhim vositalaridan biri bo'lib, madaniyatlararo muloqot va adabiy almashuvda muhim rol o'ynaydi. She'riy tarjima esa tilni, badiiy ruhni, adabiy ifodani, metafora va obrazlarni ham boshqa tilga moslashtirishni talab qiladi. Badiiy tarjimada so'zma-so'z tarjima yetarli emas, tarjimon matn ma'nosi, uslubi va muhitini saqlashga majbur. Shu bois zamonaviy she'riy tarjimada qator dolzarb muammolar yuzaga keladi.

Tarjima ijodiy jarayon hisoblanib, boshqa tilda asarni qayta yaratish san'atidir. Tillar, she'riy tizimlar, vazn, musiqaviy omillar orasida farq mavjud. Biroq mazkur farqlarni tarjimada qayta yaratish orqali tarjima matni yaratiladi [1;196]. She'riy asarlarni tarjima qilish murakkab va nozik jarayon, bunda tarjimon nafaqat til bilimlariga, balki shoirona iste'dodga ham ega bo'lishi zarur. Chunki nasriy matnlarni tarjima qilish asosan mazmunni boshqa tilga to'g'ri yetkazish bilan amalga oshirilsa, she'riy tarjimada mazmun bilan birga poetik shakl va ritmni ham saqlash talab etiladi. She'r inson qalbiga ta'sir qiladigan san'at asari ekan, uning tarjimasi ham o'quvchining qalbida iz qoldirishi lozim. Shu bois, tarjima tilidagi she'riy qonun-qoidalariga rioya qilgan holda, mazmun va badiiy obrazlarni muvofiqlashtirib yetkazish har doim dolzarb masalalardan biri bo'lib qoladi.

Forsiydan turkiyga tarjima ko'p asrlik tarixga ega bo'lsa-da, bu borada chinakam ma'nodagi tarjimachilik XX asrning ikkinchi yarmida vujudga keldi. Chunki asrlar mobaynida yonma-yon yashab kelgan forsiy va turkiy xalqlar bir-birlarining tillarini tushunganlari, madrasa tahsilini ko'rgan ajdodlarimizning forsiy adabiyotni ham xatm qila olganlari tufayli bunday tarjimalarga uncha ehtiyoj sezilmagan. Qolaversa, bu xalqlarning madaniyati, san'ati yagona tamoyillar, mushtarak an'analar asosida rivojlangan, forsiy va turkiy tillardagi badiiy ijod o'zaro egizak adabiyotlar tarzida kamol topgan. Ma'lumki, o'tmishda tarjima prinsiplari ancha erkin bo'lgan. She'riy asar nasrga ko'chiril-

gani kabi nasriy asar she'rga solinavergan. (XVI asrda Zahiriddin Muhammad Bobur Hoja Ahror Valiyning "Volidiya" risolasini she'riy tarjima qilgan.) [2;5].

Qadimda fors tilidan o'zbek tiliga tarjimalar salmoqli bo'lgan. Buning sababi, o'rta asrlarda fors tili ilm-fan, adabiyot va diplomatiya tili sifatida keng qo'llanilgan, shuningdek, klassik she'riyat va nasrning madaniy qadri juda yuqori bo'lgan. Firdavsiy, Hofiz, Sa'diy va Rumi kabi shoirlarning asarlari nafaqat xalqaro, balki mahalliy madaniy meros sifatida qadrlanib, ularni o'zbek tiliga tarjima qilish ilmiy va badiiy ahamiyatga ega bo'lgan. Shuningdek, Markaziy Osiyo hududida savdo, siyosiy va ilmiy aloqalar rivojlanganligi, muloqot vositalari sifatida fors tilidan keng foydalanilishi tarjimalar sonini oshirgan.

Shu kunga qadar forsiydek kuchli adabiyotning durdonalari Qutb Xorazmiy, Sayfi Saroyi, Alisher Navoiy, Muhammadrizo Ogahiy, Xurshid, Muinzoda, Vasfiy, To'xtasin Jalolov, G'afur G'ulom, Nazarmat, Chustiy, Shoislom Shomammedov, Hamid G'ulom, Jumaniyoz Jabborov, Jamol Kamol, Matnazar Abdulhakim, Asqar Mahkam, Samandar Vohidov, Jonibek Suvonqulov, Ergash Ochilov [3;14], Odil Ikrom, Nargis Shoaliyeva, Gulnoz Mo'minova, Ja'far Muhammad kabi mohir tarjimonlar tomonidan tarjima qilingan.

Hozirgi davrda esa fors zamonaviy she'riyatidan tarjimalar sezilarli darajada kamaygan. Buning sabablarini bir necha jihatdan izohlash mumkin. Masalan, zamonaviy fors tilidagi leksika zamonaviy iboralar bilan boyitilganligi tufayli o'zbek tilida to'g'ri ekvivalent topish muammo bo'lishi mumkin. Yana bir sabab tarjima resurslarining yetishmasligi. Klassik asarlarni tarjima qilishda ko'p ilmiy qo'llanmalar mavjud bo'lsa, zamonaviy adabiyot uchun bu manbalar kam. Ko'pchilik e'tibor bermaydigan yana bir sabab - bozor va talab omili. Nashriyotlar zamonaviy fors asarlarini tarjima qilishni iqtisodiy jihatdan foydali deb hisoblamasligi mumkin, klassik asarlar esa doimiy talabga ega. Asosiy omillardan biri zamonaviy fors she'riyati vakillarining asarlarida aruz vaznidagi she'rlar ustunlik qilishi, bu esa she'riy tarjima jarayonida ma'lum qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Tarjimon nafaqat matn mazmunini, balki vaznni saqlashga ham e'tibor berishi lozim, chunki aruz tizimi har bir bo'g'in va ohang orqali she'rning badiiy ruhini shakllantiradi. Shu bilan birga, barmoq vaznidagi she'rlarni tarjima qilish nisbatan osonroq bo'lsa-da, ko'plab yosh tarjimonlar aruzni chuqur bilmaganligi tufayli, zamonaviy fors she'riyati asarlarining aruz tizimidagi she'rlari ko'pincha tarjima qilinmaydi. Sababi muayyan vazndagi g'azalni boshqa vaznga so-

lib tarjima qilishni tarjima nazariyasi oqlamaydi. Vazn noto'g'ri tanlansa, ma'no har qancha to'g'ri berilmasin, tarjima muvaffaqiyatli hisoblanmaydi. Chunki "vaznni salgina o'zgartirishning o'zi ham tarjimaning dastlabki nuqsoni bo'ladi" [4; 226]

Ehtimol tarjima sohasiga kirib kelayotgan yosh tarjimonlarning vaznda cheklanishi zamonaviy she'riyat barmoqda rivojlanib, aruzdagi she'rlarning "kamnamoligi"dadir. Aytish kerakki, bizda aruz bo'yicha o'qitish tizimi yetarlicha rivojlanmagan. Ehtimol shuning uchun havaskor ijodkorlarning ham aruzdagi g'azallari asosan sodda ramal va hazaj bahrida yozilmoqda.

L.S.Barxudarov ta'kidlaganki: "Tarjima uchun muhim narsa, eng avvalo, nima ifodalanayotganidir, uning qanday ifodalanishi esa birinchisiga tobe bo'lishi kerak" [5; 35]. Ya'ni, tarjimada mazmun ustuvor ahamiyat kasb etadi, shakl esa shu mazmunga xizmat qilishi zarur. Biroq badiiy asar o'z mohiyatiga ko'ra, mazmun va shaklning ajralmas birligidan iborat bo'lgani sababli, tarjimon faqat mazmunni emas, balki uning badiiy ifoda vositalarini ham hisobga olishi lozim.

Har qanday badiiy asar shakl va mazmunning ajralmas qismidan iborat ekan, tarjimada ham bu yaxlitlikni saqlab qolish talab etiladi. Holbuki, ko'pchilik tarjimonlar asosiy e'tiborini mazmunni qayta yaratishga qaratib, shakl bilan hisoblashmaydilar. Natijada ularning tarjimalari mazmun jihatdan har qanchalik asliyatga qoyilmaqom bo'lmasin, shakl tomondan nomuvofiq bo'ladi [6; 290]. Shuning uchun sifatli she'riy tarjima mazmun, shakl va poetik tizimni hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Zamonaviy tarjimonlar aynan shu uyg'unlikni saqlash orqali asarning asl ruhini va estetikasini o'quvchiga yetkazishi kerak.

Zamonaviy fors she'riyatini o'zbek tiliga tarjima qilish masalasi murakkab jarayon bo'lishiga qaramay, uni to'liq sustlashdi yoki e'tibordan chetda qoldi deb bo'lmaydi. So'nggi yillarda bir qator tarjimonlar tomonidan muvaffaqiyatli tarjimalar amalga oshirilayotgani buning yaqqol dalilidir. Jumladan, tarjimon va shoir Odil Ikromning tarjimasida "Qayg'u guli" (Fo'rug' Farruxzod she'rlari tarjimasi) [7], Ja'far Muhammad tarjimasida Qaysar Aminpur [8], Suhrob Sipehriy she'rlari [9], Shahzod Kenjayev tarjimasidagi Muhammadrizo Shafe'iy Kadkaniiy [10], Vosifi Boxtariy she'rlari [11] muvaffaqiyatli o'girilgan.

Shunga qaramay, mavjud tarjimalarda muayyan ilmiy-nazariy va uslubiy muammolar hamon dolzarbligicha qolmoqda. Fors she'riyatining ichki musiqiyliigi, aruz tizimining murakkabligi, metaforik qat-

lamdagi ramziylikni to'liq yetkazish o'zbek tilining ritmik va leksik imkoniyatlari bilan har doim ham to'la moslasha olmaydi. Bu esa tarjimonlardan badiiy sezgirlik, ijodiy moslashuvchanlik va har ikki adabiy an'anani chuqur bilishni talab etadi.

Demak, bugungi holatni baholaganda, fors tilidan zamonaviy she'riy tarjimalar jarayoni butunlay to'xtab qolgan emas, balki yangi sifat bosqichiga ko'tarilmoqda, desak to'g'ri bo'ladi. Asosiy vazifa tajribalarni ilmiy-nazariy jihatdan umumlashtirish va yosh tarjimonlar uchun metodik asos yaratishdir. Shu yo'l bilan o'zbek va fors adabiy aloqalari nafaqat davom etadi, balki yangi avlod ijodiy tafakkuri uchun mustahkam poydevorga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] – I.G'ofurov, O.Mo'minov, N.Qambarov. Tarjima nazariyasi. – T.: Tafakkur-Bo'stoni, 2012.

[2] – E.Ochilov. Forsiydan o'zbekchaga she'riy tarjima muammolar – T.: Extremum-Press, 2013.

[3] – E.Ochilov. Forsiydan o'zbekchaga she'riy tarjima muammolar – T.: Extremum-Press, 2013.

[4] – Z.Isomiddinov. So'zdan so'zning farqi bor // Tarjima san'ati (Maqolalar to'plami), 6-kitob. – T.: Adabiyot va san'at, 1985.

[5] – H.Umarov. Shakl va mazmun birligini qayta tiklash // Tarjima madaniyati (Maqolalar to'plami). – T.: O'qituvchi, 1982.

[6] – E.Ochilov. Tarjimashunoslikning nazariy masalalari. – T.: Innovatsion ziyo, 2022.

[7] – O.Ikrom. Qayg'u guli. – T.: Akademnashr, 2019.

[8] – Ziyouz.uz, <https://ziyouz.uz/jahon-sheriyati/eron-sheriyati/qaysar-aminpur/>.

[9] – Ziyouz.uz, <https://ziyouz.uz/jahon-sheriyati/eron-sheriyati/suhrob-sipehriy/>.

[10] – Ziyouz.uz, <https://ziyouz.uz/jahon-sheriyati/eron-sheriyati/muhammadrizo-shafeiy-kadkanii/>

[11] – Ziyouz.uz, <https://ziyouz.uz/jahon-sheriyati/eron-sheriyati/vosifi-bohtariy/>

BADIIY ASARDAGI MAKON-JOY TASVIRINING TARJIMADA AKS ETISHI

(Said Nafisiyning “Jannatning yarim yo‘lida” asari misolida)

Zulfizar QORAXO‘JAYEVA, TDSHU 1-kurs magistranti, Toshkent, O‘zbekiston.

Tel: 94 212 42 84; E-mail: gorahojayevaz@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Said Nafisiyning “*Jannatning yarim yo‘lida*” romanidagi makon tasvirining o‘zbek tilidagi badiiy tarjimasi tahlil qilinadi. Tarjima jarayonida matnning umumiy mazmuni saqlangan bo‘lsa-da, ayrim leksik va poetik qatlamlar o‘zbek badiiy an‘analariga moslashtirilgani tufayli nozik semantik o‘zgarishlar yuzaga kelganligi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: *badiiy tarjima, makon tasviri, Said Nafisiy, syujet ruhiyati, poetik qatlam, so‘zma-so‘z tarjima, soxta ekvivalent, semantik noziklik, badiiy detallar, tarjima tahlili.*

Аннотация. В статье анализируется художественный перевод описаний пространства в романе Саида Нафиси «*На полпути к раю*» на узбекский язык. Хотя общий смысл текста сохраняется в процессе перевода, некоторые лексические и поэтические слои адаптированы к узбекским литературным традициям, что приводит к тонким семантическим изменениям.

Ключевые слова: *художественный перевод, описание пространства, Саид Нафиси, настроение сюжета, поэтический слой, буквальный перевод, ложный эквивалент, семантическая тонкость, художественные детали, анализ перевода.*

Abstract. The article analyzes the artistic translation of spatial descriptions in Said Nafisi’s novel “*Halfway to Heaven*” into Uzbek. Although the overall content of the text is preserved in the translation process, certain lexical and poetic layers are adapted to Uzbek literary traditions, resulting in subtle semantic changes. The analysis demonstrates that literary translation is not merely the transfer of words into another language, but a process of conveying the narrative’s mood, the internal conflicts of space, and the artistic layers to the reader.

Key words: *literary translation, spatial description, Said Nafisi, narrative mood, poetic layer, literal translation, false equivalent, semantic subtlety, artistic details, translation analysis.*

Badiiy tarjima juda ko‘p jihatlari bilan qariyb bir mavqeda turadi. Sababi, “muallif iste’dodi va mahorati mahsuli bo‘lgan badiiy asarni mutarjim boshqa til vositalari bilan asliga muvofiq qayta yaratishi talab qilinadi”[4;3]. Xususan, badiiy asarda voqea-hodisa yuz bergan makon tasviri, atrof-muhit, tabiat manzarasi, interyer detallarining berilishi asarning badiiy-estetik mohiyatini belgilovchi muhim omillardan hisoblanadi. Atoqli fors yozuvchisi Said Nafisiyning “Jannatning yarim yo‘lida” romanida bunday unsurlar muallif-

ning kuzatuvchan uslubiga xos ravishda aniqlik, sokinlik va murakkab psixologik sharoitda namoyon bo'ladi.

Darhaqiqat, G'.Salomov ta'kidlaganidek, "Obraz va obrazlilik, majoz va majozilik, tasvir va tasvirilik badiiy adabiyotning bosh xususiyati bo'lgani singari, bunday adabiy-estetik komponentlarni badiiy tarjimada mukammal aks ettirish tarjimon oldida turgan asosiy vazifalardan biridir"[5;107].

Nafisiyning mazkur romanida makon tasviri ham badiiy-estetik mazmunning markaziy unsurlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Muallif tabiat va interyer tasvirlari orqali syujet ruhiyatini shakllantirib, personajlarning ichki olamini bilvosita ochib beradi. Xususan, asarning dastlabki sahifalarida berilgan bahor kechasining mayin, sokin tasviri nafaqat voqea sodir bo'ladigan makonni ko'rsatadi, balki o'quvchini ikkiyuzlamachilik va riyo hukmron bo'lgan muhitga boshlab kiradi. Quyidagi parcha buni yaqqol ko'rsatadi:

تازه ماه اول شب بهار در افق شرقی از پنجره باز اطاق پذیرایی مخمل پوش و اطلس پوش خانم دولت دوست ظاهر شده بود. درختان تبریزی و بید محنون باغچه جلوی عمارت تازگی و شادابی مخصوصی داشت، از دور بانگ نشاط انگیز عاشقانه بابلی که پیدا بود در ته باغچه بر درختها نشسته است شنیده میشد. آب نمای روبروی در بزرگ اطاق که بر روی ایوان رو بجنوب باز میشد و بحوض بزرگ وسط چهار خیابان میرفت درین محیط تزویر وریا زیبایی خاصی داشت، پر تو مهتاب جابجا از میان شاخ و برگ درختان نارهای زرین در میان صحنه سیمین آن مینداخت [1;4].

Fors tilidagi matnning so'zma-so'z, satr osti tarjimasi quyidagicha: *Bahor kechasining birinchi oyining yangi oyi sharq ufqida Davlatdo'st xonimning baxmal bilan qoplangan va atlas bilan bezatilgan mehmonxonasining ochiq oynasidan ko'rinib turardi. Bino oldidagi bog'chaning Tabriz teraklari va majnuntollari o'ziga xos bir yangilik va quvonchlilikka ega edi. Uzoqdan, bog'chaning oxirida daraxtda o'tirgan bulbulning shodlik uyg'otuvchi, oshiqona nidosi eshitilardi. Janub tomonga ochiladigan ayvonga qaragan katta xonaning katta eshigi ro'parasidagi to'rt ko'cha o'rtasidagi katta hovuzga borib quyiladigan favvora, bu ikkiyuzlamachilik va riyo muhitida o'ziga xos go'zallikka ega edi. Oy nuri ularning kumush sahifasiga oltin anor daraxtlarining shox va barglari orasidan u yoq-bu yoqqa tushib turardi.*

Endi yuqorida berilgan tasvirning A.Habibullayev tarjimada qay darajada qayta aks ettirgani, ayrim badiiy detallar qanday o'zgargani va bu o'zgarishlarning mohiyati nimada ekanligini ko'rib chiqamiz: *"Bahorning dastlabki kechasi edi, sharqdan ko'tarilib kelayotgan yangi oy Davlatdo'st xonimning devorlari baxmal va atlaslar bilan qoplangan mehmonxonasining ochiq derazasidan mo'ralab turar edi.*

Uy oldidagi bog'chada ko'kteraklar bilan majnuntollar yashnab turardi. Uzoqdan, bog'cha ichkarisidan, daraxt shoxiga o'tirib olib sayrayotgan bulbulning oshiqona xonishi eshitilardi. Uyning janub tomoniga qarab turgan ayvoniga ochiladigan kattakon eshik ro'parasidagi hovuzdan to'rt tomonga xiyobon cho'zilib ketgan edi. Ana shu go'zal manzara tovlamachi, riyokorlar muhitini bezab turardi. Oyning shoxlar va yaproqlar orasidan tushayotgan zarrin nuri suvning kumush betida jilolanib o'ynardi" [2;4].

A.Habibullayevning badiiy tarjimasida matnning umumiy mazmuni yetkazib berilgan bo'lsa-da, ayrim detallar tarjima jarayonida o'zbekcha badiiy an'anaga moslashtirilgani bois ma'noda sezilarli o'zgarishlar yuzaga kelgan. Masalan, asliyat matnida *"favvora suvining to'rt ko'chaning qo'shilgan nuqtasidagi katta hovuzga oqib boriishi"* aniq ko'rsatilgan, tarjimada esa ushbu holat *"to'rt tomonga cho'zilgan xiyobon"* tarzida beriladi. Shuningdek, tarjimon *"خیابان"* (xiyābān) so'zini o'z tarjimasida ham *"xiyobon"* deb beradi va bunda tarjimonga *"soxta ekvivalentlik"* pand berib qo'yadi. Chunki ushbu so'z fors tilida *"ko'cha"* ma'nosini anglatadi. O'zbek tilida esa *"xiyobon"* *"ikki tomoniga qator daraxt, buta va gullar o'tqazilgan yo'l yoki yo'l-ka; sayrgoh"* [3;394] degan ma'nolarni anglatadi. Natijada muallif tasvirlagan makonning tuzilishi va uning joylashuviga oid tasavvur sal o'zgarganday bo'ladi.

Tahlil jarayonida o'zbekcha tarjimada ayrim uslubiy kamchiliklar ham ko'zga tashlanadi. Masalan, *"edi"*, *"turardi"* kabi yordamchi fe'llarning ortiqcha takrorlanishi matnning ichki ohangiga biroz og'irlik yuklaydi. Bunday takrorlar jumlar oqimini sekinlashtirib, tasvirning tabiiy ravishda harakatlanishiga xalaqit beradi. Natijada matnning ritmik uyg'unligi pasayadi va o'quvchi tasvirlanayotgan manzarani biroz sustroq qabul qilishi mumkin.

Forscha matnda *"ikkiyuzlamachilik va riyo muhitida o'ziga xos go'zallikka ega edi"* iborasi tarjimada *"tovlamachi, riyokorlar muhitini bezab turardi"* shaklida kuchliroq talqin qilingan. Asliyat matnida bu go'zallik muhitning ichida yashirinib turgan, biroz kinoya bilan tasvirlangan bo'lsa, tarjimada u yanada aniqroq ifoda etilgan iboraga aylanadi. Bu esa muallif berayotgan nozik ishoraning o'rniga biroz kuchliroq hissiy taassurot uyg'otadi.

Oy nuri tasviri ham tarjimada bir oz xiralashganday. Fors tilidagi *"oltin anor daraxtlari"* (نارهای زرین) tasviri o'zbek tilidagi variantda *"zarrin nuri"* tarzida berilgan. Bu o'zgarish mazmunga putur yetkaz-

maydi, biroq tasvirning markazi – daraxtning rangiga emas, oy nuri-ning zarrinligiga ko‘chadi. Shuningdek, “*kumush sahifa*” iborasining “*kumush bet*” shaklida yumshatilishi tabiiy bo‘lsa-da, badiiy jihatdan asl metaforaning kitob-sahifa obraziga xos ma’nosini to‘liq aks ettir-maydi. Umuman olganda, tarjima muallif tasvirlagan manzaraning ruhini saqlagan bo‘lsa-da, ba’zi o‘rinlarda poetik moslashtirish, ay-rim o‘rinlarda esa “soxta ekvivalent”lik hodisasiga duch kelish oqiba-tida ma’no o‘zgarishlari yuz berganligi kuzatiladi. Natijada tarjima ba-diiy jihatidan ravon va o‘qilishi yengil bo‘lsa-da, asl matndagi ayrim nozik detallar tarjimonning diqqatidan chetda qolganligini ko‘rsatadi.

Yuqoridagilarni hisobga olib, berilgan tabiat tasviri aks etgan parchani quyidagicha o‘zbekchalashtirish maqsadga muvofiq bo‘la-di: *“Bahorning dastlabki kechasi. Sharqdan ko‘tarilib kelayotgan yan-gi oy Davlatdo‘st xonimning devorlariga baxmal va atlaslar osilgan mehmonxonasining ochiq derazasidan mo‘ralar, uy oldidagi bog‘cha-da ko‘kteraklar bilan majnuntollar yashnab turardi. Uzoqdan, bog‘cha ichkarisidan, daraxt shoxiga qo‘nib sayrayotgan bulbulning oshiqona xonishi eshitilar, uyning janub tomonga qaragan ayvoniga ochila-digan baland eshik ro‘parasidagi hovuzdan to‘rt tomonga qarab ko‘-cha ketgan va bu go‘zal manzara tovlamachi, riyokorlar muhitini be-zab turardi. Oyning shoxlar va yaproqlar orasidan tushayotgan zarrin nurlari suvning kumush betida jilolanib o‘ynardi.”*

Muallifning makon tasvirini berishdagi uslubiy mahoratini yana bir parcha orqali ham ko‘rish mumkin: در گوشه و کنار این خانه و باغچه مجلل که یکی از معروفترین خانهای تازه ساز خیابان شاهرضا بود تضاد و تناقض عجیبی [1;4]. در میان سلیقه و بیسلیقگی و زیبایی و زشتی و تجمل و بی ذوقی دیده می شد.

A.Habibullayev tarjimasi: *“Shohrizo xiyobonidagi yangi qurilgan uylar ichida dong‘i ketgan bu hashamatli maskan va bog‘ning hamma burchagida fahm-farosat bilan betamizlik, go‘zallik bilan beo‘xshovlik, hashamdorlik bilan zavqsizlik orasidagi g‘alati bir nomuvofiqlik yaq-qol ko‘zga tashlanardi.”*[2;4]. So‘zma-so‘z tarjimasi: *Ushbu hashamat-li uy va bog‘chaning chek-chekkalarida, shahreza ko‘chasidagi eng mashhur yangi qurilgan uylardan biri bo‘lgan bu maskanda, did va didsizlik, go‘zallik va xunuklik, dabdaba va didsizlik o‘rtasida g‘alati bir zidlik va qarama-qarshilik ko‘zga tashlanardi.*

“Jannatning yarim yo‘lida” asaridan olingan mazkur parcha, bir qarashda faqatgina uy va bog‘ tasviridan iborat bo‘lib ko‘rinsa-da, undagi badiiy struktura aslida chuqur psixologik va estetik ziddiyat-larga qurilgan. Matnning o‘zagi — go‘zallik va xunuklikning yonma-

yon mavjudligi, did va didsizlikning bir makonda uchrashuvi, dabdaba va bema'ni bezaklarning qarama-qarshiligi. Aynan shu paradoks uy ichidagi yashirin ijtimoiy ziddiyatni ham ifodalaydi.

Shu bois, ushbu parchaning o'zbek tiliga tarjimasi nafaqat so'zlar darajasida, balki mazmun va poetik qatlam nuqtai nazaridan ham sinchiklab tahlilni talab qiladi.

A.Habibullayevning badiiy tarjimasida matnning umumiy mazmunini saqlangan bo'lsa-da, ayrim leksik birliklar o'zbekcha poetik madaniyatga moslashtirish jarayonida semantik jihatdan kuchaygan yoki yumshatilganini ko'ramiz. Masalan, "*g'alati zidlik va qarama-qarshilik*" (تضاد و تناقض عجیب) iborasi tarjimada "*g'alati bir nomuvofiqlik*" shaklida berilgan. Bu holat semantik yumshashga olib keladi. Chunki asliyat matnida ziddiyat faqat tashqi uyg'unsizlik emas, balki ichki konflikt, ya'ni uy egalari didining bo'linishi sifatida tasvirlangan. Tarjimada esa konflikt kuchi biroz pasaygan, umumlashtirilgan va yumshatilgan.

Shuningdek, fors tilidagi matnda "*did va didsizlik, go'zallik va xunuklik, dabdaba va didsizlik*" (سلیقه و بی سلیقه‌گی، زیبایی و زشتی، تجمل و بی ذوقی) kabi aniq juftliklarda muallif nafaqat qarama-qarshilikni bildiradi, balki jamiyatdagi turli estetik tamoyillarning bir-biriga zid tarzda namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Bu kontrastlar muallif uslubining muhim poetik unsuri hisoblanadi. Tarjimada esa bu kontrastlar "*fahm-farosat*", "*betamizlik*", "*beo'xshovlik*", "*zavqsizlik*" kabi ta'sir kuchi yuqori birliklar bilan berilgan. Natijada matnning hissiy ohangi kuchaygan, ammo bu holat muallifning odatdagi sokin, betaraf tasvir ohangidan ma'lum darajada chekinishga olib kelgan.

Asl matndagi makon tasviri ham tarjimada qisman o'zgaradi. "*Hashamatli uy va bog'cha*" (خانه و باغچه مجلل) iborasi A.Habibullayev tarjimasida "*hashamatli maskan*" sifatida kengaytiriladi. Bu leksik tanlov badiiy ravonlikni ta'minlasa-da, matnning dastlabki predmet aniqligini bir qadar yo'qotadi. Shuningdek, "*chekka-burchaklarda*" (در گوشه و کنار) degan aniq makon ko'rsatkichi tarjimada "*hamma burchakda*" shaklida kuchaytiriladi. Asliyat matni esa ziddiyat *butun makonda emas*, ayrim qismlarda sezilishini ta'kidlaydi.

Ko'rinadiki, tarjima mazmunni saqlagan bo'lsa-da, ba'zi joylarda baholash kuchaygan, ba'zi joylarda esa umumlashtirish sodir bo'lgan. Bu esa matn ohangining o'zgarishiga olib keladi.

Shuningdek, asardagi bu parchada ham mutarjimga soxta ekvivalent pand bergan. Ushbu parchadagi "*xiyaban shahrusa*" birikmasi tarjimada "*Shohrizo xiyoboni*" deb berilgan. Bu holatda esa soxta ekvivalentga yo'l qo'yilgani yaqqol seziladi. Chunki yuqorida ta'kidlaganimizdek,

fors tilidagi “خیابان” (xiyābān) soʻzi oʻzbek tilidagi “koʻcha” leksemasiga toʻgʻri keladi. Shakliy oʻxshashlik tufayli tarjimada makon tasvirining semantik chegaralari biroz oʻzgargan.

Tahlil davomida koʻrinadiki, tarjima umumiy badiiy ohangni va tasvirning ravonligini saqlagan. Biroq forsha matndagi ayrim maʼno nozikliklari – xususan, qarama-qarshilikning keskin ziddlik emas, balki bir makonda yonma-yon mavjud boʻlgan ichki nomuvofiqlik sifatida berilishi oʻzbekcha variantda qisman soddalashgan. Natijada tarjima oʻquvchi uchun tushunarli va badiiy jihatdan ravon boʻlsa-da, asl matndagi nozik semantik qatlamlarning toʻliq aks etmasligi ilmiy tahlil nuqtayi nazaridan muayyan farqni yuzaga keltiradi.

Maqola Said Nafisiyning “*Jannatning yarim yoʻlida*” asaridagi makon-joy tasvirining oʻzbek tilidagi badiiy tarjimasini tahlil qilib, badiiy tarjimaning murakkab jihatlarini ochib beradi. Tahlilimiz shuni koʻrsatadiki, badiiy asardagi makon tasviri nafaqat voqea-hodisa muhitini yaratadi, balki syujet ruhiyati va personajlarning ichki olamini ifodalashda markaziy ahamiyatga ega. Tarjima matnning mazmuni va ohangini saqlagan boʻlsa-da, ayrim leksik hamda poetik qatlamlar oʻzbek badiiy anʼanalariga moslashuvi tufayli maʼnoda oʻzgarishlar yuzaga kelgan. Shu bilan birga, tarjima ravon, oʻqilishi yengil boʻlib, oʻquvchi uchun tushunarli badiiy matnni yaratishga xizmat qiladi.

Tahlil natijalari badiiy tarjimaning faqat soʻzlarni boshqa tilga oʻtkazish emas, balki syujet ruhiyati, makonning ichki ziddiyatlari va badiiy qatlamni oʻquvchiga yetkazish jarayoni ekanligini koʻrsatadi. Shu bilan birga, tahlil badiiy tarjimada chuqur semantik noziklik va poetik tafakkurning zarurligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

- [1] – سعيد نفیسی. نیمه راه بهشت. – تهران، ۱۳۴۴. – ۲۹۰ ص.
- [2] – Said Nafisiy, *Jannatning yarim yoʻlida* // forschadan Alimulla Habibullayev tarjimasi. – Toshkent, Gʻafur Gʻulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1974. – 296 b.
- [3] – Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж. I.A –Д / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ.; ЎЗР ФА Тил ва адабиёт институти. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Ж.V. Шукрона – Ҳ / 591 б.
- [4] – Очилов Эргаш. Бадий таржима масалалари (Ўқув қўлланма). – Т., 2013. – 170 б.
- [5] – Salomov Gʻaybulla. *Tarjima nazariyasiga kirish*. – Toshkent, 2015. – 208 b.

URDU VA O'ZBEK TILIDA UCHRAYDIGAN MUSHTARAK SO'ZLAR

*Diyora MUBINOVA, TDSHU 4-kurs talabasi. Toshkent, O'zbekiston
Tel: 950270427; E-mail: valijonova2027@icloud.com*

Ilmiy rahbar: PhD. Gulnoza Nazrullayeva

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va urdu tillarida uchraydigan ayrim taom nomlarining kelib chiqishi, ularning qaysi til orqali tarqalgani hamda tarixiy-madaniy omillar ta'sirida shakllanish jarayoni tahlil qilinadi. Tadqiqotda "palov", "somsa", "holva", "sho'rva", "choy" va "do'lma" kabi nomlarning etimologiyasi qisqa va lo'nda tarzda yoritilib, ularning arab, fors, turk va xitoy tillari orqali ikki tilga kirib kelgani ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: *mushtarak so'zlar, etimologiya, o'zbek tili, urdu tili, taom nomlari, palov, somsa, holva, sho'rva, choy, do'lma, lingvistik aloqalar, madaniy ta'sir, tarixiy kontaktlar.*

Аннотация: В данной статье анализируется происхождение некоторых названий блюд в узбекском и урду языках, пути их распространения, а также историко-культурные факторы, повлиявшие на их формирование. Кратко рассматривается этимология таких терминов, как «палов», «сомса», «халва», «шурва», «чай» и «долма», и показывается, что они проникли в оба языка через арабский, персидский, тюркский и китайский языки.

Ключевые слова: общие слова, этимология, узбекский язык, язык урду, названия блюд, палов, сомса, халва, шурва, чай, долма, лингвистические связи, культурное влияние, исторические контакты.

Abstract: This article examines the origins of certain food-related terms in Uzbek and Urdu, their pathways of diffusion, and the historical and cultural factors that contributed to their development. The etymology of words such as "palov," "somsa," "halva," "shorva," "tea," and "dolma" is briefly explained, showing how these terms entered both languages through Arabic, Persian, Turkic, and Chinese influences.

Keywords: shared vocabulary, etymology, Uzbek language, Urdu language, food names, palov, somsa, halva, shorva, tea, dolma, linguistic connections, cultural influence, historical contact.

Asosiy qism: Urdu va o'zbek tillari uzoq tarix davomida turli sivilizatsiyalar, madaniyatlar va diniy markazlar ta'sirida shakllangan bo'lsa-da, ularning lug'at tarkibida bir-biriga juda o'xshash bo'lgan ko'plab mushtarak so'zlar mavjud. Mushtarak so'zlar deb ikki yoki undan ortiq tillarda talaffuzi va ma'nosi jihatidan bir-biriga yaqin bo'lgan, kelib chiqishi umumiy bo'lgan leksik birliklarga aytiladi. Bunday so'zlar tillar o'rtasidagi tarixiy yaqinlik, madaniy aloqalar, migratsiya jarayonlari yoki diniy-ta'limiy ta'sir mahsuli hisoblanadi [1].

Urdu va o'zbek tillaridagi mushtarak so'zlar asosan uch manba-dan kelib chiqqan:

- arab tili;
- fors tili;
- qadimgi turkiy tillar.

Bu tillardagi so'zlar o'rta asrlarda Markaziy Osiyo va Janubiy Osiyo hududlarida faol madaniy aloqalar, savdo yo'llari va ilmiy markazlar faoliyati sababli keng tarqalgan. Ayniqsa, islom dini kirib kelgandan so'ng, Qur'on tilidan olingan ko'plab arabcha so'zlar ikki mintaqada ham bir xil shakl va mazmunda qo'llanila boshlagan. Fors tili esa yillar davomida ham O'zbekistonda, ham Hindiston yarimo-rolida adabiyot, diplomatiya va saroy tili sifatida katta rol o'ynagan. Natijada, forscha so'zlar ham urdu va o'zbek tillari lug'at tarkibiga chuqur singib ketgan [1].

Shuningdek, o'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo'lgani kabi, urdu tilida ham tarixan turkiy sulolalar hukmronligi davrida kirib kelgan qadimgi turkiy elementlar uchraydi. Bu esa ikki til o'rta-sidagi yaqinlikni yanada kuchaytirgan. Tarixiy manbalarda temuriy-lar, boburiylar, turk qabilalarining Janubiy Osiyoga ko'chib o'tishi ja-rayonida til va madaniyatning ikki tomonlama almashuvi kuchayga-ni qayd etiladi.

Urdu va o'zbek tillaridagi mushtarak so'zlarni o'rganish nafaqat lingvistik tahlil uchun, balki ikki xalqning o'zaro tarixiy aloqalarini tushunish uchun ham muhimdir. Bunday so'zlar ikki mintaqqa o'rta-sida nechog'lik kuchli madaniy bog'liqlik bo'lganini ko'rsatib berdi. Tilshunoslikning leksikologiya, etimologiya va qiyosiy tilshunoslik bo'limlari nuqtai nazaridan mushtarak so'zlarni o'rganish ikki til orasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash, lug'at tarkibining boyish jarayonini tushunish, hamda ikki millat o'rtasidagi madaniy aloqa-larni kengroq tahlil qilish imkonini beradi.

Ushbu maqolada urdu va o'zbek tillaridagi mushtarak so'zlar-ning kelib chiqish omillari, tarqalish jarayoni, tarixiy manbalari hamda bunday so'zlar ikki tilning bugungi rivojida tutgan o'rni keng yoritiladi. آج کل کے ریستورانوں میں مختلف ملکوں کے کھانے آسانی سے مل جاتے ہیں۔ دوپہر کے وقت لوگ عموماً سموسہ اور چائے کے ساتھ ہلکا ناشتہ کرتے ہیں۔ کچھ گھروں میں ناشتے میں حلوہ بھی تیار کیا جاتا ہے، جسے روٹی یا پرائھے کے ساتھ کھایا جاتا ہے۔ سردیوں میں گرم شوربہ بہت پسند کیا جاتا ہے کیونکہ یہ جسم کو گرم رکھتا ہے۔ اسی طرح پلاؤ اور کباب جیسے روایتی پکوان ہر دعوت میں ضرور شامل ہوتے ہیں۔ یہ

تمام کھانے مختلف زبانوں اور ثقافتوں کے اثر سے اردو میں داخل ہوئے ہیں اور آج عام بول چال کا حصہ بن گئے ہیں۔

Taomlarga oid mushtarak so'zlar

Palov	پلاؤ	pula:o

“Palov” so’zi o’zbek tiliga forsha “pilav/pilaw” so’zidan kirgan bo’lib, “guruchdan tayyorlangan taom” degan ma’noni bildiradi. So’z turkiy tillarga o’tish jarayonida fonetik jihatdan moslashib “palov” shaklini olgan. Bugungi kunda u o’zbek xalqining milliy taom nomi sifatida mustahkamlangan. “Palov” so’zi urdu tiliga forsh tilidan (pula:v) kirib kelgan. Markaziy Osiyo va Hind-Eron hududidagi tarixiy aloqalar sabab bu taom nomi urduga o’tib, fonetik o’zgarish bilan “پلاو / پلاؤ” (pulao/pilao) shaklida mustahkamlangan [4].

Somsa	سموسه	samo:sa

“Somsa” so’zi o’zbek tiliga forsha “samosa / sanbosag” so’zidan kirgan. Bu taom nomi qadimda Eron, Markaziy Osiyo va Hind hududlarida tarqalgan bo’lib, vaqt o’tishi bilan fonetik o’zgarish orqali o’zbek tilida “somsa” shakliga aylangan.

Urdu tilidagi “samosa/سموسه” so’zi ham forsha “samosa / sanbosag” dan olingan. Forsiy madaniy ta’sir va tarixiy savdo aloqalari sabab bu so’z Hindiston-Pokiston hududiga kirib, urdu tilida “سموسه” shaklida mustahkamlanib qolgan [4].

Holva	حلوا	halva:

“Holva” so’zi o’zbek tiliga arabcha “halwā (حلوى)” — “shirin taom” so’zidan kirgan. Islom madaniyati va arab tili ta’siri orqali Markaziy Osiyoga tarqalib, o’zbek tilida “holva” shaklida mustahkamlangan.

Urdu tilidagi حلوه halva: ham arabcha “halwā” dan olingan. Forsiy va arabiy oshxona madaniyati orqali Hind-Pokiston hududiga kirib, urdu tilida fonetik moslashuv bilan “halwa” sifatida qo’llaniladi [4].

Sho’rva	شوربه	shu:rba

“Sho’rva” so’zi o’zbek tiliga forsha “shorba / shurba” (“sho’rli suyuq taom”) dan kirgan. Markaziy Osiyo forsiy ta’siri natijasida so’z o’zbek tilida “sho’rva” tarzida shakllangan.

Urdu tilidagi شوربه (shorba) bevosita forsha “shorba/shurba” dan kirgan. Taom nomi Hind-Pokiston hududida qadimdan ishlatilib, urdu tilida “shorba” sifatida saqlanib qolgan [4].

Choy	چائے	cha:e:

“Choy” so’zi o’zbek tiliga xitoycha “茶 — chá” so’zidan kirgan. I-pak yo’li orqali Markaziy Osiyoga tarqalib, o’zbek tilida “choy” shak-

lini olgan. Urdu tilidagi چائے (cha:e:) ham xitoycha “chá”dan kelib chiqqan. Savdo yo’llari va Britaniya davri ta’siri orqali Hind–Pokiston hududiga tarqalib, urdu tilida “chai” sifatida umumlashgan [4].

Do'lma	ڈولما	Do:lma:

“Do'lma” so’zi o’zbek tiliga turkcha “dolma” (“to’ldirilgan”, “ichiga solib to’ldirilgan taom”) so’zidan kirgan. Bu taom nomi Usmonli davlati va turkiy madaniy aloqalar orqali Markaziy Osiyoga tarqalib, o’zbek tilida “do'lma” shaklida qo’llanadigan bo’lgan.

Urdu tilidagi ڈولما (dolma) so’zi ham turkcha “dolma”dan kirgan. Bu taom nomi asosan osmonli-turkiy oshxona ta’siri orqali Hind–Pokiston hududiga yetib kelgan va urdu tilida import so’z sifatida “dolma” shaklida qo’llanadi [4].

Xulosa: Ushbu maqolada o’zbek va urdu tillarida uchraydigan mushtarak taom nomlarining kelib chiqishi va tarqalish jarayoni tahlil qilindi. Tadqiqotdan ma’lum bo’lishicha, “palov”, “somsa”, “holva”, “sho’rva”, “choy” va “do'lma” kabi so’zlar fors, arab, turk va xitoy tillari orqali ikki tilga kirib kelgan. Bu taom nomlari nafaqat leksik jihatdan, balki tarixiy va madaniy aloqalarni ham aks ettiradi. Shu bilan birga, mushtarak so’zlar ikki xalqning o’zaro madaniy ta’sirini va oshxona an’analari orqali shakllangan umumiy leksik boyligini ko’rsatadi. Tadqiqot shuni tasdiqladiki, lingvistik va madaniy jihatdan mushtarak so’zlarni o’rganish ikki til o’rtasidagi tarixiy bog’liqlikni chuqurroq tushunish imkonini beradi va bu sohada kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

- [1] – Ansoriddin, I. Urducho-o’zbekcha mushtarak so’zlar. Toshkent, n.d.
- [2] – Platts, J. T. A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English. London: Oxford University Press, 1990.
- [3] – Shukurov, Sh. O’zbek tili leksikologiyasi. Toshkent: O’zMU nashriyoti, 2010.
- [4] – Steingass, F. A Comprehensive Persian–English Dictionary. London: Routledge, 1998.
- [5] – Urdumashk.com.

SINXRON, KETMA-KET VA ILMIY-TEXNIKAVIY TARJIMA SOHALARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

МОДЕЛЬ МНОГОЗНАЧНЫХ ОТОБРАЖЕНИЙ В СИСТЕМЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА И СИНТЕЗА СЛОВ ДЛЯ АНГЛО- КАРАКАЛПАКСКОГО МАШИННОГО ПЕРЕВОДА

Рустем АЛЛАНЫЗОВ, преподаватель ТГУВ
Tel: +998909393922 ; Email: rustemallanyazov@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilidan qoraqalpoq tiliga mashina tarjimasida soʻzlarning morfologik tahlil va sintez tizimida koʻp maʼnoli aks ettirish modeli tadqiq etiladi. Ingliz tilining analitik tuzilishi va qoraqalpoq tilining agglyutinatib tabiati oʻrtasidagi tipologik tafovutlarning avtoma-tik tarjima jarayoniga taʼsiri tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: *mashina tarjimasi, morfologik tahlil, morfologik sintez, koʻp maʼnolilik, polisemiya, koʻp maʼnoli aks ettirishlar.*

Аннотация. В статье рассматривается модель многозначных отображений в системе морфологического анализа и синтеза слов при машинном переводе с английского на каракалпакский язык. Анализируется влияние типологических различий между аналитическим строем английского языка и агглютинативной природой каракалпакского языка на процессы автоматического перевода.

Ключевые слова: *машинный перевод, морфологический анализ, морфологический синтез, многозначность, полисемия, многозначные отображения.*

Abstract. The article examines the model of polysemantic representations in the system of morphological analysis and synthesis of words in machine translation from English into Karakalpak. The influence of typological differences between the analytical structure of English and the agglutinate-native nature of Karakalpak on automatic translation processes is analyzed.

Key words: *machine translation, morphological analysis, morphological synthesis, polysemy, polysemy, polysemous representations.*

Введение. Морфологический и словообразовательный анализ представляют собой взаимосвязанные этапы исследования структуры слова, направленные на выявление его состава и способов образования. Несмотря на приоритет синтаксического анализа в современных системах машинного перевода, морфологический уровень сохраняет ключевое значение, поскольку именно он обеспечивает корректную идентификацию словоформ, их грамматических характеристик и словообразовательной структуры.

В англо-каракалпакском машинном переводе роль морфологического анализа возрастает в связи с типологическими разли-

чиями между аналитическим строем английского языка и агглютинативной природой каракалпакского языка. Ошибки на данном уровне приводят к искажению смысла и грамматическим нарушениям в переводе.

Словообразовательная система каракалпакского языка длительное время является объектом научных исследований. В ранних трудах основными способами словообразования признавались суффиксация и словосложение, однако их трактовка была неоднозначной, вследствие чего отдельные лексико-семантические способы ошибочно относились к морфологическим [1]. В научной литературе отсутствует единое мнение и о количестве способов словообразования: Н. А. Баскаков выделяет три способа-лексический, морфологический и синтаксический³⁵ [2, с. 170], тогда как А. Кыдырбаев указывает лишь два — морфологический и синтаксический³⁶ [3, с. 17], что подтверждает сложность формализации слово-образовательных процессов в автоматических системах.

Типологические различия английского и каракалпакского языков. Английский язык относится к аналитическому типу, где грамматические значения передаются при помощи служебных слов и порядка слов, тогда как каракалпакский язык является агглютинативным, в котором грамматические значения кодируются аффиксами внутри словоформы.

Например: *I will read your book. — Men seniń kitabińdı oqıyman.*

В каракалпакской словоформе одновременно выражены значения притяжательности и падежа, в то время как в английском языке они передаются аналитически. Это требует применения специальных моделей морфологического анализа и синтеза при машинном переводе.

Полисемия и контекст

Одной из наиболее сложных проблем машинного перевода является многозначность слов (полисемия). Английские слова часто обладают несколькими значениями, выбор которых определяется контекстом (например, *light, book*). Для разрешения полисемии применяются: контекстно-правилловые методы; нейросетевые модели машинного обучения.

Для англо-каракалпакского перевода после выбора значения требуется также корректное морфологическое оформление слово-формы языка перевода.

³⁵ Баскаков Н.А. Каракалпакский язык, II Фонетика и морфология. М., 1952.

³⁶ Кыдырбаев А. Хэзирги қарақалпақ тили, I. Морфология. Нөкис, 1974. 300

Контекстно-зависимые многозначные отображения

Английское предложение	Перевод	Выбранное значение	Комментарий
This bag is light.	Bul sumka jeñil.	jeñil	«лёгкий по весу»
The room is full of light.	Bólme jariqqa tolı.	jariqlıq	«свет»
She turned on the light.	Ol shıraqtı jaqtı.	jaqtı	«источник света»
She made a light mistake.	Ol esaplawda azǵana qáte qıldı.	azǵana	«незначительный»
I read an interesting book about space	Kosmos haq-qında qızıqlı kitap oqıdım	kitap	«книга»
We need to book a table at the restaurant.	Restoranda dásturxandı band etiwimiz kerek.	band	«Бронировать»

Примеры показывают, что выбор эквивалента осуществляется на основе контекста, после чего запускается морфологический синтез целевой словоформы.

Морфологический анализ и синтез

Морфологический анализ представляет собой разложение слова на минимальные значимые элементы:

unbelievable → *un-* + *believe* + *-able*;

kitaplarımızdan → *kitap* + *-lar* + *-ımız* + *-dan*.

Морфологический синтез - это формирование словоформы из основы и набора грамматических показателей:

bala → *bala-lar* → *bala-lar-ım* → *bala-lar-ım-da*.

Формально процесс синтеза может быть представлен как:

$F_{\text{synthesis}}: \text{lemma} \Rightarrow \{\text{lemma} + a_1 + a_2 + \dots + a_n\}$

bala → {*bala-lar*, *bala-lar-ım*, *bala-lar-ım-da*, *bala-lar-ımız-da*}

С помощью аффиксов в каракалпакском языке выражается большинство грамматических значений [4], обеспечивается переход слов между частями речи [5], а также активно используется сочетание аффиксации и словосложения [6]. В английском языке грамматические значения преимущественно выражаются аналитическими средствами [7].

Место модели многозначных отображений

Модель многозначных отображений выполняет роль связующего звена между семантической интерпретацией и морфологическим синтезом. Она обеспечивает выбор корректного значения полисемичной единицы и последующее формирование грамматически правильной словоформы. Отсутствие такой модели приводит к ошибкам в выборе значения, нарушению падежных и притяжательных отношений и искажению смысла высказывания.

Проведённый анализ подтверждает, что в англо-каракалпакском машинном переводе морфологический анализ и синтез не могут рассматриваться изолированно от проблемы многозначности. Использование модели многозначных отображений позволяет учитывать типологическую асимметрию языков, снижать уровень морфологических и семантических ошибок и повышать общую адекватность машинного перевода.

Список использованной литературы

1. Бекбергенов К.А. “ Сложные слова в каракалпакском языке ” Журнал: «Евразийский Научный Журнал №8 2016» (август)
2. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык, II Фонетика и морфология. М.,1952.
3. Қыдырбаев А. Хәзирги қарақалпақ тили, I. Морфология. Нөкис, 1974. 300
4. Umida Khodjaniyazova Comparison of grammatic properties of writing in the english and karakalpak language Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Journal home page: <https://inscience.uz/index.php/socinov/index>
5. Нажимов П.А. Виды грамматических форм в каракалпакском языке// Вестник науки и образования №8(62), 2019
6. Хәзирги қарақалпақ әдебий тилинің грамматикасы. Сөз жасалыў хәм морфология. – Нөкис: «Билим», 1994. –Б. 452.
7. Бажанов А.Е. Проверяем лексические и грамматические навыки и навыки чтения: контрольно-измерительные материалы по немецкому языку для обучающихся V-VII классов // Иностранные языки в школе. – 2019. – № 8. – С. 10–11.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ СИНХРОННОГО ПЕРЕВОДА НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ

Фарзона НОРОВА, преподаватель ТГУВ, Ташкент, Узбекистан.

Tel: 97 265 04 56; E-mail: farzona.norova@yandex.ru

Аннотация. В данной статье кратко рассматриваются методы формирования навыков синхронного перевода на начальном этапе подготовки синхронных переводчиков для студентов бакалавриата.

Ключевые слова: *синхронный перевод, методы, навыки перевода.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bakalavriat talabalari uchun sinxron tarjimonlarni tayyorlashning boshlang'ich bosqichida sinxron tarjima ko'nikmalarini shakllantirish usullari qisqacha ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *sinxron tarjima, usullar, tarjima ko'nikmalari.*

Abstract. This article briefly examines the methods of developing simultaneous interpreting skills at the initial stage of training simultaneous interpreters for undergraduate students.

Key words: *simultaneous interpretation, methods, interpreting skills.*

В эпоху глобализации и укрепления связей между странами, каждый день в определенной точке нашей планеты проводятся международные конференции и встречи. Синхронный перевод выступает ключевой формой устного перевода в рамках подобных мероприятий, и потребность в высококвалифицированных специалистах в области синхронного перевода демонстрирует устойчивую тенденцию к росту. Синхронный перевод был впервые эмпирически использован в ходе Нюрнбергского процесса 1945–1946 годов, после чего данный вид перевода был институционализирован в практике ООН и получил широкое распространение за её пределами. [1].

Последние несколько десятилетий показали, что синхронный перевод является полноценной и сложной формой коммуникации, которая обладает высокой степенью адаптивности к любой тематике, формату мероприятия и языковой паре [2], и представляет собой ценную услугу для международного сообщества, с условием ее грамотного и профессионального осуществления.

В настоящее время подготовка профессиональных и высококачественных кадров в области синхронного перевода является одной из ключевых фокусов профильных учебных заведений, где методические основы формирования и развития навыков синхронного перевода при подготовке переводчиков являются одним из важных направлений изучения.

В данной работе кратко описаны приёмы формирования навыков синхронного перевода на начальных этапах подготовки переводчиков. В начале обучения, студентов нужно знакомить с оборудованием кабины и правилами поведения в кабине, чтобы научить студентов как использовать микрофон, кнопку кашля, регулятор громкости, регуляторы тона, кнопки входных и выходных каналов, и как оптимизировать прием звука, минимизировать шум для пользователей, комфортно и эффективно работать в команде.

В самом начале можно сделать данные упражнения в кабине:

1. Последовательный перевод из кабины

Сначала студенты слушают докладчика через наушники и делают заметки, затем включают микрофон и осуществляют последовательный перевод. Затем преподаватель или студенты, которые слушали перевод дают обратную связь по расстоянию от микрофона, качеству голоса и громкости, передаваемой через систему, нежелательным посторонним звукам (дыхание, облизывание губ, переворачивание страниц) и т. д. Это последовательное упражнение из кабины лучше всего выполнять несколько раз, прежде чем приступить к интеллектуальному наблюдению.

Приёмы обучения в начале направлены на выработку координации слуха и говорения, развивая обостренное внимание, память и выражение смысла оратора:

2. Эхо (shadowing)

«Повторение» речи (следование за говорящим и повторение в точности того, что он говорит) является хорошим подготовительным упражнением для синхронного перевода. Такое дословное повторение на родном языке А поможет скоординировать процесс слушать и говорить одновременно. Если его делать на языке Б, это улучшает слушание и говорение на языке Б.

В данном упражнении, лучше всего если речь читает преподаватель или студент, с паузами и в более медленном темпе, так как координация слушать и говорить в основном еще не сильно развита на начальном этапе.

Цели вышеперечисленных упражнений просты:

- выслушать все и донести суть;
- выражать смысл, без ненужных слов.

Для достижения указанных целей на данном этапе преподавателю рекомендуется подбирать несложные тексты и озвучивать их в замедленном темпе с достаточными паузами, поскольку

на данном уровне подготовки студенты ещё не способны эффективно работать с формальными и структурно сложными речами.

Следующие упражнения направлены на развитие техники синхронного перевода посредством имитации одной из характерных трудностей при одновременном снятии другой — временного давления и необходимости параллельной обработки информации. Ниже представлены упражнения, ориентированные на формирование трёх ключевых компонентов техники синхронного перевода: сегментации, компрессии и прогнозирования.

1. Круговая игра (Circle Game)

Во время проведения данного упражнения, преподаватель зачитывает текст короткими сегментами (несколько слов, фраза, возможно, предложение), которые студенты по очереди переводят на язык перевода, и каждый из студентов продолжает с того места, где остановился предыдущий. Преподаватель начинает с чтения вслух первого сегмента; затем первый студент отвечает такими способами:

- переводя этот сегмент на язык перевода;
- говоря «пропускаю»;
- задерживая речь нейтральным материалом, либо частичной версией, которая передает часть смысла, но оставляет часть для восстановления при переводе следующего фрагмента.

Затем преподаватель читает второй сегмент, а второй студент должен продолжить с того места, на котором остановился предыдущий студент:

- переводя второй сегмент;
- (если предыдущий студент сказал «пропускаю»), переводя оба сегмента вместе,
- переводя и восстанавливая все, что пропустил предыдущий студент.

Пока преподаватель продолжает читать, каждый студент по очереди должен продолжить с того места, на котором остановился предыдущий.

После выполнения данных упражнений за определенный период, у студентов должны улучшиться внимание, память, понимание и выражение на языке перевода и преподаватель может перейти к реальной практике синхронного перевода.

2. Кормление с ложки (Spoonfeeding)

Кормление с ложечки – это мост, который перенесет студентов от подготовительных упражнений к выполнению настоящего

синхронного перевода по беглым речам тренера. Кормление ложкой – это нечто среднее между занятиями в кабине и аудитории. Это делается в кабине, но в условиях строго контролируемого ввода со встроенной петлей обратной связи: преподаватель корректирует ввод на основе того, что он/она слышит от студента.

Входные материалы, то есть исходный текст, используемый для этого упражнения, представляют собой сгенерированные преподавателем речи, произносимые с паузами. Студенты находятся в своих кабинах и переводят синхронно. Преподаватель выступает в качестве оратора, но надевает наушники, чтобы контролировать выступления во время произнесения речи.

Для этого упражнения преподаватель читает простую речь на языке Б студентов для перевода на язык А, по одному фрагменту за раз, с небольшой паузой после каждой смысловой единицы в предложении и снова между предложениями.

Это упражнение следует тщательно объяснить студентам перед началом, чтобы они знали, чего ожидать: это продолжение упражнений по сегментации, которые выполнялись в аудитории, но теперь отличие в том, что оно идет в определенном темпе, и студентам нужно за ним следить. Синхронный перевод – это не о том, чтобы пытаться говорить быстро в паузах! Преподаватель слушает студентов, убеждаясь, что они начали каждый фрагмент, но не будет ждать, пока они закончат его, прежде чем произнести следующий, поэтому голоса студентов будут перекрываться. Ввод будет постепенно ускоряться, а паузы будут становиться реже и короче со временем.

Преподаватель говорит естественно – или читает, но звучит естественно из-за хорошего выбора текста и хороших навыков подачи – на тему, знакомую студентам. Однако, что отличается от обычной подачи, так это искусственно замедленная скорость из-за пауз, вставленных между фрагментами, каждый из которых является относительно самостоятельным значимым сегментом или «единицей смысла».

Опытные преподаватели смогут проверять успеваемость студентов в режиме реального времени и в нужном темпе. Их речь основана на плотности информации и потоке новой/данной информации, например, ускорение при подведении итогов аргументации и последующее замедление при переходе к новой точке зрения. Чем внимательнее мы следим за говорящим человеком, тем больше вероятность того, что мы сформируем ожидания от-

носителем того, что он собирается сказать, иногда даже предсказывая более или менее точные слова и продолжения предложений. Для устного перевода этот вид прогнозирования является ключевым процессом, который облегчает усилия во всех режимах, а в синхронном переводе помогает избегать ловушек порядка слов между языками и поддерживать плавность.

Поэтому прогнозирование должно оттачиваться практикой с самого начального этапа; но, как мы увидим, с ним также следует обращаться осторожно, поскольку фактическое озвучивание предсказанного продолжения – по сути, высказывание чего-то существенного до того, как это сказал говорящий – может быть рискованным: если вы ошибетесь, вам как минимум придется вернуться и исправиться, а в худшем случае вы рискуете неверно истолковать говорящего и спровоцировать инцидент.

Указанные упражнения целесообразно выполнять на ежедневной основе, варьируя форматы занятий — в кабинете или учебной аудитории — с целью поддержания высокой степени вовлечённости студентов и эффективности обучения. При систематической практике такие компоненты профессиональной компетенции, как восприятие и понимание исходного языка и звучащего текста, способность свободно и гибко оперировать языком перевода, а также скорость и адекватность (ре)формулирования, демонстрируют устойчивое улучшение..

Список использованной литературы

[1] – Матюшин И.М. Методические основы обучения синхронному переводу // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкознания и педагогики, 2017, № 2, 112 с.

[2] – Robin Setton, Andrew Dawrant. Conference Interpreting: A Complete Course. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2016, 255 p.

[3] – Robin Setton. Simultaneous Interpretation: A cognitive-pragmatic analysis. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1999, 10–11 p.

[4] – Балаганов Д.В., Князева Е.Г. Характеристика синхронно-переводческой деятельности // Вопросы современной лингвистики? 2019, № 2, 81-90 с.

[5] – Chernov, Ghelly V. Inference and Anticipation in Simultaneous Interpreting. Edited with critical foreword and notes by Robin Setton and Adelina Hild. Amsterdam: John Benjamins, 2004, 266 p.

SINXRON TARJIMAGA MADANIYATLARARO MULOQOT OMILLARINING TA'SIRI XUSUSIDA

Otabek MUXAMMADJONOV, TDSHU magistranti, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: 95 854 45 56; e-mail: muhammadjonov581@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada sinxron tarjimada madaniyatlararo muloqot bilan bog'liq omillar tahlil qilinib, tarjima jarayonida yuzaga keladigan murakkab muammolarni aniqlanadi va ularga yechimlar izlanadi, sinxron tarjima ning samarali strategiyalari bo'yicha muayyan takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: *sinxron tarjima, madaniyatlararo muloqot, madaniy kod, siyosiy konsepsiya, dinamik ekvivalentlik.*

Аннотация. В данной статье проанализированы факторы, связанные с межкультурной коммуникацией при синхронном переводе, выявлены сложные проблемы, возникающие в процессе перевода, а также выдвигаются конкретные предложения по эффективным стратегиям синхронного перевода.

Ключевые слова: *синхронный перевод, межкультурная коммуникация, культурный код, политическая концепция, динамическая эквивалентность.*

Annotation. This article analyzes the factors related to intercultural communication in simultaneous interpreting, identifies the complex challenges that arise during the interpreting process, and offers concrete proposals for effective simultaneous interpreting strategies.

Keywords: *simultaneous interpretation, intercultural communication, cultural code, political concept, dynamic equivalence*

Xalqlar o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy, ilmiy va madaniy aloqalar keskin kengayib borayotgan globalizatsiya davrida tarjima, xususan sinxron tarjima xalqaro muloqotning eng muhim vositasiga aylanib ulgurdi. O'ziga xos murakkab muloqot jarayoni hisoblangan sinxron tarjima sirasida tarjimon bir vaqtning o'zida ham notiq nutqini tinglaydi, idrok qiladi va tarjima tilida talqin qiladi. Bu jarayonning muvaffaqiyati nafaqat mutaxassis-tarjimonning ikki tilni mukammal darajada bilishiga, balki ikki madaniyat, kerak bo'lsa ikki m'llatga xos xususiyatlarni ham chuqur bilishiga bog'liq. Darhaqiqat, til madaniyatlar orasidagi muhim vositaga aylangan bir davrda sinxron tarjimaning o'рни ham katta ahamiyat kasb etadi. Real vaqt rejimida nutqni bir tildan ikkinchisiga o'tkazish orqali xalqaro muloqotni yanada samarali va qulay shaklda tashkil etishning yangidan yangi imkoniyatlari tug'ilmoqda. Bu jarayon nafaqat til to'siqlarini bartaraf etish, balki davlatlar o'rtasidagi madaniy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlarni o'rnatish va mustahkamlashda muhim ko'prik sifatida xizmat qilmoqda.

Sinxron tarjimada madaniyatlararo farqlar sababli turli muammolar yuzaga keladi: realiyalarni yetkazish, milliy mentalitetga xos tushunchalarni moslashtirish, idrok etilishi va ma'nosi madaniyatga bog'liq bo'lgan leksik va frazeologik birliklarni to'g'ri tarjima qilish shular jumlasidandir.

Ushbu maqolada sinxron tarjimada madaniyatlararo muloqot bilan bog'liq omillar tahlil qilinib, tarjima jarayonida yuzaga keladigan murakkab muammolarni aniqlanadi va ularga maqbul yechimlar izlanadi. Shu bilan birga, sinxron tarjimaning samarali strategiyalari bo'yicha ayrim amaliy takliflar ilgari suriladi. Sinxron tarjima jarayonida madaniy omillar qanday namoyon bo'lishi, tarjimonning ish faoliyatiga qanday ta'sir ko'rsatishi va madaniyatlararo tafovutlarni maksimum kamaytirish va yengillashtirish uchun qo'llaniladigan strategiyalarga ahamiyat qaratiladi. Sinxron tarjimon uchun madaniy kompetensiya til kompetensiyasi bilan teng darajada muhim ekanligi, madaniy kodlarni anglay olish tarjima sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri ekanligiga alohida e'tibor qaratiladi.

Madaniyatlararo kommunikatsiya³⁷da til madaniyatning asosiy ko'rinishi bo'lib, u insonning dunyoqarashini shakllantiradi, jamiyatning tajribasini kodlaydi. Shuning uchun har bir til o'ziga xos madaniy kodlar, ramzlar, konnotativ ma'nolarni o'zida mujassam etadi. Masalan, metaforalar, frazeologizmlar, diniy istilohlar va turli ishoralar va h.k. Sinxronist bunday madaniy kodlarni bir zumda tanib olish, idrok etish va talqin qilishga majbur bo'lgan mutaxassisdir. U nafaqat tilga xos grammatika, balki madaniy kontekstlarni ham tezkorlik bilan tahlil va talqin qila olishi kerak.

Madaniy kod³⁸ – bu jamiyatning o'ziga xosligini va dunyoni idrok etish tarzini belgilovchi qadriyatlar, me'yorlar, ramzlar hamda obrazlar majmuidir. U ongning "jamoaviy dasturlanishi" bo'lib, avloddan avlodga o'tadi va odamlarning xulq-atvorida, an'analarida, tilida, folklorida, diniy qarashlari hamda san'atida o'z aksini topadi. Madaniy kod bir jamiyat a'zolariga o'zaro bir-birini anglashga ko'mak beradi va, umuman olganda, madaniyatni anglashning asosiy kaliti hisoblanadi.

³⁷ <https://cyberleninka.ru/article/n/madaniyatlararo-kommunikatsiyada-salomlashishning-pragmatik-rolini-qiyosiy-tahlil-qilish-ingliz-va-o-zbek-tillari-misolida>

³⁸ <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnyy-kod-simvolicheskiy-yazyk-kultury>

Xitoy tilida madaniy birliklar va ularning tarjima qiyinchiliklari xususida soʻz yuritilganda quyidagilarga eʼtibor qaratish kerak boʻladi. Gap shundaki, xitoy tilida mazmuniy zichlik juda muhim, yaʼni qisqa iboralarda chuqur tarixiy, siyosiy yoki madaniy mazmunni ifodalash juda muhim. Ayniqsa, xalqaro konferensiyalarda soʻzlanadigan nutqlarda bunga ahamiyat qaratilishi zarur.

Sinxron tarjima jarayonida vaziyatni murakkablashtiruvchi holatlarga koʻp duch kelinadi. Ulardan baʼzilari quyidagilardir:

1. chengyu (成语) – iboralar;
2. siyosiy konsepsiyalar ;
3. metafora va xalq ogʻzaki hikmatlari;
4. tarixiy realiyalar;
5. diplomatik nutq etiketi

Quyida ularning barcha turiga real misollar beriladi.

Diplomatik iboralar tarjimasidagi madaniy omillar

1: BMT Bosh Assambleyasidan: 我们致力于构建人类命运共同体³⁹. (*Biz insoniyatning umumiy hamjamiyatini barpo etishga intilamiz*). Ushbu jumlada qoʻllanilgan 人类命运共同体 (umumiy hamjamiyat) birikmasi Xitoy tashqi siyosatiga oid metafora boʻlib, unda siyosiy mazmun saqlangan, madaniyatga xos konsepsiya izohlangan, biroq oʻzbek tilida u birgina “**hamjamiyat**” soʻzi orqali ham ifodalanishi mumkin. Bu yerda 人类命运共同体” birikmasi xitoy diplomatiyasiga xos siyosiy-metaforik tushuncha boʻlib, u Sapir-Whorf nazariyasida taʼriflangan milliy dunyoqarashning til orqali aks etishiga yaqqol misoldir. Oʻzbekcha “hamjamiyat” soʻzi esa Skopos nazariyasiga koʻra nutqning maqsadiga mos ravishda siyosiy neytrallikni taʼminlaydi. Newmark tasnifiga koʻra, ushbu birlik “tashkiliy gʻoyalar” kategoriyasiga kiradi.

2. *Xitoy-markaziy osiyo forumidan:*⁴⁰ “朋友越多，路越宽。” (Doʻstlar qancha koʻp boʻlsa, yoʻl shuncha keng boʻladi). Ushbu aforizm xitoy tiliga xos boʻlsa-da, uning oʻzbekcha soʻzma-soʻz tarjimasi ham toʻla tushunarli. odatda maqol va idiomatik, aforistik birliklar koʻchma maʼno tashiydi, biroq ushbu aforizm oʻzbek rasmiy auditoriyasida oddiy metaforik ibora sifatida qabul qilinadi va hamma tushunarli boʻladi: “doʻst va hamkorlar qancha koʻpaysa, umumiy imkoniyatlar shunchalik kengayadi”. E.hall nazariyasiga koʻra jumlada yashirin maʼno tez anglanishi lozim: koʻp doʻst – keng imkoniyat [6]. Nida [7]. va Taber [8] ning

³⁹ <https://world.people.com.cn/n1/2024/0929/c1002-40331005.html>

⁴⁰ <https://eng.sectso.org/20251106/2049940.html>

dinamik ekvivalentlik nazariyasiga ko'ra esa tarjimaning "imkoniyatlar kengayadi" tarzida berilishi tinglovchida asl matndagi ta'sirni tiklaydi.

3. *Boao Asia forum nutqidan*⁴¹: 齐心协力，共创未来。(Birgalikda harakat qilib, kelajakni barpo etamiz). *xitoy tilidagi ushbu shior o'zbekchaga so'zma-so'z tarjima qilinsa ham bizga to'la tushunarli. ushbi shiorni rasmiy uslubga xoslab quyidagicha ifoda etish ham mumkin: "birlashib, o'zaro hamkorlikda porloq kelajak yaratamiz". xitoy madaniyatidagi jamoaviylik qadriyatlarini ifodalovchi, "porloq kelajak yaratamiz" ma'nosida rasmiy auditoriyada ruhlantiruvchi ta'sirga ega ushbu shior dinamik ekvivalentlikka misoldir.*

4. Xitoy hukumat delegatsiyasining iqtisodiy **forumdagi** nutqidan: "坚持中国特色社会主义道路。" (*Xitoyga xos sotsialistik taraqqiyot yo'lini davom ettiramiz*). Siyosiy terminlarning madaniy talqini nuqtayi nazaridan ushbu shior o'zbek auditoriyasi uchun tarjima qilinganda unga ortiqcha siyosiy bo'yoq berilgan ko'rinadi. Buning yechimi quyidagicha: "Xitoyning o'ziga xos taraqqiyot modelini izchil davom ettiramiz" Bu bilan nutq va tarjimada siyosiy neytrallik ta'minlanadi.

5. Tarixiy realiyalarni izoh bilan tarjima qilish: 改革开放以来，中国取得了巨大成就。(Islohot va ochiqlik siyosati sharofati bilan Xitoy ulkan yutuqlarga erishdi). 1978-yilda Den Syaopin boshchiligida Xitoyda "islohot va ochiqlik" siyosati boshlangan bo'lib, u mamlakatni qattiq markazlashgan reja iqtisodiyotidan bozor tamoyillariga asoslangan aralash tizimga o'tishga yo'naltirdi. Dastlab qishloq xo'jaligida "uy xo'jaligi pudrati" tizimi joriy etildi, keyinchalik davlat korxonalari isloh qilindi, maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etildi va chet el investitsiyalari keng jalb qilindi. Ushbu siyosat Xitoyning tez iqtisodiy o'sishiga, tashqi savdoning kengayishiga va global iqtisodiyotga integratsiyalashuviga asos yaratdi.

Tarixiy realiyalar tarjimasidagi asosiy muammo shundaki, o'zbek auditoriyasi 1978-yilda Xitoyda boshlangan 改革开放(islohot va ochiqlik) siyosatining mazmuni, maqsadlari va mamlakat taraqqiyotidagi o'rnini yetarlicha bilmasligi mumkin. Bu esa matndagi tarixiy-siyosiy kontekstning to'liq anglanmasligiga olib keladi. Shu bois mazkur iborani tarjima qilishda sharhlovchi izoh berishi zarur: "1978-yildagi islohot va ochiqlik siyosati joriy etilgandan so'ng Xitoy katta yutuqlarga erishdi". Bunday yondashuv tarixiy fakt mazmunini aniqroq ochib

⁴¹ https://www.gov.cn/gongbao/content/2021/content_5605100.htm

berilishini ta'minlaydi va matnni huquqiy jihatdan to'g'ri qabul qilish imkonini yaratadi.

Sinxron tarjimada madaniyatlararo tafovutlarni yetarlicha inobatga olmaslik semantik, pragmatik yoki frazeologik xatolarga olib keladi. Semantik nomuvofiqlik iboraning ma'nosi to'g'ri tarjima qilinsa-da, uning madaniy mazmuni yetkazilmasligiga sabab bo'lishi mumkin. Pragmatik xatoliklar esa nutqning ohangi, rasmiylik darajasi yoki maqsadi noto'g'ri talqin qilinganda yuzaga keladi. Bunday xatolar xalqaro uchrashuvlar va diplomatik muloqotlarda noto'g'ri talqin, kommunikativ uzilishlar va ba'zan siyosiy keskinlikka sabab bo'lishi ham mumkin. Shu sabab sinxron tarjimon madaniy sezgirlikni asosiy ko'nikmalardan biri sifatida shakllantirishi va ikki madaniyat o'rtasidagi farqlarni to'g'ri talqin qila olishi zarur.

Frazeologizmlar milliy madaniyatga chuqur singib ketgan barqaror birliklar bo'lib, ularni so'zma-so'z tarjima qilish natijasida ko'pincha ma'noga putur yetadi. Shuning uchun sinxron tarjimon bunday iboralarni tinglovchiga eng tushunarli va mazmun jihatdan teng bo'lgan ekvivalentlar orqali yetkazishi zarur. Masalan, xitoy tilidagi 一箭双雕 (so'zma-so'z: bir o'q bilan ikki lochinni urmoq) iborasini o'zbek tilidagi muqobili «bir o'q bilan ikki quyonni urmoq»dir. Iboraning tarixiga nazar solinsa, «o'q» dan oldin «tosh» qo'llanilganiga ham guvoh bo'lish mumkin. Bundan tashqari, xitoycha iborada badiiy obraz «lochin» hisoblansa, o'zbekcha iborada «quyon» ekani unutilmasligi kerak. Xuddi shuningdek, 雪中送炭 (so'zma-so'z: qor yog'ayotganda ko'mir bermoq) iborasining ma'nosi «qiyin paytda birovga yordam qo'lini cho'zmoq», ya'ni «birovga yordam qo'lini cho'zmoq» hisoblanadi.

Xulosa. Sinxron tarjima til, madaniyat, psixolingvistika kesishgan nuqtada amalga oshiriladigan murakkab intellektual faoliyat turi hisoblanib, ushbu jarayonda tarjimon nafaqat nutqni til jihatidan to'g'ri talqin qilishi, balki madaniy tafovutlarni anglagan holda ikki xalq o'rtasida muloqot ko'prigini o'rnatishi kerak. Bunda madaniy kompetensiya, psixologik barqarorlik, moslashuvchanlik va texnik tayyorgarlik sinxron tarjimon kasbiy muvaffaqiyatining garovi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1] – Hamidov X., Davronova D. Sinxron tarjimada siyosiy terminlarni o'girishning leksik-frazeologik muammolariga doir // “VIII tarjimashunoslari forumi” (Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari). –Toshkent: TDSHU, 2024. – 352 b.

[2] – Ruscha sinxron tarjima terminlarining o'zbekcha izohli lug'ati/lug'at (tuzuvchilar: Hamidov X, Hasanova Sh.) – Toshkent: Nodirabegim, 2020. – 184 b.

[3] – Ключев Е.Н. Речевая коммуникация М.: ПРИОР, 1998. – 224 с.

[4] – Ширяев А.Ф. Синхронный перевод: Деятельность синхронного переводчика и методика преподавания синхронного перевода. Воениздат, 1979 - 183 с.

[5] – Naughton, Barry. *The Chinese Economy: Transitions and Growth*. MIT Press, 2007. 528 p

[6] – Hall E.T. *Beyond culture*. Garden City, NY: Anchor Press. (1976) 222p

[7] – Nida, E. A. (1964) *Toward a Science of Translating* (1964) 250 p

[8] – Taber, C. R. – *The Theory and Practice of Translation* (1993) 296 p

Internet manvalari:

<https://cyberleninka.ru/article/n/madaniyatlararo-kommunikatsiyada-salomlashishning-pragmatik-rolini-qiyosiy-tahlil-qilish-ingliz-va-o-zbek-tillari-misolida>

<https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnyy-kod-simvolicheskiy-yazyk-kulturny>

<https://world.people.com.cn/n1/2024/0929/c1002-40331005.html>

<https://eng.sectso.org/20251106/2049940.html>

https://www.gov.cn/gongbao/content/2021/content_5605100.htm

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ПРИ СИНХРОННОМ ПЕРЕВОДЕ

Умида РАХИМЖОНОВА, магистрант ТГУВ, Ташкент, Республика
Узбекистан, Тел: +99890 995-39-29, umidazoidova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada siyosiy frazeologizmlarning sinxron tarjima sharoitida o'g'irishning o'ziga xosliklari tahlil qilinadi. Unda siyosiy munozarada turg'un iboralarni talqin qilishga ta'sir qiluvchi lingvistik, madaniy va pragmatik omillar o'rganiladi. Maqolada siyosiy frazeologik birliklarni tarjima qilishning asosiy strategiyalari – ekvivalent tarjima, funksional almashtirish, kompensatsiya va izohli tarjima shartlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: sinxron tarjima, siyosiy frazeologizm, leksika, idioma, lug'at, turg'un birikma, klishe.

Аннотация. В данной статье проанализированы особенности передачи политических фразеологизмов в синхронном переводе. В ней изучены лингвистические, культурные и прагматические факторы, влияющие на интерпретацию устойчивых выражений в политическом дискурсе, а также описаны основные стратегии перевода фразеологизмов: эквивалентный перевод, функциональная замена, компенсация и пояснительный перевод.

Ключевые слова: синхронный перевод, политические фразеологизмы, лексика, идиома, словарь, устойчивые выражения, клише.

Annotation. This article analyzes the peculiarities of translating political phraseology in simultaneous translation. It studies the linguistic, cultural and pragmatic factors that affect the interpretation of stable expressions in political discourse. The article describes the main strategies for translating political phraseology – equivalent translation, functional substitution, compensation and explanatory translation.

Keywords: *simultaneous translation, phraseological units, idioms, vocabulary, set expressions, phraseological translation, cliché.*

Ввиду обширного запаса фразеологизмов китайского языка, и того, что устойчивые выражения общественно-политического рода ещё недостаточно исследованы, эти выражения в материалах общественно-политического содержания, отражающие обстановку политической жизни способствуют определять точный смысл речи, тем не менее их изучение способствует расширить познания данной сферы.

В наши дни невозможно представить освоение языка без познания культуры, ведь эти два понятия (язык и культура) тесно связаны между собой. А взаимосвязь языка и культуры невозможно без участия фразеологии языка, которая обладает особым национальным своеобразием, поскольку отображают самобытность народа. Благодаря лаконичной формы фразеологизмов, которые активно применяются в письменной и устной речи, постигаются нрав, культура, уклад жизни и обычаи того или иного народа, говорящего на изучаемом языке,

Неотъемлемую часть фразеологии любого языка составляют политические фразеологизмы, актуальность исследования которых обуславливается особой важностью в речи политиков, а также высокой частотностью их применения в средствах массовой информации. Что касается политических фразеологизмов китайского языка, одного из старейших языков мира, изобилует устойчивые выражения политической тематики, освоение которых необходимо для переводчика-синхрониста. Ведь непонимание тех или иных политических фразеологизмов может повлечь за собой недопонимание говорящих, а также, что самое важное, затруднение процесса общения.

Как известно, политические фразеологизмы, в основном, встречаются в материалах общественно-политического содержания, куда относятся доклады и выступления в форумах, статьи в газетах, журналах и в сети, касающиеся политики, экономики и финансов, которые содержат самую разнообразную информацию,

распространяемую по каналам массовой коммуникации, основной задачей которых является информирование массы.

Эти тексты могут быть предвзятыми и нацеленными на определенное влияние, на формирование общественного мнения. Тем не менее, задача информирования остается у них центральной, определяющей типологию текста. Как принято, для данного вида текста свойственно применение большого количества устоявшихся клише, шаблонных фраз, газетных оборотов, политических терминов и определений, социальных реалий. В некоторых изданиях задействуются придуманные репортерами оценочные слова, обыгрываются жаргонные и просторечные слова и обороты.

Надо отметить, что политические фразеологизмы содержат не только политические термины, но и стандартные клишированные словосочетания, применяемые в официальной атмосфере, быстро заменяемые новыми, а также постоянно и повсеместно повторяемые изречения, или – другими словами – политическую афористику, где доминируют высказывания, выступающие своеобразными знаками какого-либо деятеля. Широко распространены и традиционные фразеологизмы, которые также служат инструментом политической борьбы.

В китайском языке существует множество политических фразеологизмов, которые отражают культурное и историческое наследие, которые часто имеют глубокое метафорическое значение и используются для описания сложных политических ситуаций. Например, идиома 坐立不安 (zuò lì bù ān) ("сидеть и не находить себе места") может быть использована для описания беспокойной политической обстановки. Или же идиоматическое выражение 青天霹雳 (qīngtiān-pìlì) ("гром среди ясного неба") – для описания неожиданных политических событий [5]. Т.Б.Крючкова выделяет две группы лексических единиц, непосредственно относящиеся к общественно-политической сфере:

1. Специально-политическая лексика, которая охватывает названия должностей, государственных и административных органов, политических партий, союзов, экономическую терминологию, а также терминологию международной политики.

2. Общеполитическая лексика, включающая в себя философские термины, а также термины, относящиеся к религии, социологии, культурологии, термины, охватывающие лексикой средств массовой информации и учреждений, связанных с работой различных общественных организаций [1, 152].

Структура китайского текста общественно-политического содержания включает в себя различные виды текстов, такие, как юридический, научный, экономический, публицистический, художественный, административно-управленческий [2, 110].

В системе лексических средств публицистики китайского языка важное место занимает общественно-политическая лексика. К такому виду лексики обычно относят слова, которые постоянно употребляются в периодической печати, что соответствует и в русском языке. Например, 宣言 декларация 鼓动 агитация, 宣传 пропаганда, 论证 аргумент. Отличительной особенностью китайской общественно-политической лексики считается почти полное отсутствие интернациональных слов, которые вошли в язык в форме фонетических заимствований, например 苏维 советы [3, 318].

Еще одной особенностью текстов общественно-политического содержания относят клише. Клише – это стереотипные слова и фразы, которые в короткой, однозначной форме классифицируют, а также и дают оценку политическим субъектам или явлениям. Наиболее часто они встречаются в текстах периодических изданий публицистического и научно-технического стилей. Клише включают в себя идиомы, устойчивые выражения, набор готовых фраз. Н-р: 黄色刊物 – желтая пресса; 自由世界 – свободный мир.

В общественно-политическом стиле китайского языка важное место занимают вэньянизмы (文言词), заимствования из старого литературного языка вэньянь. Например, сегодня употребляется фраза 设宴 – «устроить банкет», а раньше вместо данного словосочетания употреблялось 摆酒席 (устроить угощение). Фраза 应邀 – «принять приглашение» раньше использовалась в форме 答应邀请 («откликнуться приглашению»). Такие выражения создают торжественность, придают приподнятую тональность в речи.

Как известно, общее значение фразеологизма не равносильно совокупности значений компонентов, которые его составляют. В этом и выражается лексическая неделимость фразеологических единиц. Так, к примеру, фразеологизм 鸡毛蒜皮 (дословно «куриный пух, чесночная шелуха») обозначает «сущий пустяк, мелочь» и часто используется в речи политиков. Значение каждого компонента данного выражения не эквивалентно общему значению (鸡 – «курица», 毛 – «пух», 蒜 – «чеснок», 皮 – «кожа, шелуха»). В готовом

предложении данное выражение может использоваться, как 他们为鸡毛蒜皮的小事争吵起来. («Они поссорились из-за пустяка») [4, 126].

Фразеологизм 敲骨吸髓 (дословно «разбив кость, высосать костный мозг») имеет значение «жестоко эксплуатировать, доводя человека до бедности, нужды, нищеты», что на русский язык зачастую переводится как «выжимать все соки». Например, 他被敲骨吸髓 – «Из него выжали все соки» [4, 246].

Таким образом, общее значение фразеологизма не равносильно сумме его компонентов (敲 – «стучать, бить, разбивать», 骨 – «кость», 吸 – «вдыхать, всасывать, поглощать», 髓 – «костный мозг»). То есть слова, которые включены в состав фразеологизма, объединяясь, теряют свое индивидуальное лексическое значение и образуют новое, лексически равное отдельному слову, либо целому выражению.

В качестве заключения стоит отметить, что сфера политической коммуникации располагает большим объемом специальной фразеологии. Большинство единиц претерпевают изменения в стилистическом плане, приобретая новые оценочные характеристики. Складывается новая фразеология, которая отражает политические явления современности.

Неверный перевод любого фразеологизма, незнание его лексико-грамматического состава, экспрессивно-стилистических особенностей, сферы употребления, сочетаемости, а также невнимательное отношение к образной основе фразеологизмов приводят к речевым ошибкам. Именно поэтому переводчику следует очень внимательно подходить к переводу фразеологизмов в текстах общественно-политического характера, обеспечивая адекватность и правильность перевода.

Список использованной литературы:

[1] – Крючкова Т.Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии.- М.: Наука, 1989.

[2] – Хоу Цзюэ Влияние этики Конфуция на взгляды и публичные выступления Председателя КНР Си Цзиньпина // Гуманитарные ведомости ТГПУ им. Л.Н. Толстого. – 2015. – №4.

[3] – Горелов В.И. Теоретическая грамматика китайского языка: учебное пособие для студентов пед. ин-тов по специальности Иностр. Яз. / В.И.Горелов. – М.: Просвещение, 1989.

[4] – Федоров А. В. Основы общей теории перевода. М.: Высш. шк., 1968.

[5] – <https://shibushi.ru/idiomy-chinese/>

O'ZBEKCHA IDIOMALAR VA OBRAZLI BIRLIKLARNI AVTOMATIK TARJIMA QILISHDAGI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Gulshoda ABDUMALIKOVA, TDSHU magistranti, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: +998950077732; E-mail: abdumalikovagulshoda2403@gmail.com

Charos TO'XTASINOVA, TDSHU magistranti, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: +998911227627; E-mail: charostoxtasinova2207@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi idiomalar va obrazli birliklarning avtomatik tarjimasida duch kelinadigan muammolar tahlil qilinib ularga yechimlar izlanadi, shuningdek NMT modellarining xatolari o'rganiladi hamda UzbekWordNet va semantik tarmoqlar asosida takomillashtirilgan idiomalarni aniqlash va majoziy ma'noda tarjima qilishga mo'ljallangan *kompyuter lingvistik modeli taklif qilinadi.*

Kalit so'zlar: mashina tarjimasi, NMT, literal tarjima, idioma, WordNet, tasviriy ifoda.

Аннотация. В данной статье проанализированы проблемы, которые возникающие при автоматическом переводе узбекских идиом и образных выражений, изучаются ошибки NMT-моделей, а также предлагается компьютерная лингвистическая модель, предназначенная для идентификации идиом и их переносного перевода на основе UzbekWordNet и семантических сетей.

Ключевые слова: машинный перевод, NMT, буквальный перевод, idioma, WordNet, образное выражение.

Abstract. This article analyzes the challenges encountered in the automatic translation of Uzbek idioms and figurative expressions, examines the errors of NMT models, and proposes a computational linguistic model designed to identify idioms and translate them figuratively based on UzbekWordNet and semantic networks.

Keywords: machine translation, NMT, literal translation, idiom, WordNet, figurative expression.

Tilning eng murakkab va o'ziga xos qatlamlaridan biri – bu idiomalar, frazeologik birliklar va obrazli iboralardir. Bu birliklar xalqning dunyoqarashi, madaniy tajribasi, mentaliteti hamda tarixiy xotirasini mujassam etgan ko'p qatlamli majoziy ma'nolarga ega bo'lgan barqaror konstruksiyalardir. Shuning uchun ham idiomalar so'zma-so'z tarjima qilinmaydi, balki ular kontekstga, madaniy moslikka va semantik chuqurlikka tayanib tarjima qilinadi.

Bugungi globallashuv davrida tarjima jarayonining katta qismi avtomatlashtirilmoqda. Mashina tarjimasi, ayniqsa neyron tarmoqlar asosidagi NMT(neural machine translation) modellarining rivojlanishi natijasida ko'plab matnlarni tez va nisbatan sifatli tarjima qilish imkoniyati paydo bo'ldi. Biroq shunga qaramay, idiomatik birliklar mashina

tarjimasi tizimlarida eng ko'p buziladigan va noto'g'ri tarjima qilinadigan segmentlar bo'lib qolmoqda. NMT modellarining literal tarjimaga moyilligi, madaniy kontekstni to'liq anglay olmasligi va semantik ko'p qatlamlilikni talqin qilishdagi cheklovlari idiomalar tarjimasida jiddiy xatolarga sabab bo'ladi. Shu sababli, idiomalarni avtomatik aniqlash, semantik tahlil qilish va ularni to'g'ri tarjima qilishga mo'ljallangan maxsus kompyuter lingvistik modellarga ehtiyoj ortib bormoqda. Xususan, o'zbek tili uchun bunday tadqiqotlar juda kam, mavjud mashina tarjimasi tizimlari esa o'zbek idiomalarining majoziy ma'nosini to'liq anglab yetmaydi.

Idioma – bu so'zma-so'z tarjima qilinganda ma'nosi chiqmaydigan, faqat majoziy, ko'chma yoki madaniy ma'noda ishlatiladigan barqaror ibora. Ya'ni, idioma – har doim birgalikda ishlatiladigan, o'zining lug'aviy ma'nosidan farqli majoziy ma'no beradigan ibora hisoblanadi. O'zbek tilida frazeologizmlar va maqollar kabi birliklar idiomalarni tashkil qiladi. Obrazli birliklar – bu tilning o'ziga xos, ko'chma ma'nodagi, tasvir yaratishga xizmat qiluvchi, ma'nosi so'zlarning lug'aviy ma'nosidan kelib chiqmaydigan birikmalardir. Ular nutqqa badiiylilik, ifodaviylilik, hissiy rang kiritadi. Obrazli birliklar odatda metafora, metonimiya va tasviriy idodalar(ramzlar) orqali yuzaga keladi.

Hozirgi kunda mashina tarjimasi takomillashib NMT modellariga o'qitilmoqda. NMT tizimi odatdagi statistik mashina tarjimadan (SMT) farqli ravishda butun gapni kontekst bilan hisobga olgan holda tarjima qiladi. Shu bilan birga, u kam uchraydigan so'zlar, uzun gaplar, domen o'ziga xosligi kabi cheklovlarga ega[1]. NMT – bu tilni bir tildan ikkinchisiga butun jarayonini end-to-end neyron tarmoqlar orqali o'rganadigan tizimdir. Model kiruvchi jumlaning encoder orqali semantik representatsiyaga aylantiradi va decoder orqali maqsad tilida generatsiya qiladi. Shu bilan birga, attention mexanizmi yordamida so'zlar orasidagi moslikni (alignment) o'rganadi[2].

NMT ko'plab yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, ularning cheklovlari ham bor – ayniqsa: domen mosligi, trening ma'lumotlari miqdori, kam uchraydigan so'zlar, uzun gaplar, so'zlarni hizalash va beam-search bilan bog'liq muammolar. Bu jihatlar idiomalar va kam-chastotali frazeologik birliklarga yomon ta'sir qiladi[1].

Idiomatik ifodalarni NMT avtomatik tarzda noto'g'ri – ko'pincha literal – tarjima qiladi, shuning uchun idiom xatolarini o'lchash uchun maxsus metrikalar va test-to'plamlar kerak. Mualliflar literal tarjima xatolarini avtomatik aniqlovchi metrikaning taklif qiladi va pretraining (monolingual) yordam berishi mumkinligini ko'rsatadi[3].

Idiomalar va obrazli ifodalar mashina tarjimasida eng murakkab leksik-semantik birliklardan biri bo'lib, ular bir nechta chuqur tilshunoslik va kompyuter lingvistika muammolariga sabab bo'ladi.

1. Ko'chma ma'noning aniqlanmasligi. Mashina tarjima tizimlari, ayniqsa NMT modellar, odatda so'zlar ketma-ketligini statistik ehtimollik asosida tarjima qiladi. Idiomalarning esa lug'aviy ma'nosi bilan kontekstual ma'nosi o'rtasida katta farq bor. Kompyuter lingvistik model idiomani "ko'chma birlik" sifatida emas, balki oddiy so'zlar majmui sifatida qabul qiladi. Masalan, google va yandex tarjima tizimlari ushbu iborani quyidagicha tarjima qilgan: Uning ko'zi uchib turibdimi?- Is his eye twitching?

2. Kontekst talab qilishi yoki qilmasligi. Ko'p idiomalar faqat kontekst orqali to'g'ri tushuniladi. NMT tizimlari ba'zan global kontekstni yaxshi ishlay olmaydi, ayniqsa qisqa gaplarda yoki strukturaviy murakkab matnlarda seziladi. Agar tilga ishlov berilganda idiomalar bir maxsus belgiga teglanib ma'no berilgan bo'lsa, ushbu idioma kontekst ichida o'zining ma'nosini saqlab qolishi yoki aksincha faqat idioma o'zi yolg'iz kelganda ma'nosini saqlashi mumkin. Masalan o'zbek tilidagi idiomalarni 600 dan ortig'ini quyidagicha teglashni amalga oshirdik(1-rasmga qarang).

1-RASM.

Ibora	set	turkumi	Usuli				Nusxa turi		Bo'yqandorligi
			bad'iy	publisistik	eskirgan	so'zlashuv	Yozma	Og'zaki	
o'ng kel	munofiq bo'l	fe'l	+			+		+	ijobiy
to'g'ri so'z	rostgo'y	sifat	+	+		+	+	+	ijobiy
to'g'ri so'zli	rostgo'y	sifat	+	+		+	+	+	ijobiy
rostgo'y	rostgo'y	sifat	+	+		+	+	+	ijobiy
to'g'ri so'zligi	rostgo'y	sifat	+			+		+	ijobiy
u desa..., bu de, bu desa..., u de	janjallash	fe'l	+			+		+	salbiy
adi-badi aytish	janjallash	fe'l	+			+		+	salbiy
u dunyo-bu dunyo	hayotligida ham, o'limidan keyin ham	ravish	+			+	+	+	salbiy
u dunyo-yu bu dunyo	hayotligida ham, o'limidan keyin ham	ravish	+	+		+		+	salbiy
ikki dunyoda ham	hayotligida ham, o'limidan keyin ham	ravish	+			+		+	salbiy
u yog'ini so'rasang	ahvol qanday ekanini bilchi bo'lsang	ravish	+			+		+	neytral
yog'ini surishtirsang	ahvol qanday ekanini bilchi bo'lsang	ravish	+			+		+	neytral
u yog'ini surishtirsang	ahvol qanday ekanini bilchi bo'lsang	ravish	+			+		+	neytral
u yoqda tursin	chetda tursin	ravish	+			+		+	neytral
bir yoqda tursin	chetda tursin	ravish	+			+		+	neytral
nari tursin	chetda tursin	ravish	+			+		+	neytral
uch pul bo'l	hech qancha bo'lma	fe'l	+			+		+	salbiy
uch pul oil	hech qancha bo'lma	fe'l	+			+		+	salbiy

3. Madaniy o'ziga xoslik. Idiomalarning katta qismi etno-madaniy, tarixiy, mentalitetga oid birliklardir. Mashina tarjima tizimlari bu madaniy farqlarni chuqur kodlay olmaydi. Masalan, o'zbek tilidagi "yuragi yorildi" – "o'ta xursand bo'ldi" ma'nosida. Inglizchada esa literal tarjima tragediyani ya'ni o'ldi degan ma'noni anglatadi.

4. O'xshash idiomalarning tillararo nomutanosibligi. Bir xil ma'noni anglatuvchi idiomalar ikki tilda ham mavjud bo'lishi lekin ular shaklda turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, o'zbekcha: "Og'zi pishgan odam" – tajribali. Inglizcha: "a seasoned person"- tajribali (so'zma-so'z emas).

5. Ko'p variantlilik. Idiomalar ko'pincha bir nechta variantda uchraydi. Masalan, "a'zoyi badandan sovuq ter chiqarib yubormoq" "a'zoyi badandan ter chiqib ketmoq" "badandan ter chiqib ketmoq", "peshanadan sovuq ter chiqmoq", "ter chiqib ketmoq" kabi. NMT modellar har bir variantni yagona semantik blok sifatida emas, balki alohida o'rganadi. Natijada ularning umumiy obrazini aniqlay olmaydi.

6. Past chastotali birliklar. Idiomalarning ko'pi korpuslarda kam uchraydi. NMT modellar esa yuqori chastotali birliklarga tayanadi. Kam uchragan idiomalar semantik jihatdan kamroq o'rganilgan, shuning uchun xatoliklar ko'p bo'ladi.

7. Tasviriy ma'no (imagery) yo'qolib ketishi. Obrazli birliklar tasviriy ifodalar yaratadi. Mashina tarjimasida esa odatda tasviriy ma'noni tan olmaydi, chunki semantik tarmoqlar yetarli boy emas. Natijada tarjimada stilistik, badiiy qiymat yo'qoladi. Biz ushbu muammoga yechim sifatida 337 ta tasviriy ifodalarning kompyuterga o'qitishga tushunarli darajada teglangan lingvistik resurs, baza shakllantirdik. Unda tasviriy ifoda va uning ma'nosi, so'z turkumi, uslubi, nutq turi, bo'yoqdorligi ko'rsatilgan (2-rasmga qarang).

2-RASM.

T.ifoda	so'z	turkumi	Uslubi						Nutq turi		Bo'yoqdorligi
			badiiy	publisistik	ilmiy	rasmiy- idoraviy	eskirgan	so'zlashuv	Yozma	Og'zaki	
kumush tola	ipak	ot	+	+				+	+	+	neytral
ipak	ipak	ot	+	+				+	+	+	neytral
oltin boshqoq	bug'doy	ot	+	+			+	+	+	+	neytral
bug'doy	bug'doy	ot	+	+	+	+	+	+	+	+	neytral
zangori ekran	televizor	ot	+	+			+	+	+	+	neytral
televizor	televizor	ot	+	+	+	+	+	+	+	+	neytral
zangori olov	gaz	ot	+	+				+	+	+	neytral
gaz	gaz	ot	+	+	+	+		+	+	+	neytral
oq oltin ijodkori	paxtakor	ot	+	+				+	+	+	neytral
paxtakor	paxtakor	ot	+	+				+	+	+	neytral
samalyot	samalyot	ot	+	+	+	+	+	+	+	+	neytral
po'lat qush	samalyot	ot	+	+			+	+	+	+	neytral
traktor	traktor	ot	+	+	+	+	+	+	+	+	neytral
po'lat ot	traktor	ot	+	+			+	+	+	+	neytral

Demak, ushbu shakllantirilgan leksik resurslarni biz WordNet uchun baza sifatida olishimiz mumkin bo‘ladi. **WordNet** – tilshunoslik va kompyuter lingvistikasida keng qo‘llaniladigan leksik-semantik ma’lumotlar bazasi. WordNetdagi so‘zlar “synset” (ya’ni “ma’noviy birliklar to‘plami”)larga guruhlanadi: har bir synsetga bir nechta sinonim so‘zlar tegishli, va synsetlar orasida hyperonym–hyponym, antonim, meronym–holonym kabi semantik munosabatlar belgilanadi. Bu struktur – so‘zlar va ularning ma’nolari orasidagi semantik tarmoqqa asoslanib, so‘z ma’nolarini aniqlash (word sense disambiguation), leksik resurslar yaratish, mashina tarjima, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) va boshqa ko‘plab vazifalar uchun fundament bo‘ladi[4].

O‘zbek tilida ushbu sohada tadqiqot o‘tkazilgan bo‘lib, **UzWordNet** – WordNet modelining o‘zbek tiliga moslangan versiyasidir[5].

UzWordNet 2021-yilda taqdim etilgan bo‘lib, unda 28 140 synset, 64 389 sense (so‘z ma’nosi varianti), va 20 683 so‘z mavjudligini mualiflar bildiradi. Bu o‘zbek tilidagi eng keng ko‘lamli leksik-semantik ma’lumotlar bazasi bo‘lib, tilni raqamli resurslarga asoslash, NLP va tarjima tizimlari uchun poydevor yaratishda muhim vosita[5].

WordNet va UzWordNetlarning tuzilishi leksik bog‘liqlik (sinonim–antonim), semantik bog‘liqlik (hyperonym–hyponym), leksik kategoriya (fe‘l, ot, sifat ...) asosida tashkil topgan [6].

Shuning uchun, WordNet (va UzWordNet) tilni algoritmik va semantik tahlil qilish, tarjima, so‘z ma’nolarini avtomatik aniqlash (WSD), NLP va boshqa kompyuter lingvistika loyihalari uchun nazariy asosi bo‘la oladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘zbek tilidagi idiomalar, frazeologik birliklar va obrazli ifodalar mashina tarjimasida eng murakkab leksik-semantik birliklar hisoblanadi. Ular literal tarjima qilinmaydi, balki kontekst, madaniy moslik va semantik chuqurlikka tayangan holda tarjima qilinadi. NMT modellarining literal tarjimaga moyilligi, kontekstni yetarlicha tushunmasligi va semantik qatlamlarni talqin qilishdagi cheklovlari idiomalarni noto‘g‘ri tarjima qilishga olib keladi.

Maqolada aniqlangan asosiy muammolar: ko‘chma ma’noning aniqlanmasligi, kontekstga bog‘liqlik, madaniy xususiyatlar, tillararo nomutanosiblik, ko‘p variantlilik, past chastotali birliklar va tasviriy ma’noning yo‘qolishi. Ushbu muammolarni hal qilishda WordNet va UzWordNet kabi semantik tarmoqlarni baza sifatida ishlatish va maxsus lingvistik resurslar yaratish samarali yechim bo‘lishi mumkin.

Shu bilan birga, maqola o‘zbek tilida idiomalarni avtomatik aniqlash va tarjima qilish bo‘yicha kompyuter lingvistikasida ilgari surilgan tadqi-

qotlar uchun nazariy asos yaratadi va amaliy loyihalar uchun yo‘l xaritasi-ni belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Koehn P., Knowles R. Six challenges for neural machine translation //arXiv preprint arXiv:1706.03872. – 2017.
2. Bahdanau D. Neural machine translation by jointly learning to align and translate //arXiv preprint arXiv:1409.0473. – 2014.
3. Baziotis C., Mathur P., Hasler E. Automatic evaluation and analysis of idioms in neural machine translation //Proceedings of the 17th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics. – 2023. – C. 3682-3700.
4. <https://es.wikipedia.org/wiki/WordNet>
5. Agostini A. et al. Uzwordnet: A lexical-semantic database for the uzbek language //Proceedings of the 11th Global Wordnet conference. – 2021. – C. 8-19. <https://inlibrary.uz/index.php/crjps/article/view/57587>

KONTEKSTOLOGIK TARJIMA LUG‘ATLAR YARATISHDA KORPUS OBYEKT SIFATIDA

Mohichehra ABRAMATOVA, Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti
2-kurs magistranti, Tel: 90 749 97 6; e-mail: abramatovamohichehra@gmail.com

Ilmiy rahbar: DSc, dotsent **Samida Mustafayeva**

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi sinonimiya hodisasi va kontekstologik tarjima lug‘atlarni yaratishda korpus lingvistikasi metodlarining imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ot, fe‘l va sifat sinonimiyalari, ularning kontekstga bog‘liqligi, boshqa tillarda tarjimasi, semantik farqlari va stilistik xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Korpus asosidagi kuzatuvlar lug‘at tuzishda, sinonim birliklarni tasniflashda va ularning pragmatik va konnotativ jihatlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi isbotlanadi.

Kalit so‘zlar: sinonimiya, tarjima, ot sinonimiyasi, fe‘l sinonimiyasi, sifat sinonimiyasi, kontekst, korpus lingvistikasi, leksik-semantik tahlil, uslubiy differentsiallashtirish, konnotatsiya, pragmatik ma‘no, sinonimik qator, leksik tizim.

Аннотация. В статье анализируются феномены синонимии узбекского языка и возможности использования методов корпусной лингвистики при создании контекстологических словарей. Рассматриваются синонимия существительных, глаголов и прилагательных, их зависимость от контекста, семантические различия и стилистические особенности. Корпусные наблюдения демонстрируют важность для составления словарей, классификации синонимических единиц и выявления их прагматических и коннотативных аспектов.

Ключевые слова: синонимия, перевод, синонимия существительных, синонимия глаголов, синонимия прилагательных, контекст, корпусная лингвистика, лексико-семантический анализ, стилистическая дифференциация, коннотация, прагматическое значение, синонимический ряд, лексическая система.

Annotation. This article analyzes the phenomena of synonymy in the Uzbek language and explores the potential of corpus linguistics methods in creating contextological dictionaries. It examines nominal, verbal, and adjectival synonymy, their context-dependence, semantic distinctions, and stylistic features. Corpus-based observations demonstrate the importance of these methods for dictionary compilation, classification of synonymic units, and identification of their pragmatic and connotative characteristics.

Keywords: synonymy, translate, nominal synonymy, verbal synonymy, adjectival synonymy, context, corpus linguistics, lexical-semantic analysis, stylistic differentiation, connotation, pragmatic meaning, synonymic series, lexical system.

Hozirgi zamon leksikografiyasi an'anaviy lug'at tuzish tamoyillari-dan kompyuter lingvistikasiga asoslangan yangi yondashuvlarga o'tmoqda. Ayniqsa, til birligining real nutqiy muhitini – kontekstni – aniq qayd etish bugungi lug'atlarning eng muhim talabi hisoblanadi. Til korpuslari kontekstologik lug'at yaratishda markaziy obyektga aylanib, so'zning tarjima, semantik, pragmatik, sintaktik va kollokativ xususiyatlarini real nutq namunalaridan kelib chiqib tavsiflash imkoniyatini bermoqda. Korpus – ma'lum mezonlar asosida jamlangan, tartiblangan, teglangan matnlar majmuasi. U so'zlarning kontekstual qo'llanish chastotasini, kollokatsiyalarni, sintaktik bog'lanishlarni, uslubiy xususiyatlarni aniq statistik va tasdiqlangan shaklda beradi. Bu esa kontekstologik lug'atlar uchun asosiy manba hisoblanadi.⁴²

Korpusning afzalliklari: Obyektivlik – lug'at muallifi subyektiv xulosa qilmaydi, barcha ma'lumot korpus faktlariga tayangan bo'ladi. Ko'lamlilik – minglab yoki millionlab kontekstlar tahlili asosida aniq tavsif beriladi. Chastota tahlili – eng faol va passiv birikmalar ajratiladi. Avtomatlashtirilgan qidiruv – konkordanslar, word-sketch, lemmatizatsiya, n-gramlar orqali.⁴³

Yaqin yillardan buyon O'zbek tilida kontekstologik lug'atlar yaratish masalalari ancha rivojlanib kelmoqda. AmirTemur Corpus, Uz-Corpus, O'zbek tili ta'limiy korpusi kabilar ustida olimlar va ularning shogirdlari haligacha izlanishlar olib borishmoqda.⁴⁴ O'zbek tili uchun mavjud korpuslarda 100 minglab real kontekstlar, kollokatsion bog'lanishlar, stilistik qatlamlar aniqlanadi. Shu bilan birga O'zbek

⁴² https://worldlyjournals.com/index.php/PRS/article/view/14300?utm_source

⁴³ https://ccsenet.org/journal/index.php/ijel/article/view/73106?utm_source

⁴⁴ https://ctcl.uz/index.php/uzmu/article/view/108?utm_source

tilida kontekstologik lug'atlar yaratishda bir qancha muammolar ham mavjud, jumladan:

- matnlar yetishmasligi;
- teglangan korpuslarning kamligi;
- morfologik analizatorlarning mukammal emasligi;
- turli uslublarda matnlar nisbatan kam.

Istiqbolli yo'nalishlar: avtomatik kontekst ajratish dasturlarini yaratish; o'zbek tilida word-sketch tizimlarini joriy etish; ta'limiy kontekstologik lug'atlar yaratish (maktab, OTM, ilmiy uslub bo'yicha); terminologik kontekstologik lug'atlar. Sinonimlar qaysi so'z turkumiga oidligiga ko'ra bir necha guruhlariga ajratiladi. Ushbu maqolada ot, fel va sifat sinonimiyaga oid bir qancha misollarni ko'rib chiqamiz:

1. Ot sinonimiya - umumiy semantik maydonga mansub bo'lib, bir-biriga yaqin yoki qisman mos keladigan ma'nodagi otlarning o'zaro munosabatidir. Ular ko'pincha denotativ ma'no, kontekst talabi, stilistik nuansa, emotsional bo'yoq orqali farqlanadi. Korpus asosida ot sinonimiyasi tahlili:

“Kishilik xulqi” semantik maydoni:

Misol: “do'st – o'rtoq – hamroh – sherik”

So'z	Korpusdagi asosiy kontekst	Farqi
<u>do'st</u>	“Do'st tutinmoq”, “chin do'st”, “do'stlik”	Emotsional, ijobiy, shaxslararo mehr
<u>o'rtoq</u>	“Maktab o'rtoqlari”, “sinf o'rtog'i”	Neytral, tengdoshlar uchun
Hamroh	“Safarda hamroh”, “yo'lda hamroh bo'lmoq”	Birga yuradigan shaxs, vaqtinchalik
Sherik	“Sherik bo'lmoq”, “tadbirkorlik sherigi”	Biror faoliyatda ishtirokchi

Umuman olganda, sinonimlar bir predmetni bildirmaydi, balki kontekstga ko'ra tanlanadi.

2. Fe'l sinonimiya – harakatni anglatadigan birliklar o'rtasidagi yaqin ma'noviy munosabatlar. Fe'llarda sinonimiya harakatning usuli, kuchi, subyektning munosabati, uslubiy ohang orqali farqlanadi.⁴⁵

Korpus asosida fe'l sinonimiyasi: “ko'rmoq – ko'zdan kechirmoq – kuzatmoq – guvoh bo'lmoq” maydoni:

⁴⁵ https://www.tadqiqot.uz/index.php/art/article/view/10156?utm_source

Fe'l	Korpus konteksti	Farqlanish i
ko'rmoq	"manzarani ko'rmoq", "kino ko'rmoq"	umumiy sezish
Kuzatmoq	"holatni kuzatmoq", "tajribani kuzatmoq"	davomiylik, diqqat
ko'zdan kechirmoq	"hujjatlarni ko'zdan kechirmoq"	tekshirish, nazorat
guvoh bo'lmoq	"hodisaga guvoh bo'ldi"	voqea ishtirokchisi bo'lish

3. Sifat sinonimiya – belgining darajasi, uslubiyligi, ijobiy–salbiy bahosi orqali farqlanuvchi sinonim sifat birliklari o'rtasidagi munosabat. Korpus asosida sifat sinonimiyasi: "yaxshi – zo'r – a'lo – ma'qul – munosib"

Sifat	Korpus konteksti	Farqlanishi
Yaxshi	"yaxshi odam", "yaxshi baho"	umumiy
zo'r	"zo'r film", "zo'r natija"	emotsional, norasmiy
a'lo	"a'lo daraja", "a'lo sifat"	yuqori baho
ma'qul	"ma'qul variant"	moslik, maqbullik
Munosib	"munosib javob", "munosib hayot"	axloqiy baho

Har bir ot/fe'l/sifat sinonimlar guruhi uchun lug'atda quyidagilar keltiriladi:

1. Asosiy ma'no va semantik farqlar
2. Stilistik bo'yoq (kitobiy, so'zlashuv, poetik...)
3. Korpusdan misollar (kontekst bilan)
4. Kollokatsiyalar
5. Qo'llanish chastotasi
6. Daraja va ekspressivlik mezonlari

Umumiy xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, tilning leksik tarkibi doimiy harakat va o'zgarish jarayonida bo'lib, undagi sinonimiya hodisasi ushbu jarayonning eng muhim manbalardan biridir. Sinonim birliklar tilda ma'no nozikliklarini, nutq rang-barangligini, uslubiy boylikni ta'minlaydi, shu bois ularni har tomonlama o'rganish, xususan ot sinonimiya, fe'l sinonimiya va sifat sinonimiyani tizimli tahlil qilish lisoniy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishidir. Ot sinonimiyalarning o'ziga xosligi ularning predmet, shaxs, tushuncha va hodisalarning

rang-barang sifatlarini nomlashi, ma'no ko'lamining tor yoki kengligi bilan farqlanishida namoyon bo'ladi. Masalan, *"o'qituvchi – ustoz – muallim"*, *"qo'rquv – vahima – cho'chish"* kabi sinonim qatorlar semantik kenglik, emosional bo'yoq va uslubiy vazifasiga ko'ra tabaqalanadi. Bu guruhdagi sinonimlar ko'proq ijtimoiy-madaniy omillar, nutq uslub va kontekst bilan chambarchas bog'liq. Fe'l sinonimiya esa harakat, holat va jarayonlarning turlicha ifodalanishi bilan ajralib turadi. Fe'llar, ayniqsa, kontekst ta'sirida ma'nosini o'zgartirishi, kuchaytirishi yoki yumshatishi bilan boshqacha tabiatga ega. Masalan, *"ketmoq – jo'namoq – tark etmoq"*, *"aytmoq – ta'kidlash – bildirmoq"* kabi qatorlarda harakatning yo'nalishi, rasmiylik darajasi va maqsadi turlicha aks etadi.

Fe'l sinonimiyasining dolzarbligi shundaki, u gapning dinamikasini belgilaydi, nutqqa aniq harakat xarakteri beradi. Sifat sinonimiyasi esa predmet yoki shaxsning belgisini ifodalashda aniqlik, baholovchanlik, estetik bo'yoq kabi kategoriyalarni chuqurlashtiradi. Sifatlar sinonimiyasi, masalan, *"go'zal – chiroyli – latofatli"*, *"kattakon – ulkan – yirik"* singari qatorlarda semantik daraja, subyektiv baho va stilistik moslik bilan tafovutlanadi. Uchala sinonim turining o'zaro farqlari mavjud bo'lsa-da, ularni birlashtirib turuvchi umumiy jihat – kontekstning hal qiluvchi o'rni. Chunki sinonimlar faqat kontekst ichida to'liq ma'no kasb etadi, o'zaro semantik chegaralari aniqlanadi, stilistik farqlanishlari namoyon bo'ladi. Shu sababli sinonimik birliklarni o'rganishda korpus lingvistikasi asosiy metodlardan biriga aylandi. Korpusdan olingan real nutq namunalari sinonimlarning haqiqiy qo'llanilishini, ularning chastotasi, stilistik xususiyatlari va konnotativ ma'nolarini ishonchli tahlil qilishga imkon yaratadi. Umuman olganda, ot, fe'l va sifat sinonimiya tildagi leksik boylikning asosiy qatlamlaridan biri bo'lib, ular nutqning tabiiyligi, ifodaviyligi va ma'no aniqligini ta'minlaydi. Sinonimlarning o'zaro munosabati va farqlanishi kontekst orqali yuzaga chiqadi, bu esa tilshunoslikda sinonimiya masalasini korpus asosida o'rganishni yanada dolzarblashtiradi. Shuningdek, tilda sinonim birliklarning mavjudligi lisoniy tafakkurning boyligini, xalqning ma'naviy-madaniy merosini, nutq madaniyatining yuksak saviyasini ko'rsatadi. Shu sababli sinonimiyani tizimli o'rganish nafaqat ilmiy ahamiyatga ega, balki amaliy jihatdan ham muhim – lug'at tuzish, matn yaratish, tarjima, ta'lim jarayonlari uchun lingvistik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov, T. (2010). *O'zbek tilining leksikologiyasi*. Toshkent: Fan.
2. Rajabov, A. (2015). *Leksikografiya va lug'atshunoslik*. Toshkent: Ma'naviyat.

3. Shodiev, B. (2008). *O'zbek tilidagi sinonimlar*. Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi.
4. Ахманова О.С. *Словарь лингвистических терминов*. – Москва: Советская энциклопедия, 1966.
5. Арнольд И.В. *Лексикология современного английского языка*. – Москва: Высшая школа, 1986.
6. Крючкова Л.П., Максимов Л.Ю. *Основы лексикографии*. – Москва: Флинта-Наука, 2010.
7. Шанский Н.М. *Лексикология современного русского языка*. – Москва: Просвещение, 1972.
8. Жалолов Ж. *Hozirgi zamon leksikografiyasining dolzarb masalalari*. – Toshkent: Fan, 2019.
9. Ismatillaev B. *O'zbek tilining sinonimlar lug'ati*. – Toshkent: O'zME, 2006.
10. Cruse D.A. *Lexical Semantics*. – Cambridge: Cambridge Univ Press, 1986.
11. Jackson H. *Words and Their Meaning*. – London: Routledge, 1988.
12. <https://www.dictionary.com>
13. <https://www.thesaurus.com>
14. <https://corpus.byu.edu>
15. <https://www.academia.edu/>
16. <https://www.researchgate.net/>

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРЕДАЧИ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОЙ ЛЕКСИКИ В СИНХРОННОМ ПЕРЕВОДЕ (китайско-русской комбинации)

Умида РАХИМЖОНОВА, магистрант ТГУВ, Ташкент, Республика
Узбекистан, Тел: +99890 995-39-29, umidazoidova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada sinxron tarjimada sohaviy maxsus leksika-ni o'ziga xos berish usullari ko'rib chiqiladi. Unda vaqt cheklovlari ostida atamalnarni tarjima qilishda duch kelinadigan asosiy qiyinchiliklar va tarjimonlarning aniqlik va semantik to'liqlikni ta'minlash uchun qo'llaydigan strategiyalariga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: *sinxron tarjima, sohaviy maxsus leksika, terminologiya, tarjima strategiyalari, kompressiya, lug'at.*

Аннотация. В данной статье проанализированы особенности передачи специализированной лексики в синхронном переводе. В ней изучены основные трудности, возникающие при переводе терминов в условиях ограниченного времени, и стратегии, которые применяют переводчики для обеспечения точности и смысловой полноты высказывания.

Ключевые слова: *синхронный перевод, специализированная лексика, терминология, переводческие стратегии, компрессия, словарь.*

Annotation. This article analyzes the specifics of conveying specialized vocabulary in simultaneous interpreting. It examines the main challenges encountered when translating terms under time constraints and the strategies interpreters employ to ensure accuracy and semantic completeness.

Keywords: *simultaneous translation, specialized vocabulary, terminology, translation strategies, compression, dictionary.*

На сегодняшний день перевод правовых актов и материалов различных форумов, играющих ключевую роль в регулировании общественных отношений и осуществлении правоприменительной практики, беспрецедентно востребован, именно поэтому вопросы перевода с каждым днем имеют большую популярность в связи с увеличивающимися экономическим, культурным, кадровым обменами между Китаем и Узбекистаном.

В целом китайский язык является изолирующим языком и явно различается от флективного русского, у которого нет отчетливых пределов между словами и морфемами, и по сути отсутствуют виды словоизменения, который взаимно не разводятся на составные слова и словосочетания. В китайском языке грамматически важен порядок слов, принадлежность слов к речевым частям зависит от их синтаксического положения, что создаёт серьёзные сложности в определении рабочих единиц при переводе.

Передача специализированной лексики (терминологии) является одной из ключевых и наиболее сложных задач в синхронном переводе, в частности, из-за острого дефицита времени. Успешность перевода зависит не только от знания переводчиком языка, но и от его глубокого понимания предметной области [1, 576].

Основные проблемы передачи специализированной лексики заключаются в следующем:

- дефицит времени: синхронный переводчик работает практически одновременно с говорящим, что не дает времени на размышления или поиск термина в словаре.
- узкая специализация: незнание конкретной области (например, медицины, юриспруденции, инженерии) делает невозможным адекватный перевод специфических терминов.
- новая или уникальная терминология: встречаются недавно появившиеся термины, для которых еще нет устоявшихся эквивалентов в языке перевода.
- многозначность терминов: некоторые термины могут иметь разные значения в зависимости от контекста или отрасли [2, 192].

Также стоит проанализировать стратегии и методы работы передачи специализированной лексики. Для этого синхронные переводчики используют ряд стратегий:

Первое и самое важное – это тщательная предварительная подготовка. Она включает в себя следующее:

- Изучение темы: Перед мероприятием переводчик должен глубоко погрузиться в обсуждаемую тему, чтобы понимать суть дела, а не только отдельные слова.

- Составление глоссариев: Переводчики запрашивают у организаторов материалы выступления, презентации и составляют собственные глоссарии ключевых терминов на обоих языках;

Второе – это использование переводческих трансформаций в процессе перевода, куда входят ниже представленное:

- Транскрипция/Транслитерация: Использование исходного звучания или написания термина, особенно для имен собственных, названий компаний или новейших понятий, при отсутствии немедленного эквивалента.

- Калькирование: Создание нового термина в языке перевода путем буквального перевода составных частей исходного термина.

- Поиск эквивалента: Использование уже устоявшегося и общепринятого термина в языке перевода.

- Описательный перевод (перифраз): Если точный и краткий термин неизвестен или не существует, переводчик может описать понятие несколькими словами, чтобы сохранить смысл.

И последнее – это тактические приемы во время выступления:

- Компрессия речи: Сокращение второстепенной информации или грамматических структур для выигрыша времени, которое крайне необходимо для перевода сложного термина.

- Упреждение (антиципация): Прогнозирование следующего слова или фразы на основе контекста и знания темы, что дает дополнительное время для поиска нужного термина.

- Ориентирование на текст: При наличии заранее предоставленного текста выступления переводчик может следовать ему, что значительно снижает стресс и риск ошибки при переводе терминологии[3, 89].

В целом, успешная передача специализированной лексики в синхронном переводе — это результат сочетания глубоких фоновых знаний, тщательной подготовки и владения гибкими переводческими стратегиями и тактиками.

В качестве примера специализированной лексики рассмотрим материалы из выступления китайской представительницы на форуме по сотрудничеству в области инноваций и предпринимательства среди женщин, который был проведен 1-2 июня 2025 году в городе Самарканде.

Из слов президента Ассоциации женщин-юристов провинции Шэньси, директора юридической фирмы Beijing Naotian – Лю Цзе: *«我是陕西省女法律工作者协会会长、北京浩天（西安）律师事务所主任刘洁»*. **Перевод:** *«Меня зовут Лю Цзе. Я являюсь президентом Ассоциации женщин-юридических работников провинции Шэньси и руководителем юридической фирмы «Пекин Хаотянь» (филиал в Сиане)»*.

В оригинальном предложении внимание привлекает фраза «女法律工作者», которая дословно переводится как «женщины-юридические работники». Если рассмотреть каждое слово по отдельности, то иероглиф 女 переводится как «женщина», «法律» - «закон», «工作者» – «работник». В целом, данную фразу можно передать как «женщины-юристы». Таким образом, предложение можно передать как «Меня зовут Лю Цзе, я президент Ассоциации женщин-юристов провинции Шэньси и директор юридической фирмы Beijing Naotian (Сиань)».

Еще один пример для анализа специализированной лексики рассмотрим предложение: *«今天，想以“姐妹”的身份，和大家聊聊我们在保护妇女儿童权益、助力商贸往来方面所做的努力»*. **Перевод:** *«Сегодня я хочу выступить перед вами как «подруга», чтобы рассказать о нашей работе в области защиты прав женщин и детей, а также в сфере содействия международному деловому сотрудничеству»*.

Проанализируем фразу “姐妹”. По достоверному источнику bkrs.com[7], первый иероглиф «姐» переводится как «старшая сестра», а «妹» - «младшая сестра». В исходном предложении данная фраза была переведена как «подруга», но более подходящим переводом был бы «сестры», где произошла синонимическая, точнее близкая к ней замена. А если взять целое предложение, то с использованием стратегии компрессии стоило бы его передать как: *«Сегодня, как «сестра», я хотела бы рассказать вам о наших усилиях по защите прав и интересов женщин и детей и содействию торговому обмену»*. Здесь же данная стратегия характеризуется заменой предложения или словосочетания более кратким предложением, словосочетанием или словом.

В обоих вышеприведенных примерах была использована стратегия компрессии, которая заключается в преобразовании исходного текста с целью придать ему более сжатую форму. Компрессия текста достигается путем опущения избыточных элементов высказывания, элементов, которые могут быть восполнены с помощью контекста и внеязыковой ситуации, а также путем использования более компактных форм выражения[4, 271].

Применение данной стратегии становится возможным благодаря предметной ситуации – обозначение описываемых в тексте предметов и связи между ними. Под предметной ситуацией понимается также социокультурный аспект, так как перевод - это, по выражению Л.Виссона, перевод культур. Б.Уорф писал, что “носители разных языков по-разному воспринимают факты и явления, поскольку эти явления по-разному выражены и сформулированы на их языках”[5, 240]. Из этого следует, что одни и те же явления могут быть описаны по-разному в двух языках. К примеру, там, где носителю русского языка понадобится большое количество лексических единиц для называния того или иного феномена, носителю китайского языка понадобится меньшее их количество, и наоборот. Это явление эффективно используется переводчиками, позволяя выразить мысль меньшим количеством знаков. Предметная ситуация тесно связана с таким феноменом, как избирательность языковой системы. Каждое высказывание содержит некоторое количество признаков описанной ситуации, при этом степень детализации может отличаться в зависимости от языка [6, 224]. Фактически применение компрессии основывается на различии в языковых средствах для выражения той или иной идеи. Это позволяет выиграть время при синхронном переводе, изложить мысль более идиоматично, избегая вероятностных ошибок. Другим фактором использования стратегии компрессии является высокий темп речи оратора: синхронист вынужден проговаривать текст перевода, параллельно обрабатывая поступающую информацию. При крайне высоком темпе речи, переводчику приходится компрессировать некоторые сегменты высказывания.

В заключении можно сказать, что избыточность языка позволяет переводчику распознавать смысл по ключевым опорным пунктам и успешно компрессировать сообщение на языке перевода. В процессе синхронного перевода данное действие (компрессия) может осуществляться различными способами на основе модели когнитивного поиска функционального эквива-

лента исходного сообщения на языке перевода, при условии совпадения в культурных концептах и ментальности народов, говорящих на данных языках.

Список использованной литературы:

- [1]– Искандарова Р. (2024). Методы обучения синхронному переводу и важные стратегии обучения переводу. *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*, 2(1/S).
- [2]– Кондрашова Е. А. Особенности перевода новой терминологической лексики, – Уральский федеральный университет имени первого президента России Б. Н. Ельцина. – 2016.
- [3]– Миньяр-Белоручев Р. К. Общая теория перевода и устный перевод. – М.: Воениздат, 1980.
- [4]– Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. Уч. для институтов и факультетов ин.яз. -М., Воениздат, 1973.
- [5]– Виссон. Л. Синхронный перевод с русского на английский. - М.: Р. Валент, 1999.
- [6]– Хайруллин В.И. Языковая избирательность и высказывание // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – № 3-2.
- [7]– <https://bkrs.info>

REKLAMA TARJIMASIDA MATN VA MAZMUNNING MOSLIGI

***Mahliyo SHOKIROVA, KIUT 4-kurs talanbasi,
E-mail:mahliyoshokirova768@gmail.com***

Ilmiy rahbar: PhD, dots. v.b. Xamidova Mohinaxon Alisherovna

Annotatsiya. Maqolada reklama tarjimasida matn shakli va mazmunining uygʻunligini taʼminlash masalalari yoritilib, maqsadli auditoriyaga moslash jarayonida lingvistik, madaniy va pragmatik omillarni uygʻun qoʻllash zarurligi taʼkidlanadi. Shuningdek, ekvivalentlik, adaptatsiya va lokalizatsiya yondashuvlarining ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: Reklama tarjimasi, mazmun mosligi, funksional ekvivalent, lokalizatsiya, adaptatsiya, shior tarjimasi, semantik noziklik.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы обеспечения согласованности формы и содержания при переводе рекламных текстов. Подчеркивается необходимость гармоничного учета лингвистических, культурных и прагматических факторов при адаптации сообщения к целевой аудитории. Анализируется значение эквивалентности, адаптации и локализации.

Ключевые слова: Перевод рекламы, соответствие содержания, функциональная эквивалентность, локализация, адаптация, перевод слоганов семантические нюансы.

Abstract. The article explores how to maintain coherence between form and content in advertising translation. It highlights the need to harmonize linguistic, cultural, and pragmatic factors when adapting messages for the target audience. The study also examines the importance of equivalence, adaptation, and localization.

Key words: Advertising translation, Content consistency, Functional equivalence, Localization, Adaptation, Slogan translation, Semantic subtlety / Semantic nuances.

Kirish. Global kommunikatsiya jarayonining jadallashuvi reklama matnlarini turli tillarga tarjima qilish talabini keskin oshirdi. Reklama tarjimasi oddiy lingvistik jarayon bo'lib qolmay, balki maqsadli auditoriyaning madaniy, psixologik va marketing xususiyatlarini hisobga oladigan murakkab kommunikativ faoliyatdir. Reklama matnlarining asosiy funksiyasi axborot yetkazishdan tashqari iste'molchiga ta'sir o'tkazish, uni harakatga undashdan iborat. Shuning uchun reklamani tarjima qilishda matn va mazmunning mosligini ta'minlash tarjimonning asosiy vazifasiga aylanadi. Ushbu maqolada reklama tarjimasining lingvistik va pragmatik jihatlari o'rganilib, matnning ta'sirchan mazmunini saqlashga qaratilgan yondashuvlar amaliy misollar bilan tahlil qilinadi.

1. Reklama tarjimasida mazmun va ta'sirchanlikning mosligi

Reklama matni informativ matnlardan farqli ravishda auditoriyani aniq harakatga undashga qaratilgan. Tarjimon nafaqat so'zlarning lug'aviy ma'nosini, balki matnning emosional yukini, uslubiy ohangini va marketing maqsadini ham to'liq yetkazishi kerak.

Misol: Original (English): "Refresh your day with the taste of real energy!" So'zma-so'z tarjima: "Kunimni haqiqiy energiya ta'mi bilan yangilang." Moslashtirilgan tarjima: "Haqiqiy energiya ta'mi bilan kunningizga kuch bag'ishlang!" So'zma-so'z variant original reklamanning energiyali ohangini bera olmaydi, moslashtirilgan tarjima esa reklamanning chaqiruvchan ruhini saqlab qoladi.

2. Lingvistik moslik va kreativlik zarurati

Reklama matnlari metafora, poetik iboralar va qisqa shiorlarga boy bo'ladi. Shuning uchun tarjimon ko'pincha so'zma-so'z tarjimadan voz kechib, funksional ekvivalentlikni tanlaydi.

Misol: English slogan: "Think Different." (Apple)

So'zma-so'z tarjima: "Boshqacha o'ylang."

Funksional ekvivalent: "O'zgacha tafakkur qiling."

Funksional ekvivalent o'zbek tilidagi reklama ohangiga mos keladi va estetik jihatdan samaraliroq.

3. Madaniy moslashtirish (Localisation) Reklama tarjimasida madaniy ishoralar muhim ahamiyatga ega. Auditoriya madaniyatida mavjud bo'lmagan tushunchalarni aynan tarjima qilish mazmunning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Misol:

English: "Upgrade your home for the holiday season!"

So'zma-so'z: "Bayram mavsumi uchun uyinizni yangilang!"

Madaniy moslashtirilgan: "Yil bayramlariga uy jihozlaringizni yangilang!" O'zbek auditoriyasi uchun "holiday season" ko'proq yil oxiri va Yangi yil bilan bog'liq, shu sababli moslashtirish talab qilinadi.

4. Qisqa shiorlarning tarjimasida

Shiorlar (sloganlar) reklama matnining asosiy elementidir. Ular qisqa, esda qolarli va ritmik bo'lishi kerak. Tarjima jarayonida ohang, ritm va motivatsion ma'no saqlanishi zarur.

Misol:

English: "Just Do It." (Nike)

So'zma-so'z: "Faqat buni qiling."

Moslashtirilgan: "Shunchaki boshlang." yoki "Harakatga tushing!"

Bu variantlar shiorning motivatsion mazmunini o'zbek tilida to'g'ri aks ettiradi.

5. Semantik nozikliklar va noto'g'ri tarjima xavfi Reklamada nozik semantik farqlar muhim. Birgina noto'g'ri yoki keraksiz keskin ibora reklama mazmunini salbiy qabul qilinishiga olib kelishi mumkin.

Misol:

English: "Made for real people."

Noto'g'ri tarjima: "Haqiqiy odamlar uchun yaratilgan."

Mos variant: "Siz uchun yaratilgan." yoki "Hayot uchun yaratilgan."

Bu moslashtirish reklama xabarining yumshoqligi va universalligini tiklaydi.

6. Adaptatsiya orqali mazmunni kuchaytirish

Ba'zi hollarda reklama mazmunini kuchaytirish uchun struktura o'zgartiriladi.

Misol:

English: "Unleash the power within."

So'zma-so'z: "Ichingizdagi kuchni bo'shating."

Adaptatsiya: "Ichingizdagi kuchni uyg'oting."

Bu variant o'zbek tilida emosional va motivatsion ta'sirni kuchaytiradi.

7. Ovoz va ritm mosligi

Radio va video reklamalarda talaffuz qulayligi va ritmik ohang katta rol o'ynaydi. Tarjimon matnning fonetik osonlik bilan aytilishiga e'tibor qaratishi lozim.

Misol:

English: "Smart choices. Better living."

Ritmli moslashtirilgan: "To'g'ri tanlov – qulay hayot."

Ohangning tabiiyligi reklamaning audio variantlarini samaraliroq

Xulosa

Tadqiqot natijalari reklama tarjimasida matn shakli va mazmunining mosligini ta'minlash tarjimonning lingvistik mahorati bilan birga madaniy va pragmatik omillarni chuqur anglashini ham talab qilishini ko'rsatdi. Shiorlar, metaforalar va madaniy ishoralar tarjimasida so'zma-so'zlik ko'pincha samarasiz bo'lib, funksional ekvivalentlik va moslashtirish yondashuvlari yuqori natija beradi. Misollar shuni isbotlaydiki, reklama matni tarjimasida asosiy maqsad – mazmunning ta'sirchanligini saqlagan holda uni maqsadli auditoriyaga mos shaklda qayta yaratishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation (3rd ed.). Routledge.
2. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
3. Catford, J. C. (1965). A Linguistic Theory of Translation. Oxford University Press.
4. Venuti, L. (2017). The Translator's Invisibility: A History of Translation. Routledge.
5. Hatim, B., & Mason, I. (1990). Discourse and the Translator. Longman.
6. Schäffner, C., & Adab, B. (2000). Developing Translation Competence: The Case of Advertising Translation. The Translator, 6(2), 181–198.
7. Kelly, D. (2005). A Handbook for Translator Trainers. St. Jerome Publishing.
8. Gile, D. (2009). Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training (Revised ed.). John Benjamins Publishing.

POKISTONDA SINXRON TARJIMA TIZIMINING SHAKLLANISHI

Nasiba ALISHEROVA, TDSHU 3-kurs talabasi, Toshkent, O'zbekiston

Tel: 880235885; E-mail: nasiba.alisherova.sh@gmail.com

Otabek AMIROV, TDSHU, GHTF 3-kurs talabasi, Toshkent, O'zbekiston

+998997028594 amirovotabek1512@gmail.com

Ilmiy rahbar: PhD **Gulnoza Nazrullayeva**

Annotatsiya: Ushbu maqola Pokistonda sinxron tarjimaning shakllanishi va rivojlanish jarayonini tahlil qiladi. Shuningdek, Pokistonda xalqaro konferensiyalar va parlament yig'ilishlarida sinxron tarjima xizmatlarining roli, davlat va xususiy sektorda bu sohaning kengayishi, hamda turli tillarda sifatli tarjimani ta'minlash mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: tarjima, Pokistonda tarjima, sinxron tarjima, so'zma-so'z tarjima, og'zaki tarjima, CPEC.

Аннотация: В данной статье анализируются процессы формирования и развития синхронного перевода в Пакистане. Также рассматривается роль услуг синхронного перевода на международных конференциях и парламентских заседаниях, расширение этой сферы в государственном и частном секторах, а также механизмы обеспечения качественного перевода на различных языках.

Ключевые слова: перевод, перевод в Пакистане, синхронный перевод, дословный перевод, устный перевод, CPEC.

Abstract: This article examines the formation and development of simultaneous interpretation in Pakistan. It also highlights the role of simultaneous interpretation services in international conferences and parliamentary sessions held in the country, the expansion of this field within both the public and private sectors, and the mechanisms used to ensure high-quality interpretation across multiple languages.

Keywords: translation, translation in Pakistan, simultaneous interpreting, verbatim interpreting, oral interpreting, CPEC.

Kirish: Bugungi globalashuv davrida tarjima insoniyat madaniy va ilmiy muloqotining ajralmas qismiga aylangan. Xususan, xalqaro hamkorlik, diplomatik aloqalar, ta'lim va ilmiy konferensiyalarning ko'payishi og'zaki tarjimaning, ayniqsa sinxron tarjima tizimining ahamiyatini yanada oshirdi. Sinxron tarjima — bu nutqning real vaqtda tarjima qilinishi bo'lib, u zamonaviy texnik vositalar, maxsus bilim va malaka talab etuvchi murakkab jarayondir.

XX asrda yangi turdagi tarjimaga bo'lgan ehtiyoj yuzaga keldi, ayniqsa, 1919-yilda Millatlar Ligasi, 1945-yilda BMT kabi ko'p millatli xalqaro tashkilotlar paydo bo'lganida ehtiyoj yanada ortdi. Bir vaqtda tarjima g'oyasi amerikalik tadbirkor Eduard Filayn tomonidan ilgari surilgan. Sinxron tarjimaning keng ommaga tanilishi 1945–1946-yil-

lardagi Nyurnberg sud jarayonlaridan so'ng boshlandi. Bu sud jarayoni Germaniyaning sobiq rahbarlari ustidan o'tkazilgan xalqaro tribunal sifatida tarixda muhim o'rin egallagan. Ushbu voqeadan avval xalqaro uchrashuv va konferensiyalarda asosan ketma-ket tarjima usulidan foydalanilgan. Odatda bunday tadbirlarning ishchi tillari ingliz va fransuz tillari bo'lgan. Ammo sud jarayonida besh davlat — SSSR, Germaniya, Fransiya, AQSh va Buyuk Britaniya ishtirok etganligi sababli sud majlislarini ingliz, fransuz, rus va nemis tillarida o'tkazish belgilangan[1].

1948-yilda Jeneva Tarjimonlar Maktabi professional sinxron tarjimonlarni tayyorlashni boshladi. SSSR da esa sinxron tarjimonlarni tayyorlash bo'yicha birinchi dastur – BMT Tarjimonlik Kurslari ilk bor 1962-yilda M.Torez nomidagi Moskva Davlat Pedagogika Institutida tashkil etilgan[2].

Pokistonda sinxron tarjimaning yuzaga kelishi “Jalsa Salana” (ya'ni, urducha “jalsa” – majlis, va “salana” – yillik so'zlaridan olingan bo'lib, “Yillik Anjuman” degan ma'noni anglatadi hamda Ahmadiya musulmon jamoasining rasmiy yillik yig'ini hisoblanadi) bilan bevosita bog'liq. 1947-yil Hindistondan ajralib chiqqanidan so'ng ushbu anjumaniga Pokiston mezbonlik qilishni boshladi. Majlis tarixan Rabvoda (hozirgi Chenab Nagar) bo'lib o'tgan, biroq 1980-yillardan boshlab hukumat cheklovlari sababli muntazam o'tkazilmayapti. Vaqt o'tgani sayin xorijiy mamlakatlardan keladigan Ahmadiylar Rabvodagi Jalsa Salanaga tashrif buyura boshlashdi, ammo barcha nutqlar urdu tilida bo'lganligi sababli anjuman jarayonida til bilan bog'liq ko'plab muammolar yuzagaa keldi.

1973-yili Hazrati Xalifatul Masih III “Fazle-Umar” jamg'armasiga nutqlarning sinxron tarjimasini xorijiy mehmonlar uchun qanday taqdim etish mumkinligini o'rganishni buyurdi. 1980-yil sentyabr oyida “Fazle-Umar” jamg'armasi boshqaruv a'zolariga ikkita prototip tizimni namoyish qildi. Ular tizimlarni ma'qulladilar va 100 ming rupiy miqdorida grant berishni tasdiqlashdi. Ushbu grant to'rtta shartni o'z ichiga oldi. Unga ko'ra ikkita erkaklar va ikkita ayollar uchun majlislar zali bo'lishi hamda ikkitasi ingliz va ikkitasi indonez tillariga mo'ljallangan bo'lishi kerak edi [3].

Osiyo Parlamentlar Assambleyasi keyingi eng yirik anjumanlardan hisoblanadi, 2013-2015-yillarda Pokiston ikki marta OPAning yalpi sessiyalariga muvaffaqiyatli mezbonlik qilgan. 2013-yil, Islomobodagi 6-yalpi sessiya davomida Osiyo Parlamentini tuzish vazifasini ilgari suradigan maxsus qo'mita tashkil etish taklifi batafsil muhokama

qilingan va bu g'oya "Islomobod Deklaratsiyasi 2013" ga kiritilgan. 2014-yil, Lahordagi 7-yalpi sessiyada esa "Osiyo Parlamentini yaratish bo'yicha maxsus qo'mita" (SCCAP) ni tashkil etish rasmiy ravishda ma'qullangan. Ushbu tadbirda 26 ta xalqaro mamlakatdan 100 dan ortiq delegatlar ishtirok etdi [4].

Pokiston Respublikasi ko'p tilli jamiyat sifatida o'zida turli madaniyat va tillarni mujassam etadi. Mamlakatda urdu, ingliz, panjob, sindhi, pushtu va boshqa tillarning keng qo'llanilishi sinxron tarjimaga bo'lgan ehtiyojni tabiiy ravishda kuchaytirgan.

Pokistonda sinxron tarjima amaliyoti ayniqsa sud tizimi misolida yaqqol ko'zga tashlanadi. 2025-yilda Lahor Oliy Sudi Irfan (Pomi) ishi bo'yicha ko'rib chiqilgan materiallarda guvohlarning ingliz tilida qayd etilgan bayonotlari keyinchalik, sud o'tib bo'lgach, sud majlisidan tashqarida, huquqshunoslik talabasi tomonidan tarjima qilingani aniqlangan. Sud esa bunday tartib amaldagi qonunchilik talablariga mos kelmasligini eslatib, dalillar guvoh so'zlagan tilda sudya huzurida yoki hech bo'lmasa aynan sud majlisi davomida tarjima qilinishi shartligini ta'kidladi. Shu munosabat bilan, 2025-yilda Lahore High Court (LHC) tomonidan qayta ishlab chiqilgan qarorni ko'rish mumkin. Ushbu qarorga ko'ra, agar guvohning bayonoti ingliz tilida bo'lsa va qolganlar uni tushunmasa, bayonot sud zalida guvoh, ayblanuvchi va sud hay'ati ishtirokida urdu tiliga bir vaqtda tarjima qilishi majburiy ekanligi belgilab qo'yildi [5].

Pokistonning xalqaro maydondagi roli o'sib borayotgani ortidan iqtisodiy, energetik va transport sohalarida amalga oshirilayotgan yirik loyihalari nafaqat mintaqaviy integratsiyani, balki tarjima va lingvistik xizmatlarning yangi sanoati shakllanishiga turtki bo'ldi. COVID-19 pandemiyasidan keyin Zoom, Microsoft Teams kabi platformalar orqali o'tkaziladigan virtual va gibril yig'ilishlar soni ortib bormoqda. Bu o'z-o'zidan "onlayn sinxron tarjima" bozorini yanada kengaytirdi. Xususan, sinxron va so'zma-so'z tarjima xalqaro delegatsiyalar o'rtasidagi samarali muloqot va tomonlar uchun o'zaro manfaatli yirik xalqaro investitsion loyihalar paydo bo'lishida ko'rinmas lekin asosiy vositabo'lib xizmat qildi.

Bugungi kunda mamlakatda CPEC, TAPI, CASA-1000 kabi yirik xalqaro loyihalar amalga oshirilmoqda:

Xitoy-Pokistan Iqtisodiy Koridori (CPEC) — ushbu loyiha doirasida transport, energetika, infrastruktura va sanoat sohaları rivojlantiriladi. Bu jarayonlar to'g'ri va aniq yakunlanishi uchun tarjimaning o'rni beqiyos. Pokistonning rasmiy tillari urdu va ingliz tillari ekanligini ino-

batga olsak, urdu, ingliz va xitoy tillaridagi sinxron tarjima yuqori darajadagi yig'ilishlarda xalqaro delegatsiyalar o'rtasida bir vaqtning o'zida muloqotni ta'minlaydi.[6] Shuningdek ushbu hamkorlik doirasida 2025-2029-yillarda har ikki mamlakat nashrlarining klassik asarlarni tarjima qilish bo'yicha hamkorlikni mustahkamlash, qo'llab-quvvatlash ham nazarda tutilgan. Har ikki davlatning nashriyotlari va maddaniy tashkilotlari bir-birining mamlakatida o'tkaziladigan xalqaro kitob yarmarkalarida ishtirok etishga hamda "Belt and Road Publishing Cooperative" nashriyotchilik hamkorligi doirasidagi ishlarda faolroq qatnashishga kelishilgan. Tomonlar o'z nashriyotlarini mualliflik huquqlariga rioya qilgan holda hamkorlikni kuchaytirishiga, qo'shma nashrlar amalga oshirishiga yordam beradi [7].

2023 International Conference on Climate Resilient Pakistan – nomi ostida Pokiston hukumati va Birlashgan Millatlar Tashkiloti hamkorligida xalqaro konferensiya bo'lib o'tdi. Ushbu yig'ilishda 44 ta mamlakatdan 450 ta hukumat, davlat va xususiy sektor rahbarlari hamda fuqarolik jamiyati vakillari ishtirok etgan [8]. Tabiiyki konferensiyada sinxron tarjimadan foydalanilgan va u rasmiy BMT tillariga (inglizcha, fransuzcha, ispancha, ruscha, arabcha, xitoycha) sinxron tarjima bo'lgan.

Pokistonda tarjima va sinxron tarjima sohasi nisbatan yangi va keng rivojlanayotgan yo'nalish bo'lganligi sababli ba'zi universitetlarda tarjimashunoslikning bakalavr darajasi bor, lekin sinxron tarjima bo'yicha maxsus kabinalar har doim ham mavjud emas. Mamlakatda ushbu yo'nalish bo'yicha mutaxassis tayyorlovchi bir nechta oliy ta'lim muassasalari faoliyat yuritadi. Ulardan eng mashhuri NUML – Zamonaviy Tillar Milliy Universiteti bo'lib, umumiy 23 ta milliy va xorijiy tillar bo'yicha bakalavr va magistr dasturlarida tarjimonlar tayyorlaydi [9].

IIUI – Islomobod Xalqaro Islom Universitetida ham tarjimonlik va sinxron tarjima bo'yicha turli qisqa muddatli o'quv kurslarini bor hamda ushbu sohaga oid alohida bo'limlari mavjud [10].

Xulosa: Pokistonda sinxron tarjima tizimi xalqaro anjumanlar va ko'p tilli konferensiyalar ehtiyojining ortishi bilan asta-sekin shakllanib, rivojlanib bormoqda. Bu tizim mamlakatning global jarayonlarda faol ishtirok etishiga, turli davlat vakillari bilan samarali aloqa o'rnatishiga yordam bermoqda. Shu bilan birga tibbiyot, energetika, infrotuzilma va sanoat kabi sohalardagi xalqaro aloqalar tarjima yo'nalishlarini yanada chuqurroq o'rganishga yetaklaydi. Sinxron tarjima Pokiston

uchun xalqaro hamkorlikni kengaytirish va madaniyatlararo aloqalar-
ni mustahkamlovchi muhim vositaga aylangan.

Mavjud adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, Pokistonda sin-
xron tarjimaning aniq tarixi va rivojlanishi haqida akademik manbalar
nisbatan cheklangan. Shu bois, maqolada mavjud bir qancha asosiy
manbalar va soha mutaxassislarining akademik tadqiqotlarini tahlil
qilgan holda mavzuni yoritishga harakat qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1] - History of Simultaneous Interpretation (29-01-2023), Raufov
Miraziz Mustafakulovich [archive-1675947551.pdf](#)

[2] - History of Simultaneous Interpretation (29-01-2023), Raufov
Miraziz Mustafakulovich [archive-1675947551.pdf](#)

[3] - [Jalsa Salanadagi Hosil bayrami - Sinxron tarjimalarning qisqacha tarixi](#)

[4] - Senate of Pakistan / www.asianparliament.org

[5] - [Ensure translation of evidence into Urdu simultaneously: LHC -
Pakistan - Business Recorder](#)

[6] - [CPEC | China-Pakistan Economic Corridor \(CPEC\) Secretariat
Official Website](#)

[7] - Action Plan to Foster an Even Closer China-Pakistan Community
with a Shared Future in the New Era between the Government of the
People's Republic of China and the Government of the Islamic Republic of
Pakistan (2025-2029), 18b, [ActionPlan2025-2029.pdf](#)

[8] - [Overview: International Conference "Climate Resilient" Pakistan
2023 - TDI](#)

[9] - [NUML Bureau of Translation & Interpretation \(BT&I\)](#)

[10] - [International Islamic University Islamabad – University website](#)

XALQARO JURNALISTIKADA TARJIMA VA TAHRIRNING O'RN

GAZETA SARLAVHLARINING TARJIMASIDA MILLIY MENTALITET MASALALARI

*Zlixa ORAZIMBETOVA, filologiya fanlari doktori (DSc),
Qoraqalpoq davlat universiteti Jurnalistika kafedrası professori
+99891 386 07 49; E-mail: Zlixa7@mail.ru*

Yusupova Xurliman, Qoraqalpoq davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada gazeta matnlari sarlavhasining o'ziga xos xususiyatlari, milliy-etnik ramzlar, stereotiplar, maqol va matallar, tarixiy-madaniy realiyalar kabi unsurlarning tarjimaga oid nazariy va amaliy masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: sarlavha, tarjimashunoslik, milliy mentalitet, mediamatn, lingvomadaniyat, realiya, adaptatsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты перевода заголовков газетных текстов, а также таких элементов, как национально-этнические символы, стереотипы, пословицы и поговорки, историко-культурные реалии.

Ключевые слова: заголовок, переводоведение, национальный менталитет, медиатекст, лингвокультура, реалья, адаптация.

Abstract. The article highlights theoretical and practical issues related to the translation of newspaper headlines, including elements such as national-ethnic symbols, stereotypes, proverbs and sayings, as well as historical and cultural realia.

Keywords: headline, translation studies, national mentality, media text, linguoculture, realia, adaptation.

Jahon miqyosida axborot olish vositalari tez sur'atlar bilan takomillashib borayotgan bir sharoitda gazeta sarlavhalari auditoriya e'tiborini jalb qilishning asosiy vositalaridan biri sifatida axborot sohasida muhim o'rin egallamoqda. Aqlli telefonlar, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn-OAV platformalari orqali tarqalayotgan mediamatnlar ichida sarlavha matnning «vizual pasporti» vazifasini o'taydi va o'quvchida tezkor holda birinchi tasavvurni hosil qiladi. Shu bilan birga, sarlavha nafaqat informativ xususiyatga, balki milliy-madaniy identichlikni ifoda etuvchi ramziy va pragmatik javobgarlikga ham ega [1, 32].

Gazeta sarlavhalari, odatda, ma'lum bir millat yoki xalqning asrlar davomida shakllangan dunyoqarashi, qadriyatlari, ruhiy-ma'naviy tafakkuri va madaniy xususiyatlarini o'zida mujassam etadi. Ularda xalq og'zaki ijodiga xos iboralar, milliy voqelikni ifoda etuvchi obrazlar, tarixiy voqea-hodisalarga ishoralar, etnik stereotiplar hamda madaniy

realiyalar juda ko'p uchraydi [2, 16]. Shu sababli sarlavhani boshqa tilga tarjima qilish jarayonida tarjimon nafaqat til birliklarining lug'aviy ma'nosini bilishi, balki manba tegishli bo'lgan xalq madaniyatining ichki mohiyatini anglash, uning semiotik tizimini to'g'ri talqin qilish va maqsadli auditoriyaga to'g'ri etkazish qobiliyatiga ega bo'lishi talab etiladi.

Amaliyotda ko'p hollarda gazeta sarlavhalaridagi milliy koloritni saqlab qolmagan holda bajarilgan tarjimalar axborotning mazmuniy va emotsional ta'sirini susaytiradi, ba'zan esa noto'g'ri talqinlarga olib keladi. Chunki sarlavhadagi metafora, qiyos, maqol, real voqelikka ishora yoki madaniy ramz manba tilida mutlaqo boshqacha emotsional va mafkuraviy yukka ega bo'lishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, tarjimon-dan madaniy kompetentsiya, intermadaniy muloqot maxorati, pragmatik tahlil qobiliyati [3, 41] va matniy adaptatsiya [4, 72] imkoniyatlari talab etiladi.

Bunday masalalarning dolzarbligi xususan global axborot aylanmasi kuchaygan, kontent iste'moli raqamlashgan, madaniyatlararo muloqot faollashgan bugungi davrda yanada oshmoqda. Xalqaro axborot agentliklari, onlayn-jurnalistika platformalari va media tarjimonlar uchun sarlavha tarjimasidagi milliy mentalitet masalalarini ilmiy jihatdan o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Shu bois gazeta sarlavhalari tarjimasida milliy mentalitet ta'siri, madaniy-konnotativ omillarning tarjimaviy muammolari, ularni hal qilishning zamonaviy yondashuvlari va amaliyotda uchraydigan xatolarni tahlil etish o'ta dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu mavzuning dolzarbligi sarlavha janrining madaniy-ramziy xususiyatlari va uning tarjimaviy interpretatsiyasidagi murakkabliklarni ilmiy asosda yoritib berish bilan izohlanadi.

Sarlavha nafaqat maqola mazmunini ifoda etadi, balki muayyan xalqning mental qiyofasi, madaniy o'ziga xosliklarni, tilga xos uslubiy xususiyatlarni mujassam etadi. Shuning uchun sarlavhalarni tarjima qilish jarayonida lug'aviy tengliklarni topishning o'zi etarli emas, aslida shular bilan birga milliy mentalitetni his etish, madaniy kontekstni to'g'ri talqin qilish, o'quvchining qabul qilish psixologiyasini ham hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Gazeta sarlavhasi publitsistik matnning eng muhim komponentlaridan bolib, unda nafaqat mazmunning qisqa ifodasi, balki muallifning munosabati, milliy tafakkur, mentalitetga xos obrazlilik va ekspressivlik mujassam boladi. Ayniqsa, turkiy tillar tukumiga xos gazeta materiallaridagi sarlavhalar, odatda, xalqona tasvirlar, milliy qarashlar, ma-

qollar bilan berilgan ifodalar, etnik va madaniy xususiyatlar orqali shakllanadi. Shu bois o'zbek, qoraqalpoq, qozoq tillaridagi gazeta materiallari sarlavhalarini rus yoki ingliz tiliga tarjima qilishda mazkur madaniy qatlamni toliq saqlab qolish tarjimonnan katta mas'uliyatni talab etadi. Amaliyot shuni krsatadiki, ko'p hollarda sarlavhalar kalka yo'li bilan yoki literal usulda tarjima qilinadi. Bu esa milliy koloritning yo'qolishi, mentalitetning tarjima matnida aks etmay qolishi, publitsistik ta'sirning pasayishiga sabab boladi.

Sarlavhalar publitsistikada odatda uch xil vazifani bajaradi:

1. Informativlik, ya'ni voqea haqida qisqa xabar beradi;
2. Ekspressivlik, ya'ni milliy madaniyat, xalqona timsollar orqali hissiy ta'sir krsatadi;
3. Pragmatik, ya'ni diqqatni tortish, e'tiborni jalb etish va pozitsiya bildirish.

Qoraqalpoq tilidagi gazeta materiallari sarlavhalarida yuqori darajadagi obrazlilik, xalqona iboralar va tabiiy ekspressivlik aniq ko'zatiladi. Maslan: «Qumda qalg'an izler», «Elge qaytqan balan'ing anggimesi», «Toylar haqq'ında oylar», «Baysyn elindegi erler», «Shopan shangg'ytqan ay dala» ham basqa. Bu misollarda milliy ma'naviyat, qadriyat, etnopsixologiya aks etgan. Ammo, tarjimada ular ko'pincha neytrallashadi. Ko'plab tarjimalarda sarlavhalarning «so'zma-so'z» ko'chirilishi lingvomadaniy mazmunni buzadi.

Shuningdek, qoraqalpoq tilidagi gazeta matnlarining sarlavhalarida alliteratsiya kuchli [5, 112]. Masalan: «Moynaqt'ing maqtao'ly mug'ellimi», «Janga jyl janga jetiskenliklerge jetkersin», «Darbenttegi daralang'an dergay» va hakazo.

Gazeta sarlavhalarining tarjimasida milliy mentalitetning yo'qolishi asosan quyidagi holatlarga borib taqaladi:

1. Literal tarjimaning ustunligi, natijada sarlavhaning obrazliliigi bo'ziladi;
2. Milliy realiya va konseptlarning bevosita tarjima qilinishi, ularning madaniy ma'nosi yoqoladi;
3. Maqol bilan berilgan sarlavhalarda milliy iboralarning neytrallashuvi;
4. Lingvopoetik xususiyatlarning (ritm, alliteratsiya) tarjimada aks etmasligi;
5. Publitsistik ruhning pasayishi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sarlavha tarjimasi oddiy leksik ko'chirish emas, balki mentalitetni qayta yaratish jarayonidir. Tarjimon milliy kolorid, milliy obrazlar, realiyalarni chuqur anglamas ekan, matn va

sarlavha o'z ta'sir ko'chini yo'qotadi. Shu bois sarlavhalarini tarjima qilishda lingvomadaniy ekvivalent, metaforik qayta yaratish, kontekstual izohli tarjima kabi strategiyalar qollanishi maqsadga muvofiq.

Gazeta sarlavhasining uslubiy xususiyatlariga kelsak, gazeta sarlavhasi boshqa matn turlariga nisbatan quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

1. Lakonizm va ekspressivlik: sarlavha qisqa, tushunarli, biroq ta'sirli va his-tuyg'uga boy bo'lishi talab etiladi.

2. Oqilona intriga va kreativlik: sarlavha o'quvchini qiziqtirishi, o'qishga undashi kerak.

3. Madaniy koloridlar: sarlavhalarda xalqqa, milliy tilga xos idiomalar, maqollar, ishoralar, aforizmlar, qo'shma qiyosiy o'qshatishlar ko'p uchraydi.

4. Informativlik: sarlavha maqolaning asosiy mohiyatini qisqa shaklda sharhlab (tushuntirib) beradi.

Ushbu xususiyatlar tarjimada ham saqlanishi zarur, lekin turli madaniyatlardagi semantik va pragmatik xususiyatlar farqi bu jarayonda murakkablik tug'diradi.

Tarjimada milliy mentalitet masalasiga kelsak, milliy mentalitet – xalq ma'naviyati, tafakkuri, qadriyatlari, urf-odatlari, tarixiy tajribasi bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy-psixologik fenomendir. Jurnalistikada, ayniqsa sarlavhalarda ushbu fenomen tilning uslubiy tizimi orqali namoyon bo'ladi.

Tarjimon milliy mentalitetning quyidagi eng oddiy va eng ahamiyatli jihatlarini hisobga olishi lozim:

- 1) Milliy stereotiplar va tasavvurlarni;
- 2) Realialarni (madaniy-etnik atamalar, tarixi shaxslar, geografik nomlar);
- 3) Folklor va adabiy ijodkorlik xususiyatlarni;
- 4) Tilga xos obrazli ifoda vositalarini.

Masalan, o'zbek gazeta sarlavhasida «Bozori chayqaldi» iborasi faqat iqtisodiy vaziyatni emas, balki madaniy tasavvurdagi umumiy beqarorlik timsolini ham anglatadi. Bunday ma'no-boyash tarjimada yo'qolib ketmasligi kerak.

Gazeta materiallari sarlavhalarining tarjimasida uchraydigan asosiy muammolarga to'xtaladigan bo'lsak, ularni qo'yidagicha sharhlash mumkin:

- 1) Idiomalar va maqol-mataforalar tarjimasidagi muammolar:

Gazetalarda ko'plab sarlavhalar metaforik xususiyatga ega bo'lib keladi. Masalan: «Oq uy qora bulutlar ichida», «Yirik kompaniyalar

ekini ezildi» va hokazo. Bunday iboralar bevosita tarjima qilinsa, manbaga doir xalqning madaniyatni bilmaydigan o'quvchida noto'g'ri tasavvur uyg'otishi mumkin. Shuning uchun tarjimada dinamik ekvivalent usuli ko'proq qo'llaniladi.

2) Madaniy realiyalarning adekvat ifodasi masalasi:

Masalan, «Navruz sayli oldidan poytaxtda tayyorgarlik avjida» sarlavhasini xorijiy tilda to'g'ri berish uchun «Navruz» so'ziga izoh berib o'tish yoki adaptatsiya zarur bo'lishi mumkin.

3) Siyosiy-ijtimoiy mazmunni noto'g'ri talqin qilishdagi muammolar: Siyosiy sarlavhalarda milliy kontekst juda kuchli namoyon bo'ladi. Shu bois tarjimon moddiy ma'noga emas, balki maqsad, ton va kontekst mazmuniga katta e'tibor qaratishi shart.

Tarjimadagi qulay yondashuvlarga to'xtaladigan bo'lsak, unda qo'yidagilarni hisobga olish zaruriyati katta:

1) Adaptatsiya va lokalizatsiya: Sarlavha o'quvchiga qanchalik yaqin bo'lsa, qabul qilish shunchalik oson kechadi. Shuning uchun ba'zan sarlavha to'liq adaptatsiya qilinadi [6,91]. Masalan: «Qo'shnilar orasida sovuq shamol esdi» - ingliz tiliga tarjimasi «Tensions rise between neighboring states» - rus tilga tarjimasi: «Rastet napryajennost mejdu sosednimi stranami».

2) Madaniy kompensatsiya: Agar milliy obrazni yoki so'zni (atamani) to'liq etkazish imkonsiz bo'lsa, tarjimon mazmuniy kompensatsiya yo'lini tanlaydi [7, 67]. Masalan: «Qoraqalpoq bozori yana jonlandi» - ingliz tiliga tarjimasi «Economic activity rises again in Karakalpakstan» - rus tilga tarjimasi - «Ekonomicheskaya aktivnost v Karakalpakstane snova rastet»; «Yalpi yig'ilish – katta sinov oldidan», «Parliament meets ahead of major political test» - «Parlament sobralsya pered vajnym politicheskim sobytiem». Bu erda milliy mazmundagi «sinov» so'zi mazmuniy kengaytirish orqali berildi.

3) Ekvivalent qidirish va kontekstual tahlil:

Tarjimon sarlavha zahirasiidagi yashirin ma'no, konnotativ boyoq, emotsional tonni ilg'ay olishi darkor [7, 98].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, gazeta va onlayn OAVlaridagi sarlavhalarining tarjimasi nafaqat tillararo, balki madaniyatlararo muloqot vazifasini bajaradi [8, 56]. Milliy mentalitet omillarini hisobga olmasdan bajarilgan tarjima axborotning mazmuniy va emotsional qiymatini pasaytiradi, ba'zan esa undan mutlaqo o'zga mazmun kelib chiqishi mumkin. Shuning uchun tarjimon qo'yidagilarga omillarga amal qilishi kerak:

1) Sarlavha janrining stilistik xususiyatlarini bilishi;

- 2) Milliy mentalitet va madaniy realiyalarni teran anglashi;
- 3) Adaptatsiya, kompensatsiya, funktsional ekvivalent kabi usullardan foydalanishi;
- 4) Manba va maqsadli auditoriyaning madaniy farqlarini hisobga olishi zarur.

Ushbu omillarni to'g'ri qo'llash sarlavha tarjimasining sifatini oshiradi va axborotning to'g'ri, ta'sirli hamda madaniy jihatdan adekvat etkazilishini ta'minlaydi. Gazeta sarlavhalarining tarjimasida zamonaviy tilshunoslik va mediatilshunoslikning eng murakkab yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki sarlavha – axborotning qisqa, jamlangan, biroq pragmatik jihatdan kuchli shakli bo'lib, u til elementlari orqali ma'lum bir xalqning dunyoqarashi, madaniy qadriyatlari, tasavvur tarzi va milliy mentalitetini ifoda etadi. Tarjimadagi asosiy qiyinchiliklar milliy koloritni saqlash, madaniy realiyalarni to'g'ri anglash, idiomatik birliklar, metaforalar va ishoralarni adekvat ifoda etish bilan bog'liq. Bu jarayonda tarjimondan faqat til bilishi emas, balki yuqori darajadagi lingvomadaniy kompetentsiya, interkulturalagik tahlil, semiotik fikrlash, shuningdek mediatilining stilistik xususiyatlarini his qila olish talab etiladi. Madaniy boyoqni yo'qotmaslik, sarlavha ekspressiyasini saqlash va auditoriyaga mos kontekst yaratish tarjimaning asosiy maqsadi. Milliy mentalitet omillari e'tiborga olingan holda bajarilgan tarjima axborotning mazmunan to'g'ri etkazilishini, emotsional ta'sirchanligini va madaniy adekvatligini ta'minlaydi. Bunday yondashuv media makonida global integratsiya va madaniy xilma-xillikni asrashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduvaliev A. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Xolbekov H. Lingvomadaniyat va tarjima: nazariy masalalar. – Toshkent: Innovatsion ziyo, 2020.
3. Jumaev A. O'zbek publitsistikasi stilistikasi. – Toshkent: NMIU, 2017.
4. Seitov E. Qoraqalpaq publitsistikasida metaforalar. – No'kis: QQDU, 2018.
5. Orazimbetova Z.K. Qoraqalpoq vaqtli matbuoti tilining uslubiy xususiyatlari. Doktorlik diss. avtoreferati. – Nukus: QQDU, 2019.
6. Newmark P. A. Textbook of Translation. – Oxford: Pergamon Press, 1988.
7. Hatim B., Mason I. Discourse and the Translator. – London: Routledge, 1997.
8. Shirinova D. O'zbek-qoraqalpoq tarjima munosabatlari. – Nukus: Fan, 2022.

DAVLAT BOSHQARUVIDA SIYOSIY KOMMUNIKATSIYA

Filol. f. n. Muhabbat SALIYEVA, TDSHU dotsenti, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: +998 97 714 24 90; E-mail: muhabbat2962@gmail.com

Ruxsora ELMURATOVA, TDSHU o'qituvchisi, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: 94 625 88 29; E-mail: rukhsararadova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq mamlakatlari hududida siyosiy kommunikatsiyaning kelib chiqish tarixi ijtimoiy kommunikatsiya bilan bog'liq, bo'lib, zamoniviy siyosiy kommunikatsiyaning istiqbollari, uning xususiyatlarini sharq davlatlari tajribasi misolida o'rganildi. O'zbekiston va Xitoy va Koreya davlatlari o'rtasida o'zaro munosabatlar tarixi qadim uzoq asrlarga borib taqaladi. Qadimiy ipak yo'lini Movarounnahr bilan bog'lovchi davlatlar o'rtasidagi savdo-sotiq va madaniy aloqalar choy, paxta, ipak, qog'oz va boshqa maxsulotlarning butun dunyoga tarqalishida muhim siyosiy kommunikatsiya jarayonlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: *Sharq, davlat, siyosat, jamiyat, kommunikatsiya, istiqbol, ijtimoiy, ma'naviy, ta'limot.*

Аннотация: В данной статье рассматривается история зарождения политической коммуникации в странах Востока, связанная с социальной коммуникацией, изучаются перспективы современной политической коммуникации, её особенности на примере опыта стран Востока. История взаимоотношений Узбекистана с Китаем и Кореей восходит к глубокой древности. Изучаются торговые и культурные связи между странами, соединявшими древний Шёлковый путь с Мавераннахромом, важные политические коммуникационные процессы в распространении чая, хлопка, шёлка, бумаги и других товаров по всему миру.

Ключевые слова: *Восток, государство, политика, общество, коммуникация, перспективы, социальное, духовное, образование.*

Abstract: This article examines the history of the emergence of political communication in Eastern countries, related to social communication. It also explores the prospects for modern political communication and its characteristics, using the experience of Eastern countries as an example. The history of Uzbekistan's relations with China and Korea dates back to ancient times. It examines the trade and cultural ties between countries that connected the ancient Silk Road with Transoxiana, as well as the important political communication processes involved in the distribution of tea, cotton, silk, paper, and other goods throughout the world.

Keywords: *East, state, politics, society, communication, prospects, social, spiritual, education.*

Buyuk ipak yo'li birgina savdo-sotiq bilan cheklanib qolmay, ayni paytda diplomatik aloqalar, diniy va ma'naviy qadriyatlarni tarqatish yo'li, ya'ni ommaviy kommunikatsiya tarmog'ining markazi sifatida Sharq va G'arb sivilizatsiyasini bog'lovchi yo'l bo'lib, unda Markaziy Osiyo xalqlari vositachilik rolini o'ynagan. O'rta asr mafkurasining muhim belgisi – sinkritizm “uch ilm” sintezi – konfusiylilik[1], daosizm[2],

buddizm[3]. Qadimda hukmron bo'lgan axloq va siyosiy ta'limot, ya'ni konfutsiylik o'rta asrlardan to bugungi kungacha ham o'z kuchini yo'qotmagan. Soha olimlari davlat, axloqiy, ijtimoiy printsiplar himoyalari va targ'ibotchilari, huquqiy normalar va ta'lim tizimi yaratuvchilari bo'lib hisoblanganlar.

Xitoyda badiiy asarlar ko'proq dunyoviy yo'nalishga ega bo'lgan. Masalan, Konfutsiy ta'limotiga ko'ra "Shi Szin"[4] ga madhiyalar, qo'shiqlar, xulq va urf odatlar masalalari kiritilgan.

Ikki ming yilliklar davrida jahon hamjamiyatining rivojlanishini sarhisob qilar ekanmiz, bugungi murakkab dunyo davlat boshqaruvida siyosiy kommunikatsiya demokratiyaning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq qator muammolarni e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. "Dunyoning zamonaviy siyosiy xaritasida har qachongidan ham ko'proq demokratik rejimlar mavjud bo'lib, bu ko'plab tadqiqotchilarga demokratiyani "qit'alararo siyosiy paradigma" sifatida tan olishda davom etish imkonini beradi"[5].

Bugungi rivojlanishlar davrida xalqaro munosabatlar tizimidagi kuchli o'zgarishlar bilan birga iqtisodiy va siyosiy globallashuv jadal sura'tda rivojlanib borayotganligi bilan ahamiyatlidir.

Bugungi kunda sharq davlatlari siyosatida aloqalar jahon hamjamiyatining e'tiborini va qiziqishini o'ziga tortmoqda. Shunday ekan, Sharq va G'arb siyosiy tizimlarini qiyosiy o'rganishda turli xil yondashuvlar mavjud.

Sharq tipidagi jamiyatlarda boshqa tamoyillar asosiy hisoblana-di, xususan: ixtiyoriy faoliyatdan tiyilish tamoyili, bu tamoyil qadimda Xitoy siyosiy falsafasining "harakat qilmaslik" tushunchasi, ya'ni Sharq jamiyatlarida inson tabiatning bir qismi sifatida qaraladi, transformatori sifatida emas, balki u yerda inson narsalarning tabiiy yo'nalishiga, buyuk kosmik qonunga amal qiladi, unga ko'ra axloq va marosim birlashtiriladi va marosim yozma va yozilmagan xatti-harakatlar qonunlarini kodlaydi.

Zamonaviy davr talabi dunyoda globallashuv jarayonlarining rivojlanishiga o'zining iqtisodiy salohiyati va eksport imkoniyatlarini jadal sur'atlar bilan oshirib borayotgan Xitoyning ta'siri kuchaymoqda. Uning ta'sir doirasiga nafaqat qo'shni davlatlar, balki dunyoning strategik muhim mintaqalari ham kiradi. Shu bilan birga, Xitoy geosiyosatining o'ziga xos jihati shundaki, u ham diplomatik, ham harbiy strategiyaga asoslanadi, masalan, "Iqtisodiy va siyosiy sohalaridagi mavjud beqarorlik va oldindan aytib bo'lmaydigan holatlar jahon

xo'jalik tizimini boshqarish va yangi jahon iqtisodiy tartibini shakllantirish muammolarini yana bir bor dolzarb qilib qo'ydi. Ba'zi olimlarning fikriga ko'ra, «Jahon iqtisodiyoti yagona umumiy maqsad va yagona iqtisodiy tartibga ega bo'lishi kerak. Aks holda, u tizim sifatida rivojlana olmaydi. Bu jihat kam o'rganilgan... shuning uchun o'lishi mumkin»[6] deydi.

Xitoy davlat boshqaruvida siyosiy kommunikatsiyaning ahamiyati global boshqaruvning turli usullarini va ular bilan bog'liq xalqaro munosabatlarni, global iqtisodiyotni o'rganadigan tadqiqot ishlar soni ortib borayotganligiga qaratilganligidadir. "2013-yil 20-iyun kuni 20 dan ortiq universitet, ilmiy-tadqiqot institutlari va xalqaro munosabatlarga oid yetakchi jurnallar tahririyatlaridan 60 dan ortiq olimlar ishtirokida global boshqaruv bo'yicha birinchi umumxitoy ilmiy konferentsiyasi bo'lib o'tdi[7], deyiladi xabarda. 2015-yilda Chjan Lixua tahrirligida "Xalqaro tashkilotlarga kirish"[8] va 2016-yilda Chjan Yuyan tahrirligida "Xitoy va globallashuv: Pekin va Moskvadan qarashlar" nashr etildi. P.A.TSigankovning "Zamonaviy dunyoning siyosiy dinamikasi: nazariya va amaliyot", nomli asarida, "savdo, investitsiyalar, sog'liqni saqlash va atrof-muhit kabi siyosat sohalarini davlat tasarrufidan chiqarish global boshqaruv "qarama-qarshi yoki xilma-xil manfaatlarni hisobga olish va birgalikda harakat qilish"ning yagona yo'li"[9] degan fikrni keltiradi. muallifning ta'rifiga ko'ra "G'arb nafaqat pandemiyaga qarshi birlasha olmadi, balki global boshqaruv bo'yicha umumiy strategiya va Xitoyning dunyoda ta'sirini kuchaytirishga yaxlit yondashuvni ishlab chiqa olmadi va bu uning halokatli va ehtimol tarixiy xatosi"[10] ekanligini tahlil qiladi.

Tadqiqotchilar Yu.Grachkovning "Xitoy hamkorligi strategiyasi: amaliyot va uning kontseptsiyasi" maqolasida "Xitoy davlati dunyoning beshta makromintaqasida 100 dan ortiq mamlakatlardan oshib ketgan global hamkorlik tarmog'ini faol shakllantirayotgan bir paytda[10], boshqa davlatlar uchun o'zining tartibga solish talablarini ilgari surmoqda [11] va AQSh bilan munosabatlarni hal qilishda G'arbning klassik yondashuvlaridan faol foydalanmoqda va butun jahon hamjamiyati [12] Xitoy akademik hamjamiyatida global boshqaruvni inson qadriyatlariga va umumiy manfaatlar nazariyasiga yo'naltirilgan yangi turdagi tamoyillar, mexanizmlar, usullar va faoliyat turlari sifatida tahlil qilinadi.

Turli sub'ektlar insoniyatning jamoat ishlarini boshqarishda teng huquqli muloqot, muzokaralar va hamkorlikdan foydalangan

holda, global o'zgarishlar va global muammolarning muammolariga hamkorlikda javob berishadi. Global boshqaruv xalqaro munosabatlarga muhim ta'sir ko'rsatadi: u xalqaro munosabatlarning milliy davlat markazlashtirilgan tizimini va modelini buzadi va insoniyatga yanada murakkab xalqaro muammolarni hal qilish imkonini beradi; odamlarning insoniyatning jamoat ishlarida ishtirok etishiga yordam beradi va xalqaro munosabatlarni demokratlashtirishga hissa qo'shadi; dialog, hamkorlik, muvofiqlashtirish va xalqaro munosabatlardagi nizolarni siyosiy o'zgartirishga, va xalqaro munosabatlarni adolatli va oqilona yo'nalishda rivojlantirishga yordam beradi [13].

2050 yilga borib Xitoy hukumati turmush darajasi rivojlangan mamlakatlarnikiga teng bo'ladigan "farovon" jamiyat qurishni rejalashtirmoqda.

Birinchidan, Dunyoning beshta makromintaqasida 100 dan ortiq mamlakatlardan oshib ketgan global hamkorlik tarmog'ini faol shakllantirayotgan bir paytda, boshqa davlatlar uchun o'zining tartibga solish talablarini ilgari surmoqda,

Ikkinchidan, AQSh va butun jahon hamjamiyati bilan munosabatlarni hal qilishda G'arbning klassik yondashuvlaridan faol foydalanmoqda.

Uchinchidan, Xitoy akademik hamjamiyatida global boshqaruv holizm nazariyasi qadriyatlariga va umumiy manfaatlar nazariyasiga yo'naltirilgan yangi turdagi tamoyillar, mexanizmlar, usullar va faoliyat turlari sifatida tushuniladi.

Xitoy davlat boshqaruvida, jamoat ishlarini boshqarish uchun teng huquqli muloqot, muzokaralar va hamkorlikdan foydalangan holda, global o'zgarishlar va global muammolarni hal qilish, hukumatdan nodavlatga, davlatdan jamiyatga, hududiy siyosatdan nohududiy siyosatga, majburlov boshqaruvidan tengdosh, maslahatchi, ixtiyoriy va tarmoq boshqaruviga o'tish, siyosiy yo'nalishning alohida turini ifodalaydi.

"Jadal o'zgarib borayotgan xalqaro vaziyat sharoitida biz Xitoyni rivojlantirish va xavfsizligini ta'minlash bo'yicha tashabbusni qat'iy ko'rsatib, milliy qadr-qimmatimiz va tub manfaatlarimizni himoya qilish uchun kurashyapmiz"[14], — dedi Xitoy rahbari.

Koreya yarim oroli davlat boshqaruvida siyosiy kommunikatsiya tizimini o'rganish uchun alohida qiziqish uyg'otadi. Koreya davlati hozirgi davrga kelib, ko'p asrlik tarixiy madaniyatga ega bo'lgan ijtimoiy jihatdan siyosiy tizimlari mutlaqo boshqa shakldagi ikki davlatdir.

Tadqiqotchi P.G. Nigmanova “Koreya Respublikasi va KXDRning siyosiy tizimlari qiyosiy tahlili” nomli maqolasida shunday manbalar keltiradi: “Siyosiy tizimning yana bir vazifasi jamiyatlardagi qadriyatlarni hukmron sinflar va qatlamlar manfaatlariga muvofiq taqsimlashdir”[15], deyiladi. Bu ikki davlatning siyosiy tizimlarida o‘xshashlik va juda ko‘p farqlarni uchratish mumkinligiga ishora edi. Manbalarda keltirilishicha Koreya davlat boshqaruvi o‘z tarixiga ega bo‘lgan davlat. Zamonaviy davlatlarning siyosiy tizimidagi farqlar juda katta bo‘lib, bu Koreya davlatining jamiyatni boshqarishida siyosiy kommunikatsiya davlat tuzilishi va siyosiy madaniyatga nisbatan ham farqlashi va turli siyosiy mezonlarga asoslangan holda mavjud.

Janubiy Koreya Respublikasi va KXDR (Shimoliy Koreya)ning siyosiy tizimlarida o‘xshashlik va farqlar ko‘p. Ikkala davlatning ham o‘z tarixi bor, ammo zamonaviy davlatlar siyosiy tuzilmalarida juda ko‘p farqlarga ega. Siyosatshunoslar siyosiy tizim atamasini tushunish bo‘yicha bir fikrga kela olmagan uchun biz umumiy qoidalarni birlashtirib, yagona tushunchani ajratib ko‘rsatamiz. Siyosiy tizim jamiyatni boshqaradigan, uning barqarorligi va rivojlanishini ta‘minlovchi o‘zaro bog‘langan elementlar yig‘indisidir. Siyosiy tizimlar turli mezonlar, jumladan, boshqaruv shakli, davlat tuzilmasi va siyosiy madaniyatga ko‘ra farqlanadi.

XXI asr boshlarida Koreya yarimoroli janubida mamlakatni demokratlashtirishga qaratilgan yangi uzoq muddatli siyosiy tamoyillar yuzaga keladi. Siyosiy fanlari doktori M.V.Afoninning fikriga ko‘ra, “Xalqaro munosabatlar tizimining o‘zgarishi dastlab Koreya Respublikasining rasmiy kontseptsiyasi sifatida “Shimoliy siyosat” [16], keyin esa “Quyosh issiqligi” siyosati [17] deb atalgan, mualliflarning fikriga ko‘ra, davlatlarni birlashtirish istiqbollarini ochish uchun mo‘ljallangan. Koreya Respublikasida ochiqlik, oshkoralik, plyuralizm sharoitida har tomonlama tahlil va tanqidlar asosida muxolif partiyalar koreys milliy birligi haqidagi eski tushunchalarga bo‘ysungan.

Yangi modellar va unifikatsiya formulalarini faol izlash boshlanganligi munosabati bilan, Koreya Respublikasining turli siyosiy kuchlari Amerikaning Koreya yarim oroli janubidagi harbiy mavjudligiga boshqacha yondashuvni belgilab berdi, uning mohiyati AQShning cheklash missiyasidan bosqichma-bosqich voz kechishi va mintaqaviy xavfsizlikni shakllantirishga o‘tish tizimi bo‘lishi mumkin” [18] deyiladi manbada.

Zamonaviy rivojlanish tamoyillari Koreyani chetda qoldirmadi. Shimoliy Koreyaning xalqaro munosabatlarning yangi tuzilmasiga moslashish muammosini hal qilishga urinishlar mamlakat iqtisodiy modelini takomillashtirish zarurligini anglab yetgan holda iqtisodiy islohotlarning siyosiy tizimga ta'siridan qochish uchun Shimoliy Koreya rahbariyati bozor munosabatlariga asoslangan Shimoliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish bo'yicha Xitoy tajribasiga murojaat qila boshladi. Shu bilan birga, ichki moliyaviy resurslar va texnologiyalarning keskin yetishmasligini boshdan kechirgan va mamlakatning paydo bo'lgan diplomatik yakkalanishini yengib o'tgan.

Shimoliy Koreya G'arb bilan munosabatlarni tezda normalashtirish yo'lida o'z yo'nalishini faollashtirdi va shu bilan bir vaqtda o'zining pozitsiyalari umumiy siyosiy salohiyatini mustahkamlashga umid qilmoqda.

Tarixiy nuqtai nazardan shakllanayotgan yangi xalqaro tartibning elementlari birlashish muammosiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi muqarrar, ularsiz Koreyani tartibga solishning iloji yo'q. Shu o'rinda aytish mumkinki, Koreyaning ikkala davlat kelishuv muammosini hal qilish, yarim orolda sodir bo'layotgan ichki siyosiy jarayonlarga, asosan, siyosiy kuchlarning pozitsiyasiga bog'liq. Koreya Xalq Demokratik Respublikasi va Koreya Respublikasining siyosiy rivojlanishi masalalari, bu mamlakatlardagi siyosiy jarayonlarda partiyalarning roli mahalliy va xorijiy, jumladan, koreys tadqiqotchilarining ko'plab tadqiqotlari mavzusi bo'ladi. Agar mahalliy nashrlarni oladigan bo'lsak, ularda maqola mualliflari 1980-yillarning oxirigacha, hodisalarni ob'ektiv ilmiy tahlil qilish vazifasini murakkablashtirilgan yondashuv tamoyillaridan kelib chiqqanligini ko'ramiz. Biroq bu asarlar "Shimoliy va Janubiy Koreyaning ijtimoiy-siyosiy muammolariga oid axborot resurslari sifatida muhim ahamiyatga ega"[19] edi. Masalan, to'qsoninchi yillarning ikkinchi yarmida nashr etilgan adabiyotlarda qiziqarli manbalar bor. Koreya yarim oroli muammolariga bag'ishlangan to'plamlarda chop etilgan maqolalarda asosan B.V.Sinisina [20], V.I. Shipayeva[21], A.N. Efanova[22] va boshqalar ikki Koreya davlati ichki siyosiy jarayonlarining ayrim jihatlarini tahlil qiladi. Koreya uchun eng muhim muammo bo'lgan, mamlakatni tinch yo'l bilan birlashtirishga bag'ishlangan asarlari, A.V.Torkunova, E.P. Ufimtseva[23], I.O. Gorelogo[24], V.D. Tixomirov[25] kabi tadqiqotchilar Koreyaning bo'linishidagi tashqi va ichki sabablarini o'rganadilar, KXDR va Koreya Respublikasining birlashish masalalari bo'yi-

cha kontseptsiyalarini tahlil qiladilar. Tadqiqotlarda davlatlararo siyosiy kommunikatsiya jarayonlari keng taxlil qilinadi.

Koreyalik politolog olim Kang Von Sikning monografiyasi, Bugungi kunning eng dolzarb va katta ahamiyatga ega bo'lgan asarida "Janubiy Koreyadagi siyosiy vaziyat evolyutsiyasi muammolari XXI-asr boshlarida yuzaga kelgan voqealar, hamda Janubiy Koreya jamiyatining siyosiy voqeliklari haqida xabar berilgan"[26], tadqiqot mavzusi bo'yicha anchagina qimmatli manbalarni Rossiya tadqiqotchilari va koreyalik tadqiqotchi va olimlari tomonidan yozilgan "Koreya tarixi" ikki jildlik^[27], "Zamonaviy Koreya", kabi asarlarda Koreyani birlashtirish masalalari alohida e'tiborga olinadi.

M.V.Afoninning fikriga ko'ra "Shimoliy Koreya olimlarining tadqiqot ishlari anchagina kamchilikni tashkil qiladi "mamlakatning yopiq tabiati tufayli tadqiqotchilar uchun imkoniyatlar mavjud emas" [28].

Mavzu yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar natijasida ma'lum bo'ladiki, Shimoliy Koreyada tadqiqotlar juda kamchilikni tashkil qildi yoki yopiq holatda bo'lganligi tufayli noaniq qolmoqda. Shuningdek, tadqiqotchilar[29] Pak Gxe Xo[30] Chong Yong Xo[32], Kim Xan Gir [33] va boshqalar tomonidan yaratilgan manbalarda partiya yo'nalishidagi masalalarga e'tibor kuchaytirilganligi zarurligi belgilab qo'yilgan. Bugungi zamonaviy dunyoda siyosiy partiyalar fenomeni o'rganishga katta e'tibor zarurligini ta'kidlagan Afoninning fikriga ko'ra, "Partiyalar fani – partiyashunoslik rivojlanishida davom etmoqda va uning rivojiga ikki Koreya davlati siyosiy elitasi vakillari muayyan hissa qo'shmoqda. Koreya yarim orolining shimolida ham, janubida ham sodir bo'layotgan siyosiy jarayonlar, partiya qurilishi, siyosiy partiyalarning davlat boshqaruvidagi ishtiroki o'ziga xos xususiyatlarga ega"[33], degan fikrni bildiradi.

Janubiy Koreya Respublikasi siyosiy jarayonning Shimoliy Koreyadan sezilarli darajada farq qiladigan boshqa tajribasiga ega ekanligini ko'rish mumkin.

Biroq, ikkala Koreya ham Shimoliy va Janub iqtisodiyotidagi katta farqni e'tiborsiz qoldira olmagan. Bu davlatlardagi ayrim birlashishga bo'lgan barcha urinishlar "nemis" versiyasiga o'xshash yoki aynan takrorlaydi. Germaniya tajribasidan ma'lumki, aniq bir davr mobaynida, siyosiy vaziyatga qulay bo'lgandagina mumkin bo'ladi. Lekin bu ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni keltirib chiqarmasligiga hech kim kafolat bera olmaydi.

Koreya davlat boshqaruvida Siyosiy tizim jamiyatni boshqaradigan, uning barqarorligi va rivojlanishini ta'minlovchi o'zaro bog'langan elementlar yig'indisi sifatida qaraladi. Koreya davlat boshqaruvidagi jamiki tizimlarda siyosiy kommunikatsiya turli mezonlar, jumladan, boshqaruv shakli, davlat tuzilmasi va siyosiy madaniyatga ko'ra farqlanadi.

Tadqiqotchi Kim Ir Senning ta'kidlashicha, "Davlat boshqaruvidagi siyosiy kommunikatsiyaning umumlashgan shakldagi funksiyalari quyidagilarda namoyon bo'ladi: "siyosiy tizim jamiyatning maqsad va vazifalarini belgilashi bilan birga jamiyatning hukmron qatlamlari manfaatlaridan kelib chiqqan holda uning hayotiy faoliyati dasturlarini ishlab chiqadi. U jamiyat resurslarini ana shu manfaatlarga muvofiq safarbar etadi, jamiyatning barcha elementlarini umumiy ijtimoiy-siyosiy maqsad va qadriyatlar atrofida birlashtiradi, jamiyatdagi qadriyatlarni, hukmron sinflar va qatlamlar manfaatlariga muvofiq namoyish etadi"[33.1].

Janubiy Koreya siyosiy tizimlari jahon hamjamiyatining e'tiborini va qiziqishini o'ziga tortadi. Ular G'arb siyosiy tizimlaridan farq qilishi va o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, birinchi navbatda, tarixiy, madaniy va diniy me'yorlar bilan bog'liqligi sababli kuchayadi.

Koreya siyosiy madaniyatining shakllanishi ikki jihatga asoslanadi, birinchidan, jamiyatlarning Sharq va G'arbga bo'linishiga asoslanisa, ikkinchidan an'anaviy va zamonaviy jamiyat o'rtasidagi farqga asoslanadi, bu Koreyaning zamonaviy siyosiy madaniyatini rivojlantirish jarayonida G'arb madaniyatidan o'zlashtirilgan yangi milliy an'analarni aks ettiruvchi sharq madaniyati bilan yonma-yon rivojlanadi. Bugungi kunda Koreya yarim orolida ikkita davlat va ikkita siyosiy tizim mavjudligiga qaramay, jamiyatda hukmronlik qiluvchi an'analar umumiy tarixga asoslanganligi bilan katta ahamiyatga ega.

Shu o'rinda tadqiqotchi M. V.Afoninning "Koreya siyosiy partiyalari va Koreya birlashuvi muammolari" nomli dissertatsiyasida, zamonaviy rivojlanish tendentsiyalari Shimoliy Koreya xalqaro munosabatlarining yangi tuzilmasiga moslashish muammosini hal qilishga urinishlar mamlakat iqtisodiy modelini takomillashtirish zarurligini taxlilga oladi. "Iqtisodiy islohotlarning siyosiy tizimga ta'siridan qochish uchun Shimoliy Koreya rahbariyati bozor munosabatlariga asoslangan Shimoliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish bo'yicha Xitoy tajribasiga murojaat qila boshladi"[17.1], deyiladi dissertatsiyada. Shu o'rinda ta'kidlanadiki, ichki moliyaviy resurslar va texnologiyalarning keskin yetishmasligini boshdan kechirgan va mamlakatda paydo bo'lgan diplo-

matik yakkalanishini yengib o'tgan Shimoliy Koreya G'arb bilan munosabatlarni tezda normallashtirish yo'lida o'z yo'nalishini faollashtirganligi hamda bir vaqtning o'zida o'zining umumiy siyosiy salohiyatini mustahkamlashga umid qilgan holda o'z pozitsiyasini davom ettirmoqda. Shu bilan birga muallif, "yarim orol atrofidagi xalqaro munosabatlarda, boshqa ijobiy tendentsiyalar Shimol va Janub o'rtasidagi yaqinlashish jarayoniga va keyinchalik Koreya xalqining birlashishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmasligi mumkin" [34] degan xulosaga keladi. Janubiy Koreya siyosati axloqiylik bilan ajralib turadi. Siyosatchi Chon Du Xvan ta'kidlaganidek, "Siyosatchi yoki amaldor Konfutsiy sifatlariga ega bo'lishi va yuksak axloqiy shaxs bo'lishi kerak. Aks holda, u lavozimidan chetlashtiriladi va qayta saylovlar o'tkaziladi. Siyosiy tizimda kattalik tamoyiliga asoslangan iyerarxiya hukmronlik qiladi. Partiya yetakchilari keksa odamlarga aylanib bormoqda. So'nggi yillarda ayollar siyosiy maydonda paydo bo'layotgan bo'lsa-da, siyosat odatda erkaklar ishi. Janubiy Koreya siyosiy madaniyati hanuzgacha tashqi modellarni va g'arbiylashuvni nusxalashga intiladi" [35], deyiladi.

KXDR davlatida asosan, jamiyatning barcha a'zolari yetakchiga nisbatan yuksak ma'naviy majburiyatlarga ega. Kollektiv qadriyatlar va asoslar Shimoliy Koreyada Janubiy Koreyaga qaraganda ancha kuchliroq muhitga ega bo'lib, KXDRda, avvalgidek, rahbarning taxtini otadan o'g'ilga meros bo'lib keladi.

Tadqiqotchi M.V.Afonin manbalarida, "liderlik g'oyalarini omma ongiga singdirish maqsadida Shimoliy Koreyada davlat rahbarini ulug'lash uchun yodgorlik ob'ektlari yaratilganligi, koreys an'anaviy madaniyatiga xos bo'lgan, qadimda Koreya davlatining buyuk asoschisiga sig'inishgan, hozirgi rahbar, KXDRda aholini nazorat qilishning yangi va eski shakllari birgalikda mavjud. Yaqin tarixdagi partiya yacheykalari va xalq guruhlari, ya'ni mintaqada bir nechta oilalarning hamkorlik munosabatlari hamda xalqning guruh sifatidagi, qo'shni uylarning aholisi birgalikda soliq to'lash uchun birlashganligini va o'zaro mas'uliyat bilan bog'langan besh hovli tizimi bilan birlashmalar kelib chiqqanligini ko'rish mumkin" [36] deyiladi. Albatta bu yerda asosan siyosiy kommunikatsiya usullarini ko'ramiz.

Koreya Respublikasi davlat boshqaruvida siyosiy kommunikatsiyaning rivojlanishi, bu mamlakatlardagi siyosiy tizim jarayonlarida partiyaning roli, mahalliy – xorijiy va koreys mualliflarining tadqiqotlari mavzusiga aylangan. Zamonaviy mahalliy nashrlarni kuzatadigan bo'lsak, ularning mualliflari 80-yillarning oxirigacha, hodisalarni ob'ektiv ilmiy tahlil qilish vazifasini murakkablashtirgan sinfiy yondashuv-

ning asosiy tamoyillaridan kelib chiqqanligi, “asarlar Koreyaning Shimoliy va Janubiy ijtimoiy-siyosiy muammolariga oid axborot resurslari sifatida muhim ahamiyatga ega”[36.1], ekanligini ko‘rish mumkin. Siyosiy o‘zgarishlar tajribasi va paydo bo‘layotgan ko‘ppartiyaviylik tizimi mahalliy olimlarni o‘ziga jalb qila boshlagan.

Rossiyalik olim S.S.Suslinaning fikriga ko‘ra 1997 yilda “Koreya Respublikasi rivojlanishning postindustrial bosqichiga o‘tishni boshladi”, degan xulosaga keladi. Uning fikricha, “iqtisodiy modernizatsiya muvaffaqiyati jamiyatning muhim ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishini va davlatning avtoritarizmdan demokratiyaga o‘tishini oldindan belgilab berdi [37], degan edi.

Tadqiqotchi Pak Chju Yen o‘zining “Problema ob’edineniya Koreyi v kontekste globalnogo miropoliticheskogo protsessa” nomli dissertatsiyasida “Xalqaro munosabatlarning globallashuvi va baynalmilallashuviga aylangan zamonaviy sharoitda jahon taraqqiyotining asosiy tamoyillari, Koreyani birlashtirish muammosi jahon siyosatidagi markaziy o‘rinlardan biriga aylandi. Shimoliy Koreya yadroviy muammosini hal qilish kontekstida ommaviy qirg‘in qurollarini tarqatmaslik masalasini o‘rganish nihoyatda muhim”[38], degan masalani o‘rtaga tashlaydi muallif, haqiqatdan ham agar davlatlar o‘rtasidagi dolzarb global xavfning asosiy rivojlanishini to‘xtatish imkoniyatlarini izlayotganligi juda katta ahamiyatga ega bo‘lib tadqiqotchi bunda asosan Germaniyaning tajribasini misol keltiradi: “Koreya birlashuvi muammosining xususiyatlarini aniqlashni, Germaniyani birlashtirish jarayoni bilan taqqoslaydi”.

Tadqiqotchi, Marina Kuklaning “Ekonomika Yujnoy Korei: na te je Grabli” [39] nomli maqolasida shunday yozadi, “Koreya gambiti: Seulning yangi dunyo tartibida joy izlashi. An‘anaga ko‘ra, Janubiy Koreya jamoatchiligi iqtisodiy muvaffaqiyatsizliklarni prezident ma‘muriyati siyosati bilan bog‘laydi. Koreya iqtisodiyotida yirik moliyaviy muammolar yuzaga keldi - neft narxining yuqoriligi, pulning qadrsizlanishi, inflyatsiya va amaldagi ma‘muriyatning iqtisodiy strategiyasini tanqid qilish kuchaya boshladi. Yun Sogyol, janubiy koreyalik konservatorlarga xos bo‘lganidek, o‘zining asosiy sa‘y-harakatlarini biznesni qo‘llab-quvvatlash va bozor mexanizmlarini rag‘batlantirishga qaratib, aynan shu narsa korxonalarni muvaffaqiyatga, mamlakatni esa iqtisodiy o‘sishning yangi bosqichiga olib boradi, deb hisoblaydi. Yun ma‘muriyatining asosiy maqsadi sanoatni qo‘llab-quvvatlash va mamlakatdan kapital qochib ketishini to‘xtatish va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish uchun Koreya biznesi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishdir.

Prezident Yun davrida Koreyaning iqtisodiy siyosatida “to‘g‘ri” buri-lishni ko‘rsatuvchi iqtisodiy siyosatning boshqa ustuvor yo‘nalishlari orasida atom energetikasini qo‘llab-quvvatlash, yuqori daromadli fuqarolar uchun soliqlarni kamaytirish va ijtimoiy kafolatlarni kengaytirishdan farqli ravishda yirik korxonalarni qo‘llab-quvvatlash, ishchilar huquqlarini himoya qilish va ishchilar huquqlarini himoya qilish muammolariga ko‘proq e‘tibor qaratgan”ligini ko‘ramiz.

Koreya Respublikasi Prezidenti Mun Chje In Davlat Dumasida so‘zlagan nutqida: “Ushbu ulkan rejadan ko‘zlangan maqsad G‘arb va Sharq sivilizatsiyasining barcha eng yaxshilarini bir ulkan qozonda birlashtirish, insoniyatga dunyoga yangicha qarashni taqdim etishdan iborat” [39.1] degan edi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, Siyosiy kommunikatsiya turli ijtimoiy ahamiyatga ega muammolarni hal qilishga qaratilgan boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida siyosat va boshqaruvning o‘zaro aloqadorligini ta‘minlaydi.

Mamlakatda olib borilayotgan islohotlar va yangilanishlarning tub mohiyatini anglab yetish, ularni yanada chuqurroq o‘rganish siyosiy kommunikatsiyani joriy etishni taqozo etmoqda;

Kommunikatsiyaning birinchi ta‘riflaridan biri amerikalik sotsiolog Charlz Kuli tomonidan berilgan. Uning fikricha, inson munosabatlarining rivojlanishi mumkin bo‘lgan mexanizm – ongning barcha timsollari, axborotni muayyan vaqt va makonda uzatish jarayonidir; siyosiy kommunikatsiya jamiyatda mavjud bo‘lgan muayyan siyosiy tizimning kelib chiqishi, tabiati va xususiyatlarini o‘z ichiga qamrab oladi, siyosiy rejim, ommaning siyosiy ishtiroki, siyosiy jarayonlarning dinamikasi, yo‘nalishi, odamlarning siyosiy xulq-atvori bilan bog‘liq bo‘lib, ularsiz samarali siyosatni amalga oshirish mumkin emasligi barchaga ma‘lum.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

[1] – V asrda xitoy mutaфаккири Конфуций (Кун-цзи) томонидан ишлаб чиқилган фалсафий-ахлоқий тизим.

[2] – Таоизм - бу Тао ёки “нарсалар йўли” таълимоти, дин ва фалсафа элементларини ўз ичига олган Хитойнинг анъанавий таълимоти.

[3] – Буддизм, шунингдек, Дхарма Виная - "таълимотлар ва интизомлар" номи билан ҳам танилган ва Будда Дхарма Гаутама Буддага тегишли бўлган бир қатор асл таълимотларга асосланган ҳинд дини ёки фалсафий анъанадир.

[4] – Ши Цзинь хитой адабиётининг энг қадимий ёдгорликларидан бири бўлиб, қадимги Хитойнинг турли минтақалари тили, мафкураси, одоб-ахлоқи ва анъаналари ҳақидаги ноёб маълумот манбаи бўлиб, аҳамияти ва услуби жиҳатидан қадимги Эрон “Авесто”сига қиёсланади. Конфуций матнларининг Қаноник тўпламига киритилган У-цзин.

[5] – История Кореи (с древнейших времён до наших дней) в 2 т. - М.: Наука. 1974, 2021. т 2. -Т.: С.480.

[6] – Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник: в 2 ч. -Ч.1/ под ред. чл-корр АН, д-ра экон. наук, проф. Р.И.Хасбулатова. -М.: Гардарики. -2006. -С.38.

[7] – Hao Y.A.Summary of the “First National Forum on Global Studies and Global Governance”//World Economics. 2013. No.7.P. 63-64 (In Chinese).

[8] – Lihua Zh.(ed.)Introduction to International Organization. Beijing: Science Press 2015. (In Chinese).

[9] Цыганков П.А. Политическая динамика современного мира: теория и практика. – М.: Изд-во Московской университета, 2014.

[10] Цыганков П.А. Введение. “Гибридные войны”: понятие, интерпретация и реальность. В книге “Гибридные войны в хаотизирующемся мире XXI века” / Под ред.проф.П.А.Цыганкова. – М.: Изд-во Московского университета. 2025.

[11] Grachkov Y. Chinese Partnership Atrategy: Practice and Its Conceptualization (1993 -2018) // World Economics and International Relations. 2019.Vol.63. No. 3.P. 83-93.

[12] Grachkov Y. Chinese School of International Relations:How Theory Creates Diplomatic Strategy and Vice Versa // Russia in Global Aff airs. 2029.Vol.17. No.2. P. 154 – 173.

[12] – Цыганков П.А.,Грачиков У.Н. Проблема мирового политического порядка в китайской и российской политической науке: общее и особенное // Политическая наука, 2014.№4.С.22-39; Grachikov Y/ Formation of the Chinese School of International Relations^ Analytical Approaches and Research Methods// Vestnik RUDN. International Relations. 2019. No.19(2).P.187-200.

[14] Guojiguanxi chubanshe 2013. (Practical Handbook of International Relations / Ed. by Y.Rihan and Y.Yufei. Tianjin: Tianjin Reople’s Publishing House, 2013) (In Chinese).

[15] Агентство Синьхуа 08:35.28/07/2022 Си Цзиньпин подчеркнул необходимость отстаивать социализм с китайской спецификой для построения модернизированного социалистического государства. <http://russian.people.com.cn/n3/2022/0728/c31521-10128282.html>

[16] Нигманова П.Г. “Политические системы Республики Корея и КНДР сравнительный анализ”. Корееведение в России: направление и развитие. 2024. Т5.№2. с 154-162.

[17] См. подробнее. Ро Дэ У. Политический профиль. - Сеул: Корейская служба зарубежной информации, 1991. -13 е.; Bedeski R. State Reform and Democracy in South Korea // Journal of East Asian Affiars. - 1992. - № 6. - P. 140-168; Bedeski R. The Transformation of South Korea: Reform and Reconstruction in the Sixth Republic under Roh Tae Woo, 1987-1992. - Padstow: TJ Pr., 1994. - 197 p.; Han Sung-Joo. South Korea in 1987: The Politics of Democratization // Asian Survey. - 1988. - Vol. 1. - № 28. - P. 52-61; Han Sung-Joo. South Korea in 1988: A Revolution in the Making // Asian Survey. - 1989. - Vol. 1. - № 29. - P. 29-38; Пак Ки Док. Но Тхэ У чонбуэ чхече конгохвава кэхекджуиэ тхвечо: кэхек иронэ чоннибыль вихан сидо (Укрепление режима правления Ро Дэ У и снижение реформаторских настроений в его правительстве: попытка ос-

мыслить проблему теоретического обеспечения реформ) // Хангук чончхи-хак хвебо. - Т. 28. - № 1. - Сеул, 1994. - С. 123-161.

[18] – Солнечная политика Республики Корея: Выступление президента Ким Тэ Чжуна, переданное по каналам спутниковой связи, на Всемирной конференции CNN, прошедшей в штаб-квартире компании CNN в г. Атланта, штат Джорджия, США. 5 мая 1999 г. - Сеул, 1999. - 12 е.; Ким Тэ Чжун сибодэ тэтхонънен чвиимса. Чонмун (Полный текст инаугурационной речи Ким Тэ Чжуна, избранного на 15 президентский срок) // Чунан Ильбо. - 1998. - 26 февраля; На Чон Иль. Ким Тэ Чжун тэтхонненэ хэнчжон апхесоз чончхичок кваче (политические задачи, стоящие перед администрацией президента Ким Тэ Чжуна) // Синтона Вольган. - 1998. - Январь. - С. 3-6; Ra Jong-yil. Political Tasks Facing Kim Dae-jung Administration // Korea Focus on Current Topics. - January-February 1998. - Vol. 6. - № 1.-P. 1-7; Park Jong-joo. President Kim's First Year in Office: Survey Results // Korea Focus on Current Topics. - March-April 1999. - Vol. 7. - № 2. - P. 32-37;

[19] Афонин М.В. Корейские политические партии и проблемк объединения Кореи. Диссертации. По ВАК РФ 23.00.02.

[20] История Кореи (с древнейших времен до наших дней). В 2-х тт. - Т. 2. - М.: Восточная литература, 1974. - 480 е.; Мазуров В.М. Создание антинародного режима в Южной Кореи (1945 - 1950 гг.). -М.: Изд-во восточной литературы, 1963. - 195 с. и др.

[21] Синицина Б.В. Стратегия социально-экономической модернизации Республики Корея(60-80-е гг.) // Республика Корея: опыт модернизации. - М.: Восточная литература, 2020. - с. 74.

[22] Шипаев В.И. Условия и предпосылки модернизации Южной Кореи // Республика Корея: опыт модернизации. — М.: Восточная литература, 1996. - С. 48-73.

[23] Ефанов А.Н. Взаимоотношения режима и оппозиции в переходный период (80-е гг.) // Республика Корея: становление современного общества. -М.: ИМЭМО РАН, 1996. - С. 63-76.

[24] Торкунов А.В., Уфимцев Е.П. Корейская проблема: новый взгляд. - М.: Наука, 1995. - 246 е.; Корея: расчленение, война, объединение. - М.: Восточная литература, 1995. - 146 с.

[25] Горелый И.О. Корея. Концепции объединения. -М.: Восточная литература, 1997. - 127 с.

[26] Тихомиров В.Д. Корейская проблема и международные факторы (1945 - начало 80-х годов). - М.: Восточная литература, 1998. -280 с.

[27] Кан Вон Сик. Россия и Корея на пороге XX века, - М.: Корос, 2020, - 330 с.

[28] Афонин М.В. Корейские политические партии и проблемк объединения Кореи. Диссертации. По ВАК РФ 23.00.02.

[29] Ким Мён Хо. Изменения политической линии в системе Ким Чен Ира и перспективы отношений между Южной и Северной корей. 1999.

[30] Пак Гхэ Хо. История внешней политики КНДР. Пхеньян. 1985-1987. - 345с.

[31] Ким Хан Гир. Современная история Кореи. 1999. – 363с.

[32] Пак Хён Чер. Основные направления деятельности по объединению нации и страны. 1990. -138 с

[33] Афонин М.В. Корейские политические партии и проблемы объединения Кореи. Диссертации. По ВАК РФ 23.00.02.

[34] Ким Ир Сен. Ответы на вопросы иностранных журналистов. Пхеньян: Изд-во литературы на иностранных языках, 1974. - 403 с.

[35] Chun Doo Hwan. Inauguration Address to National Assembly// The National Assembly Report. February 1981. - P.17-27.

[36] Хон В.С. История Кореи (с древнейших времен до наших дней). В 2-х т. - Т. 2. - М.: Восточная литература, 1974. - 480 с.; Мазуров В.М. Создание антинародного режима в Южной Кореи (1945 - 1950 гг.). -М.: Изд-во восточной литературы, 1963. - 195 с. и др.

[37] Суслина С.С. Республика Корея на постиндустриальной стадии развития (конец 80-х - начало 90-х годов). -М.: Восточная литература, 1997. - 224 с. Пак Часу Ен Проблема объединения Кореи в контексте глобального мирополитического процесса. С- Петербург. Дисс-я. 2009.

[38] Кукла М.П. Финансовый сектор в экономике Республики Корея: от индустриализации до цифровой трансформации. 2023. -С. 5-17. <https://koreanology.ru/static/articles/.2023>.

[39] Мун Чже Ин Корея Республикаси Президентининг Россия Федерациясига ташириши чоғидаги маърузасидан. <http://duma.gov.ru/news/>

“O‘ZBEKISTON OVOZI” GAZETASIDA EKOLOGIK MUAMMOLARGA OID MATERIALLARNING TAHLILI

*Filol. f. n. **Muhabbat SALIYEVA**, TDSu dotsenti, Toshkent, O‘zbekiston.*

Tel:+998 97 714 24 90; E-mail: muhabbat2962@gmail.com

***Gulistan ALEUATDINOVA**, QDU tadqiqotchisi, Nukus, Qoraqalpog‘iston.*

Tel:+998 907093662; E-mail: ibragimovich0097@mail.com

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон овози гезетасида экологик муаммога оид материаллар тахлилига кенг ўрин ажратилиб, бугунги кунда замонавий инновацияларга асосланган коммуникация тармоқларида ўзига хос усул ва шаклларда нашр этилаётган мақолалар асосидаги манбаларни эътиборингизга ҳавола этилади.

Калит сўзлар: давлат, сиёсий, демократик, халқ, ижтимоий, нодавлат, ҳокимият, кафолат.

Аннотация: В данной статье большая часть посвящена анализу материалов по проблемам окружающей среды в газете «Голос Узбекистана», а также представлены вашему вниманию источники, основанные на статьях, опубликованных уникальными методами и формами в коммуникационных сетях, основанных на современных инновациях.

Ключевые слова: государство, политический, демократический, народ, социальный, негосударственный, правительство, гарантия.

Abstract: This article analyzes environmental coverage in the Voice of Uzbekistan newspaper, and also presents sources based on articles published using unique methods and formats in communication networks based on modern innovations.

Keywords: state, political, democratic, people, social, non-state, government, guarantee.

“O‘zbekiston ovozi” nashri O‘zbekiston Xalq demokratik partiyasi nashri hisoblanadi. O‘zbekiston Xalq demokratik partiyasi 1991-yil 1-noyabrda o‘zining I Ta’sis qurultoyida tashkil etilgan. 2020-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra, O‘zbekiston Xalq demokratik partiyasi 500 mingga yaqin a‘zolarga ega. Partiya a‘zolari 9942 ta boshlang‘ich tashkilotga birlashgan. O‘zbekiston XDP kelajakda ishonchli ijtimoiy kafolatlar va barqaror ijtimoiy rivojlanish tarafdori bo‘lgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarini o‘zlari xohlagan asosda birlashtiradi, ularning siyosiy irodasini ifodalaydi va o‘zining demokratik yo‘l bilan saylab qo‘yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini shakllantirishda ishtirok etadi. Partiya o‘z faoliyatini O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, “Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy qonuni, O‘zbekiston Respublikasining “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida”gi, “Nodavlat notijorat tashkilotlari to‘g‘risida”gi, “Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to‘g‘risida”gi, “Siyosiy partiyalarni moliyaviy ta‘minlash to‘g‘risida”gi Qonunlari va boshqa qonun hujjatlariga hamda o‘z Ustaviga muvofiq amalga oshiradi. Partiya maqsadi – davlat hokimiyatining vakillik organlarida davlat va jamiyat tomonidan manzilli ijtimoiy himoya hamda ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashga muhtoj bo‘lgan aholi qatlamlari manfaatlarini himoya qilishdir.

Partiyaning asosiy g‘oyasi: Ijtimoiy tenglik, ijtimoiy himoyalanganlik, aholining kam ta‘minlangan va ijtimoiy jihatdan zaif qatlamlari haqida g‘amxo‘rlik, ijtimoiy qarama-qarshilik va mojarolarning oldini olish. Davlatning iqtisodiyot, ijtimoiy hayotning turli sohalari, aholining ijtimoiy jihatdan zaif qatlamlari masalalarini hal etishdagi rolini saqlab qolish va kuchaytirish.

Partiyaning asosiy maqsadlari: O‘zbekistonda ijtimoiy va mulkiy holatdan qat’iy nazar, barcha fuqarolarning ijtimoiy tengligini, hokimiyatning xalq oldidagi mas’uliyati va hisobdorligini, aholining zaif qatlamlarini yuqori darajada ijtimoiy himoya qilish kafolatini ta‘minlaydigan sotsial-demokratik davlatni shakllantirish; Partiyaning asosiy vazi-

falari: Mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarning ijtimoiy samaradorligini oshirish va shu asosda aholining kam ta'minlanganlik darajasini pasaytirish: - pensionerlar, nogironlar, yolg'iz keksalar va aholining boshqa ijtimoiy zaif guruhlariga turmush ehtiyojlarini to'liq qondirish uchun yetarli daromad olishni kafolatlaydigan samarali pensiya va ijtimoiy imtiyozlar tizimini shakllantirish; - ishsiz mehnatga layoqatli aholini munosib ish haqi bilan doimiy ishlarga samarali jalb etish, shuningdek, nogironligi bo'lgan shaxslarning munosib bandligini ta'minlash va kam ta'minlangan oilalar a'zolari tomonidan tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish; - ijtimoiy ahamiyatga ega tovar va xizmatlarning narxlari va tariflari shakllanishi ustidan aholining barcha qatlamlari uchun ijtimoiy foydalanish imkoniyatini ta'minlash maqsadida samarali davlat va jamoatchilik nazoratini o'rnatish.

Dasturning asosiy jihatlari: 2030 yilga qadar iqtisodiy rivojlanish samaradorligini oshirish va kam ta'minlangan aholi sonini kamaytirish orqali O'zbekistonni odamlarning turmush darajasi va sifati bo'yicha dunyoning o'rtacha rivojlangan mamlakatlaridan kam bo'lmagan davlatlar qatoriga kiritish; amaldagi ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va aholining zaif qatlamlarini himoya qilishning yangi samarali shakllarini, shuningdek, ushbu sohada ijtimoiy tadbirkorlik va davlat-xususiy sheriklik aloqalarini rivojlantirish orqali takomillashtirish bo'yicha maqsadli davlat dasturlarini amalga oshirish; aholining barcha qatlamlari uchun ijtimoiy imkoniyatlardan foydalanishni ta'minlash maqsadida zarur tovarlar va xizmatlar narxlari va tariflarini davlat tomonidan tartibga solishning parlament, deputatlik va jamoatchilik nazoratining samarali shakllarini rivojlantirish.

Partiya O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy bo'linishiga muvofiq, hududiy tamoyil bo'yicha tuziladi. Mintaqaviy, tuman (shahar) va boshlang'ich partiya tashkilotlari partiyaning tarkibiy bo'linmalari hisoblanadi. Partiya faoliyati bilan bog'liq masalalar partiyaning tegishli rahbar tashkilotlari qarorlari bilan hal etiladi. Partiya o'zining ommaviy axborot vositalariga ega. Uning markaziy nashriyotlari:

- o'zbek tilida nashr etiladigan "O'zbekiston ovozi" gazetasi;
- rus tilida nashr etiladigan "Golos Uzbekistana" gazetasi.

Partiyaning rasmiy veb-sayti va elektron pochta: www.xdp.uz
info@xdp.uz O'zbekiston XDP ayrim mintaqaviy tashkilotlari o'z nashriyotlariga ega:

- Qoraqalpog'iston Respublikasi Kengashi nashriyoti - "Qaraqalpaqstan hawazi" gazetasi;
- Namangan viloyat kengashi nashri - "Xalq irodasi" gazetasi.

Jamiyatning asosiy muammolarini qamrab olishi: kam ta'minlangan aholi qatlamlari, pensionerlar, nogironligi bo'lgan shaxslarning turmush darajasi va sifatini yaxshilash; kundalik ehtiyojga ega bo'lgan tovar va xizmatlarning ijtimoiy maqbulligini ta'minlash; aholining barcha qatlamlarini arzon uy-joy va sifatli kommunal xizmatlar bilan ta'minlash; aholining barcha qatlamlari uchun davlat tomonidan kafolatlangan tibbiy yordam darajasini, shuningdek, sog'liqni saqlash sohasida dori-darmonlar, tibbiy buyumlar, protezlar va boshqa diagnostika, profilaktika va tibbiy xizmatlarni xarid qilish uchun samarali ijtimoiy kafolatlar tizimini joriy etish; standart ta'lim olish va moddiy-gumaniatar sohalarida ijtimoiy tenglik tamoyillariga so'zsiz rioya qilish; mehnatga layoqatli aholining doimiy va munosib haq to'lanadigan ishlarda bandlik darajasini oshirish; davlat, ijtimoiy qurilish va sud sohasida ijtimoiy demokratiya hamda ijtimoiy tenglik tamoyillarini shakllantirish. Mamlakat rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy masalalariga taklif etilayotgan yechimlar: yashash minimumi va iste'mol savatchasi narxini aniqlashga asoslangan aholining kam ta'minlanganlik darajasini baholashning zamonaviy mezonlarini joriy etish. Bu maqsadlar uchun "Yashash minimumi to'g'risida"gi va "Iste'mol savatchasi to'g'risida"gi qonunlarni qabul qilish; olis qishloq tumanlarida maktabgacha va o'rta ta'lim, birlamchi tibbiy-sanitariya yordami va boshqa ijtimoiy infratuzilma sohalarini har tomonlama rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar ko'rish, shuningdek, chekka qishloqlarda ishlaydigan tajribali, yuqori malakali mutaxassislarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirishni qonuniy mustahkamlash; nogironlarni ish bilan ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar ko'rish, shuningdek, markazlashtirilgan investitsiyalar va davlat-xususiy sheriklik orqali amalga oshiriladigan nogironlar uchun ixtisoslashtirilgan korxonalarni tashkil etish bo'yicha maqsadli dasturlarni amalga oshirish; yolg'iz keksalar, otana qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar, mehnatga layoqatsiz nogironlar, "Saxovat", "Saxovat" va "Mehribonlik" uylarida yashovchilarning maishiy ehtiyojlarini to'liq qondirish bo'yicha maqsadli dasturlarni amalga oshirish. Shu maqsadda ijtimoiy tadbirkorlik va davlat-xusussiy sheriklikning samarali shakllarini rivojlantirish, shuningdek, tegishli protsessual mexanizmlarni qonunlashtirishdir.

Bu partiya nashriyoti partiyaning oldiga qo'ygan maqsadlari bilan birga ekologiya muammosi bilan ham keng shug'ullanib keladi. Chunki yuqorida ta'kidlaganimizdek bu ekologik muammoning jahon miqyosida global muammoga aylanishi partiya rahbarlarining ham e'tiboridan chetda qolmaganini ko'rish mumkin.

Partiya matbuotini yo'lga qo'yish yaxshi yo'lga qo'yilgan. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, partiya bugungi kunda jami 3 ta nashriyoti faoliyat ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, matbuot xizmati va internetdagi veb-manziliga ham ega. "O'zbekiston ovozi" gazetasi rangli (birinchi va oxirgi sahifalari) bo'lib chop etiladi. Jami 8 betni tashkil etadi. Gazeta dizayni ham shunga yarasha jozibador. Gazetaning elektron nashri ham saytga o'z vaqtida joylashtirib borilmoqda. Saytdagi dizayni ham o'zgacha uslubda ishlangan.

Gazetaning 2020-yil 14-oktyabr (№36 (32631) sonining 6-sahifasi «Hozirgi kunda eng yirik ekologik ofatlardan biri - bu Orol dengizi fojiasi» nomli sarlavha bilan boshlangan. Shapka ostida "Munosabat" rukni ostida "Orolbo'yi - ekologik innovatsiya va texnologiyalar hududi"[1] nomli maqola e'lon qilingan. Maqola muallifi Rustam Kenjayev Toshkent davlat universiteti Ekologiya huquqi kafedrasi dotsenti. Maqola avvalida shunday fikr yuritildi: "Prezidentimizning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida ilgari surgan taklifi nafaqat xalqimiz, balki jahon hamjamiyatining e'tiboriga sazovor bo'ldi. Davlatimiz rahbari o'sha nutqida jahon hamjamiyati e'tiborini ko'plab dolzarb masalalar qatori yana bir bor bugungi kunning eng o'tkir ekologik muammolaridan biri - Orolbo'yi hududidagi og'ir ekologik vaziyat, jumladan, Orol dengizi muammolariga qaratdi"[2]. Demak, maqola rubrikasidan ko'rinib turganidek, ushbu maqolada Prezidentimizning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida ilgari surgan taklifi ya'ni Orol dengizi muammosi bilan bog'liq fikrlariga muallif o'z nuqtayi nazarini, munosabatini bildirib o'tgan.

Gazetaning 2021-yil 20-yanvar (№3 (32645) sonida ekologiya mavzusida "Qoraqalpoq xalqi umid bilan yashaydi"[3] nomli ajoyib maqola bosilgan. Maqola muallifi taniqli publitsist va yozuvchi O'zbekiston va Qoraqalpog'iston Xalq yozuvchisi Orazbay Abdiraxmanov. Maqolada Orol dengizi tarixi, uning qurishiga sabab bo'lgan omillar ko'rsatiladi. Gazetaning shu to'rtinchi sahifasining to'rtidan uch qismini deyarli shu maqola egallagan. Muallif o'tgan yillarga tahlil qilib o'tirib maqola so'ngida o'zining tavsiyalarida ko'rsatib o'tadi. Masalan: "Haqiqatni yozaman deb, ozgina chalg'ib ketganim uchun uzr so'rayman. Men yolg'onlarga qarshi kurashib, koronavirusdan qutulish yo'llarini izlab, ayniqsa, Orolqumdan esayotgan tuzli chang alomatlaridan bexabar odamlarga hududdagi vaziyat haqida fikrlarimni bildirish uchun yo'lga chiqqan edim. Yo'lda chalg'ituvchilar ham bo'lishi tabiiy. Lekin, bu ahvolni tuzatish yo'llari bormi? Mening tavsiyalarim:

1. Suv oqimiga nisbatan qat'iy davlat nazoratini órnatish orqali suv oqimi mo'tadilligini va oxirgi istemolchiga etib borishini taminlash.

2. Órta Osiyoda bitta yagona suv siyosatini ishlab chiqish va tatbiq etish. Bu tavsiyalarni amalga oshirish uchun sharoit bormi? Bor! Bu – hozirgi yangi O'zbekistonning qóshni davlatlar bilan ochiq, samimiy, qavm-qarindoshlik va ózaro hurmat siyosati. Menimcha, qondosh-qarindoshlar orasida bunga etiroz bildiradigan odam bólmasa kerak"[4].

Gazetaning 2021-yil 17-fevral (№7 (32649) kungi sonida e'lon qilingan "Agar bir daraxt kesilsa ham o'z arizam bilan ishdan ketaman"[5] nomli maqola esa Toshkent shahri hokimi Jahongir Artiqxo'jayevning xalq bilan uchrashuvida aytgan gapi asosida tayyorlangan. Bunda shahar hokimi toshkentliklar bilan navbatdagi uchrashuvida aholi tomonidan o'rta tashlangan so'nggi yillarda Toshkent shahrida sababsiz daraxtlar kesilayotganini kun tartibiga qo'yadi. Shunda hokim shu gapni aytadi. Maqolani nashrga tayyorlagan muallif gazeta muxbiri T.Xudoyqulov bu so'zlardan mahorat bilan foydalanishga erishgan.

Umuman olganda, "O'zbekiston ovozi" gazetasini tahlilga tortar ekanmiz, masalan, gazeta bir oyda to'rt marta chiqadigan bo'lsa, shu to'rtta sonning atigi bitta sonida ekologiya mavzusiga bag'ishlangan maqola bosilgan. Gazetaga tematik umumiy tahlil qilib bir fikrga keladigan bo'lsak, unda ta'lim, inson huquqlari, adabiyot, salomatlik, bank, soliq, korrupsiya va kundalik hayotdagi ijtimoiy masalalarga bag'ishlangan materiallar berib boriladi. Shu bilan birga, reklamalarga ham keng o'rin berilgan. Lekin, gazetada e'lon qilingan har bir materialning mazmun jihatidan salmog'i ustun, chuqur mazmunga qurilganini ko'rish mumkin. Masalan, biz yuqorida so'z yuritgan O.Abdiraxmanov muallifligidagi ekologiya mavzusiga bag'ishlangan maqolaning mazmuni, jamiyatga ta'siri shunchalik ustuvor ekanini anglash qiyin emas.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. «Ўзбекистон овози» газетаси, 2020 йил. 14-октябрь
2. «Ўзбекистон овози» газетаси, 2020 йил. 14-октябрь
3. «Ўзбекистон овози» газетаси, 2021 йил. 20-январь
4. «Ўзбекистон овози» газетаси, 2021 йил. 20-январь
5. «Ўзбекистон овози» газетаси, 2021 йил. 17-февраль.

O'ZBEKISTON MILLIY TELERADIOKOMPANIYASIDA O'ZBEK MILLIY RAQS SAN'ATINI TADQIQ ETISHNING DOLZARBLIGI

Dilnoza MIRALIMOVA, TDSHU magistranti, Toshkent, O'zbekiston
Tel: 90 960 81 99; e-mail: dilnozamiralimova09@gmail.com

Ilmiy rahbar: R.X. Sharipov, f.f.d (DSc),

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Milliy Teleradiokompaniyasi "O'zbekiston" telekanalida o'zbek milliy raqs san'atiga oid masalalarning yoritilishi tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: tarix, milliy ruh, ko'rsatuv, san'at, musiqa, urf-odat, raqs, nafosat, xoreograf, ansambl, qadriyat.

Annotation: This article highlights issues related to the Uzbek national dance art on the Uzbekistan TV channel of the National Television and Radio Company of Uzbekistan.

Key words: history, national spirit, show, art, music, tradition, dance, sophistication, choreographer, ensemble, value.

Bugungi globallashuv davrida o'zbek milliy raqs san'atini o'rganish, tadqiq etish va ommaviy axborot vositalari orqali yoritish muhim masalalardan sanaladi. O'zbek raqs san'ati asrlar davomida xalqimizning urf-odatlari, an'analari, turmush tarzi haqida hikoya qilib kelayotgan so'zsiz muloqot vositasidir. Unga madaniy kommunikatsiya deb qaraydigan bo'lsak raqs san'atining nafaqat harakatlar majmui balki, mamlakatimizning boy tarixidan hikoya qiluvchi qadriyat ekaniga guvoh bo'lamiz. O'zbek raqslaridagi har bir harakatning o'z mazmun, mohiyati bor. Amerikalik raqqosa va tadqiqotchi Laurel Viktoriya Gray xonim o'zbek milliy raqs san'ati, undagi harakatlarning qanday ma'noni bildirishini tadqiq qilish maqsadida O'zbekistonda yashaydi va izlanishlari natijasini o'zining "Women's dance traditions of Uzbekistan" kitobida shunday yozadi. "Odamlarning bir-birlari bilan salomlashishi, kunlik muloqotlar, harakatlar, ayol-qizlarning choy uzatishi bularning bari raqs edi. Har bir mintaqaning, millatning o'ziga xosligi bor edi. Farg'ona boshqacha, Buxoro boshqacha, Xorazm ham o'zgacha. Ularning qanchalik bir-biriga bog'liq ekanini ko'rasiz"[6.] deydi Laurel Viktoriya xonim BBC News Uzbekda bergan intervyusida. Uning fikricha, o'zbek raqslari xalqimizning kundalik hayotidagi harakatlardan kelib chiqqan va san'atga aylangan. Bugungi kunda ana shu bebahomerosni o'rganish va kelajak avlodga etkazish dolzarb masalalar qatoridan o'rin egalladi. Ma'lumki o'zbek xalqi o'zining qadim an'analari, qadriyatlari hamda bebahomeroslariga ega. Mustaqillik yillaridayoq tariximizni o'rganish, shu kungacha unutilgan qadriyatlarni

yuzaga chiqarish ustuvor vazifa etib belgilandi. Xususan, o'zbek milliy raqs san'ati milliy qadriyat sifatida maydonga chiqdi.

Ma'lumotlarga ko'ra raqs san'atimiz juda qadim o'tmishga ega. Bu haqida raqsshunos olimi Lyubov Avdeyeva o'zining "Ozbek milliy raqsi tarixidan" deb nomlangan kitobida shunday yozadi. "Yuqori poleolit davriga oid eng qiziq ko'hna tasviriy san'at namunasi deb Surxondaryo viloyatining Zarautsoy dasarida joylashgan Zarautkamar g'ori devorlaridagi tasvirlarni olish mumkin. Ibtidoiy rassomlar chizgan syujetlar raqsning kelib chiqishi haqida hikoya qiluvchi ba'zi udumlar to'g'risida hikoya qiladi." [2,40.] O'zbek milliy raqs san'ati haqida keltirilgan ma'lumotlar qadimdan borligi ilmiy isbotlangan. "Markaziy Osiyo jumladan, O'zbekiston hududida topilgan qoyatosh tasvirlari va arxeologik topilmalar raqs san'atining juda qadimiyligidan guvohlik beradi. Zardo'shtiylarning muqaddas kitobi "Avesto" davridayoq o'yin va marosim harakatlari shakllanib, xalq raqsi hamda professional raqs – ikki yo'nalishda rivojlanishga kirishgani haqida tarixiy ma'lumotlar bor." [8,140.]

Uchinchi Renessans - mamlakatimizda madaniyat, ma'rifat sohalarini rivojlantirishga, ajdodlarimizdan qolgan meros turlarini saqlab qolish va o'rganishga keng imkon berdi. O'zbek milliy raqsimizni tadqiq qilgan G. Usmonova o'zining "Mustaqillik davri o'zbek raqs san'atining rivojlanish tamoyillari" monografiyasida bu haqida shunday fikr bildiradi. "Avlodlardan-avlodlarga oltin meros bo'lib kelayotgan ushbu san'atda o'zbek xalqining o'ziga xos madaniyati, odatlari, moddiy va tabiiy boyliklari, qolaversa, go'zal nafis ayollarimizning ichki dunyosi, go'zalligi hamda xalqimizning mehnat jarayonidagi harakatlari ifodlangan." [10,23.] Istiqlol tufayli ustozlar maktabini aslidagiday saqlab qolish, ular qoldirgan nodir raqs namunalarini yosh avlodga o'rgatish, xoreografiya sohasida zamonaviy bilimga ega baletmeysterlar faoliyatini qo'llab-quvvatlashga katta e'tibor berildi. Uchinchi renessans raqs san'ati rivojida olib borilayotgan islohotlarni yangi bosqichga olib chiqdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 4 fevraldagi "Milliy raqs san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi" hamda "Raqs san'ati sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi", 2020 yil 28 sentyabrdagi "Lazgi" xalqaro festivalini tashkil etish va o'tkazish to'g'risida"gi Qarorlari o'zbek raqs san'ati taraqqiyotida yangi islohotlar davrini boshlab berdi." [1] Hususan, 2020 yil 4 fevraldagi "Milliy raqs san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida "O'zbekistonda raqs

san'atini yanada rivojlantirish, bu borada shakllangan ijodiy maktablarga xos an'analarini, mohir baleytmeysterlar, balet artistlari merosini tiklash, milliy raqs san'atining mumtoz va zamonaviy ijro namunalari "oltin fondi" ni yaratish, xalqimiz, hususan, yosh avlodni milliy raqs san'ati haqidagi nazariy va amaliy bilimlar bilan keng tanishtirish orqali ularning qalbi va ongida milliy o'zlikni anglash ajdodlar merosiga hurmat tuyg'usini, yuksak badiy-estetik did va tafakkurni kamol toptirish" vazifalari belgilangan." [1] O'zbek milliy raqs san'atida kechayotgan har qanday yangiliklar televideniye orqali ommaga yetib boradi. Shu ma'noda televideniye raqs san'atining targ'ibotchisi deyish mumkin.

O'zbekiston milliy teleradiokompaniyasi raqs san'atini ommalash-tirish, uning tarixi, maktablari, ijrochilik uslublari va rivoji haqida katta auditoriyaga axborot berib kelyapti. Televideniyeining vazifalarini tadqiq etgan T.Qozoqboyev, M.Xudoyqulovlar "Jurnalistikaga kirish" kitobida yozishicha "Televideniye ommaviy axborot vositalarining o'ziga xos alohida bir turidir. U o'z ijtimoiy vazifasini bajarishda, ijtimoiy hayotni aks ettirishda so'z bilan tasvir qo'shilmasiga erishadi, publitsistika bilan bir qatorda og'zaki nutq san'ati, teatr san'ati, tasvir, kino san'ati, musiqa san'ati, fotojurnalistika kabilardan keng foydalanadi. Shu boisdan uning jozibasi, kishilarni o'ziga tortish xususiyati jurnalistikaning boshqa turlariga qaraganda ortiqroqdir". [11,80.] Televideniyeining axborot etkazish bilan birga tarbiyachi vazifasi ham borligi uning zimmasiga katta ma'suliyat yuklaydi. Televideniye paydo bo'lgan dastlabki yillardayoq u omma orasida ma'rifat va ma'naviyat tarqatuvchi vositaga aylangan. O'zbek milliy raqs san'atini teleekran orqali namoyish qilish faqatgina o'zbek millatiga xos bo'lgan odatlar va an'analarni o'rganishga, yo'qolib borayotgan raqs turlarini asrashga xizmat qilgan. O'zbek milliy raqsini dunyoga tanitishda ham televideniyeining hissasi katta. OAV lari orasida ko'rish orqali qabul qilish imkoniyatining kengligi televideniyeiga katta auditoriyani qamrab olishga yordam beradi. Shu bilan birga raqs san'atini to'laligicha namoyish qilish boshqa OAV lariga xos emas. O'zbekiston milliy teleradiokompaniyasi-ning telekanallari qatorida "O'zbekiston" telekanali "Assalom, O'zbekiston!" ko'rsatuvi xoreograf mutaxassislar, taniqli baletmeysterlar bilan turkum suhbatlar orqali raqs san'atining bugungi kunini yoritishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasining mutaxassislari bilan hamkorlikda O'zbekiston xalq artisti Mukarrama Turg'unboyevaning ijodi, u qoldirgan raqs maktabi dasturining qator sonlarida yoritildi. Yosh raqs ustalarining ijrolari jonli efir-

larda namoyish etilishi an'anaga aylandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Lazgi" Xalqaro raqs festivalini tashkil etish va o'tkazish to'g'risida"gi qarori o'zbek milliy raqs san'ati tarixida yana bir muhim sahifani ochib berdi [1]. Festival doirasida "Assalom, O'zbekiston!" ko'rsatuvida "Lazgi" raqs san'atining tarixi, rivojlanish bosqichlari, raqs ustalari bilan tahliliy suhbatlar uyushtirildi. Festivalning to'g'ridan-to'g'ri translyatsiya qilinishi o'zbek milliy raqs san'ati tarixida katta voqea bo'ldi. Dasturning bir qancha sonlarida ishtirok etgan O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasining o'qituvchi professorlari bilan ushbu san'atning ildizlari olis tarixdan guvohlik berishi haqida ma'lumotlar berildi. Qirg'izistonning Issiqko'l viloyatida bo'lib o'tgan "Turkiy dunyo adabiyoti, tili va tarixini o'rganishning dolzarb muammolari" mavzusida o'tkazilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya doirasida chop etilgan "Xorazm "Lazgi" raqsi tafsifi" monografiyasining taqdimoti ko'rsatuvning 2024 yil 16 noyabr sonida teletomoshabinlarga tanishtirildi. Bu haqida dasturning ushbu sonida ishtirok etgan O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi rektori, professor Sh.To'xtasimov "Akademiya nafaqat yosh avlodga raqs san'atini o'rgatib kelyapti balki, raqs san'atidagi bo'shliqni to'ldirish maqsadida ilm qilyapti. Kitoblar, monografiyalar, o'quv - qo'llanmalar nashrdan chiqyapti. "Xorazm "Lazgi" tafsifi monografiyasi taqdimotining keng miqyosda o'tkazilishi raqs san'atiga bo'lgan e'tibor natijasi,"[4] ekanini tahlil qilib, kamdan-kam davlatlarda raqs ilm sifatida o'rganilishini ta'kidladi. Dasturning xuddi shu sonida mehmon bo'lgan O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi "San'at nazariyasi va tarixi" kafedراسи dotsenti, filologoya fanlari doktori H. Hamroyeva raqs san'atiga oid adabiyotlarning kam ekanligini, shu jihatdan "Xorazm "Lazgi" tafsifi monografiyasi "Lazgi" raqs san'ati rivojida qimmatli manba bo'lganini izohladi. "Assalom, O'zbekiston!" ko'rsatuvi bugungi kunda raqs san'atiga oid chop etilayotgan adabiyotlarning taqdimotini ham o'tkazib kelyapti. 2022 yil 7 may sonida Ko'hna Xivada o'tkazilgan birinchi "Lazgi" festivali munosabati bilan nashr etilgan, ushbu qadim raqs turining tarixi haqida hikoya qiluvchi adabiyotlardan "O'zbek milliy raqs san'ati: terminlari tavsifi va tadqiqi", "Xorazm raqs san'ati", "Lazgi" turkumi lug'ati, "Ijod va ilm integratsiyasi" kitoblari ko'rsatuvda mutaxassislar bilan tahlil qilindi hamda ulardan o'rin olgan manbalar bo'yicha bahs munozaralar yuritildi.

YUNESKOning nomoddiy madaniy merosining representativ ro'yxatidan joy olgan "Lazgi" raqsi hozirda eng ko'p o'rganilayotgan noyob raqs turkumi bo'lib xorijlik san'atshunoslarning ham e'tiborida. Ush-

bu raqsning o'ziga xosligi haqida "Lazgi" raqsi tarixi va tasnifi" nomli kitobda G.Matyobova, Sh.To'xtasimov, H.Hamroyeva "Afsonaviy "Lazgi" nafaqat raqs, balki, his-tuyg'ularni, dunyoni anglashni ifoda etishning o'ziga xos uslubi, odamlarning ruhiyatidir. Olimlarning fikricha, "Lazgi" harakatlarining o'ziga xos xususiyati – bu yarim bukilgan oyoqlar, elkalar va qo'llar salgina silkinishining ustunligi, qo'llarning "tebranadigan" harakatlari, oyoqlar bilan o'ziga xos harakatlar hamda bo'yin va boshning o'ngdan chapga va chapdan o'ngga mashhur harakatlanishidir" [9,82.] deb ta'rif beradi. "Lazgi" raqs san'atini YUNESKOning nomoddiy madaniy merosining representativ ro'yxatidan joy olishida O'zbekiston xalq artisti Gavhar Matyoqubovaning hissasi katta. "Assalom, O'zbekiston!" ko'rsatuvining 2022 yil 7 may sonida "Lazgi" raqs san'atini yosh avlodga o'rgatib kelayotgan Gavhar Matyoqubova faoliyati haqida O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi "San'at nazariyasi va tarixi" kafedrasida dotsenti, filol. f.d. H.Hamroyeva bilan suhbat uyushtirildi. "Gavhar Matyoqubovaning yozishicha "Lazgi" raqsining ilk kurtaklari –Er yuzida odamzotning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Ya'ni, inson tomonidan olov kashf qilinish, kishilik jamiyatining ibtidoiy jamoa tuzumi bosqichida ushbu raqsning dastlabki elementlari yuzaga kelgan deyish mumkin. Qadimiy Amudaryo etaklarida yashagan xorazmiylar ushbu raqsning ijodkorlari sanaladi. Zardo'shtilikning muqaddas kitobi "Avesto" bu borada ma'lumot beruvchi birlamchi yozma manba hisoblanadi"[12,145.] deb izoh berdi H. Hamroyeva.

Televideniye tarbiyaviy institut sifatida jamiyat hayotida alohida o'rin egallaydi. Milliy qadriyatlarni namoyish qilish o'sib kelayotgan avlodda ajdodlar merosiga qiziqish uyg'otadi. "Assalom, O'zbekiston!" tonggi dasturi bugun ham o'zbek milliy raqs san'atini tadqiq va tahlil qilishda, sohada amalga oshirilayotgan islohotlarni yoritishda peshqadam. Ko'rsatuv 31 yildan buyon katta auditoriyaga ma'naviyat, ma'rifat ulashib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqs san'ati sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.O'zA, 2020 y, 4 fevral.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 4 fevraldagi "Milliy raqs san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. O'zA, 04.02.2020.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Lazgi" Xalqaro raqs festivalini tashkil etish va o'tkazish to'g'risidagi" Qarori. O'zA, 2020 yil 28 sentyabr.

2. Avdeyeva L. O'zbek milliy raqsi tarixidan. M.Turg'unboeva nomidagi "O'zbekraqs" milliy raqs birlashmasi. Toshkent, 2001.
3. Abduxoliqov A., Karimov A. Telejurnalistika asoslari Toshkent, 2005.
4. "Assalom, O'zbekiston!" ko'rsatuvi 16.11. 2024
5. "Assalom, O'zbekiston!" ko'rsatuvi 07.05. 2022
6. BBC News Uzbek 17.12. 2024.
7. Tashkenbaev P. Xoreografiya bo'yicha san'atshunoslik mutaxassisligi. Toshkent: Navro'z, 2018.
8. "Xorazm "Lazgi" raqsi: madaniy diplomatiyani rivojlantirishning ilmiy-nazariy ma'naviy-ma'rifiy tamoyillari" II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. Toshkent, 2024.
9. Matyoqubova. G., To'xtasimov Sh., Hamroyeva H. "Lazgi" raqsi tarixi va tasnifi". – Toshkent, 2022.
10. Usmonova G. Mustaqillik davri o'zbek raqs san'atining rivojlanish tamoyillari. Monografiya – Toshkent, 2024.
11. Qozoqboyev T., Xudoyqulov M. Jurnalistikaga kirish. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2018.
12. Qurbonova G., Bobojonova S. San'at va adabiyot: ilmiy – amaliy izlanishlar Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materiallari. – Toshkent, 2022.

O'ZBEKISTON INTERNET NASHRLARIDA AYOLLAR TASVIRINING TONALITET BO'YICHA DISKURS TAHLILI

Muslimaxon XAMIDOVA, TDSHU magistranti

Tel: +998943039990. E-mail: muslimaxonxamidova830@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonning yetakchi internet nashrlarida ayollar haqidagi materiallarning tonalit (ijobiy, salbiy va neytral ohang) bo'yicha tahlili yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – media matnlarida ayollar obrazining qanday konstruksiya qilinayotganini diskursiv yondashuv orqali aniqlash va gender stereotiplarining sarlavha darajasida qanday shakllanishini ko'rsatishdir. Maqolada kontent-tahlil va lingvistik diskurs tahlili metodlaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: *tonalitet, ayollar obrazi, gender stereotiplari, ijtimoiy rol, diskurs tahlil, internet nashrlari*

Аннотация. В данной статье представлен анализ тональности (позитивной, негативной и нейтральной) материалов об образе женщин в ведущих интернет-изданиях Узбекистана. Основная цель исследования – выявить, каким образом в медиатекстах конструируется образ женщины с позиции дискурсивного подхода, а также показать, как гендерные

стереотипы формируются уже на уровне заголовков. В статье применены методы контент-анализа и лингвистического дискурс-анализа.

Annotation. This article presents an analysis of the tonality (positive, negative, and neutral) of materials about women in Uzbekistan's leading online media outlets. The main objective of the study is to identify how the image of women is constructed in media texts using a discursive approach and to demonstrate how gender stereotypes are shaped at the headline level. The article employs content analysis and linguistic discourse analysis methods.

So'nggi yillarda O'zbekiston internet nashrlarining auditoriyasi keskin oshib, onlayn media axborotning asosiy manbalaridan biriga aylandi. Raqamli jurnalistikaning rivojlanishi jamiyatda gender masalalari, xususan ayollar obrazining aks etishiga doir diskursning ham kengayishiga olib kelmoqda. Media matnlari, ayniqsa sarlavhalar, nafaqat voqelikni yoritadi, balki uni ma'lum ma'noda konstruksiya qiladi. Sarlavha mazmunning qisqa, lekin kuchli semantik markazi bo'lib, u o'quvchida voqea, shaxs yoki hodisaga nisbatan dastlabki emotsional va kognitiv munosabatni shakllantiradi. Shuning uchun ayollar haqidagi sarlavhalarda tonalitetning qanday bo'lishi axborotning qanday qabul qilinishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tonalitet lotincha tonusohang, litera-matn so'zlaridan olingan bo'lib, matn yoki uning bir qismi bilan uzatiladigan emotsional va baholovchi ohangdir. Uch xil tonalitet mavjud ijobiy, salbiy va neytral. "Matnning tonalitetini aniqlash murakkab vazifa bo'lib, uning yechimi asosan kontekstga, tadqiqot sohasi va mavjud matn ma'lumotlarining hajmiga bog'liq" [1]. Gender tadqiqotlarida media tilining ahamiyati alohida e'tirof etiladi. Chunki media jamiyatning mavjud tasavvurlarini takrorlaydi, ba'zan esa yangidan shakllantiradi. Ayollar haqidagi salbiy ohangdagi sarlavhalar zo'ravonlik, iqtisodiy tengsizlik yoki ijtimoiy muammolarni markazga chiqarishi mumkin, ijobiy sarlavhalar esa ayollarning muvaffaqiyati, faol pozitsiyasi va ijtimoiy rolini yoritadi.

Neytral sarlavhalar esa faktning o'zini berishga harakat qiladi, biroq ularning ham semantik strukturasi ma'lum konnotatsiyalar bo'lishi ehtimoli mavjud. Shu bois ushbu tadqiqotning dolzarbligi ayollar obrazining O'zbekiston internet nashrlarida qanday semantik va diskursiv strategiyalar orqali aks ettirilayotganini aniqlash zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqot tanlangan nashrdagi maqolalarni tonalitet bo'yicha tasniflash, ulardagi gender stereotiplari va qiymat yuklamalarini tahlil qilishga qaratilgan.

Asosiy qism. Ushbu tadqiqotda O'zbekistonning yetakchi internet nashrlarida ayollar obrazini aks ettiruvchi maqolalarning sarlavhalari tonaliteti bo'yicha tahlil qilindi. Tahlil uchun Yuz.uz saytida e'lon

qilingan ayollar haqidagi maqolalar tanlab olindi. Tanlangan maqolalar sarlavhalariga qaraganda, media matnlarida ayollar obrazining turli kontekstlarda aks etishi kuzatildi. Tadqiqot davomida maqolalar uch asosiy kategoriyaga ajratildi: ijobiy, salbiy va neytral.

Ijobiy tonalitetga ega maqolalar kamroq bo'lsa-da, ular ayollar-ning ijtimoiy faoliyati va muvaffaqiyatlarini yoritishga qaratilgan edi. Masalan, "Diyora Keldiyorova "Yil voqeasi" deb topildi" [2] sarlavhasi ayolning yutuqlarini ijobiy kontekstda namoyon etadi. Sarlavhada keltirilgan "yil voqeasi" so'z birikmasi orqali Diyora Keldiyorovanning g'alabasi ushbu yildagi favqulodda yirik hodisa ekanini bildiradi. Shuningdek, "Xotin-qizlar pillachilik sohasida qisqa muddatli o'quv kurslarida o'qitiladi" [3] maqolasi ayollarning kasbiy malakasini oshirishga qaratilgan faoliyatini aks ettiradi. Bu turdagi materiallar ayollarning ijtimoiy roli va shaxsiy muvaffaqiyatlarini yoritishda ijobiy hissiy ohangni shakllantiradi. Shu bilan birga, "Toshkentdan Nyu-Yorkka uchayotgan samalotda chaqaloq tug'ildi" [4] va "Biznesni va raqobatni yanada shaffof qilish uchun 20 ta muhim qonun qabul qilindi – Saida Mirziyoyeva" [5] sarlavhalari voqelikni neytral-ijobiy ohangda, faktlarga asoslanib yoritadi va hissiy yukni kamaytiradi.

Salbiy tonalitet esa ko'proq ayollarni muammoli yoki xavf ostida bo'lgan vaziyatlarda tasvirlaydi. Masalan, "Toshkent viloyatida eri tomonidan kaltaklangan ayol vafot etdi" [6] yoki "Toshkentdagi bog'chada bolaning kaltaklanishi sabab oyog'i sindi" [7] sarlavhalari ayollar-ning ijtimoiy himoyasizligi va shaxsiy xavfsizlik bilan bog'liq muammolarni ko'rsatadi. Bunday maqolalar hissiy jihatdan salbiy ohangga ega bo'lib, o'quvchida xavotir va qayg'u uyg'otadi. Shu bilan birga, "Andijonda kitob o'qigan onalarga 6 oylik kommunal to'lovlar to'lab beriladi" [8] maqolasi ham, garchi yordam beruvchi ijtimoiy tadbirni yoritgan bo'lsa-da, ijtimoiy sharoitdagi muammolarni aks ettirish nuqtai nazaridan salbiy yoki neytral ohangga ega hisoblanadi.

Neytral tonalitet esa voqelikni faktlarga asoslanib yoritish bilan ajralib turadi. Neytral sarlavhalar asosan rasmiy xabarlar, uchrashuvlar, ta'lim va ijtimoiy xizmatlar haqidagi materiallarda uchraydi. Bu yerda ayol shaxs emas, balki jarayonning bir qismi sifatida taqdim etiladi. Masalan, "Yaponiyalik taniqli qo'shiqchi va sozanda "O'zbek madaniyati elchisi" etib tayinlandi"[9] sarlavhalari hissiy yuklamadan xoli bo'lib, faqat axborot berishga qaratilgan. Ushbu turdagi maqolalar ijtimoiy kontekstni ko'rsatadi, lekin shaxsiy yoki hissiy bahoni shakllantirmaydi. Quyidagi jadvalda yanvar oyida Yuz.uz saytida e'lon qilingan maqolalarni tonalitet bo'yicha qanday taqsimlanganini ko'rishingiz mumkin.

Tonalitet	n	%
Ijobiy	7 ta	29%
Salbiy	8 ta	33,5%
Neytral	9 ta	37,5%
Jami:	24 ta	100%

Onlayn OAVda ayollar obrazining aksariyati muammoli va hissiy kontekstlarda yoritilgan bo'lib, salbiy va neytral ohang ustunlik qiladi. Ijobiy tonalitetdagi maqolalar kam va ular ko'proq yutuq, kasbiy rivojlanish yoki ijtimoiy e'tibor markazida bo'lgan ayollarni yoritadi. Shu bois media matnlaridagi ayollar tasvirida gender stereotiplari sezilarli darajada mavjud bo'lib, ular o'quvchilarda ayollarning ijtimoiy roli va shaxsiy muvaffaqiyatlariga nisbatan turli qadriyatlarni shakllantiradi. Bundan tashqari, tahlil shuni ko'rsatadiki, ijobiy maqolalar ko'pincha professional yoki ijtimoiy yutuqlar bilan bog'liq bo'lsa, salbiy maqolalar ko'proq shaxsiy hayot, moliyaviy qiyinchilik yoki zo'ravonlik kontekstida berilgan. Bu esa media orqali ayollarning jamiyatdagi obrazini shakllantirishda ijtimoiy stereotiplarning kuchli ta'sirini ko'rsatadi.

Xulosa. Olingan ma'lumotlar sarlavhalarda ayollar obrazining ko'p jihatdan neytral va salbiy tonalitetda aks etishini ko'rsatdi. Salbiy ohangdagi sarlavhalar asosan zo'ravonlik, jinoyat, ijtimoiy muammolar va iqtisodiy qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lib, ayollarni himoyaga muhtoj subyekt sifatida tasvirlaydi. Neytral sarlavhalar faktologik yondashuvga ega bo'lsa-da, ularning semantik strukturasi ham ko'pincha ayollarning maishiy yoki an'anaviy rollari bilan bog'lanadi. Sarlavhalarda hissiy so'zlar, fojeaviy metaforalar, qurbonlik semantikasi ko'p uchraydi. Ayollar haqidagi salbiy xabarlar o'quvchida kuchli emotsiya uyg'otishi sabab media uchun "reytingli" mavzu sifatida ko'rinadi. Ijobiy va neytral sarlavhalarda ayollar ko'proq mehnat, ta'lim, madaniyat, rag'bat kabi kontekstlarda uchraydi.

Ijobiy tonalitetdagi materiallar nisbatan kam bo'lib, ularda ayollar faolligi, kasbiy yutuqlari va ijtimoiy hayotdagi o'rni yoritilgan bo'lsa-da, ularning soni media muvozanatini ta'minlash uchun yetarli emas. Bu esa gender obrazining media diskursida teng aks ettirilmashligini ko'rsatadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki:

internet nashrlari sarlavhalari jamiyatdagi mavjud stereotiplarni mustahkamlashi yoki aksincha, yangi ijtimoiy tasavvurlarni shakllantirishi mumkin;

ayollar haqidagi salbiy sarlavhalarning ko'pligi media diskursida gender muvozanatining yetishmasligini bildiradi;

ijobiy ayol obrazini yorituvchi materiallar sonini oshirish, media tilida neytral va xolis yondashuvni kuchaytirish zarur;

sarlavha matnining tonaliteti auditoriyaning ayollar haqidagi tasavvurlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu tadqiqot media tilining gender reprezentatsiyasini o'rganish uchun nazariy va amaliy asos yaratadi hamda kelgusida boshqa internet nashrlar, mavzular yoki kengroq vaqt doirasini qamrab olish orqali yanada chuqurroq tahlillar olib borish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1] - Shakhovska K., Shakhovska H., Vesely P. The sentiment analysis model of services providers' feedback // Electronics. -2020. -T.9.-№.11. -С.1922.

[2] - Диёра Келдиёрова “Йил воқеаси” деб топилди // Yuz.uz. – 2025. – URL: <https://yuz.uz/a/uz/116767>

[3] - Фан тарихи соҳаси оғир жудоликка учради // Yuz.uz. – 2025. – URL: <https://yuz.uz/a/uz/116758>

[4] - Япониялик таниқли қўшиқчи ва созанда “Ўзбек маданияти элчиси” этиб тайинланди // Yuz.uz. – 2025. – URL: <https://yuz.uz/a/uz/116598>

[5] - Хотин-қизлар пиллачилик соҳасида қисқа муддатли ўқув курсларида ўқитилади // Yuz.uz. – 2025. – URL: <https://yuz.uz/a/oz/116597>

[6] - Андижонда китоб ўқиган оналарга 6 ойлик коммунал тўловлар тўлаб берилади // Yuz.uz. – 2025. – URL: <https://yuz.uz/a/oz/116505> – (2025-12-05).

[7] - Тошкентдан Нью-Йоркка учаётган самолётда чақалоқ туғилди // Yuz.uz. – 2025. – URL: <https://yuz.uz/a/oz/116483> . – (2025-12-05).

[8] - Бизнесни ва рақобатни янада шаффоф қилиш учун 20 та муҳим қонун қабул қилинди – Саида Мирзиёева // Yuz.uz. – 2025. – URL: <https://yuz.uz/a/oz/116349> – (2025-12-05).

[9] - Тошкентдаги боғчада боланинг калтакланиши сабаб оёғи синди // Yuz.uz. – 2025. – URL: <https://yuz.uz/a/oz/116294> – (2025-12-05).

[10] - Тошкент вилоятида эри томонидан калтакланган аёл вафот этди // Yuz.uz. – 2025. – URL: <https://yuz.uz/a/oz/116280> – (2025-12-05).

RASMIY AXBOROT AGENTLIK SAYTLARIDA XALQARO MUNOSABATLARNING YORITILISHI

Fayziyeva Zaxro, TDSHU magistranti., Toshkent, O'zbekiston.

Tel: 97 344 52 27; E-mail: zahroergaseva@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqola rasmiy axborot agentliklarining xalqaro munosabatlar haqidagi axborot siyosatini tahlil qiladi. O'zbekiston Milliy axborot agentligi (UzA) va Koreya Respublikasi Yonhap agentliklari misolida diplomatiya, axborot ishonchliligi va media diplomatiya tamoyillari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: *xalqaro jurnalistika, rasmiy axborot agentligi, media diplomatiya, axborot siyosati, UzA, Yonhap.*

Аннотация. В статье анализируется информационная политика официальных информационных агентств в сфере международных отношений. Принципы дипломатии, информационной достоверности и медиадипломатии рассматриваются на примере Национального информационного агентства Узбекистана (УзА) и агентства «Ёнхп» Республики Корея.

Ключевые слова: *международная журналистика, официальное информационное агентство, медиадипломатия, информационная политика, УзА, «Ёнхп».*

Abstract. This article analyzes the information policy of official news agencies on international relations. The principles of diplomacy, information reliability and media diplomacy are studied using the examples of the National News Agency of Uzbekistan (UzA) and the Yonhap Agency of the Republic of Korea.

Keywords: *international journalism, official news agency, media diplomacy, information policy, UzA, Yonhap.*

Global axborot makonining kengayib borishi, xalqaro aloqalarning jadallashuvi va davlatlararo integratsiya jarayonlarining chuqurlashuvi rasmiy axborot agentliklarining rolini yanada kuchaytirdi. Xalqaro munosabatlarga doir xabarlar — davlat imijini shakllantirish, diplomatika jarayonlarini ommaga yetkazish, tashqi siyosatning mazmunini tushuntirishda muhim kommunikativ vosita hisoblanadi. Ayniqsa, xalqaro tashkilotlar yoki qo'shni davlatlar bilan siyosiy-ijtimoiy axborotlarni almashadigan va ular bilan hamkorlik qila oladigan axborot agentliklariga talab esa doimgidanda ortiqroqdir. Shu bois rasmiy axborot agentliklari (UzA, Yonhap, Khovar, TASS, Anadolu Agency, Xinhua, Reuters kabi) o'z saytlarida xalqaro munosabatlarga oid materiallarga keng o'rin beradi. Ammo, zamonaviy raqamli media sharoitida axborot agentliklari axborot olish tezligi va aniqligi borasida kuchli raqobatga duch kelmoqda. Har bir yangilik uchun kurash ketayotgan bir paytda, ishonchlilik omili agentliklar obro'sini belgilab beradi. Aynan mana shu jihatdan agentliklar oddiy blog va ijtimoiy tarmoq sahifalaridan farq

qiladi. O'zbekiston misolida UzA axborot agentligi rasmiy davlat pozitsiyasini aks ettiruvchi asosiy axborot resurslaridan biri bo'lib, unda xalqaro uchrashuvlar, tashqi siyosiy tashabbuslar, mintaqaviy hamkorlik va xalqaro tashkilotlar bilan o'zaro aloqalar muntazam yoritib boriladi. UzAning xalqaro munosabatlar bo'yicha materiallari mamlakat tashqi siyosatining ochiqligi, global jarayonlarda ishtirokini yoritish hamda diplomatik imijini mustahkamlashda ham muhim ahamiyatga ega. Mazkur maqolada rasmiy axborot agentliklari saytlarida xalqaro munosabatlarning yoritilishi mazmun, shakl va metodlar nuqtai nazaridan tahlil qilinadi.

Rasmiy axborot agentliklarining xalqaro munosabatlardagi o'rni. Axborot agentliklari – bu matbuotda nashr etish, radio va televideniya orqali uzatish uchun axborotlarni to'plash va tarqatish bilan shug'ullanuvchi tashkilotlardir[8]. Ular ommaviy axborot vositalarining asosiy va zaruriy manbalaridan biri bo'lib, yangiliklarni aniq va tezkorlik bilan yetkazish, tahlil qilish hamda ommaga taqdim etish vazifasini bajaradi [9]. Axborot agentliklari ommaviy axborot vositalari (OAV) tizimining asosiy hamda ayro bo'lmagan bo'lagi sanaladi. Axborot agentliklari faoliyati, odatda, axborotni yig'ish, ularni tahlil qilish, so'ngra tahrirlash va tarqatish kabi bosqichlarni o'z ichiga oladigan tuzilmadir. Aslida, axborotlarning qanchalik aniq va sifatli aydan axborot agentliklarining samarali faoliyatiga bog'liq bo'lib, biz aydan ushbu vositalar orqali ularning faoliyatiga baho berishimiz mumkin. Bundam tashqari, axborot agentliklari nafaqat yangiliklarni tarqatishda, balki ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy jarayonlar haqida axborot berish, axborot xavfsizligini ta'minlash va jamoatchilik bilan samarali aloqalar o'rnatishda markaziy rol o'ynaydi. Bu esa o'z navbatida jamoatchilik va hukumat o'rtasidagi kommunikatsiyani kuchaytirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Hozirgi davrda dunyoni yirik axborot markazlari boshqarib kelmoqda. Birgina "Reuters" agentligining 94 mamlakatning 200 ta shahrida o'z byurosiga ega bo'lsa, "Associated Press" agentligi 120 mamlakatda o'zining 243 ta byurosiga egadir. Mazkur axborot agentligining axborotlari har kuni 1700 tadan ortiq gazeta, 5000 taga yaqin telekanal va radiolar orqali keng jamoatchilikka yetkaziladi[10]. Shu sababli mamlakatimizda bu sohani ham rivojlantirishga bir qator ishlar olib borilmoqda. Shulardan biri 2019-yil 2-fevralda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qarori bo'ldi. Mazkur qaror O'zbekiston Respublikasidagi axborot agent-

liklarini samarali tashkil etish, ularga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va davlatning ochiqlik siyosatini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan. Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi davlat va jamiyat o'rtasida axborot almashish, ommaviy axborot vositalarining sifatini oshirish, axborot xavfsizligini ta'minlash kabi vazifalarni bajarishda asosiy rol o'ynaydi.

Rasmiy axborot agentliklari – davlat siyosati va xalqaro kommunikatsiyaning asosiy kanallaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, axborot agentliklari xalqaro axborot oqimini to'g'ri, aniq va tezkor yetkazish orqali davlatlarning tashqi siyosiy manfaatlarini targ'ib qiladi[1]. Ular diplomatik axborotning ommaviy talqini uchun mediator vazifasini bajaradi.

Masalan, Yonhap (Janubiy Koreya), Xinhua (Xitoy), Anadolu Agency (Turkiya) va TASS (Rossiya) o'z mamlakatlarining tashqi siyosiy pozitsiyalarini xalqaro auditoriyaga yetkazishda faol ishtirok etadi. O'zbekistonda esa UzA, Dunyo axborot agentliklari mazkur funksiyani o'ziga xos tarzda bajarib, davlat rahbari tashqi siyosatiga doir rasmiy axborotning asosiy manbai bo'lib kelmoqda. O'zbekiston sharoitida xorijiy ommaviy axborot agentliklarida o'z materiallarini e'lon qilayotgan jurnalistlarning faoliyati qonunchilik asosida, xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi hududida xorijiy davlatlar ommaviy axborot vositalari muxbirlarining kasb faoliyatini tartibga soluvchi asosiy qoidalarni tasdiqlash to'g'risida"gi (2006 yil 24-fevraldagi 33-son) qaroriga muvofiq tartibga solinadi[10].

Tadqiqotchilar rasmiy axborot agentliklarini davlatning kommunikatsion siyosatini shakllantiruvchi markaz sifatida ham talqin etadilar [1]. Ularning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Xalqaro axborot oqimini boshqarish-global jarayonlar, diplomatik uchrashuvlar, xalqaro tashkilotlar faoliyati haqida faktlarga asoslangan xabarlar berish.

2. Tashqi siyosat kommunikatsiyasining ommaviylashtirilishi-davlat pozitsiyasini xalqaro auditoriyaga tushunarli tarzda yetkazish.

3. Davlat imijini shakllantirish-milliy manfaatlarni xalqaro axborot maydonida targ'ib qilish.

4. Axborot xavfsizligini ta'minlash-xabarlarining ishonchliligi va siyosiy neytralligini saqlash.

5. Xalqaro jurnalistikadagi axborot almashuvini muvofiqlashtirish-boshqa agentliklar bilan hamkorlik, axborot sindikatsiyasi, material almashinuvi.

Shunday qilib, rasmiy axborot agentliklari xalqaro kommunikatsiyaning axborot oqimi, diplomatik ma'lumotlar va siyosiy tasvirni shakllantirish bo'yicha asosiy tarmoq hisoblanadi.

Xalqaro mavzularning yoritilishidagi janr va uslubiy xususiyatlar. Rasmiy axborot agentliklari xalqaro munosabatlarni aks ettirishda quyidagi janrlardan keng foydalanadi:

Rasmiy xabar – davlatlararo uchrashuvlar, muzokaralar, tashqi siyosiy tadbirlar haqida qisqa, aniq axborot.

Analitik sharh – xalqaro voqealarning sabab va oqibatlari haqida tahliliy fikrlar.

Intervyu – diplomatlar, ekspertlar, xalqaro tashkilot vakillari bilan suhbatlar.

Reportaj – xalqaro forumlar, sammitlar, uchrashuvlar jarayonidan jonli tasvir.

UzA misolida ko'rinadiki, xalqaro mavzular ko'proq rasmiy ohangda, diplomatik terminologiya va neytral tilda yoritiladi. Bu esa rasmiy axborot janrining talablari — aniqlik, ishonchlilik va faktlarga tayanigan holda yoritilish bilan bog'liq. Hozirgi kunda UzA ko'plab axborot agentliklari bilan ham axborot almashinuv shartnomalariga ega. Jumladan, Yonhap(Koreya), Xinhua (Xitoy), Anadolu Agency (Turkiya), TASS (Rossiya) va boshqalar. Bu hamkorlik O'zbekistonning xalqaro imidjini oshirish, investitsiya jozibadorligini targ'ib qilish, mintaqaviy jarayonlarga oid kontentini global auditoriyaga yetkazishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, mavzular qamrovining kengligi, berilayotgan maqolalar, xabarlar mazmun-mohiyatining chuqurligiga katta e'tibor qaratiladi. O'zbekistonning iqtisodiyoti, ijtimoiy-siyosiy hayoti to'g'risidagi materiallar obyektiv va ishonchli tarzda tayyorlanadi. Muhim jihatlaridan biri shuki, ushbu axborot agentligi o'z o'quvchilari bilan bir nechta tilda muloqotga kirisha oladi. Natijada jahon media makonida O'zbekiston nufuzining oshishi ta'minlanadi. Xalqaro miqyosda e'tirof etilgan xorijiy internet qidiruv saytlarida aksariyat holatlarda O'zbekistonda faoliyat olib borayotgan milliy kommunikatsiya vositalari manbalariga tayanib, bevosita ular tarqatayotgan xabarlardan foydalanishadi. Bu, albatta, ijobiy holat bolib, muxbirlarimizning jahon media makoniga to'g'ridan to'g'ri kirib borishlari imkoniyatini bermoqda.

Koreyaning rasmiy axborot agentligi sifatida Yonhap: milliy tashqi siyosatni keng qamrovda yoritadi, AQSh, Yevropa, Osiyo va Yaqin Sharqda 60 dan ortiq muxbirlik punktlariga ega va global axborot tarmoqlariga integratsiyalashgan holda jahonning eng yirik agentliklari

qatorida faoliyat yuritadi. Bu axborot agentligi keng qamrovli xalqaro tahliliy materiallar taqdim etishi, tezkor va yuqori darajadagi professional jurnalistikaga egaligi va multimedia formatlaridan faol foydalanishidagi jihatlari bilan boshqa agentliklardan ajralib turadi. Bundan tashqari, Koreya tashqi siyosatining global miqyosdagi strategiyasini iqtisodiy diplomatiya, texnologiya diplomatiyasi, xavfsizlik va madaniy hamkorlikni chuqur yoritadi. Koreyaning xalqaro imidji aynan Yonhap axborot agentligi orqali dunyo bo'ylab keng targ'ib qilinadi.

Xalqaro axborotning mazmuni va ustuvor yo'nalishlari. Rasmiy axborot agentliklarida xalqaro mavzular quyidagi yo'nalishlarda keng yoritiladi:

- Davlat rahbarlarining tashqi siyosiy uchrashuvlari va tashriflari
- Mintaqaviy hamkorlik (O'zbekiston – Markaziy Osiyo mamlakatlari)
- Xalqaro tashkilotlar bilan aloqalar (BMT, ShHT, OIC, Yevropa Ittifoqi va boshqalar)
- Iqtisodiy-diplomatik hamkorlik, investitsiyalar va savdo aloqalari
- Xavfsizlik va barqarorlik masalalari
- Inson huquqlari va global tashabbuslar

Masalan, UzA agentligi so'nggi yillarda davlat rahbari tashabbus qilayotgan "Markaziy Osiyo – mintaqaviy xavfsizlik", "Transchegaraviy suv resurslari", "Transport diplomatiyasi", "Inson qadri" konsepsiyasiga oid xalqaro mavzularni keng yoritib kelmoqda[3].

Mediakommunikatsiya va yangi media vositalaridan foydalanish. Zamonaviy axborot agentliklari o'z saytlarida xalqaro kontentni quyidagilar orqali boyitadi:

- Multimedia (foto, video, infografika)
- Ijtimoiy tarmoqlar bilan integratsiya
- Mobil ilovalar orqali tezkor xabar tarqatish
- Raqamli jurnalistika standartlari (tezkorlik, verifikatsiya, faktcheking)

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli ommaviy axborot vositalari xalqaro axborotni iste'mol qilish tezligini oshirgan[2]. Bu jarayon rasmiy agentliklarni yanada professional, raqamli va interaktiv bo'lishga undamoqda. Xalqaro munosabatlarning yoritilishidagi muammolar. Rasmiy axborot agentliklarida xalqaro mavzular yoritilishida bir qator cheklovlar mavjud:

1. Rasmiylikning yuqori darajasi - muqobil fikrlar kam beriladi
2. Geosiyosiy manfaatlarga bog'liqlik – ayrim axborotlar tanlab yoritiladi
3. Tahliliy materiallarning yetishmasligi

4. Xalqaro ekspertlarning fikrlari kam qo'llanadi, shunga qaramay, rasmiy agentliklar xalqaro munosabatlar bo'yicha asosiy ishonchli manba bo'lib qolmoqda.

Xulosa. Rasmiy axborot agentliklari zamonaviy axborot makonining muhim bo'g'ini sifatida xalqaro munosabatlar yoritilishida beqiyos o'rin tutadi. Ular davlatlarning tashqi siyosiy faoliyati, diplomatik uchrashuvlar, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik va global jarayonlar haqida rasmiy, aniq va ishonchli ma'lumotlarni keng auditoriyaga yetkazadi. O'zbekistonda UzA axborot agentligi mazkur yo'nalishda yetakchi resurs bo'lib, xalqaro axborotning rasmiy talqinini shakllantiradi. Raqamli media davrida rasmiy agentliklarning vazifasi yanada kengayib, ular multimedia formatida tezkor, tahliliy va ishonchli xalqaro kontent taqdim etishi zarur. Mazkur jarayon jurnalistikada professional standartlar, verifikatsiya va tashqi siyosat kommunikatsiyasi bilan chambarchas bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] – News Agencies in the Turbulent Era of Globalization, O.Boyd.Barrett, Barcelona, Media XXI.
- [2] – An Introduction to Political Communication. Routledge. McNair.B, 2017.
- [3] – O'zbekistonda OAV tizimi va raqamli axborot siyosati. Rasulov.O, Toshkent: Fan, 2021.
- [4] – International news flow and state information policy. Moscow, 2019.
- [5] – International Communication: Continuity and Change. Bloomsbury. Thussu, D. K, 2018.
- [6] – O'zbekiston Milliy axborot agentligi – O'zA rasmiy sayti (materiallar tahlili).
- [7] – Anadolu Agency, TASS, Reuters va Xinhua rasmiy saytlaridan olingan xalqaro materiallar tahlili.
- [8] – Ilmiybaza.uz – "Rasmiy axborot tayyorlash va tarqatish bo'yicha ilmiy-uslubiy qo'llanma". Havola: <https://ilmiybaza.uz/document/rasmiy-axborot-tayyorlash>.
- [9] – Milliycha.uz – "Axborot agentliklari – Milliylik-millat ko'zgusi". Havola: <https://milliycha.uz/axborot-agentliklari>
- [10] – Zamonaviy media muhitida PR-xizmatlar – VIII jild, Toshkent-2019

XALQARO JURNALISTIKADA TARJIMA VA TAHRIRNING O'RNI (HINDISTON MISOLIDA)

Mirvohid XIDAYEV, TDSHU magistranti, Toshkent, O'zbekiston.

Tel: 90-322-76-68; E-mail: xidayevmirvohid@gmail.com

Zilola JALOLOVA, TDSHU magistranti, Toshkent, O'zbekiston.

[Tel: 97-770-96-98](tel:97-770-96-98); E-mail: zmylifez@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqaro jurnalistikada tarjima va tahrirning o'rni keng ko'lamda o'rganilgan bo'lib, ayniqsa Hindiston misolida tarjima jarayonlari, til va madaniyat o'zaro ta'siri, tarjimonlar va muharrirlarning mas'uliyati hamda global media makonidagi transformatsiya masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: *xalqaro jurnalistika, tarjima, tahrir, madaniy transformatsiya, global media, tahririy siyosat, Hindiston, lingvomadaniy moslik.*

Аннотация. В данной статье рассматривается роль перевода и редактирования в международной журналистике в широком смысле, с акцентом на индийском примере, включая процессы перевода, взаимодействие языка и культуры, обязанности переводчиков и редакторов, а также трансформацию глобального медиапространства.

Ключевые слова *международная журналистика, перевод, редактирование, культурная трансформация, глобальные СМИ, редакционная политика, Индия, лингвокультурная совместимость.*

Abstract. This article explores the role of translation and editing in international journalism in a broad sense, focusing on translation processes, the interaction of language and culture, the responsibilities of translators and editors, and the transformation of the global media landscape, especially in the case of India.

Key words: *international journalism, translation, editing, cultural transformation, global media, editorial policy, India, linguocultural compatibility.*

XXI asrda jahon axborot maydoni kundan kun globallashib borar ekan, tarjima jarayoni har bir jurnalist, muharrir va tarjimon uchun strategik ahamiyat kasb etmoqda. Axborot vositalari turli madaniyatlarda va tillarni bog'lab turuvchi ko'prik vazifasini bajaradi. Tilshunoslar tomonidan tilning kommunikativ funksiyasiga ko'ra, jurnalistika tarjimon va muharrirning ko'nikma va kompetensiyasi bilan chambarchas bog'liqdir [1,45]. Shu bilan birga, tarjima va tahrir o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik jurnalistik professional faoliyatning samaradorligini belgilaydi.

Hindiston kabi til jihatdan murakkab va ko'p madaniyatli jamiyatlarda jurnalistik tarjima keng miqyosda olib boriladi. Dunyo bo'yicha eng ko'p til so'zlashuvchilarga ega bo'lgan mamlakatlardan biri sifatida Hindiston tarjima bozorida rivojlangan vositalar, tarjimalarning turli shakllari va madaniyatlara muloqot tamoyillari bilan ajralib turadi

[3,118]. Mazkur maqolada Hindiston misolida xalqaro jurnalistikada tarjima va tahrirning roli, til siyosati va zamonaviy metodlar yoritiladi

Xalqaro jurnalistika turli millat va madaniyat vakillariga mo'ljallangan axborotni yetkazish faoliyatidir. Bu faoliyat media resurslari yordamida keng auditoriyaga axborotni tushunarli shaklda taqdim etishni talab etadi. Shu o'rinda tarjima – jurnalistik faoliyatning ajralmas qismi hisoblanadi. Tarjimaning vazifalari quyidagilardan iborat:

axborotning mazmuniy jihatdan aniqligini saqlash;
til va madaniyat o'rtasidagi tafovutlarni tekislash;
so'zning semantik ma'nosini asrash;
auditoriya qabuliga moslashtirish.

Xalqaro jurnalistikada qo'llaniladigan tarjima strategiyalari uch asosiy yo'nalishdan iborat:

1.To'g'ridan-to'g'ri tarjima – matn mazmunini literal tarjima qilish.

2.Adaptativ tarjima – matnni madaniy kontekstga moslash.

3.Erkin tarjima – mazmunga sodiq qolgan holda kreativ tarzda qayta yaratish.

Tarjima nazariyasida Venutining "Tarjimonning ko'rinmasligi" tamoyiliga ko'ra, tarjima qilinayotgan matn shunday qayta ishlanishi kerakki, original kabi tabiiy ko'rinsin [7, 182]. Ammo xalqaro jurnalistikada ushbu tamoyil madaniy jihatdan muammolarga olib kelishi mumkin. Masalan, Hindistonda jurnalistik materialni ingliz tilidan hind tili-ga tarjima qilayotganda ba'zan so'zlar yoki tushunchalar madaniy jihatdan o'zgartiriladi.

Hindiston – dunyodagi eng ko'p tilli mamlakatlardan biri bo'lib, bu holat jurnalistik tarjima amaliyotiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Rasmiy manbalarga ko'ra, Hindistonda 22 ta rasmiy til, 1652 ta sheva va 122 til mavjud [6, 32]. Shu sababli, jurnalistik tarjima jarayonida til tanlovi, auditoriya xususiyatlari va madaniy tafovutlar alohida e'tiborga olinadi. Hindiston jurnalistikasi quyidagi media platformalar orqali faoliyat yuritadi:

mahalliy gazetalar (hind, bengal, tamil, urdu va boshqalar);
ingliz tilidagi nufuzli nashrlar (*The Times of India*, *Indian Express*);
raqamli media (YouTube, Hindistan News Network);
xalqaro media hamkorliklari (BBC, Al-Jazeera, DW).

Tarjima jarayonida faqat til bilan ishlash yetarli emas, balki madaniy yondashuv ham muhim o'rin tutadi. Madaniyatlararo kommunikatsiya nazariyasida tarjima – bu madaniyatlararo ko'prikdir. Shu sababli, siyosiy, diniy, ijtimoiy kontekstlarni tarjimada ifodalash madaniy moslashuvni taqozo etadi [4, 64].

Masalan, hind kino san'ati va siyosiy islohotlar haqidagi maqolalarda siymolar, tarixiy tushunchalar va shahsiy ism-shariflarning tarjimasida madaniy transformatsiya zarur bo'ladi. Hindiston matbuotidagi muayyan ijtimoiy voqealar tarjimasida tarjimon ko'pincha madaniyatga moslashtirilgan ekvivalentlar yaratishga majbur bo'ladi.

Tahrir jarayoni tarjima matnining mazmuniy va uslubiy jihatdan mukammal bo'lishida asosiy rol o'ynaydi. Muharrirlar nafaqat grammatik xatolarni tuzatadi, balki matnning kontekstual mosligini ta'minlaydi. Tahrir jarayonining asosiy vazifalari:

- matnning mantiqiyligini tekshirish;
- terminologiya bilan ishlash;
- faktlar aniqligini tasdiqlash;
- stilistik va lingvistik moslikni ta'minlash.

Hindiston jurnalistikasida tahrir jarayoni ko'pincha ko'p bosqichli tizim asosida amalga oshiriladi. Matn birinchi bosqichda tarjima qilinadi, keyingi bosqichlarda muharrirlar tomonidan tahrirlanadi va tasdiqlanadi. Misol tariqasida *The Hindu* gazetasining ingliz tilidagi maqolalari hind tilida talqin qilinishi jarayonida tahrir jarayoni yuksak aniqlik talab qiladi. Zamonaviy jurnalistikada tarjima jarayoniga sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan vositalar kirib kelmoqda. Google Translate, DeepL va boshqa tarjima vositalari jurnalistik matnlar tarjimasida qo'llanilmoqda, ammo ularning cheklovlari mavjud. Tarjima vositalari ko'pincha idiomatik ifodalar, kontekstual ma'no va madaniy izohlar bilan bog'liq muammolarga duch keladi. Shu sababli, tarjimonning funksiyasi yo'qolmagan [8, 75].

Hindistonda raqamli media bozorining kengayishi bilan birga tarjima jarayonida multimedia vositalari, videomateriallar tarjimasi, subtitrlar va ovozli tarjima kabi yo'nalishlar rivojlanmoqda. Ko'pgina onlayn nashrlar, Youtube kanallari va podcast platformalari ko'p tilli formatda faoliyat yuritmoqda.

Jurnalistik tarjimada etik masalalar ham alohida ahamiyatga ega. Tarjimon axborotni manipulyatsiya qilmasdan, xolis va haqqoniy tarzda yetkazishi kerak. Tarjima jarayonida:

- manba va kontekstga sodiqlik;
- millatlararo hurmat;
- axborot xolisligi va neytirallik kabi tamoyillarga rioya qilinadi [9,103].

Xalqaro jurnalistika doirasida ijtimoiy va siyosiy materiallar tarjimasida tarjimonning mas'uliyati yanada kuchli bo'ladi. Hindistonning siyosiy muhitida tarjima amaliyoti ba'zan senzura, mualliflik huquqi va axborot manipulyatsiyasi kabi muammolar bilan bog'liq bo'ladi.

So'nggi yillarda sun'iy intellekt (SI) va avtomatlashtirilgan tarjima tizimlari jurnalistika va tarjimonlik amaliyotiga jadal kirib kelmoqda. SI yordamida tarjima qilish jarayoni avvalgi yillarga nisbatan tezlashgan va ko'plab xalqaro media platformalarida qo'llanila boshlagan, jumladan, Google Translate, DeepL, ChatGPT kabi tizimlar ko'p tilli axborot almashinuvini yanada qulaylashtirdi.

Sun'iy intellektning afzalliklari:

Tezkorlik: Bir necha daqiqada yuzlab matnlarni tarjima qilish imkonini beradi, bu xalqaro axborot oqimida vaqt tejallishini ta'minlaydi.

Keng qamrov: Ko'p tilli matnlarni tarjima qilishda SI ko'plab tillarni va lokal variantlarni ham qo'llab-quvvatlaydi.

Takrorlanadigan vazifalarni avtomatlashtirish: Taglavhalar, subtitrlar va standart mavzularni tarjima qilish jarayonini osonlashtiradi.

Korporativ media tizimlar bilan integratsiya imkoniyati: Ko'plab xalqaro axborot tizimlari SI asosida ishlaydigan tarjima vositalarini o'z ichiga olgan.

Sun'iy intellektning kamchiliklari:

Kontekstual noaniqliklar: Murakkab madaniy va semantik ifodalarni SI tizimlari to'liq anglab yetolmasligi mumkin.

Ijodiy yondashuvning cheklanganligi: Adabiy ilmiy va jurnalistik matnlarda SI ko'pincha literal tarjimaga o'tadi.

Etik muammolar: Avtomatlashtirilgan tarjimalarda mualliflik huquqi, shaxsiy ma'lumotlar va noto'g'ri talqinlar bilan bog'liq masalalar yuzaga kelishi mumkin.

Til me'yorlarining buzilishi: SI tomonidan amalga oshirilgan tarjimalar ba'zan grammatik, stilistik va leksik xatolarga ega bo'ladi.

Shunday qilib, sun'iy intellekt jurnalistika va tarjima jarayonini optimallashtirishda kuchli vosita bo'lsa-da, uni insoniy nazorat va ilmiy yondashuv bilan uyg'unlashtirish zarur.

Xulosa. Jurnalistik tarjima – bu globallashtirilgan jamiyatda ma'lumot almashishning asosiy vositasidir. Hindiston misolida ko'rib chiqilgandek, ko'p madaniyatli va ko'p tilli jamiyatda tarjima va tahrir jarayonlari o'ziga xos murakkabliklarga ega. Lingvistik moslashuv, madaniy transformatsiya, zamonaviy texnologiyalar va etik yondashuvlar tarjimon va muharrirlar faoliyatida muhim o'rin tutadi.

Xalqaro jurnalistika doirasida tarjima va tahrirning o'rganilishi, takomillashtirilishi va ilmiy asosda rivojlanishi o'z navbatida global axborot maydonini boyitadi. Shuning uchun har bir tarjimonning kasbiy va madaniy kompetensiyasi oshirilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] – Karasik V. (2004). *Yazik sotsialnoy kommunikatsii*. Volgograd: Peremena..
- [2] – Belkin I. (2015). *Jurnalistikada tahrirlash amaliyoti*. Moskva: MediaMir.
- [3] – Kumar R. (2019). *Language and Media in India*. Delhi: Sage Publications.
- [4] – Sanjay, P. (2022). "Translation Ethics in Indian Journalism". *Journal of Media and Translation Studies*.
- [5] – Sharma, D. (2020). *Global News Practices in India*. New Delhi: Oxford University Press.
- [6] – Singh, A. (2018). "Multilingual Media Landscape in India". *South Asia Communication Journal*
- [7] Venuti, L. (2008). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
- [8] Miller, T. (2020). *Digital Journalism and AI*. Cambridge: Polity Press.
- [9] Baker, M. (2001). *Translating Conflict: Ethics and Accuracy*. London: Routledge.

THE ROLE OF TRANSLATION AND EDITING IN INTERNATIONAL JOURNALISM

Nilufar NUSRATOVA, TDSHU talabasi, Toshkent, O'zbekiston
Tel: +998997091606, E-mail: nusratovanilufar109@gmail.com

Ilmiy rahbar: PhD, dots v.b. **M.Taylanova**

Annotatsiya: Global bog'liqlik davrida jurnalistika chegaralar, tillar va madaniyatlarni bosib o'tadi. Yangiliklar dunyoning bir burchagidan boshqasiga darhol yetib boradi, biroq uning ma'nosi ko'pincha qanchalik samarali tarjima qilinishiga va tahrirlanishiga bog'liq bo'ladi.

Kalit so'zlar: global yangiliklar, madaniyatlararo kommunikatsiya, media aniqligi, ko'p tilli reportaj, yangiliklarni tahrirlash.

Аннотация: В эпоху глобальной взаимосвязи журналистика преодолевает границы, языки и культуры. Новости мгновенно распространяются из одной части мира в другую, однако их смысл во многом зависит от того, насколько эффективно они переведены и отредактированы.

Ключевые слова: глобальные новости, межкультурная коммуникация, точность СМИ, многоязычная репортажность, редактирование новостей.

Abstract: In an era of global connectivity, journalism transcends borders, languages, and cultures. News travels instantly from one part of the world to another, but its meaning often depends on how effectively it is translated and edited.

Key words: global news, cross-cultural communication, media accuracy, multilingual reporting, news editing.

Global journalism today is shaped by multilingual communication, rapid information exchange, and the increased necessity for cross-cultural understanding. Scholars emphasize that translation and editing are not secondary tasks but central elements that determine the credibility and clarity of global news.

In today's media environment, translation is essential for the global movement of information. Translation functions as a structural pillar of global news production because most international news is not written from scratch but **created through processes of translation, rewriting, and cultural adaptation**. Bielsa and Bassnett argue that global news agencies depend on translation to circulate events rapidly across linguistic borders, meaning translators and journalist-translators decide what information is included, omitted, or reframed, thereby shaping global narratives. They show that the boundary between "translation" and "journalistic writing" disappears in practice, since reporters routinely condense, reorganize, and reinterpret source material to make it culturally and politically meaningful for target audiences. This positions translation as a **gatekeeping mechanism** that influences what becomes global knowledge [5.p12]. This demonstrates the growing dependence of audiences on translated or adapted content.

During international crises—such as COVID-19—organizations like the WHO and the UN highlighted the dangers of mistranslated information. This revealed how translation quality directly affects public safety and global understanding.

Digital technology has accelerated news translation but also introduced new risks. Automated translation tools are widely used, yet newsrooms claim these systems fail to capture context, tone, and cultural sensitivity. As a result, human editors are required for final verification. These tendencies show that translation is foundational in delivering global news that is accurate, culturally appropriate, and comprehensible for international audiences.

Many researchers note that journalism in the digital era depends heavily on translation. According to Susan Bassnett, a leading translation theorist, translation is not a mechanical transfer of words but a process requiring cultural interpretation and communicative awareness [3.p54]. She argues that when news is translated for international audiences, the translator must consider cultural references, political sensitivities, and linguistic nuances.

Similarly, Mona Baker highlights that news translation often involves "reframing," where linguistic choices influence how events are per-

ceived across cultures [2.p88]. This demonstrates that multilingual reporting is not neutral; the translator becomes part of the meaning-making process, directly affecting global audiences' understanding.

Editing plays a critical role in ensuring the accuracy and reliability of global news. Editing in translated news serves as a crucial layer of quality control, ensuring that texts conform to newsroom standards of clarity, coherence, and factual precision. However, scholars emphasize that editing is not neutral: the process introduces cultural, ideological, and institutional filters that can reshape the original meaning. Bassnett notes that editors adjust tone, emphasis, and context to suit the expectations of domestic audiences, meaning "accuracy" becomes a dynamic balance between fidelity to the source and communicative effectiveness in the target culture. Thus, editing functions simultaneously as a protector of accuracy **and** a producer of interpretive transformation, making it both essential and inherently interventionist within translated journalism [6.p118]. This includes incorrect numbers, misinterpreted political statements, and culturally inappropriate wording.

International newsroom audits reveal that editors increasingly work with multilingual teams to verify facts across languages. Editorial guidelines from organizations like Reuters and BBC emphasize multi-step verification for stories dealing with sensitive political or cultural issues. These practices aim to prevent miscommunication that could escalate diplomatic tension or fuel public misinformation. This highlights the editor's responsibility not only to refine language but also to safeguard the factual accuracy of global content.

Digital news editing has also become more complex. Editors must monitor the speed of online publishing, which increases the pressure to release information quickly. Yet media accuracy depends on slowing down enough to confirm facts, check sources, and ensure linguistic consistency across translated versions. This balance between speed and accuracy is one of the defining challenges of international journalism today.

Thus, editing remains crucial for protecting the integrity of global news and maintaining public trust. Scholars in media studies emphasize the editor's role in ensuring accuracy and coherence. Editors check factual consistency, eliminate ambiguity, and prevent the spread of misinformation.

In international journalism, editing becomes even more significant because inaccuracies can be magnified across cultures. Kovach and Ro-

senstiel argue that editorial responsibility is the foundation of “discipline of verification,” which is essential for trustworthy journalism [8.p76].

Cross-cultural communication is essential in international journalism because news is interpreted differently across societies. Scholars widely agree that translated news acts as a key vehicle of cross-cultural communication, since translators must mediate cultural references, worldviews, and values embedded in source texts. Bassnett describes translators as cultural negotiators who decide how foreign concepts should be rendered intelligible for domestic readers without erasing their cultural specificity. The translator’s choices regarding domestication or foreignization directly shape how target audiences perceive unfamiliar societies, potentially reducing cultural distance or highlighting difference. This positions news translation as a form of intercultural dialogue – one in which translators actively construct the lens through which global events and cultural others are interpreted [4.p95]. Miscommunication often arises when journalists overlook cultural values, historical context, or local sensitivities.

Global news platforms like Al Jazeera, BBC World Service, and Deutsche Welle apply cultural adaptation strategies to ensure that stories resonate appropriately with local audiences. According to their public editorial reports, this includes adjusting headlines, selecting contextually relevant examples, and modifying tone to prevent misinterpretation.

Furthermore, misinterpretations frequently occur in stories involving religion, migration, or political conflict. Monitoring institutions report that culturally insensitive reporting can damage relationships between communities and even contribute to conflict escalation. Therefore, international journalism must integrate cultural intelligence into every stage of reporting.

Global news flow requires journalists to understand cultural differences. Every communication act is influenced by cultural values, perceptions, and norms. When journalists ignore these differences, misinterpretations may arise, causing conflict or misinformation.

Thus, cross-cultural communication is not simply linguistic but also sociological. International news organizations like BBC, Reuters, and Al Jazeera often adapt stories to fit cultural expectations of different regions, emphasizing how culture shapes news reception [1.p114].

Multilingual reporting expands access to global information but introduces significant challenges. Multilingual reporting presents significant challenges because global news agencies must produce multiple language versions under extreme time pressure, often relying on

translation chains rather than original sources. Scholars note that these conditions lead to **inconsistencies across language editions**, with shifts in emphasis, tone, and ideological framing emerging as translators and editors adapt stories for diverse audiences. Bielsa and Bassnett show that such workflows result in **divergent narratives**, where the same event is presented differently depending on cultural expectations, newsroom practices, and editorial norms in each linguistic market. Thus, multilingual reporting is both indispensable and structurally prone to variation, making translation a decisive factor in how global audiences receive world events [7.p137]. News organizations that publish in multiple languages—such as Euro news, Voice of America, and Al Jazeera—often produce several parallel versions of a single report. Internal audits show that discrepancies occur frequently, including differences in tone, emphasis, and contextual detail. These variations risk creating unequal interpretations of the same event.

Digital environments intensify these challenges. Social media platforms require rapid output, and multilingual content must be published simultaneously to avoid information gaps. Machine translation offers speed but lacks nuance. Newsroom studies reveal that automated systems often mistranslate legal, medical, or political concepts, creating ethical and professional risks. As a result, many global agencies now combine machine translation with human oversight to ensure quality.

Thus, multilingual reporting is essential but requires coordination, consistency, and careful editorial management. Multilingual reporting enables broader access to global news but comes with challenges such as maintaining consistency across language editions. As result, journalists must collaborate closely with translators and editors to maintain meaning while adapting content for diverse readers.

Social media further intensifies the need for multilingual accuracy. A mistranslated headline can spread instantly, leading to international misunderstandings. Therefore, multilingual reporting requires linguistic skill, editorial oversight, and cultural literacy.

The review of global media practices, international surveys, and institutional reports demonstrates that translation, editing, cross-cultural communication, and multilingual reporting are not separate components but interdependent pillars that sustain international journalism. As news increasingly circulates across borders, the quality of global information depends on how effectively these elements function together. The analysis confirmed that **translation is no longer supplementary**; it is central to the global flow of information. Reports from leading media organizations show that a significant portion of

international news is translated or adapted before reaching audiences. This means that the accuracy of global news depends heavily on translators' ability to interpret meaning, convey context, and avoid distortions. Misinterpretations caused by poor translation can affect public opinion, international relations, and even public health, as seen during global crises.

Editing provides the structural foundation that ensures translated news remains factually correct, coherent, and culturally appropriate. Modern newsrooms emphasize the editor's role as a gatekeeper who maintains professional standards, verifies facts, and eliminates ambiguities. In a digital environment where misinformation spreads rapidly, strong editorial oversight is critical to preventing errors from reaching global audiences. Editing is not only linguistic refinement; it is a mechanism that upholds media accuracy and protects the credibility of news organizations.

Overall, the findings show that as journalism becomes more global, it must also become more linguistically and culturally sophisticated. High-quality translation and editing, combined with informed cross-cultural communication and coordinated multilingual reporting, strengthen the integrity of global news.

REFERENCES

- [1] – Allan, S. *News Culture*. 2017, 114
- [2] – Baker, M. *Translation and Conflict: A Narrative Framework*. 2006, 88
- [3] – Bassnett, S. *Translation Studies*. 2013, 54
- [4] – Bassnett, Susan. "The Translator as Cross-Cultural Mediator." In *The Oxford Handbook of Translation Studies*. 2011, 95
- [5] – Bielsa, Esperança & Bassnett, Susan. *Translation in Global News*. Routledge. 2009, 12
- [6] – Bielsa, Esperança & Bassnett, Susan. *Translation in Global News*. Routledge. 2009, 118
- [7] – Bielsa, Esperança & Bassnett, Susan. *Translation in Global News*. Routledge. 2009, 137
- [8] – Kovach, B., & Rosenstiel, T. *The Elements of Journalism*. 2014, 76.

MUNDARIJA

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti rektori, prof. Gulchehra Shavkatovna Rixsiyevaning Kirish soʻzi	3

Tajimashunoslik tarixi va XX asr ikkinchi yarmi tarjimachiligining rivojlanish tamoyillari

Zuhriddin Isomiddinov	Таржимада нима муҳим: эквиметриями ёки импрессия?	7
Zohid Sadiqov	Zamonaviy tarjimashunoslikka oid tadqiqotlarda Gʻaybulla as-Salom anʼanalari	12
Huseyin Baydemir	Sunʼiy intellekt va oʻzbek tilidan turk tiliga tarjima	19
Адҳамбек Алимбеков	Ўгирмадан ором топган таржимон	23
Хайрулла Ҳамидов	Oʻzbek tarjimashunosligi rivojida Zuhriddin Isomiddinovning tutgan oʻrni	28
Dostonbek Ahmadov		
Одилжон Сафаров	Ғайбулла Саломовнинг таржима ва таржи- ма илми ҳақидаги фалсафий қарашлари	37
Mahmadiyor Asadov	Oʻzbek tarjimachiligi tarixiga qisqa nazar	44
Rustam Sharipov	Tarjima tarixida leksikografiyaning tutgan oʻrni (Jadid tilshunos olimlari faoliyati misolida)	49
Nargiza Ismatullayeva	Abdulla Qodiriy romanlarining xorijiy tillarga tarjimalari va ularning ilmiy oʻrganilishi xususida	55
Zilola Xujaniyazova	Ozod Sharafiddinov –mohir tarjimon	62
Dostonbek Ahmadov	Sharif Rizoning tarjimonlik faoliyati	68

Ogahiy asarlarining badiiyati, til va uslub xususiyatlari, shoir ijodini oʻrta maktab va oliy oʻquv yurtlarida oʻqitish masalalari

Abdurahim Mannonov	Najmiddin Komilov – Ogahiy tarjimashunoslik faoliyatining tadqiqotchisi	75
Эргаш Очилов	Огаҳий форсий шеърларининг ўзбекча таржималари	79

Tarjima stilistikasi, tanqidi, madaniyatlararo muloqot va badiiy tarjimaning lingvomadaniy aspektlari

Султонмурод	“Мантиқ ут-тайр” ва “Лисон ут-тайр”да	
Олим	қақнус тимсоли	90
Гульнора	Перевод – синтез науки и искусства	98
Мансурова		
Shoira	Lingvomadaniy to‘siqlarni bartaraf etish va	
Usmanova	ularni tarjima qilish muammolari	104
Samida	Хитой тили грамматикасига оид термин-	
Mustafayeva	ларининг ўзбек тилига таржимаси: муам-	
	молар ва тартибга солиш масаласи	109
Муҳаммадризо	“Маснавийи маънавий” асаридаги “талаб”	
Аслоний,Ойдин	тушунчасининг ўзбекча таржимаси	
Турдиева	масалалари	123
Инна Цой	Опыт перевода малой прозы корейской пи-	
	сательницы Пак Кённи (1926-2008) на при-	
	мере трех рассказов, написанных в сере-	
	дине XX века	127
Nilufar	Frazeologik birliklarning ekvivalentlik	
Hodjayeva,	mezonlari asosida tahlili (“darichalar” asari	
Iroda	misolida)	133
Fatxutdinova		
Nargiza	Fors, o‘zbek va ingliz tillari chog‘ishtirmasida la-	
Ismatullayeva	kunar emonimlarning o‘ziga xos xususiyatlari	138
Hulkar		
Murotova		
Barnohon	Adaptatsiyaning tarjima nazariyasidagi o‘rni:	
Shamsiyeva	nazariy yondashuvlar	143
Gulnoza	Badiiy tarjimada personajlar nutqidagi	
Nazrullayeva	vulgarizmlarning tarjimada ifodalanishi	150
Kamola Rasulova	“Badiiylik” nima, “badiiyat”chi?	157
Diyora	Yapon tilidagi metaforalarda “gul” so‘zining	
Abduraximova	qo‘llanilishi	162
Muslima	Yapon onomatopeyalarini tarjima qilishda	
Temirova	lingvomadaniy muammolar	167
Dildora	Narrative Reconstruction of Female Images in	

Ismailova	the Dissemination of Liaozhai Zhiyi in Uzbekistan	173
Vazira Xamidova	Tarjimada hisob soʻzlarning lingvomadaniy talqini	177
Oqila Sattorova	Said Mahmud Said Mubashir – mohir tarjimon...	182
Sayyora Hamidova	Oybekning "Navoiy" romani inglizcha tarjimasida portret tasvirining berilishi	187
Mahliyo Fayzullayeva	Xitoy tiliga oʻzlashgan yemak va yegulik nomlari: kelib chiqishi va leksik-semantik xususiyatlari	191
Bibi Robiya Raxmonqulova	Dariy tilidagi zoonim maqollarning semantik tahlili	196
Nargizaxon Miraxatova	Dariy tilidagi somatik komponentli maqollarning oʻzbek tilidagi tarjima modellari	202
Kumush Abduvaliyeva	Tilshunoslik va tarjimashunoslikda polisemiya	206
Zumradxon Atabayeva	Oʻzbekiston va Malayziya xalqaro munosabatlarida tarjimaning ahamiyati	211
Shahzoda Namozova	Pokistonlik tarjimon: Huma Anvar	215
Nilufar Narzullayeva	Malay tilidagi frazeologizmlarning oʻzbekcha ekvivalenti	219
Dilshoda Rajabova	Adibah Amin – yozuvchi va tarjimon	222
Mehrangiz Maxsudova	Ingliz maqollarida ayol timsolining roli	226

Oʻzbek adabiyoti namunalarini sharq xalqlari tillariga va sharq adabiyoti namunalarini oʻzbek tiliga tarjima qilish masalalari

Муслимбек Йўлдошев	Таржимадан таржиманинг фарқи бор	230
Xayrulla Hamidov	Guntekinning "Yashil kecha" romani oʻzbek tilida	236
Xayrulla Hamidov	Premchandning "Qismat" romanidagi ayollar portretining oʻzbek tiliga tarjimada berilishi ...	245
Aziza Mavlonova Gulmira	Yasushi Inoue asarlarining oʻzbek tiliga	

Sattorova	tarjimasi xususida	252
Iroda Rahmonaliyeva	Zamonaviy fors she'riyati tarjimasining dolzarb muammolari	256
Zulfizar Qoraxo'jayeva	Badiiy asardagi makon-joy tasvirining tarjimada aks etishi (Said Nafisiyning "Jannatning yarim yo'lida" asari misolida)	261
Diyora Mubanova	Urdu va o'zbek tilida uchraydigan mushtarak so'zlar	267

Sinxron, ketma-ket va ilmiy-texnikaviy tarjima sohalarini rivojlantirish masalalari

Рустем Алланязов	Модель многозначных отображений в системе морфологического анализа и синтеза слов для англо-каракалпакского машинного перевода	271
Фарзона Норова	Методы формирования навыков синхронного перевода на начальном этапе	275
Otabek Muxammadjonov	Sinxron tarjimaga madaniyatlararo muloqot omillarining ta'siri xususida	280
Умида Рахимжонова Gulshoda Abdumalikova Charos To'xtasinova Mohichehra Abramatova	Особенности передачи политических фразеологизмов при синхронном переводе... O'zbekcha idiomalar va obrazli birliklarni avtomatik tarjima qilishdagi muammolar va yechimlar	285 289
Умида Рахимжонова	Об особенностях передачи специализированной лексики в синхронном переводе (китайско-русской комбинации)	300
Mahliyo Shokirova	Reklama tarjimasida matn va mazmunning mosligi	305
Nasiba Alisherova, Otabek Amirov	Pokistonda sinxron tarjima tizimining shakllanishi	308

Xalqaro jurnalistikada tarjima va tahrirning o'рни

Zlixa Orazimbetova	Gazeta sarlavhlarining tarjimasida milliy mentalitet masalalari	314
Muhabbat Saliyeva, Ruxsora Elmuratova Gulistan Aleuatdinova	Davlat boshqaruvida siyosiy kommunikatsiya “O‘zbekiston ovozi” gazetasida ekologik muammolarga oid materiallarning tahlili	320 333
Дилноза Миралимова	O‘zbekiston milliy teleradiokompaniyasida o‘zbek milliy raqs san’atini tadqiq etishning dolzarbligi	339
Muslimaxon Xamidova	O‘zbekiston internet nashrlarida ayollar tasvirining tonalitet bo‘yicha diskurs tahlili	344
Fayziyeva Zaxro	Rasmiy axborot agentlik saytlarida xalqaro munosabatlarning yoritilishi	349
Mirvohid Xidayev, Zilola Jalolova Nilufar Nusratova	Xalqaro jurnalistikada tarjima va tahrirning o‘rni (hindiston misolida) The Role of Translation and Editing in International Journalism	355 359

QAYDLAR UCHUN

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

IX TARJIMASHUNOSLAR XALQARO FORUMI
(Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari)
2025-yil 17-dekabr, Toshkent

IX МЕЖДУНАРОДНЫЙ ФОРУМ ПЕРЕВОДОВЕДОВ
*(Материалы международной научно-практической
конференции)*
Ташкент, 17 декабря 2025 г.

IX INTERNATIONAL FORUM OF TRANSLATORS
(Proceedings of the international scientific conference)
December 17, 2025. Tashkent

IX TARJIMASHUNOSLAR XALQARO FORUMI (Ogahiy ijodiy merosining o'rganilishi va badiiy tarjima masalalari"ga bag'ishlangan xalqaro ilmiy-amali anjuman materiallari). – Toshkent: TDSHU, 2026. – 372 b.

Ushbu to'plamdan 2025 yil 17 dekabr kuni Toshkent davlat sharqshunoslik universitetida bo'lib o'tgan Ogahiy ijodiy merosining o'rganilishi va badiiy tarjima masalalari"ga bag'ishlangan "IX tarjimashunoslar xalqaro forumi" ishtirokchilari, ushbu ilmiy yo'nalishda tadqiqotlar olib borayotgan xorijlik va respublikamiz OTMlarining professor-o'qituvchilari, mutaxassislar va yosh tadqiqotchilarning tarjima tarixi, nazariyasi, amaliyoti va tanqidi, sinxron tarjima, shuningdek, xalqaro jurnalistikaga oid mavzular yoritilgan maqola va tezislari o'rin olgan.

To'plab nashrga tayyorlovchi: filol.f.d., prof. **Xayrulla Hamidov**

Tashkiliy qo'mita:

prof. Gulchehra Rixsiyeva – rais
prof. Xayrulla Hamidov
dots. Samida Mustafayeva
dots. Nargiza Ismatullayeva

Taqrizchilar:

dots. Samida Mustafayeva
dots. Ergash Ochilov

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti Kengashining 2026-yil 28-yanvardagi 6-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

*Muallif fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.
To'plamdan o'rin olgan maqolalarning saviyasi, sifati va ilmiy dalillarning haqqoniyligi hamda mazmuni uchun mualliflar mas'uldirlar.*

© Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2026